Teodoras
NARBUTAS

LIETUVIŲ
tautos
ISTORIJA

Teodoras NARBUTAS

LIETUVIŲ *tautos* ISTORIJA

KETVIRTAS TOMAS

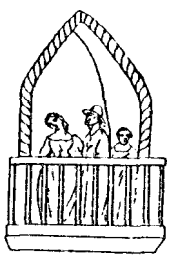

VILNIUS MINTIS 1997

UDK 947.45.01
Na-126

Versta iš:
Dzieje narodu
Litewskiego przez
Teodora Narbutta.
Tom czwarty.
Wilno, nakładem i drukiem
A. Marcinowskiego, 1838.

Redaktorių kolegija:
E. ALEKSANDRAVIČIUS, R. GRIŠKAITĖ, Z. KIAUPA,
A. TYLA, N. VĖLIUS, V. VISOCKAS

Dailininkas ALFONSAS ŽVILIUS

Iš lenkų ir lotynų kalbų vertė
IRENA KATILIENĖ ir ONA SLAVĖNAITĖ

Specialioji redaktorė *REDA GRIŠKAITĖ*
Redaktorė *PERLA VITKUVIENĖ*

© Vertimas, Irena Katilienė, 1997
© Vertimas, Ona Slavėnaitė, 1997
© Įvedamasis straipsnis, Alvydas Nikžentaitis, 1997
© Įvedamasis straipsnis, paaiškinimai, papildymų vertimas, Reda Griškaitė, 1997
© Dailininkas Alfonsas Žvilius, 1997

ISBN 5-417-00722-6

KELIOS PASTABOS DĖL TEODORO NARBUTO XIII a.—XIV a. PIRMOSIOS PUSĖS LIETUVOS ISTORIJOS SAMPRATOS

Rašant įvadą istoriniam darbui, išleistam XIX a. pirmojoje pusėje, matyt, nelabai dera vadovautis tradiciniais vertinimo kriterijais. Visgi nuo knygos pasirodymo praėjo daugiau nei pusantro šimto metų, ir „geriau išmanantys kritikai" ne kartą bandė išdėstyti „istoriją, didžio vardo vertą kūrinį"[1]. Teodoro Narbuto „Lietuvių tautos istorija" (toliau — LTI), taigi ir šio darbo ketvirtas tomas, šiandien yra Lietuvos istoriografijos paminklas, atspindintis XIX a. pirmosios pusės istorijos sampratą ir jos vertinimus. Tik šiuo aspektu T. Narbuto veikalą šiandien reikėtų labai kruopščiai ištirti, nes jame dėstomi faktai, istorijos samprata toli gražu neatitinka gerokai pasikeitusio mūsų požiūrio į praeitį.

T. Narbutas, kaip LTI autorius, daugeliu atžvilgių buvo pionierius. Jis pirmas atrado lig tol istorikų netirtų sričių, pavyzdžiui, pagoniškosios Lietuvos papročius, bet kur kas svarbiau, kad jis buvo pirmasis tai daręs jau moderniais istorijos tyrimo metodais. Skirtumas, kaip buvo žiūrima į Lietuvos istoriją iki T. Narbuto ir po jo, bene geriausiai atsispindi ketvirtame veikalo tome, apimančiame valstybės kūrimosi ir jos konsolidavimosi laikotarpį, t. y. XIII a.—XIV a. pirmąją pusę.

T. Narbuto LTI daug dėmesio kreipiama į istorijos pagrindimą, tam tikra prasme, t. y. intencijomis, šis veikalas buvo panašus į Liudviko Bačkos *(Baczko)* šešiatomę „Prusijos istoriją", pasirodžiusią vos keliais dešimtmečiais anksčiau negu jo darbas. Abu autoriai vis dar

[1] Čia ir toliau, kur nenurodomas citatos šaltinis, cituojama iš šiame leidinyje publikuojamo LTI IV tomo teksto.

rašė valdovų istorijas, abiejų veikalams dar buvo svetimos pradinio nacionalizmo apraiškos. Šiuo atžvilgiu T. Narbutas nebuvo pažengęs toliau nei jo pirmtakai.

Kaipgi LTI autorius suprato valstybės kūrimosi ir jos konsolidavimosi procesą? Šis klausimas yra gana svarbus, nes T. Narbutas buvo pirmasis Lietuvos istorikas, tiek daug dėmesio kreipęs į ikivalstybinį Lietuvos istorijos laikotarpį. Į paskirų kunigaikštysčių ir kunigaikščių egzistavimą nuo seniausių laikų jis žiūrėjo kaip į savaime suprantamą dalyką. Jam nekilo abejonių ir dėl Lietuvos valstybės susidarymo. T. Narbutui Lietuvos valstybės susikūrimas — tai atskirų kunigaikštysčių, egzistavusių jau nuo senų laikų, susivienijimas. Tai, jo nuomone, padarė kunigaikštis Rimgaudas, karaliaus Mindaugo pirmtakas. Kunigaikštystės vienijosi į vieną valstybę savanoriškai. Lietuviams labai padėjo Kijevo Rusios pavyzdys. Turėdami jį prieš akis, lietuviai geriau suvokė bendro gyvenimo vienoje valstybėje (T. Narbuto vadinamoje Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste) privalumus.

Manydamas, kad istorija turi būti šiuolaikiniam žmogui gyvenimo pavyzdys, T. Narbutas atmeta net mažiausią tikimybę, jog valstybė galėjo būti kuriama jėga. Jam atrodo visiškai nepagrįsti įvairių kronikų pasakojimai apie Mindaugo smurtą prieš artimus savo giminaičius, nes tai prieštarauja savanoriško Lietuvos kunigaikštysčių susijungimo į vieną valstybę idėjai, menkina Mindaugo, kaip Lietuvos valdovo, autoritetą. Valdovo portretas T. Narbuto veikale užima svarbiausią vietą, juo naudojamasi praktiškai įgyvendinant moraliosios istorijos principus. T. Narbuto įsivaizduojamas valdovas yra žmogaus idealas, kuris teisėtą valdžią įgauna tik po rinkimų. Galima sakyti, kad seiminės Lietuvos vaizdas vyrauja visame T. Narbuto veikale. Valdovui seimas reikalingas ne tik tam, kad šis jį išrinktų; seimo nuomonės atsiklausiama prieš priimant kiekvieną svarbesnį sprendimą. Seiminės Lietuvos įvaizdis leidžia T. Narbutui išlaviruoti ir kebliose situacijose, kurias sukuria autentiški XIII—XIV a. istorijos siužetai. Taigi autorius galėjo gana įtikinamai

paaiškinti skaitytojui, kodėl Mindaugas, norėdamas sutriuškinti savo priešus, atsisakė pagonybės ir priėmė krikštą išduodamas senuosius tikėjimus, kurių dvasia jis buvo auklėtas. Tradicijos, senieji tikėjimai T. Narbutui, nepaisant krikščioniškos jo orientacijos, buvo labai svarbus istorinis veiksnys. Žmogų sukuria kasdienė aplinka, ir jos pakeitimas gali padaryti daug blogo visuomenei. Dėl to T. Narbutui, nors jis laiko Mindaugą vienu iš didingiausių Lietuvos valdovų, „tryliktasis amžius buvo ypačiai skurdus jaunimo gero auklėjimo, netgi kunigaikščių dvaruose, atžvilgiu. Lietuvoje išnyko senosios institucijos, o pasikeitus religijai, pakito ir laiko dvasia, trūko apsišvietusių žmonių, kurie būtų sugebėję vesti jaunimą dorovinio tobulėjimo keliu <...> sekdami didžios kultūros Graikijos ir Romos tautų pavyzdžiu". Todėl autoriui, aprašant Mindaugo krikštą, buvo ypač svarbu ne tik išsaugoti gerą jo vardą, bet ir Mindaugą pavaizduoti kaip visos tautos valią vykdžiusį didvyrį. Čia T. Narbutui ypač padėjo seiminės Lietuvos įvaizdis. „Verčiamas tokios būtinybės, sušaukė Kernavėje visos tautos seimą; jame sugebėjo taip pavaizduoti gresiantį tėvynei pavojų praradus nepriklausomybę ir patekus svetimšalių valdžion, nes to siekė sąmokslą rengiantys jo priešininkai; taip aiškiai susirinkusiems išklojo negandas gimininigų tautų, patyrusių tokį likimą, jog buvo sutartinai pritarta bet kokiai aukai, kad tik nebūtų prarastas lietuvių tautos savarankiškumas."

Lietuvos valdovui reikėjo ne tik išsaugoti valdomą valstybę. Jis turėjo būti geras šeimininkas, rūpintis savo šalies ir jos piliečių gerove. T. Narbuto supratimu, didieji Lietuvos kunigaikščiai buvo labai demokratiški, lengvai kiekvienam tautos nariui prieinami žmonės. Artimais valdovo santykiais su liaudimi buvo pasinaudota norint nužudyti Traidenį. Pasak T. Narbuto, šeši kaimiečiai, apsimetę ketiną įteikti prašymą valdovui, prisiartino prie iš pirties išeinančio Traidenio ir nužudė jį. Visa ši istorija

iš tikro, kaip nurodė LTI autorius, yra Bychovco kronikoje, tačiau ten kalbama tik apie šešis Traidenio žudikus[2]. Gero valdovo-ūkininko pavyzdys T. Narbutui yra ir Gediminas. Jis įkūrė Lietuvoje daug miestų, rūpinosi amatais, prekyba.

Vien tik tautos pritarimo kunigaikščiui išrinkti nepakako. Valdovas turėjo būti ir nepriekaištingai aukštos kilmės žmogus. T. Narbuto supratimu, kad kunigaikštis būtų išrinktas Lietuvos valdovu, mažių mažiausiai turi priklausyti valdančiajai dinastijai; tik išimtiniais atvejais didžiuoju kunigaikščiu gali būti renkamas ne valdovo šeimos narys. Dėl šios priežasties LTI ketvirto tomo autoriui ypač svarbu apginti Vytenį ir Gediminą nuo šaltiniuose užfiksuotų gandų. Siekdamas šio tikslo, T. Narbutas nesiskaito su niekuo. Jis abejoja Vokiečių ordino šaltiniais kaip tendencingais, diskutuoja su tokiais savo paties autoritetais kaip Albertas Vijūkas-Kojalavičius ir t. t. Tokiose situacijose T. Narbutas pasirodo kaip sumanus šaltinių tyrėjas, kuriam nesvetimas konkrečios istorinės epochos suvokimas. Gana apdairiai LTI ketvirtame tome apeinamas netiesioginės įpėdinystės klausimas. Nenorėdamas gilintis į šiuos reikalus, jis nurodo, kad tokia tvarka, kai brolis, o ne sūnus po vieno valdovo mirties paveldi sostą, atitiko to meto papročius.

Teisėtas atėjimas į valdžią T. Narbutui yra vienas iš svarbiausių didžiojo kunigaikščio ir jo aplinkos vertinimo kriterijų. Treniotos ir Daumanto — pagrindinių sąmokslininkų prieš Mindaugą — veiksmai dar iki teisėto Lietuvos valdovo nužudymo vaizduojami beveik išimtinai kaip neigiami. Antai Treniota kaltas, kad Mindaugas sulaužo taiką su Vokiečių ordinu, nes apgauna jį tikindamas, jog Lietuvos pusėn stos Didžiojo Naugardo kunigaikštis Aleksandras Neviškis. Aprašydamas šią istoriją, T. Narbutas bene vienintelį kartą lygina stačiatikius ir pagonis pastarųjų nenaudai. Treniotos veikla, uzurpavus

[2] Plg.: Lietuvos metraštis (Bychovco kronika).— V., 1971.— P. 64—65. Bychovco kronika labai dažnai remiamasi T. Narbuto darbe. Mat T. Narbutas pirmasis plačiai tuo šaltiniu pasinaudojo.

didžiojo kunigaikščio sostą, autoriui neatrodo reikšminga, išskyrus kovą dėl prūsų reikalų. Tačiau šis pagirtinas jo politikos bruožas paminimas tik tarp kitko, galima sakyti, visiškai atsitiktinai, kalbant apie „gerojo" kunigaikščio Švarno politiką.

Rašydamas apie Treniotą (o anksčiau ir apie Tautvilą, kovojusį su Mindaugu), T. Narbutas linksta ankstesniojo Mindaugo priešo pusėn. Tautvila vaizduojamas kaip kovotojas dėl teisybės, o ankstesnis jo priešiškumas Mindaugui pateisinamas kaip atvira jo kova su teisėtu Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu. Vertindamas Treniotą, T. Narbutas netgi persistengia. Ieškodamas šaltiniuose pagrindimo savo priešiškoms nuostatoms Treniotos atžvilgiu, jis pasinaudoja kronikose užfiksuota neigiama Traidenio charakteristika. Tiesa, kiek vėliau T. Narbutas, regis, pajunta praradęs saiką. Jis užsimena, kad šaltiniai neigiamai vertina Traidenį, tačiau tuoj pat priduria, jog tas Traidenis, anot jo turimų patikimų šaltinių, yra Treniota. Tačiau T. Narbutas nelinkęs atskleisti, kokiais konkrečiais šaltiniais disponavo. Nepasitenkindamas vien nuoroda į neįvardytus šaltinius, jis kiek vėliau nepagaili vietos teisingai ir gailestingai Lietuvos didžiojo kunigaikščio Traidenio politikai nušviesti. Taigi vienintelis neigiamas personažas tarp Lietuvos didžiųjų kunigaikščių T. Narbutui yra kunigaikštis Treniota.

Gana paprastai T. Narbutas išsprendžia susivienijusios Lietuvos valstybės teritorijos problemą. Jam Lietuvos valstybė yra vienos, būtent lietuvių, tautos istorija. Šios tautos sudedamosios dalys buvo visos baltų „kunigaikštystės": prūsai, kuršiai, žemgaliai, visi Livonijos baltai, ką jau kalbėti apie žemaičius. Beje, nors T. Narbutas iš dalies ir pripažįsta tam tikrą žemaičių veiksmų autonomiškumą, bet tas pripažinimas veikiau teorinis. Žemaičiams Lietuvos istorijoje skiriamas tik trečiaeilis vaidmuo, panašiai kaip ir kitoms į Lietuvos valstybę įėjusioms teritorijoms. Visos žymiausios XIII a. kautynės Žemaitijos teritorijoje, pavyzdžiui, 1236 m. Saulės (T. Narbuto vadinamo *Kamenio*) ar 1260 m. Durbės mūšiui, ir

pergalės jose be jokių išlygų priskiriamos Lietuvos didžiajam kunigaikščiui.

Dėl susiklosčiusių istorinių aplinkybių į vieną valstybę tauta negalėjo būti sujungta; už jos ribų liko Prūsija ir Livonija. Antra vertus, nors Rimgaudo suvienyta Lietuvos valstybė ir neapima visos lietuvių tautos, ryšiai tarp atskirų jos dalių išlieka draugiški, Lietuvos valstybėje ir už jos ribų gyvenantys „lietuviai" neretai veikia labai vieningai, ypač iškilus bendram pavojui. Pavyzdžiui, didžioji dalis lietuvių (baltų) susivienija prieš vokiečius 1209 m., o apie Mindaugo ketinimus atsisakyti krikščionybės lietuvių pasiuntiniai informuoja prūsus ragindami šiuos sukilti. Lietuviai remia prūsus ir per pirmąjį jų sukilimą prieš Vokiečių ordiną ir t. t. T. Narbutas, toleruodamas lietuvių istoriografijoje[3] nuo seno įsišaknijusią baltofilišką tradiciją, stengiasi pabrėžti, kad lietuviškasis (baltiškasis) bendrumas remiasi kraujo, giminystės, ryšiais. Tai gan aiškiai matyti iš to, kaip jis aprašo Durbės mūšį. Pasak LTI autoriaus, iš šio mūšio pabėga tik kuršiai, o estai ir toliau kaunasi vokiečių pusėje. Taigi gana akivaizdu, kad tarp Baltijos regiono gyventojų ir „lietuvių" T. Narbutas nerašo lygybės ženklo, o pasitaikius palankiai progai, stengiasi tuos skirtumus pabrėžti. Kartu išryškėja vienas iš pagrindinių kriterijų, pagal kurį T. Narbutas vertina kunigaikščių veiksmus,— tai jų kova už „lietuvių" suvienijimą į vieną valstybę. Antai jam kaip Lietuvos didysis kunigaikštis yra visiškai priimtinas rusas Švarnas, nes jis, perėmęs aukščiausiąją valdžią, „vėlei grįžo prie tautai magėjusių siekių, taip pat Treniotos anksčiau remiamų, ir pradėjo kovą dėl prūsų <...> reikalų". Kunigaikščių veikla, padedanti „lietuviams" susijungti į vieną valstybę,— tai tik vienas iš T. Narbuto kriterijų, kuriais jis vadovaujasi rašydamas ketvirtą LTI tomą. Ne mažiau svarbi jam krikščionybės problema. Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti paradoksalu, kad istorikas, taip plačiai nušvietęs pagoniškuosius tikė-

[3] Plg.: *Kuolys D.* Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje.— V., 1992.

jimus, visgi nekintama istorijos vertybe laikė krikščionybę. Vienas iš svarbiausių įvykių Lietuvos istorijoje jam buvo Mindaugo krikštas, ir ne vien dėl to, kad šis žingsnis sustiprino Mindaugo pozicijas Lietuvoje. Kaip T. Narbutas vertino krikštą, matyti kad ir iš jo sukurtos Lietuvos vizijos po Mindaugo krikšto: „Šis didžiai reikšmingas įvykis, monarcho sumanumas, tautos noras vykdyti jo potvarkius, rodos, pranašavo Lietuvai ir lietuviškajai Rusios daliai aukso amžių, mums žinomą tik iš mitų, bei gražias sąjungas su kaimynais, tapusiais broliais, vienijamais tikėjimo amžinomis godomis, realesnėmis ir svaigesnėmis, taip pat išpažįstančiais vienintelį tikrąjį Dievą." T. Narbuto LTI ketvirtame tome Mindaugas laikomas bene pačiu garsiausiu Lietuvos valdovu, ir viena iš tokio įvertinimo priežasčių — jo krikštas. Autorius net neleidžia daryti prielaidos, kad Mindaugas galėjo atkristi nuo katalikų tikėjimo. Kronikų užuominos apie tai jam tėra dėmesio neverti pliurpalai ir Vokiečių ordino propaganda, kuria siekiama sumenkinti Mindaugo autoritetą ir padėti ordinui įgyvendinti teritorines savo pretenzijas. Reikia pažymėti, kad tokią savo nuomonę T. Narbutas gana sumaniai paremia šaltiniais. Jis pasinaudoja popiežiaus laiško Čekijos karaliui Otokarui II (Pšemislui) citata, kurioje Mindaugas apibūdinamas kaip krikščionis, Mindaugui autorius priskiria bulę Krokuvos vyskupui Prandotai (1263 m.). Šis atvejis aiškiai parodo, kaip T. Narbutas elgiasi su šaltiniais. Nors popiežiaus bulėje kalbama tik apie žmonių, tinkančių evangelizuoti Lietuvą, suradimą ir apie bažnyčių statymą, T. Narbutas daro išvadą, kad Mindaugas norėjo vienuolių, mokančių slavų kalbas, kad taip jis bandė atsisakyti Vokiečių ordino Livonijoje paslaugų[4]. LTI ši vieta dar labiau išplečiama: T. Narbutas, remdamasis šia bule, netgi kalba apie Mindaugo kelionę į Romą bei jo susitarimus su popiežiumi Urbonu IV. Apie tai, kaip autorius naudojosi istoriniais

[4] Plg. bulės tekstą: Monumenta vetera Poloniae et Lithuaniae.— Osnabrück, 1969 (reproductio phototypica editionis 1860—1864).— T. 1.— P. 76—77.

šaltiniais, užsiminsime dar vėliau. Šis epizodas mūsų akį patraukė tik todėl, kad jis dar labiau paryškina teiginį apie krikščionybės reikšmę istorinėse T. Narbuto koncepcijose.

Kalbėdamas apie krikščionybę, T. Narbutas dažniausiai yra gana tolerantiškas. Jis mano esant gerą tiek stačiatikių, tiek katalikų tikėjimą, nematydamas tarp jų didesnių skirtumų. Visgi, kai krikščioniškojo tikėjimo vertinimai susiduria su Lietuvos didžiųjų kunigaikščių „lietuviškosios" politikos vertinimu, pirmenybę T. Narbutas teikia katalikybei. Vertindamas Vaišelgos politiką, istorikas giria jį už paramą prūsams, tačiau kartu išreiškia nusivylimą, kad šis buvo stačiatikis: „Nelaimei, Vaišelga, perdėm prisirišęs prie rusiškosios bažnyčios, nepanoro atnaujinti tėvo santykių su popiežiumi, juk jis buvo atsidūręs tokioje padėtyje, kad jeigu būtų pasiskelbęs katalikų krašto karaliumi, būtų užkirtęs kelią kryžiuočiams siunčiamai paramai, dėl to kryžiuočiai, tuomet patys būdami labai silpni, būtų lengvai paleidę iš rankų Prūsijos ir Livonijos valdžią <...>." Pažymėtina ir tai, kad toks „lietuviškosios" politikos supriešinimas pastebimas tik su stačiatikybe ir katalikybe. Iš to sunku suprasti, kam T. Narbutas teikė prioritetą: tikėjimui ar „tautinei" politikai. Antai autoriui vienodai teigiami tiek Švarnas, kuris pasižymėjo kovose su Vokiečių ordinu, tiek ir Vaišelga, nes jis, kaip krikščionis, laikėsi taikos su Vokiečių ordino riteriais krikščionimis.

T. Narbutas buvo Lenkijos ir Lietuvos valstybės tradicijų išauklėtas žmogus. Į Lietuvos istoriją XIII ir XIV amžių sandūroje jis žiūrėjo per dar įvyksiančios Lenkijos ir Lietuvos unijos prizmę. Tokius natūralius gyvenamajam laikui „prolenkiškus" įsitikinimus T. Narbutas stengdavosi pabrėžti kiekviena patogia proga. Vieną iš tokių atvejų jau aptarėme kiek anksčiau analizuodami, kaip autorius nušvietė Mindaugo apostazės problemą, kalbėdami apie tariamą Mindaugo kelionę į Romą bei lenkų misionierių kvietimą. Panašus, tik galbūt dar ryškesnis unijinis požiūris į Lietuvos istoriją pastebimas aptariant

Gedimino sąjungą su lenkais 1325 m.: „Lenkijai ir Lietuvai reikėjo abipusės pagalbos <...> Lietuvos žlugimas būtų reiškęs Lenkijos žlugimą, Lenkijos žlugimas būtų reiškęs vienuolių riterių įsigalėjimą šiaurėje <...>. Todėl niekados geriau nei tada negalėjo būti suprantamas bendras dviejų kaimyninių tautų interesas; šį interesą gerai suvokė protingieji patarėjai prie Vladislovo Lokietkos sosto."

Nagrinėjant visą T. Narbuto veikalą, matyti, kad autorius su didele meile aprašo Lietuvos praeitį, nors visgi negalima nepastebėti, jog į Lietuvos istoriją jis žiūri kiek iš aukšto. T. Narbuto supratimu, Lietuvos valstybė galėjo kitados nemažai pasiekti, kadangi daug ką sumaniai perimdavo iš savo kaimynų. Tariamą Lenkijos įtaką Lietuvos istorijai mes, atrodo, jau atskleidėme keletu pavyzdžių. Panašiai T. Narbutas suprato ir rusų įtaką Lietuvai. Iš jų pavyzdžio, pasak autoriaus, lietuviai mokėsi formuodami savo valstybę XIII a., iš rusų lietuviai išmoko kurti miestus po to, kai Gedimino laikais užėmė Kijevą. Panašių pavyzdžių, regis, galima nurodyti ir daugiau, tačiau jie tik patvirtintų bendrą išvadą, kad T. Narbuto požiūris į kaimynus daugeliu atvejų yra labai draugiškas. Priešiškai jis yra nusiteikęs tik vienos kaimynų valstybės, t. y. Vokiečių ordino, atžvilgiu. Galima nurodyti daugybę priežasčių, dėl ko taip atsitiko. Neabejotina, kad T. Narbutas, objektyviai analizuodamas praeities įvykius, turėjo pagrindo vokiečių riterių veiksmus vertinti išimtinai neigiamai, bet šiuo atveju nederėtų pamiršti dar vienos gana svarbios aplinkybės. XIX a. pirmojoje pusėje buvusios Lenkijos ir Lietuvos valstybės literatūroje įsivyravo antivokiškos tendencijos, kurias lenkiškai kalbančios visuomenės sąmonėje įtvirtino Adomo Mickevičiaus kūriniai, pirmiausia „Konradas Valenrodas". Sukilimų prieš carinę Rusiją šimtmetyje buvo privaloma ugdyti patriotiškumo jausmą, padedantį atsispirti Rusijos politikai. Tinkamiausia, o svarbiausia — leistina tema tokiam tikslui pasiekti buvo Vokiečių ordino ar netgi apskritai Prūsijos istorija.

Galimas daiktas, jog kaip tik tai turint galvoje reikėtų žiūrėti ne tik į A. Mickevičaus kūrinius[5], bet ir į T. Narbuto LTI.

T. Narbuto veikalas yra šiek tiek panašus ir į Prūsijos istoriko Johano Foigto darbą. Abiem istorijų autoriams būdingas noras rasti ir panaudoti savo darbuose kiek galima daugiau naujų šaltinių, kritiškai juos vertinti. T. Narbutas buvo bene pirmasis atkreipęs dėmesį į šaltinių tendencingumo problemą (Vytenio ir Gedimino kilmės teorijos aiškinimai), jis buvo pirmasis savo darbe panaudojęs svarbiausius XIII a.—XIV a. pirmosios pusės šaltinius, tuos pačius šaltinius, kuriais ir šiandien remiasi istorikai, rašydami apie to meto Lietuvą. T. Narbutas kaip nė vienas kitas to meto istorikas plačiai savo veikaluose panaudojo toponimikos duomenis. Tačiau reikia pasakyti, kad toli gražu ne visi jo lokalizacijos bandymai pasitvirtino. Bene ryškiausias nepavykusios lokalizacijos pavyzdys — ieškojimas Šiaulių mūšio 1236 m. vietos prie Kamenio. Tačiau tuo, regis, T. Narbuto ir J. Foigto darbų panašumai ir baigiasi. Esminių skirtumų tarp šių dviejų autorių darbų buvo gana nemažai. Nors T. Narbutas ir siekė laikytis tuo metu vis labiau tarp istorikų populiarėjančio istorizmo principo, istorija jam, panašiai kaip L. Bačkai, turėjo veikiau padėti realizuoti pedagoginę funkciją. Siekimas parodyti valdovus praeityje visapusiškai padorius sunkiai derinosi su J. Foigto ir kitų pozityvistų keliamu reikalavimu „rašyti apie praeitį to meto dvasia". Negalima kaltinti T. Narbuto ketvirto LTI tomo subjektyvumu, tačiau būtina pažymėti, kad jo objektyvumas buvo grindžiamas kitais principais. Kaip autorius suprato objektyvios istorijos rašymo uždavinį, matyti iš jo pastabos po 1320 m. Medininkų mūšio aprašymo: „Tas ir kiti mūšiai (visame mūsų veikale) aprašyti remiantis kronikininkų pasakojimais, vietovių apžvalgomis ir konkrečiomis aplinkybėmis, susijusiomis su tais įvykiais, bei

[5] Plg.: *Boockmann H.* Der Deutsche Orden. Zwölf Kapitel aus seiner Geschichte.— München, 1989.— S. 252—253.

to meto taktikos pažinimu.“ Deja, turime pasakyti, jog neretai tariamas laiko dvasios supratimas T. Narbuto darbuose virsdavo fantazijomis.

Nagrinėjant T. Narbuto veikalo ketvirtą tomą, nesunku pastebėti, kad autorius kur kas drąsiau naudojasi labai priešingais įvairios kilmės ir vertės šaltinių duomenimis. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytenio valdymo laikotarpis, kurį nušviesdamas jis rėmėsi daugiausia Petro Dusburgiečio kronika, gana nedviprasmiškai aprašančia XIII ir XIV amžių sandūros įvykius, T. Narbutui atrodė nors ir labai reikšmingas, tačiau nuobodus.

T. Narbuto LTI, taigi ir tomas, skirtas Lietuvos valstybės pradžiai, to meto Rytų ir Vidurio Europos kontekste nebuvo kuo nors išsiskiriantis veikalas. Jame naudotos metodologijos ir tyrimo metodų daugelyje šalių jau buvo atsisakyta įsivyravus pozityvizmui. Tačiau to meto Lietuvos istorijos tyrimams T. Narbuto veikalas yra neįkainojamas. Faktiškai jis netiesiogiai Simono Daukanto dėka tapo pagrindiniu lietuvių patriotizmo šaltiniu, o vėliau ir lietuvių nacionalinės istoriografijos paminklu. Šiandien T. Narbuto LTI vertė tebėra neginčijama tiriant Lietuvos istoriografijos ištakas.

Alvydas Nikžentaitis

DZIEJE NARODU
LITEWSKIEGO

Przez
Teodora Narbutta

Tom Czwarty.

Z dwóma Tablicami Genealogicznemi

Rękopismu Własnoręczny Autora

Roku 1836.

Teodoro Narbuto LTI IV tomo rankraščio viršelis

Mnie się zdaie, że sądy jasne, ostateczne,/ Głoszą nam jedne tylko wyroki przedwieczne. Man atrodo, kad aiškius galutinius vertinimus/Mums skelbia tik vienintelės amžinos tiesos.

(Žodžiai, įrašyti LTI ketvirto tomo parankiniame egzemplioriuje)

Kaip rodo ketvirto LTI tomo autografas[1], jo tekstas spaudai buvo parengtas jau 1836 metais. Tačiau tik po dvejų metų, tai yra 1838-aisiais, knyga pateko skaitytojams į rankas. Vos prieš keletą mėnesių knygynų lentynose buvo pasirodęs trečias LTI tomas. Taigi 1838-uosius galima laikyti vienais iš produktyviausių LTI spausdinimo istorijoje. Ir tai nebuvo atsitiktinumas.

Imperatoriaus žiedas

Pirmieji trys LTI tomai dienos šviesą išvydo labai sunkiai. T. Narbutą ir jo „Istorijos" leidėją Antaną Marcinovskį nuolat kankino finansinės problemos. Daugiatomiam veikalui (iš pradžių buvo manoma tik apie šešis tomus) spausdinti reikėjo nemenkų išteklių. Pirmo tomo leidyba parodė, koks didžiulis ir sunkiai įgyvendinamas šis darbas. Regis, jau tuomet imta galvoti apie įvairius variantus, kaip gauti paramą leidybai. Mecenatais Lietuva niekuomet negarsėjo, taigi pradėta ieškoti kitų galimybių. Viena iš jų — valstybės dotacija. Nebuvo lengva

[1] Dzieje narodu Litewskiego. Przez Teodora Narbutta. Tom czwarty. Z dwiema rycinami i dwiema tablicami genealogicznemi. Rękopism własnoręczny Autora. Roku 1836 // Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos rankraščių skyrius (toliau — MAB RS).— F. 18.— B. 206 IV.—429 l.

atkreipti aukštų pareigūnų dėmesį, tačiau T. Narbutas (tikriausiai paskatintas A. Marcinovskio) žengė pirmą svarų žingsnį — išreiškė norą pirmą LTI tomą, tai yra „Lietuvių mitologiją“, įteikti imperatoriui. Bet netikėtai jis susidūrė su nenumatytomis kliūtimis — LTI įteikimo imperatoriui „byla“ užtruko net trejus metus[2].

1835 metų lapkričio mėnesį T. Narbutas kreipėsi į Gardino gubernijos bajorų maršalką T. Slonimskį ir prašė tarpininkauti įteikiant „Lietuvių mitologiją“ (prie laiško buvo pridėti du knygos egzemplioriai) imperatoriui Nikolajui I ir sosto įpėdiniui didžiajam kunigaikščiui Aleksandrui[3]. Kaip galima spręsti iš daug vėlesnio, jau po dvidešimties metų rašyto, T. Narbuto laiško Adomui Honoriui Kirkorui, LTI tomai buvo nepaprastai ištaigingai įrišti (imperatoriaus bibliotekos knygų pavyzdžiu) ir autoriui kainavo ne vieną rublį sidabru[4]. T. Slonimskis savo ruožtu kreipėsi į Gardino civilinį gubernatorių generolą majorą Koptevą, o pastarasis gruodžio 3(15) dieną — į Vilniaus karinį gubernatorių ir Gardino, Minsko bei Baltstogės generalgubernatorių kunigaikštį Nikolajų Dolgorukovą[5]. Gruodžio 12(24) dieną generalgubernatorius apie T. Narbuto veikalą paklausė Vilniaus cenzūros komitetą, kuris (profesoriaus Mikalojaus Mianovskio vardu) 1836 metų sausio 15(27) dieną nusiuntė atsakymą. Jame, be kita ko, sakė: „<...> į Jūsų Šviesybės paklausimą, ar atsargos inžinerijos kapitono Narbuto veikalas „Dzieje starożytne narodu Litewskiego. Tom 1. Wilno, 1835“ yra

---

[2] Дело по прошению Отставного Инжинер Капитана Фёдора Нарбута, о дозволении ему всеподданнейше поднести Его Императорскому Величеству Государю и Его Императорскому Высочеству Цезаревичу Наследнику Престола, сочинения Его „Древней Истории Литовского Народа“. С 12 Декабря 1835го до 29 Января 1839го года // Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau — LVIA).— F. 378 (b. s.). 1835.— B. 1563. Už nuorodą į šią bylą nuoširdžiai dėkoju kolegei dr. Tamarai Bairašauskaitei.

[3] 1835.XII.3(15). Koptevo raštas N. Dolgorukovui // LVIA.— F. 378(b. s.). 1835.— B. 1563.— L. 1.

[4] Šaurai. 1855.XII.23 (1856.I.5). T. Narbutas A. H. Kirkorui // Ten pat.— F. 1135.— Ap. 11.— B. 9.— L. 159.

[5] 1835.XII.3(15). Koptevo raštas N. Dolgorukovui // Ten pat.— L. 1.

vertas būti įteiktas Jo Didenybei Imperatoriui ir Jo Imperatoriškajai Aukštybei, turiu garbės kuo nuolankiausiai pranešti, kad tasai veikalas, jį skaičiusiųjų cenzorių Borovskio ir Kukolniko nuomone, yra vertas būti įteiktas Imperatoriui ir Įpėdiniui. Komitetas, informuodamas apie tai Jūsų Šviesybę, turi garbės kuo nuolankiausiai grąžinti du minėto veikalo egzempliorius (kurie buvo atsiųsti Jūsų Šviesybės siūlymu), taip pat cenzorių nuomonės kopiją"[6]. Po trijų dienų N. Dolgorukovas kreipėsi į Vidaus reikalų ministeriją, tačiau netrukus gavo atsakymą, kad vidaus reikalų ministras generalgubernatoriaus prašymą (kartu ir paties T. Narbuto raštą) persiuntė liaudies švietimo ministrui Sergejui Uvarovui[7]. Regis, reikalas turėjo būti sutvarkytas palankiai, ypač turint omenyje gerą Vilniaus cenzūros komiteto atsiliepimą ir paties N. Dolgorukovo tarpininkavimą. Tačiau 1836 metų pavasarį, kai beliko sutvarkyti formaliąją įteikimo ceremonijos dalį, ji buvo atidėta... Atidėta net trejiems metams. 1836 metų kovo 27 (balandžio 8) dieną liaudies švietimo ministras S. Uvarovas išsiuntė į Vilnių raštą, kuriuo buvo pranešama, kad ministerijoje buvo išnagrinėtas T. Narbuto veikalas (tai užtruko net du mėnesius) ir pripažinta, jog jis yra vertas būti įteiktas imperatoriui ir sosto įpėdiniui, tačiau būtina susipažinti (tokia buvo ministro nuomonė) ir su antru tomu, „kad iš anksto būtų galima susidaryti vaizdą apie visą veikalą"[8]. Netrukus šį S. Uvarovo sprendimą patvirtino ir vidaus reikalų ministras[9]. Birželio 5(17) dieną Gardino civilinis gubernatorius Koptevas informavo N. Dolgorukovą, kad per Lydos apskrities bajorų maršalką T. Narbutas buvo supažindintas su švietimo ministro sprendimu. Generolas majoras rašė: „<...> [T. Narbuto] veikalas bus

---

[6] 1836.I.15(27). M. Mianovskio raštas N. Dolgorukovui // Ten pat.— L. 3.

[7] 1836.II.8(20). Rusijos vidaus reikalų ministerijos raštas N. Dolgorukovui // Ten pat.— L. 5.

[8] 1836.III.27(IV.8). S. Uvarovo laiškas N. Dolgorukovui // Ten pat.— L. 8.

[9] 1836.IV.7(19). Rusijos vidaus reikalų ministerijos raštas N. Dolgorukovui // Ten pat.— L. 7.

šešių tomų, iš kurių antras jau patvirtintas cenzūros, o trečias cenzūruojamas, ketvirtas ir penktas jau parengti [spaudai], o šeštas netrukus bus baigtas“[10]. Šiame laiške pirmą kartą buvo viešai paminėta tikroji T. Narbuto ir jo leidėjo intencija — Peterburge pripažintas veikalas galėjo garantuoti ir reklamą, ir finansinę pagalbą. O finansinė LTI būklė buvo ne per geriausia: antras tomas buvo išspausdintas tik prabėgus dvejiems metams po pirmojo tomo pasirodymo. Generolas Koptevas rašė: „<...> jis [T. Narbutas — *R. G.*], išeikvojęs lėšas šaltiniams, kuriuos reikėjo įsigyti rašant „Istoriją“, neturi galimybių apmokėti spausdinimo išlaidas ir todėl prašo pagalbos“[11]. N. Dolgorukovas pamėgino dar kartą kreiptis į Peterburgą, tačiau S. Uvarovo nuomonė buvo tvirta — T. Narbuto veikalas imperatoriui bus įteiktas tik „visiškai išspausdintas“, o apie piniginę paramą nėra ko ir svajoti: „Liaudies švietimo ministerija tam reikalui neturi jokių lėšų“[12]. Taigi 1836 metų liepos mėnesį Švietimo ministerijos reikalavimai dar labiau išaugo — turėjo būti išspausdintas ne tik antras, bet ir visi šeši LTI tomai (kaip jau buvo minėta, tuo metu T. Narbutas planavo išleisti tik šešis LTI tomus). S. Uvarovo atsakymas buvo vienareikšmis — švietimo ministras neturi aiškios nuomonės apie T. Narbuto LTI, tai yra negali jos susidaryti tik iš vieno jos tomo.

T. Narbutui beliko laukti. Šeštas LTI tomas buvo išspausdintas tik 1839 metais. Tais metais ir buvo baigta LTI pristatymo Peterburge istorija. Buvo atnaujintas susirašinėjimas — per Gardiną ir Vilnių (tarpininkavo tas pats N. Dolgorukovas) šešiatomė LTI vėl pasiekė S. Uvarovą. 1839 metų birželio 21 (liepos 3) dieną S. Uvarovas į Vilnių nusiuntė raštą, kuriame rašė: „Iš Gardino bajorų maršalkos gavęs spausdintą atsargos inžinerijos kapi-

---

[10] 1836.VI.5(17). Koptevo laiškas N. Dolgorukovui // Ten pat.— L. 10.

[11] Ten pat.

[12] 1836.VII.3(15). S. Uvarovo laiškas N. Dolgorukovui // Ten pat.— L. 12.

tono Narbuto veikalo, pavadinto „Dzieje narodu Litewskiego“, dalį ir turėdamas omenyje Jūsų Šviesybės tarpininkavimą autoriaus naudai, pasirodžius pirmajai jo knygos daliai, aš turėjau laimės kuo nuolankiausiai ją pristatyti Jo Didenybei Imperatoriui. Jo Didenybė ją įvertino palankiai ir kuo maloningiausiai teikėsi P[onui] Narbutui padovanoti briliantinį žiedą, kurį turiu pareigą kartu su šiuo [laišku] atsiųsti Jūsų Šviesybei ir kuo nuolankiausiai Jūsų, Maloningasis Pone, prašyti, kad jį nusiųstumėte pagal paskirtį <...>“[13]. Imperatorius Nikolajus I T. Narbutą apdovanojo briliantiniu žiedu birželio 8(20) dieną; tikriausiai tą dieną įvyko ir LTI įteikimo ceremonija[14]. Tų pačių metų liepos 18(30) dieną N. Dolgorukovas buvo informuotas, kad imperatoriaus dovana jau asmeniškai įteikta T. Narbutui[15].

Taigi LTI įteikimo imperatoriui „byla“ užtruko ne vienerius metus. Finansinė parama, kurios buvo taip tikėtasi, taip ir nebuvo gauta. Imperatoriaus dovanotas briliantinis žiedas tapo Narbutų šeimos relikvija. Deja, tik relikvija. 1839 metais LTI spausdinimas jau ėjo į pabaigą — T. Narbutas ir A. Marcinovskis buvo radę kitą išeitį. Tačiau veikalo įteikimo imperatoriui istorija vertė susimąstyti.

Sudėtingos švietimo ministro daromos kliūtys, vis labiau sunkinamos knygos įteikimo sąlygos rodė, kad T. Narbuto veikalas sukėlė S. Uvarovui nepasitikėjimą. Paprastai ceremonija vykdavo gerokai sparčiau. Štai beveik tuo pačiu laiku, tai yra 1835 metų gruodžio 8(20) dieną, į generalgubernatorių M. Dolgorukovą kreipėsi Vilniaus medicinos-chirurgijos akademijos profesorius Eduardas Eichvaldas (1795—1876) su prašymu tarpininkauti įteikiant imperatoriui jo veikalą „Kelionės po Kaspijos

[13] 1839.VI.21(30). S. Uvarovo raštas N. Dolgorukovui // LVIA.— F. 378(b. s.). 1835 — B. 1563.— L. 14.

[14] Журнал министерства народного просвещения.— Санктпетербург, 1839.— Ч. XXIII.— С. 18.

[15] 1839.VII.18(30). Gardino civilinio gubernatoriaus (?) raštas N. Dolgorukovui // LVIA.— F. 378(b. s.). 1835.— B. 1563.— L. 15.

jūrą ir Kaukazo kalnus 1825—1826 metais aprašymas"[16]. N. Dolgorukovas knygą ir tarpininkavimo raštą, kuriame buvo išdėstyti visi E. Eichvaldo nuopelnai mokslui, nusiuntė švietimo ministrui S. Uvarovui (o T. Narbuto — vidaus reikalų ministrui, tik paskui — švietimo ministrui). S. Uvarovas E. Eichvaldo veikalą kaipmat įteikė imperatoriui. Susirašinėjimas ir pati ceremonija užtruko vos pusantro mėnesio — nuo 1835 metų gruodžio 8(20) iki 1836 metų sausio 14(26) dienos (S. Uvarovo raštas apie E. Eichvaldo knygos įteikimą imperatoriui Vilnių pasiekė 1836 metų sausio 20(vasario 1) dieną)[17]. Tuo tarpu, kaip pamename, T. Narbuto LTI įteikimo ceremonija užtruko net trejetą metų. Iš pirmo žvilgsnio paaiškinimas gali būti labai paprastas — LTI buvo tęstinis daugiatomis leidinys. Tačiau E. Eichvaldas taip pat įteikė tik pirmąją savo knygos dalį (dėl antro tomo įteikimo kreipėsi į N. Dolgorukovą 1837 metais[18]).

Taigi būta kitų priežasčių, apie kurias, deja, šiandien galime tik spėlioti. Regis, kol kas atsakymą galima rasti tik vienu būdu — atkreipus dėmesį į tai, kur įstrigo LTI įteikimo imperatoriui procedūra. O ji, gavusi apskrities valdžios pritarimą, pelniusi Vilniaus cenzūros komiteto, krašto generalgubernatoriaus ir net Rusijos vidaus reikalų ministro palankumą, staiga sustojo Švietimo ministerijoje, tai yra buvo sustabdyta paties S. Uvarovo. Peterburgo mokslų akademijos narys (vėliau — prezidentas) grafas Sergejus Uvarovas (1786—1855) švietimo ministru tapo 1833 metais ir išbuvo šiame poste iki 1849 metų. Oficialiojo tautiškumo teorijos principų (supaprastintai — stačiatikybė, vienvaldystė, tautiškumas) kūrėjas S. Uva-

---

[16] 1835.XII.8(20). E. Eichvaldo raštas N. Dolgorukovui // LVIA.— F. 378(b. s.). 1833. — B. 977.— L. 105. Už nuorodą į šią bylą dėkoju kolegei Zitai Medišauskienei. Turimas omenyje veikalas: *Eichwald E.* Reise auf dem Kaspischen Meere und in den Caucasus unternommen in den Jahren 1825—1826.— Stuttgart, 1834.— T. 1, Stuttgart, 1837.— T. 2.

[17] 1836.I.14(26). S. Uvarovo rašlas N. Dolgorukovui // Ten pat.— L. 107.

[18] 1837.VIII.2(14). E. Eichvaldo raštas N. Dolgorukovui // Ten pat.— L. 165—166.

rovas savo teoriją suformulavo dar 1832 metais, o jau po dvejų metų, 1834-aisiais, kaip švietimo ministras, aplinkraštyje mokymo apygardų globėjams paskelbė viešai. S. Uvarovo, tiksliau — svarbiausio ministro autoriteto bei ideologo šiuo klausimu Nikolajaus Ustrialovo (1805—1870), nuomonė dėl Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos buvo vienareikšmė — Lietuva visais laikais civilizacijos atžvilgiu buvo rusiška, slaviška, žemė, taigi neverta kalbėti apie atskirą jos istoriją. 1836 metais tokią N. Ustrialovo poziciją viešai sukritikavo buvęs Vilniaus universiteto profesorius, T. Narbuto korespondentas Ignotas Onacevičius[19]. Kurie ne kurie to įvykio liudytojai I. Onacevičiaus pergalę diskusijoje su N. Ustrialovu laikė ne tik šio istoriko, bet ir oficialiojo tautiškumo teorijos žlugimu[20]. Vargu ar galima su tuo sutikti be išlygų, juolab kad švietimo ministru S. Uvarovas išbuvo net šešiolika metų. Kaip matyti iš to meto periodikos, kaip tik 1836 metais, tai yra T. Narbuto LTI įteikimo imperatoriui „bylos" pradžioje, oficialiojo tautiškumo teorijos šalininkų gretos Rusijoje nepaprastai išaugo. Ne vieną tokį rašinį persispausdindavo ir Peterburgo leidžiamas (T. Narbuto ypač skaitomas) „Tygodnik Petersburski". Štai ketvirtajame 1836 metų numeryje iš leidinio „Библиотека для чтения" buvo išverstas anoniminio autoriaus straipsnis „Lietuvos istorija"[21]. Anonimas (be jokios abejonės, N. Ustrialovo—S. Uvarovo teorijos šalininkas) rašė, kad senovės lietuviai „buvo silpna gentis, lašas jūroje, kuri turėjo ne daugiau kaip penkias ar šešias šiandienes apskritis ir nebuvo vyraujanti *(panującym)*"[22]. Ir toliau: „Tai buvo Rusia, rusų tautos dalis, jos bendros masės nuotrupa, sujungta normaniškosios Riuriko dinastijos dėka"[23]. Anonimas Lietuvą vadino „antrąja Rusia: „<...>

---

[19] Žr.: *Sidlauskas A.* Istorija Vilniaus universitete XIX a. pirmojoje pusėje.— V., 1986.— P. 100.

[20] Ten pat.

[21] Dzieje Litwy // Tygodnik Petersburski.— 1836.— Nr. 4.— S. 26—28.

[22] Ten pat.— P. 27.

[23] Ten pat.

pasaulyje buvo dvi Rusios valstybės ir dvi rusų tautos — Rusia ir Lietuva, tai yra nelaisva Rusia ir nepriklausoma Rusia, Mongolų Rusia ir Lietuvos Rusia, krikščioniška Rusios valstybė ir nepriklausoma Rusios valstybė <...>"[24]. Daug dėmesio autorius kreipė į lietuvių mitologiją, pabrėžė jos panašumą į slavų mitologiją. Jis rašė: „Pagoniškojo tikėjimo židinys šiaurinėje slavų žemių dalyje buvo Lietuva, ir tegul bus man leista pasakyti: slavų mitologija, kuri yra puikiai ištirta ir aprašyta Rusijos valstybės ir tautos istorijos knygose, buvo lietuvių, bet ne slavų mitologija — tai įrodo daugybės dievų vardai"[25]. Taigi net iš šio nedidelio pavyzdžio akivaizdu, kad Lietuvos, arba „nepriklausomos Rusios", istorija anuomet buvo daugelio N. Ustrialovo — S. Uvarovo šalininkų interesų akiratyje. Galbūt kaip tik tuo galima būtų paaiškinti ypatingą švietimo ministro susidomėjimą T. Narbuto veikalu, norą įsigilinti į jį ir suvokti autoriaus poziciją.

Taigi jau 1836 metais T. Narbutas gavo tarytum netiesioginį įspėjimą ateičiai. Galbūt dėl šios aplinkybės jis vėliau taip dažnai pabrėždavo savo, kaip istoriko, objektyvumą. Dar daugiau — LTI puslapiuose T. Narbutas nesivaržydavo atvirai pakritikuoti lenkų tautą, tai yra „kitos padermės tautą, amžinai paskendusią netvarkoje". Ir atvirkščiai, nevengdavo pabrėžti rusiškų žemių prijungimo prie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės reikšmingumo, ypač kultūros srityje. Šiuo atžvilgiu ne išimtis ir ketvirtas LTI tomas. Suprantama, tokia galėjo būti tvirta T. Narbuto nuomonė, tačiau nereikėtų užmiršti ir tos aplinkybės, kad jau nuo 1836 metų LTI autorius žinojo, jog jo veikalas bus atidžiai skaitomas ne tik Vilniuje, bet ir Peterburge. Taigi, nors ir neturėdami konkrečių įrodymų, galime bent iš dalies suvokti, ką T. Narbutas turėjo omenyje, nuolat kartodamas, kad gyvena itin nepalankiu metu rašyti lietuvių tautos istoriją.

---

[24] Ten pat.
[25] Ten pat.

Pirmieji trys LTI tomai buvo perkami gana vangiai, taigi pelno nebuvo ko tikėtis. Vilčių gauti vyriausybės paramą taip pat neliko. Išeitį iš susidariusios grėsmingos padėties vėl pasiūlė A. Marcinovskis (beje, dar 1837 metų vasario 4(16) dieną sudaręs sutartį su T. Narbutu dėl viso veikalo išleidimo[26]). Leidėjo įsitikinimu, reikėjo kuo greičiau skelbti LTI prenumeratą. Taip 1838 metų pradžioje buvo paskelbta pirmų keturių veikalo tomų prenumerata. Informacija apie jos sąlygas buvo išspausdinta ir vietos, ir Peterburgo spaudoje. „Tygodnik Petersburski" taip pat paskelbė informacinį rašinį, kuriame buvo rašoma: „Ketvirtas šio veikalo [LTI — *R. G.*] tomas jau spausdinamas. Viso veikalo tomų skaičius nėra apibrėžtas. Autorius jau baigė septintą, bet iš trečiame tome išspausdinto prierašo galima spėti, kad bus jų ir daugiau, nes apie Lenkijos karaliaus Žygimanto I valdymą žada papasakoti devintame tome. Prenumerata pirmųjų keturių tomų (jau patvirtintų cenzūros) be siuntimo išlaidų kainuoja dešimt rublių sidabru, o su pašto išlaidomis (visoje Rusijos imperijoje) — dvylika rublių sidabru"[27]. Nepaisant to, kad apie prenumeratos sąlygas buvo paskelbta gana plačiai, norinčiųjų užsisakyti pirmuosius LTI tomus atsirado nedaug. Pirmųjų T. Narbuto veikalo rėmėjų sąraše buvo tik trisdešimt viena pavardė. Šių piliečių vardai ir pareigos buvo išspausdinti ketvirto tomo priešlapyje. Štai šis sąrašas:

1. Bobrovskis (*Bobrowski*), buvęs Vilniaus universiteto profesorius, kanauninkas 1
2. Baukevičius (*Bowkiewicz*), Vilniaus katedros kanauninkas 1
3. Bulharinas (*Bułharyn*) Mykolas, Pružanų apskrities maršalka 1

[26] Plačiau apie tai skaitykite: *Griškaitė R.* Keletas minčių jau pasirodžius pirmajam „Lietuvių tautos istorijos" tomui (*Narbutas T.* Lietuvių tautos istorija.— V., 1995.— T. 2.— P. 435—436).

[27] Tygodnik Petersburski.— 1838.— Nr. 32.— S. 178.

4. Chondzinskis (*Chądzyński*) Adrijanas 1
5. Dmochovskis (*Dmochowski*), vyskupas nominalas, Vilniaus katedros prelatas ir kavalierius 1
6. Giedraitis (*Giedrojć*) Adolfas, kunigaikštis 3
7. Giedraitis (*Giedrojć*) Jonušas, kunigaikštis, buvęs gubernijos maršalka ir kavalierius 1
8. Glindzičius (*Glindzicz*), Volkovysko gubernijos ribų teismo pirmininkas 1
9. Gurskis (*Górski*) Mikalojus, Kameneco katedros prelatas, viceoficiolas ir kavalierius .. 1
10. Hutaravičius (*Hutorowicz*) Jonas, kolegijos regentas 1
11. Jucevičius (*Jucewicz*) Liudvikas 1
12. Kulakovskis (*Kułakowski*) 1
13. Mackevičius (*Mackiewicz*) Pranciškus Borgija Lukošius, Podolės Kameneco diecezijos ir Besarabijos katalikų vyskupas, kavalierius 1
14. Malinovskis (*Malinowski*) Mikalojus, Radvilų komisijos prokuroras 1
15. Mošora (*Moszoro*) Mikalojus, Mogiliovo armėnų katedros kanauninkas 1
16. Nargelevičius (*Nargielewicz*) Jonas, Dorpato universiteto studentas 1
17. Oštorpas (*Osztorp*), Minsko gubernijos maršalka, tikrasis valstybės tarėjas, komandoras ir kavalierius 1
18. Pacevičius (*Pacewicz*) Dionizas 1
19. Plioteris (*Plater*) Konstantinas, grafas 1
20. Pomarnackis (*Pomarnacki*) Julijonas 1
21. Pšibora (*Przybora*) Vandalinas 1
22. Riomeris (*Römer*) Mykolas 1
23. Rafalovičius (*Rafalowicz*) Rubenas, Vilniaus knygininkas 1
24. Ruseckas (*Rusiecki*) Juozapas, Svedų klebonas .. 1
25. Zyjėnas (*Sieheń*) Tadas, ribų teismo teisėjas 1
26. Tatosevičius (*Tatosiewicz*) Mikalojus, Mogiliovo armėnų bažnyčios kanauninkas 1

27. Tarasevičius (*Torosiewicz*) Deodatas, Kameneco katedros kanauninkas 1
28. Vilčinskis (*Wilczyński*) Pranciškus 1
29. Zaviša (*Zawisza*) Jonas 1
30. Zybergienė (*Zybergowa*), grafienė 1
31. Žiškovskis (*Ziszkowski*), Vilniaus katedros kanauninkas ir kavalierius ..... 1[28]

Taigi tarp pirmųjų LTI prenumeratorių buvo daug ir šiandien mums žinomų vardų: literatas Adomas Liudvikas Jucevičius, istorikas, šaltinių leidėjas Mikalojus Malinovskis, Vilniaus knygų leidėjas Rubenas Rafalovičius, garsusis „Uoliojo lietuvio" ložės magistras, šubravcas Mykolas Riomeris, buvęs Vilniaus universiteto Šventojo Rašto katedros profesorius, arabų kalbos ir biblinės archeologijos dėstytojas Mykolas Bobrovskis, vyskupas Kazimieras Dmochovskis, literatai Ignotas Kulakovskis ir Pranciškus Vilčinskis (Jono Kazimiero Vilčinskio brolis). T. Narbuto leidinį parėmė kunigaikščiai Giedraičiai ir grafai Plioteriai.

Pastebėjus, jog pradedama šiek tiek labiau domėtis, buvo nutarta skelbti visų devynių LTI tomų prenumeratą. Be to, 1838 metais, t. y. išspausdinus ketvirtą tomą, T. Narbutas jau galėjo pasakyti tikslų LTI tomų skaičių. Mūsų dienas pasiekė antrosios prenumeratos bilietas Nr. 9, 1838 metais išduotas buvusiam Vilniaus universiteto taikomosios matematikos profesoriui, bibliofilui ir kolekcininkui Mykolui Pelkai-Polinskiui[29]. Iš šiame biliete spausdinto teksto galima spręsti, kad visas devyntomis T. Narbuto veikalas kainavo 22 rublius ir 50 kapeikų sidabru, o su pristatymu į namus (tai yra su pašto išlai-

[28] Lista Prenumeratorów na cztery pierwsze tomy tego dzieła, o których wiadomość od Kollektorów wydawca dotąd otrzymał // *Narbutt T.* Dzieje narodu Litewskiego.— Wilno, 1838.— T. 4. (be numeracijos).

[29] Bilet Nr. 9, służy J. W. Polińskiemu Radcy Stanu i Kawalerowi na złożoną przedpłatę i otrzymanie dzieła Teodora Narbutta pod tytułem „Dzieje narodu Litewskiego", w Dziewięciu Tomach // MAB RS.— F. 151.— B. 776.

LTI prenumeratoriaus Mykolo Pelkos-Polinskio kortelė

BILET Nro [redacted]

służy: [illegible]

na złożoną przedpłatę i otrzymanie dzieła Teodora Narbutta pod tytułem:

DZIEJE NARODU LITEWSKIEGO,

w Dziewięciu Tomach.

Opłata Pieniędzy.	Rub.	Kop.	*Odebranie Tomow.*
Na całe dzieło w 9-ciu Tomach rub. sr. *dwadzieścia* dwa kop. *pięćdziesiąt* i na przesłanie pocztą r. 4 k. 5o, przyjąłem.			Tomy I, II, III i IV-ty oddane dnia [illegible]
Na Tomy I, II, III, IV i V-ty r. sr. 18 k. 5o i na pocztę rub. [illegible] k. 5o, przyjąłem. [illegible]	18	50	IV [illegible]
Na Tom V-ty r. sr. [illegible] k. 5o, i na pocztę k. 5o przyjąłem.			Tom V-ty oddany dnia
Na Tom VI-ty r. sr. 2 k. 5o i na pocztę k. 5o przyjąłem. [illegible]	2	60	Tom VI-ty oddany dnia
Na Tom VII-my r. sr. 2 k. 5o i na pocztę k. 5o przyjąłem.			Tom VII-my oddany dnia
Na Tom VIII-my r. sr. 2 k. 5o i na pocztę k. 5o przyjąłem.			Tom VIII-my oddany dnia
Na Tom IX-ty r. sr. 2 k. 5o i na pocztę k. 5o przyjąłem.			Tom IX-ty oddany dnia

Adres pocztą: w Gubernii ——— Powiecie ——— miejsce oddania ———

domis) — 27 rublius sidabru. Vienas LTI tomas (neprikausomai nuo apimties) kainavo 2 rublius ir 50 kapeikų sidabru. (Vėliau, tai yra po 1841 metų, išspausdinus visus LTI tomus, veikalą buvo galima įsigyti net už 11—14 rublių sidabru, o vienas tomas Vilniaus knygynuose kainavo vidutiniškai po 2 rublius sidabru[30].) Kaina nebuvo labai didelė, net tiems laikams. Pavyzdžiui, 1842 metais du tomus leidinio „Rubon" buvo galima nusipirkti už 2 rublius sidabru. 1843 metais „Tygodnik Petersburski" pusmečio prenumerata kainavo 3, o 1844 metais — 4 rublius sidabru. Religinio turinio ar ūkinių patarimų knygelę Vilniaus knygynuose būdavo galima nusipirkti už 1 rublį arba dar pigiau[31]. Taigi T. Narbuto LTI kaina anuometiniam skaitytojui nebuvo neprieinama. Be to, prenumeratoriams buvo įvairių lengvatų. Tame pačiame M. Pelkai-Polinskiui priklausančiame biliete buvo pažymėta, kad „norintiems įsigyti šį veikalą pigiau pateikiamos tokios sąlygos: 1) už veikalą reikės mokėti tol, kol bus išspausdinti visi devyni tomai, kurie kainuos 22 rublius 50 kapeikų sidabru; 2) asmenys, kurie jau buvo užsiprenumeravę keturis pirmuosius tomus, gavę ketvirtąjį, turės sumokėti 2 rublius 50 kapeikų, ir jiems bus įteiktas bilietas penktam tomui; gavę penktą tomą, turės sumokėti 2 rublius 50 kapeikų, ir jiems bus įteiktas bilietas šeštajam, ir t. t., kol bus išspausdintas visas veikalas; 3) vėliau veikalą užsiprenumeravęs asmuo turės sumokėti 12 rublių ir 50 kapeikų — tuomet gaus pirmuosius keturis tomus ir bilietą penktajam; gavęs penktą tomą, turės sumokėti 2 rublius 50 kapeikų už šeštą tomą, ir t. t. Taigi gavęs išspausdintą tomą, moka už kitą, ir taip iki paskutinio; 4) prenumeratorius (taip pat ir pirkėjas, geidžiantis įsigyti jau išspausdintus tomus), panorėjęs, kad knygos būtų atsiųstos jam paštu, už kiekvieną tomą turės primokėti dar po 50 kapeikų. Prenumeratoriams pirmieji keturi tomai kainuoja 14 rublių sidabru, taigi: a) prenumeratoriai, kurie jau buvo

[30] Vilnius. 1844.II.28(III.12). A. Renjė T. Narbutui // Ten pat.— F. 18.— B. 185.— L. 426.

[31] Ten pat.

užsisakę pirmuosius keturis tomus, už penktąjį turės mokėti 2 rublius ir 50 kapeikų sidabru, o su siuntimu į namus — 3 rublius; b) vėliau užsiprenumeravęs (visą veikalą) asmuo už pirmuosius keturis tomus moka 10 rublių sidabru, o už penktąjį — 2 rublius 50 kapeikų (su siuntimu — 3 rublius); iš viso — 15 rublių sidabru; c) asmuo, kuris veikalo nėra užsisakęs, už keturis pirmuosius tomus moka 14 rublių sidabru, o su pristatymu į namus — 16 rublių sidabru"[32].

Minėtame prenumeratoriaus biliete buvo informacija apie LTI ketvirto tomo pasirodymą ir pažadas penktą tomą išleisti tų metų pabaigoje. Ten pat buvo nurodyta, kad veikalą galima užsisakyti Vilniuje, „Kurjer Litewski" redakcijoje, įsikūrusioje Evangelikų namuose, už Šv. Ignoto kareivinių (Nr. 1248), arba pas prenumeratos platintojus. A. Marcinovskis išreiškė norą, kad kiekvienas prenumeratorius knygos gavimą ir išsiųstą pinigų sumą patvirtintų savo parašu, taip pat tiksliai užrašytų savo vardą, pavardę bei pareigas.

Vėliau, baigiant spausdinti LTI, A. Marcinovskis, norėdamas pritraukti dar daugiau prenumeratorių, paskelbė, kad visi, kurie buvo užsisakę devynis tomus, dešimtą LTI tomą gaus nemokamai[33]. Deja, šio pažado leidėjas netesėjo, nes dešimtas tomas taip ir nebuvo išleistas. Minėtos prenumeratos sąlygos galiojo iki pat 1841 metų sausio 1(13) dienos. M. Marcinovskis įspėjo, kad, pasibaigus šiam terminui, LTI kaina padidės iki 36 rublių sidabru.

Taigi prenumeratos skelbimo atžvilgiu ketvirtas LTI tomas buvo išskirtinis. Antra vertus, jame išspausdintas prenumeratorių sąrašas akivaizdžiai parodė, kad norinčių paremti T. Narbuto veikalą buvo nedaug. Kaip jau buvo sakyta, pirmuosius keturis tomus užsisakė tik trisdešimt vienas skaitytojas. Tiesa, vėliau jų padaugėjo beveik trigubai — šio rašinio autorei LTI ketvirtame—devintame to-

[32] Ten pat.
[33] Ten pat.

muose skelbtuose sąrašuose pavyko suskaičiuoti devyniasdešimt tris prenumeratorių pavardes. Kaip galima spręsti iš LTI ketvirto tomo parankinio egzemplioriaus prierašų, T. Narbutui buvo žinomas šimtas vienas jo veikalo prenumeratorius[34]. Regis, neturime pagrindo abejoti T. Narbuto skaičiavimais, nes mums žinomi, tai yra A. Marcinovskio paskelbti, sąrašai nebūtinai turėjo būti tikslūs — viena kita informacija apie prenumeratorius galėjo pasiekti leidėją ir pavėluotai, tai yra jau atidavus devintą tomą į spaustuvę. Mums žinomas LTI prenumeratorių pavardes skelbsime ir mes kiekviename tolesniame LTI tome lietuvių kalba. Juolab kad, be jau minėtų asmenų, tarp prenumeratorių būta ir daugiau iškilių vardų, tokių kaip Simonas Daukantas, vyskupas Andrius Benediktas Klangevičius ar gamtininkas Konstantinas Tyzenhauzas. Vis dėlto kiekybiškai LTI prenumeratorių sąrašas buvo skurdus. Palyginimui būtų galima pateikti tik vieną faktą — daugiatomę Johano Foigto „Prūsijos istoriją" (1827—1838) užsiprenumeravo net du tūkstančiai šio istoriko tėvynainių. Žinant visas aplinkybes, sunkumus, su kuriais teko susidurti, dar įdomesnė atrodo LTI leidėjo A. Marcinovskio asmenybė. Visiškai akivaizdu, kad leidinio likimas priklausė nuo jo sugebėjimų ir lankstumo. Tai buvo vienas iš įspūdingiausių leidėjo ir literato bendradarbiavimo pavyzdžių. Šiai bičiulystei buvo lemta išgyventi nemažai kritinių momentų, tačiau tokio leidėjo kaip A. Marcinovskis T. Narbutui daugiau nepavyko sutikti.

Skaitytojai

Ketvirtas LTI tomas nesulaukė išsamios recenzijos, tiksliau, jam nebuvo skirtas rašinys spaudoje. Tačiau tai nereiškė, kad kai kurie tomo teiginiai nesukėlė abejonių. Bene didžiausiu kritiku netikėtai tapo buvęs Vilniaus universiteto profesorius Ignotas Danilavičius, didis autori-

[34] *Narbutt T.* Dzieje narodu Litewskiego.— Wilno, 1838.— T. 1. // MAB RS.— F. 17.— B. 244/4 (be numeracijos).

tetas T. Narbutui. 1840 metais leidiniuose „Журнал Министерства народного просвещения“ bei „Magazyn Powszechny“, o po metų ir „Athenaeum“ perspausdintame rašinyje I. Danilavičius suabejojo kunigaikščio Rimgaudo istoriškumu[35]. Šie rašiniai T. Narbutą nepaprastai sujaudino — apie tai ne kartą užsimins ir laiškuose S. Daukantui, prašys I. Onacevičiaus ir Karolio Edvardo Napierskio pagalbos bei užtarimo. T. Narbuto nerimas buvo suprantamas — šį kartą kritika sklido iš nepaprastai autoritetingo mokslininko, šaltinių leidėjo, Lietuvos istorijos ir jos šaltinių tyrėjo. Taigi I. Danilavičiui reikėjo atsakyti argumentuotai. Antra vertus, T. Narbutas neslėpė, kad I. Danilavičiaus kritika jam buvo netikėta. Beje, kaip ir S. Daukantui, kuris buvo ne mažiau nustebintas. Laiške T. Narbutui jis sakė: „Keista, kad ponui Danilavičiui kažkodėl atėjo mintis ginčyti Rimgaudo buvimą“[36]. Vėliau, jau paaiškėjus, kad I. Danilavičius neketina savo rankraščių rinkinių patikėti T. Narbutui (tuomet rengusiam Lietuvos istorijos šaltinių rinkinį), S. Daukanto nuostaba išaugo į atvirą pasipiktinimą. Jis rašė: „Jei ponas Danilavičius D[auggaliui] Kapitonui būtų palankus, tai visa tai, ką dabar turi, būtų galėjęs parodyti, ir ši nauja medžiaga būtų labai pravertusi Tamstos istorijai, bet jis ėmė kritikuoti Šlėcerį, kad šis lietuvių tautą pavadino didele, be jokių įrodymų, kirsdamas tik pačia polemika; pagaliau ir Rimgaudo buvimą ginčija vienomis prielaidomis, ir tik tam, kad neatsirastų bei neišaiškėtų Lietuvos istorija“[37]. T. Narbutas tokiame I. Danilavičiaus elgesyje neįžvelgė jokių piktų kėslų — jį stebino tik tai, kad abejojama tuo, kas jam buvo visiškai akivaizdu. „No-

---

[35] *Данилович [И].* О Литовских летописях // Журнал Министерства народного просвещения.— 1840.— Ч. XXVIII.— С. 70—114; *Daniłowicz I.* O kronikach litewskich // Magazyn Powszechny.— 1840.— Zs. 8.— S. 177—195; *Daniłowicz I.* Wiadomość o własciwych litewskich latopiscach // Athenaeum.— 1841.— T. 6.— S. 13—62.

[36] Peterburgas. 1842.IV.22(V.4). S. Daukantas T. Narbutui // *Daukantas Simonas.* Raštai.— V., 1976.— T. 2.— P. 721.

[37] Peterburgas. 1843.IX.19(X.1). S. Daukantas T. Narbutui // Ten pat.— P. 749.

rėdamas tokią nuomonę sukritikuoti,— rašė T. Narbutas į Peterburgą S. Daukantui,— aš citavau kronikininko Alnpekės, gyvenusio beveik tuo pat metu kaip ir Mindaugas, darbą. Tačiau tasai autorius, rašydamas senovės vokiečių kalba, eilėmis atpasakodamas Livon[ijos] riterių istoriją, kiek iškraipo lietuviškus vardus: Rimgaudą vadina Gerpoldu (*Gerpold*), Erdvilą — Irvilu (*Irwille*). Tiesa, pats P[onas] Danilavičius prisipažįsta, kad Alnpekės nėra skaitęs. P[onas] Napierskis iš Heidelbergo bibliotekos gavo tos kronikos rankraščio nuorašą, platesnį už spausdintą, o man iš vieno istorijos tyrėjo pavyko gauti nuotrupas tų vietų, kurių trūksta spausdintoje kronikoje,— visa tai visiškai aiškiai patvirtina Rimgaudo egzistavimą. Remdamasis tais šaltiniais, P[onas] Napierskis paskelbė papildytą Alnpekės leidimą"[38]. Viešai savo atsakymo I. Danilavičiui T. Narbutas taip ir neišspausdino. Regis, viena iš neginčijamų priežasčių buvo pernelyg ankstyva profesoriaus mirtis 1843 metais. Vis dėlto rengdamas antrąjį LTI leidimą, istorikas nutarė tiksliai išvardyti visus šaltinius, kuriuose jis rado Rimgaudo egzistavimo pagrindą, „kadangi atsirado skeptikų, kurie suabejojo Rimgaudo istoriškumu".

Tokia buvo kai kurių mokslo pasaulio vyrų reakcija. Kaip visuomet visiškai priešingai reagavo paprasti skaitytojai — T. Narbutas gavo ne vieno gerbėjo laišką. Bene įdomiausias buvo Juozapo Pomarnackio, Ukmergės apskrities bajoro, rašinys. J. Pomarnackis, kurio vardas tikrai vertas būti paminėtas vien todėl, kad vėliau, jau 1840 metais, T. Narbutui jis atsiuntė K. Kozakovskio tirto Obelių kapinyno aprašymus ir ne vieną tenykštį radinį[39], susirašinėti su T. Narbutu pradėjo kaip tik pasirodžius ketvirtam LTI tomui. Taigi naujasis T. Narbuto korespondentas neslėpė susižavėjimo LTI autoriaus darbo vaisiais, ypač gyrė ketvirtą tomą. Ir visiškai akivaizdu kodėl: bū-

[38] Šaurai. 1842.XII.22(1843.I.3). T. Narbutas S. Daukantui // MAB RS.— F. 18.— B. 185.— L. 10.

[39] Plačiau apie tai žr.: *Narbutas T.* Lietuvių tautos istorija.— V., 1995.— T. 2.— P. 491—492.

tent šiame tome jis rado ir savo gimtųjų vietų istorijos fragmentą. Ketvirto tomo § 844 skyriuje buvo pasakojama apie XIII amžiaus pradžioje prie Užpalių vykusį didelį mūšį tarp Livonijos riterių ir lietuvių, vadovaujamų didžiojo kunigaikščio Rimgaudo. „Daugailių palivarką,— rašė J. Pomarnackis,— kuris yra ponų Strutinskių nuosavybė, Ukmergės apskrityje penkiasdešimt trejus metus nuomojo mano tėvai, o nuo 1795 metų — ir aš su savo šeimyna. Minėtasis palivarkas yra kairiajame Šventosios upės krante, per pusę mylios nuo Užpalių miestelio ir dvaro, stovinčių prie pat tos upės. Visi šie vardai yra labai archaiški, ir, nors menkai teišmanau, drįstu spėti, jog turėtų turėti ryšį su minėtu mūšiu prie Užpalių“[40]. Toliau laiške J. Pomarnackis išdėstė visus faktus, visus pasakojimus ir padavimus, kuriuos žinojo jis pats arba buvo girdėjęs iš savo kaimynų ar valstiečių. J. Pomarnackis rašė: „Netoli minėto Daugailių palivarko yra ežeras, vadinamas Alksnu *(Alksnis)*, nuo kurio pietų link nusidriekusi nendrėmis apaugusi pelkė — daugiau nei varstas ilgio ir apie tūkstantis uolekčių pločio. Pelkę supa gana aukštos kalvos. Dėl šios jos padėties kyla mintis, kad prieš amžius jos vietoje būta ežero. Tos pelkės viduryje yra keleto šimtų uolekčių ilgio ir daugiau nei šimto uolekčių pločio pusiasalis. To pusiasalio gale stūkso ratu, per keletą uolekčių virš žemės paviršiaus supiltas pylimas, apaugęs velėnomis ir laukiniais medžiais. Pačiame jo viduryje kai kur galima pamatyti akmeninę (kai kuriose vietose ir plytinę) sieną. Tas pylimas turėtų būti apie šimto uolekčių skersmens. Pylimo vidurys yra taip įdubęs, kad ten ilgą laiką laikosi vanduo. Nuo seniausių laikų toji vietovė vadinama Rūsiu *(Rusis)*, ir nerastum nė vieno tenykščio palivarko valstiečio, kuris nežinotų to vardo“[41].

J. Pomarnackio laišką ir ten išdėstytus faktus T. Narbutas sutiko labai palankiai — užsimezgė porą metų tru-

[40] Bratnava. 1838.XI.18(30). J. Pomarnackis T. Narbutui // MAB RS.— F. 18.— B. 185.— L. 147.

[41] Ten pat.— L. 147—148.

kusi korespondencija (paskutinį laišką J. Pomarnackis atsiuntė 1840 metų sausį), kuri LTI autoriui davė daug realios naudos (ko verta buvo vien informacija apie Obelių kapinyną). Jau vėliau, 1856 metais, „Mažesniuosiuose istorijos raštuose" T. Narbutas išspausdino visas J. Pomarnackio 1838 metų lapkričio mėnesio laiške išdėstytas mintis[42]. T. Narbutas rašė: „Lietuvių tautos istorijos" IV tome, 71 puslapyje, kalbama apie mūšį prie Užpalių, tai yra prie miestelio, įsikūrusio prie Šventosios upės, Ukmergės apskrityje. Gerbiamas veteranas, a[mžiną] a[tilsį] Juozapas Pomarnackis, Subačių seniūnas, gerai pažinojęs tas apylinkes (nes gyveno vietoje, kur vyko minėti kariniai veiksmai, tai yra Daugailių dvare), man adresuotame laiške (rašytame 1838 metų lapk[ričio] 18 dieną Bratnavoje) išsakė savo pastabas apie tenykščius paminklus <...>"[43]. „Mažesniuosiuose istorijos raštuose" T. Narbutas išdėstė ir savus J. Pomarnackio duomenų komentarus. Antai, aptardamas J. Pomarnackio pastabas apie Rūsio vietovę, T. Narbutas sakė: „Ten būta labai senos piliavietės, kuri įdomi pati savaime, bet dar daugiau dėmesio nusipelnė tuo, kad turi pavadinimą, kurio mes negalime kildinti iš lietuvių kalbos, nors sandara ir yra lietuviška. Ar nebūtų galima [to vietovardžio kilmę] susieti su ta IX šimtmečio rusų, Rusios variagų tauta? Tik ne su anais slavais-rusinais, nes juos lietuviai vadina savaip — nuo gotų vardo *Gudas*"[44].

J. Pomarnackis savo laiške minėjo ir kitas Užpalių įžymybes. Jis rašė: „Už poros varstų, pusiaukelėje tarp Daugailių ir Užpalių, nuo senų laikų stūkso kalvelė, visų vadinama Kapeliais (*Kapele*). Ji visa apaugusi medžiais ir nusėta daugybe pilkapių, kurie savo ruožtu aplink ap-

[42] Zabytki wieków dawnych i zdarzeń na Litewskiej ziemi // *Narbutt T.* Pomniejsze pisma historyczne, szczególnie do historyi Litwy odnoszące się.— Wilno, 1856.— S. 219—234.

[43] Ten pat.— P. 220.

[44] Ten pat.

dėti akmenimis. Tai akivaizdūs senųjų laikų laidojimo liudininkai, nes lietuvių kalboje *Kapei* reiškia kapus, o *Kapele* — senkapį"[45]. J. Pomarnackio komentarui apie Kapelių vietovardžio kilmę T. Narbutas pritarė — net nekomentavo, „Mažesniųjų istorijos raštų" skaitytojams tiksliai atkartojo ir laiško iš Bratnavos fragmentą.

Trečiasis Užpalių apylinkių vietovardis — Ringio upelis — ypač nusipelnė J. Pomarnackio ir T. Narbuto dėmesio. Taigi J. Pomarnackis rašė: „Už pusės varsto nuo Kapelių ir Užpalių teka upelis, nuo neatmenamų laikų vadinamas Ringiu (*Ryngis*). Jos vardas turėtų būti kilęs nuo kunigaikščio Rimgaudo [Rimgaudas, Ringaudas, *lenk. Ringold — R. G.*], kuris šioje vietovėje iškovojo pergalę"[46]. Suprantama, šį sakinį T. Narbutas skaitė itin atidžiai — J. Pomarnackio informacija apie Ringio upelį buvo labai reikšminga. Ji patvirtino T. Narbuto išdėstytus faktus apie Užpalių mūšį, nors tuomet, 1838 metais, Rimgaudo egzistavimu dar niekas neabejojo. Tačiau vėliau, pasirodžius I. Danilavičiaus rašiniams, J. Pomarnackio informacija tapo vienu iš argumentų Rimgaudo istoriškumo byloje. 1856 metais šį laiško fragmentą T. Narbutas tiksliai atkartojo „Mažesniuosiuose istorijos raštuose" pridėjęs ir savo pastabas. „Iš kito šaltinio,— sakė T. Narbutas,— turime duomenų, kad tas upelis, tiksliau — nedidelė upė, kadaise buvo didelės upės vaga, nes pelkė, iš kurios jis išteka, iškirtus aplinkinius miškus, neišdžiūvo. Iš to galime daryti naują išvadą, kad XIII amžiuje, kai Lietuvos didysis kunigaikštis Rimgaudas, Mindaugo tėvas, iškovojo pergalę prieš Livonijos kryžiuočius, pagal tos upės vardą jis galėjo būti pavadintas Rimgaudu (*Ringold*), Ringio didvyriu. *Old* gotiškai reiškia tą patį,

---

[45] Bratnava. 1838.XI.18(30). J. Pomarnackis T. Narbutui // MAB RS.— F. 18.— B. 185.— L. 148.

[46] Ten pat.

kas vokiškai *Held*, tai yra didvyris"[47]. Taigi visiškai netikėtai J. Pomarnackio atsiųsti duomenys T. Narbutui tapo svariu argumentu.

Suprantama, LTI autorių turėjo džiuginti ne tik tokių laiškų turinys, bet ir faktas, kad jo veikalas skaitomas, nors kiekvieno savaip — ieškant istorinių įvykių verpete savo gimtinės, savo dvaro ar kaimo praeities atspindžių. Antra vertus, šie laiškai rodė, kad atsirado noras padėti T. Narbutui, atsiliepti į daugiakarčius jo kvietimus, išsakytus LTI puslapiuose. „Tos mano pastabos,— rašė J. Pomarnackis,— jeigu tik jomis būtų galima pasinaudoti [aprašant] XIII amžiaus įvykius, padarytų mane laimingą, kad nors vieną lašą įpyliau į Didžiai Gerbiamo Pono darbo vandenyną. Priešingu atveju nesupykite ant septynių dešimčių metų senolio, kad atėmė minutę laiko iš žmogaus, atsidėjusio tokiam sunkiam darbui"[48].

Naujas šaltinis

Visus pagrindinius LTI ketvirtame tome naudotus pirminius šaltinius T. Narbutas trumpai nusakė laiške I. Onacevičiui. Jis rašė: „<...> ten [LTI ketvirtame tome — *R. G.*] bus parodyta daug naujų faktų iš dar nežinomų šaltinių. Beje, mano darbo pagrindą sudarė anų laikų metraštininkų — Henriko Latvio, Alnpekės, [Petro] Dusburgiečio, Vygando Marburgiečio — darbai, taip pat Slaptojo Karaliaučiaus archyvo turtai. Suprantama, kiek tik buvo įmanoma prie jų prieiti"[49]. Tačiau, jau išspausdinus ketvirtą tomą, atsirado naujų, T. Narbutui iki tol menkai žinomų šaltinių. Todėl ketvirto tomo parankinis egzemp-

[47] Zabytki wieków dawnych i zdarzeń na Litewskiej ziemi // *Narbutt T.* Pomniejsze pisma historyczne, szczególnie do historyi Litwy odnoszące się.— S. 221.

[48] Bralnava. 1838.XI.18(30). J. Pomarnackis T. Narbutui // MAB RS.— F. 18.— B. 185.— L. 148.

[49] Be datos. T. Narbutas I. Onacevičiui // Ten pat.— L. 283 (juodraštis).

liorius buvo nuolat pildomas ir vis naujomis pastabomis, plačiais intarpais — juolab kad iki pat 1856 metų T. Narbutas neprarado vilties išleisti antrąjį LTI leidimą. O jame turėjo atsispindėti naujausi faktai, atradimai, tyrimai, kurių ir Rusijos imperijoje, ir kaimyninėse šalyse kasmet daugėjo. Ypač daug informacijos T. Narbutas rasdavo periodinėje spaudoje. Taip daugiau kaip per dvidešimt metų LTI ketvirto tomo parankiniame egzemplioriuje atsirado apie pusantro šimto pataisų. Beje, ne visos jos buvo paremtos tik naujais tyrimais — kai ko T. Narbutas buvo neskaitęs, praleidęs anksčiau. Į vieną kitą faktą dėmesį atkreipė istoriko bičiuliai ir korespondentai S. Daukantas, I. Onacevičius, M. Malinovskis, J. Jaroševičius. Kartais tiesiog norėta pakeisti vieno ar kito paragrafo struktūrą, kartais — apskritai jo atsisakyti[50].

Šiandien, detaliai išstudijavus ketvirto tomo parankinį egzempliorių, akivaizdu, kad daugiausia pataisų jame atsirado po 1843 metų, tai yra T. Narbutui susipažinus su spausdinta Voluinės (Hipatijaus) kronika[51]. Beje, šį šaltinį T. Narbutui (jo paties prašymu) iš Peterburgo atsiuntė S. Daukantas[52]. Iki tol T. Narbutui buvo žinomi tik kai kurie šios kronikos fragmentai, paskelbti ketvirtame Nikolajaus Karamzino „Rusijos valstybės istorijos" tome[53]. Jau tuomet T. Narbutas priėjo išvadą, kad kronika — ypač svarbus šaltinis Lietuvos istorijai pažinti. Dar daugiau — LTI autorius buvo tos nuomonės, kad Voluinės metraštininkas naudojosi T. Narbuto turėtu Lietuvos (Bychovco) metraščiu. Ilgus metus T. Narbutas svajojo įsigyti visą Voluinės kronikos tekstą. Jau minėtame laiške

---

[50] Visus tomo turinio ir struktūros pakitimus nurodėme pačiame tekste ir paaiškinimuose.

[51] Полное собрание русских летописей, изданное по высочайшему повелению Археографическою коммиссиею.— Т. 2.— Ч. 3. Ипатиевская летопись.— Санктпетербург, 1843.

[52] Žr.: *Daukantas S.* Raštai.— T. 2 (1843 m. rugsėjo 19 (spalio 1) S. Daukanto laiškas T. Narbutui).— P. 750.

[53] Wyjątki z Kroniki Wolyńskiej // *Narbutt T.* Dzieje narodu Litewskiego.— Wilno, 1838.— T. 4.— S. 26—31.

receptum baptismalis sacramentum auctoritate apostolica coronatus in Regem fuit tandem a quibusdam proditionis filiis crudeliter interfectus de manibus inimicorum tuo ministerio eripi, domino prestante, contigerit, in illa Regni solium sicut prius erigere libenter valeas, ac illius regimini personam fidelem et Ecclesie Romane devotam preficere, pro ut bono statui fidelium et augmento catholice fidei videris utilius expedire. Nolumus tamen per hoc predictis Magistro et fratribus hospitalis Sancte Marie Theut. quo ad terras, bona et iura spectantia ad eosdem, sive ea teneant, sive ab aliis etiam infidelibus teneantur, in aliquo preiudicium ~~gravanti~~ generari. Nulli ergo nostre concessionis etc. Datum Viterbiis Decimo tertio Kalendas Februarii Anno Tertio (1268. 20 stycznia) Drukowo u Voigta, Codex diplom. Prussicus, Band I, Nr CLVI. p. 161–162. Także Raynaldi Ann. Eccles. sub dato suo.

„Niema tu ani słowa o apostazyi, choćiaż cały okres od chrztu do śmierci pokrótce wyrażony, aniby nawet clara memoria Papież nie powiedział, gdyby Mindog poganinem umarł.

NB. Do str. 627. wypis (x/x).
Lelewel przy Materyałach do dziejów Polskich na tablicy genealogicznej, na stronie Ruskiej, powiada że Olga żona Gedymina była córką Wszewołoda, księcia Smoleńskiego poślubioną roku 1290 umarła 1299, matka Olgierda i Kiejstuta.

Įklija parankiniame LTI IV tomo egzemplioriuje (p. 592—593)

I. Onacevičiui teiravosi, ar gerai šis šaltinis buvo žinomas N. Karamzinui[54]. Tačiau, kaip jau buvo sakyta, su visu kronikos tekstu T. Narbutas susipažino tik 1843 metais, kai šis vertingas šaltinis buvo išspausdintas Peterburgo archeografijos komisijos pastangomis. Iš įžanginio leidėjų žodžio matyti, kad nuorašas, iš kurio spaudai buvo parengtas Voluinės kronikos tekstas, buvo saugomas Peterburgo imperatoriškojoje viešojoje bibliotekoje[55]. Kaip žinome, kurį laiką joje dirbo I. Onacevičius, taigi T. Narbuto užuominos apie Voluinės kroniką laiškuose profesoriui galbūt nebuvo atsitiktinės. Šiandien sunku pasakyti, ar I. Onacevičiui buvo žinomas kronikos tekstas. Kad ir kaip ten būtų, T. Narbuto jis tuomet nepasiekė, ir LTI buvo išspausdinta be šio šaltinio. Taigi tai, apie ką T. Narbutas galėjo tik numanyti iš N. Karamzino informacijos, iš keleto jau skelbtų fragmentų, pasitvirtino — kronika buvo itin svarbus šaltinis istorikui, tiriančiam Lietuvos istoriją. Jau minėtame kronikos leidėjų įvadiniame žodyje sakoma: „Hipatijaus metraštį sudaro dvi dalys. Pirmojoje (p. 1—55) yra Nestoro metraštis ir jo tęsinys — tai metraštis apie Kijevo ir kitas pietryčių kunigaikštystes iki 1200 metų. Iš pradžių tas metraštis sutampa su Laurentijaus [metraščiu], bet nuo XII amžiaus vidurio pasakojimas skiriasi nuo jo. Antroji dalis (p. 155—226) — tai metraštis apie vakarines Rusijos kunigaikštystes. Jis yra žinomas Voluinės arba Haličo metraščio vardu, ir jame pasakojami įvykiai iki 1292 metų <...>. Tai nepaprastai vertingas ir vienintelis šaltinis, kuris išliko iš tų užmirštų mūsų protėvių laikų, kai Rusia buvo savarankiška, kol ją užkariavo mongolai ir Lietuva“[56].

Vis dėlto Voluinės kronikos pasirodymas sukėlė T. Narbutui nerimą. Naujasis šaltinis vertė daug ką peržiūrėti, papildyti. Iš tikrųjų dauguma Voluinės kronikoje apra-

---

[54] Be datos. T. Narbutas I. Onacevičiui // MAB RS.— F. 18.—B. 185.— L. 283.

[55] Полное собрание русских летописей, изданное по высочайшему повелению Археографическою коммиссиею.— Т. 2.— Ч 3. Ипатиевская летопись.— С. V.

[56] Ten pat.— P. VII—VIII.

šytų faktų (ypač jų chronologija) prieštaravo T. Narbuto supratimui. „Viskas neteisinga, neatitinka realybės“,— užrašys T. Narbutas viename ketvirto tomo parankinio egzemplioriaus puslapyje. Tačiau kai kurie metraščio duomenys, atvirkščiai, tik paryškino jau anksčiau T. Narbuto aprašytus praeities įvykius. Taip atsirado apie šešiolika LTI tomo papildymų. Jų pagrindą sudarė Voluinės kronika, kurią 1843 metais T. Narbutui atsiuntė S. Daukantas.

* * *

„Tautų gyvenime, kaip ir žmogaus, laimingą valandą keičia metų metais trunkančios negandos“,— rašė T. Narbutas ketvirtame LTI tome. Iš tikrųjų tautos ir žmogaus gyvenime galima rasti daug paralelių. Tauta taip pat turi savo charakterį, savo įvaizdį, savo aplinką. Turi ir savo praeitį. Tauta, kaip ir žmogus, išgyvena savo laimės akimirkas ir savo nuosmukio laikotarpius. Suprantama, daug nemaloniau, daug sunkiau prisiminti gėdingus dalykus arba tiesiog pilką kasdienybę. T. Narbutas neslėpė, kad jį mažai težavėjo Vytenio Lietuva,— istorikui ne prie širdies buvo nuolatiniai varginami tuometiniai lietuvių karo žygiai, kariaujančios tautos būsena. „Betgi,— sakė T. Narbutas,— istoriko priedermė yra tiksliai laikytis įvykių eigos tokia tvarka, kaip kad jie eina viens po kito, iš užmarštіes gelmių išgavus duomenų apie įvykius, kurie tikrovėje galėjo dėtis, ir stengtis byloti tik tiesą, nesimėgaujant pasakojimo pagražinimais, galinčiais įvykį iškreipti ar pakeisti.“ Apskritai, anot istoriko, XIII amžius, Lietuvos valstybės aušros amžius, buvo itin neturtingas pozityvių jėgų. T. Narbutas, kuriam buvo svarbiausia matyti, kiek toje epochoje pažengta moralinio ir dvasinio tobulėjimo keliu (nuo to priklausė epochos patrauklumas), turėjo liūdnai konstatuoti, kad XIII šimtmetyje Lietuvoje, pasikeitus religijai, visai pakito laiko dvasia, trūko apsišvietusių žmonių, galinčių tapti sektinu pavyzdžiu. XIII amžiuje LTI autorius matė tik vieną ryš-

kų šviesulį — Mindaugą, kuris „buvo peraugęs savo epochą ir pralenkęs tautiečius išsimokslinimu". Kitos nuomonės T. Narbutas buvo apie XIV amžių, kuris Lietuvos valstybę pamatė galingą ir didelę, toli išplėtusią savo sienas. „Tai akivaizdžios galybės, didvyriškumo, gerai suvoktos politikos bei nepaprastos sėkmės įrodymas,— rašė jis, — nes negalima sakyti, kad krašto valdovai neturėjo ydų, kad nesikivirčijo valdydami šalį, o dar keisčiau yra tai, jog Lietuvą iš visų pusių supo priešai ir kariauta su jais beveik nuolatos."

Simpatijos ir antipatijos. Vidinis konfliktas, abejonės, kova su sąžine, nuolatinė apsisprendimo būklė ir suvokimas, kad ne viskas tvirta, aišku, kad dažniausiai pasikliauti galima tik savo nuomone, intuicija ir individualiu praeities supratimu. Vis dėlto svarbiausia — maksimalus objektyvumo siekimas, įsišėlusios vaizduotės pažabojimas, noras kuo geriau suvokti tai, kas mėginama rekonstruoti. „Mažiausias šališkumas ir pagieža,— rašys T. Narbutas ketvirto LTI tomo pratarmėje,— man yra svetima, tad greičiau galėčiau tapti savųjų protėvių juodintoju negu kad prasižengčiau kartą ir visiems laikams prisiimtai taisyklei ir paminčiau doro istoriko, tiesas pasakojančio, priedermę." Suprantama, būta šiuose žodžiuose ir stiliaus vingrybių, ir to šimtmečio literatui būdingo žodžių žaismo, tačiau būta ir daug nuoširdumo. Ne taip svarbu, ar autoriui pavyko įgyvendinti šią savo nuostatą, svarbu, jog norėta tai padaryti. „Pagaliau,— rašė T. Narbutas,— kadangi neturėjau tikslo parašyti Lietuvos istoriją tikrąja šių žodžių prasme, ir ne mano išgalėms tai būtų, tad tikiuosi viešosios nuomonės tolerantiškumo. O kritikas, kuris geriau už mane išmano ir yra labiau apdovanotas gabumais, gali imtis plunksnos pats ir drąsiai išbraukti visas nevykusias mano pastangas, kad išdėstytų Istoriją, didžio vardo vertą kūrinį." Deja, tuomet T. Narbutas net neįtarė, jog tokio istoriko teks laukti nepaprastai ilgai. Ir vėl reikės kaltinti tik aplinkybes, tokias nepalankias rašyti Istorijai.

Reda Griškaitė

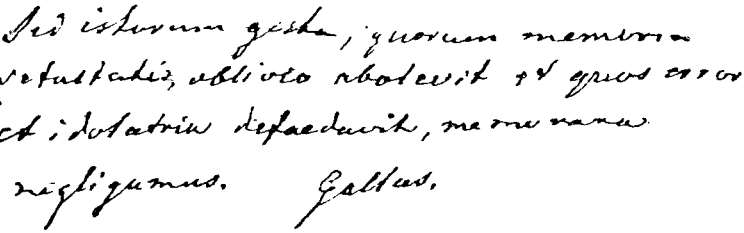

Autografas epigrafo, kuriuo Teodoras Narbutas papildė tekstą, rengdamas spaudai antrą LTI IV tomo leidimą

Sed istorum gesta, quorum memoris vetustatis, oblivio abolevit et quos error et idolatria defaedavit, memoranda negligamus.

Gallus

(Bet žygiams tų, kuriuos praeities istorija, užmarštis įveikė ir kuriuos paklydimas bei stabų garbinimas nugalėjo, neleiskime būti nepaminėtiems.

Galas)*

PRATARMĖ

Šis, ketvirtas, tomas pradedamas XIII amžiumi ir baigiamas beveik antrąja XIV amžiaus puse. Šaltinių padaugėjo, tad apstu smulkių įvykių, iš esmės mažareikšmių, tačiau plačiuose istorijos pasakojimuose jiems turi rastis vietos. Todėl po pakyrėjusių karų ir dažnų puldinėjimų, mažai kuo vienas nuo kito besiskiriančių, aprašymų turėjau stabtelėti ir kaip įmanydamas stropiau išdėstyti tai, kas bendram Lietuvos istorijos vaizdui suteiktų naujų spalvų. Arba, kaip pasakė vienas iš naujausių žymiųjų autorių: „Tamsiame karo, suirutės ir pragaišties paveiksle taip pat išryškėjo ir stulbinantys tautos išminties, būdo, papročių bruožai, brangintini dėl savo senoviškumo. Žodžiu, tam, kuris yra vertas turėti tėvynę, istorija visados įdomi".[1]

Ieškodamas šaltinių savo veikalams, ypač šiam tomui, galiu pasigirti turėjęs laimę uolių tėvynainių dėka rasti naujų, mat jie pagelbėjo man arba paaiškinimais, arba labai vertingomis pastabomis, arba pateikdami savo rastus rankraščius. Jaučiuosi taip pat esąs skolingas vertingiems tyrimams Karaliaučiaus mokytų vyrų, kuriems tenykščiai archyvai, mūsų istorijai, galima sakyti, aukso vertę turintys, buvo ir yra kasdienis darbo rūmas. Pasirinktas dokumentų paieškų būdas — pats patikimiausias, istorikui — tai pats maloniausias darbas. Tuo būdu mes naudosimės pradėdami šio tomo pasakojimais ir ilgainiui pajusime reiškiantis minėtą kryptį vis stipriau.

Mažiausias šališkumas ir pagieža man yra svetimi, tad veikiau galėčiau tapti savųjų protėvių juodintoju negu kad prasižengčiau kartą ir visiems laikams prisiimtai taisyklei ar paminčiau doro istoriko, tiesas pasakojančio,

[1] *Karamzin.* Historya Państwa Rossyjskiego.— T. II.— S. 62. J. Bučinskio lenkiškasis leidimas (Varšuva, 1826—1830)*.

priedermę. Todėl, jeigu rasis asmenų, pavaizduotų su bruožais, nepritinkančiais viešai pasirodyti, jeigu bus pastebėta naujų dėmių ar šviesos blyksnių, iki tol šioje istorijos įvykių panoramoje dar nežinomų, tai tegu skaitytojas malonės priskirti šiuos dalykus reiklioms mano nuostatoms, istoriką įpareigojančioms viską nurodyti. Nieko neleidau sau vaizduoti nei perdėdamas, nei bjaurodamas, nei dailindamas, nei juodindamas, jeigu tai prieštaraudavo tikrovei, dalyko esmei ir kliudė deramai į ją įsigilinti. Pastebėjęs savo šaltiniuose kieno darbus arba pagiežingai suniekintus, arba kokias ano savybes perdėtai aukštinant ar radęs kokius įvykius pernelyg sumenkintus arba atsainiai pavaizduotus, arba visai praleistus, ar kad nepelnytais liaupsinimais, nuo tiesos nutolusiais, švaistomasi, negailėjau darbo, jėgų, išlaidų ir kuo tik galėdamas prisidėjau, kad visa būtų kuo teisingiau perteikta, taigi turėjau ieškoti, rasti, geriau įsigilinti ir vadovaudamasis savo principais atsijoti visas priemaišas, kurios iškreipė tiesą. Taip dirbant, stengiantis, kad visa būtų papasakota kuo teisingiau, dažniausiai tekdavo pasikliauti vien savo nuomone ir savo paties istorijos samprata. Leidžiu skaitytojui savo nuožiūra spręsti, tinkamai pasielgiau ar ne ir ar įveikiau užsibrėžtą tikslą, su dėkingumu išklausysiu kritines pastabas bei priešingą nuomonę ir tuo, ką pripažinsiu esant teisinga, pasinaudosiu, o kita paliksiu ateities kartų teismui. Pagaliau, kadangi neketinau rašyti Lietuvos istorijos tikrąja šių žodžių prasme, ir ne mano išgalėms tai būtų, tad tikiuosi viešosios nuomonės tolerantiškumo. O kritikas, kuris geriau už mane išmano ir yra labiau apdovanotas gabumais, gali imtis plunksnos pats ir drąsiai nubraukti visas nevykusias mano pastangas, kad išdėstytų Istoriją, didžio vardo vertą kūrinį. *Rašyti istoriją, atitinkančią švietimo epochos reikalavimus, mums nebuvo koks nors slėpiningas mokslas, nes mes jo sėmėmės iš senovinių to darbo mokovų. „Istorija,— sakė Starovolskis,— yra išminties motina, nes, anot Cicerono, tik tas gali save vadinti išmintingu, kuris sugeba nuspėti padarinius, kuris subega nustatyti taisyk-*

*les ir priežastis, kuriam nėra paslaptis jų pritaikymas, kuris sugeba įžvelgti panašumus, o ateities įvykius susieti su praėjusių laikų įvykiais." Bet pritaikyti šias taisykles mums nebuvo lengva. Nebuvo palankus nei dabartinis metas, nei aplinkybės. Negalėjome įsijausti ir į politinius įvykius. Taigi teks tik prabėgomis užsiminti**, kad buvau vedlys, kuris ėmėsi visut visutėliai apleisto dalyko. Be abejo, šis mano kūrinys iš bėgančio laiko ir sėkmingų atradimų laukia papildymų ir pataisymų. O pertekę šio pasaulio gėrybių tėvynainiai, kurių šaukiasi pamiršti jų protėvių šešėliai, tenepagaili savo turtų trupinių pačių ieškojimams arba paramai tų, kurie turi norą ieškoti gimtojo krašto istorijos šaltinių. Juk grafas Edvardas Račinskis parodė pavyzdį, kaip netikėtai galima praturtinti tautos istoriją reikšmingu atradimu, ieškant mažiausiai tikėtinose vietose[1]. Betgi iš pažiūros, atrodytų, menkaverčiuose dokumentų rinkiniuose, kokių dažnas vargingas Lietuvos bajoras saugo po šiaudine pastoge, gali slypėti istorijos lobiai, kuo pats esu įsitikinęs. Laikas bei pastangos ir geri norai išmanančiųjų gali papildyti mūsų ir Šiaurės Europos istoriją, iš kurios dar daug ko galima būtų pageidauti. Turiu netgi perspėti tyrėjus, kad nepasikliautų žinia, jog kas nors prieš juos yra peržiūrėjęs kokią biblioteką ar archyvą, mat pro ieškotojų akis dažniausiai prasprūsta verti dėmesio dalykai, kuriuos kitas kuris, tik žvilgsnį metęs, pastebi.*

Stengėmės papildyti tyrimus ir įrodymus, todėl kaip priedus įdėjome XVIII skyrių ir dvi genealogines lenteles, pažymėtas III ir IV numeriais, kuriose nurodytos datos, paimtos iš kiek įmanoma išsamesnių šaltinių.

Kitas tomas išeis netrukus, jei tik Apvaizda, paliegus sveikatai, leis toliau darbuotis prie rašomojo stalo ir nesutrukdys leistis į tiriamąsias keliones.

Teodoras Narbutas

Rašyta 1836 metų kovo 15 d. Šauruose.

---

[1] Jis rado Venecijos archyvuose keliolika didžiulių tomų tenykščių pasiuntinių Lietuvoje ir Lenkijoje senais laikais rašytų pranešimų (Kuryer Litewski.— 1836.— Nr. 48)**.

Do Księgi Siódmej № I

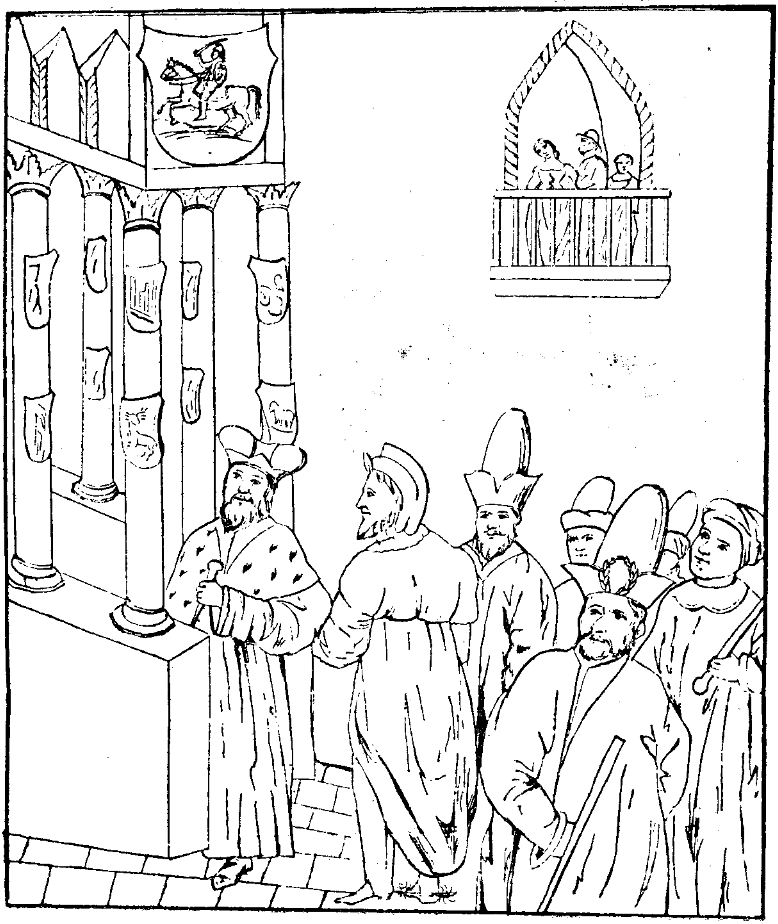

Paveikslo aiškinimas

Kartu su man atsiųstu paveikslu gavau tatai, kas toliau išdėstyta.

Tai tiksli kopija neseniai atsitiktinai senoje spausdintoje knygoje rasto piešinio, kuris buvo ten įdėtas kaip paveikslėlis pergamente, iškirptas ar, tiksliau, kaip kraštai rodo, išplėštas iš kažkokios senos didelio formato knygos. Jokio prierašo nėra. Linijos juodos spalvos, visiškai tokios kaip kopijoje, nei šešėlių, nei kitokių spalvų nėra. Pergamentas smarkiai išteptas, matyt, geležinėmis vinutėmis buvo prikaltas prie sienos, kaip kad rodo skylutės su rūdžių apvadais. Buvo, be to, prilipdytas kažkokia mase, kurios pėdsakai žymūs kitoje pusėje, netgi buvo plauti, kažkuo kietu skusti ir lyginti. Iš tiesų atrodo, kad tai labai senas paveikslas, vaizduojantis kažkokį iškilmingą Lietuvos didžiojo kunigaikščio žengimą į būstą. Ar tai buvęs Mindaugas, ar kas iš artimų jo įpėdinių — sunku įspėti. Vis dėlto iš to, kas matyti, galima spręsti, jog tai priskirtina XIII a., piešta — XV a. Piešinio dydis atitinka originalo matmenis.

„Lietuvių tautos istorijos" Autoriui kaip dovaną skiria

*K. P. ...**

1836 metų liepos 16 diena

LIETUVIŲ TAUTOS ISTORIJA

Septintoji knyga

* * *

I skyrius

ĮVYKIAI LIETUVOS UŽNERIO KUNIGAIKŠTYSTĖJE

.....

797

Bendros pastabos. Lietuvių tautos politinis gyvenimas XIII amžiaus pradžioje pradeda klostytis naujaip. Jau liovęsi skandinavų puolimai nebekėlė jokios grėsmės iš jūros pusės; pakrančių gyventojai tuose kraštuose, patys įgiję daugiau laivybos, prekybos ir karinio jūrų, kitaip tariant, tuometinio piratų verslo, patirties, turėjo progos pažinti geresnį gyvenimą; taigi ten visuomenės gyvenimas ėmė klostytis vyraujant taikai ir gerovei. Sambija, ypač Kuršas, džiaugėsi laimingais laikais, atėjusiais XII amžiaus pabaigoje—XIII amžiaus pradžioje. Prūsija savo kaimynų — pamarėnų ir mazoviečių — akyse buvo pernelyg galinga jėga, kad būtų buvę galima ją užkabinti. Pati Livonijos Latvija, kitaip sakant, Padauguvys, nuo seno, per karus su kaimyninėmis tos pačios padermės

gentimis, taip pat Rusia, Estija ir Ezelio[1] salos gyventojais, buvo ištuštėjusi, ir nieko stebėtino, kad, įsikūrusi tokioje nepalankioje vietoje bei būdama atvira skandinavų antpuoliams, buvo pati silpniausia iš visų lietuvių tautos provincijų. Galop gan lengvai pateko į geležinius varžtus vokiečių jungo, primesto skelbiant saldžius sielų išganymo šūkius. Žemgala, jos pačios kunigaikščio Vestardo sukurstyta, buvo Lietuvai nepalanki, susimokė su Livonijos vokiečiais, paskui tapo nesąžininga jos vasale, be galo prisikentėjo nuo vokiečių ir virtusi visiška dykra Lietuvos kunigaikščiams perleidus ją aniems visiems laikams prarado savarankiškumą. Niekais nuėjo kuršių pastangos įveikti Rygą: jūroje vokiečių pirklių laivai ėmė viršų, kuršiai pastebėjo stojus skersai kelio jų jūrų verslui vokiečius, kuriems reikėjo už nieką atiduoti prekes, paklusti jų monopolijoms arba prarasti ir turtus, ir laisvę; netgi Gotlando uostų prieigos aniems buvo uždarytos. Stipriai ginkluotos flotilės nepaliaujamai zujo po Baltiją čia atveždamos, čia išveždamos kryžiuočių piligrimus, lydėjo pirklius ir persekiojo pagonių laivus. Tad Kuršas pasijuto apimtas kažkokio stingulio, atsidūrė nepritekliuje ir nemalonėje. Tikriausiai šitaip reikalams susiklosčius, pairo santykiai su Žemaitija ir kitomis padermės atšakomis, kurios XIII amžiaus pirmajame ketvirtyje įstūmė Kuršą į sunkumus, kai per kryžiuočių sukeltą audrą Prūsijoje visai tautai ėmė grėsti baisūs įvykiai; tai išpranašavo žlugimą Kuršo, tuomet tiesiogiai susiejusio Sambiją su Livonija, kitaip sakant, Livliandija. Galingiausias Kuršo kunigaikštis Liamechinas, numatydamas jo tėvynę galinčias užgriūti nelaimes, nesumanė kitokio būdo apsisaugoti nuo jų kaip tik, tarpininkaujant vienuoliui Balduinui Alniečiui, pulti į glėbį Šventajam Tėvui,— mat jis greičiausiai nesitikėjo, kad valdžią po jo perims valdovas, kuriuo tauta pasikliaus ir kuris galės apsaugoti jos nepriklausomybę,— o Liamechinu pasekė kiti Kuršo valsčiai. Taip susi-

[1] Ezeliečiai — iš tiesų tai estai, bet šiek tiek skiriasi nuo jų, kas primena kilus juos iš skirtingų šaknų.

klosčius, kad ir Prūsija, prislėgta likimo naštos, ėmė smukti, tikroji Lietuva bei glaudžiai su ja susijusi Žemaitija išlaikė nepriklausomybę. Tose šalyse, kurių padėtis buvo palankesnė gerovei pasiekti, negana, kad į naudą joms ėjo ramus gyvenimas krašto viduje, dar per ateivius iš Prūsijos, Kuršo, Latvijos ir Žemgalos pagausėjo gyventojų. Nėra tad ko ieškoti kitų priežasčių, paaiškinančių tą persvarą, kurią Šiaurėje XIII amžiaus pirmojoje pusėje laimingos lemties dėka buvo įgijusi Lietuva, valdoma išmintingų ir narsių kunigaikščių.

798

Livonijos riteriai, užvaldę Livoniją, turėjo pakankamai vargo su artimiausiais kaimynais ezeliečiais, estais, rusinais, žemgaliais ir kuršiais, tad apie tolesnius užkariavimus nebuvo kada nė galvoti. Be to, dar, kaip kad matėme iš Henriko Latvio kronikos, Rygoje buvo žinoma Lietuvą turint karines pajėgas ne iš paskutiniųjų, santarvėje gyvenant aukštuosius didikus, tai yra valdovus; negana to, pavojui atėjus, valdžia būdavo vieninga, turėjo gerai organizuotas institucijas pasienio žemėse ir, kas svarbiausia, ryžtingus bei patyrusius mūšiuose karius.

799

Anksčiau aprašytų dalykų apžvalga. Iš tikrųjų paskutiniai, pradedant 1185 metais, karai su rusinais parodė lietuvių tautą turint jėgų persvarą Šiaurėje. Ypač tai pasakytina apie šiaurės rytų kraštą, Lietuvos Užnerio kunigaikštystę, Dausprungo giminės kunigaikščių valdžioje išlikusią, kurios visa galia pasireiškė valdant Uteniui, pramintam Dangeručiu*, anot krašto padavimų, Utenos tėvoniniam valdovui. Ten ligi šiol išlikę pėdsakai pilies, ka-

dais smarkiai įtvirtinimais apsaugotos[1]. Jo sūnus Šventaragis kad ir nebuvo toks garsus karo žygiais, bet turime priežasčių susidaryti teisingą nuomonę, jog jis išmintinga valdžia, ilgai trukusia, besiremiančia taikaus bendradarbiavimo principais, labai prisidėjo prie krašto gerovės.

800

Pasigilinkime dabar į aplinkybes, gaubusias visa, kas dėjosi Lietuvos Užnerio kunigaikštystės gyvenvietėse. Kalbėdami apie tai anksčiau (§ 568) taip plačiai, kiek galėjome rasti žinių žuvus atsiminimams, minėjome Dausprungo provaikaitį Žvelgaitį, viešpatavusį Lietuvos Užnerio kunigaikštystėje. Papasakojome taip pat ir apie nelaimingą jo žūtį prie Rodenpoiso per Vestardo išdavystę (§ 681). Dėl šio tragiško įvykio 1204 metais visą Lietuvą buvo didi gėla apėmusi, juk visą kraštą sukrėtė narsaus ir doro kunigaikščio netektis, be to, privalu, kad visur būtų tokių giminių, turinčių iš saviškių karį, kurį dera apraudoti, kaip iš jų glėbio išplėštą pačiu klastingiausiu būdu, pamynus visų pripažintas priedermes, kaip antai svetingumą, taip labai senovės žmonių vertintą. Čia mes negalime nutylėti, kad krikščionys, tiksliau sakant, vokiečiai, paniekinę šventus pagonybės ir doros papročius lietuvių, kurie svetingumą reikšmingu dalyku laikė, nusipelnė neapykantą sau ir savo tikėjimui. Juk krikščionių, tiksliau sakant, vokiečių, Dievui būti viršesniam už lietuvių krašto dievus, kaip kad lietuviai manė, yra skirta Likimo, Praamžiaus (*Pramžymas*), kuriuo pastarieji taip tvirtai tikėjo, o vokiečių, naikinančių religinius papročius, maldyklas ir stabus, elgesio negalima buvo už piktadarystes pateisinti. Tik paniekinimas dorovės normų,

[1] Nedera miestų ir pilių Lietuvoje įkūrėjais visada laikyti tuos asmenis, kurių vardai jiems duoti, kadangi mums yra žinomas paprotys gimusio sūnaus garbei įkurdinti kokią vietovę ir pavadinti jo vardu (žr. § 777).

kiekvienos visuomenės vertybe ir garbės dalyku laikomų, visų lietuvių padermės genčių labai išaukštintų, tarkim, svetingumas, sukėlė lietuviams siaubą ir panieką tautai, pasinėrusiai į tokią gėdingą nedorą, o šios tikėjimas, kuriame neįstengė įžvelgti nedoros stabdžių, jiems atrodė ne mažiau vertas paniekos.

801

Žvelgaitis, kaip kad liudija II genealoginė lentelė (III tomas), turėjo sūnų, neseniai mūsų minėtą Utenį. Jis palaikė plačius ryšius su kaimyninėmis šalimis; Žemgalai ir vokiečiams, atsilygindamas už tėvo nužudymą, leido pajusti savo krašto galią. Juk kitąmet, tai yra 1205-aisiais, lietuviai kaip tik turėjo Žemgalą užkariauti, kai žiemodami buvo anapus dešiniojo Dauguvos kranto nusigavę, bet kalavijuočių riterių magistras Venas puolimą vargais negalais atrėmė (§ 744). Tais pačiais metais, vasarą, kunigaikštis Utenis siuntė paramą Polocko kunigaikščiui Vosyliui, kai šis, užsibrėžęs tikslą sutriuškinti visas vokiečių karines pajėgas Livonijoje, betgi patyręs nesėkmę, surengė žygį į Ikskulą ir Holmą (§ 646). Didžiulis žygis, nepavykęs per kunigaikštį Vosylių ir jam pavaldžius karo vadus, stokojusius gabumų, reikalingų riteriui, ir dar tikriausiai nemaži nuostoliai sukėlė kunigaikščiui Uteniui pyktį, kurio pavojingų padarinių vengdamas kunigaikštis Vosylius buvo priverstas sudaryti taikos sutartį su Rygos vyskupu Albertu, kad galėtų su jo pagalba apsaugoti Polocko kunigaikštystę nuo Lietuvos antpuolių, kurių iš susiklosčiusių aplinkybių numatė būsiant.

802

Dėl šios Vosyliaus Rogvolodo sutarties, nors jis pats ir buvo kraujo ryšiais susisiejęs su garsiąja kunigaikščio Palemono gimine, lietuviai tapo atvirais Livonijos vokie-

čių priešais. Juk ne pats vyskupas Albertas, kaip anksčiau minėjome (§ 749), buvo priverstas vykti pas kunigaikštį Utenį su griežtu pareiškimu, kad nedrįstų pulti Polocko kunigaikštystei priklausiusių latvių gyvenviečių, kurios pagal naują sutartį buvo vokiečių globoje, antraip turėtų tikėtis vyskupą stosiant į karą.

803

Lietuviai neapsikentė sulaukę tokių grasinimų: 1206 metais, prieš pat Kalėdas, surengė žygį, kurį mes pagal Livonijos kronikoje pateiktus padavimus esame anksčiau aprašę (§ 749). Dera tik atkreipti skaitytojų dėmesį į tai, ką nuveikė Lietuvos riteriai ir tuometinės karinės jos pajėgos, kurių nedidelis dalinys, vadovaujamas paties Utenio, parodė tiek drąsos, vyriškumo ir tokių nepaprastų karinių sugebėjimų. Ta vada galima būtų susidaryti nuomonę, kad Lietuvos didikai tuomet jau buvo visiškai pajėgūs atsispirti politiniams bei religiniams vokiečių siekiams ir laikydamiesi vienybės išties panorėję galėjo visą jų darinį suardyti. Betgi Lietuvos didikai, kaip ir visa tauta, neturėjo tokių sumanymų, juk jiems niekas daugiau, vien tik jų pačių saugumas tokių artimų pavojų akivaizdoje terūpėjo. Šiaip ar taip, pykčiai, įsisenėję vaidai, kaimyninių genčių tarpusavio nepasitikėjimas vėlei atgrasė tautas vienas nuo kitų ir vertė vienoms kitų šalintis. Tuo metu tikriausiai nebuvo lemta tautoms turėti politinio įžvalgumo ir nuovokos, kas akintų galvoti apie ateitį. Kaip rūpestingai Lietuvoje buvo paisoma sienų saugumo, būtent Utenio valdomose žemėse, turime pavyzdžių Livonijos kronikose, ypač tai ryšku kalbant apie Vestardo šėlsmą (§ 731). Tasai kunigaikštis, įnirtingas lietuvių priešas, įkalbėjo vokiečius prisidėti prie jo rengiamo žygio į Lietuvą, t. y. į Lietuvos Užnerio kunigaikštystę, kurios dideli plotai ribojosi su Žemgala. Kadangi rygiečių vyresnybė žinojo apie kunigaikščio Utenio galią, tai, neįstengdami suburti stipresnių pajėgų, visai nenorėjo

priimti Žemgalos vado pasiūlymų. Vis dėlto jaunimas, būdamas mažiau atsargus, parėmė Vestardą. Tada žemgalių stovykloje buvo nutarta dvasininkams tarpininkaujant laukti pranašysčių, lemtingų ženklų ir Dievų valios apsireiškimų. Ir Dievai pranešė, kad lietuvių sienas saugo galingi įtvirtinimai, pasienio valsčiuose taip stropiai prižiūrimi gynybiniai įrengimai, kad su pirmais puolimo ženklais jie pasirengę stipriam pasipriešinimui, tad ketinimai brautis į jų kraštą būtų labai pavojingi. Vokiečiai, be abejo, atmetė tuos pagoniškus kerus, žengė pirmyn ir susidūrė su dar blogesniais dalykais, nei pranašystės buvo nusakiusios,— jų laukė tiesiog visiška pražūtis. Betgi po tos pergalės dalis Lietuvos jaunimo, sėkmės padrąsinta, įsiveržė į Žemgalą, kur neatsargiai nuklydusi pakliuvo į gudriojo Vestardo žabangas ir patyrė pralaimėjimą. Buvo tuo smūgiu atgiežta, ir čia dar kartą pasireiškė jaunuoliškos paikystės.

804

Iš Livonijos istorijos taip pat žinome, kad vienas Rusios kunigaikštis, išpažinęs, kaip kad ir jo valdų žmonės, krikščionybę, vadintas Vsevolodu, viešpatavęs Rusios Padauguvio žemėse, kurių sostinė buvo Gercikos miestas, kitaip vadintas Carogradu (§ 754), išsidėstęs dešiniajame Dauguvos krante, šit tasai kunigaikštis buvo vedęs Utenio dukrą ir nežinia kokiomis teisėmis, tikriausiai įgijęs kaip kraitį, valdė kuriuos ne kuriuos Lietuvos valsčius. Tad jis su uošviu palaikė glaudžius ryšius ir visokiais būdais rėmė Lietuvos užpuolikų siekius veržtis į vokiečiams priklausiusias Uždauguvio žemes. Vyskupas Albertas, negalėdamas nutraukti to krikščionio kunigaikščio ryšių su pagonimis, susirengė į žygį užimti ano sostinę, kurią užkariavo su nemokėjusio gintis kunigaikščio Vsevolodo visais turtais, žmona ir vaikais. Susitaikius kaip pirmoji ir pati svarbiausia sąlyga buvo iškeltas reikalavimas atsi-

sakyti sąjungos su Lietuva. Žinoma, nelaimingasis kunigaikštis, matydamas, jog paimta žmona bei visas turtas, buvo priverstas sutikti su šia sąlyga.

805

1209 m. Didysis žygis į Rygą. Vis dėlto Utenis rengėsi smarkia audra užgriūti Livonijos vokiečius, apie ką jau anksčiau esame šiek tiek minėję (§ 756); dabar turime progą, remdamiesi Livonijos kronikomis, plačiau tatai išdėstyti. Vos tik 1209-aisiais pasklido žinia, kad vyskupas Albertas kartu su kryžiuočiais išplaukė į Vokietiją, prasidėjo visuotinis tautų sukilimas ir karinis žygis į vokiečių valdas. Lietuvos Užnerio kunigaikštis Utenis ėmėsi jo nepaprastai atsargiai ir slaptai; krašto žmonės jau pirm buvo tam nuteikti, vadai pasirengę, juk visą kaltę dėl šio žygio vokiečiai vertė Uteniui, netgi vėlesniais laikais kerštas šiam kunigaikščiui jų širdyse nebuvo atvėsęs, ir jo siekdami vokiečiai buvo visa kam pasiryžę. Gavę ženklą, lietuviai, kuršiai, žemgaliai, estai bei rusinai vienu metu patraukė iš Gercikos į mūšio lauką, sujudo taip pat ir latvių valsčiai. Atrodė, kad Ryga gyvena paskutines valandas. Vokiečiai patys iš karto neįstengė suprasti jiems virš galvų pakibusios nelaimės — tiesiog nustėrę su nuostaba žvelgė iš savo pilių į didžiulį knibždėlyną žmonių, iš visur pasipylusių ir pakėlusių prieš engėjus ginkluotą kerštо ranką. Netgi į mūšio lauką nestojo, neieškojo paramos išgirdę, kaip lietuviai apsupę prirėmė Koknesės tvirtovę, išsivadavusią tik per pasauliečio riterio Rudolfo Jerichiečio drąsą ir sumanumą, kuris, nors antpuolis buvo netikėtas, atrėmė jį ryžtingu atkirčiu. Dargi latviai, netgi tie, kurie jau išpažino krikščionybę, grasino visi atsimesią. Latvių valsčius Adija išsižadėjo savo kunigų ir prisidėjo prie kuršių, jais rengėsi sekti kiti. Tada vokiečiai suprato visą gresiančio pavojaus baisumą. Galingas karys Liamechinas, senas Kuršo kunigaikštis, apsiėmė užkariauti Rygą. Didžiulės ginkluotų žmonių pajėgos

sėdo Kurše į laivus ir pasuko į Dauguvos žiotis. Vokiečių riteriai ir Dinamiundoje buvę kryžiuočiai nustėro iš baimės pamatę neaprėpiamas vandenų platybes, nusėtas kuršių laivų. Šie, visai nekreipdami dėmesio į tas tvirtoves, tokiu dideliu greičiu ir taip sumaniai maskuodamiesi plaukė tiesiai į Rygą, kad tik vienas žvejys, atsitiktinai prasiveržęs, suskubo mieste pranešti apie besiartinančią flotilę; tuoj pat ir kiti, netoli nuo ano žvejoję Dauguvos upėje, tą patį padarė. Buvo uždaryti vartai, duotas pavojaus ženklas; riteriai kalavijuočiai, kurių tuo metu Rygoje buvo labai maža, miestelėnai, kunigai, netgi merginos — visi, kas tik galėjo, ėmėsi ginklo ir pasipylė nuo upės pusės prie pylimų. Priešas juos ugnimi ir vandeniu novijo, tačiau ar tai pabūgęs tokio besiginančiųjų gausumo ir netikėtai gero jų pasiruošimo, ar tai sulaikytas kokio nelemto atsargumo, pirmuosiuose manevruose pasirodė vangiai. Kad ir kaip ten būtų, jų nesėkmę vien šia blogybe tegalima paaiškinti. Juk jeigu per pirmą susidūrimą būtų pereita prie puolimo iš įvairių pusių, Ryga tikrai būtų turėjusi pasiduoti. Tuo tarpu kuršiai kaip įmanydami lėčiau ir atsargiau visi išsilaipino, apsupo stovyklą ir kuo kruopščiausiai laikydamiesi tvarkos artinosi prie mūro sienų. Kiekvienas iš jų buvo prisidengęs didžiuliu baltos spalvos skydu su išlenkta rankenėle kitoje pusėje. Su tokia priedanga mūro linkui traukianti kariauna, saulės spinduliams nukrypus į skydus, paskleidė aplinkui akinamą spindesį, kuris, pakartotinai atsimušęs į Dauguvos vandenų veidrodį, kažkokiu įstabiu būdu apakino besižvalgiusius nuo mūro sienų, ir jų širdis persmelkė baimė — juk kariauna atrodė tarsi begalinė, nuo Dauguvos pusės nusidriekusi per visą ten buvusį plotą. Vokiečiai suskubo artimesnėse prieigose primėtyti geležinių kankorėžių, rengė mažus išpuolius ir stengėsi supliekti priešą svaidomosiomis mašinomis nuo mūrų, ypač taikydami į tas vietas, kur pavykdavo įžvelgti priešų gretose netvarką ar kokią sumaištį. Protarpiais didžiuliai akmenys, pramušę skydus, mirtinai sužeisdavo stovėjusius jų priedangoje. Betgi šis pasipriešinimas tokioms stiprioms

pajėgoms būtų buvęs labai menkas, jeigu būtų vadovavęs kas kitas, ne toks narsus kaip Liamechinas, metų naštos jau prislėgtas žmogus. Dar labiau rygiečiai įsitikino puolančiųjų šaltakraujiškumu, kai pastebėjo, jog anų vadas, liepęs trimituoti atsitraukimą, išrikiavo kariauną pakrantėje ir stovyklos užuoglaudoje suruošęs pietums vaišes leido pasistiprinti. Tuo metu buvo vidurdienis. Į Panelės Marijos bažnyčios varpus atsiliepė didysis varpas; apsupusieji, vario skambesį siedami su religiniais vaizdiniais, nustebę klausėsi didžiulio varpo gaudesio. Kai kurie kalbėjo: „Tai vokiečių Dievas atsišaukia, jis praris mus nasrais, iš kurių šis riaumojimas sklinda.“ Netrukus po pamaldų vėl voros patraukė miesto sienos linkui, ir taip tvarkingai, taip saugiai prisidengusios savo skydais, kad tiesiog neįmanoma buvo su svaidomosiomis mašinomis jų gretų suardyti. Iš mažesnių lankų strėlės buvo visiškai be naudos leidžiamos arba tik kada ne kada galėdavo pakenkti pavieniams žmonėms, kurie išeidavo iš gretų, norėdami pristumti prie mūrų mašinas arba koptus. Patys didžiausi akmenys, paleisti iš mašinų visa jėga, kartais, pramušę skydus, pakirsdavo žmones, kurie tarpais, kai būdavo užtaisomos mašinos, nuošalėj rūpindavosi žuvusiais ir sužeistaisiais. Kronikininkai sako, kad tiems nelaimingiesiems nukirsdavo galvas; nežinia, už ką toks žiaurumas? Netrukus buvo žiedu apgultas ir miestas, svaidoma į jį ugnis, iš medžių sukrauti laužai, kuriuos stengtasi padegti,— puolimas išsiplėtė, tapo visuotinis. Kai tą kartą ant kalno, vadinto Senuoju (*Mons antiquus*), netikėtai pasirodė gausus, puikiai ginkluotas, antpuoliui pasiruošęs raitelių būrys, jo veiksmai vertė manyti kariauną traukiant į pagalbą. Šis reginys taip smarkiai įbaugino puolančiuosius, kad visi ne tik metė, kas ką buvo daręs, bet atsitraukė ir sėdę į laivus kuo skubiausiai nuplaukė į kitą upės pusę.

Kitą dieną buvo pasirūpinta žuvusių prie Rygos savo karių, kurių palaikai buvo išgabenti, laidotuvių apeigomis. Veltui latvių sukilėliai iš Turaidos skubėjo paremti, veltui gausus būrys žemgalių prisidėjo, veltui iš anapus

patraukę pulkai draugiškai ištiesė pagalbos ranką — nedrįso vadas dar kartą pulti miesto. Tris dienas stovėjo, svarstė, bet vis dėlto neįstengė vėl sukaupti drąsos. Be to, rygiečiams atėjo nemaža paspirtis — ir sausuma atžygiavo, ir Dauguvos upe pasroviui atplaukė. Ištikimi krikščionys, Holmo gyventojai, atplaukė laivais; suskubo riteriai iš Dinamiundos: Kaupas, kalavijuočiai riteriai iš įvairių savo punktų, pasaulietis riteris Konradas iš Ikskulos ir nemaža kitų su savo pulkais. Galop buvo net prie to prieita, kad vokiečių riteriai kitame upės krante ėmė rengti manevrus ir parodomuosius turnyrus, šitaip kviesdami kuršius į kovą. Betgi metas tam jau buvo praėjęs, drąsa visų nuslūgusi, tikriausiai, kaip anos kerėtojų pranašystės buvo lemta, nieko daugiau neliko, tik atsitraukti, kas ketvirtą dieną po pradėto puolimo ir buvo padaryta.

806

1211 m. Utenio žygis į Estiją. Lietuvos kunigaikštis, nuviltas lūkesčių, ilgą laiką gyveno su kaimynais santaikoje. Tik 1211-aisiais savo kėslus nukreipė į Estiją, tikriausiai per daugumą Lietuvos jaunimo, pasigviešusio karų ir grobio, arba, kaip dažniausiai atsitikdavo, privertė trūkumas maisto, nes ištiko nederlius. Gal ir patys vokiečiai, gyvenę artimose tvirtovėse, buvo pasivadinę lietuvius plėšikautojus. Taigi pirmiausia buvo sudaryta taikos sutartis su Livonijos riteriais, paskui, sutarus dėl leidimo laisvai per jų valdas keliauti į Estiją, surengtas grobuoniškas žygis į Sakalos kraštą. Visa tai vyko be vyskupo Alberto žinios, kuris vėliau smarkokai priekaištavo riteriams, kad leido nusiaubti kraštą, pagal suteiktas teises priklausiusį vyskupo valdoms. Betgi riteriai teisinosi, jog tasai kraštas neseniai buvo apimtas sukilimo, tad nebuvo vertas ginti, ir yra pagrindo manyti, kad Utenis, jų įkalbėtas, pasiuntė karius. Netgi žinant, kaip vėliau riteriai su juo elgėsi, derėtų prieiti prie išvados, kad jie ga-

lėjo būti užsibrėžę tikslą išvilioti kunigaikštį į tą žygį ir padaryti tai, ką anksčiau padarė jo tėvui prie Rodenpoiso. Juk, matydami jį esant tokį narsų, protingą ir taip šauniai savo krašte besitvarkantį, baiminosi jo, neapkentė ir rezgė prieš jį pasalūniškus planus. Betgi jis pats nedalyvavo tame žygyje į Estiją, kuris buvo apvainikuotas visiška sėkme.

807

1212 m. Nutraukiama sutartis su vokiečiais. Veikiai radosi istorijoje nenurodytų priežasčių nutraukti sutartį su vokiečiais. Lietuviai tarytum 1212 metų pradžioje atsidangino prie Koknesės pilies ir sustoję kairiajame Dauguvos upės krante pasikvietė pilies viršininką, kurio akyse įmetė į vandenį ietį, gautą kaip susitarimo ženklą[1], kas reiškė šios sutarties nutraukimą ir karo paskelbimą. Netrukus po to gausūs Utenio pulkai persikėlė per Dauguvą ir įsibrovę į Lietuvos kraštą net iki Trikatos valsčiaus pasklido plėšikaudami ir siaubdami taip, kad visą kraštą apėmė siaubas. Minėtame valsčiuje įkalino tenykštį vadą, latvių kilmės žmogų, vardu Talibaldas, kartu su sūnumi Varibula. Toliau patraukę, persikėlė per Gaujos upę, kur dar daugiau prisiplėšė grobio ir paėmė belaisvių. Paskui, apsimetę judą pirmyn, staigiai puolė trauktis atgal. Kitas Talibaldo sūnus Rameka surinko iš atokesnių valsčių ginkluotų žmonių, kuriems pagalbon suskubo Vendeno kalavijuočių komtūras Bertoldas su riteriais. Bematant leidosi vytis, ir, kai jau buvo pakankamai arti besitraukiančių, sunkiai apsikrovusių lietuvių, Ramekai šovė į galvą mintis, kad tik jie, būdami taip įniršę, su tėvu šitame susirėmime nesusidorotų, tad visą besivejančiųjų vorą nukreipė į kitą pusę ir davė laiko užpuolikams ramiai pasitraukti anapus Dauguvos. Šiaip ar taip, Talibaldui veikiai pavyko sutraukyti savo grandines; jis per patį

[1] Apie tas ietis žr. § 663.

atsitraukimą pabėgo ir devynias dienas be duonos kąsnio išbuvo kelyje.

808

1212 m. Utenio mirtis. Lietuvos Užnerio kunigaikštis Utenis tuo metu gyveno gerai sutardamas su Rusios kunigaikščiais, ypač valdžiusiais žemes labiau į šiaurę[1]. Tarytum 1212 metais radosi jam reikalas vykti į Didįjį Naugardą, kur aplankė tenykštį kunigaikštį Sviatoslavą Vsevolodovičių, kuriam atgabeno nuostabių dovanų. Sudarė sąjungą su Respublika ir tikriausiai sutarė dėl bendrų veiksmų prieš vokiečius, kurių galia Livonijoje vis didėjo grėsdama kaimyninėms valstybėms. Kalavijuočių riterius tokios žinios turėjo būti pasiekusios per savus pirklius, dažnai besilankančius Naugarde, juoba kad į tą laisvą miestą suplaukdavo daug žmonių į pasitarimus politikos reikalais, kurie ten vykdavo viešai. Tie riteriai, neišmanydami, kaip geriau išvengti jiems gresiančios audros, paspendė žabangas kelyje, kuriuo kunigaikštis Utenis turėjo grįžti, ir tikriausiai ne tuščiomis, juk tuometiniu dosnumo papročiu apdovanotasis už jam suteiktą garbę turėjo priedermę taip pat dosniai atsilyginti. Tokiais vyliais pagautas kunigaikštis buvo nuvestas į Vendeno pilį, kur nemaža laiko išbuvo kalėjime. Veltui buvo siūlomos išpirkos, perniek galingų kaimyninių šalių didikų užtarimas, suimtojo giminių maldavimai — vokiečiai pernelyg pavojingu priešu jį laikė, kad galėtų kada apsikęsti matydami jį laisvėje, nepabijojo netgi nedovanotino nusikaltimo, juk prasižengė vaišingumo priesakams, pagal kuriuos privalu buvo gerbti vykstančius laisvu keliu. Kažkas buvo atvykęs iš Utenio giminių, tikriausiai norėjo gauti vyskupo Alberto garantinį raštą. Jam buvo leista su belaisviu kal-

[1] 1198 m. lietuviai buvo sudarę sąjungą su Didžiuoju Naugardu, o polockiečiai, pasitelkę vieną Lietuvos didiką pagalbon, užkariavo į Didžiojo Naugardo valdas įėjusias Velikijė Lukų apylinkes ir ten sukėlė didžiulį gaisrą. Vėliau ir šie sudarė su naugardiečiais sąjungą.

bėtis, ir greitai, tam asmeniui išvykus, kunigaikštis buvo rastas pervertas jo paties durklu, kuris buvo jam paliktas kaip aukštam asmeniui rodomos pagarbos ženklas. Buvo paskelbta, esą tai buvusi savižudybė, ir tokia žinia apie šią mirtį — neaišku, teisinga tat buvo ar ne — per Latvijos kroniką pasiekė ainius[1].

809

Vos Lietuvoje pasklido garsas apie Utenio mirtį, Livonijos istorijoje labiau žinomo Dangeručio vardu[2], vokiečių pasienio įgulos, pastatytos saugoti pilies, ėmė puldinėti sėlius, tiksliau — labiausiai į rytus nutolusias Žemgalos žemes, priklausiusias Lietuvos Užnerio kunigaikštystei. Latviai, netgi buvę vokiečių valdžioje, prisidėjo prie

---

[1] *Apie tą kunigaikštį išliko konkretus istorinis paminklas — tai senųjų prūsų vėliava, kurioje pavaizduoti trys pagrindiniai dievai: dešiniajame kampe — Poklius, viduryje — Perkūnas, o kairėje — Atrimpas. Grunau, tikriausiai paėmęs iš vyskupo Kristijono kronikos arba iš kokio kito istorinio šaltinio, buvusio Varšuvos vyskupystėje, į savo kroniką įdėjo tos vėliavos piešinį, kurį vėliau pakartojo Henenbergeris, paėmęs jį iš Grunau autografo, be jokios abejonės, turėto po ranka. Iš tos Kristijono kronikos Lukas Davidas perpiešė vėliavos užrašą, kuris buvo virš tų dievų galvų. Hartknochas jį perpiešė iš Henenbergerio, bet be užrašo. O mes šio veikalo pirmame tome, VI lentelėje, tą senovės prūsų vėliavą ir herbą pavaizdavome iš piešinio, esančio Varšuvos bibliotekoje. Galbūt nevisiškai įsitikinę galime būti dėl jo originalumo, tačiau jis atspindi lietuviškus mitologinius padavimus. Užrašą iš Luko Davido kronikos mes įdėjome į trečią tomą kaip įrodymą, jog senovės lietuviai turėjo savo raštą. Ponas Tadas Volianskis laiške iš Bidgoščiaus, rašytame man 1844 m., kritiškai analizuoja ir skaito tą užrašą — visiškai priešingai nei Tunmanas (žr. t. 3.— § 796). Šis mūsų tautietis, mokantis kalbą ir labai sumaniai šifruojantis senovinius užrašus, skaito: „Diewai wardą amen. Zmoguni prusscz. Zupan Utenes." Taigi kunigaikštis Utenis, apie kurį mums žinomus istorinius faktus jau išdėstėme, kadaise galėjo būti prūsų vadas, be jokios abejonės, kariavęs su mazoviečiais. Apie tai mes jau ką tik rašėme*.*

[2] Šis vardas, arba, tiksliau, pramintis, tikriausiai ne visai tiksliai nurašytas, susideda iš lietuviško žodžio *Dangas* ir jo paties vardo *Utenes*, kas reiškia Dangiškas Utenis. Žinių apie Livoniją šaltinis — tai vietinės kronikos, kurios remiasi Henriku Latviu (Origines Livoniae sacrae et civilis. *Gruber J. D.* Francofurti et Lipsae. An. M. D. CCXL**).

tų puolimų. Vėliau per Žemgalos sėlių žemes plėšikų tuntai įsiveržė į Lietuvą, visur viską grobė, siaubė ir žudė, nes suprato, kad žinomo kunigaikščio mirtis atvėrė jiems kelius nebaudžiamiems pulti jo kraštą. Tačiau šis jų įsitikinimas pasirodė esąs klaidingas, kai po tėvo mirties Lietuvos Užnerio kunigaikštystės valdžią paėmė Sventaragis, tuo metu turėjęs ne mažiau kaip 40 metų, tad žmogus subrendęs valdyti valstybę. Kronikose nėra daug žinių apie riteriškus jo darbus. Tai, kas išlikę, verčia manyti jį labiau linkus rūpintis ramiu šalies vidaus gyvenimu, užuot ėmusis karo reikalų.

810

1212 m. Atsakomasis žygis į Livoniją. Tačiau tasai kunigaikštis neatsisakė minties veikiai surengti kerštо žygį į Livoniją. Dar tais pačiais, 1212-aisiais, metais lietuviai priešaky su vadu, nenurodytu vardu, kronikose vadinamu kunigaikščiu, tikriausiai kurio nors iš valdovų giminės ar Dausprungo palikuonių atšakos, netikėtai su nemaža kariauna persikėlė per Dauguvą, įsibrovė į Lielvardės provinciją, kurią plačiai nusiaubė, o tenykštį valdytoją, vadintą Uldevenu, paėmė į nelaisvę, ir tada skubinai pasuko atgal. Gavęs apie tai žinią, kalavijuočių riterių magistras Folkvinas su saujele savųjų leidosi vytis, pakeliui dar susijungė su savo riterių daliniu, eskortavusiu Dauguva aukštyn plaukusius pirklius. Stojo mūšis su atsargos būriu, kurį vedė pats žygio vadas. Šis, narsiai puolantis, buvo vieno vokiečio nublokštas nuo žirgo ir nukautas mūšio lauke[1]. Šiame susirėmime nemažai ir lietuvių krito. Tuo tarpu pati kariauna, nešina grobiu ir su paimtu belaisviu Uldevenu, grįžo į savąjį kraštą. Tas žymusis latvis vėliau buvo iškeistas į nukauto vado galvą tam, kad, anot kronikininko Henriko, būtų galima šalies

[1] *...et cecidit princeps ac senior Lettonum et occisus est* (ir nukrito latvių valdovas, ir vyresnysis buvo nužudytas).— *Henrikas Latvis.*— P. 93.

papročiu surengus turtingo žmogaus laidotuves girtauti. Kad ir kaip ten būtų, ar per tą religijos įdiegtą paprotį, ar pagerbdami narsaus vado atminimą, lietuviai atliko pareigą kaip dera doriems žmonėms ir ne tik liūdesio, bet ir naudos iš žygio turėjo.

811

1213 m. Antrasis žygis į Livoniją. Atėjus žiemai, žygis į vokiečių žemes Livonijoje buvo pakartotas stojus vadovauti kunigaikščiui Steksei[1]. Sužinoję apie tai, vokiečiai labai nudžiugo, tikriausiai todėl, kad galėjo susidurti su vadu, ant kurio pykti turbūt buvo ne viena priežastis — už jo puolimus ir padarytus nuostolius bei skriaudas. Todėl nepagailėjo jėgų trokšdami įveikti tokį priešą. Vendeno komtūras Bertoldas patyliukais skubinai surinko ginkluotus žmones. Kadangi tuo metu Rusios kunigaikštis Vladimiras[2] su savo tuntu prie jo prisidėjo, tai susidarė pakankama kariauna. Sumaniai paspendę žabangas ir puikiai pasirodę mūšyje, lietuvių pulkams jie padarė didžiulių nuostolių: vadas krito su ginklu rankose, daugelis karių prarado gyvybę arba laisvę, kiti pakrikai nudūmė anapus Dauguvos.

812

1213 m. Vokiečių pasikėsinimai prieš Carogradą. Rusios kunigaikščiui Vsevolodui, viešpatavusiam Carograde, dažnai tekdavo patirti priešišką vokiečių nusistatymą,

---

[1] *Dux et princeps eorum Stecse; de cuius adventu gaudebant Teutonici* (Jų kunigaikštis ir valdovas Steksė, dėl kurio atvykimo džiūgavo teutonai) Ibid. Mūsų istorijoje apie šį asmenį nėra jokių tikrų žinių. Tik sugretinę laikus ir aplinkybes, galime manyti jį buvus tikrą Rimgaudo brolį, pramintą Stekse, tai tas pats, kurio vardą randame Rivijaus genealoginėje lentelėje, esančioje šio veikalo t. 3 (I lentelė), kurioje mūsų prirašyta jo mirimo data.

[2] Tai galėjo būti Smolensko kunigaikštis Vladimiras Riurikaitis.

juoba kad pastariesiems rūpėjo užimti svarbiausias Padauguvio valdas, ypač to valdovo sostinę, gal iš pykčio už tariamą ar tikrą draugiškumą lietuviams. Vokiečių Koknesės įgula, nutaikiusi tinkamą laiką, 1213 metais užpuolė Carogradą (Gerciką), kurį skersai perėję nusiaubė. Veikiai, jau tais pačiais metais, vokiečių vadas Koknesėje Meinhardas, norėdamas užgrobti miestą, surengė antrą puolimą. Tuo metu kunigaikštis Vsevolodas slapta išsiuntė žygūnus prašydamas lietuvių pagalbos. Vokiečiai, visiškai nieko apie tai nežinodami, visas jėgas atidavė apsupčiai, plėšė aplinkines gyvenvietes, prisigrobė arklių, įvairių gyvulių ir daug visokiausio kitokio turto. Kai visa tai dėjosi, kitoje upės pusėje pasirodė lietuviai ir ėmė šūkauti prašydami valčių, esą atvykę tartis dėl taikos sutarties su vokiečiais atnaujinimo. Pastarieji, kaipmat šiais žodžiais patikėję ir pamatę negausų būrį esant, nusiuntė valčių į kitą upės krantą. Užgrobę tas valtis, lietuviai ėmė būriais keltis plukdydami laivus vieną po kito ten ir atgal. Netrukus buvo sutelkta visa lietuvių kariauna, užimti dešiniajame krante buvę laivai, tuo palengvinta persikėlimas; raiteliai plaukte perplaukė Dauguvą. Tai matydami, vokiečių riteriai skubinai šoko bėgti, kai kurie dar pripuolė prie likusių laivų ir išsigelbėjo, bet didesnė dalis buvo priversta kartu su latviais žygiuoti sausuma. Šie, vos tik pastebėję besivejančius juos lietuvius, išsisklaidė į visas puses ir pakrikai pasuko į mišką. Riteriai patys stojo mūšin su puolančiaisiais, tačiau, gerokai nusileisdami aniems karių skaičiumi, patyrė skaudų pralaimėjimą. Meinhardas, Jonas ir Jordanas, trys žymiausi vadai, sumokėjo gyvybe, žuvo daugelis kitų, kurių vardų istorija neišsaugojo. Tie nuostoliai vyskupui ir rygiečiams sukėlė didžiulę gėlą[1].

[1] Henrikas Latvis (p. 98). Tai aiškiausias įrodymas, kad Gercikos miestas buvo toje vietoje, kur yra dabartinis Carogradas.

Bendros pastabos. Jau pirmesnėje knygoje esame nurodę, kokie buvo lietuvių, tiksliau, Lietuvos Užnerio kunigaikštystės, artimiausiais metais susidūrimai su nauja vokiečių valstybe, įsikūrusia Latvijoje vyskupo Alberto išminties dėka, jo nenuilstamu rūpesčiu, be to, susiklosčius palankioms tam aplinkybėms, tad čia tereikia priminti, kad visame Henriko Latvio Lietuvos istorijos aprašyme nėra jokios užuominos apie Žemaitiją — gal dėl to, kad šis kraštas buvo suėjęs į glaudžią sandraugą su Lietuvos Užnerio kunigaikštyste ir todėl nepasirodydavo atskirai istorijos arenoje, to kronikininko veikale pavaizduotoje, gal todėl, kad visai jokios įtakos neturėjo tos istorijos įvykiams, kas yra panašiau į tiesą, kaip kad įsitikinsime įvertinę tuometinę galią Kuršo, kuris skyrė Žemaitiją nuo Livonijos. Juk maža Žemgalos ploto dalis, Lietuvos Užnerio kunigaikštystės atžvilgiu užėmusi tokią pačią geografinę padėtį, priklausė šiai kunigaikštystei,— tai sėlių žemė, dabartinė Sėlpilio apskritis, tiksliau, rytinė jos dalis, kuri buvo Lietuvos valdžioje, o vėliau minėtos kunigaikštystės valdų ribas pastūmėjo iki Dauguvos, ir per tai vokiečiams radosi galimybė juos pažinti gerokai anksčiau negu kad Žemaitiją, kuri neužkabinta pati neieškojo pažinties anapus dešiniojo Dauguvos kranto. Taip pat sužinojome (§ 762), kad lietuvių valdovas tarytum prieš 1218 metus sudarė taikos sutartį su vokiečių riteriais ir Rygos vyskupu, kurio visai nenorėjo kiršinti, nors buvo atvykęs su savo pulkais į pagalbą Žemgalos miestui Mežotnei, mat buvo Vestardo kviestas. Lietuvos Užnerio kunigaikštystei, tvirtos Dausprungo giminės kunigaikščių rankos valdomai, tuo laiku buvo lemta tapti galinga, gerai tvarkoma ir pajėgia atsispirti svetimųjų įtakai šalimi. Vėlei iš paskutinių šio veikalo VI tomo skirsnių galima pastebėti, kaip, vokiečiams vis plačiau užkariaujant lietuvių padermės kraštus, artėjo Lietuvai ir Žemaitijai grėsę politiniai sukrėtimai. O šiuos sukrėtimus dar

ilgai tolino anksčiau minėtos aplinkybės, ką jau kalbėti apie vokiečių veržimąsi, kuris jiems ne vieną didžiulę negandą užtraukė, ne vienam Livonijos magistrui gyvybę atėmė. Taigi Dausprungo palikuonių sukurta Lietuvos Užnerio kunigaikštystė ir Lietuvai, ir Žemaitijai buvo svarbiausias skydas, saugantis nuo krikščionybės skelbėjų, skleidusių šį tikėjimą lietuvių tautai su kardu rankose. Deja, mums trūksta žinių tos kunigaikštystės istorijai, ypač tai pasakytina apie laikus nuo 1218 metų, ir nieko nėra apie Šventaragio darbus iki išrenkant jį 1268 metais didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu. Be abejonės, šis ilgaamžis valdovas sugebėjo garantuoti ramybę šalies viduje, draudė grobikiškus išpuolius ir apsiribojo tuo, kad laidavo jo valdžioje buvusiems žmonėms saugų bei laimingą gyvenimą, todėl ir kronikos, paprastai linkusios aprašinėti karo įvykius, tyli apie jį ištisą pusę amžiaus. Lietuvos kronikoje*, kurią turime po ranka, aiškiai stinga tos pačios vietos, kaip stigo jos originale, o perrašinėtojas nemaža klaidų įvėlė saistydamas įvykius ir pasakojimus. Pats Strijkovskis, nesuvokdamas, kaip šį trūkumą pašalinti,— juk jam nebuvo žinoma Henriko Latvio kronika,— įklimpo toje painiavoje, su kuria susidūrė Lietuvos kronikos nuoraše. Galėčiau manyti esąs laimingas, jeigu žinočiau, kaip savo pasakojimuose viską deramai sutvarkyti, arba, tiksliau, jeigu įstengčiau tas žinių apie įvykius nuotrupas, išlikusias šaltiniuose, tiesa, patikimas, betgi be galo sujauktas, tvarkinga seka, arčiausia tiesos, sudėlioti. Taigi Lietuvos kronika, nepaisant visų netekčių, dar gali būti patikima patarėja.

814

Kaip tik Šventaragio viešpatavimo Lietuvos Užnerio kunigaikštystėje laikams, trukusiems penkiasdešimt šešerius metus, priskirtinas tos tautos gyvenimo tarpsnis, kurį Strijkovskis aprašė eilėmis[1]. Živinbudo laikais, nurodo

[1] *Stryjkowski.*— S. 212—216**.

jis, lietuvių apdarai bei būstai buvo skurdūs, vargingi ir priminė laukinių žmonių; per užkariavimus Rusioje radosi krašto praturtėjimo šaltinis, ėmė plisti naudingi amatai, atgijo žemės ūkis, pagausėjo metalų. Tai tiesa, kad tautos gyvenimas kinta natūraliai, savaime: juk, kol per nuožmių užpuolikų — ar variagų, ar slavų — veržimąsi ir priespaudą Lietuvos platumos virsdavo žudynių, gaisrų bei grėsmingų pavojų kraštu, tol lietuviams, lindėjusiems savo girių tankmėse, buvo lemti nuosmukio laikai, vargai ir laukinių gyvenimas. Betgi kai liovėsi skandinavų plėšikavimai, kai atgijo tautos papročiai, religija ir grįžo tautai įprastas gyvenimo būdas, susikūrė didžiulė, gerai organizuota visuomenė, taigi nusistovėjo politinė persvara prieš kaimynus slavus; saugus šalies vidaus gyvenimas leido praturtėti, o per tai sparčiai gausėjo gyventojų. Didžiai gerbtini žmonės stojo valdžios priešakyje; nukariautų krivičių paremti, paėmė į savo tvirtas rankas aukščiausios valdžios vadžias. Tad kas čia stebėtino, kad tauta iškilo, jos gyvenimas ėmė staigiai gerėti. Lietuva Europoje tapo pripažinta reikšminga valstybe, kurios pėdsakų ne vienas tyrėjas, rašęs istoriją, veltui ieškojo laikais, ankstesniais nei XIII amžiaus pradžia. Netrukus visu gražumu suklestėjo papročiai, įstabūs visuomenės prisiimti gyvenimo nuostatai, netgi kariavimo būdas įgavo naujų vertingų bruožų. Juk lietuviai nebuvo laukinė tauta kaip Amerikos indėnai, tik nepalankiai lemčiai ir bendruomeniniam valdymo būdui, nepakančiam naujovėms, kurios būtinos laikui bėgant, taip pat skandinavų puldinėjimams jie galėjo priskirti savo nuopuolį viduramžių laikais, palankiais kitų valstybių susikūrimui, o tais laikais Europoje susiklostė kitokia padėtis, kuriai vidaus tvarka ir religiniai nuostatai, tokie kaip senovės Sarmatijoje, jau buvo netinkami ir netgi pragaištingi, kadangi trukdė gražiam tautų sutarimui. Lietuva įgyvendino daugelį gerų naujovių, kurias lėmė laiko raida, bet savo tautiškumą bei religiją ilgai dar laikė neliečiamais dalykais, ir jų užsispyrimas nebūtų įveiktas, kaip kad Livonijos ir Prūsijos, kurios palūžo ne-

atlaikiusios svetimųjų smurto, jeigu nebūtų pasirinkę monarchinio valdymo. Kai kunigaikščių valdžia, nukariautų slavų padedama, leido reikštis teisingumui, tautos valios vienybei ir sutartiniam siekimui tobulesnės vidaus tvarkos bei stipresnės gynybos nuo svetimųjų, tada Lietuva galėjo tikėtis išlikti per amžius, ir tas viltis mes tikriausiai būtume regėję buvus ne bevaises, jeigu nebūtų buvę susivienyta su kitos padermės tauta, amžinai nugrimzdusia į anarchiją, kuri galop, nepakeldama prispaudusios ją naštos, žlugo, ir jos griuvėsiai prislėgė draugėje buvusias kitas tautas. Betgi grįžkime prie XIII amžiaus pradžios, tos gadynės, apie kurią mes ėmėmės pasakoti.

* * *

II skyrius

ISTORIJOS ĮVYKIAI XIII AMŽIAUS PIRMOJOJE PUSĖJE

.....

815

Rusios reikalai. XII amžiuje Rusios susiskaldymas pasiekė aukščiausią tašką, o su juo pairo valdovų vienybė, prasidėjo kunigaikščių tarpusavio žudynės ir pjautynės, jų rūmuose buvo grobstoma, smurtaujama, virte virė pavydo, godumo aistros, pakriko dora — žodžiu, visokios pražūtingos negandos apėmė tą didžiulę prakilnių slavų giminę, nuopuolis, pažeminimas, palūžusių bejėgiškumas

visur buvo palikęs savo žymių. Tiktai patys poloviečiai ir lietuviai pelnėsi iš to naudos — nebaudžiami plėšė ir puldinėjo artimiausias provincijas; o ne kartą ir tirštai gyvenami miestai, kadaise užpuolikus baidę savo tvirtovėmis arba, įkurti krašto viduryje, buvę visai neprieinami, pasiduodavo neatlaikę užgriuvusių juos aimės plėšikautojų. Kad galima būtų susidaryti aiškesnį vaizdą, reikia nuplėšti skraistę nežinios, dengiančios ankstesnes aplinkybes. Po Vladimiro mirties viešpataujantys kunigaikščiai susibūrė į dvi grupuotes, iš kurių viena — to didžiojo monarcho palikuonių, kitoji — Olegovičių, kitaip sakant, Olego Sviatoslavovičiaus, ano pusbrolio, ainiai. Tų abiejų giminės atšakų kunigaikščiai plėšė vieni kitiems iš rankų miestus ir žemes, drauge kasdamiesi po pamatais aukščiausios valdžios, neatsiejamos nuo Kijevo kunigaikščio sosto, neapkentę jos ir visada pasiryžę ją užgrobti. Taip įvykiams klostantis, siekimas krašto gerovės buvo pasmerktas: netikrumas dėl nuosavybės, visuotinis kunigaikščių ir visuomenės tarpusavio nepasitikėjimas, po šalį besišblaškanti svetima samdyta kariuomenė; juk torkai, berendėjai, juodieji klobukai, kuviujai, kajepikiai, berladnikai — tai kazokų padermės kariai, kitaip sakant, tuntai, surinkti iš visokių atšakų, taip pat pečenegai, poloviečiai, chazarai, ugriai, lietuviai ir rusinai, tarpusavio karuose tarnavę visoms grupuotėms ir prisidėję prie visos tos ardynės, ko tikras savo krašto sūnus niekada nebūtų daręs. Galop pairo krašto valdžios vienybė, juk ir Kijevo didžiojo kunigaikščio didybės beliko tik šešėlis. Vladimiro Monomacho sūnus Jurijus, pramintas Dolgorukiu, Vidurio Rusioje atnaujino aukščiausiosios valdžios reikšmę; jo įpėdinis Andrejus Bogoliubskis jau turėjo visišką teisę vadintis didžiuoju kunigaikščiu, todėl ir ta aukščiausia garbė jo dėka perėjo į kunigaikščio Vladimiro namus, buveinę prie Kliazmos. Tačiau dar ilgai Kijevo kunigaikščiai, nors nepalyginti mažesnę turėjo reikšmę, šiuo titulu nesiliovė naudojęsi, turėdami šiokią tokią valdžią kuriems ne kuriems Pietų Rusios kunigaikščiams, net iki galutinio Kijevo žlugimo.

816

1169 m. Kijevo žlugimas. Tais laikais, kai kunigaikščius buvo apėmę tarpusavio vaidai ir pavydas, Kijevo kunigaikštystę valdant Mstislavui Iziaslavovičiui, jo priešai Vladimiras Dorogobužskis, Olegas Sieverskis, Glebas Perejaslavskis, Polocko ir Smolensko kunigaikščiai, kitaip sakant, Rostislavo sūnūs, pats didysis kunigaikštis Andrejus Bogoliubskis, vienuolika valdovų, rengė jam pražūtį; kiekvienas iš jų su stipria kariauna traukė Kijevo link. Kunigaikštis Mstislavas, apie tai nei manyti nemanęs, nei žinoti nieko nežinojęs, ramiai leido laiką savo valdose, pramogaudamas su bajorais. Gavęs netikėtą žinią apie priešų puolimą, vos suskubo sušaukti berendėjus ir torkus, su kuriais susitiko Kijeve. Tik dvi dienas įstengė gintis, 1169 metų kovo 2-ąją miestas buvo paimtas šturmu. Trys dienos plėšimų, skerdynių, gaisrų, niokojimo prakilnią Rusios sostinę, seniausią miestą Dnepro vidupio žemėse, pavertė griuvėsiais. Rusai patys savo rankomis kirto baisų smūgį svarbiausiam tėvynės ramsčiui. Mstislavas pabėgo į Voluinę, o kunigaikštis Jurijus, jau tik vienas didžiuoju kunigaikščiu vadinamas, Kijevą atidavė savo broliui Glebui. Vėliau dvidešimtį metų ta nelaiminga Kijevo kunigaikštystė, netekusi žemių ir paniekinta, neturėjo ramybės: valdovai vienas kitam iš rankų plėšė valdžią, protarpiais siaubė miestus ir valsčius, tarytum pritardami Aukščiausiojo pykčiui, kurį buvo užsitraukusi ta sostinė, visos Rusios motina šviesos skleidėja.

817

Romanas Mstislavovičius. Kai visa tai vyko pietinėje to krašto dalyje, radosi kunigaikštis, atkreipęs į save visos Europos dėmesį. Tai buvo Romanas Mstislavovičius, Voluinės-Vladimiro kunigaikštystės paveldėtojas, Monomacho ainis, auklėtas Lenkijos karaliaus Kazimiero Teisin-

gojo rūmuose. Dar jaunystėje ėmė garsėti riterio darbais, išmintimi, nuovoka ir prieraišumu tėvynei. Vyresnio amžiaus pasigvieše valdžios, galybės bei turtų, dėl ko pamynė viską: dorą visuomenės ir monarchijos. Pirmiausia jis įsigeidė masinančio Haličo kunigaikštystės sosto, įsivėlė į intrigas, sudrumstė tos valstybės ramybę ir nieko nepasiekęs nuvyko pas Smolensko kunigaikštį Riuriką, kurio dukrą paėmė už žmoną. Šeldamas ten ir ieškodamas paramos savo kėslams pietuose, ne tik kad nieko neįrodė, bet dargi kartu su visomis savo viltimis prarado ir Padneprės miestus, duotus jam uošvio,— Torčeską, Kanevą, Tripolį, Korsunią ir Boguslavą. Tuokart, supykęs ant Riuriko, išsiuntė jam atgalios savo žmoną, o pats ėmė prieš jį kiršinti. Anot Karamzino, Romanas pripažino savo gyvenime tik vieną taisyklę — būti galingam, laikant per nieką viską: visas doros priedermes, religiją, giminystės ryšius, dėkingumą, geraširdiškumą. Atvirai remdamas kunigaikščius Olegovičius kovoje su Riurikaičiais, siuntė karinę pagalbą. Netrukus Haliče Romanui atsivėrė nauja galimybė rungtis. Kunigaikštis Vladimiras mirė bevaikis. Romanas, galbūt giminyste remdamasis, pasisavino paveldėjimo teises. Lešekas Baltasis paėmė pretendentą savo globon ir grasindamas primetė jį haličiečiams kunigaikščiu. Šie nenoriai priėmė naująjį valdovą, žinoma, prašymais ir dovanomis stengėsi palenkti Lešeką, kalbino verčiau jį patį apsiimti būti jų valdovu. Romanas, kerštingas ir žiaurus, ir šiaip jau širdijęsis ant haličiečių, dar labiau dėl to įtūžo. Vos užėmęs visus miestus su gynybiniais įrengimais ir tariamu nuoširdumu užliūliavęs Haličo bajorų budrumą, bematant ėmė elgtis kaip žiaurus tironas: pirmuosius asmenis žudė nukirsdamas galvas, ketvirčiuodamas, gyvus užkasdavo žemėje, ant mieto smeigė, degino, skandino, mediniais pjūklais įsakydavo pjauti, akis išlupti ir tūkstančiais visokių kankinimų kiekvieną dieną sumanydavo juos žudyti. Nugaluotųjų turtus ir valdas pasisavindavo. Kartodavo šį, žmonijai gėdą darantį, priežodį: „Tol medum nepasisotinsi, kol bičių neišnaikinsi.“ Nemažai Haličo bajorų išsidangino į užsienį; jis

juos, kuo prakilniausiais įsipareigojimais ir pažadais dovanoti kaltes prisiviliojęs į šalį, vėliau netikėtai liepė sugauti ir pakartus ant medžių šaudyti strėlėmis, laidomomis iš lankų. Drebėjo kaimyninės Rusios provincijos, o jų kunigaikščiai nedrįso su Romanu prasidėti, nors ir labai būdami ant jo įniršę. Galop, Riuriko paakinti, Glebovičiai išsirengė į žygį ketindami atimti iš Romano tą naują valdą. Tačiau tas klastingas kunigaikštis, būdamas greitesnis ir palaikydamas griežtesnę tvarką, pasirodė Dnepro pakrantėse; netgi berendėjų ir torkų pulkai, atvykę Riurikui į pagalbą, paliko pastarojo stovyklą ir perėjo į kitą pusę. Tad tiesiai traukė į Kijevą, pakeliui neturėdamas tiesiog jokių kliūčių, net miestai su tvirtovėmis atverdavo jam vartus. Taip pat ir Kijevas. Riurikas išvyko į Ovručą, Olegovičiai grįžo į šiaurės žemes. Romanas, šį kartą Kijevą pavedęs Lucko kunigaikščiui Ingvarui, suskubo patenkinti aukštos garbės teikiantį imperatoriaus Aleksandro Komnino III kvietimą: užpuolė Trakiją niokojusius pečenegus, nugalėjo, įsiveržė į jų ulusus, užėmė daugelį jų stovyklų, išlaisvino ten rastus savo tautiečius belaisvius, privertė užpuolikus išeiti iš Trakijos, tada triumfuodamas grįžo į Haličą. Tuo tarpu Riurikas su Olegovičiais pasamdė poloviečius ir užėmę Kijevą 1201 metų sausio 4-ąją kaip grobį atidavė barbarams. Tuomet visos grožybės, kurios tik buvo išlikusios gyventojams ir šventovėse, iškeliavo už to, visiškai sunaikinto, miesto sienų. Tačiau Riurikas ir jo sąjungininkai, nepelnę sau jokios naudos, buvo netgi priversti palikti šį ištuštėjusį kraštą, kadaise visoje Rusioje gausiausiai apgyventą ir patį turtingiausią. Vis dėlto Romanas, siekdamas prisigerinti prie uošvio, su savo kariauna atvyko į Ovručą ir netgi tą pačią žiemą surengė kartu su juo žygį prieš poloviečius; paskui be jokios priežasties suėmė uošvį ir liepė tapti vienuoliu. Riurikas, jo žmona, duktė, Romano žmona,— visi turėjo vilktis vienuolio abitą; suimti jo sūnūs buvo išsiųsti į Haličą[1].

[1] *Karamzin.*— T. III.— S. 98—99 (past. 110).

1204, 1206 m. Rusinų karas su Lietuva. Maždaug tuo laiku Riuriko sąjungininkai kunigaikščiai Olegovičiai kariavo su lietuviais, puldinėjusiais jų Černigovo valdas. Kaip kad tvirtina Rusijos istorikas, šis karas rusinams gerai sekėsi[1]. Turime apie jį liudijimų, aprašytų Strijkovskio[2]. Lietuviai, sužinoję apie riaušes Rusioje ir kruvinus tenykščių kunigaikščių tarpusavio vaidus, genami troškimo prisiplėšti, su nemažomis pajėgomis per tankius miškus ir pasienio klampynes prasibrovė tad prie Dnepro žemupio, kitaip sakant, į Rogačiovo apylinkes, ir plačiai puolė. Tuo tarpu tenykščius kraštus valdę kunigaikščiai, Olegovičiai černigoviečiai, gavę pagalbos Romano Borisovičiaus vedamus Smolensko riterius, patraukė į kovą su lietuviais. Po lemiamo mūšio pergalė atiteko rusinams. Žuvo 1700 lietuvių karių, kiti pakriko, grobis ir belaisviai buvo atimti, netgi bėgliai dar ilgai buvo persekiojami ir daigojami[3]. Po dvejų metų, vasarą, lietuviai vėlei su tokiomis pačiomis galingomis pajėgomis puolė Rusios kraštą, ir pasienio žemių kunigaikščiai tam, kad atsilaikytų, visi turėjo stoti į mūšio lauką: smolenskiečius vedęs Vladimiras Riurikaitis, Romanas Borisovičius,— tikriausiai iš Minsko krašto,— Toropeco kunigaikščio Dovydo sūnūs Konstantinas, Mstislavas ir Rostislavas. Lemiamame mūšyje lietuviai buvo malte sumalti: nemaža jų vadų žuvo, kariauna sutriuškinta, kiti išsigelbėjo giriose ir raistuose[4].

---

[1] Ibid.

[2] *Stryjkowski.*— S. 206 (tačiau ne p. 209 ir 210, kur apie karą su Olegovičiais byloja eilėmis ir remiasi Kadlubeku, Dlugošu, Mechovita, tuo Karamzina (l. c.) suklaidindamas). Ignoto Danilavičiaus „Lietuvos metraštininkas ir rusų kronika" (Vilnius, 1827)*.

[3] Dlugošas (1711 m. Leipcigo leidime.— T. I.— P. 599), tą pralaimėjimą nukėlęs į 1205 metus, nesėkmę dar padidina.

[4] *Dlugoss.*— T. I.— P. 602.

Romanas, kaip Kijevo kunigaikštis. Tačiau Romanas nepanoro gyventi Kijeve; tikriausiai matė nuniokotą miestą ir apylinkes arba manė reikalingesnis esąs Haliče. Tad, Kijevo likimą patikėjęs didžiajam kunigaikščiui Vsevolodui III, po trumpo, bet audringai prabėgusio laiko Padneprės Rusioje grįžo į Haličą. Būdamas neramaus būdo, jis negalėjo nustygti nesurengęs žygio į Lenkiją, kurioje viešpatavo Mečislovas, paėmęs į savo rankas aukščiausiąją valdžią. Puolimai buvo sėkmingi, bet, sužinojus apie to valdovo mirtį, buvo nutraukti. Tuo metu ne Lešekas, kaip buvo tikėtasi, o Mečislovo sūnus užėmė Lenkijos sostą, tad Lenkija vėlei buvo užpulta. Besiveržiamas Romanas pasiekė net valdas paties Lešeko, su kuriuo pradėjo vesti derybas dėl taikos. Kaip tik tuo metu į Romano stovyklą atvyko popiežiaus pasiuntinys abatas Bernardas Klervietis. Betgi krikščionybės skleidėjas jokiais pažadais, gražiais žodžiais ir įrodinėjimais neprisibeldė į Romano širdį. Išsitraukęs kardą, jis paklausė: „Ar toks tavo popiežiaus ginklas? Aš nešioju jį prie šono ir nesu kitokio reikalingas, savo kraują liedamas, užkariauju miestus, kaip kad ir mūsų senoliai, kurie išgarsino Rusios žemę.“ Tačiau atėjo paskutinė valanda tam kruvinam grobikui. Trečią kartą puldamas Lenkiją, pernelyg toli įsibrovė ir 1205 metų birželio 13-ąją žuvo mūšyje prie Zavichosto kaudamasis su Kristijonu, Mazovijos vaivada, Konrado, Mazovijos kunigaikščio, rūmininku.

820

Romano įtaka Lietuvos reikalams. Šį skyrių iš kunigaikščio Romano gyvenimo istorijos teko įdėti tam, kad galima būtų geriau suprasti jo poveikio Lietuvos reikalams galią, antraip, nežinant šio žymaus žmogaus charakterio, būtų nelengva visa permanyti. Ne ką jis tenuveikė lietuvių atžvilgiu, jei Karamzinas apie jo nu-

kariavimus ar karus nei žodžiu neužsimena. Vis dėlto jis buvo su Lietuva susidūręs, ir netgi labai anksti, be to, pasak senosios rusų sakmės, tikriausiai tai buvo pirmaisiais jo karinės šlovės metais[1]. Kaip nurodo Strijkovskis[2], Romano didžiausios įtakos Kijevo kunigaikštystei laikais, greičiausiai jam tapus Riuriko žentu, t. y. po 1195 metų, lietuviai su jotvingiais įsibrovė į Rusios kraštus, o paskui veikiausiai į Romano paveldėtą kunigaikštystę, kitaip sakant, į Voluinę, kur prisiplėšė grobio, betgi besitraukiančius juos tas kunigaikštis pavijo, atėmė didesniąją dalį to laimikio ir daugybę lietuvių paėmė į nelaisvę. Juos nusiuntė į Kijevą ir aplinkinius miestus patiems sunkiausiems darbams ištuštėjusiame krašte. Kitus įsakė įkinkytus į plūgus vietoje jaučių naudoti įdirbant dirvonuojančius laukus. Vienąkart, kai tas beširdis ganė akis regėdamas nelaimingų belaisvių kančias, vienas iš lietuvių, pramokęs rusų kalbos, pasakė jam: „Romanie! Romanie! lichom kormiš sia; Litvoju oreš!" Tas posakis, ilgai išlikęs žmonių atmintyje, įtikina, jog mūsų kronikininko pateikta legenda, kuri byloja apie Romano karus su Lietuva, yra tikroviška. Patirta jo narsa bei žiaurumas pažabojo kaimynus, greitus pulti, o kitos Romano valdos buvo pernelyg nutolusios nuo Lietuvos sienų, kad lietuviai galėtų nereikšmingais išpuoliais jas driokoti. Juoba kad ir jotvingiai buvo sutramdyti, tuo suvis užkirtus kelius užpuolikams. O apie kronikininko minimą Lietuvai primestą Romano jungą pasakytina, jog tai nebeabejotinai retorinis priedas, kokius jis buvo pratęs pats prisigalvojęs* įterpti į savo pasakojimus.

---

[1] „*A ty buj* (jaunuoliai) *Romanie i Mstislavie* (jo brolis) *sut' bo u vaju železnyi poporzi* (šarvai) *pod šelomy Latynskimi. Temi tresnu zemlia i mnohi strany. Litva, Jatviazi, Deremela* (nežinoma gentis) *i Polovcy, sulicy svoja povrehoša, a hlavy svoja pokloniša pod tyi miečy charubužnyi.* (Slovo o polku Igorevie (p. 31, 32); Karamzin (t. III, past. 114).

[2] *Stryjkowski.*— S. 206. Kai tik šis kronikininkas nutolsta nuo savo šaltinių ir aiškiausiai ima paistyti niekus, tą iš karto galima pastebėti.

821

1200 m. Lietuvių žygis į Didžiojo Naugardo žemes. Kai tos aplinkybės laikė mus Pietų šalyse, Šiaurėje neilgai viešpatavo taika. Kažkuris iš lietuvių vadų 1200 metais persikėlė per Dauguvą ir užėmė Lovatės miestą, išsidėsčiusį Didžiojo Naugardo žemėje, o iš ten traukė Nalučo link, iš kur, dabartinės Šelonės apylinkėse, plačiai puolė net iki Seredos, į vakarus nuo Rusės. Kai jau buvo betraukiąs atgalios, Naugardo pulkai leidosi įkandin ir pasivijo prie Čerenkovo miestelio. Prasidėjo mūšis, kuriame lietuviai neteko 86 vyrų ir viso grobio, naugardiečių žuvo 15. Kiti lietuviai su ginklais rankose grįžo į savąją šalį[1]. Tai įrodymas, su kokia jėga ir kokiu plačiu mastu lietuviai kovėsi Šiaurės kraštuose, ir tie žygiai turėjo būti rengiami iš Lietuvos gilumos bei Žemaitijos, juk, jei rusinams geriau būtų buvus pažįstama Lietuvos Užnerio kunigaikštystė, kronikininkas būtų pabrėžęs, jog šie užpuolikai atėjo iš ten.

822

1208 m. Karas su pskoviečiais ir naugardiečiais. Vėlesniais metais lietuviai nesiliovė niršinę šiaurės rusinų, juk Rusios Padauguvio valdovai nuo Carogrado iki Polocko, būdami sąjungoje su lietuviais ir turbūt turėdami savų sumetimų, leido jiems laisvai keltis per Dauguvą. Kunigaikštis, viešpatavęs Pskove, vos įstengė atremti tuos ginkluotus puolimus. 1208 metais apsiginklavo naugardiečiai ir pskoviečiai, vadovaujami kunigaikščio Vladimiro, Mstislavo sūnaus, praminto Narsiuoju, kuris viešpatavo

---

[1] *Lovot' vziaša Litva i do Naluča, s Bieliejie do Svinrota i do Vorča Seredy i hnašasia Novhorodcy po nich i do Cernian i ubiša Litvy muž 86, a Novhorodiec 15 izbytek ubiežaša.* Karamzinas (t. III — Šv. Trejybės metraštis.— Past. III); Danilavičiaus „Metraštininkas" (p. 123).

Pskove. Betgi neturime apie tą karą pakankamai žinių, tad neaišku, kas iš lietuvių vedė į kovą. Juk Vykintas, kurį ta proga Kojalavičius išveda į istorijos areną, jau seniai buvo miręs, o jo brolis Erdvilas, pirmasis tuo vardu, pasak genealoginės lentelės, mirė 1089-aisiais. Žinoma tik, kad mūšis vyko prie Chodnicų ar Chodinicų vietovės ir rusinai jį laimėjo; be to kunigaikščio Vladimiro, juos vedė, tuomet dar jaunas būdamas, Naugardo vietininkas Tverdislavas[1].

823

1209 m. Lietuvos kunigaikštis Algimantas kovoja su Lucko kunigaikščiu Dovydu. Tais pačiais laikais Lietuvos kunigaikštystės valdžią turėjo Treniotos, dar 1194 metais mirusio[2], sūnus Algimantas. Mūsojo Strijkovskio pasakojimai apie jo viešpatavimą kupini anachronizmų, mat aprašomi įvykiai priskirtini visai kitiems laikams ir su kitais asmenimis sietini. Tik vienas dalykas iš tos jo pasakojimo vietos yra arčiau tiesos ir paaiškinamas remiantis rusų kronikomis, patvirtinančiomis mūsų nustatytą įvykių seką. Strijkovskis pasakoja, esą Algimantas turėjo reikalų su Lucko kunigaikščiu Dovydu[3]. Iš tiesų tai buvo Dovydas, tik ne Mstislavovičius, bet sūnus Olego, gimusio iš Polocko kunigaikščio Vosyliaus dukros ir Jaroslavo Didžiojo proprovaikaičio Sviatoslavo Vsevolodovičiaus santuokos. Tuo metu kunigaikščio Dovydo valdos buvo nusidriekusios net anapus dešiniojo Nemuno kranto, jo viršupyje, iki Ditvos upės, kitaip sakant, siekė senąsias Lietuvos ribas su slavų žemėmis Šiaurės kraštuo-

[1] *Karamzin.*— T. III.— S. 114.— Nota 129. Danilavičiaus „Metraštininkas" (p. 123).

[2] III tomo I genealoginė lentelė.

[3] *Stryjkowski.*— S. 242. Deja, klysta nurodydamas, esą jis žuvęs anksčiau mūšyje su totoriais, apie kuriuos dar nebuvo nieko girdėti.

se[1]. Taigi galėjo būti vaidų dėl ribų, kaip kad Strijkovskis, rusų kronikas panaršęs, randa pėdsakų juos kilus tarp vienu metu viešpatavusių kunigaikščių Algimanto ir Dovydo; pastarasis turėjo Lucko ir Naugarduko kunigaikščio titulą. Patikimiausiais šaltiniais remiantis sudarius įvykių seką, tas karas įvyko 1209 metais. Algimanto viešpatavimo laikams priskirtinas dar ir šis įvykis. Kai Vsevolodas, Vladimire viešpatavusio Voluinės kunigaikščio Aleksandro brolis, užėmė Červenės kunigaikštystę su Červenės, ar Červnės, miestu, lietuviai 1211 metais, susivieniję su jotvingiais, puolė Turijsko pilį ir nukariavo Komovo apylinkes. Tada priartėjo beveik prie Červenės vartų, nes buvo Uchanyje. Iš ten, laimėję keletą mūšių ir nukovę kažkokį rusų karį Motiejų, Liubo žentą, grįžo pas savuosius nešini grobiu[2].

824

1213 ir 1216 m. Neramumai Šiaurėje. Praėjus keleriems metams, riaušės, kilusios Šiaurės Rusioje, Lietuvos užpuolikams davė naują progą brautis į tą kraštą. Po Riurikaičio iš Kijevo mirties Vsevolodas, pramintas Juoduoju, pasigviešęs to kunigaikščio valdų, išvijo mirusiojo sūnus, po Romano žlugimo geruoju paveldėjusius tėvui mirus savo dalis — kraštus, kuriuos tasai neteisėtai buvo užgrobęs. Neturėdami kaip atlyginti ginklu už padarytas skriaudas, šie nuvyko pas Smolensko ir Naugardo kunigaikštį Mstislavą ieškodami gynėjo. Kunigaikštis apsiėmė globoti prislėgtus Riurikaičius ir visomis karinėmis savo pajėgomis užgriuvo Kijevo kraštą. Tuo pačiu metu pskoviečiai, nepakęsdami savo kunigaikščio Vladimiro Mstis-

[1] Mozyrius, Sluckas ir kiti kraštai Lietuvos link Černigovo kunigaikščiams buvo atiduoti didžiojo kunigaikščio Jurgio Dolgorukio. *Karamzin.*— T. III.— Nota 211.

[2] Voskresenijos metraštis. *Karamzin.*— T. III.— Nota 134. *Spausdintoje Voluinės kronikoje (p. 157) šis įvykis priskiriamas 1205 metams, bet joje chronologija visur nurodyta daug ankstesnė*.*

lavovičiaus dėl jo ryšių su Livonijos vokiečiais, išvijo jį iš savo krašto. Šis nuvyko į Polocką, bet buvo šaltai sutiktas, tai pastūmėjo jį sukurstyti Padauguvio kunigaikštukus prieš pskoviečius, o per juos ir lietuvių vadus, kuriuos anų tarpininkavimu galėjo įtraukti į savo lygą. Bet vos tik pskoviečiai išsiuntė savo riterius į čiudų, kitaip sakant, estų, kraštą, prie Peipaus ežero,— mat šie nenorėjo gera valia sunešti reikalaujamą duoklę,— lietuviai su pajėgomis, anuos viršijančiomis, įsibrovė į pskoviečių žemes ir 1213 metais nusigavo iki pat Pskovo sienos, tačiau, nepajėgę užimti miesto, ją visą aplink padegė. Dėl šių aplinkybių Lietuvos plėšikautojai, pelnę naudą, grįžo į savo kraštą be jokių kliūčių[1]. Vėliau, 1216-aisiais, vos žiemai atėjus, lietuviai surengė naują žygį į Šiaurės Rusią ir kai prisiplėšę grobio traukė Dauguvos link, kunigaikštis Jaroslavas Vsevolodovičius, užpuolęs su naugardiečių pulkais, sumušė juos. Šią pergalę laimint, mūšyje turėjo dalyvauti ir Toropeco kunigaikštis Dovydas. Įsidrąsinę rusinai, vadovaujami Smolensko kunigaikščio Mstislavo, Dovydo sūnaus, netrukus sudavė smūgį Polockui. Šis netikėtas antpuolis buvo jiems labai sėkmingas — daugelis lietuvių žuvo kaudamiesi atvirame lauke. Betgi nuožmusis vadas nė vienam tos tautos žmogui nedovanojo — visi, ką tik rasdavo ar namuose, ar negyvenamų vietovių slėpynėse, buvo pasmerkti baisiai mirčiai; nudirdami odą ir kitokiomis žiauriomis kankynėmis tiek nelaiminguosius novijo, kad tik maža dalelė išvengė tų piktadaryščių[2].

825

1217 m. Žygis į Šelonę. Ilgai po šio įvykio nebuvo girdėti lietuvius užpuldinėjant Rusios kraštus: Pietuose įsigalėjo taika, tačiau šiaurinės Lietuvos žemės su visa

[1] *Karamzin.*— T. III.— S. 135—136.— Nota 136.
[2] *Dlugoss.*— T. I.— P. 619.

atida stebėjo įvykius Livonijoje. Mstislavas, irgi Didžiojo Naugardo kariaunos vadas, kitaip sakant, prisiekusis kunigaikštis, buvo karys, ne bet kam leidžiantis save užkabinti, todėl, kai ir Rusia, išsidėsčiusi arčiau dešiniojo Dauguvos kranto, buvo jo globoje, lietuvių grobikai nedrįso leistis toli į tuos kraštus, taip juos viliojusius savo turtais, prekyba bei darbu įgytais. Tik kai 1217-aisiais Mstislavas vėl manė esant reikalinga su aukštaisiais riteriais išvykti į Pietų Rusią, lietuviai tų pačių metų žiemą ar pradžioje kitų įsiveržė anapus Dauguvos, perėjo Pskovo žemę ir užpuolė Šelonės provinciją, priklausiusią Naugardui, kur keletą valsčių nudriokojo arba visai sunaikino[1].

826

1220 m. Lietuvių pralaimėjimas Černigovo kunigaikštystėje. Lietuviai iš pietesniosios pusės savo ruožtu su permainingа sėkme bandė laimę puldinėdami Rusios žemes. Be abejo, apie 1220 metus su rusinais kriviičiais jie gyveno santarvėje sudarę sutartį, juk ramiai perėję anų žemes užpuolė Černigovo kunigaikštystę. Tik nežinia, ar buvo už kairiojo Dnepro kranto, ar tik dešiniajame jo krante pasiekę kunigaikštystės valdas, regis, priklausiusias Borisui Olegovičiui, Dovydo Luckiečio broliui; apie pastarąjį neseniai kalbėjome: jiedu Vsevolodo Juodojo sūnėnai[2]. Tasai kunigaikštis Borisas įstengė apsiginti nuo užpuolimų: surengė mūšį ir nugalėjo lietuvius.

---

[1] *Karamzin.*— 1. c.

[2] *Karamzin.*— T. III.— S. 105. Tuo Černigovo kunigaikščių skelbia buvus Vsevolodo Juodojo brolį, nenurodydamas vardo. Betgi, pasak III genealoginės lentelės, nė vieno iš šių brolių tuo metu jau negalėjo būti gyvo, o sūnėnų buvo tik dvejetas: Dovydas ir Borisas Olegovičiai. Iš jų jaunesnysis galėjo būti gyvenęs šių įvykių laikais. Karamziną bus suklaidinusi 189 pastaba.

1219, 1222 m. Lietuviai remia rusinus prieš vengrus ir lenkus. Netrukus Užbugio Rusioje ėmė artėti įvykiai, per kuriuos Rusios kunigaikščiams kilo pavojus visiškai prarasti įtaką tai nuostabiai didžiulės slavų valstybės provincijai. 1222-aisiais Vengrijos karalius Andrius, remiamas lenkų kariaunos, nutarė sustiprinti savo teises, pasinaudodamas tarytum savo sūnaus Kolomano vardu, Haličo krašte, žinomame kaip Raudonoji ar, tiksliau, Červenės Rusia[1]. Dėl šių veiksmų, kurių ėmėsi galingasis karalius, sunerimo visa pietinė Rusia, juk jeigu jis išplėtė savo valdžią užimdamas Galiciją, tai kas galėtų pasipriešinti jam dešiniajame Bugo krante? Taigi tai dėjosi labai arti Voluinės, kurios paveldimą sostą tada turėjo Romano Mstislavovičiaus sūnus Danielius. Jo kaimyninės valdos — tai Lucko, Pinsko, Naugarduko ir Gardino kunigaikštystės, taigi jos išsidėsčiusios labai arti senųjų tikrosios Lietuvos ribų. Be to, dar, kaip kad vėliau pamatysime, Danielius palaikė ryšius su Lietuvos didikais. Kai atėjo anksčiau minėti, šiam kunigaikščiui grėsmingi metai, kilo Haličo karas su Vengrija ir Lenkija. Buvo kreiptasi pagalbos į tėvynainius, Rusios kunigaikščius iš tolesnių kraštų: Mstislavą — Smolensko ir Didžiojo Naugardo bei Vladimirą Riurikaitį. Traukė šie su sąjungininkų ar samdytomis kariaunomis, taigi pirmojo buvo poloviečių, antrojo — berendėjų ir juodųjų klobukų. Danielius, pakviestas į sandraugą, sudaręs sąjungą su kunigaikščiu Algimantu, vedė kartu lietuvių pulkus. Tas karas prasidėjo jau 1219 metais, kai Mstislavas ir Vladimiras patraukė į Raudonąją Rusią, jei galima pasitikėti Naugardo kronikoje nurodyta data. *Voluinės metraštis** visiškai supainiojo datas, ypač tai pasakytina apie jaunojo Danieliaus sutartį su Lietuvos kunigaikščiais; taip pat ir Voluinės kronika, kuri ta proga

[1] Tiksliau, Červenės Rusia. Šis kraštas taip buvo pramintas nuo Červenės miesto. Apie jį žr. šio veikalo VII tomo IX priedą.

pateikia netgi vardus asmenų, atstovavusių Lietuvai sudarant sutartį, gyvenusių arba ankstesniais, arba vėlesniais laikais[1], kaip kad patys pamatysime. Tuo metu, mūsų supratimu, galima spėti buvus tik lietuvių, kaip sąjungininkų, pulkus arba samdytus, padėjusius rusinams, kuriuos vedė nežinomi mums vadai.

828

1222 m. Situacija Šiaurėje. Įrodymų buvus tokius draugiškus Lietuvos santykius su rusinais turime Šiaurės kraštuose. Estai, smarkiai kalavijuočių riterių priremti, prašėsi pagalbos kreipdamiesi į didįjį Rusios kunigaikštį Jurijų, kuris, nusileidęs jų norams, 1222-aisiais atsiuntė su kariauna savo brolį Sviatoslavą. Naugardiečiai ir pskoviečiai šiame kare turėjo savų sumetimų, tad prisidėjo prie atvykusių Sviatoslavo vadovaujamų karių. Pirmiausia buvo užsimota apsupti Dorpatą ir siekta įsiveržti į Livoniją, toliau, Dauguvos link, nusidriekusią. Betgi ezeliečiai, kurie taip pat nusiuntė savo karius į pagalbą, įkalbėjo kunigaikštį pulti Revelį[2]. Tad patraukė ten per dvidešimtį tūkstančių karių turinti kariauna per Sakalą, provinciją, priklausiusią vokiečiams, kurią be gailesčio nudriokojo, mat pirm ten buvo pakarta keletas rusinų. Revelio apgultis truko keturis mėnesius ir buvo nutraukta visoms pastangoms perniek nuėjus. Kalavijuočių riteriai savo ruožtu apsupo Dorpate paliktą Rusios įgulą, ir jiems taip pat nepasisekė; tam, kad nukreiptų priešo žygį nuo Livonijos, įsibrovė į Estijos Jervės provinciją, buvusią Didžiojo Naugardo valdžioje, taigi nuo vokiečių ir danų nepriklausiusią. Tuo tarpu Jaroslavas, Vladimiro Pskoviečio sūnus, su Lietuvos kariauna užpuolė pačią Livoniją ir traukė tiesiai į Vendeną. Ten susijungė su sąjungininkais estais ir apsupo tą Kalavijuočių ordino sostinę.

---

[1] *Karamzin.*— T. III.— S. 166.— Noty 190, 198.
[2] Apie Revelį žr. VII tomo IX priedą.

Prasidėjo puolimas ir atakos; mūšis prie miesto sienos truko visą dieną. Riteriai turėjo progos sėkmingai naudotis svaidomosiomis mašinomis; abiejų pusių patirti žmonių nuostoliai buvo didoki. Naktį po šio mūšio iš Jervės pagalbon atvyko ordino magistras Folkvinas ir įstengė įsigauti į miestą, tuo tarpu gausi karinė parama Vendenui buvo kelyje, tad užpuolikų vadas, jaunasis kunigaikštis Jaroslavas, apsvarstęs susivokė ir atsitraukė nuo miesto[1].

829

1222 m. Lietuvių žygis į Rusios žemes. Lietuviai, nusivylę ta nesavanaudiška savo pagalba, norėdami atsilyginti už prarastas lėšas ir patirtas prie Vendeno skriaudas, stojus žiemai, paslapčia išsirengė į šiaurines Rusios žemes, kur užėmė Toropeco apylinkes. Naugardiečiai su aukščiausiuoju savo kariaunos vadu paskubėjo užkirsti kelią tolesniam veržimuisi, išgujo juos iš mūšio lauko ir vijo iki pat Usviato[2]. Tačiau tai nesutrukdė vėliau rengti puolimus į kitas Didžiojo Naugardo žemes[3].

830

1224 m. Didysis žygis. Betgi rusinams pats nesėkmingiausias buvo didysis lietuvių grobikų žygis, surengtas 1224 metais, tikriausiai pirmaisiais mėnesiais, į žiemos pabaigą. Antpuoliai pasiekė Rusės apylinkes, ir šio miesto valdovas Teodoras patraukė į mūšio lauką. Lietuviai narsiai priešinosi, kilo mūšis, ir rusinai savotišku būdu buvo visai sudoroti, nušokę nuo žirgų, jie pabiro po miškus,

[1] *Daniłowicz.* Latopisiec.— S. 124; *Hiarn**. Monumenta Livoniae antiquae.— Erster Band, 1835 (Napierskio leid.).— S. 103, 104; *Karamzin.*— T. III.— S. 171, 172.

[2] *Karamzin.*— T. III.— S. 174.— Nota 201.

[3] Ibid.— P. 176.

palikti žirgai tapo priešo grobiu. Kai kurie aukštieji rusinų asmenys žuvo kovos lauke, taip pat nemažai kitų žmonių[1].

* * *

III skyrius

NUO TOTORIŲ PASIRODYMO EUROPOJE IKI KUNIGAIKŠČIO ERDVILO MIRTIES

.....

831

Apie mongolus. 1224-ieji Europai buvo visuotinio nerimo, o Rusiai — sielvarto metai, begalinių nelaimių pradžia. Tuo metu anapus Dono, dešiniajame krante, pasirodė Batu totoriai. Tauta plokščiaveidžių giminės, iš senovės graikų paeinanti, vadinta agripėjais, tikriausiai yra liekanos senovės pasaulio gyventojų iš Ramiojo vandenyno užlietų žemių, kurių atplaišos Amerikos šiaurės vakarų pusės vandenyno salose ir Azijos šiaurės vakarų dalyje išsaugojo žmonių giminės padermę, Azijos istorijoje žinomą mongolų vardu. Ši tauta pasklido Kinijos šiaurėje buvusiose dykumose. Medžiodami žvėris, jie pamėgo dykūnų ir laukinių gyvenimo būdą, dažnai puldinėjo ir drio-

[1] Ibid.— P. 179.— Past. 208. Nikono kronikoje yra pasakyta: „V to že leto (1224) po hriechom našim ne to sia zlo stvori: vyjecha Teodor Posadnik s Rušany i bisia s Litvoju, i zhoniša Rušan s kon', i mnoho koniev otjaša, i ubiša Domažira Tierlinicia, i syn jeho; a Rušan Bohšui, a iniech mnoho, a drugich po lesu razhoniša."

kojo žmonės, susibūrusius į gyvenvietes, tarytum kirminai, naikinantys viską, kas supa juos, gyva ir negyva, bei šitaip visada valiojantys prisitaikyti prie gyvenimo. Iš pradžių jie buvo valioj giminingos genties, geriau organizuotos,— niučių. Beveik XII a. įpusėjus, ginklu atsikariavo nepriklausomybę ir nuo tol turėjo savus valdovus. Vienas iš jų, pramintas Ezu-Bagadaru, sukūrė užkariavimų sistemą ir parodė, kokią naudą duoda atokesnių šalių puolimai. Savo valdžioje jis turėjo kai kurias gentis, bet mirė pačiame jėgų žydėjime, palikęs sūnui 40 tūkstančių užkariautų genčių šeimų. Tasai jaunuolis buvo vadinamas Temučinu. Pirmiausia, ką jis padarė, tai įsakė septyniasdešimtyje didžiulių vandens katilų virti aukštuosius, lėnų turinčius, didikus, mat buvo priežasčių įtarti juos maištaujant. Kurį laiką jis dar buvo priklausomas nuo aukščiausiojo niučių karaliaus, kuris lavino jį kaip karį. Galop pasiskelbė vienvaldžiu ir kiekvieną savo žingsnį pradėdavo nepaprastu žiaurumu, kartais dosnumu, meilumu ar sakydamas esąs apdovanotas antgamčiais sugebėjimais, šitaip prasimanytomis suktybėmis jis stengėsi sukurti apie save nuomonę. Vėliau pasivadino Didžiuoju Chanu, kitaip — Čingischanu, kas jų kalba reiškė tą patį. Jo lemtis ar, tiksliau, Dievo rykštė žmonėms siųsta buvo tokia, kad tas barbaras fanatikas ir tironas netruko regėti save daugelio tautų valdovu: nuo Amūro upės iki Volgos vidupio, nuo Ledynuotojo vandenyno iki Tibeto tautos pateko į jo jungą. Nei narsa pačių drąsiausiųjų niučių, nei pasaulio stebuklams prilygstanti Kinų siena nesulaikė Čingischano vedamų mongolų; galinga kinų valstybė su savo sostine buvo žiauriai užkariauta.

832

Apie totorius. Vidurinėje Azijoje buvo kita klajoklių giminė, kuri manėsi kitus niokodama. Ji buvo turkų kilmės, žmonės puikaus kūno sudėjimo ir labai gražių vei-

dų, turinčių kilmingų bruožų, būdingų kaukaziečių padermei. Viena jų atšaka pasižymėjo galia ir plėšikavimo mastais. Ji buvo vadinama totoriais. Turėjo savo vadus ir valdovus, iš kurių vienas — Mahometas II — viešpatavo Čingischanui palaimingais laikais. Tie plėšikai susirėmė tarpusavyje. Mongolas įveikė totorius, suvarė juos į savo pulkus ir taip tapo valdovu tiekos Vidurinės Azijos kraštų, miestų ir tautų, kiek tik geidė. Nuo to laiko mongolų ir totorių vardas tapo tiesiog vienareikšmis, mat tos tautos susijungė į vieną.

833

Mongolų užkariavimai Europoje. Betgi negana buvo Čingischanui Azijos, pasigodėjo užkariauti kraštus, nusidriekusius į šiaurę nuo Kaspijos ir Juodosios jūros, arba, kitaip sakant, suvis nusiaubti Europą, juk kitaip nemokėjo viešpatauti, kaip tik dykrose ir prie tautų kapo duobės. Taigi 1223-aisiais išmušė valanda poloviečių, kurie anksčiau po įvairių nesėkmių, ištikusių susidūrus su rusinais dešiniajame Dono krante, buvo pasistūmėję į stepes, plytėjusias tarp minėtos upės ir Volgos, kur ramiai gyvendami vertėsi gyvulininkyste, bitininkyste ir prekyba; taip ieškodami pelno, kartu perėmė krikščionių papročius bei tikėjimą. Mongolai arba totoriai[1], iš karto poloviečius pripažinę esant gimininga jiems padermę, apmalšino jų budrumą, paskui ūmai užpuolė, nugalėjo, nukovė valdovą Jurgį Končiakovietį ir tautai sukėlė grėsmę būti

[1] Nėra tikrų žinių, kas per giminystės ryšiai siejo totorius ar mongolus su poloviečiais. Taip pat tiksliai nežinoma, iš kur kilęs pats totoriaus (*Tatar*) pavadinimas. Greičiausiai nuo kokios upės, vadintos *Tatara,* kurios vardą jakutai laikė mistiniu. (žr.: *Karamzin.*— T. III.— Nota 296). Sibire yra kraštas — *Tara, Tatara,* tad „totorius" tenykščia kalba turėtų reikšti „Taros gyventojas". Argi vietos gyventojai negalėjo būti mongolų-totorių ainiai? Tai paaiškės ateityje.

visiškai sunaikintai arba patekti į nelaisvę. Poloviečiai bėgo pas Rusios kunigaikščius belstis į taurias jų širdis.

834

1224 m. Rusios susirėmimas su mongolais. Nemažas būrys šių kunigaikščių, susirinkusių į tarybą Kijeve pasitarti dėl žinomų jiems poloviečių kunigaikščių, vienu balsu nusprendė eiti su kariais anapus Dnepro paremti poloviečių ir ryžtingai užkirsti kelią užpuolikų ordoms, keliančioms antplūdžių į jų pačių šalis grėsmę. Dnepro žemupyje, stovykloje dešiniajame krante, susirinko didžiulė kariauna. Mongolai, tą matydami, nusiuntė atstovus su siūlymu atsimesti nuo sandėrio su poloviečiais, jie stengėsi įteigti Rusios kunigaikščiams, esą visai neketiną į jų kraštus žygiuoti. Ta gudrybė jau pernelyg gerai buvo žinoma, kad galėtų ką suklaidinti. Tad rusinai laikėsi sprendimo stoti į kovą su barbarais. Gaila tik, kad, pasikėsinę į mongolų pasiuntinių gyvybę, prasižengė galiojusiai tautų teisėtvarkai. Netrukus atvyko kiti. Tie beširdžiai, pražūtį nešę užpuolikai, susidūrę su gėdingai pamintu žmoniškumu, patys ryžosi žingsniui, nepaprastai išmintingam ir teisingam: radę rusinus, jau traukiančius anapus Dnepro slenksčių, jie drąsiai stojo prieš jų kunigaikštį ir tarė: „Taigi paklausėte poloviečių, nužudėte mūsų pasiuntinius — norite karo? Mes jums nieko pikto nepadarėme, nė mažiausioms priekabėms neleidome rastis. Dievas visoms tautoms yra vienas, tegu jis mus teisia.“ Ir Dievas išklausė teisybės balso. Po to, kai buvo persikelta per Dneprą, po nedidelių sėkmių (netgi žuvo vienas iš mongolų vadų — Huniabekas), 1224-ųjų gegužės 31 d., Kalkos[1] upės pakrantėse prasidėjo lemtingas mūšis. Poloviečiai neatlaikė pirmojo mongolų antpuolio

[1] Dabar yra žinomos dvi upės, turinčios panašius pavadinimus — *Kalec* ir *Kalmius*. Jos abi teka į Azovo jūrą, greičiausiai kalbama apie pirmąją.

ir iš karto pakriko į šalis. Pačių narsiausių rusinų daliniai, galybės priešų priremti, buvo įveikti, juoba kad atsarginiai pulkai nebuvo dar pasirengę duoti atkirčio. Dėl nepalankios vietovės padėties, vadų neapsižiūrėjimo radosi sumaištis, ir kariai buvo pasmerkti baisioms skerdynėms. Šešetas Rusios kunigaikščių, 70 bajorų, 10 000 kijeviečių atgulė kovos lauke. Poloviečiai, grobio pasigviešę, žudė netgi bėgančius nuo tų pjautynių karius. Mstislavas, Haličo kunigaikštis, vyriausiasis žygio vadas ir didžiausias nelaimių kaltininkas, įstengė prasibrauti iki Dnepro ir persikelti per jį. Betgi Mstislavas Romanovičius Kijevietis sustojo dar anapus Dnepro, stovykloje su įtvirtinimais, ir mongolai trejetą dienų veltui jį puolė. Galop nusprendė geruoju tartis. Kunigaikštis patikėjo kažkokių mongolams parsisamdžiusių kazokų, vadintų brodnikais, vadu, vardu Ploskinas, kuris tikriausiai kaip krikščionis priesaika patvirtino sutartį esant šventą. Bet vos rusinai atvėrė savo stovyklos vartus, kunigaikštis Mstislavas ir du buvę su juo Dombrovnos kunigaikščiai, Andrejus ir Aleksandras, buvo surakinti grandinėmis, ir brodnikai atidavė juos mongolų vadams. Šie žiauriai nužudė tuos kunigaikščius, kaip auką užmuštų jų pasiuntinių vėlėms, o rusinus iki paskutinio įsakė pribaigti. Rusinų karių vytynės, pasižymėjusios nežmonišku, puslaukinių tautai būdingu nuožmumu, driekėsi nuo Kalkos iki pat Dnepro. Betgi vos pamatę Dnepro vandenis, tartum apsėsti pasuko atgalios ir skriete nuskriejo į Azijos dykumas. O gal Čingischanas šaukė juos paremti jo vadovaujamų karių, kuriuos vedė naujų kraštų užkariauti.

835

1225 m.* **Taikos sutartis su Livonija.** Pavojus tas, staiga perkūnu nuaidėjęs per visą Europą, iš tiesų Rusią paliko ramybėje taip pat ūmai, tačiau didžiulė ją ištikusi nesėkmė gerokai sukrėtė ir kaimynus. Lietuvių tautos gen-

tys — žemgaliai, kuršiai — ir Lietuvos kunigaikščiai sudarė taikos sutartį su Rygos vyskupu Albertu. Tie kunigaikščiai išruošė savo pasiuntinius su dovanomis į Rygą, kur jau buvo popiežiaus legatas, Mutinos vyskupas Vilhelmas[1], su kuriuo, be abejo, turėjo būti sudarytos tam tikros sutartys, draugiškų ryšių stiprinimo ir žmonių gerovės vardan, taip pat siekiant bendrai atremti totorių antpuolius, kurių galima buvo visada tikėtis.

836

1225 m. Lietuvių žygis į Rusios žemes. Šiaip ar taip, lietuvių grobikai, matyt, užsiplieskę kliautį radę ar atkviesti pačių Rusios bajorų, gal kokiu savo kunigaikščiu ėmusių bodėtis, kaip kad ne kartą buvo atsitikę, 1225 metų pabaigoje—1226-ųjų pradžioje su nemaža, per 7000 ginkluotų žmonių, kariauna leidosi tolyn, nusiaubė įvairias žemes, priklausiusias Lenkijos, Naugardo ir Smolensko valdoms, prisigrobė gausiai galvijų, belaisvių bei visokio kitokio gėrio iš tenykščių nukariautų žemių, ką tik įstengė, tą išplėšė ir išsigabeno. Rusų kronikininkai pasakoja, kad Rusia prieš tai dar niekada tiek negandų per lietuvių grobikus nebuvo patyrusi. Netgi viešėję pirkliai, kitaip sakant, svetimtaučiai, tuokart nesulaukė pasigailėjimo, kaip kad paprastai būdavo. Jie buvo sumušti prie Toržoko miesto. Tuo metu kunigaikščiai tenykščių kraštų — Jaroslavas Naugardietis, Dovydas Mstislavovičius Toropecietis ir Vladimiras Pskovietis,— sujungę savo gvardijas, vadintas družinomis, taip pat ir kai kuriuos miestų samdytinės kariuomenės pulkus, išskyrus naugardiečių, šoko vytis Dauguvos link besitraukiančios Lietuvos kariaunos. Mūšis stojo Usviato apylinkėse, 1226-ųjų vasario mėnesį[2]. Lietuviai patyrė pralaimėjimą, palikę

[1] *Į Rygą atvyko 1225 metų pradžioje (Gadebusch. Liv. Jahrbücher.— T. I.— S. 164)*.

[2] Sekmadienį, savaitę prieš Užgavėnes (Lietopisiec Puškinski).

mūšio lauke 2 tūkstančius savųjų ir praradę visus belaisvius. Rusinų pusėje žuvo kunigaikščio Dovydo ginklanešys ir kai kurie iš aukštųjų bajorų[1].

837

1226 m. Algimanto mirtis. Rusų metraštininkas priduria, kad šiose grumtynėse rusinai Lietuvos kunigaikščius paėmė į nelaisvę[2], betgi pastarųjų vardų nenurodo.

Vis dėlto Algimanto mirties datą genealoginėje lentelėje palyginus, reikia manyti, kad jis tame žygyje galėjo būti tarp patekusiųjų nelaisvėn, kuriuos kunigaikštis Jaroslavas išsivedė į Didįjį Naugardą, juk Rusios kronikininkai ypač kruopščiai aprašo Jaroslavo grįžimą, nurodydami netgi, jog iš to džiaugsmo dėl garbingos pergalės užmiršo nubausti Naugardo karius už jų nepaslankumą, tai yra už tai, kad neatvyko laiku į mūšį prie Usviato. Lietuvos kunigaikštis toje nelaisvėje Naugarde netrukus turėjo mirties sulaukti, tai yra dar 1226-aisiais.

838

1226 m. Kunigaikštis Rimgaudas nukariauja Livoniją. Algimanto sūnus ir įpėdinis buvo Rimgaudas[3], kuris paėmė valstybės valdžią, jei galima tikėti genealogine lentele, jau gražaus amžiaus sulaukęs, 50 metų turėdamas. Pirmasis sumanymas, kurio jis ėmėsi,— siekimas genties interesų vienybės ir jų pavertimas bendru reikalu. Jis užmezgė glaudžią sąjungą su Šventaragiu, Lietuvos Užne-

---

[1] Naugardo metraštis; *Daniłowicz. Latop.*— S. 124, 125; *Karamzin.*— T. III.— S. 225.— Nota 313.

[2] Ibidem.

[3] *Rimgaudas (Ringold) — vardas, perdarytas iš skandinaviško, arba grynai skandinaviškas. Žinome, kad Švedijoje karaliumi tapo Hagvinas Ringas (Ringo), Germanto sūnus. Ringen reiškia kovoti, eiti imtynių, o old, hold — tą patį, ką ir Held, karys*.*

rio kunigaikščiu, karo žygiuose prisiimdamas vyresniojo vado pareigas, kitaip sakant, riteriškojo tėvo titulą[1], kuris buvo įprastas senovės Šiaurės tautose. Todėl kronikininkai, savo šaltiniuose susidūrę su tuo vardu, lietuvių vadu skelbia buvus Utenį, tai yra tikrąjį Šventaragio tėvą, bet juk tuo metu anas jau seniai buvo miręs. Kuršiai ir žemgaliai irgi buvo sąjungoje su Rimgaudu. Atsitiko taip maždaug tuo metu, kai popiežiaus legatas vyskupas Vilhelmas, negalėdamas pasiekti visiško Rygos vyskupo Alberto sutarimo su kalavijuočių riteriais, sumanė rengti jų bendrą karo žygį į Ezelį. Užėjus žiemai, kai jūros sąsiauriai užšalo, vos tik vokiečių riteriams su visomis pajėgomis patraukus užkariauti tos salos, Lietuvos kunigaikštis Rimgaudas, Šventaragio riteriškasis tėvas, surinkęs savo ir sąjungininkų pulkus, įsiveržė į Livoniją, kurios plačius plotus nudriokojo, daugel kaimų ir neturinčių tvirtovių miestelių sudegino. Galop, sparčiai atsitraukę, lietuviai sutrukdė vokiečiams pavyti juos, grobiu nešinus[2].

839

1227 m. Kalavijuočių veržimasis į lietuvių žemes. Pats magistras Folkvinas, skubinai grįžęs iš žygio į Ezelį, jau nebuvo pajėgus atkeršyti lietuviams už Livonijos nusiaubtas žemes, kadangi, kaip mes jau sakėme, anų atsitraukimas už Dauguvos buvo spartus ir nusisekęs. Tad leidęs saviesiems pailsėti ir papildęs gretas naujais surinktais žmonėmis, po kiek laiko įsiveržė į Žemgalą. Betgi ten susidūrė su laukusia jo kariauna, sudaryta tiek iš pagonių, tiek iš atsimetusių nuo krikščionybės ir grįžusių prie pagonybės. Netrukus stojo mūšis. Kautynės buvo

[1] Jau anksčiau matėme, kad Odoakras buvo Teodoriko riteriškasis sūnus. Tas „ginklo tėvo" susikurtas įvaizdis paeina iš gotų, tad seniai galėjo būti žinomas Lietuvoje.

[2] *Hiärn.*— S. 108; *Voigt.* Gesch. Preuss.— B. II.— S. 321.

baisiai kruvinos ir atkaklios. Vokiečiai, išguldę mūšio lauke 1600 žemgalių ir lietuvių, mūšį laimėjo, tačiau buvo priversti dėl savo pačių saugumo sparčiai trauktis už Dauguvos[1].

840

1228 m. Lietuvių žygis į Livoniją. Tie reikšmingi karo veiksmai ir magistro Folkvino narsa, kurią teko patirti, nei išgąsdino lietuvius, nei atgrasė nuo grobikiškų žygių į Livoniją. Juk 1228 metų pradžioje vienas iš Lietuvos kunigaikščių, kronikininkų nenurodytu vardu, su kariauna, papildyta kuršiais ir žemgaliais, per Švurbės valsčių atvykęs prie jūros, leidosi užšalusia jūros įlanka, užpuolė Ezelio ir Mono salas, toliau įžengė į Viko ir Gervijos provincijas, kur plačiai aprėpęs plėšė visas žemes. Iš ten atgal per Normegundę ir Sakalą, turtingus estų valsčius, persigavęs, supliekė Rimine livoniečius, visur skleisdamas aplink išgąstį, viską niokodamas ir plėšdamas — tiek turtus grobdamas, tiek gaudydamas abiejų lyčių belaisvius. Tuo tarpu kalavijuotis riteris Luprektas, stojęs dvylikos brolių priešakyje, skubinai surinkęs pajėgius kariauti apylinkės gyventojus, leidosi vytis didžiuliu grobiu nešiną užpuolikų kariauną, traukusią Dauguvos link. Trečią dieną jis nužiūrėjo, kad lietuviai susiruošė naktigulto stovykloje, kuria menkai tepasirūpino; tikriausiai sutrukdė dideli šalčiai ar gal nenumatyti pavojai. Su aušra vienu kartu iš kelių pusių taip staigiai užpuolė, kad tučtuojau tarp savo priešų sukėlė sąmyšį. Stojo mūšis, neapsakomai kruvinas; nors kronikininkai, priskirdami pergalę vokiečiams, žuvusiųjų lietuvių nurodo buvus tik penketą šimtų, nutyli, ką daugiau anie buvo praradę; esą net grobis jų visai nebuvęs atimtas, išskyrus daugybę belaisvių, kuriuos latviai mūšio metu įsten-

[1] *Hiärn.*— l. c.

gę išvaduoti[1]. Niekada pirm, byloja metraštininkas, tai nurodęs, taip toli nebuvo lietuviai nusigavę ir taip drąsiai savo antpuolių išplėtę. Vokiečiai tuo metu, po mūšio, įvykusio Žemgaloje praėjusiais metais, turėjo būti labai smarkiai nusilpę, antraip narsusis Folkvinas tikriausiai būtų įstengęs tą grobikų sėkmę niekais paversti. Antraip iš kurgi galima buvo imti tiek drąsos ir išties nebaudžiamiems rengti tokius tolimus antpuolius šalyje, kalavijuočių riterių globai patikėtoje? Estų provincijos Vikas ir Gervija driekėsi toli į šiaurę Pernu, Sakalos kryptimi, Peipaus ežero link; žemiau nuo čia — Holmas. Grobikai priartėjo prie Dauguvos, tad lietuvių nueitas kelias buvo nepaprastai didelis, o visas žygis labai gerai apgalvotas ir vykdytas. Alnpekė neabejotinai jį priskiria lietuviams ir mano lietuvį kunigaikštį jam vadovavus. Taigi negali būti jokių dvejonių, kad niekas kitas kaip tik viešpataves kunigaikštis, tai yra Rimgaudas, galėjo būti to puolimo vadas.

841

1229 m. Vyskupo Alberto mirtis. Betgi Livonijoje reikalai klostėsi ne per geriausiai: vyskupas Albertas, laidavęs vokiečiams galimybę įsikurti tenykščiame krašte, baigė gyvenimo dienas 1229-aisiais, įamžinęs savo vardą Šiaurės Europos istorijoje. Riteriai, netgi kalavijuočiai, kurie nemaža jam gyvam esant buvo pridarę nuoskaudų ir paskutiniais jo gyvenimo metais baisiai jam įsipykę, patyrė šio reto veiklumo žmogaus netektį įtvirtinant krikščionybę Livonijoje. Kraštas ir ordinas, likę našlaičiai, suprato savo padėtį esant nepalankią, nes atsidūrė tarp dvasininkų valdžios, kurios vairas buvo Alberto įpėdinių, riteriams priešiškų, rankose, ir tarp įniršusių ant anų, jėgomis stipresnių, kaimynų. Už vadovą, tiesa, turėjo Folkviną, taurų ir narsų riterį, betgi jis nebuvo pajėgus įveikti

[1] *Alnpek.* Reim. Chron.— S. 25, 26*.

didžiausio blogio, tai yra netikusių riterių papročių: intrigų, palcistuvysčių, girtavimo, tingulio — visa tai teršė šį garbingą pašaukimą ir menkino jį[1]. Kai, mirus vyskupui Albertui, dingo galimybė visa tai sulaikyti, Folkvinas nerado patikimesnio būdo išgelbėti nuo pražūties savo ordiną, kaip tik susijungti su kryžiuočiais. Tačiau turėjo susidurti su stipriu savųjų pasipriešinimu; juk tik jo mirtis, garbės viršūnę pasiekus, ir artėjantis visiškas ordino žlugimas juos prie to privedė. Betgi, pradėję pasakojimą apie tatai, laikysimės įvykių sekos.

842

1229, 1230 m. Rimgaudo karo žygiai. 1229-aisiais lietuviai surengė į Lenkiją grobikišką žygį ir grįždami su grobiu sustojo stovykloje Brastos apylinkėse. *Pinsko*[2] kunigaikštis Vladimiras, tuo metu buvęs šiame mieste, nepaisydamas su lietuviais sudarytos taikos sutarties ir jų vadų patikinimų, jog šie neturį prieš jį jokių priešiškų kėslų, pažinęs jų kariauną ir pamatęs ramiai stovyklaujant, klastingai išlėkęs iš miesto, stovykloje skerdynes surengė, kitus išvaikė ir grobį atėmė[3]. Nežinome, ar kunigaikštis Rimgaudas dalyvavo tame žygyje, tik tiek aišku, kad įvykiai Lietuvos šiaurėje neabejotinai jam rūpėjo. Jo siekiai sujungti vienos genties atšakas pastūmėjo jį kištis į Kuršo ir Žemgalos, taip pat Lietuvos Užnerio kunigaikštystės politinius reikalus, kaip kad jau anksčiau esame pastebėję, juk jam buvo svarbu įtvirtinti savo valdžią ir Lietuvos Polocko kunigaikštystėje, kur vidaus

[1] Apie tą papročių sugedimą žr.: *Voigt.*— B. II.— S. 331.

[2] *Voluinės kunigaikščiai Danielius ir Vasilka tuomet buvo išvykę su pagalba į žygį Lenkijoje, o Brastoje buvo palikę tąjį Pinsko kunigaikštį Vladimirą, kad saugotų sienas nuo įtovingių. Lietuva su anksčiau minėtais kunigaikščiais gyveno taikiai, todėl prie Brastos įsirengė saugią stovyklą. Tačiau Vladimiras su brastiečiais, siekdamas grobio, smogė lietuviams (Voluinės kronika.— P. 168)**.

[3] Ištrauka iš Voluinės kronikos, pateikta Karamzino (t. VII.— 112 past.).

tvarka buvo Pskovo bei Didžiojo Naugardo lygio. Galop 1230-ųjų pradžioje nuvyko su kariauna prie Dauguvos vidupio, ir jam turėjo būti pavykę primesti savo valią Polockui, antraip nebūtų galėjęs nei taip toli, nei taip narsiai įsibrauti į šiaurinės Rusios gilumą, kaip kad tai buvo padaryta tų pačių metų sausio mėnesį. Rusios kronikos byloja, kad kaip tik tuo metu lietuviai buvo užkariavę Liubną, Morevą ir kitus, palei Seligero ežerą išsidėsčiusius, valsčius, priklausiusius Didžiajam Naugardui. Mūšis, stojęs per vytynes, užpuolikams buvo nesėkmingas, nes iš jų buvo atimti belaisviai[1].

843

1230 m. Lietuvių atšakų susivienijimas. Metraštininkai tikina mus, esą kunigaikštis Rimgaudas[2] vien tik savo proto galia, be ginklo, suvienijo visas lietuvių žemes, mažas kunigaikštystes ir tėvoninių kunigaikščių valdas, išskyrus Prūsiją[3] bei Livoniją, priskirdamas jas savo aukščiausiajai valdžiai. Chronologiniais apskaičiavimais, kritiškai įvertintais, šis įvykis Lietuvos istorijoje buvo 1230 metais[4]. Šis galingas valdovas, laimingas karys, gerai išmanęs savo laikų politiką, pirmasis padėjo tvirtus pama-

---

[1] *Karamzin.*— T. III.— S. 257.— Nota 330.

[2] *Rimgaudo vardas ano meto Šiaurės istorijoje buvo garsus, bet įvairūs kronikininkai jį savaip rašydavo. Alnpekė jį vadino Gerpoldu, rusų metraštininkai — Maukoldu. Tačiau visi iki vieno jį manė esant Mindaugo tėvą. Kadangi atsirado skeptikų, kurie suabejojo Rimgaudo istoriškumu, ne pro šalį bus išvardyti šaltinius, kuriuose minimas šis lietuvių didvyris: 1) pats seniausias paminėjimas — popiežiaus Grigaliaus IX 1237 metų gegužės 14 dienos bulė; 2) Annales Albiniani. Ap. Langenbeck.— T. 1.— P. 208; 3) Alnpek. Reimchronik.— S. 32, 36; 4) Chronica Canonici Sambiensis; 5) Hermann Corner.— P. 830; 6) Ordens Chronik. Ap. Matth.— P. 707; 7) Cranzius. Vandalia Lib. I.— C. 13; 8) Lietuvos didžiųjų kunigaikščių genealogija pagal rusiškus metraščius (Kraszewski. Wilno.— T. I.— S. 355); 9) Russow; 10) Nyenstede; 11) Luc. David.— Bd. III — S. 6; 12) mūsų istorikai*.*

[3] Rankr. Liet. Bychov. kronika (p. 11); *Stryjkowski.*— S. 242; *Koiałowicz.*— Pars. I. — P. 83.

[4] *Braunschweig.* Geschichte der Völker.— S. 552.

tus lietuvių tautos galybei, iki tol suvis mažai žinomai pažangiajai Europai. Laikydamas pavyzdžiu Rusią, matydamas šios valstybės vieno valdovo rankose sėkmingai besiklostant įvykius, regėdamas susiskaldžiusiųjų negandas ir smukimą, jis sugebėjo iš tų stebėjimų padaryti išvadą, kokių patvarkymų reikia Lietuvai. Pats pasiekė pripažinimą, sukūrė karines pajėgas, įvedė vidaus tvarką priėmęs didžiojo kunigaikščio titulą. Savo buveinę iš Kernavės perkėlė į Naujapilį (*Nauenpille*), kitaip rusiškai vadintą Naugarduku*, į pilį, jo pastangomis turėjusią itin stiprius įtvirtinimus[1]. Tiesą sakant, kronikose apie tą laimingą tvarkos pasikeitimą Lietuvoje daugiau nėra nieko, ką galėtume čia pakartoti, betgi tai, ką žinome, istorijos mokslo yra patvirtinta.

844

1233 m. Antpuoliai. Mūšis prie Užpalių. Rytiniai žemgaliai, buvę Vestardo valdžioje, tuo metu priklausė bendrai lygai, vadovaujamai didžiojo kunigaikščio Rimgaudo. Jie drauge ėmėsi veiksmų siekdami bendrų interesų. Kalavijuočiai riteriai sustiprino Padauguvio tvirtovę Ašeradę, iš kurios kiekvieną žiemą, nutaikę progą, driokojo Lietuvos kraštus, rengė antpuolius ne tik į Žemgalą, bet ir toliau, atgalios visada sėkmingai grįždavo jiems žinomais keliais per girias. Tad labai svarbu buvo sugriauti tą tvirtovę. Atsitiko taip, kad 1233-ųjų pradžioje kryžiuočiai su grafu Arnšteinu, savo vadu, išvyko iš Livonijos, dėl to vokiečių karinės pajėgos buvo paraližuotos. Vestardas, taikęsis į Ašeradę, pasinaudojęs ta aplinkybe, įsiveržė anapus Dauguvos, bet, radęs tvirtovę gerai ginamą, turėjo pasitenkinti apiplėšęs aplinkines gyvenvietes. Kai grįžo atgalios iš šio žygio, ordino Ašeradėje vadas Markvardas Burbakas, pasitelkęs saujelę narsuolių, pavijo kar-

[1] Geografiniuose paaiškinimuose bus pateiktos išvados apie pilį (VII tomo VII priedas).

tą nerūpestingai naktigultui pasirengusius žemgalius ir pats pirmas juos užpuolė. Smūgis pataikė Vestardui, besišildžiusiam prie ugnies. Tasai, neturėdamas laiko pačiupti ginklo, pagriebė degančią pliauską ir taip vikriai drožė užpuolikui per veidą, kad ne tik geležį, saugančią skruostus, prakirto, bet ir keletą dantų išmušė, pats užšokęs ant arklio paspruko ir užsidarė vienoje pilaitėje[1]. Tuo tarpu Folkvinas, kalavijuočių magistras, panūdęs tuos antpuolius sutramdyti, nusprendė suduoti smūgį svarbiausioms didžiojo kunigaikščio pajėgoms. Tam tikslui subūręs savo riterius, krikščionybėn atverstus latvius ir estus, persikėlė per Dauguvą vietovėje prie dabartinio Daugpilio ir per Žemgalos girias staiga atsirado Lietuvoje. Tiesiu tad keliu nusigavo į Ukmergę ir Kernavę. Betgi lietuvių kariauna susidūrė su vokiečiais kaimo, kurį Alnpekė vadina *Alsen*, apylinkėse, tikriausiai prie dabartinių Užpalių, išsidėsčiusių prie Ukmergės—Daugpilio plento, bemaž jo pusiaukelėje. Ten įvyko mūšis, abi pusės stengėsi iš paskutiniųjų. Lietuviai išsilaikė kovos lauke, nors neteko apie 2 tūkstančių savųjų; vokiečių nuostoliai turėjo būti didesni, jei, nesiryždami brautis pirmyn, atsitraukė ir kaip grobį išsivedė keletą arklių[2].

845

1234 m. Lietuvių žygis į Rusią. 1234 metais kilo Livonijos vokiečių vaidai su Didžiuoju Naugardu. Visi tenykščiai riteriai su kunigaikščiu Jaroslavu patraukė į Estiją. Kai tą patyrė lietuvių plėšikautojai, tučtuojau jų buntai išsirengė į Naugardui priklausančias žemes. Puolė Rusios miestą, kurį smarkiai prirėmė, o iš ten didoką pulką karių nusiuntė prie Toržoko. Kai Rusią bemaž tu-

[1] *Alnpek.*— S. 29, 30. Grafo Arnšteino išvykimo iš Livonijos datą Livonijos problemų tyrėjai be dvejonių geba nustatyti pagal Alnpekės pasakojimo įvykių seką.

[2] Ibidem.— *S.* 31. *Žr. V tomo XII priedą*.*

rėjo savo rankose, tenykščiai gyventojai, pastebėję gausoką apsupusiųjų pulką, sutelkė drąsą. Miestų slabadų gyventojai (*oginščanie*) bei policijos pagalbininkai (*hrieda*), kunigai, svetimšaliai pirkliai ir visi, kas tik galėjo pakelti ginklą, netikėtai prirėmė lietuvius ir išgujo juos iš jau užimtų vietų. Kai kuriuos nukovę, patys dėl viso šito prarado tik keturis vyrus, tarp kurių žuvo ir popas Petryla. Tuo metu apsupusieji paliko miestą, priemiestyje apiplėšė Šv. Spaso vienuolyną ir nužudę keturias vienuoles patys pasitraukė į vietovę, vadintą Klinu. Tuo tarpu atėjo žinia, esą kunigaikštis Jaroslavas grįžęs iš Estijos ir ketinąs vytis užpuolikus. Tad subruzdo trauktis aplinkkeliais, ir tą darė taip sumaniai, kad vos pats kunigaikštis su savo raiteliais, kitus karius ir gurguoles priverstas palikti užnugaryje, pavijo juos prie Dombravos kaimo, Toropeco valsčiuje. Stojo mūšis, kuris tąsyk baigėsi lietuvių naudai. Iš Naugardo riterių žuvo dešimt vyrų — vienas kunigaikštis, pramintas *Dietskoj*, ir ketvertas kitų žymių žmonių.[1] *Dėl šių laimėjimų Rimgaudo valdžion pateko Pskovo kunigaikštystės žemės, o to išsigandę Livonijos kryžiuočiai su visomis stipriausiomis savo pajėgomis išžygiavo prieš tą Rusios dalį ir jos valdovą, pasitelkę Dorpato vyskupą Hermaną iš Apeldorno. Pastarasis, visai neseniai šias pareigas gavęs, norėjo ramiai gyventi su pskoviečiais, kurie jau buvo įkyrėję tą kraštą varginusiais antpuoliais. Pats magistras Hermanas Balkas vedė kryžiuočių būrius prie Izborsko, kur, iškovojęs pergalę prieš mūšin stojusius pilėnus, aštuonis šimtus paguldęs kovos lauke, užėmė pilį ir atžygiavo prie Pskovo. Pskoviečiai pasidavė vokiečiams patys, o jų valdovas buvo priverstas pripažinti kapituliaciją. Dėl šios priežasties jis prarado įtaką tai kunigaikštystei. Taigi Rimgaudas, trumpai pavaldęs Pskove, persikėlė į kairįjį Dauguvos krantą. O pskoviečiai, taip sumaniai jo atsikratę, netrukus, naugar-*

[1] *Karamzin.*— T. III.— S. 244.— Nota 343.

diečių padedami, ir kryžiuočių atsikratė[1]. Taigi ne ką nusileidžiantys narsa ir sėkme buvo rengiami daliniai, gana dažni antpuoliai[2], kuriems kryžiuočiai vargais negalais, padedami legato Vilhelmo, susitelkę Dauguvos pakrantėse, kur sukinėdamiesi prieloškė prašmatnia savo išvaizda, taip pat gausesniais pulkais imdami viršų, sugebėjo užkirsti kelią[3].

846

1234 m. Užkariavimai Rusioje. Šiaip ar taip, lietuvių siekiai Livonijoje negalėjo būti labai reikšmingi, nes kiti ketinimai, kur kas svarbesni, rūpėjo didžiajam kunigaikščiui. Juk jis kaip tik tuo laiku stengėsi užkariauti krivičių Rusią palei rytines ir pietines Lietuvos sienas. Nė mažiausios abejonės nekelia tai, kad 1234 m. Rusia, išsidėsčiusi vienoje pusėje tarp Ditvos ir Pelesos, o kitoje — palei Nemuną, nuo Gaujos žiočių iki žiočių Katros, jau buvo Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės priklausomybėje, ne kitaip ir Dainava, Lyda, Dombrovna ir iki Žižmos upės,— kaip kad ir dabar yra riba tarp Lydos ir Ašmenos apskričių. Taip pat ir pusė Ašmenos apskrities, išskyrus Krėvą, Gaujos upės tėkmės kryptimi, iš pietų į šiaurę, Lietuvos Užnerio kunigaikštystės ribos link, seniau dar buvo prijungta prie Neromos, kaip kad anksčiau esame minėję. Tatai traukė Rusios kunigaikščių žvilgsnius, kurstomus Dovydo Luckiečio, nuo kurio valdų per šiuos nau-

---

[1] *Livonijos kronikininkai Alnpekė, Rusovas, Nienštetas apie tai trumpai užsimena. Rusų metraštininkai apie tuos įvykius nieko nerašo. Senieji metraščiai Rimgaudą vadina Gerpolt, Nienšteto perrašinėtojas — Gaupoldt, o neseniai rastame eiliuotos Alnpekės kronikos nuoraše Gerpoltas aiškiai vadinamas Erdvilo ir Mindaugo tėvu, Rusios ir Lietuvos karaliumi. Rimgaudas (Ringolt, Ringold) turėtų būti normaniškos, skandinaviškos, kilmės žodis. Kapitonas, kurį Amerikos vyriausybė 1853 metais paskyrė Ramiojo vandenyno šiaurinėms jūroms ištirti, taip pat vardu Rimgaudas (Ringgold) (Lipska Illustracja.— Nr. 920). Jo giminė tikriausiai kilusi iš Islandijos*.*

[2] *Kojałowicz.*— Pars I.— P. 78, 79.

[3] *Voigt.*— B. II — S. 328.

jus užkariavimus buvo atkirstas gerokas gabalas žemių. Jausdamas padarytą jam skriaudą ir negalėdamas pats vienas galynėtis su Rimgaudu, stengėsi įkalbėti sueiti į sąjungą gimininguš kunigaikščius, kuriuos įtikinėjo, esą jiems gresia pavojus iš svetimų žemių pasigviešusio Lietuvos kunigaikščio.

847

1235 m. Mūšis prie Mogilnos. Tuo metu lietuvių ginklo aidas skardėjo prie Nemuno aukštupio. Jį užgirdę, Rusios kunigaikščiai 1235 m.[1] patraukė į mūšio lauką, nusistatę bendromis jėgomis smogti lietuviams lemiamą smūgį ir išvyti, kaip kad jie šnekėjo, „pagonis iš užgrobtų krikščionių žemių". Tai lygai vadovavo Sviatoslavas Vsevolodovičius, didžiojo Rusios kunigaikščio Jurijaus tikras brolis, Levas Danilovičius Voluinietis, Dimitrijus Druckietis[2] ir Dovydas Luckietis, kunigaikščiai. Kiekvienas iš jų atsivedė gausius pulkus, be to, dar buvo gavę pagalbos iš vieno svetimtaučių vado, tikriausiai polovіečių, kurie tuo metu[3] klajojo po pietinę Rusią ir galėjo būti globojami tenykščių kunigaikščių. Tas žygis, labai gausus karių, turėjo trukti pakankamai ilgai, juk didysis kunigaikštis suskubo savo ruožtu sutelkti pulkus ir pastoti jiems kelią. Betgi negalėjo jis turėti pajėgų, atitinkančių priešo karių skaičių, kaip kad galima spręsti apžvelgus mūšio vietovę ir susipažinus su kitomis aplinkybėmis. Kariaunos susitiko dešiniajame Nemuno krante. Lietuviai buvo puolamoji pusė; apsistoję vietovėje, kur *Uša*** įteka į aną upę, už-

[1] Šie metai, pateikti Stebelskio (Żywoty ŚŚ. Panien.— T. I.— S. 156), patys tiksliausi, kadangi dera prie kitų to meto įvykių laiko*.

[2] Kas buvo tas, mūsų kronikininkų minėtas, Dimitrijus, nieko tikro nežinau. Tikriausiai iš Monomacho vaikaičio Rostislavo Mstislavovičiaus palikuonių atšakos. Ar gal iš Iziaslavo Polockiečio, juk tos giminės genealogija dar nėra gerai ištirta.

[3] Kronikininkai skelbia totorius parėmus Rusios kunigaikščius, betgi totorių tuomet Rusioje nebuvo. Gal tai buvo torkai, berendėjai, juodieji klobukai, o tikriausiai totoriais buvo laikomi polovіečiai.

ėmė tokias pozicijas, kad, turėdami nepalyginti mažiau karių, galėjo atremti keletą kartų juos viršijančias priešo pajėgas. Rusai puolė. Įnirtingas ir kruvinas mūšis truko nuo ryto iki nakties. Lietuviai laimėjo pergalę pačia tikrąja šio žodžio prasme: žirgai, manta, nugalėtos kariaunos gurguolės pateko į laimėtojų rankas[1], juk anų didžiulės pajėgos palūžo prieš sumaniai parinktas pozicijas ir narsiai atlaikytas iki pat to laiko, kai reikėjo išsiveržti į priekį, idant būtų pasiekta galutinė pergalė. Pilkapiai, iki šiol dunksantys, žuvusiųjų kapų atminimas ir kaimas Mogilna, taip pat vietiniai pavadinimai mena vėlesnių kartų ainiams didžią pergalę, nors žinių apie žuvusių karių skaičių neturime[2]. Rusios kunigaikščiai ne visi buvo nukauti, kaip kad norėtų Strijkovskis, kadangi, be Dimitrijaus ir Dovydo, su dvejetu kitų, anksčiau minėtų, dar ilgai susidursime istorijos įvykių arenoje. Dėl šaltinių trūkumo negalime nieko tikro pasakyti ir apie šio mūšio padarinius. Atrodo, kad svarbiausias iš jų nebuvo valdžios įtvirtinimas anksčiau nurodytoje Rusios dalyje.

848

1235 m. Polocko kunigaikštystės prijungimas prie Lietuvos. Tikriausiai apie tą patį laiką buvo imta maištauti prieš didžiojo kunigaikščio valdžią Polocke, juk po pergalės prie Mogilnos lietuvių pulkai bematant pasuko į šiaurę, ir Polocko kunigaikštystė, *prieš tai*** valdyta lietuvių kilmės kunigaikščių, buvo prijungta prie Lietuvos, kitaip sakant, susieta su ja glaudesniais ryšiais[3].

---

[1] Rankraštinė Bychovco (Lietuvos) kronika (p. 11, 12); *Stryjkowski.*— S. 242; *Kojałowicz.*— Pars I.— P. 85.

[2] *Kruopščiai ištyrus tą įvykį, galima teigti, kad mūšio vieta yra prie Ušos upės, kaip tik ten įtekančios į Nemuną, prieš Piasočnos kaimą, už keleto varstų nuo Mogilnos kaimo, esančio kairiajame Nemuno krante. Toji vieta ypač patogi gynybai**.

[3] *Stebelski.*— T. I.— S. 158.

1236 m. Karas su vokiečiais. Tokia gera lietuvių klotis išgąsdino Livonijos vokiečius. Visam krikščioniškajam pasauliui jie ėmė skelbti apie pagonių galybės didėjimą ir artėjančias krikščionių nelaimes. Pats popiežius atrodė gerokai susirūpinęs jų likimu: skubiai paliepė po kryžiaus ženklo vėliava sutelkti karius, kurie turėjo vykti gelbėti Livonijos. Legatas Vilhelmas nenuilstamai darbavosi, ir galiausiai 1236-ųjų pabaigoje rinktiniai krikščionys riteriai susibūrė Rygos apylinkėse. Grafas Danenbergas vadovavo vienam gausesniam daliniui, kitam — žymus riteris Teodorikas iš Haseldorfo. Pskoviečiai ir kiti rusų riteriai sudarė atskirą dalinį. Magistras Folkvinas bei *Dorpato ir Ezelio vyskupai** savo ruožtu sušaukė ginkluotus žmones, tinkamus kariauti. Radosi tokia gausi kariauna, kokios krikščionys Dauguvos pakrantėse dar nebuvo matę. Su tokiomis pajėgomis buvo nuspręsta kartą visiems laikams padaryti galą Rimgaudo viešpatavimui, o visą Lietuvą su jos valdžioje buvusiomis žemėmis arba dykyne paversti, arba prievarta primesti jai tikėjimą ir vokiečių jungą. Folkvinas buvo šios didžiulės kariaunos vadas. Persikėlus per Dauguvą, buvo pradėta skintis kelius per nesvetingas Žemgalos girias. Tūkstančiai laukinės gamtos kliūčių nei sulaikė, nei per žingsnį nukreipė nuo tiesiausio, į Kernavę vedančio, kelio. Persikėlė per Nemunėlio, kitaip Memelio, upę tarp dabartinio Radviliškio ir Šenbergo, įsibrovė į tankiausiai gyvenamą Lietuvos kraštą, kuriame plačiai pasklido siaubdami. Žygiuota buvo Apaščios upės link, kurios pelkėta vaga saugojo kairįjį kariaunos sparną; kelias ėjo bemaž tiesiai iš šiaurės į pietus. Rimgaudas, kuriam krikščionių ketinimai nebuvo paslaptis, buvo gerai apsisaugojęs — jo kariai traukė iš visų Lietuvos žemės pusių, vadai skubėjo sujungti savo dalinius dešiniojoje Neries pakrantėje. Didysis kunigaikštis iš tolo stebėjo priešo žygiuotės kryptį ir vos supratęs juos taikant tiesiai į Kernavę nutarė laukti sustojęs, pasirinkęs patogią padėtį, kurią taip sumaniai apgalvojo, kad

negalėjo būti niekaip kitaip, tik iš priekio puolamas. Įsirengė stovyklą prie Lėvens upės, dešiniajame jos krante, tarp vietovių, dabar vadinamų Tiltagaliais ir Karsakiškiu, taip ją pasirinkęs, kad dešinysis jos sparnas rėmėsi į upeliūkštį, tekantį iš ežero, anuomet vadintą Kamenka, per kurį persikelti seniau turėjo būti didelis vargas. Kairysis sparnas, prie Karsakiškio, buvo apsaugotas Lėvens vagos vingio, gaubusio ir užnugarį[1]. Tokiose pozicijose, labai panašiose į buvusias prie Mogilnos *(§ 847)* **, Rimgaudas drąsiai galėjo laukti priešo, neabejotinai turinčio gausesnę kariauną.

850

1236 m. rugsėjo 22 d. Mūšis prie *Tiltagalių**. Vos tik kryžiuočiai patraukė iš miškų į plynę priešais lietuvių stovyklą, nusidriekusią į šiaurę, tuoj pat užmatė išskleistas vėliavas ir karių voras, pasirengusias kovai. Buvo tai pirma valanda dienos, per Šv. Mauricijų, 1236 metų rugsėjo 22-ąją. Tas reginys, tartum kerėte užkerėjęs, iš karto atėmė visą drąsą krikščionių kariaunai, kuri per visą žygį nesutiko jokio pasipriešinimo, nematė jokio ginkluoto lietuvio. Buvo jau imta svajoti apie tikrą pergalės triumfą ir tikėtasi trankiomis vaišėmis kampaniją baigti. Sustojo krikščionių tuntai, pradėjo rikiuotis į eiles įprastinėse vietose su pulkų vėliavomis. Pasirodė magistras Folkvinas ant žirgo su prašmatnia ginkluote, šalmu su purpuriniu plunksnų kuokštu ir kreipėsi tokiais žodžiais: „Atėjo,

[1] Mano paprašytas šios vietovės tyrėjas pateikė man jos padėties aprašą su pastabomis, kokie galėtų būti skirtumai, palyginti su XIII a. Anot jo, upeliūkštis, tekantis iš ežero, buvo vadinamas Kamenka, o ežeras — Kameniu (*Kamień*); jis anksčiau beveik iki žiočių turėjo būti tęsinys ežero, kuris tenykščia šnekta tikriausiai buvo vadinamas *Tyłta*, kaimas — *Tyłtagoła* reiškia tilto pabaigą, galop *Tyłta* reiškia „akmuo", „uoliena". Metraščiuose, kuriuose radau duomenų apie šį įvykį, mūšio vieta nėra tiksliai nurodyta. Vis dėlto Albertas Stadenskis, o vėliau Arntas (Liefl Chron.— B. II.— S. 36, 37) vietovę pažįstančiam tyrėjui pakiša teisingą mintį. *Žr. V tomo XII priedą**.

broliai, metas kariauti, mūsų garbė to reikalauja. Sumušime nekrikštus ir džiūgaudami grįšime namo.“ — „Padėk mums, o šventasis Mauricijau!“ — atsakė kariauna. Buvo iškeltos vėliavos, suskambo karo muzikos garsai, duotas ženklas pulti. Lietuviai kreipėsi į savo karo dievą: „Kovai, Kovai, padėk mums!“ Žirgų žvengimas atliepė jiems aidu, ir kerai lėmė jų pusei sėkmę. Kai tik kryžiuočių kariauna pajudėjo, iš abiejų pusių atjojo raiteliai, greitai tas turnyras dingo iš akių, ir strėlių kruša pasipylė į pasirengusius pulti krikščionis. Siena stoję puolė, anie tuo pačiu atsakė. Žemė, atrodė, linko kovotojams po kojomis, betgi lietuviai nė žingsnio atgal nežengė. Puolimas buvo patrakęs, ir jo padariniai tuo baisesni besiveržiantiems, kurie, kaip į mūrą atsitrenkę, krisdavo ir sutalžyti turėdavo pakelti smūgius priešo linijos, bet neįstengė pralaužti. Nematė niekur jokios silpnos vietos, jokių apleistų pozicijų, jokios galimybės apeiti iš sparno; kuo sumaniausi puolimai ir geriausiai apginkluotų karių gretos, palyginti su anais, nieko nebuvo vertos. Tą suvokęs, Folkvinas pažvelgia į saulę, jau vakarop krypstančią, ir kviečiasi šventojo kankinio Mauricijaus vardu rinktinių iš rinktinių kalavijuočių bei kryžiuočų riterių pulką. Prie šono jam plaikstosi ordino vėliava, kartu su tais bendražygiais jis puola į lietuvių gretų vidurį, kad galop praskintų kelią, kuriuo prasibrovęs kitas riterių dalinys į dešinę ir į kairę prakirstų liniją, taip sukeldamas maišatį ir prisidėdamas prie naujo visuotinio puolimo sėkmės. Tačiau Folkvinui ir jį supusiems keturiasdešimt aštuoniems riteriams žūtį lėmė lietuvių kuokų kirčiai. Krito šventoji vėliava, ir kitas pulkas, įkandin pirmajam veržęsis, akimoju tokiu pat būdu buvo nublokštas. Visa krikščionių kariauna sujudo, jos užnugaryje kylančios dulkės rodė, kad pulta bėgti. Tą akimirką pasikeičia padėtis mūšyje: lietuviai veržiasi į priekį, jų raiteliai supa krikščionių kariauną ir užpuolę pradeda baisias skerdynes. Grafas Danenbergas, Teodorikas iš Haseldorfo ir daugelis kitų vadų žuvo narsuolių mirtimi. *Iš viso ten mirtį surado 60 kala-*

vijuočių[1]. Visa krikščionių kariauna, nusėjusi savųjų lavonais mūšio lauką, iškrikusi dumia urduliais. Lietuviai, tarytum nejausdami nuovargio po ilgo priešinimosi, skerdynių mūšio lauke, įnirtingai veja bėgančius. Ginklai jų atšipę ar sulūžę, plienas ilgiau neatlaiko, bet narsa ir mūšio įkarštis neišgaravęs: medžius su šaknimis rauna, griebia sausus kablius ir jais novija savo priešus tol, kol jų nelieka. Nei miškai, nei jaurai, nei naktis nesulaikė tų šiurpių vytynių. Tik nedaugeliui krikščionių pavyko persigauti anapus Dauguvos ir tik laimingo atsitiktinumo dėka išlikti gyviems[2].

851

Išgąstis ir nuostaba apėmė visą Europą, išgirdus apie tas negandas. Labiausiai baiminosi Šiaurės kraštų krikščionys — Rimgaudo karius jie tarė esant galiūnus. Mūšiai prie Mogilnos ir *Tiltagalių**** pelnė didžiausią šlovę

---

[1] *Nyenstede.* Chronik.— *B.* I.— S. 442*.

[2] *Alnpek.*— S. 32; *Hermann Corner.*— S. 830; Ordens Chron. Ap. *Matth.*— S. 707; *Cranzius.* Vandalia.— Lib. VI.— C. 13; *Luc. David.*— B. III.— S. 6. Pastarasis žuvusių riterių suskaičiuoja 60; *Koiałowicz.*— Pars. I.— P. 89; *Karamzin.*— T. III.— S. 244.— Nota 344 (rašo apie rusų paramą); *Voigt.*— S. 337 (pateikia šiuos įrodymus apie mūšio datą); Annal. Albiniani. Ap. *Langenbeck.*— T. I.— P. 208 (tvirtai nurodo 1236 metus: *In Livonia strages peregrinorum multa circa festum Mauritii* (Livonijoje dideli būriai svetimšalių apie Mauricijaus šventę). Šis autorius 1265 metais rašė tuose vokiečių kraštuose, kur daugiausia yra buvę kryžiuočių. Taip pat ir Albertas Stadenskis. *Žinomos trys popiežiaus Grigaliaus IX bulės, datuotos Viterbe. Pirmoji — Mutinos vyskupo Vilhelmo, popiežiaus legato Livonijoje, vardu; šis vyskupas aplinkraščiu ją paskelbė 1238 metų gegužės 12 dieną. Antroji — Rygos, Dorpato ir Ezelio vyskupų vardu 1238 metų gegužės 14 dieną. Trečioji — to paties legato vardu, datuota tuo pačiu metu kaip ir antroji. Visos jos patvirtino Livonijos Kalavijuočių ir Kryžiuočių ordinų susijungimą. Tai buvo padaryta todėl, kad šie nesenai buvo patyrę didžiulį pralaimėjimą kovoje su pagonimis — žuvo penkiasdešimt kalavijuočių riterių kartu su magistru, taip pat daugybė kryžiuočių piligrimų (Historica Russiae Monumenta.— T. II.— Nr. LI, LIII, LIV.— C. 48—51)***. Šv. Mauricijaus dieną „Chronica Canonici Sambiensis" nurodo tokiais žodžiais: *fuit magna expeditio in Littovia in die Mauritii* (Didelis žygis į Lietuvą buvo Mauricijaus dieną).

lietuviams, kurie suprato, kad yra reikalingi tik sumanaus ir išmintingo monarcho valdžios, nes taip galėtų įtikinti Europą esą tauta ne iš paskutinių šiaurės kraštuose, turinti visuomenės struktūrą, tautai garantuojančią garbę bei sėkmę. Dar labiau įrodė savo nuosaikumą ir gerą politinę nuovoką, kai po pergalių, palankiai susiklosčius aplinkybėms, tuoj pat susilaikė nepuolę kaimyninių kraštų. Kas būtų galėjęs suturėti panorėjusius sunaikinti Livoniją, šitaip mūšio prie *Tiltagalių** pažemintą, ar sumaniusius veržtis į lenkų žemes, kur kunigaikščiai, suskaldę kraštą į smulkias valdas, gyvendami nesantaikoje, nesilaikydami įstatymų, neturėdami tvirtos valdžios ir nesukaupę turtų, taikėsi vienas kitą apgalėti? Rusia, kurios būklė dėl tų pačių priežasčių buvo apverktina, palyginti dar blogesnė, mat šios priežastys seniau ten įsišaknijusios, taigi galingam priešui, kaip netrukus pamatysime, buvo gatavai parengtas grobis. Betgi išmintingoje Rimgaudo galvoje sukosi mintys apie kitus kėslus. Jis nesigviešė užkariavimų, juk valdė didžiulę valstybę, kuri buvo reikalinga tik geresnės vidaus tvarkos ir nuo svetimšalių priešų patikimesnių saugumo garantijų, idant greitu laiku taptų didi. Ateitis parodė šių ketinimų teisingumą. *Lietuva tuo metu palaikė ryšius ir su Pietų Rusia, nes Mindaugas kartu su savo lietuvių būriais, kunigaikščio Danieliaus pakviestas, padėjo jam kovoti su Konradu, vienu iš Haličo kunigaikščių giminės atstovų*[1]. *Ryšius su Pietų Rusia rodo ir tai, kad jau 1237 metais Mindaugas teikė pagalbą Lietuvos dalyje, kuri ribojosi su Pietų Rusios kunigaikščių žemėmis. Be to, kažkoks Iziaslavas, kartu su juo dalyvavęs tame žygyje, valdė Naugarduke. Tačiau netrukus Vladimiro sūnus Rostislavas (kuris Kijevą puldinėjo), norėdamas atkeršyti už tą pagalbą, išžygiavo nukariauti Lietuvos, bet, Danieliui užpuolus Haličą, turėjo to sumanymo atsisakyti*[2].

---

[1] *Voluinės kronika.— P. 175.*
[2] *Ten pat***.

1237, 1238 m. Totoriai puola Rusią. Tuo metu Čingischanas, užkariavęs galingą Tanguto valstybę, grįžo į savo gimtojo šiaurės krašto stepes ir ten 1227 metais baigė gyvenimo dienas. Jo sūnus ir įpėdinis Oktajus, užkariavęs Kiniją ir niučių valstybę, prisiminė tėvo užmačias Europos atžvilgiu ir nutrauktą karą Azijoje, tad su tais pačiais siekiais nusiuntė savo giminaitį, vadintą Batu, su kariauna per 3 šimtus tūkstančių žmonių, užkariauti Vakarų. Aibė mongolų, pasirodžiusi dešiniajame Volgos krante, atrodo, gausumu stulbino istorijos įvykių tyrėjus, betgi tai buvo labai nedidelė dalelė tos tautos žmonių. Kinai, kurių buvo nepalyginti daugiau, galėjo lengviau sutelkti milijonus žmonių; totorių susiliejimas su mongolais žadino klajoklių plėšikų dvasią. Vadai buvo valkatos iš pašaukimo. Paskutiniais 1229 metų mėnesiais Batu pasirodė kraštuose padermių, įsikūrusių kairiajame Volgos vidurio krante. Iš lėto slinko į priekį, tikriausiai žvalgydamasis į gausias tautas, apsigyvenusias šiaurės vakarų Sibire, kurios paplitusios būtų pajėgusios jo užnugaryje imtis karo veiksmų ir nutraukti ryšius su gimtąja orda. Tad akylai dairėsi į visas puses ir, kai manė užnugarį esant saugų, tyrė kraštus dešiniajame Volgos krante. Tik 1237-ųjų rudenį, priartėjęs prie Volgos, nusiaubė bulgarus ir visai sunaikino jų sostinę Bulgaro miestą. Tvirtai įkėlęs koją į kairįjį Volgos krantą, staiga persikėlė į dešinįjį ir įžengė į Riazanės kunigaikštystės žemę. Rusios kunigaikščiai, susipriešinus jų siekiams, nepasitikėjo vieni kitais, bet vis dėlto susibūrė į stovyklą. Tada ten pasirodė keisti totorių pasiuntiniai: Sibilė, senoji būrėja, dvejeto pagonių žynių lydima, neįprasčiausiu rūbu apsisiautusi, atvyko į rusų stovyklą ir išpranašavo dangaus lemtį: esą visa Rusia turinti priklausyti Batu valdžiai, tad ta vada ji pranešė kunigaikščiams, kad nedelsdami priimtų jungą, įsipareigodami mokėti chanui dešimtąją dalį pajamų, arba lauktų karo ir pražūties. Kunigaikščiai su panieka atmetė tą siūlymą. Virš Rusios

valstybės susitelkė audros debesys. Bulgarai jau turėjo būti pranešę apie galybę totorių kariaunos, kuri plūdo į Rusios žemes. Protingesni patarinėjo sukurti bendrą lygą ir sušaukti dalinius valdovus iš visos Rusios tam, kad iš pat pradžių aniems duotų ryžtingą atkirtį. Tad kunigaikščiai sutiko paklusti valiai Vladimiro kunigaikščio Jurgio, kuriam priklausė didžiojo kunigaikščio titulas. Bet jis nežinia kokiu priematu nei patariamas, nei sveiko proto balso klausė: atsiskyrė su savo pajėgomis, ir kiekvienas iš kunigaikščių buvo paliktas pats vienas gintis. Čia ir priešų galybė užgriuvo pasklisdama į įvairias puses. Tad kiekvienas arčiau rytų žemių turėjęs kunigaikštis buvo priverstas pats imtis gynybos. Toks priešinimasis nieko nereiškė, palyginti su įkarščiu užpuolikų, nepaisiusių savųjų aukų, turinčių nesuskaičiuojamą daugybę karių ir galinčių sulaukti gausių pulkų paramos iš anapus Volgos. Žuvo rusų kariai atviruose pavieniuose mūšiuose, griuvo pilys, krikščionių didvyriai krauju laistė jų liekanas; suniokotos tikrojo Dievo šventovės, prie altorių nužudyti dvasininkai, patys narsiausi kunigaikščiai rado žūtį šlovingame mūšio lauke. Beginklių žmonių skerdynės lakiausią vaizduotę pranoko. Ar buvo ginamasi, ar barbarai buvo sutinkami taikiai ir rodant nusižeminimą,— visų laukė toks pat likimas. Iš rytų slinko šiaurės vakarų pusėn visa naikinanti lava. Rusia, pasruvusi krauju, jau nebemanė gintis; Batu pasistūmėjo Didžiojo Naugardo link, 1238 metų kovo 5 dieną buvo paimtas Toržokas, ir totoriai pasuko Seligero ežero link; tik šimtas varstų buvo likę, jau didžiojo miesto sienos buvo aplaistytos motinų ašaromis, kai Dievas teikėsi atsigręžti užgirdęs graudžias jų raudas, ir Batu ūmai davė įsakymą grįžti: patraukė užimti Kozelsko, kur buvo užsidaręs mažametis tenykštis kunigaikštis Bazilijus, kilęs iš Černigovo kunigaikščių giminės. Ten susidūrė su pasipriešinimu, viršijančiu jo vaizduotės galias. Kaip paprastai, negailėdamas savųjų, įsakė užimti mažą, bet viltį praradusių žmonių ginamą miesteliūkštį; taigi prie Kozelsko totorių atgulė kur kas daugiau negu kad prie kurio kito miesto. Skerdynės dėl

grobio irgi buvo kuo kraupiausios — kunigaikštis Bazilijus, pasak istorijos, paskendo savųjų gynėjų kraujuje. Vis dėlto Batu įžengė į poloviečių kraštą, kitaip sakant, į stepes tarp Dono ir Volgos. Visa Rusia kairiajame Dnepro krante jam pasidavė. *Tais pačiais 1238 metais lietuviai užpuolė Mazoviją ir įsiveržė į Červenės apylinkes. Kunigaikštis Konradas prieš juos nusiuntė Rostislavą, kuris, nelaukdamas atžygiuojant kitų savo kariuomenės būrių, smogė lietuviams priešakiniais būriais. Lietuviai (taip pat priešakiniai jų būriai) ėmė palengva trauktis vildamiesi atvilioti mazoviečius prie didesnių savo pajėgų. Rostislavas, įspėjęs šį lietuvių sumanymą, taip pat ėmė trauktis ir atvedė lietuvius iki gausių saviškių būrių. Taip užpuolikai buvo nugalėti*[1].

853

1239 m. Smolensko praradimas. Pateikę trumpą Rusios negandų apžvalgą tam, kad galima būtų suprasti dalykus, kurie bus vėliau aprašyti, grįšime prie įvykių, labiau susijusių su mūsų tema. Rimgaudas turėjo dvejetą sūnų: Erdvilą, tai yra Igiumį, pramintą Užkariautoju, ir Mindaugą[2]. Tikriausiai jiems pakako sumanumo susipažintis su karo menu ir nuovokos, kaip pasiekti gimtosios šalies gerovę. Pirmasis pelnė vardą didžiojo užkariauto-

[1] *Belski.— Ks. II*.*

[2] Man buvo priekaištauta, kad rašau *Mendog* ir taip esu išskaitęs runas monetoje (*Wizerunki.*— 1835.— T. XII.— S. 103, 107)**. Pirmiausia turiu pasakyti, jog runų ženklas monetoje gali būti laikomas kiekvienu balsiu, ir tai yra dalykas žinomas, nereikalingas paaiškinimų. Moneta yra mano rinkiniuose. Dėl vardo *Mendog* pasakytina, kad lietuvių kalboje iš tikrųjų turėtų būti *Mendaug*, kas reiškia „ilgas mėnuo". O tai, kad istoriniuose dokumentuose jis aptinkamas kaip *Mindowe*, susiję su tartimi, juk *Menas*, mėnuo, galėjo būti tariamas kaip *Mynas*, lotynų kalba — *Minas*. *Daug* skamba kaip *dowg*, kietoji *g* asmenvardžiuose dažnai praleidžiama ir pakeičiama minkšta galūne, iš čia vietoje *dowg* — *dowe*. Rašau *Mendog* todėl, kad toks pasakymas labiau lenkų kalbai įprastas ir netgi randamas daugelyje tuometinių lotyniškų raštų. Taip dargi antkapyje yra įrašyta (šio veikalo t. I.— P. 308).

jo, apie antrąjį atminimas istorijoje liko per nuotykingą ir nesėkmėmis pagarsėjusį jo gyvenimą. Kai tėvas buvo gyvas, Erdvilas turėjo stoti sargybon valstybės sienų iš rytų ir vakarų. Pirmieji jo užkariavimai buvo Baltoji, kitaip — krivičių, Rusia, Polockas, Vitebskas, Orša, Smolenskas. Pastarajame mieste apie 1239-uosius, kai Jaroslavas Vsevolodovičius priėmė Rusios didžiojo kunigaikščio titulą, po žūties Jurgio, mirusio kankinio mirtimi nuo totorių rankos, jis buvo tėvo skirtas vietininkas. Nors Rusia buvo tų barbarų duoklininkė, Smolenskas su Seversku, Lietuvos globojami, visiškai neprisidėjo prie duoklės, renkamos Batu. Didysis kunigaikštis Jaroslavas, ar pavydėdamas anam nepriklausomybės bendram Rusios tironui, ar norėdamas prilygti jam, o gal kitais sumetimais, ir, kas labiausiai tikėtina, turėdamas savų siekių bei paprasčiausiai trokšdamas grobio, pagaliau gal Batu paliepus, sumanė paimti tą miestą savo valdžion. Kad ir kaip ten buvo, Jaroslavas, padedamas trejeto Smolensko bajorų iš Vainų giminės[1], taip vikriai apsisuko, kad, kol Erdvilas susigriebė pasiųsti paramos, miestas buvo ano užkluptas ir Erdvilas pateko į nelaisvę[2], iš kurios tikriausiai išsilaisvino išsipirkdamas.

854

1239 m. Karas su Rostislavu. Tuo pačiu metu Rostislavas Michailovičius, tėvo pasodintas į Haličo kunigaikštystės sostą, norėdamas atgauti Rusios žemes, Lietuvos pietuose užgrobtas, sutelkė gausią kariauną, susivienijo su Turovo bei Lucko pulkais ir iš naujo pradėjo žygį į Nemuno pakrantes. Jis neturėjo būti sėkmingas rusinams, mat jų kronikininkai vos teužsimena apie tai ir tik ta vada, kad praneštų, jog tuo metu, kai Rostislavas suren-

[1] *Niesiecki.* Korona Polska.— T. IV.— S. 599*.

[2] *Karamzin.*— T. IV.— S. 4.— Nota 2. Nors rusų išleistos kronikos buvo naudojamos kaip šio veikalo šaltiniai, čia rėmiausi Karamzinu, kurio nuomone galima pasikliauti.

gė žygį į Lietuvą, tai prarado Haličą, o Danielius, Voluinės kunigaikštis, gyventojams savo noru pasidavus, išplėšė iš ano tą miestą su kunigaikštyste. Visos išsamesnės žinios, kaip kad ir tų kronikininkų pateikti nesvarbūs dalykai, verčia spėti žygį buvus didžiulį, o jo nereikšmingi padariniai liudija jį buvus nesėkmingą.

855

1240 m. Rimgaudo mirtis. Netrukus po to įvykio didysis kunigaikštis Rimgaudas baigė savo gyvenimo dienas ir paliko valstybę dvejetui sūnų, kurie ją pasidalijo, nė vienas, kad nepažeistų valdžios lygybės, neprisiimdamas didžiojo kunigaikščio titulo. Erdvilas viešpatavo Lietuvos žemėse palei Nerį ir gyveno Naujapilyje, tai yra Lietuvos Naugarduke. Mindaugas valdė Peluziją ir Rusios žemes. Nepaisant tokio pasidalijimo, jie gyveno gražiai sutardami ir, jei prireikdavo, vienas kitam padėdavo. Atrodo, vyresnysis labiau rūpinosi karo reikalais, o jaunesnysis — vidaus tvarka.

856

1240 m. Sutartis su Haličo kunigaikščiu Danieliumi. Sutapo Lietuvos kunigaikščių ir Voluinės kunigaikščio Danieliaus politiniai interesai. Pastarasis valdė Haličo kunigaikštystę, atimtą, kaip kad sakėme, iš Černigovo kunigaikščių, senų Lietuvos priešų, giminės. Taigi turėjo tą patį siekį — parengti ginklus prieš pastaruosius, tad nei Danielius, nei Lietuvos kunigaikščiai negalėjo niekaip kitaip nuo jų apsidrausti, kaip tik sudarydami tvirtą sąjungą, juoba kad sužinojo lenkus prieš aną kurstant jotvingius ir lietuvius. Antra vertus, abejingai stebėdamas Rusios, buvusios totorių valdžioje, nelaimes, galėjo pagaliau numatyti, kad tolesni siekiai užkariauti ar Rusios kunigaikščių pavydas gali kada nors užtraukti pražūtį ir jo kraštui. Taigi suartėti su Lietuva tuo metu Da-

nieliui buvo visais atžvilgiais labai pageidautina. Rusios kronikininkai nors painioja chronologiją, tačiau šiuo atveju žino daug smulkmenų. Jie pasakoja, esą visi Lietuvos valstybės kraštai buvo išsiuntę savo valdovus į kažin kokį susirinkimą, kuriame buvo sutarta dėl amžinos taikos ir sąjungos su Danieliumi. Buvo tai Lietuvos seimas, visos tautos žinomas. Tik nurodydami tų asmenų vardus, labai netiksliai juos parašo, kaip kad įprasta svetimtaučiams, vos tesugebantiems savo paties ištartą vardą parašyti[1]. Sutartis įgavo galią ir buvo patvirtinta laidavus Erd-

[1] *Spausdintoje Voluinės (Hipatijaus) kronikoje (p. 161—162) rašoma: „V leto 6723 (t. y. 1215, bet data klaidinga — T. N.) Božiim povelieniem, prislaša kniazi Litovskii k velikoj kniagini Romanovie, i Danilovi i Vasilkovi, mež dajušče. Biachu že imena Litovskich kniazej: se stariejšei, Živinbud (kitas variantas — Živibund), Daviat (kitas variantas — Dovjat arba Dovmiat), Dovsprunk (kitas variantas — Dovsprujk), brat jego Midog (kitas variantas — Mindowh), brat Dovialov Vilikail (kitas variantas — Doviatov Vilkvil); a Žemotskyi kniazi: Erdivil, Vykynt; a Ruškovičev (kitas variantas — Ruskovič): Kintibut, Bonibut, Butovit, Vižieik (kitas variantas — Vižaiv) i syn jego Višlij, Kitenij, Plikosova; a se Buleviči: Višimut (kitas variantas — Višykut), ego že ubi Mindovg (kitas variantas — Mindohot) i ženu ego į bratju ego pobil, Edivila, Sprudiejka; a se kniazi iz Diavolty (kitas variantas — Lotwa, Latvija): Judki, Pukieik (kitas variantas — Pukykk), Bikši (kitas variantas — Binši), Likiik (kitas variantas — Likieik). Si že vsi mir daša kniaziu Danilovi i Vasilku, i bie zemlia pokojna".*

Visiškai akivaizdu, kad metraštininkas, perrašydamas dokumentus, padarė klaidą — tai galima suprasti iš karto perskaičius vardus. Tuo metu Lietuva buvo padalyta į tokias kunigaikštystes: tikroji Lietuva, tai yra Dausprungo valda, o po jo — Živinbudo ir jų abiejų palikuonio Daumanto, kuris pasirašė po sutartimi — nors ir nevaldė, bet kaip pasiuntinys atstovavo savo tėvui Germantui (Dowiat, Downiot turėtų būti iškreiptas Daumanto vardas); su juo kartu pasirašė dar du pasiuntiniai iš šalutinės Dausprungo linijos — kažkoks Mindaugas (Mindoh) ir Daumanto brolis Viligaila (Wilikail) be jokios abejonės Giliginas); Žemaitijai atstovavo pats valdantis kunigaikštis Erdvilas II, Vykintas, tai yra Treniota arba Vygandas, Erdvilo sūnus; kokios Lietuvos valdos buvo vadinamos Ruškaičiais (Ruškavičiais) ir Bulevičiais — negalime pasakyti, kaip ir išvardyti jiems atstovavusius asmenis (tai turėjo būti kažkokios nelabai reikšmingos kunigaikštystės, galbūt net klaidingai pavadintos (užrašytos), greta klaidingo intarpo iš Mindaugo, Rimgaudo sūnaus, laikų). Jeigu čia galima išsakyti ir savo nuomonę, tai turėjo būti Kuršo ir Žemgalos kraštai, kuriuos valdė paskiri kunigaikštukai ir kurie, be jokios abejonės, driekėsi iki Uždauguvio Latvijos (Karamzin.— T. III.— S. 166).*

vilui, Mindaugui bei aukščiausiems tiek Žemaitijos, tiek Lietuvos didikams[1]. *Mainais už taiką su Rusia lietuviai turėjo užpulti lenkus — tarytum negerbusius kaimynų taikos*[2].

857

1240 m. Totoriai nuniokoja Kijevą. Pranašystės apie totorių artėjimą prie pietinės Rusios ir Lietuvos pasitvirtino gana greit. 1240 metų vasarą Batu su didžiule kariauna persikėlė per Dneprą ir apgulė Kijevą. Miestas gynėsi pasikliaudamas tik savo jėgomis, priešintasi ilgai, bet tuo tik dar labiau buvo įkiršinti barbarai, kurie pagaliau patrakusiai puolę pasiekė savo. Per tas skerdynes miestas patyrė kraupų siaubą ir sulaukė visiškos pražūties. Miestelėnai gynėsi užsisklendę šventovėse bei aukštuose bokštuose. Totoriai, negalėdami jų įveikti, nelaiminguosius kijeviečius užversdavo mūrais ir ištisomis sienomis. Griuvėsiais virto didis miestas, po ankstesnių niokojimų atstatytas visa puikybe, bet, pasak Karamzino, buvo sugriautas ne visam laikui, juk vėl matome to slavų kultūros židinio viltis pakilti. Po to įvykio išgąstis, apėmęs pietinę Rusią, turėjo būti be galo didelis, nes kunigaikščiai ir pirmieji bajorai, nebesitikėdami išgelbėti tėvynės, ieškojo prieglobsčio Vengrijoje, Lenkijoje ir, be abejo, Lietuvoje. Batu, būdamas prie Kijevo, savo kariauną perskyrė į du dalinius, vieną iš kurių nusiuntė į Voluinę, kitą — į Raudonąją Rusią. Buvo sugriauti stipriausius įtvirtinimus turėję miestai: Ladyžynas, Vladimiras, Haličas, Kamenecas, Brasta, Melnikas, Drohičinas, tik vienas Kremenecas įstengė apsiginti. Batu jau buvo sumanęs pulti Turovą, Pinską, Slonimą, Volkovyską ir Gardiną, o iš ten tikriausiai brautis į Lietuvą, tik bajoras Dimitrijus, buvęs Kijeve karo vadu, uždarytas į kalėjimą, patikėtinis to

[1] *Karamzin.*— T. IV.— S. 73.
[2] *Anksčiau cituota Voluinės kronika*.*

naujojo Atilos, patarė anam iš Haličo per Karpatų kalnus nusigauti į Vengriją ir pulti ją. Šitaip jis bent trumpam nukreipė nuo Rusios pražūtingą bangą.

858

1240 m. Lietuvių surengti Naugardo žemių puolimai. Tuo tarpu kai Rusia kentėjo nuo ją užgriuvusių nelaimių, Didžiojo Naugardo gyventojai, per Apvaizdos stebuklą nuo totorių apsaugoti, savo kaimynų vis dėlto buvo nepaliaujamai puldinėjimais varginami. Livonijos vokiečiai, estai, lietuviai dažnai įsiveržd avo ir driokodavo turtingas Respublikos gyvenvietes, nes Respublika neturėjo valdovo. Tos negandos privertė vėl prisiimti Aleksandro, praminto Neviškiu, globą; nors be didelio noro, mat buvo žinomos ano užmačios, nelabai palankios bendruomeniniu valdymu pagrįstai tvarkai. Tai, kad kunigaikštis 1241 metais atvyko į Naugardą, ir sėkmingi, pergalę prieš vokiečius lėmę, jo veiksmai vertė lietuvių vadus atsisakyti grobikiškų kėslų.

859

1241 m. Rusios žemių nusiaubimas. Betgi Batu, neilgai tą kartą Raudonojoje Rusioje pabuvęs, kaip kad anksčiau esame minėję, užuot pats žygiavęs į Vengriją, nusiuntė dvejetą savo kariaunos vadų — Baidarą ir Kaidaną[1] bandyti laimės Lenkijoje. Vos tik jie priėjo prie Vyslos, tikriausiai norėdami turėti saugų užnugarį, ūmai nuo Drohičino ir Melniko pasuko į šiaurę. Kaidanas nusiaubė Gardiną, Naugarduką, Slonimą; kitas dalinys šluote nušlavė Lucką ir Pinską. Paskutinis Gardino dalinis kunigaikštis, slavų kilmės, Jurgis Hlebavičius, *daugiau*

[1] Atrodo, kad nuo šio barbaro vardo atsirado geležinių grandinių pavadinimas — *Kajdany*.

kaip septynių dešimčių metų senolis,* žuvo gindamas tėvynę. Visas kraštas, nuo Bugo iki Lietuvos sienų, 1240 metų pabaigoje ir 1241-ųjų pradžioje buvo Kaidano nusiaubtas. Tik atėjus šiltesniam metui, šis vadas per Brastą susijungė su Baidaru ir kartu patraukė prieš Lenkiją[1].

860

1241 m. Erdvilo užkariavimai Rusioje. Lietuvos kunigaikščiai, pamatę Rusios žemes totorių nualintas ir savųjų didikų paliktas (juk tikriausiai nemažai jų gyventojų ieškojo prieglobsčio Lietuvos krašte, kaip kaimyninėje valstybėje), praėjus išgąsčiui, atsipeikėjo ir galėjo būti vedliais užkariaunant anas žemes. Taigi, jei tais laikais stebėtume Erdvilą, užgrobusį žemes, nusidriekusias tarp Nemuno ir Bugo, lengvai susivoktume nedaug jį teturėjus dėl to sunkumų. Totoriai patraukė anapus Vyslos ir nusigavo netgi iki Šlionsko. Dažnas pietinės Rusios kunigaikštis paliko savo buveinę, ir žmonės nežinojo, kur jie pasuko, tad atsidavė globai kaimyninės tautos, galinčios apginti nuo totorių. Vadinasi, lengvai galime sutikti su tvirtinimais, esą rusinai patys pasidavė Erdvilui, kad tik išvengtų totorių baskakų valdžios. Šitaip Lietuvos kunigaikščiai, pakėlę iš griuvėsių Naugarduką, Slonimą, Brastą, Volkovyską ir Gardiną, įkurdino ten savo įgulas ir visą tiems miestams priklausiusį kraštą prijungė prie Lietuvos. Erdvilas netgi apsigyveno Naugarduke, tikriausiai tam, kad galėtų greičiau užmatyti kylančią naujų puolimų grėsmę, o kituose miestuose savo nuožiūra paskyrė vietininkus[2].

---

[1] *Naruszewicz.*— T. IV.— S. 303**.

[2] Rankraštinė Lietuvos (Bychovco) kronika (p. 6 ir kt.); *Stryjkowski.*— S. 175. Pirmojoje nepakankamai aiškinama ta Lietuvos istorijos pastraipa, mat trūksta tos vietos seniau buvusiame originale. Antrasis, norėdamas tatai išlyginti, naudodamasis kitais šaltiniais, ne itin kruopščiai surankiotais, neturėdamas svarbiausios chronologijos nei kritiškų pastabų, susipainioja ir prieštarauja pats sau. Mes juk stengėmės išnarplioti tą painiavą, remdamiesi kaimyninių šalių istorijos įvykių seka ir vietos paminklais.

1242 m. Karas su totoriais. Erdvilo mirtis. Nors ir kaip lengva buvo lietuviams užimti Rusios kraštus, vis dėlto jiems tatai daug atsiėjo. Vos totorių baskakai, išginti iš tų kraštų, išnešiojo po savo klajoklių stovyklas gandą apie lietuvių kunigaikščio narsą, nauji totorių pulkai per Voluinę patraukė sutramdyti tų kėslų. Vedė juos Šeibakas, Batu brolis. Lietuviai pasitraukė iš Brastos ir Volkovysko, kad suteiktų paramą Slonimui, į kurį totoriai, užėmę ir sunaikinę Naugarduką, nusiuntė visas savo jėgas. Betgi ir ten negalėjo išsilaikyti; sudeginę medinę pilį, pasuko Gardino link. Kairiajame Nemuno krante, Lumnos apylinkėse, stojo mūšis, per kurį lietuviai patyrė pralaimėjimą ir buvo priversti sukti tiesiai tikrosios Lietuvos sienų link. Tuo metu Žemaitijos kunigaikštis Erdvilas žygiavo su nauja kariauna paremti karo veiksmų Nemuno pakrantėse, totoriai dargi vijosi besitraukiančius iš Lumnos, taigi parama jiems buvo būtiniausia. Erdvilas, išžygiavęs iš Gardino, įstengė susijungti su kariauna, žygiuojančia Ditvos ir Pelesos upių link. Mūšis įvyko dabartinėje Lydos apskrityje, lygumoje, ten, kur vietovė ir dabar vadinama Šeibakpole (Šeibaklaukiu)[1]. Per tą mūšį totoriai, praradę didelę daugybę savųjų karių, buvo visai sutriuškinti. Šeibakas pasitraukė Erdvilo vejamas; kitas mūšis stojo Ratno apylinkėse, Voluinės žemėje, kur lietuviai nors tapo nugalėtojais, bet patyrė neprilygstamą nuostolį, nes neteko kunigaikščio Erdvilo, kuris, užnuodyta

[1] Tarp Vosyliškių ir Ostrinos, kur pranciškonų vienuolynas, dabar sunaikintas, *dunkso aną įvykį menantys pilkapiai. Šiais laikais tuose laukuose įsikūręs (pastatytas vos prieš keletą metų) Antano Pranckevičiaus (Frąckiewicz) dvarelis, visų vadinamas Pilkapiais (Kurhany). Šeibakpolės (Šeibaklaukio) dvaras — tai didžiulė žemės valda, kadaise vadinta Šumilovu, dar Algirdo dovanota. Dvaro savininkai pasivadino Šeibakais, tai yra Šeibakovskiais. Paskutinė to dvaro savininkė Sofija Šeibakovskytė, Jono duktė, 1523 metais ištekėjo už Jurgio Aleksandravičiaus. Taigi Šeibakpolė (arba Šeibakiškės) atiteko Aleksandravičiams. Šie ją valdė iki pat 1795 metų rugpjūčio 21 dienos, kai mirė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės arklidininkas Dominykas Aleksandravičius ir nebeliko vyriškos giminės palikuonio (iš vietos dokumentų ir Aleksandravičių užrašų)*.

strėle sužeistas į kelį, bematant mirė. Vis dėlto totoriai buvo iš Rusios, prie Lietuvos prijungtos, visiškai išvyti, Šeibako turtai paimti ir įtvirtintos pilys deramai parengtos gynybai. „Senieji padavimai,— byloja senasis metraštininkas,— įamžino šlovę Erdvilo, kuris buvo Lietuvos Rusios žemių užgrobikas bei išgelbėtojas, ir nors jo palaikai ilsisi tolimoje, ne gimtojoje, žemėje, ne mažiau už jo tėvynainius dėkingas rusinas savo papročiu apgieda jo žygdarbius bei Šeibako pralaimėjimą“[1]. Vėliau lietuviai,

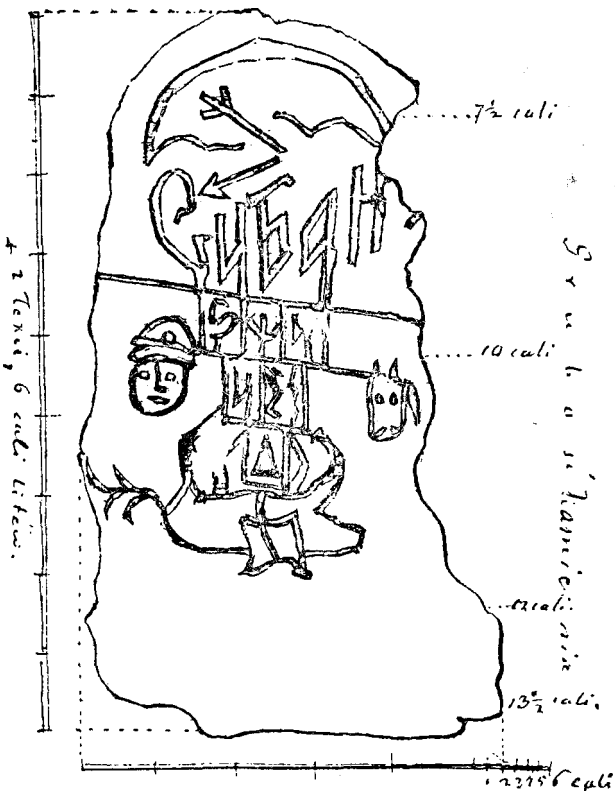

[1] Duomenis šiam paragrafui ėmiau iš kažkokios rankraštinės kronikos ištraukos, rastos Lydos apskrities žemės teismo kamarninko Vercinskio, mirusio praėjusio amžiaus pabaigoje, rankraščių rinkiniuose. Perrašinėtojas nenurodė, kokia tai buvo karinė (kaip jis ją

kad apsaugotų savo naują valdą nuo totorių, dažnai siųs-

---

vadino) kronika. Betgi įvykis deramai išdėstytas ir data atitinka tokį istorijos faktą. Vietos padavimą jis pats ar kronikininkas galėjo patikrinti, juk pilkapių bei kapų ir iki šiol gausu toje vietovėje. Apie Šeibaką pasakytina, kad tai turėjo būti tas pats, kurį popiežiaus pasiuntinys pas totorius Jonas de Plano Karpinis 1246 metais vadino „Sibanu" (Voyages par Bergeron.— T. I)*; iš tiesų, tai buvo Batu brolis. Abulgazi (Histoire des Tatars.— P. 479) ** vadina jį *Sejbani*. Tatyščevas*** savo „Rusijos istorijoje" — *Šejban*. Kad ir kaip ten būtų, tas vardas seniau totoriams buvo ne svetimas. Tarp savo kaimeliūkščio dokumentų užėjau vietovę, seną (XVI a.) totorių gyvenvietę,— Šeibakiškes; tai yra pavadinimas, paeinantis iš lietuviško — „Šeibako kaimas". *Tuose kraštuose, lauke, priklausančiame Lebiadkų (Lebiadki) dvarui, senose kapinėse, kurias kaimiečiai vadina Totorių kapais, buvo rastas žemėje gulintis akmuo. To palivarko savininkas ponas Bosiackis pats rado tą akmenį ir man apie jį papasakojo. Akmuo buvo apaugęs velėna, vos vos matomas. Smiltainių kilmės, taigi tinkamas peiliams galąsti. Tai ir buvo svarbiausia dingstis jį iškasti. Plokščias, pailgos formos, tokio dydžio, kaip matyti paveikslėlyje (žr. iliustraciją), jis gulėjo žemėje savo lygiąja, tarytum sąmoningai nušlifuota, puse. Apačioje buvo rastas raižinys — toks, koks pavaizduotas piešinyje. Mano paprašytas ponas Bosiackis atsiuntė tą piešinį. Jis gerai išmano geometriją, taigi galima pasikliauti jo tikslumu. Be to, jis nukopijavo užrašą mano nurodytu būdu — ir akmenį, ir popierių suskirstęs kvadratėliais. Tą piešinį buvau nusiuntęs vienam išmanančiam žmogui, kad paaiškintų raižinio prasmę. Tik prabėgus keletui metų, apsidžiaugiau sulaukęs atsakymo. Tačiau aš šifruotei nepritariau, taigi jos net neminėsiu. Bet išdėstysiu savąją versiją. Viršuje pavaizduotas lankas su nutraukta temple ir sulūžusi žemyn krintanti strėlė. Tai reiškia lankininko mirtį. Didelėmis, ilgomis raidėmis rusiškas užrašas — СИБАН, tai yra Siban, Sibanas. Paskutinė raidė kiek ištrupėjusi, taigi gali būti laikoma raide H arba K, o šalia nuskilusi akmens dalis rodo, kad gale dar būta vienos raidės, tikriausiai ъ. Po šiuo užrašu — įkypa, šiek tiek iš viršaus į apačią pasvirusi linija, o po ja — trys langeliai, kuriuose yra trys skaičius reiškiančios raidės S, Ψ ir H. Jos puikiai įskaitomos ir reiška 6750, tai yra metus nuo pasaulio sutvėrimo pagal graikišką skaičiavimą (krikščioniškos eros 1242). Apačioje — vėl du langeliai. Viename raidė И su ženkleliu w viršuje, reiškianti arba Июнь, tai yra birželio mėnesį, arba (o tai labiausiai panašu į tiesą) Индикт, indiktą. Antrame langelyje matomos rusiškos skaičius reiškiančios raidės E ir ≠, tai yra 5 ir 10, iš viso — 15. O pastarasis skaičius primena 1242 metų indiktą. Apatiniame, atskirame langelyje yra raidė Д. Neaišku, ką ji galėtų reikšti. Jeigu tai skaičius, tai turėtų būti 4. Galbūt tai mėnesio skaičius. Dešinėje langelių pusėje pavaizduota žmogaus galva su tiurbanu, o kairėje — žirgo galva su karčiais. Apačioje — gulintis žirgas be galvos, aukštyn užverstomis kojomis besiremiantis į langelį; jo uodega nutraukta, balnas turkiškas. Visų figūrų kontūrai išskaptuoti. Visiškai akivaizdu, kad tas akmuo žemėje gulėjo apačia. Be jokios abejonės, tai 1242 metais žuvusio*

davo karius į Voluinę ir ten dažnai su jais kariaudavo[1]. *Lietuva, ginklu pralenkdama nusilpusią Rusią, savo žemės valdas išplėtė net iki Dnepro ir, regis, net iki Karačevo Severijoje. Tiesą sakant, to užkariavimo smulkmenos mums nežinomos, bet pačioje Mindaugo valdymo pradžioje Rytuose jau matome tokias Lietuvos sienas**.*

* * *

IV skyrius

MINDAUGO VIEŠPATAVIMAS

.....

862

1242 m. Lietuvos didysis kunigaikštis Mindaugas. Vyresniojo brolio mirtis atvėrė kelius Mindaugui paveldėti visą valstybę, kurią buvo sukūręs veiklusis jų tėvas, o išplėtė Erdvilas. Juk Šiaurės Europoje tuo metu buvo įprasta, kad po tėvo mirties ne sūnūs paveldi sostą, o jaunesnieji ano broliai. Taip elgėsi didieji Rusios kunigaikščiai, taip buvo ir Lietuvoje. Taigi ta vada Erdvilo sūnums nevalia buvo dalytis kaip įpėdiniams tėvo sostą, ir šis atiteko Mindaugui. Todėl nuo 1242 metų matome, kad jis teisėtai

---

Sibano, arba Šeibako (kaip kad jis buvo vadinamas čionykščiuose kraštuose), kapas. Tai buvo Batu giminaitis, gal net brolis (anot rusų tyrėjų, Batu buvo Sibiro valdovas). Įdedu piešinį, kurį su laišku atsiuntė ponas Bosiackis. Kas galėjo pastatyti tokį paminklą nemielam užpuolikui? Sunku atsakyti. Belieka spėti, jog kažkas iš vadų arba galingų Lietuvos ponų panoro taip įamžinti pergalingos lietuvių tautos šlovę.*

[1] *Jonas de Plano Karpinis paliudija buvus tas dažnas lietuvių kautynes Voluinėje ir su rusinais, ir su totoriais.*

vadinamas didžiuoju Lietuvos, Rusios ir Žemaičių kunigaikščiu. Tai, ką jam prikiša Kojalavičius, remdamasis Strijkovskio paminėtais rusų padavimais, t. y. kad, pasigviešęs aukščiausios valdžios, iššudė dalinius šalies valdovus, palikęs gyvus tik sūnėnus mažose valdose, jokiu būdu neatitinka tikrovės: pirmiausia nėra nurodomi tie valdovai, o juk vienas iš jų — Lietuvos Užnerio kunigaikštis Šventaragis buvo gyvas ir viešpatavo ilgiau už patį Mindaugą; antra, vargiai jis būtų galėjęs pasisavinti aukštą didžiojo kunigaikščio titulą, jei nebūtų Kernavėje susirinkusių didikų išrinktas, paskelbtas valdovu ir karūnuotas niekam dėl to neprieštaraujant. Netgi Lietuvos kronikoje nieko apie tai nepasakojama; ten rašoma: „ir didysis kunigaikštis Mindaugas, viešpataudamas Naugarduke ir Rusų miestuose, ėmė žudyti savo giminaičius. Tais metais Mindaugas išvarė savo sūnėną Tautvilą..."[1] Esmė čia išdėstyta tikrąja prasme, o ne perdėtai blogiau, kaip kad daro rusų kronikos, gal todėl, kad tas kunigaikštis sutramdė piktnaudžiavimus kitų kunigaikščių, savo giminaičių, tikriausiai įkurdintų karų su totoriais laikais, juk norėjo sūnėnus, kaip valstybės sienų gynėjus, matyti valdas plečiančius, o ne dalytis su jais valdžia.

863

Sienų apsauga. Kaip tik tais laikais visus tris Erdvilo sūnus matome įkurdintus kaip kad derėjo puoselėjant minėtus tikslus: Polocko kunigaikštystę turėjo Tautvila, kuriam turbūt kaip patarėjas buvo skirtas kažkoks karys Vykintas[2], rytines sienas saugojo Arvydas, arba Daumantas, gavęs Oršos valdą, kur būdamas privalėjo neišleisti iš akių Rusios kunigaikščių, Černigovo ir Smolensko ku-

[1] *I panujučy Velikomu Kniaziu Mindovhu na Navohorodcy na Ruskich horodach, i načal zbivati plemie svoje i v tož leto izhna Mindovh synovca svojego Tovtivil...*" (Rankraštinė Lietuvos (Bychovco) kronika.— P. 12)*.

[2] Rankraštinė Lietuvos (Bychovco) kronika.— P. 1.

nigaikščių žemių, kuriose iš tos pusės galėjo kilti grėsmė. Trečiasis sūnus Treniota[1] saugojo sienas iš kitų pusių: Palenkės, Mazovijos ir Prūsijos. Tatai paaiškės iš tolesnių pasakojimų.

864

1243 m. Treniota remia prūsus. Kryžiuočiai, tais laikais užkariavę bemaž didesnę senosios Prūsijos dalį, baisiai engė nelaimingus tenykščius gyventojus, kuriuos iškamavo badas, ligos ir kryžiuočių kalavijai. Tų žmonių dejonės turėjo pasiekti Mindaugą, nes 1243 metais jis pavedė Treniotai paremti sūduvius, traukusius į pagalbą prūsams pomezaniečiams, sukilusiems prieš kryžiuočius[2]. Šio karo pradžioje buvo sunaikintos kai kurios vietovės su įtvirtinimais, priklausiusios ordinui, vėliau apsupta Kulmzė. Negalima nutylėti, tiesa, ne svarbaus, bet savo išskirtinumu reikšmingo įvykio: vyskupas siuntė iš Kulmzės vieną kitą vokiečių riterį už miesto tam, kad iššvalgytų priešo pajėgas. Šie, susidūrę su sūduvių pulkais, stojo su jais į mūšį. Šiame dalinyje vienas sūduvių karys buvo nepaprasto stoto ir jėgos; vokiečiams pavyko sunkiai jį sužeisti ir paimti į nelaisvę, tada kiti priešai pakriko. Tasai milžinas, gyvas atvežtas į miestą, kėlė visiems nuostabą[3].

Sūduvių vadas tuoj pat nusiuntė atstovą derėtis dėl to riterio grąžinimo, jei vyskupas norįs būti saugus išvyk-

---

[1] *Lietuviai Treniotos vardą visuomet vartojo. Įrodymą randame Lydos apskrityje, Rodūnios seniūnijoje ir parapijoje, kaime, esančiame dešiniajame Ditvos krante. Šis kaimas senuose inventoriuose vadinamas Treniotais (Trojnaty), o šiandien — Druskininkais*.*

[2] I priedas.

[3] Jau esame kalbėję, jog mūsų krašte būna žmonių, milžinų ūgio (§ 775). Dabar turėdami naują įrodymą, pateiktą žinančių žmonių, negalime nutylėti. Prieš septynetą ar aštuonetą metų (apie 1829 m.) Volkovysko apskrityje, Mscibovo kaime, klebonas, kasdamas rūsį ar ledainę savo klebonijoje, rado žemėje žmogaus skeletą, kurio stotas buvo per 16 pėdų, t. y. 8 lietuviškų uolekčių, ir liepė vėl užkasti toje pačioje vietoje.

damas iš miesto. Riteris buvo grąžintas, ir sūduviai pasitraukė nuo Kulmzės. Netrukus jie sudegino Redino miestą, nors pilis nebuvo paliesta. Kai visa tai vyko, Prūsijoje pasirodė Treniota, 30 tūkstančių lietuvių jaunuolių vedinas. Įžengęs į tą kraštą, jis suskirstė savo kariauną į tris dalinius: vieną nusiuntė į Mazoviją, kitą — į Pomezaniją, trečią — į Kulmo žemę, pastarajam pats ėmėsi vadovauti. Užgriuvo netoli Torunės išsidėsčiusį Birgelavos miestą, kurį sudegino, ir apiplėšė apylinkes, bet neįstengė paimti bokšto, kuriame buvo užsidarę kryžiuočiai; puolimas išplito net iki Torunės apylinkių[1].

865

1243 m. Lietuviai remia Mazovijos kunigaikštį Konradą. Kai Treniota driokojo vokiečių valdas ir gyvenvietes Prūsijoje, jo dalinys, siųstas į Mazoviją, prisidėjo prie Mazovijos kunigaikščio Konrado vidaus karo su Krokuvos kunigaikščiu Boleslovu, jo paties sūnėnu. Tos kariaunos brovėsi prisiplėšti grobio, pirmiausia kėsindamosi į dvasininkų turtus; taip nusigavo net iki Sandomiro. Lemiamas mūšis įvyko prie Suchodolės, kur Konrado karius ištiko nemaža nesėkmė, ypač prisikentėjo sąjungininkai — jotvingiai ir lietuviai. Mazovijos kunigaikštis paliko juos likimo valiai ir nestojo ginti nuo persekiojančių lenkų, mat turėjo skubėti su kariauna į Polocką, užpultą plėšiančių kraštą prūsų pulkų, kurie siaubė jo sostinės priemiesčius ir apylinkes[2].

866

1244, 1249 m. Pamario karas. Kryžiuočių ordinas nesuprantamu būdu buvo suderinęs prieštaringus dalykus: smarkią kovą dėl tikėjimo, narsą, ištvermę sunkiausiomis

[1] *Naruszewicz.*— T. IV.— S. 333, 334.
[2] Ibid.

aplinkybėmis, vienuolišką gyvenimo būdą, dievotumą, uolią ligonių bei pavargėlių globą, skaistybę, o kartu nežabotą puikybę, godumą, panieką žmoniškumui, polinkį į pasaulietines linksmybes bei valiūkystes. Tos ydos, daugiau ar mažiau prieštaraujančios dorybėms, po Hermano Zalcos mirties buvo jaučiamos šioje riterių vienuolių sandraugoje. Šie riteriai, užkariaudami Prūsijos provincijas, iš karto sulaukė svarios pagalbos iš Pomeranijos kunigaikščio Sviatopelko. Tasai anų laikų didvyris, protu prašokęs kitus tuometinius kunigaikščius, buvo pirmutinis, paskubėjęs paremti pradedančią reikštis krikščionių galią Prūsijoje, visados kupinas tauriausių minčių; turėjo brolį Samborą, visiškai kitokio charakterio žmogų. Pastarasis, turėdamas valdą Pomeranijoje, besiribojančioje su kryžiuočių žemėmis, susidėjo su ordinu, o tai buvo neparanku abiejų anų tėvynei. Vyresnysis brolis, siekdamas jį atkalbėti, tapo atviru jo, kaip kad ir kryžiuočių, priešu. Galop buvo prieita prie to, kad vokiečiai Sviatopelko brolius Samborą ir Ratiborą sukurstė su anuo kovoti, o Sviatopelkas ištiesė pagalbos ranką engiamiems prūsams. Kilo didžiulis karas, atskubėjo galybė vokiečių. Betgi pirm viso to Pamario kunigaikštis reikalavo taikos, juk jo sūnus Mistvinas buvo kryžiuočių paimtas įkaitu. Šie tuo tarpu visiškai nualino prūsus, tad ši tauta nenorėjo prisidėti prie taikos sutarties, sudarytos su Sviatopelku. Dorasis kunigaikštis baudė, kad jai būtų grąžintos Apaštališkojo sosto garantuotos laisvės, kad būtų gerbiamas kiekvienas žmogus, tačiau veltui. Kryčiuočiai ne tik atmetė tuos prašymus, bet skriaudas prūsų atžvilgiu dargi padvigubino. Dėl to įsiliepsnojo prieš juos visuotinis sukilimas. Pagalbos ranką jiems ištiesė Sviatopelkas, sukilėlius rėmė sūduviai su lietuviais, padėjo joanitų riteriai, gyvenę Pomeranijoje. Baisūs mūšiai, skerdynės, tai sąjungininkų sukeltos vokiečių miestuose ir gyvenvietėse, tai kryžiuočių — Pamario ir prūsų žemėse, siaubą kėlė visam kraštui; 1244 metais kryžiuočiai smarkiai nukentė-

jo. Atrodė, kad vokiečiai visiškai nušluos Prūsiją. Betgi ne tokie buvo Sviatopelko ketinimai, juk jis dažną kartą stengėsi palenkti popiežių, kad būtų sudaryta sutartis su kryžiuočiais. Tačiau šie, visiškai apie tai nemanydami, karštai troško Pamario kunigaikščio pražūties, nes šitaip vylėsi įsiviešpatauti Pamaryje. Kvietėsi kryžininkus pagalbon prieš apaštalus ir pagonis, griovusius šventąjį kryžių Vyslos pakrantėse. Iš Vokietijos traukė pulkai karštų tikėjimo gynėjų, kruvinas karas užtruko iki 1249 metų, kol galop kryžiuočiai įsitikino esant būtina susitaikyti su Sviatopelku[1]. Kad lietuviams trejeto metų prireikė šiam karui, turime pakankamai aiškių įrodymų[2], nors kokios naudos ir kokių nuostolių jie dėl to patyrė, nežinome.

867

1244 m. Konradas sutelkia lietuvius prieš Lenkiją. Vykstant tam karui Vyslos žemupyje, kunigaikštis Konradas, atsikratęs prūsų puldinėjimų, kaip atrodo, tik tuo, kad įkalbėjo juos plėšikauti kraštuose, priklausančiuose Lenkijai, turtinguose ir garsėjančiuose viliojančiu grobiu. Iš tiesų tas kunigaikštis, galvodamas apie savo tikslus, kurių turėjo siekdamas aukščiausiosios valdžios, kartą sušaukė lietuvius ir jotvingius, sutelkė savo karius ir drauge su prūsais patraukė į Lenkiją. Mums žinomi brolžudiško to Konrado žygio padariniai: Liublinas iki pamatų sudegintas, kraštas plačiai aplinkui nusiaubtas, antpuoliai, nusidriekę anapus Vyslos, gerokai nudriokotas Sandomiro kraštas — žodžiu, visa, kas tik buvo dar likę po totorių, tapo šio mūšio grobiu. Tačiau prūsai užpuolė Konradą jo krašte antrą kartą, ir sostinei buvo kilusi

[1] *Kotzebue.* Preussens ältere Geschichte.— B. I.— S. 179—189*.

[2] Popiežiaus bulė, 1245-ųjų vasario 1 dieną Lione pasirašyta, nurodanti Gniezno arkivyskupui priminti Sviatopelkui ir jo sąjunginin-kams lietuviams, kad liautųsi kariavę su kryžiuočiais. Jos ištrauką pateikiame I priede.

grėsmė. Tad skubiai grįžo, o jo sąjungininkai su grobiu išsilakstė į savas šalis[1].

868

1246 m. Lietuviai remia Konradą trečią kartą. Konradas, Mazovijos kunigaikštis, vienas iš didžiausių nenuoramų tarp savo krašto didžiūnų, dėdavosi su visais, su kuriais tik galėjo, ir puldavo ką įmanydamas. Užsitraukęs lenkų neapykantą, būtinai norėjo primesti jiems savo valdžią arba visiškai kraštą nualinti. Tie pražūtingi ketinimai vėlei pastūmėjo jį sudaryti sąjungą su lietuviais ir jotvingiais, su kuriais nužygiavo į Sandomiro kraštą. Lenkai patraukė į kovos lauką, ir prie Jarišovo ar Jarošino[2] įvyko mūšis. Konradas tapo nugalėtoju. Taigi jo sąjungininkai galėjo prisiplėšti nemažai grobio, kuriuo nešini lietuviai be kliūčių grįžo namo. Tai vyko 1246 metais.

869

Įvykiai Rusioje. Jei domėsitės Šiaurės kraštais, tai sužinosite, kad apie tą laiką Rusioje būta žymaus karvedžio. Kunigaikštis Aleksandras Neviškis, bauginęs švedus ir rygiečius, ypač po jį išgarsinusios pergalės prieš anuos, patirtos prie Nevos, gavo šį vardą, atminti iki šiol. Livonijos vokiečius ir estus jis nugalėjo 1232 metų balandžio 6-ąją prie Peipaus ežero; rusinai dėl to įgijo persvarą prieš savo kaimynus. Aleksandro Neviškio įsakymų klausė Didžiojo Naugardo bei Pskovo kariai, be to, jis dar turėjo savo pulkų, o giminystė ar draugystė siejo jį su daugeliu savo tautos kunigaikščių. Sutartimi, sudaryta su vokiečiais 1241 metais, jis valdė nemažą dalį

[1] *Naruszewicz.*— T. IV.— S. 357.
[2] Ten pat.— P. 548.

Latgalos. Toks kaimynas, be abejo, turėjo ir lietuviams kelti pagarbą. Nors didysis Lietuvos kunigaikštis nesivėlė į karus su šiaurės rusinais, vis dėlto kai kurie kunigaikščiai, nepaisydami to, kartkartėmis įsiveržd avo į Rusios žemes ieškodami kokio grobio. Viename tokių žygių 1243 metais smarkiai nukentėjo Toržoko kunigaikštis Jaroslavas Vladimirovičius, kuris pirm kiek laiko buvo viešėjęs pas vokiečius Livonijoje, vėliau, nuo jų atsimetęs, perėjo Aleksandro globon. Tačiau, patyręs pralaimėjimą kare su lietuviais, paprašė jo paramos. Ta vada pasitelkęs savas pajėgas — Tverės ir Dmitrijevo riterius, stojo į kovą su nugalėtojais. Šie, turėdami savo valioje Toropecą, užsidarė ten tvirtovėje. Aleksandras Neviškis, per porą dienų prisiartinęs, puolė miestą, užėmė jį, išdangino iš pilies lietuvius ir mūšyje atvirame lauke juos nugalėjo. Per tai aštuonetas aukščiausių lietuvių didikų, rusų kronikininko vadintų kunigaikščiais, prarado gyvybę. Nugalėtojas dar vijo besitraukiančius, ir prie Žižčės (*Życzce*) vietovės vėlei kilo kruvinas mūšis ir vėlei laimėjo narsusis kunigaikštis. Paskui jis nuvyko į Vitebską pasiimti savo sūnaus[1]. Traukiant atgalios su nedideliu būriu saviškių, užmatę lietuviai užpuolė jį Usviato apylinkėse, tačiau Aleksandras, būdamas sumanus ir narsus, ne tik išvaikė užpuolikus, bet dar vijosi ir ne kartą vėlei juos įveikė. Rusios metraštininkai teigia, esą tada, tuo pačiu kartu, Aleksandras laimėjo prieš lietuvius septynis mūšius. Gaila tik, kad nesudraudė savo karių, kurie užsitraukė negarbę nederamai elgdamiesi — kankino belaisvius, pririšę prie žirgo uodegos, vilkdavo juos, kol nugaluodavo[2].

---

[1] Aleksandras Neviškis buvo vedęs dukrą kažkokio Briačislavo, turėjusio Polocko kunigaikščio titulą, gyvenusio Vitebske (*Karamzin.*— T. IV.— S. 27.— Nota 35).

[2] Naugardo kronika (*Karamzin.*— T. IV.— Nota 35).

870

Tuo tarpu dar 1246 metais lietuviai, vadovaujami kažkokio Aivšnos Ruškaičio, užpuolė Peresopnicos apylinkes. Tai matydami, Voluinės kunigaikščiai Danielius ir Vasilka užėmė Pinską, per kurį turėjo joti namo grįžtantys lietuviai. Taigi juos, per Pinsko laukus grįžtančius, užpuolė voluiniečiai. Iš karto lietuviai susibūrė į krūvą ir ėmė narsiai gintis, bet jų gretos buvo pralaužtos ir jie turėjo trauktis. Patyrę nemažai nuostolių, puolė bėgti. Bet paspruko tik pats Ruškaitis ir nedidelis jo būrys. Prarado ir visą savo grobį. Ateinančiais, 1247 metais lietuviai užpuolė kraštus apie Melniką ir paėmė daug grobio. Danielius ir Vasilka vijosi Ruškaitį iki pat Pinsko. Tuo metu kunigaikštis Mykolas Pinske įspėjo lietuvius apie pavojų. Todėl jie įsirengė stovyklą, apjuosė ją medine užtvara. Tačiau galop, netikėdami Mykolo perspėjimu, jog teks patirti stiprų pasipriešinimą, išėjo iš gynybinės stovyklavietės. Kilus mūšiui, lietuviai patyrė pralaimėjimą ir praradę grobį buvo priversti trauktis. Pats vadas, vardu Aivšna, buvo perdurtas ietimi. Dėl to abu — ir Danielius, ir Vasilka — Pinske sėdėdami džiūgavo[1].

871

1246 m. Įvykiai Kurše. Tos kautynės Rusioje ir Pamario karas su kryžiuočiais, kuriame su lietuvių pulkais dalyvavo *Treniota***, dar nebuvo pasibaigę, o Kurše, užimtame vokiečių, neteisėtai prasidėjo baisi priespauda. Teodorikas Griuningenas, paskirtas Livonijos provincijos magistru, vos atvykęs į paskyrimo vietą, tučtuojau prisakė kuršiams būti klusniems ir ėmėsi griežtos valdžios pačiu atgrasiausiu būdu primesdamas krikšto pareigą. Vos suskubus įvykdyti griežtus įsakymus, kryžiuočių kariau-

[1] Voluinės kronika.— P. 181, 182. Ten pasakyta, kad antrasis mūšis įvyko prie lenkų Melnicos. Mūsų nuomone, čia turimas omenyje Melnikas*.

na atsidangino į Kuršą ir užvaldė vietoves su įtvirtinimais. Goldingoje, numatomoje krašto sostinėje, buvo pastatyta nauja tvirtovė, ir ten krikščionis valdytojas iškėlė geležinį skeptrą[1]. Bet Kuršo dar negalima buvo laikyti visiška Kryžiuočių ordino nuosavybe. Jau anksčiau kalbėjome apie įvykius, apėmusius tą nelaimingą kraštą iki 1243 metų. Nuo tol jis nebuvo nuolatinė vokiečių nuosavybė, nes juk buvo suardyta tos provincijos ir sena, ir nauja vidaus tvarka, skerdynės, nudriokoti gražiausi valsčiai, netvarka ir sumaištis didesnę to krašto dalį pavertė dykyne, tapusia gyvenvietėmis žmonių, atsidūrusių dideliam varge. Visomis išgalėmis jie troško pasiduoti Lietuvos didžiojo kunigaikščio globon, kuris negalėjo atsakyti. Tuo tarpu valdžią paėmė didysis magistras Henrikas Hohenlohė; pirmiausia jam rūpėjo garbė, kuri, jo manymu, buvo susijusi su teisiniu visų pagonių turėtų žemių prijungimu prie jo valstybės. Pagaliau išprašė iš imperatoriaus Frideriko II privilegiją, kuria ordinui buvo skiriama Kuršas, Žemgala ir Lietuva, visai neatsižvelgiant į tai, kad šis monarchas pats jokių teisių į tuos kraštus neturėjo[2]. Tokią pat galią turėjęs ir popiežiaus legatas kardinolas Vilhelmas, anksčiau buvęs Sabinos vyskupu, 1246 metų pradžioje taip patvarkė, kad Žemgalos vyskupystė buvo panaikinta, diecezija prijungta prie Rygos, o trečdalis krašto žemių tapo ordino nuosavybe. O dėl Kuršo pasakytina, kad legatas dar geriau patvarkė, nes du trečdalius žemių atidavė kryžiuočiams, o vieną — bažnyčiai, kitaip sakant, naujajai Kuršo vyskupystei. Magistras nuo 1246 metų rudens iki jų pabaigos kaip įmanydamas maldė nepaklusnius kuršių valsčius ir kinkė į jungą baimės apimtus žmones. Kokių žygių ėmėsi didysis kunigaikštis, ieškodamas užtarimo krikščionių vyresnybėje sprendžiant Kuršo likimą, neturime galimybių sužinoti. Vis dėlto tai, kad pradėta nuo derybų, kurios truko ilgiau

[1] Komtūrija Goldingoje buvo įkurta apie 1246 metus. XIV a. miestas suklestėjo ir priklausė Hanzos sąjungai.

[2] Šis dovanojimo raštas II priede.

kaip metus, neabejotina, nes istorijoje nieko nėra užsimenama apie karinius susirėmimus tuo metu.

872

*1246 m**. **Konrado Mazoviečio mirtis. Vaidai su Rusia.** Tuo laiku, 1247 metais, mirtis ištiko Konradą Mazovietį, kuris drauge su lietuvių plėšikautojų būriais nemaža skriaudų žmonijai buvo padaręs, o svarbiausia, kad, supažindinęs juos su savo gimtosios šalies žemėmis, parodė kelius vėlesniems puolimams, nepalyginti pražūtingesniems. Maždaug panašių metu jau traukė kažkokio Lengvenio vedami plėšikautojų pulkai į Lenkiją, ieškodami sau naudos. Grįždami nuo Vyslos, užpuolė Melniko pavietą. Už tą skriaudą ant lietuvių įpykę kunigaikščiai Danielius ir Vasilka — pirmasis iš Raudonosios Rusios, kitas iš Voluinės — sutelkė riterius ir apginklavo žmones, ketindami duoti lemiamą atkirtį. Bet kunigaikštis Mykolas, viešpatavęs Maskvoje, gyvenęs santarvėje su didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, pranešė apie šiuos kėslus Pinske buvusiam vietininkui, kuris perspėjo Lengvenį apie pakibusią grėsmę. Šis įsitvirtino toje pusėje, iš kurios artėjo grėsmė, pasistatė užkardas, bet vis dėlto turėjo trauktis, kad išvengtų pajėgesnių būrių, ir viename mūšyje buvo strėlės sužeistas[1].

873

1247, 1248 m. Puolama Rusia. Maskvos kunigaikštis Mykolas, kurį ką tik minėjome, pramintas Narsiuoju, buvo jaunesnysis Aleksandro Nevškio brolis. Mykolo draugystės su lietuviais priežastis turėjo būti ne kokia kita

[1] *Hipatijaus kronikoje prie 1246 metų rašoma: „V sie lieto velikij kniaz Litovskij Mindovg prijat vieru christianskuju ot Vostoka, so mnogimi svoimi bojary" (Voluinės kronika.— P. 341). Kiek čia yra tiesos, sunku pasakyti, nes toks svarbus įvykis negalėjo įvykti dėl nesvarbios priežasties. O ir kronikose, kuriose išsamiau pasakojama apie Mindaugo valdymą, būtų aprašytas**.*

kaip tik svetimų žemių užkariavimas, juk vis nerimo, kovojo tai su dėde Sviatoslavu, iš kurio buvo atėmęs Vladimirą prie Kliazmos, tai net su broliu — dėl viršesnės valdžios. Žodžiu, jam pirmam kilo mintis Maskvos kunigaikštystei priskirti aukščiausias tos tautos vertybes. Vėliau jis kariavo su lietuviais, kurie plėšikavo net iki Vidurio Rusios gilumos. Taigi 1247 metais jie užpuolė keletą valsčių, priklausiusių kunigaikščiui Mykolui[1], o kai traukė atgal su grobiu, pskoviečiai prie Kudepės upės pastojo jiems kelią. Vis dėlto mūšyje, įvykusiame liepos 3 dieną, lietuviai nugalėjo. Kitą žiemą, kitaip sakant, 1248 metų pradžioje, lietuviai vėlei surengė didelį Rusios žemių puolimą, ir kunigaikštis Mykolas patraukė kovoti su jais. Mūšis įvyko Protvos upės pakrantėse, šis kunigaikštis žuvo kaip garbingas karys, nes juk gynė savo tėvynainius. Per trečią, taip pat smarkoką puolimą, netrukus įvykusį, į kovą su užpuolikais vedė kunigaikštis Aleksandras Neviškis bei jo brolis Andrius, kurie laimėjo mūšį prie Zubcovo[2].

874

1248 m. Karas Kurše. Didysis kunigaikštis Mindaugas visada vengdavo karų su kaimynais, nes, regis, nebuvo

---

[1] *Apie lietuvių įsiveržimus į Rusios gilumą pasakojama ir Jaroševičiaus „Lietuvos vaizde" (p. 207 ir kt.). Onegos ežere, už penketo varstų nuo Derevianų kaimo, yra sala. Tarp prastuomenės paplitęs pasakojimas apie ten apsilankiusius lietuvius, kurie buvo atsivežę ir merginą. Bet toji, likusi viena valtyje, nors ir surištomis rankomis ir kojomis, "be irklų, tik sumaniai judindama valtį, pabėgusi nuo jų ir laimingai pasiekusi krantą. Ta sala nuo tada vadinama Dzevicos (Merginos) sala ir sakoma, esą joje turėtų būti lietuvių užkasti lobiai.*

Taip pat vienas valstietis, plukdydamas lietuvius per Sūnos upę (Oloneco gubernijoje), sugebėjo valtį nuplukdyti po Kivačo krioklių, o pats išplaukti į krantą. Be to, toje pačioje gubernijoje vienoje valstiečių dainoje yra užuomina apie lietuvius. Tai negalėjo būti samdyti lietuvių kariai, nes tuo metu Oloneso gubernijoje karų nebūta — nei tarpusavio, nei su poloviečiais. Tasai kraštas priklausė Didžiojo Naugardo Rusiai, buvo turtingas, gerai ir ramiai valdomas.*

[2] *Karamzin.*— T. IV.— S. 59.— Nota 82.

užsibrėžęs tikslo rengti grobikiškus žygius, juoba kad ir rusų kronikininkai to nenurodo, o jie tikriausiai nebūtų to nutylėję. Vis dėlto veiksmai vokiečių, kurie tarpais kėlė pavojų kitoms lietuvių gentims, kėsindamiesi į jų nepriklausomybę, turėjo versti Mindaugą imtis aktyvios Kuršo, *atsiduodančio jo globai*[1], apsaugos, nes iš ten Žemaitijos link sklido kryžiuočių nešama grėsmė. Tad 1248 metais lietuvių kariaunos priešakyje jis patraukė į Kuršą ir apsupo Ambotės pilį, turėjusią įtvirtinimus. Livonijos magistras su savuoju maršalu Bervartu ir visomis ginkluotomis pajėgomis jau laukė lietuvių — miške įrengė pasalas, ir kai šie pradėjo pulti pilį, netikėtai juos užklupo iš kitos pusės. Tuo tarpu įgula surengė stiprų puolimą, taigi šitaip priremti buvo priversti ginklu skintis sau kelią atgalios. Istorijoje rašoma, kad šiame mūšyje lietuvių žuvo per 1500, vokiečiai neteko keturių ordino riterių ir dešimties pasauliečių. Vis dėlto tai neprivertė didžiojo kunigaikščio atsisakyti remti kovą Kurše, ir tikriausiai, turint omenyje vokiečių netektis, jis būtų įstengęs pagerinti reikalus, jeigu iš pietų pusės akiratyje nebūtų pasirodę grėsmingi debesys, pranašaujantys labai pavojingą karą, kas privertė grįžti į Lietuvą. Jam išvykus, karo veiksmai klostėsi nesėkmingai: kryžiuočiai užėmė visas Kuršo vietoves, turėjusias įtvirtinimus, ir pertvarkė savaip, o lietuvių kariauna iš ten buvo išvyta[2].

875

1249 m. Mūšis prie Kaidanovo. Iš ankstesnių pasakojimų matėme, jog Danielius ir Vasilka, Pietų Rusios kunigaikščiai, nutraukė su Lietuva draugystę per savivalę

---

[1] *Russow.*— Chron. Liefl.— Pars I.— P. 18*.
[2] *Hiärn.*— S. 124, 125.

lietuvių plėšikautojų, kurie dažnai, nepaisydami aukščiausios valdžios draudimų, be jokios atrankos tiek priešų, tiek ir draugų kaimynines žemes puldinėjo. Įsižeidę minėti kunigaikščiai, patys nebūdami tokie galingi, kad galėtų kautis su didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, kreipėsi į totorių vadus, kuriuos, ar grobiais suvilioję, ar nupasakoję, koks esą būtinas reikalas užkariauti kraštą, lengvai įkalbėjo rengti žygį į Lietuvą. Juk jie patys buvo totorių valioj, tačiau Danielius netgi sugebėjo pelnyti Batu pasitikėjimą ir malonę. Dargi galėjo ir taip būti, kad kryžiuočių magistras Griuningenas, norėdamas įvelti Mindaugą į svarbesnį karą, kad taip atitrauktų nuo ginkluotos paramos kuršiams, užsiminė apie tai Rusios kunigaikščiams, su kuriais, kaip žinome, palaikė draugiškus ryšius, mat jis mažiau dėmesio kreipė į pavojų, kuris grėstų Livonijai, jeigu totoriai, palaužę Lietuvos pajėgas, pasislinktų Baltijos jūros link. Tuo metu, kai lietuviai susirėmė su totoriais, šiuos iš tiesų apėmė baimė: riteriai, kaip pasakojama, buvo taip išsigandę, kad rengėsi dangintis į Prūsiją, jeigu anie, laimėję pergalę, trauktųsi anapus Neries[1]. Jeigu ta legenda atitinka tikrovę, tai įrodo tuometinius Livonijos kryžiuočius stokojus ir galios, ir narsos. Batu pasiuntiniai atvyko į stovyklą ir stoję didžiojo kunigaikščio akivaizdon pranešė totorių vado, baime sukausčiusio pasaulį, valią šiais žodžiais: „Užgrobei, kunigaikšti, Rusios žemes, pajungtoms kunigaikštystėms priklausančias. Grąžink jas ankstesniems valdovams, mūsų duoklininkams, arba nedrausk pareigūnams rinkti duoklės mūsų didžiajam chanui, ir pats su visomis savo žemėmis prisiimk duoklininko dalią, antraip gali tikėtis pražūtingiausio karo.“ Atsakymas buvo be užuolankų neigiamas, o pasiuntiniai už drąsą, žinoma, buvo su paleng-

[1] Kritinės ir istorinės pastabos apie Hylzeno „Livoniją“*. Nežinomo autoriaus rankraštis, piliečių dovana.

vėjimu iš šalies išginti[1]. Kai visa tai dėjosi, kariai iš abiejų pusių žygiavo vieni kitiems priešais ir tuoj pat, kai tik išvyko pasiuntiniai, susitiko prie Kaidanovo. Lietuviai, pakloję kovos lauke nemažai karių ir patį jų vadą Balaklajų, totorius visiškai suplieke.

876

1250 m. Mūšis prie Okuńiovkos. Smūgis suduotas totoriams, šiaip ar taip, turėjo būti gan smarkus, juk su tokiais kaip jie lengvų susirėmimų nebūdavo — tai buvo gauja barbarų, panašių į žvėris, su kuriais susidūrus reikėdavo arba visiškai sumalti, arba patiems būti prarytiems. Tas pralaimėjimas, manding, nesutramdė jų įniršio, nes dar su didesniu užsidegimu, kurstomi kerštо, kitais metais jie išsirengė į Lietuvą. Totoriams vadovavo Kurdas, žuvusio Balaklajaus sūnus. Betgi lietuviai, nė kiek nepabūgę tų daugelio tautų nugalėtojų grasinimų, Treniotos vedami, patraukė į kovą su jais. Didysis kunigaikštis tikriausiai liko užnugaryje tam, kad prireikus stotų prieš užpuolikus su naujomis pajėgomis. Nemažai su juo buvo rusų kunigaikščių, atsiliepusių į laiku paskelbtą kreipimąsi, lig šiol išvengusių barbarų jungo arba norinčių jį

[1] *Stryjkowski.*— S. 238. Žinią apie šį įvykį ir karą, paėmęs iš savo šaltinių, stokojančių datų, priskiria Skirmanto viešpatavimo laikams, kai niekam Europoje totoriai netgi nesisapnavo. Rusios kronikos yra tikslesnės, tad galime daugiau sužinoti ir įvykių datas nustatyti. Dėl to, kaip buvo pasielgta su Batu (kurį mūsų kronikininkas vadina Balaklajum) pasiuntiniais, tai, gerai žinant didžiulę Mindaugo išmintį, sunku sutikti su tuo, kad jiems buvo apipjaustytos nosys ir ausys; tatai greičiau primena atsitikimą, nutikusį pirmiesiems pasiuntiniams, prieš mūšį prie Kalkos. Tad teisinga būtų tai vadinti kronikininko prasimanymais, juk pakako pasiuntinius išvyti parodžius panieką. Balaklajus — tai ne išgalvotas asmuo, o, atrodo, totorių vadas mūšyje prie Kaidanovo, ir pasiuntiniai tikriausiai buvo atvykę iš jo stovyklos. Visa, kas apie totorius pasakyta Rankraštinėje Lietuvos (Bychovco) kronikoje, yra dingę, tik perrašinėtojo dėka išsaugotos ištraukos, kuriose nėra nieko reikšmingo.

nusimesti[1], tad po narsaus Šviatopelko Pamariečio vėliava susitelkė gausi kariauna. Nemanė jis, kad totorių dera laukti prie sienos, kiekvieną kartą saviesiems garantavo sėkmę, į kovą ėjo pats pirmasis puldamas į mūšį, ir tatai lemdavo pergalę. Juk vos lietuviai užmatė didžiulę priešų stovyklą, išsidėsčiusią prie Okuniovkos upės[2], tuoj pat ją puolė nepabūgę neaprėpiamos totorių gausybės. Totoriai priešinosi nepaprastai stipriai, betgi neįprastu jiems būdu užklupti (mat niekas iki tol jų stovyklos nepuldavo) prarado drąsą ir turėjo bėgti iš mūšio lauko, kurį nusėjo savųjų lavonais[3]. Taip lietuviai, per trumpą laiką laimėję du didžiulius mūšius, pirmieji parodė pasauliui pavyzdį, kaip galima nugalėti totorius.

877

Pastabos. Iš tiesų tos laimingos pergalės išaukštino Mindaugo valdžią ir po visą Europą paskleidė garsą apie jo šlovę. Šalies dievų aukurai nesiliovė rūkę nestokodami atnašaujamų aukų, nenusileido jiems ir krikščionių šventovės, kuriose skambėjo padėkos maldos, palydimos stačiatikių cerkvių varpų skambesio. Nuo Polocko iki Smolensko, Pinsko, Brastos ir Gardino rusinai suvokė jau praėjus totorių jungo pavojų. Netgi anų nukariautų že-

---

[1] Tie kunigaikščiai buvo sąjungininkai: Kijevo kunigaikštis Sviatoslavas, Simonas Druckietis, Dovydas Masalskis ir Černikovskis (Historya domu XX. Massalskich.— Wilno, 1789)*.

[2] *Toji mūšio vieta dar nėra ištirta. Okuniovkos upės nepavyko rasti jokiame žemėlapyje. Pasak senųjų laikų istorijos, tai įvyko už Mozyriaus, tikriausiai kažkur prie Ovručo. Anot kitų padavimų, to mūšio pėdsakų reikėtų ieškoti Ovručo apskrityje, į vakarus nuo Iskoroščo, prie Mažosios Mogilnos kaimo. Šiek tiek toliau į pietus yra Didžiosios Mogilnos kaimas. Abu šie kaimai garsėja kaip to mūšio vieta. Upė, ant kurios kranto stovi Korostenio miestas ir kuri vieną nuo kito skiria abu kaimus, turėjo būti vadinama Okuniovka. Bet neaišku, ar ir dabar ją taip kaimiečiai vadina***.

[3] Strijkovskis (p. 241), remdamasis žiniomis apie tą įvykį iš gryniųjų šaltinių, viską supainiojo ir sudarkė nurodęs netikslią datą, todėl jo prielaidos klaidingos.

mių kunigaikščiai pasidavė globai tautos nugalėtojos, kurios valdžioje būdami nejuto jokios skriaudos nei savai kalbai, nei religijai, nei įstatymams, nei tautiškumui. Teisingumas ir suvokta nauda buvo ne mažesnis to monarcho valdžios privalumas, mat rusinai, būdami labiau apsišvietę, pasiekę aukštesnį meno, amatų lygį, turėję tobulesnį raštą, buvo Lietuvai labai vertingas laimėjimas. Taigi, XIII amžiaus viduryje, reikia pripažinti, prasidėjo laikotarpis, per kurį Lietuvos žemėse paplito daug visuomenei vetingų dalykų: rusiškas raštas, švietimas, amatai, tikrojo tikėjimo pažinimas; vėl savos Neries ir Nemuno upės, ramiai plaukdamos, daugel kur džiugino pakrančių gyventojų širdis, Batu nusiaubtas Kijevas, priespaudon patekusi Uždneprės Rusia ne tik Lietuvos žemėms Rusioje, bet ir pačiai Lietuvai nemaža šviesių ir vertingų žmonių buvo davę. Gyvenimas tapo judresnis, plėtėsi akiratis, prekyba tapo patikimesnė ir pelningesnė, kariauna gausesnė ir stipresnė per įgytų ginklų įvairovę. Lemtis buvo panūdusi Rusios nuopuolį atsverti Lietuvos suklestėjimu, netgi ligi to laiko nenugalimus barbarus buvo leista Lietuvai įveikti, ir šie buvo atiduoti jai nubausti. Tatai badė akis pavyduoliams Šiaurės kraštų didikams, kokiais vokiečiai jau Frideriko II imperatoriaus laikais buvo laikomi, tatai apkarto kryžiuočiams, į Lietuvą godžiais žvilgsniais žiūrėjusiems[1]. Pietinės Rusios kunigaikščiams tai įvarė keistos baimės. Pats Didysis Naugardas negalėjo išlikti ramus matydamas Mindaugo galybę, nors ir neturėjo su juo atvirų vaidų, nors totorių sutramdymas ir nemažos jo tėvynainių dalies laisvė jį džiugino.

---

[1] Teodorikas Griuningenas 1250 metais iš Livonijos buvo išvykęs į Lioną tvarkyti savojo ordino reikalų su dvasininkija. Į jo vietą didžiojo magistro vietininko pareigoms Prūsijoje ir Livonijoje buvo atsiųstas Eberhardas Zeinas. Livonijoje reikalus tvarkė jam paveldus Andrius Stirietis, to krašto magistras. Tuo įtikina Gebhardžio (*Gebhardi.* Geschichte v. Liefl.— S. 382) pateikti dokumentai*.

1251 m. Lengvabūdis Tautvila. Potvarkiais dėl valstybės sienų saugumo, kaip kad mes jau esame rašę, buvo reikalaujama įkurdinti Polocke patikimą ir galingą įgulą. Ten vadovavo Tautvila, didžiojo kunigaikščio sūnėnas. Iš ten lietuvių plėšikautojų virtinės traukdavo į Rusios žemes, nežinia, ar su to kunigaikščio leidimu, ar slapta nuo jo. Tikra tik tai, kad su tų užpuolikų nugalėtoju Aleksandru Neviškiu jis palaikė gana artimus ryšius, juk pastarojo įkalbėtas priėmė krikštą, gavo Timotiejaus vardą, vedė ano žmonos seserį, dukrą Briačislavo, turėjusio šiokią tokią valdą Polocko kunigaikštystėje, kurią Tautvila, taip susidėjus aplinkybėms, paveldėjo, ir savo valdžios nuolaidumu pelnė jam priklausiusių žemių gyventojų palankumą[1]. Dėl tų Tautvilos ryšių naugardiečiams ir kitiems pavydėjusiems Lietuvai sėkmės ir galybės radosi proga skleisti gandus. Pirmiausia tapo atgrasiu Lietuvos Užnerio kunigaikštystės kaimynu, leido savo žmonėms ten plėšikauti ir savavaliauti. Kunigaikštis Sventaragis pasiskundė Mindaugui, šis įsakė sutramdyti plėšikus ir piktadarius, kaip teisingumas reikalauja, bet Polocko kunigaikštis nė neketino paklusti, tad didysis kunigaikštis išsiuntė kariauną užgniaužti savivalę, jį patį išvarė iš kunigaikštystės ir iškeldino į Oršą vietininku. Į skundus buvo atsakyta, kad didysis kunigaikštis nori turėti paklusnesnius vadus, juoba tokiuose svarbiuose miestuose kaip Polockas, o Tautvila, per tikėjimą ir vedybas su rusų kunigaikštyte tapęs rusinu, tegu ieškosi Rusioje kunigaikščio valdos. Kunigaikštis dėl to dar labiau įsižeidė, susimokė su savo broliu Arvydu, vadovavusiu pasienio sargybai rytiniame Lietuvos pasienyje; pastarasis, atrodo, buvo apsigyvenęs Rogačiove, vedęs irgi rusų kunigaikštytę, krikščionis. Jam buvo patikėti kėslai, ir abu ėmė gal-

[1] Legendų ištraukos apie Rytų apeigų bažnyčių šventuosius, kurias iš rankraščių surinko A. K., taip pat Karamzinas ir jo pateikti šaltiniai (t. IV.— P. 79).

voti, kaip išsiveržti iš savo dėdės globos[1]. Čia, Lietuvoje, prasideda tarpusavio vaidai, kurie, pakankamai teisingai pavaizduoti, pasiekė mus per kronikas[2].

879

1251 m. Sūnėnų maištas prieš Mindaugą. Tuos sąmokslus ir ketinimus atvirai nusimesti didžiojo kunigaikščio valdžią Mindaugas aplenkė ištrėmęs iš šalies abu sūnėnus, kurie nuvyko pas Haličo kunigaikštį Danielių, nepalankų Mindaugui. Ten aptarė sumanymą rengti organizuotą maištą, įstengė patraukti į savo pusę trečią brolį Treniotą, kitaip dar vadintą Vykintu, o pasak Lietuvos (Bychovco) kronikos,— Viskintu. Viešpataudamas kaimyninėse Danieliaus žemėse, jis turėjo būti sukūręs šiokią tokią armiją, juolab kad jotvingiai noriai atsiliepdavo į kiekvieną kvietimą pulti svetimą kraštą. Taigi, naudodamiesi Danieliaus ir Vasilkos globa, trys broliai paskelbė maištą prieš savąjį dėdę ta vada, kad Mindaugas esą užgrobęs jų dalį aukščiausiosios valdžios, kitaip sakant, Didžiosios Kunigaikštystės Žemaitijos žemes, ir neteisėtai pasisavinęs tai, kas po tėvo mirties jiems, kaip įpėdiniams, turėjo atitekti, esą jis išvaręs Tautvilą ir Daumantą iš jų valdų ir neabejotinai tykojęs progos juos pražudyti. O norėdami Rusios kunigaikščiams prisimeilinti, pasakojo, kad Mindaugas siekiąs dar plačiau užkariauti jų žemes ir netgi savo sūnėnus ir giminaičius išvaręs iš krašto, idant šie įgytų valdų Rusios žemėse. Kad užkirstų kelią tiems šmeižtams ir riaušėms, didysis kunigaikštis išsiuntė žygūnus pas savo svainį Danielių ir Vasilką ir išklojo tiesą apie sūnėnų skundus kartu prašydamas, jog tų maištadarių, norinčių sudrumsti santarvėje gyvenančių valstybių ramybę, neglobotų, priešingai, šalintųsi jų arba juos išduotų. Rusios kunigaikščiai iš tiesų nieko nesiėmė daryti,

[1] Anksčiau nurodytas rankraštis.
[2] Rankraštinė Lietuvos (Bychovco) kronika.— P. 12—13.

dargi stengėsi gražiais pažadais užliūliuoti nerimstantį Mindaugą. Tuo tarpu pradėjo slaptą veiklą tarp Lenkijos kunigaikščių, kuriems pareiškė, kad dabar kaip tik atėjo laikas drauge pulti Lietuvą, juk patys giminaičiai atsimetė nuo didžiojo kunigaikščio ir, turėdami ryšių šalyje, galėtų būti naudingi krikščionims, juoba kad ir patys, išskyrus Treniotą, yra to tikėjimo. Lenkai gražiai priėmė pasiuntinius, pažadėjo prisidėti, bet pažado netesėjo.

880

1251 m*. **Tautvila atgauna Polocką.** Taip susidėjus aplinkybėms, Tautvila, svarbiausias šeimos nesantaikos kaltininkas, netekęs kantrybės dėl įvykių Pietų Rusioje, taip lėtai pasistūmėjusių, nusigavo pas Livonijos kryžiuočius ir ėmė su jais burtis į sąjungą prieš savo dėdę, be to, ten atsimetė nuo savo išpažinto tikėjimo ir Timotiejaus vardą pakeitė į vokišką — Gotlibo, kiek laiko užtruko Rygoje, kur buvo telkiami kariai jam paremti. Savo atsivertimu, siekimais, o labiausiai tuo, jog žadėjo vertingų dovanojimų Lietuvai, kurią tikėjosi užvaldyti, jis iš tiesų taip apsuko galvas vokiečiams, kad šie tais prasimanymais įtikėjo kuo nuoširdžiausiai. Prūsijos magistras Liudvikas Kvendenas ir Kulmo vyskupas Henrikas, sužinoję apie šias viltis, nuvyko į Livoniją, kur ordinui vadovavo Andrius Štirietis, žmogus, pasižymėjęs doru gyvenimo būdu, vertinęs garbę ir ramybę, pareigingas tarnyboje ir atsidavęs savo pašaukimui. Surengė riterių ir dvasininkijos suvažiavimą, kuriame nusprendė sutelkęs visas savo pajėgas stoti į kovą su Mindaugu, mat šio galia buvo susilpnėjusi per sūnėnų prasižengimus. Grąžinti tiems kunigaikščiams tariamus jų paveldus, kaip Erdvilo sūnums esą priklausančius, ir šitaip įgyti Lietuvoje nemažai žemių, įtaką ir vilčių visiškai užgrobti bent jau Žemaitiją. Tad pirmiausia su Tautvila užvaldė Polocką ir visą tenykščią Rusią į savo reikalus įtraukė. Tiesa, Mindaugas su savo kariauna

nuskubėjo atsiimti šio miesto ir apsupo jį, tačiau kryžiuočiai puolė gelbėti miesto ir anuos nuvaikė nuo mūrų.

881

1251, 1252 m. Karas su kryžiuočiais. Po šio nutikimo įvykiai pirmiausia klostėsi taip: Tautvila, surinkęs gausius pulkus rusinų karių, įsiveržė į Lietuvos Užnerio kunigaikštystę, kur ugnimi ir kalaviju sunaikino valsčius, nepanorėjusius prisidėti prie jo kovų su tėvyne. Vėlei pats magistras Andrius Štirietis, sutelkęs kryžiuočius ir visokeriopus riterius, iš kitos pusės puolė Lietuvą, pasuko savo voras Ukmergės link, su didžiuoju kunigaikščiu stojo į mūšį, kurį visiškai laimėjo. Vėliau puolė tiesiog visą kraštą, net iki Kernavės apylinkių[1], ir išsigabeno daug grobio. Tokio pat likimo tuo laiku, būtent 1251 metų pabaigoje ir 1252 metų pradžioje, sulaukė Žemaitija bei Žemgala. Tautvila, nors ir išgintas iš šalies, rengėsi pakartotinai pulti[2].

882

1252 m. Danieliaus užkariavimai. Kunigaikštis Danielius, klastūnas Mindaugo svainis[3], nors nebuvo gavęs iš Boleslovo Gėdingojo paramos, vis dėlto įstengė užlaikyti

---

[1] *Kernavės neužėmė, tačiau Mindaugo rūmai, tai yra pilis, buvusi kažkur to miesto apylinkėse (vardu neminima), kurioje Mindaugas mėgo gyventi, buvo sunaikinta (Nyenstede. Chronik.— Riga, 1837.— S. 27)**.

[2] *Voigt.*— B. III.— S. 36.

[3] *Jau pačioje Mindaugo valdymo pradžioje Danielius palaikė su juo santykius, nes žinoma, kad jį parsikviesdavo į Haličo Rusią kariauti su Konradu, ten turėjusiu savo valdą. Kunigaikštis Iziaslavas, Naugarduke valdęs, taip pat draugavo su Mindaugu. Tuos įvykius Voluinės kronika datuoja 1236 ar 1237 metais. Be jokios abejonės, tai būta kiek vėliau. Voluinės kronika mums akivaizdžiai rodo (p. 183—184), kad lietuviai Danieliui ir Vasilkai padėjo laimėti puikų mūšį prie Haličo su kunigaikščiu Rostislavu, kuris, vengrų ir lenkų padedamas, 1249 metais (tikriausiai 1245 metais, nes Voluinės kronikos chronologija dažnai netiksli) norėjo užkariauti Haličo žemę***.

Treniotą, kuriam tarpininkaujant pritraukė jotvingius, sudarė sandėrį su kryžiuočiais ir dėjo viltis į kuriuos ne kuriuos Žemaitijos didikus, palankius Treniotai. Pastarieji, žinodami, kad daugeliui iš jų šis sumanymas gali lemti pražūtį, nepaisė grėsmės ir buvo linkę prisidėti prie išdavystės. Taigi, kaip buvo sutarta, Treniota, kiek laiko praleidęs Žemaitijoje, subūrė šalininkų grupuotę ir nusigavo pas Livonijos vokiečius; Rusios kunigaikščiai, šventvagiškai pamynę su didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu 1245 metais sudarytą sutartį, kurios galia buvo susigrąžinę kai kurias Rusios žemes, iš jų valstybės atplėštas[1], pradėjo atvirą karą, juoba kad buvo padrąsinti Lietuvą ištikusių nesėkmių mūšiuose su Andriumi Štiriečiu. Kunigaikštis Vasilka, įsiveržęs į Lietuvos valdas, užėmė Volkovyską, Levas, Danieliaus sūnus,— Slonimą, o pats Danielius žengė tiesiog į Naugarduką, susijungė prie Zditovo su anų kariauna ir apgulė pilį, kuri apie tą laiką buvo Mindaugo rezidencinė. Įgula, narsiai gindamasi, tą antpuolį atlaikė, niekais jų pastangas paversdama; baigėsi tuo, kad buvo padegti keli valsčiai ir apiplėštos mažos vietovės, neturėjusios įtvirtinimų.

883

1252 m. Taikos sutartis su Danieliumi. Arvydo veikla. Didysis kunigaikštis, matydamas taip gerai klojantis Rusios kunigaikščiams, su Danieliumi ir Vasilka pradėjo derybas, pasibaigusias taikos sutartimi, kuria aniems buvo palikti Volkovyskas ir Slonimas; laiduojant už įkaitą buvo atiduotas Vaišelga, Mindaugo sūnus[2]. Betgi tai nesutrukdė Danieliui klasta, vogčiomis išsiųsti Arvydą, kitaip tariant, Daumantą, su kariauna, sutelkta iš belaisvių, paim-

[1] *Kojałowicz.*— Pars I.— P. 94.
[2] *Stryjkowski.*— S. 277.

tų per neseniai vykusį puolimą, pagelbėti Tautvilai, kariavusiam šiauriniame Lietuvos krašte. Tasai Arvydas, apėjęs Pinsko kunigaikštystę, kirto krivičių žemes ir susijungė su brolio pulkais; vėliau lankėsi Rygoje, kur priėmė katalikų krikštą[1]. Ten susikūrė galinga lyga prieš Mindaugą, kuriai priklausė kryžiuočiai, ano sūnėnai, Pietų Rusios kunigaikščiai ir Žemaitijos maištininkai. Tada paaiškėjo visi pražūtingi sumanymai atimti iš Mindaugo aukščiausiąją valdžią. Kryžiuočiai ginklavosi, sūnėnai, savo vėliavas iškėlę, telkė rusinus ir puldinėjo po kraštą, burdami šalininkus. Danielius vogčiomis, nepaisydamas tariamai sudarytos sutarties, ne tik kad rėmė maištininkus, bet dargi iš apdairumo pakvietė į bendrą lygą Boleslovą Gėdingąjį, telkė jotvingius, poloviečius, įkalbinėjo totorius. Kryžiuočiai pirmieji davė postūmį ir išjudino tą mašineriją visa galia: nusižemino žemgaliai, paklusdami kryžiuočių valdžiai; sūnėnai, gavę paramą pinigais, Rygoje virš savo pulkų iškėlė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vėliavą. Galop pasirodė, kad nei Žemaitijos, nei Lietuvos didikais neverta pasikliauti, juk tiesiog visuose valstybės kraštuose ėmė spiestis pretendentų grupuotės. Taigi didysis kunigaikštis išvydo prieš jį atsiveriančią tikrą pražūties bedugnę. Verčiamas tokios būtinybės, sušaukė Kernavėje visos tautos seimą; jame sugebėjo taip pavaizduoti gresiantį tėvynei pavojų praradus nepriklausomybę ir patekus svetimšalių valdžion, nes to siekė sąmokslą rengiantys jo priešininkai, taip aiškiai susirinkusiems iškėlojo negandas gimininigų tautų, patyrusių tokį likimą, jog buvo sutartinai pritarta bet kokiai aukai, kad tik nebūtų prarastas lietuvių tautos savarankiškumas. Tada didysis kunigaikštis pasiūlė išeitį — belstis į taurią širdį Livonijos magistro Andriaus Štiriečio, nes, be abejo, pažinojo jį, ir žmonės sutiko su visais sumanymais, kurių reikėjo

[1] Rankraštinė Lietuvos (Bychovco) kronika (p. 13).

dabartinėmis aplinkybėmis bei kuriuos išmintingas didysis kunigaikštis pripažino teisingais.

* * *

V skyrius

LIETUVA TAMPA KARALYSTE

.....

884

1252 m. Sutartis su kryžiuočiais ir krikštas. Į Livoniją buvo išsiųsti pasiuntiniai su turtingomis dovanomis. Jie turėjo gražių ir pernelyg daug žadančių pasiūlymų, kad magistras Andrius būtų galėjęs abejoti, ar sutikti su jais. Tad sudarė sandėrį taręs, jog geriau su didžiuoju kunigaikščiu negu kad su jo priešininkais turėti ordinui ir krikščionybei naudingų sutarčių. Tikriausiai dėl šių aplinkybių buvo grįžta prie ankstesnių susitarimų sudėti ginklus ir paskubėta susigerinti, taigi netrukus, lydimi aukštųjų ordino ir pasauliečių riterių, netgi damų, atvyko į Kernavę gyventi. Garbaus amžiaus žmogus, narsus ir didžia dora pasižymėjęs, Andrius Štirietis kartu su Henriku Heidenreichu, Kulmo vyskupu, kuris, kas labai tikėtina visais atžvilgiais, buvo svarbiausias tų sandėrių autorius, parengęs juos būdamas Livonijoje apie metus (§ 880). Kernavėje rado jau susitelkusius pirmuosius didikus iš visos Didžiosios Kunigaikštystės. Reikalai buvo iš anksto aptarti, sutartys paremtos tarpusavio pasitikėjimu ir pagarba, kaip kad rašoma Lietuvos Kronikoje[1]. Monarcho pri-

[1] Rankraštinė Lietuvos (Bychovco) kronika.— P. 1.

ėmimas iš tiesų buvo kaip dera — prabanga, puikybė, didingojo Mindaugo majestoto vertos vaišės. Prasidėjo posėdžiai: didysis kunigaikštis, pareiškęs nuoširdžius norus užmegzti draugiškus ryšius su vokiečių ordinu susirinkusių Lietuvos ir Rusios didikų akivaizdoje, kartu su jais kreipėsi į magistratą prašydamas sutikti; dar pridėjo, kad lietuvių tauta taip vertina draugystę su kaimynais ir trokšta taikos visiems laikams, jog yra pasirengusi duoti ordinui auką — vieną kurią nors iš savo valdų, kuri turėtų būti numatyta susitarimu, kad tik jis neremtų šalies maištininkų, kokie pasirodė esą mirusiojo kunigaikščio Erdvilo sūnėnai, ir tikisi, kad ordinas, saistomas tos sutarties, atsisakys su anais palaikyti ryšius. Magistras atsakė į tai tokiais žodžiais: „Ordinas, nepaisydamas jums rodomo didžiausio meilingumo ir prielankumo, nei su jumis, didysis kunigaikšti, nei su jūsų tauta nevalioja sudaryti jokios sutarties, kadangi yra davęs priesaiką amžių amžiais kovoti su pagonimis, bet jeigu sutiksite priimti šventąjį krikščionių tikėjimą, patvirtinsite ordino teisę į valdas, skirtas kunigaikščių Erdvilaičių, tuokart nebus jokių kliūčių sutarti dėl taikos ir tik tuokart gali rastis tvirta bičiulystė, paremta sandrauga. Aš pats ir mano ordino broliai stosime ginti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisių, ir tie, kas bus jos priešai, taps taip pat ir mūsų priešais. Apvainikuosime Mindaugo kaktą krikščionių karaliaus karūna pagarbos ir draugystės vardan, kurias jam privalės rodyti visos Europos valstybės. Įsipareigoju ir prisiekiu išprašyti iš Šventojo Tėvo ir Imperatoriaus visus tam atlikti reikalingus formalumus.“ Po to pareiškimo didysis kunigaikštis pasitarė didikų sueigoje. Tikriausiai nemažai įtakos tam turėjo ir jo žmona, nes buvo, kaip matyti iš to, ką apie ją žinome, labai prielanki krikščionybės priėmimui. Taigi buvo nutarta sutikti su magistro sąlygomis. Nuo šiol nebebuvo tokių tarybų ar diplomatinių pasitarimų, tik dažnos iškilmės. Didysis kunigaikštis su žmona, dvejetu sūnų, visu dvaru ir daugybe atvykusių šalies didikų priėmė iš Kulmo vyskupo rankų ir buvusių su juo kunigų šventąjį krikštą. Radosi prakilni

taikos sutartis, įtvirtinanti tarpusavio draugystę bei pagalbą kovoje su priešais, nesvarbu, kas per vieni jie būtų ir kurią pusę pultų. Ordinas atsimetė nuo maištaujančių kunigaikščių nutraukdamas susitarimus, o didysis kunigaikštis skyrė tam tikrų dovanų Livonijos ordino labui — įvairius pavienius dvarus, valdas bei miestus įvairiose šalies vietovėse, tačiau taip išsidėsčiusias, kad šis dovis nesudarytų ištisos srities ar provincijos. Suvažiavimas buvo baigtas abiem pusėms išruošus prašmatnius pasiuntinius, kuriems vadovavo Kulmo vyskupas Henrikas, pas popiežių, idant išmelstų iš Apaštališkojo sosto sutarties patvirtinimą, o Mindaugui — Lietuvos karaliaus titulą ir karūną[1].

885

1252 m. Mindaugo karūnavimas. Tuo metu šventojo Petro sostą turėjo Inocentas IV. Pasiuntiniai rado jį Milane, kuriame tuo metu gyveno. Popiežius su didžiu džiaugsmu priėmė siūlymą, juk žinojo, kas dedasi Lietuvoje, suprato, kokia galinga yra tauta, narsiai užkirtusi kelią totoriams, ir neturėjo vilčių greitai atversti lietuvius į krikščionybę. Kulmo vyskupas ir pasiuntiniai buvo priimti labai maloningai, palankiai ir pagarbiai. Buvo stengiamasi kuo greičiau patenkinti jų norus; netrukus buvo išlydėti atgal gavę viską, ką tarė esant reikalinga didiems siekiams įgyvendinti. Vyskupas Henrikas, paskirtas popiežiaus legatu karūnuojant naująjį karalių ir skelbiant Lietuvą krikščioniška karalyste, tiesiogiai priklausančia Apaštališkojo sosto valdžiai, didžiojo kunigaikščio, [karalystės] paveldėtojo ir valdovo, teisėtai ir iškilmingai atiduoti jos [Apaštališkojo sosto valdžios] nuosavybėn; dovanotojui [Mindaugui] leista valdyti leno teise. Bulė, skirta Mindaugui, parašyta su didžiausiu įkvėpimu, kilusiu iš džiaugsmo, primena tuos jausmus, kuriuos ši žinia

[1] *Luc. David.*— B. VII.— S. 131, 132; *Voigt.*— B. III.— S. 36, 37.

sukėlė Romos Bažnyčiai. Joje, be kita ko, yra pasakyta: „Imame tą naująją Lietuvos Karalystę šventojo Petro valdžion ir nuosavybėn, priimdami jus (Mindaugą), jūsų žmoną, jūsų vaikus“ ir t. t., iš ko aišku, kad atsargus ir gerai išmanantis diplomatijos papročius Mindaugas sugebėjo pasiduoti tokiai globai, kuri, jokiais būdais neprimesdama jam nei imperatoriaus, nei kryžiuočių valdžios, saugojo nuo godžių krikščionių katalikų siekių. Misija per Liūbeką grįžo jūra į Rygą ir atvežė gatavas karūnas būsimam Lietuvos karaliui ir karalienei[1]. Žinia pasiekė jų rūmus, ir netrukus *Livonijos** arkivyskupas Albertas, Kulmo vyskupas Henrikas, magistras Andrius Štirietis kartu su gausiu dvasininkų bei riterių būriu, provincijų magistrais: vokiečių — Eberhardu Zeinu ir prūsų — Liudviku Kvendenu, tikriausiai ir iš Lenkijos, bent jau Gnezno arkivyskupo pasiuntiniai čia buvo, atvyko į Naujapilį, kitaip sakant, Lietuvos Naugarduką[2]. Praš-

[1] *Hylzen.* Inflant.— S. 34.

[2] *Tuo, kad Mindaugas karūnuotas ne prie Užnemunės, kitaip, Rusų Naugarduke, o prie Naujapilio, įtikina ta paprasta pastaba, jog Lietuvos karaliui nebuvo reikalo tas apeigas atlikti Rusioje, juk, suprantama, Lietuva jam buvo tinkamesnė vieta, juoba kad ir sostinė Kernavė netolimais, ir ši pilis nuo seno buvo didžiųjų kunigaikščių buveinė (§ 843), tad svečiams iš kitų kraštų būtų buvę labai neparanku atvažiuoti į anąjį Naugarduką. Kronikininkai, deja, pasigavę iš Lietuvos kronikos žinią apie Naugarduką, netyrę senosios Lietuvos geografijos, viską perkelia kitur ir priskiria Rusios Naugardukui. Kad ten gyvenant Erdvilui ir kiek vėliau būdavo Mindaugas, mes, remdamiesi savais tyrimais ir vietos istorijos paminklais, tvirtiname, juk ir dabar ten yra tuos laikus menantis Mindaugo kalnas. Betgi dėl karūnavimo vietos mes kitaip manome. Šiandien turime geresnį įrodymą, kad sakėme tiesą. Tai Rygos arkivyskupo Kasparo Lindės 1511 metų rugpjūčio 18 dienos dekretas, kuriame kalbama apie ginčą tarp Livonijos gyventojų ir arkivyskupo dėl žemės, buvusios jo dominijoje. Viena pusė pateikė seną pergamentą, kurį jie vadino Rygos arkivyskupo Alberto Sverberio dovanojimu, datuotu 1252 metų liepos 27 diena ir skirtu kažkokiam Ambraziejui Cinertui (Zinnert), iš kurio paveldėtojų (jau kelinta karta) Jonas Tyfenas (Tiephen) (vienos pusės argumentas) nusipirko tą ginčytiną žemę, kurią kita pusė laikė savo paveldima žeme, neteisėtai Jono Tyfeno užvaldyta. Arkivyskupas taip išsprendė šį ginčą. Pergamentas, jo nuomone, apgadintas ir be antspaudo (jis nuplėštas), taigi yra kažkieno sąmoningai sufalsifikuotas. Tiesa, falsifikacija sena, tačiau vis tiek falsifikacija, nes, be jau minėtų defektų, pačiame dokumente yra akivaizdi klaida: Albertas Sverberis 1252 metais pasirašydavo ne kaip Rygos,*

matnioje stovykloje, prie tos įtvirtintos pilies, buvo sutinkami svečiai: imtasi diplomatinių sutarčių ir įsipareigojimų. Kryžiuočiai prižadėjo amžiną draugystę, paramą ir visa savo ordino galybe kiekvieną kartą prireikus ginti karalių bei karalystę nuo visokiausių priešų. O šis savo ruožtu paskelbė ir patvirtino privilegiją, kuria ordinui dovanojo valdas, pasirūpino nauja Lietuvos bažnyčia su vyskupu, iškilmingais raštais, datuotais 1252 metų rugpjūčio 20 d. *(VII Idus August)*[1]. Pasitarimai, iškilmės truko tol, kol tik galėjo rinktis kunigaikščiai ir didikai iš visos šalies. Daugelis jų, tikriausiai vengdami krikšto, neatvyko, pvz., Šventaragis, Lietuvos Užnerio kunigaikštis, kuris stojosi piestu dėl savo tėvų tikėjimo. Dėl tų aplinkybių sugaišta nemažai laiko, tad karūnavimas galėjo įvykti tik rugsėjo 8-ąją. Didysis kunigaikštis su žmona, apsuptas rinktinių Lietuvos riterių, stovinčių prie vėliavų su krikščioniškais ženklais, didikų, atvykusių iš Lietuvos ir Rusios kraštų, gausios minios akivaizdoje, patyrę paslaptis krikščioniškojo tikėjimo, priėmė jį iš paties arkivyskupo rankų ir buvo paskelbti karalium ir karaliene, o Kulmo vyskupas, pavaduojantis Šventąjį Tėvą, atliko patepimo ir karūnavimo apeigas. Tas iškilmes, iš tiesų vieninteles tokias su-

---

bet Livonijos, Estijos ir Prūsijos arkivyskupas. Be to, liepos mėnesį jis negalėjo būti Rygoje, nes tų metų gegužės pradžioje išvyko į Prūsus, iš kur patraukė į Lietuvą, ir tų metų liepos 21 dieną dalyvavo Lietuvos karaliaus Mindaugo (Mydowga) karūnacijoje, kuri įvyko Lietuvos sostinėje, pilyje, naujojoje pilyje (Neu Schloss), esančioje už šešiasdešimt penkių vokiškų mylių nuo Rygos. Taigi ne rusiškajame Naugarduke, kuris nuo Rygos yra už šimto vokiškų mylių, bet prie Naujapilio (Nauenpille), prie Nemuno, dabartinėje Liškiavoje, esančioje beveik lygiai šešiasdešimt penkios mylios nuo Rygos. To dekreto nuorašas, buvęs Livonijoje privačiose rankose, yra pono Anastasevičiaus, iš kurio gavau šį užrašą, rinkiniuose. Tai teigiantis asmuo savo argumentus remia Rygos bažnyčios rankraštine kronika bei arkivyskupų valdymo kronika, kuri prasideda kaip tik nuo to Alberto. Mat nuo 1262 metų gegužės 1 iki rugpjūčio 21 dienos, kai nebuvo ordinaro, Rygos bažnytinius reikalus tvarkė klebonas ir dekanas Mikalojus de Fiolcijus (Völlzius).*

[1] Žr. dokumentą šio tomo V priede. Kito iki šiol neturime, bet ir aname yra užuomina apie vyskupystę.

rengtas lietuvių tautos ir tokias prakilnias, dar labiau išaukštino daugybės žmonių, įvairių luomų, skirtingų lyčių bei amžiaus, krikštas[1].

886

Tuometinių įvykių pobūdis. Mindaugas iš tiesų negalėjo sumanyti mažiau pavojingo Lietuvai būdo, juk ilgainiui reikalai taip susiklostė, kad tik tvirta valdžia vieno asmens rankose galėjo išlaikyti šalies savarankiškumą, kitaip tariant, tautos būvį, neveikiamą svetimųjų įtakos. Nauji įvykiai Livonijoje ir Prūsijoje buvo kuo akivaizdžiausi įrodymai, kad senosios teokratinių respublikų institucijos jau buvo visiškai netinkamos, dargi neabejotinai pražūtingos kraštui, kuriam reikėjo ne tik tėvynainių valios vienybės, bet ir sąjungos su slavų padermės tautomis. Tačiau tol, kol vyriausiasis žynys su savo kreiva lazda stovėjo tautos centre, jokiais būdais negalima buvo tikėtis valdymo sistemos pakeitimo, juk tais laikais religijos valdžia dar buvo labai reikšminga. Tad pribrendo reikalas nuversti tą nuo senovės stūksojusį kolosą. Tos paskatos, be anksčiau pateiktų ir išdėstytų, buvo tokios stiprios, kad be mažiausio žmonių pasipriešinimo galėjo būti pasiektas tikslas — savanoriškai priimta krikščionybė, kas ir taiką pranašavo, ir uolią globą lėmė, o Mindaugas buvo išaukštintas kaip karalius, tuo garantuojant visos valstybės vieningą valią ir per tai — jos stiprybę. Šis didžiai reikšmingas įvykis, monarcho sumanumas, tautos noras vykdyti jo potvarkius, atrodė, išpranašavo Lietuvai ir lietuviškajai Rusios daliai aukso amžių, žinomų mums tik iš mitų, bei gražias sąjungas su kaimynais, tapusiais broliais, vienijamais tikėjimo amžinomis godomis, realesnėmis ir svaigesnėmis, taip pat išpažįstančiais vieninteli tikrąjį Dievą. Nėra rasta nė mažiausio

[1] Žr. III priedą.

pėdsako istorijos paminkluose, įrodančio buvus prievartos atverčiant žmones į tikėjimą, tikriausiai buvo stengiamasi sėti švietimo, tiesos bei krikščioniškos moralės sėklas, kurios, veikiamos gražaus mokymo, sparčiau augo ir galėjo subrandinti patikimesnį vaisių. Puikus sumanymas, didis ir gražus, kurio autoriai buvo vyskupas Henrikas ir magistras Andrius Štirietis, visai pakriko, kai jie nusišalino nuo politinės veiklos. Jie karaliui rekomendavo karaliaus vietininką, dalijantį išmaldą, kurį vėliau popiežius pasiūlė Lietuvos vyskupu,— Kristijoną, Kryžiuočių ordino dvasininką, gyvenusį Livonijoje ir todėl mokėjusį vietos kalbas[1]. Jis dar nuo karališkosios poros krikšto buvo jų rūmuose ir pelnė nemažą pagarbą. Per karūnavimą, kaip kad nurodo kronikininkai, dalyvavo vyskupas Vitas, lenkas iš Dominikonų ordino, tikriausiai žinomas krikščionybės skleidėjas, veikęs Gardine ar kokiose kitose Lietuvos žemėse Rusioje, ir tai buvo pretekstas skirti jį pirmuoju Lietuvos vyskupu, juk jau vien už tai galėjo save tokiu laikyti, kad buvo pirmasis iš Romos apeigų vyskupų, apsigyvenęs Lietuvoje[2]. Gnezno ir Rygos arkivyskupai, vyskupai kaimyninių diecezijų, ypač tai pasakytina apie Dorpato ir Ezelio, buvo gavę popiežiaus pavedimą rasti Lietuvos vyskupui kunigų, gebančių skelbti tikėjimą[3]. Be to, dar Šventojo Tėvo ypač pabrėžtinai buvo įsakyta, jog žmonėms, tik ką Bažnyčios prieglobstin priimtiems, reikalaujant duoklių, rinkliavų, mokesčių, dešimtinių, nebūtų daroma nieko pikto ir su jais būtų elgiamasi taip, kad gražūs pavyzdžiai ir romus elgesys skatintų jų pažangą ir šitaip gražiuoju jie būtų atvesti į tikro ti-

[1] Viena iš Inocento IV bulių jį vadina *Fratrem Christianum de domo Theotonicorum in Livonia virum utique literatum, providum et honestum, quem (Rex) secum tempore conversionio habuit.* (Broliu Kristijonu iš teutonų namų Livonijoje, vyru ypač mokytu, įžvalgiu ir garbingu, kuris su juo (karalium) atsivertimo metu buvo). Žr.: *Voigt.*— B. III.— S. 39. Taigi karaliaus atvertimas į tikėjimą vyko pirm karūnavimo.

[2] Žr. III priedą.

[3] Bulė, daduota XVII Calen. Aug. 1252 (ap. *Reynald.*).

kėjimo pažinimo kelią[1]. Tačiau tos visos gerojo popiežiaus pastangos, tie išmintingi garbaus magistro Andriaus ir vyskupo Henriko siekiai, tie ryžtingi sumanymai Mindaugo, gal paties verčiausio iš visų kitų monarchų, kada nors Lietuvą valdžiusių, tas atsidavimas tautai, be abejo, veikiai, pernelyg veikiai, vien tik per beribį vokiečių godumą ir rusų priešiškumą katalikiškam tikėjimui tautai išvirto į bloga. Tautai stigo supratingumo, romaus elgesio ir gražių paskatinimų skleisti tikėjimo šviesą. Mindaugas buvo išauklėtas pagonybės dvasia, tikėjimo, pripažįstančio daugybę dievų, įvairias apeigas bei karus; vaikystėje įdiegtų prietarų ir sampratos nelengva atsisakyti; patys kartais, nepaisydami noro ir įsitikinimo, negalime savo pavyzdžiu priešingai įrodyti[2]. Niekas negali įrodyti, kad tas valdovas krikščionybę priėmė veidmainiškai, betgi stigo jam tvirto tikėjimo, nepersiėmė jis tos dvasios visiško atsidavimo Dievo globai, būtino tikram krikščioniškam tikėjimui, tad nieko keisto, jog jo vaizduotę audrino įsisenėjusi, jam augant įsišaknijusi baimė nematomų arba įvairiais pavidalais pasirodančių dvasių, galinčių padėti ar pakenkti, apie ką ir tenykštės krikščionių legendos nemažai pasakoja. Meldėsi Dievui Pasaulio Sukūrėjui, betgi neturėjo drąsos paniekinti ir visų savo stabų, kurie iškildavo atmintyje dėl kiekvieno ne-

[1] *Quia vero gens huiusmodi olim solita lege naturae viveredistricte precipias, quod in exigendis ac percipiendis decimis, circa praedictum regim ac eiusden subditos ita se habeant, ut ipsi sub onere ac iugo domini, non pressurae aut aspiratis taedium, sed lenitatis ac suavitatis invenisse solatium, gratulantes, scandalo perturbari non valeant, nec a bono proposito revocari* (Kadangi iš tikrųjų tauta šitaip nuo seno įpratusi gyventi iš prigimties, atkakliai siek, kad minėtas karalius ir jo valdiniai taip jaustųsi dėl dešimtinių ėmimo ir išieškojimo, jog patys po Viešpaties jungo našta manytų esant ne spaudimą ar pasišlykštėjimą pastangomis, bet švelnumo ir malonumo paguodą, kad džiaugdamiesi sumaišties kelti jie nenorėtų, taip pat ir nuo kilnaus tikslo atsimesti). Inocento IV bulė, datuota: *Mediolani, idibus Julii, in Bullario fratr. Praedicatoru (Naruszewicz.*— T. V.— S. 14).

[2] Retas, išauklėtas taip, kaip dabar įprasta, tamsią naktį kapinyne, bačnyčioje, kur guli lavonai, nebijotų būti vienas, nors ir tikėtų, kad mirusieji su gyvaisiais neturi jokių fizinių ryšių, nors tyčiotųsi iš vaiduoklių ir tikėtų Aukščiausiojo globa.

paaiškinamo reiškinio. Galop ir išmintinga politika neleido staigiai atsisakyti visų antgamčių reiškinių įvaizdžių, nepaisyti šventų protėvių papročių, paminti juos. Gal pagaliau šmeižtų buvo daug iš piršto išlaužta, juk polinkis blogai manyti apie žmones gajesnis už norą ką girti[1].

887

Kristijonas, Kryžiuočių ordino dvasininkas, griežtai karaliui pareikalavus, Rygos arkivyskupo Alberto buvo įšventintas vyskupu. O kai paaiškėjo, kad Kristijonas jau yra davęs priesaiką arkivyskupui, savąją jurisdiką atiduodamas pastarojo valdžion, karalius jam iškalbėjo ir kreipėsi su skundu į popiežių. Dėl viso to buvo išleista karaliaus ir Lietuvos vyskupo vardu bulė, atleidžianti Kristijoną nuo minėtos priesaikos, tarsi neteisėtai duotos, su ta sąlyga, kad Naumburgo vyskupui duotų naują, įsipareigodamas tiesiog priklausyti Apaštališkajam sostui ir vykdyti jo valią[2]. Dėl ramybės pavedė Dorpato vyskupui žiūrėti, kad Lietuvos vyskupas Kristijonas, atlikdamas priesaiką, nepatirtų kieno nors trukdymų[3]. Tad

---

[1] *Zavše ofiary čynil bobom svoim v tajne. Pervšym Nonadajavitela, Velidevery y zaiečyiemu bohu y Medinu. I koli vyiechal na pole, y bežyt zaiec na poli v hay pered nim y on v tot les nievchožyval y ludem zakazal ani rozhi štoby nievylomali. Y bohom svoim zraše y mertvych tela sožyhal* (Rankraštinė Lietuvos (Bychovco) kronika.— P. 14). Kitur pasakyta: *Žria bo bohom svoim vtainie: prievomų Nonadeevi, Telaveei i Deverikzu, zaečemu bohu, i Medeinu; ehda vyechaše na pole i vybežaše zaec na pole w lesie roščenia, ne vchožaše vnu, i ne smejaše ni rozhi ulomiti; i mertvych telesa žžihaše.* Voluinės kronika pateikta (*Karamzin.*— T. IV.— Nota 102.— S. 37) be man negirdėtų dievų vardų — Nanadajevo, Teliavėliaus ir Deverikso, tikriausiai savitų, tik pačios Mindaugo šeimos išpažintų stabų, taip iškreiptai rašte nurodytų*. Randame vardus deivių Veliuonos ir Medeinos, skaitome apie šventų girių garbinimą ir kerus; o tai lietuvių pagonių tikėjimui nebuvo svetima.

[2] Bulė datuota: *Anagni, III Non. Sept. Pont. an. XII,* tai yra 1254 metų rugsėjo 3 diena.

[3] Bulė datuota: *Anagni, XII Cal. Oct. P. a. XII,* tai yra 1254 metų rugsėjo 20 dieną, prieš pat popiežiaus mirtį.

Lietuva jau turėjo ir bažnyčią[1], ir ganytoją, ir karalių, niekam nepavaldžius, išskyrus popiežių. Inocentas IV, nerimastaudamas dėl gerovės naujosios bažnyčios, pavedė arkivyskupui specialia bule žiūrėti jos nustatytos pirminės sandaros, pagal kurią ji nepriklausė nuo jokios arkidiecezijos valdžios, o tik tiesiogiai nuo Apaštališkojo sosto[2], kaip kad jau rašėme tinkama proga. Ne mažiau karaliui rūpėjo jo valdžioje buvusių žmonių gerovė, kurią galima buvo pasiekti naujais draugiškais ryšiais su krikščioniškomis šalimis. Tuo įtikina labai palankiomis sąlygomis Rygos miestui suteikta prekybos privilegija[3].

888

1253 m. Didžiojo Naugardo žemių užpuolimas. Vis dėlto šiauriau gyvenę lietuviai neprarado noro pulti Rusios kraštus, tik laukė patogesnės progos. Taigi 1253 metais, vos tik kunigaikštis Aleksandras Neviškis išvyko iš Didžiojo Naugardo, Lietuvos plėšikautojų guotas kaipmat užpuolė vieną valsčių, priklausiusį tai Respublikai, apiplėšė ir išsidangino su grobiu. Bazilijus, Aleksandro sūnus, tėvo paliktas Naugarde kaip vietininkas, skubinai surinko ginkluotus žmones ir nusivijo užpuolikus, kuriuos užklupo prie Toropeco ir šiokia tokia persvara laimėjo pergalę[4]. Tai turėjo būti rusų ir lietuvių pulkai, tarnavę Tautvilai, juk tuo metu jis, valdydamas Polocką, vargu ar būtų kokius kitus būrius iš Toropeco pusės praleidęs.

---

[1] Katedros statyba buvo pradėta Kernavėje (žr. IV priedą).

[2] Bulė datuota: *Assisi XII Cal. Sept. P. a. XI* (1253 metų rugsėjo 21 diena). Originalas Karaliaučiuje. Nuorašas Napierskio Rygos rinkinyje: *Index corp. dipl.— Nr. 112*.*

[3] Privilegijos data — 1253 m. Originalas yra išlikęs Rygos miesto archyve. Nuorašas Rusiškajame rinkinyje. *Napierski. Ind. corp. dipl.— Nr. 114.*

[4] *Karamzin.*— T. IV.— S. 63, 64.— Nota 91.

1253 m. Kryžiuočių gudrybės. Neišleido karalius Mindaugas to maištininko iš akiračio, nors, apsiraminęs dėl grėsmės iš kitų pusių, vis dėlto nieko negalėjo imtis prieš dėdę, nes visas jo pajėgas būtų į save vieną nukreipęs. Tuo tarpu kryžiuočiai stengėsi baigti užkariauti Prūsiją ir buvo įsitikinę, kad lietuviai šiuo atveju jokių kliūčių nedarys, bet drauge stengėsi apsaugoti nuosavybę naujose savo valdose Lietuvoje, kitaip sakant, jaustis tvirtesniais ir visai teisėtais jų savininkais. Tad tikriausiai ta vada išsirūpino kitą Lietuvos karaliaus donacinę privilegiją, pažymėtą 1253 metų birželio mėn. data[1], kurioje surašytos tos pačios, tik su nedideliais pakeitimais, valdos. Vėliau ėmėsi užkariauti Sambiją, vieną iš žymiausių Prūsijos provincijų. Vis dėlto tam, kad nutrauktų kuršių ir žemaičių ryšius su ta krašto dalimi, nusprendė sustiprinti pilį su įtvirtinimais seno Lietuvos miesto Klaipėdos griuvėsių vietoje, ten, kur pagrindinės Nemuno vorupės vandenys įsiliejo į jūrą[2], o kairiajame jo krante driekėsi smėlėti pajūrio krantai, leidžiantys lengvai žemynu susisiekti su Sambija, ten, kur palei tą kelią ir ties Nemuno įtaka dunksojo iškilni pilis. Ji buvo pradėta statyti 1252 metais, gavo Memelburgo vardą, vėliau, 1254 metais, kai tvirtovė jau stovėjo ir prie jos išaugo miestas, kryžiuočiai išsirūpino vienuoliams popiežiaus bulę, skelbiančią kryžiaus žygį į krikščioniškas šalis, kuria Inocentas IV įsako pranešti, kad niekas nedrįstų at-

[1] Žr. V priedą.— Nr. II.

[2] Apie Nemuno žiotis senaisiais laikais jau esame rašę (t. II.— § 243—250). Čia dar priminsime vėliau pastebėtus argumentus: lenkų postulatuose, išsakytuose bendrame su kryžiuočiais suvažiavime 1419 m. Gnieve, rašoma: *In partibus Lithwanie et Samaytharum incipiantur limites a Mari salso usque ad fluvium Memel, ita quod castrum Memel maneat, prout est, in terra Samaitharum...* (Žemaitijos ir Lietuvos dalyse tegu prasideda ribos nuo sūriosios jūros iki Memelio upės taip, kad Memelio pilis pasiliktų kaip yra, Žemaičių žemėje...). *Voigt.*— B. VII.— S. 345. Tai reiškia, kad ištisa Nemuno vaga, net iki pat žiočių turėjo žymėti ribas, o Memelio pilis, stovinti dešiniajame krante, liko Žemaitijoje.

vykti su ginklu, gabentis karo mašinų bei panašių dalykų ir naudoti juos prieš pagonis, antraip gresia Bažnyčios bausmės. Tad prisimetę prižiūrėtojais, užvaldė Nemuno žiotis, ir visa prekyba buvo jų valioje. Šitaip pažeidę laisvos prekybos teises Žemaitijos, Lietuvos ir netgi Lietuvos žemių Rusioje atžvilgiu, žengė pirmuosius žingsnius klimpdami į nesantaiką su naująja karalyste; ypač didelių nuoskaudų turėjo Žemaitija, ir tai pastūmėjo į tolesnius vaidus, per kuriuos radosi daugel nelaimių.

890

Apie Žemaitiją. Žemaičiai, susieti giminyste su prūsais ir kuršiais, tarp kurių žemių buvo įsikūrę, niekuo nesiskyrė nuo pačių lietuvių, kaip kad esame anksčiau atitinkamoje vietoje kalbėję. Jų šnekta, netgi dabar Žemaitijoje vartojama, yra ne kokia kita kaip tik lietuvių kalba, nedaug kuo tesiskirianti nuo pačios gryniausios, kurią yra išlaikę Ukmergės lietuviai. Žemaitiją dabar sudaro trys apskritys: Raseinių, Telšių ir Šiaulių. Anksčiau ji buvo padalyta į 24 mažus pavietus, kurie prieš uniją buvo paskiros kunigaikštystės, valdomos paveldėjimo teise didikų, kitaip sakant, kunigaikščių[1], kurie įėjo į federaciją, kartais vadovaujamą vieno, iš saviškių išrinkto, kartais tiesiog vyriausiajam žyniui priklausančią; turėjo sueigas, šaukiamas tartis dėl politinių reikalų. XIII amžiuje žemaičiai buvo labai karingi, turtingi ir nepakantūs svetimųjų jungui[2], dėl to, atitolę nuo kitų tautų, buvo labiau atsilikę už kitus lietuvius, gerai susipažinusius su labiau apsišvietusia Rusia. Perdėm savo žyniams nuolankūs ir per-

[1] „Žemaitijos kunigaikštystė: sostinė Medininkai. Pavietai: Vilkijos, Veliuonos, Ariogalos, Josvainių, Tendžiogalos, Raseinių, Viduklės, Kražių, Karšuvos, Beržynėnų, Pajūrės, Beržėnų, Mažųjų Dirvėnų, Viešvėnų, Tverų, Didžiųjų Dirvėnų, Šeduvos, Telšių, Užvenčių, Rietavo, Goldingos, Zarėnų, Palangos ir Platelių.“ Lietuvos ir Lenkijos bendra apžvalga, paaiškinanti XXIV žemėlapių rinkinį, parengtą Rizzi Zannoni 1772 metais*. Zannoni atlase — bendro pobūdžio žemėlapis (*Tableau d'Assamblage*).

[2] *Alnpek.*— S. 138, 256.

dėm galvas pametę dėl savo apeigų — šie polinkiai paprastiems žmonėms būdingi iki šiol. Buvo įprasta, kad tuo metu, kai buvo šaukiami pasitarimai bendros gerovės reikalais arba rengiama kariauna žygiui, visi susiburdavo draugėn kokioje nors vietovėje ir pradėdavo nuo maldų, atnašaudavo aukas, rengdavo iškilmes bei vaišes, o kunigaikštukai žymiausius karius ir jaunimą ragindavo eiti į rengiamą žygį. Kai protai jau būdavo gerokai palenkti, tada žodį tardavo koks nors atnašautojas — vaidila arba krivis[1]. Pirmiausia kerėdavo, paskui užmušdavo aukodamas dievams kokį veršiuką ir jo krauju šlakstydavo visą būrį, kalbėdamas: „Tegu geros mintys jus lanko, o žemaičiai, kad ir kas nutiktų šiame žygyje džiugaus ar liūdno. Dievai jums sėkmę siųs, jeigu laimėsite pergalę"[2]. Šitaip sukurstyti ir įtikinti, raiti ir pėsti šie kovojo neapsakomai narsiai. Kai buvo imta supti priešo šalyje tvirtoves, niokojo plačiai visą apylinkę. Atlaikė alkį, didžiausią šaltį, nepaisydami, ar žiema, ar vasara, stovyklavo savo priedangose iš šatrų[3]. Jų vadai paprastai būdavo pirmieji kariai, pirmieji stojantys į mūšį, paskutiniai atsitraukiantys. Apie tą laiką, kai buvo pradėta užkariauti Sambiją, tarp Žemaitijos kunigaikščių narsa garsėjo toks Alminas. Jis buvo karštas tautos mylėtojas, tad pradėjo visu smarkumu neapkęsti Mindaugo, gimtojo krašto papročius keičiančio, savųjų dievų šventoves griaunančio[4]. Betgi iš tikrųjų per jį reiškėsi Žemaitijoje susispietusios grupuotės, nusistačiusios prieš kryžiuočius, kurie vis labiau siaurino visus kelius, vedančius į laimę. Ne mažesnių kaltinimų iš jų sulaukė ir karalius.

891

Be abejonių, Mindaugo atsivertimas Vokiečių ordino nebuvo įvertintas taip, kaip derėjo. Antra vertus, Livoni-

[1] Alnpekė tokius kalbėtojus vadina *blutekirl,* t. y. kraujo vyrais.
[2] Ten pat.— P. 54—56.
[3] Ten pat.— P. 138.
[4] Ten pat.— P. 46.

jos dvasininkai, nuolatos besivaidijantys su ordinu, vis tiek kreivai būtų žiūrėję į visus jo sumanymus, nors šie būtų buvę patys geriausi. Kitokie santykiai su lietuvių tauta: nors nemaža garbės, naudos ir ramybės suteikė, betgi nemaža radosi dėl to ir niurzgiančių, mat pajuto skriaudą jiems darant, kai buvo sudrausti grobuoniški žygiai, prie kurių noriai prisidėdavo arba gaudavo iš dalyvavusių grobio. Dėl to pačioje Livonijoje įsigalėjo nuomonių skirtumai. Mūsų kronika pasakoja, kad, Mindaugui grįžus, Rygos arkivyskupas ir Viržonių klebonas užtarė Tautvilą — ar užjausdamas dėl sunkios dalios, o greičiau dėl to, jog, santykiams su Lietuva pasikeitus, perniek nuėjo dvasininkų kėslai įgyti kokių žemių ar valdų[1]. Suprantama, jeigu Tautvila būtų tapęs didžiuoju kunigaikščiu, tai dvasininkai, dalijant turtus, nebūtų buvę apeiti, kaip kad atsitiko Mindaugui valdant. Būtų įsišaknijusi netvarka, ir šioje suirutėje kiekvienas būtų galėjęs tikėtis sėkmės. Ta vada magistras Andrius Štirietis, Lietuvos karaliaus krikšto ir tokių nuostabių krikščionybės vilčių protektorius, užuot sulaukęs dėkingumo, kurio galėjo labiausiai tikėtis, patyrė nemalonumų, taip sužeidusių taurią jo sielą, kad nutarė palikti Livoniją[2]. Didžiojo magistro leidimas atėjo negreitai, bemaž 1254 metų pabaigoje, ir jis tučtuojau išvyko į Lietuvą, kur gyveno karaliaus Mindaugo rūmuose, daugelio tėvynainių, bičiulių ir vyskupo Kristijono draugėje. Vis dėlto nesiliovė darbavęsis ordino labui, juk tuo metu (1255 metų spalį) matome kryžiuočius gavus privilegiją sėlių žemei Rytų Žemgaloje; dabar tai dalis Sėlpilio apskrities. Ordinas įgijo ją neabejotinai eksmagistro Andriaus rūpesčiu, ir šitai buvo reikšminga donacija pirmiausia dėl to, kad aprėpė ne kokią vieną valdą ar valsčių, kaip anksčiau būdavo, bet ištisą kraštą, besiribojantį su Livonija. Kaip tai

[1] Rankraštinė Lietuvos (Bychovco) kronika (p. 14); Voluinės kronika (*Karamzin.*— T. IV.— Nota 102.— S. 37).

[2] *Hiärn.*— S. 129.

buvo svarbu, rodo tai, kad vėliau, būtent 1261 metų rugpjūtį, kryžiuočiai išprašė karaliaus ypatingu atskiru raštu nustatyti to Sėlių krašto ribas ir išvardyti valdas, skiriamas kartu[1]. Andrius Štirietis nemaža laiko praleido Lietuvoje, juk tik į pabaigą 1257-ųjų ar 1258 metų pradžioje atvyko į Vokietiją, kur didysis magistras įsakė duoti jam gerą išlaikymą[2]. Padėjo karaliui patarimais; tikriausiai jo buvo įkalbėta bausti popiežių duoti Rusios karaliaus titulą vyresniajam karalaičiui Vasilkai, kadangi Danielius, savo noru priėmęs tą garbę, skirtą jam Šventojo sosto, dėl nesuprantamų užgaidų, šventeiviškumo ar priešiško nusistatymo kaip tik tuo laiku nutraukė su Šventuoju sostu ryšius[3].

892

1255 m. Kryžiuočių laimėjimai. Vaišelga tampa Rusios karaliumi. Tuo pačiu laiku vokiečių vienuoliai riteriai, padedami šventeivos Čekijos karaliaus Otokaro, visiškai nudriokoja Sambiją ir senovinio Tvangstės[4] miesto griuvėsių vietoje įkuria Karaliaučių. Mindaugas buvo ramus ir abejingas tų naujų ordino laimėjimų stebėtojas ir netrukus gavo popiežiaus bulę, kuria jo sūnus Vaišelga, anksčiau kaip pagonis vadintas Valstininku, atsakant į minėtąjį

---

[1] Žr. V priedą.— Nr. III, IV.

[2] *Hiärn.*— 1 c.

[3] *Naruszewicz.*— T. V.— S. 42.

[4] *Dėl senovės prūsų miesto Tvangstės (Tawangste) pavadinimo yra hipotezė, jog vardas kilęs nuo žodžio Tawas, prūsiškai — tėvas, vadinas, reiškia tarytum tėvo tėvynę. Taigi ten turėjo būti labai senas tautos centras. Moravijoje, Kromeržyžo mieste, pagarsėjusiame Austrijos laisvės žudynėmis (1849 metais ten buvo uždarytas iš Vienos perkeltas Tautos susirinkimas), vienoje arkivyskupo rūmų salėje yra puikios freskos, kuriose pavaizduota, kaip Saumburgo grafas vyskupas Brunonas (lydėjęs karalių Otokarą į prūsų karą) karaliui pristato to krašto belaisvius. Jeigu tai tiesa, tai šis paveikslas turėjo būti perpieštas iš kito, galbūt nutapyto kaip tik tuomet, kai dėjosi minėti įvykiai, ir žuvusio per Kromeržyžo pilies gaisrą,— tai faktas, kurį vertėtų patyrinėti, kad būtų galima įsivaizduoti senovės prūsų rūbus ir išvaizdą*.*

prašymą, buvo pripažintas Rusios karaliumi. Šventasis Tėvas Aleksandras IV apie Mindaugą, jo sūnų ir visą Lietuvą kalba labai palankiai bei šiltai, o rusinus peikia ir vadina pagonimis[1]. Vis dėlto pagoniškos Rusios nebuvo, bet kalbama apie atėmimą lietuvių ten užimtų žemių — Brastos, Melniko, Slonimo, Volkovysko ir Gardino, kurias buvo užėmęs kunigaikštis Danielius su savo broliu Vasilka per sūnėnų sąmokslą. Taip aplinkybėms susiklosčius, Pietų Lietuvoje kilo karas[2].

893

1256 m. Karas su Rusia. Batu mirtis. Nedelsė Mindaugas pasinaudoti popiežiaus suteikta malone. Pirmiausia nusiuntė per jotvingių kraštą nemažus lietuvių pulkus anapus Bugo, šie, plačiai išsisklaidę, puolė Raudonosios Rusios žemėse ir tuo atkreipė Danieliaus dėmesį. Tad jis buvo priverstas telkti visus savo riterius, kiek tuokart turėjo, ir stoti sostinės ginti. Betgi lietuviai, baimės nejausdami, skubinai atsitraukė, 1256 metais sudegino Liubliną ir per Brastą, kurią irgi buvo užėmę, grįžo atgal į Lietuvą. Tuo metu pats karalius atgavo miestus bei kraštą, tarp Bugo ir Nemuno išsidėsčiusius, naudodamasis Voluinės ir Haličo kunigaikščių pakirsta gynyba, mat

---

[1] *Raynaldo.* Ad ann. 1255.— Nr. 57, 58*. Toje bulėje ne viena yra kliautis įsitikinti įsigalėjimu Rusioje kažkokio tikėjimo, kitaip mūsų vadinamo manicheizmo sekta; dėl to buvo imtasi pakartotinio krikšto, ir religijoje radosi daug pakraipų.

[2] *Neaišku, kodėl lietuvių kariuomenės būriai (tikriausiai paties Mindaugo vadovaujami) 1255 metais užpuolė Mazoviją, kurioje sunaikino Oršimovo pilį. Tomas Svenckis (Topograph. Masowiae. T. 1.— P. 490) aiškiai (tikriausiai remdamasis autentiškais šaltiniais) sako, kad Oršimovą „arcem, olim vicus, habuit, sed quam ante treutos annos Mendocus Lithuanorum rex, crudelitate et perfidia in famis obsidione iuncta soli aequavit" (tvirtovę, kitados kaimą, turėjo, bet ją prieš trejetą metų Mindaugas, lietuvių karalius, žiaurumu, žodį sulaužęs, sėkminga apsiaustim visiškai sunaikino)**.*

pastarieji, besiginkluodami nuo lietuvių Raudonojoje Rusioje, kėlė baisų klegesį[1]. Visa tai vyko 1256 metais, kaip tik tuo laiku, kai dėjosi kiti, ne mažiau reikšmingi įvykiai, susiję su Lietuva: savojoje klajoklių stovykloje tarp Dono ir Volgos mirė Batu. Jo brolis Berka, nužudęs sūnėną, tiesioginį valdžios paveldėtoją, vadintą Sartaku, didžiojo chano valia paėmė aukščiausiąją valdžią. Nuo šiol tarp mongolų radosi nesantaika, sambrūzdžiai ir netvarka, o tai krikščionims turėjo išganingą reikšmę, nes visiškai pribaigė anų galybę; tik tarytum konvulsijų kamuojamas ilgai besigaluojantis padaras, dėl to dar nepalyginti baisesnis, kenkė kitiems. Totoriai kamavo rusus ir kartais, persekiodami nepaklusnius bajorus, nusigaudavo iki pat Lietuvos sienos. Ta vada karalius turėjo nenuleisti akių nuo tų barbarų, nes jų kariauna Rusios žemėse niekada nepasirodydavo su mažu būriu.

894

Kryžiuočių grėsmė. Betgi ir dėl aplinkybių, susiklosčiusių valstybės šiaurės vakarų pusėje, reikėjo nepaleisti iš rankų ginklo. Išvykus iš Livonijos Andriui Štiriečiui ir trumpai teišsilaikius Eberhardo Zeinos valdžiai, magistru buvo paskirtas Anonas Zangershauzenas, žmogus, paviliotas karų, apimtas godulio, kas buvo būdinga jo ordinui. Vos tik jis atvyko į Livoniją, tuoj pat leidosi įkalbamas rengti kruvinus žygius prieš pagonis. Juk kryžiuočiai ne tik Žemgaloje ir Kurše daug surengė skerdynių, užpuolę nekaltus žmones, betgi ir į artimą Žemaitiją veržėsi nepaisydami nei sąlygų, nei politinių aplinkybių, nei aiškių Lietuvos karaliaus pareiškimų. Tokie neramumai nesilio-

[1] *Dlugoss.*— P. 738; *Naruszewicz.*— T. I.— S. 31. Voluinės kronikoje apie šiuos įvykius nieko nėra, tikriausiai dėl trūkstamo toje vietoje teksto.

vė, truko nuo 1254 iki 1257 metų, kitaip sakant, per visą to magistro valdymą[1].

895

Žemaičiai savo ruožtu svajojo apie kerštą, tik jiems tikriausiai karaliaus buvo griežtai uždrausta leistis į karus su vokiečiais. Be abejo, ta vada anksčiau minėtas Žemaitijos kunigaikštis Alminas (§ 890) prieš aukščiausiosios valdžios valią sutelkė ginkluotus žmones ir nusprendė pulti savo gimtąjį kraštą, kurio žmonės jau buvo tapę krikščionimis, ketindamas grąžinti senąsias pasaulietines ir religines institucijas. Pirmiausia užpuolė kuršius, ką tik pakrikštytus, kuriems krikščionių tikėjimas tebuvo žinomas vien iš pavadinimo, ir nejautė jie tikros pagarbos tam tikėjimui. Anonas Zangershauzenas kaip tik tuo metu nuo Kuršo pusės pirėmė žemgalius ir patyręs geroką nesėkmę nedrįso ryžtis varžytis su karinga Almino jaunuomene, tad kvietėsi Prūsijos kryžiuočius į pagalbą, šaukėsi karaliaus Mindaugo, ir nemaža laiko praėjo, kol galima buvo ryžtingai stoti prieš sukilusius žemaičius. Tik 1259 metų pabaigoje Burhardas Hornhauzenas, Zangershauzeno įpėdinis, surinkęs kryžiuočių kariuomenę iš atvykėlių vokiečių, estų, latvių ir savųjų riterių, patraukė per Žemgalą ir Kuršą, kaupdamas maisto išteklius ir telkdamas ginkluotus žmones. Su tokiomis įvairialypėmis pajėgomis, kur kas didesnėmis — juk net basieji vienuoliai, tikriausiai bernardinai, taip pat dominikonai tarnavo su kryžiaus ženklo vėliavomis,— užpuolė Žemaitijos valsčius. Visas tas žygis išsiskyrė kaip ypač uoliai naikinęs visą ūkio turtą, o tai būdinga visiems vienuoliams. Vis dėlto nesisekė prisigrobti nei mantos, nei gyvulių, nei belaisvių, mat iš anksto perspėti žmonės buvo išsidanginę į atokias dykvietes arba į neprieinamas vietoves. Pats Alminas dingo, niekas net nemanė stoti akis į akį su už-

[1] *Hiärn.*— *S.* 129, 130.

puolikais — vieni iš baimės, kiti nenorėdami prasižengti karaliaus įsakymams, juk kryžiuočiai, kaip kad patys skelbėsi, kariavo ne su karalium, bet su maištininkais, ano valiai nepaklusniais[1].

896

Ordinas sulaukė permainų: Poponas Osternachas, žmogus nuosaikus, įžvalgus, doras, siekęs ordinui gero, tikriausiai savųjų užsispyrimo ir smurto smarkiose kovose su pagonimis atgrasintas, 1257 metais atsisakė didžiojo magistro pareigų. Jo įpėdiniu buvo išrinktas Anonas Zangershauzenas, žinomas mums iš ankstesnių pasakojimų. Tatai pranašavo Lietuvai neramią ateitį. Netgi Livonijos magistras Hornhauzenas, nepaisant geros pradžios, nemaža žadančios, juk tuoj pat, įsikūręs, siųsdamas apie tai karaliui pranešimą, įteikė dovanų ir savo ruožtu gavo raštu pasveikinimą, draugystės patikinimus ir prabangių dovanų, tad, kartoju, nepaisant tų gražių vilčių, žygyje, kurį aprašėme pirmesniame skyriuje, įrodė nežmonišką neapykantą žemaičiams, ir tai buvo pradžia nesantaikos bei kruvinų puolimų. Kai tas magistras panoro apžiūrėti statomą Memelio miestą, išsirengė naktį kuo slapčiausia su penketo šimtų kuršių raitininkų ir keturiasdešimties riterių eskortu, betgi žemaičių budrumo neįstengė apeiti — vienoje siauroje perėjoje jie padarė užkardą. Zangershauzenas narsiai puolė užkardos gynėjus, prasiveržė, tačiau turėjo nemažai nuostolių: dvylika riterių žuvo vietoje, pats sužeistas kartu su savųjų likučiais, kurių dauguma taip pat buvo sužeisti, vos paspruko nuo besivejančių į Memelį. Išsigydęs žaizdas Livonijoje, smarkiai ėmė kurti kerštо už nesėkmę prie Memelio planus. Tuo tarpu atvyko žygūnai iš Žemaitijos su prašymu paliaubų dvejiems metams. Kryžiuočiai, apsvarstę aplinkybes ir tikriausiai atsižvelgdami į karalių Mindaugą, stojusį tarpininkauti, sutiko su tuo,

[1] *Alnpek.*— S. 46—50.

nekeldami jokių kitų sąlygų, išskyrus reikalavimą leisti laisvai, kaip anksčiau, skelbti visoje Žemaitijoje šventą tikėjimą. Žemaičiai savo ruožtu visus dvejus metus griežtai laikėsi tos sąlygos ir saugojo taiką. Draugiškai tiesė ranką vokiečiams, besilankantiems jų valsčiuose, klausėsi krikščioniško mokymo, betgi atkakliai laikėsi savo tikėjimo. Po kurio laiko, pakiršinti gobšuolių stabmeldžių žynių, kurie po kiekvieno grobikiško žygio gaudavo teise laiduotą trečiąją laimikio dalį, įsigeidė plėšikauti. Žemaičiai puolė Goldingą. Tenykštis komtūras Bernardas Harenas šaukėsi pagalbos iš Memelio, sutelkė gausų būrį vietinių karių ir patraukė į mūšio lauką. Žemaičiams manevrais pavyko prie Skuodo kaimo užimti gerą poziciją. Komtūras vis dėlto neužvilkino puolimo — kuršiai iš pradžių pakriko, tad stojo nelygus mūšis, ir vokiečiai buvo nugalėti. Riterių ordinas neteko trisdešimt trijų kryžiuočių, ką jau kalbėti apie daugel pasauliečių riterių, ne tik vietinių, bet ir svetimšalių. To mūšio data, remiantis patikimiausiais apskaičiavimais, laikytini antrieji Zangershauzeno valdymo metai, t. y. 1259-ieji, tad netrukus pasibaigus taikos sutarties terminui. Po to įvykio kryžiuočiai ėmė budriai saugotis, visur buvo pastatyti sargybiniai, ir plėšikautojų šutvė, pasukusi Goldingos link, tuoj buvo pastebėta. Dar ši nebuvo apsupta, kai komtūras paskubėjo duoti žinią magistrui. Šis skubinai surinko latvius, estus, savuosius bei arkivyskupo riterius ir išvyko pagelbėti. Tuo tarpu galybė žemaičių užpuolė Kuršo žemes, nusidriekusias Memelio link. Goldingos apgulti iš tiesų nepavyko, betgi magistras gavo iš žvalgų žinią, kad netoli stovi žemaičių kariauna, labai didelė ir gerai ginkluota, tad po priedanga kryžiuočių apgultos pilaitės, vadintos Vardaku, teko įsirengti stovyklą, iš kurios į visas puses buvo išsiųsti pasalūnai. Žemaičiai, sužinoję apie vokiečių pozicijas, nusiuntė savo žvalgus rinkti žinių. Jų vadas pranešė, jog vokiečių kariauna labai gausi, tai esą patys riteriai, įmantria ginkluote besipuikuojantys, su kuriais varžytis būtų paika. Gavę tokią žinią, žemaičių kariai naktį pajudėjo iš savo pozicijų ir miškų takais grį-

žo atgal. Rytojaus dieną, kai tik kryžiuočių žvalgai tą atsitraukimą pastebėjo, jau nebuvo kada vytis. Nieko daugiau nepasiekęs, magistras grįžo į Rygą[1].

897

Rusios reikalai. Pavaizdavę tuos Livonijos įvykius, vėlei grįšime prie tų, kurie dėjosi pačioje Lietuvoje. Matėme, kaip popiežius metė nesantaikos obuolį, sukiršindamas Danielių, pasivadinusį Rusios karaliumi, su Mindaugu — Lietuvos karaliumi, pirmojo titulą atiduodamas antrojo sūnui Vaišelgai. Ta vada kilo karas, iš ano rankų buvo išplėšta nemaža Rusios dalis, išsidėsčiusi tarp Nemuno ir Bugo, kuri po totorių buvo užimta lietuvių, labiau šiose žemėse įsitvirtinusių negu kad Voluinė ar Raudonoji Rusia. Tad, nors Mindaugas teisėtai atsiėmė išplėštas iš jo žemes ir savo sūnų, tituluotą karaliumi, įkurdino Naugarduke, Danielius, pavyduliavęs ir karūnos, ir žemių, ieškojo Mindaugui priešininkų ir rado maištauti pasiryžusį Tautvilą, kurio pusę buvo linkę paremti ir Livonijos dvasininkai, apimti pavydo kryžiuočiams. Tasai kunigaikštis tarsi 1236 metais prarado Polocką, kurį iš jo atėmė Užnerio lietuviai, nuvyko tad į Žemaitiją pas savo dėdę Vykintą, Tverės tėvoninį valdovą, kitaip sakant, jos kunigaikštį. Sumaištis tenykščiame krašte padėjo jam sueiti į artimesnę pažintį su Danieliumi; taigi, surinkęs pulką žemaičių savanorių, nusigavo į jotvingių kraštą. Drauge su pastaraisiais, taip pat su Danieliaus rusinais ir samdytais poloviečiais, vadinasi, su nemažomis pajėgomis, stojo į kovą su Mindaugu, kuris iš Naugar-

[1] Tam, kad nevargintume skaitytojo dažnomis nuorodomis į tą patį autorių, paaiškinsime, kad, kalbėdami apie Livoniją, remsimės Alnpekės kronika, kol tik išteks jos žinių. Šis autorius iš tiesų buvo liudininkas tų įvykių, kuriuos senąja vokiečių kalba rimais aprašė ir tikriausiai skyrė iškilmėse giedoti. Rašė Revelyje, vokiečių komandorijoje, ir savo kūrinį baigė 1296 metais. Jo vardas Ditlebas Alnpekė. (1817 metų leidimas, *in 4-to*, Rygoje, parengė Liborijus Bergmanas).

duko patraukė jų pasitikti, tačiau negalėjo susiremti atvirame lauke, tad užsidarė tvirtovėje, vadintoje, pasak kronikų, Boruta[1]. Priešas, nedrįsdamas palikti savo užnugaryje įsikūrusio taip stipriai ginkluoto nedraugo, stabtelėjo netoliese ir įsirengė stovyklą. Karalius naktį surengė smarkų išpuolį, kuriam vadovavo jo svainis; tasai buvo atremtas ir patyrė nuostolių. Rytojaus dieną buvę su karaliumi vokiečių šauliai su balistomis patraukė į mūšio lauką, o prieš juos stojo rusų, poloviečių ir jotvingių šauliai. Prasidėjo susirėmimai, kuriais labiau norėta pasirodyti nei kautis, tad reginys priminė turnyrą. Tautvila, nemanęs esant būtina toliau bandyti laimę Rusioje ar kokia kita vada ėmęs širdytis ant Danieliaus, paleido sąjungininkų kariauną ir skubinai išvyko į Žemaitiją[2]. Nors tuo metu vokiečiai buvo suėję į ginkluotus konfliktus su žemaičiais, vis dėlto su lietuvių karaliumi gyveno santarvėje, juk matome vokiečių riterius greta karaliaus besikaunančius su maištininkais ir Danieliumi, kuris vaidijosi su popiežiumi[3]. Karalius, pasirūpinęs saugumu savųjų Rusios žemių, nužygiavo su kariauna į Žemaitiją ir apsupo Tverimento, dabartinės Tverės, pilį, savo dėdės Tautvilos sostinę. Tasai kunigaikštis, turėdamas kartu žemaičių, rusinų ir poloviečių pulkus, surengė didelį žygį, ir kilo smarkus mūšis, baigęsis apgultųjų sėkme. Pats karalius Mindaugas buvo poloviečio, vadinto Koču[4], sužeistas į koją, o karaliaus pulkų vadas Vismantas prie

---

[1] *Lietuvos kronika ją vadina Boruta, Voluinės — Wruta (žr. VII tomo IX priedą)*.*

[2] Rankraštinė Lietuvos (Bychovco) kronika (p. 14, 15); Voluinės kronika atitinka aną žodis žodin (*p. 188*)**.

[3] *Luc. David* (B. VII.— S. 137—138). Tasai autorius žino apie šią paramą iš savų šaltinių. Tą patį liudija ir donacija (ž. V priedo VI dalį).

[4] *Sio poloviečio vardą atkartoja ir Gustyno metraštis (p. 286; tai tarytum priedas prie spausdinto Hipatijaus metraščio). Taip buvo vadinamas vienas poloviečių kunigaikštis, žuvęs 1103 metų mūšyje. Tuo tarpu Hipatijaus metraštyje (p. 188) rašoma Kon, iš ko galima daryti išvadą, kad Mindaugo žirgo koją sužeidė poloviečio strėlė. Tačiau iš kito rankraščio varianto galima geriau iššifruoti — Kocz Polowczanina***.

tvirtovės sienos buvo nukautas. Visa tai vyko 1257 metų pabaigoje[1].

898

1258 m. Danielius stoja į kovą su Lietuva. Kitų metų pradžioje Tautvila nusiuntė savo patikėtinį Raubą[2] pas Danielių, kad pakviestų į žygį prieš Naugarduką, tuo tarpu kai jis pats gaišins karalių Lietuvos šiaurėje. Rusios kunigaikštis, atsakydamas į tą kvietimą, pasivadino draugėn brolį Vosylių ir sūnų Levą, turėjusį savo kariaunoje poloviečių pulkų, taip pat uošvį, vadintą *Tegaku**. Su šiomis pajėgomis patraukė į mūšio lauką. Pinsko kunigaikščiai patys nebuvo pasišovę prisidėti prie tos bendrijos, kol nebuvo priversti. Kai pirmieji avangardo kariai pasirodė Lietuvos žemėse, buvo aptikti karaliaus pulkai, sustoję stovyklauti vienoje vietovėje, vandenų ir klampynių apjuostoje, vadinamoje *Zite***. Iš čia buvo pradėtas narsus žygis; kai buvo suduotas smūgis rusų kariaunai, kuri buvo priversta trauktis, ir visomis lietuvių pajėgomis prirėmus, ji buvo nuginta net iki Ščiaros upės. Čionai ištikusi pirmoji nesėkmė atėmė visai kariaunai norą imtis kitų veiksmų. Galop prastai susiklostęs to Danieliaus žygis, kitaip sakant, bloga susidariusi padėtis, apie kurią Voluinės kronikoje tik tarp kita ko užsimenama, verčia manyti juos pačioje pradžioje patyrus smarkoką nesėkmę, kurią kronika savo pasakojimuose bus praleidusi. Šiaip ar taip, ji nurodo, kad Danielius, matydamas visų žvilgsnius nukreiptus į tą pusę, kur link reikėjo pasukti norint pabėgti, stojo prieš karius su išmintinga kalba, aiškino, kokia būtų gėda prieš visą Lietuvą trauktis ir kaip pergalė ją dar labiau išaukštintų. Išskirstė kariauną paskirais būriais ir paleido plėšikauti į visas puses. Žiemos metas, užšalusios pelkės ne tik jiems padėjo

[1] Voluinės kronika.— l. c.

[2] Lydos apskrityje po šiai dienai esti bajorų Raubų ir Vismantų pavardžių.

visur lengviau prasiskverbti, bet ir aniems sėkmingiau juos persekioti, tad netrukus nė vieno iš jų jokiame Lietuvai priklausančiame krašte neliko. Jotvingiai irgi buvo kviesti prisidėti prie šių įvykių, tačiau dėl gilaus sniego nesuskubo laiku atvykti[1].

899

1258 m. Danieliaus pavasario kampanija. Stojus žiemai, kai atėjo tinkamas metas kariuomenei traukti į mūšio lauką, kunigaikštis Danielius nusiuntė brolį Vosylių kartu su savo sūnumi Romanu prieš Gardiną, ir tas miestas tikriausiai kokiomis nors gudrybėmis buvo lengvai paimtas. Pats pasiliko Belske, iš kur nusiuntė dalinius plėšti įvairių kraštų. Tuo tarpu naujasis Rusios karalius su gausia kariauna įsibrovė į Danieliaus žemes ir puolė plačiai baisiausiai viską niokodami. *Danielius sunerimo ir dėl žinių iš už Dnestro — totoriai apgulė Bakotos pilį. Totoriams pagelbėjo kažkoks Danieliaus vasalas, vadintas Milėju. Taigi tam, kad padėtų Bakotai, turėjo ten siųsti savo sūnų Levą*[2]. Tos aplinkybės privertė greitai baigti karą; buvo sudarytos taikos sutartys, kurios netruko įsigalėti, ir abiejų pusių kariaunos grįžo į savo šalis. Tautvila, apie tai sužinojęs, nutraukė priešiškus veiksmus Žemaitijoje, paliko stovyklą ir pats pabėgo pas Danielių, kuriam išsakė priekaištus už tai, kad pasidavė karaliaus aukso vyliui; šitaip užsitraukė ano smarkų pyktį ir neteko didžiulės jo paramos[3].

900

1258 m. Sutartis su Danieliumi. Danieliaus ir Mindaugo sudarytos sutarties sąlygos buvo tokios: pirmasis Vaišelgos ir Lietuvos karalystės naudai kartu su broliu

[1] Voluinės kronika.— l. c.
[2] *Voluinės kronika.— P. 191*.*
[3] Ibidem.

Vosylium atsisako visų teisių, kurias kada nors buvo turėjęs į Brastą, Melniką, Slonimą, Volkovyską, Belską, Gardiną ir Naugarduką su jų žemėmis, prisiimdamas įsipareigojimą teikti karaliui paramą kovoje su kiekvienu priešu. Vaišelga savo ruožtu atsisako Rusios karaliaus titulo, kurį pakeičia vardu Naugarduko kunigaikščio ir juo būna pripažintas Pietų Rusios kunigaikščių: Voluinės, Pinsko, Haličo. Tvirtesnės sąjungos ir artimesnės bičiulystės vardan Danieliaus sūnus Švarnas turi vesti Mindaugo dukrą. Visa tai netrukus virto tikrove, ir jauną karalienę Vaišelga nulydėjo pas jos vyrą; tada suvažiavus Danielius gavo diplomatinį pripažinimą kaip Rusios karalius, o Vaišelga — kaip Nargarduko kunigaikštis[1].

901

1258 m. Tautvilos žygiai į Šiaurės Rusią. Tautvila Danieliaus dėka buvo nuskurdintas, tad Žemaitijoje buvo taip smarkiai priremtas, kad turėjo dangintis į Dauguvos vidupio žemes ir ten kartu su savaisiais prašytis prieglobsčio pas smulkius Padauguvio Rusios kunigaikščius, o gavęs jį, leidosi plėšikautojų papratimu į kaimynų žemes ieškoti grobio. Dar 1258 metais tokie būriai, rusinų iš Polocko žemių padedami, nusigavę Smolensko link, apiplėšė Voiščinos, dabar vadinamos Bojovu, valsčių, o tenykštę pilį užėmė šturmu. Tą patį rudenį kita lietuvių grobikų gauja atsidangino prie Toržoko; jos atremti stojo Didžiojo Naugardo riteriai, tačiau, į pinkles įvilioti,

[1] *Ibid.* Taip pat Rankraštinė Lietuvos (Bychovco) kronika.— P. 15. *Popiežius Inocentas ir Danielių paskelbė Rusios karaliumi. Danielius, tikriausiai kaip ir Mindaugas, buvo priverstas ryžtis šiam žingsniui, nes norėjo taikos su vengrais ir lenkais, taip pat gauti jų paramą kovoje su mongolais, jotvingiais, ypač su lietuviais. Danielius buvo karūnuotas 1295 metais Drohičine (regis, tame, kuris yra Kobrino apskrityje, o ne Polesėje). (Voluinės kronika.— P. 192)*.

pralaimėjo ir prarado nemažai savųjų, kurie buvo nukauti ar paimti į nelaisvę. Šitaip susiklosčius, Toržokas smarkiai prisikentėjo, o lietuviai neteko gero grobio[1].

902

1258 m. Žygis į Mazoviją. Danielius, gavęs Pietų Rusios karaliaus titulą, norėjo jį savo karine galia sustiprinti, todėl paskelbė karą Mazovijos kunigaikščiams, kurie tą karūną, popiežiaus jam atsakytą, spyriojosi pripažinti. Mindaugas, kaip sąjungininkas, turėjo šiame kare jį remti, tad nusiuntė dalinį, vadavaujamą Treniotos[2], turėjusį Žemaitijoje kažkokią valdą. Jo kariaunoje rusų—lietuvių pulkus vedė Eustachas Konstantinovičius, Riazanės bajoras, į Lietuvą atklydęs pabėgėlis, o visam žygiui vadovavo Švarnas, Danieliaus sūnus. Taip netikėtai užpuolę Mazoviją, sučiupo kunigaikštį Ziemovitą kartu su sūnumi ir visu dvaru Jarošove, Jazdovo valdoms priklausančiame palivarke, per Joninių vakaronę, kitaip sakant, švenčiančius Šv. Jono Krikštytojo dieną. Šis kunigaikštis, nelaimei, pateko kaip dalis Švarnui, kuris savo rankomis, matyt, būdamas įkaušęs, nukirto jam galvą. Jaunas jo sūnus Konradas, papuolę į Treniotai atitekusių belaisvių būrį, išliko gyvas, o vėliau už išpirką buvo Mindaugo išlaisvintas. Užpuolikai pasklido po visą Mazovijos kraštą, grobdami belaisvius ir turtą. Tuo tarpu mazoviečiai susibūrė draugėn ir prie Dlugosedlio kaimo stojo į mūšį, bet buvo įveikti, o tai užpuolikams leido išsigabenti grobį ir perdėm juos įpykdė, tad visa, kas tik jiems po ranka pakliuvo, sunaikino. Sako, kad pats Plockas tuo metu buvo sugriautas. Betgi, negana to, ta pati Švarno

[1] *Karamzin.*— T. IV.— S. 44.— Nota 102.

[2] Kronikose iš tiesų nieko nekalbama apie Daumanto ir Treniotos susitaikymo su savo dėde datą, bet jau nuo jų krikščionybės priėmimo meto regime juos karaliaus pusėn perėjusius.

ir lietuvių sandrauga kitais metais kitoje Mazovijos pusėje pridarė daugybę žalos, paskui, nupuolus anapus Vyslos, į Lovičiaus žemę, labai smarkiai suniokojo ir be jokių kliūčių išsigabeno grobį[1].

903

1259 m. Žygis į Rusią. Pietryčių Lietuvoje rusinai, baskakų, kitaip sakant, totorių mokesčių rinkėjų, pernelyg rodomos globos drūčiai įkiršinti, pasienyje pridarydavo daug bėdų, užtat prireikė rengti žygį į Lucko kunigaikštystės žemes. Tad Lietuvos karalius manė esant reikalinga kreiptis į sąjungininką karalių Danielių, kad šis, jei turės norą, prisidėtų arba vadovautų žygiui, kuris bus rengiamas Uzviahlos ar Kijevo apylinkėse, kur lietuvių kariauną nuvedė Vaišelga[2], Naugarduko kunigaikštis. Danielius su broliu Vosylium, apsiėmę vykti į Uzviahlą, nusprendė paskubėti ir bematant atžygiavo į Korcą, kur laukė žinios iš Vaišelgos ir lietuvių. Betgi nesulaukę nutarė traukti toliau. Šiems būnant kelyje, siųstasis Švarnas su avangardo pulku iš penketo šimtų raitelių priartėjo prie Uzviahlos tvirtovės, ant kurios sienų stovėję ginkluoti žmonės ėmė šaipytis iš kunigaikščio, su tokiu mažu būriu drįsusio prisiartinti prie miesto. Kitą dieną atvyko Danielius; tai pamatę, uzviahliečiai pasidavė jo malonei. Tačiau rūstus valdovas, įniršio pagautas, įsakė miestą sudeginti, o gyventojus atiduoti kariams pasidalyti kaip belaisvius. Paskui patraukė atgalios ir paliepė surengti pokylį. Netrukus atvyko Vaišelgos vedami lietuviai ir gerokai nustebo radę iš Uzviahlos tik degėsius, nes ką tik, taikydamiesi ją užimti, giedojo giesmes savo dievų

---

[1] *Stryjkowski.*— S. 285. Šis, remdamasis Dlugošu, suriko nurodydamas datą. Narušević̆ius (t. V.— P. 51, 52) jį pataisė.

[2] Voluinės kronika tą kunigaikštį vadina Romanu. Juk Vaišelga, anot rankraštinės Lietuvos (Bychovco) kronikos (p. 15), turi kaip tik tokį vardą arba Romualdo, kaip kad pažymėta perrašinėtojo ranka.

Andajaus ir Deverikso garbei[1]. Vaišelga, neketindamas nieko daugiau daryti, nes juk žygio tikslas jau buvo pasiektas, taisėsi grįžti Lietuvon, tuo tarpu gavo iš savo tėvo nurodymą užkariauti Lucko žemę, idant būtų kuo atlyginti kariams, dalyvavusiems žygyje. Tatai nepatiko kunigaikščiui Danieliui, kuris, tikriausiai atsiliepdamas į Lucko kunigaikščio skundus, nusiuntė savo kariaunos vadą Jurgį Olelkaitį prieš lietuvius plėšikautojus, su kuriais Vaišelgos jau nebuvo; jie turėjo du vadus — Chvalą ir Sirvydą Ruškaičius. Šie Lucko ir Černigovo kunigaikštystėms priklausančioms žemėms pridarė nemaža žalos. Per šiokius tokius susidūrimus rusinams, Olelkaičio vedamiems, pavyko lietuvius priremti, mat šie, kai brovėsi siaura perėja tarp liūnų, buvo įklampinti ir patyrė geroką nesėkmę. Chvalas žuvo, o Sirvydui savųjų likučius labai sunkiai pavyko išvesti[2].

904

1259 m. Totorių, vadovaujamų Burundajaus, antplūdis. Vos tarp Danieliaus ir Mindaugo kilo tos rietenos, atėjo žinia apie didžiulį totorių, vedamų Burundajaus, antplūdį. Jis buvo paėmęs valdžią po Kuremsos mirties, žmogaus ramaus, nelinkusio imtis tolimų žygių, o pats, vos pradėjęs valdyti, pasirodė turįs Čingischano ir Batu bruožų. Danielius, tiesą sakant, pats sukurstė totorius pulti savo ir kaimynų valstybes: atiminėjo iš totorių valdytojų jų rankose buvusius kuriuos ne kuriuos valsčius, išsidėsčiusius tarp Bugo bei Teterevo, o tuo metu, kai mirė Kuremsa ir ordoje pasikeitė valdžia, pradėjo kivirčytis su mokesčių rinkėjais. Staiga kaip iš dangaus nukritę Burundajaus kariai priartėjo prie Haličo žemių. Vadas liepė paklausti Danielių: „Noriu žinoti, ar esi draugas chano, ar priešas? Jeigu draugas, tai parodyk man nuo-

[1] Žr. VI priedą.
[2] Anksčiau cituota Voluinės kronika.

lankumą ir eik kartu su mumis užkariauti Lietuvos". Pasak Rusijos istoriko Karamzino, Danielius abejojo, tačiau tokio baisaus priešo akivaizdoje nebuvo laiko svarstyti. Nusiuntė į pagalbą brolį Vosylių su kariauna. Totorių gaujos patraukė Lietuvos link. Tuo tarpu jie atsidūrė prieš tyvuliuojančias Pinsko pelkes, vasarą gana pavojingas. Lietuvos kariai tikriausiai nestovėjo nieko neveikdami, o jeigu anie būtų prasigavę per pelkes ir leidęsi Nemuno aukštupio link, ten būtų atsidūrę vietovėse, labiau masinančiose pulti, betgi pietiečiams grobikams jos priminė ne vieną kartą patirtą pralaimėjimą, kovų su lietuviais negandas, totoriams visad pragaištingas, tarytum lemties siųstas. Tad Burundajus buvo priverstas pareiškimą, panašų į tą, kuriuo sveikino Danielių, išsakyti ir Mindaugui. Lietuvos karalius nusprendė verčiau pasiskelbti chano draugu ir suteikti jam pagalbą puolant Lenkiją negu kad bandyti abejotiną laimę mūšyje. Visa tai vyko 1259 metais, kai totoriai, vedami Burundajaus, su pagalbon atėjusiais rusinais ir lietuviais, persikėlę per Bugą, patraukė į Lenkiją. Totorių gretose buvo ir jotvingių, ir Prūsijos galindų, atsidūrusių ten panašiu būdu[1].

905

1259 m. Totoriai išvejami iš Lietuvos. Ši svari parama, totorių per apsukrumą gauta, galėjo jiems patiems grėsmę užtraukti, jei Rusios kunigaikščiai būtų daugiau drąsos turėję ir atsargumo. Juk Burundajus, vesdamas savo karius anapus Bugo, pasistengė Danielių ir Vosylių apsupti savo galvažudžiais, šitaip totorių gvardiją palikęs tarsi jiems patarnauti. Apdairūs ir smarkūs totoriai laikė savo rankose tuos kunigaikščius su jų šeimomis, naudodamiesi jais kaip įkaitais, laiduojančiais anų teikiamą paramą. Vosylius netgi turėjo lydėti juos į Jotvingiją ir Galindą, iš kur, nusiuntę aibes padėti svarbiausiai savo

[1] *Stryjkowski.*— S. 282; *Naruszewicz.*— T. V.— S. 57; *Karamzin.*— T. IV.— S. 75.

armijai, patys leidosi plėšikauti į Nalšios[1] kunigaikštystę, kitaip sakant, į žemes tarp Narvos ir Šešupės. Vaišelga paskubėjo pagelbėti tenykščiams gyventojams, išvijo užpuolikus ir paėmė į nelaisvę Danieliaus sūnų Romaną, vadovavusį totoriams[2].

906

1259 m. Danieliaus surengtas puolimas. Niekada nepasiduodantis įtūžiui Danielius, sužinojęs apie sūnaus suėmimą, savo totorių gvardiją nuvedė į Naugarduko kunigaikštystę ir patraukė tiesiog Volkovyskan, kur buvo Vaišelga su Tautvila, linkę padėti kovojantiems su Danieliumi. Tie kunigaikščiai išvyko iš Volkovysko, išsivesdami kartu belaisvį. *Taigi miestą užėmė lengvai, paimdami į nelaisvę ir kažkokį kunigaikštį Glebą, kurį Danielius pagarbiai priėmė**. Danieliaus pulkai vijosi juos, prie Zelvos įvyko susirėmimas. Galop jie nusigavo iki Gardino; ir jau Rusios karalius buvo betraukiąs užimti to miesto, kai kilo pavojus, totorių būriams *įsiveržus į jotvingių kraštą. Ši aplinkybė atšaldė Danielių nuo tolesnių žygių į Lietuvą*[3].

907

1260 m. Susirėmimai su kryžiuočiais. Karalius Mindaugas tų neramumų šalyje metu buvo Kuršo pasienyje, kur jam apsilankyti buvo labai svarbu. Livonijos magistras Burhardas, patyręs nesėkmių susidūrimuose su žemaičiais, buvo užsimojęs imtis didesnių žygių į jų žemes. Tuo tarpu į Žemaitiją atvyko karalius, geruoju sutvarkė reikalus, privertė nusileisti maištininkus, parodė malonę Tautvilai, siųsdamas į Nalšios kunigaikštystę kartu su pasišovusiais padėti žemaičiais paremti Vaišelgos; tuo

[1] Nalšia arba Užnalšė — tai tas pats, kas Užgirio kunigaikštis.
[2] Voluinės kronika.— l. c.
[3] Ibidem. *Voluinės kronika.— P. 197***.

metu atėjo žinia apie totorių drauge su Vasilka ir Romanu puolimą. Kai visa tai dėjosi, kilo nauji neramumai toje karalystės pusėje. Žemgaliai, neapsikęsdami „fogtų" (*Vogtów*), kitaip sakant, ordino vaitų, valdžios, atsisakė kryžiuočių klausyti, savo valdytojus išsiuntė iš šalies, nė mažiausios skriaudos jiems nepadarę. Tad riteriams teko griebtis paveikesnių priemonių, kad būtų įsitikinę dėl savo valdžios tame krašte. Tam tikslui į 1259 metų pabaigą ginkluoti žmonės priruošė ir kartu su arkivyskupu sukaupė daugybę statybai reikalingos medžiagos bei maisto išteklių, kuriuos sukupeliavo rogėse. Buvo manoma apie galingos tvirtovės Žemgaloje statybą, kad galima būtų ten turėti gausias karines pajėgas, apie kurias sužinoję gyventojai nustėrtų iš nuostabos. Norėta pasiekti Žemgalos miestą Tervetę, tikriausiai tos provincijos sostinę, betgi ji jau buvo tokiomis stipriomis tvirtovėmis apsupta ir taip stipriai ginama, kad ją paimti buvo neįmanoma. Tad teko atsisakyti tų ketinimų ir apsaugoti įtvirtinimais *Doblen* kalną, kitaip vadinamą Durbės (*Durbe*), prie to paties pavadinimo upės. Ten dar 1256 metais vokiečiai būtų pastatę tvirtovę, pavadinę pagal šv. Jurgį Jurgenburgu, Karšuvos apylinkėse, priklausančiose jau nebe Žemgalai, o Žemaitijai, vėliau — Lietuvos karalystei, tačiau karalius kreipėsi dėl to pareiškimu, ir vokiečiai pirmą kartą atsisakė savo ketinimų. Tik Burhardas, nepaisydamas ankstesnių nutarimų, iš paruoštos medžiagos pastatydino pilaitę ir įkurdino ten įgulą, o pavasariop sustiprino priėmęs naujų kareivių. Žemaičiams rūpėjo ta jų žemėje pastatyta tvirtovė. Karaliaus vardu prasidėjo diplomatiniai protesto pareiškimai, tačiau be naudos. Neliko nieko kito, kaip tik pastatyti netoliese panašią tvirtovę, kas ir buvo lygiai taip pat sėkmingai padaryta. Galinga lietuvių įgula ir prilygstanti jai savo pajėgumu vokiečių skelbė vienos kitoms karus, riteriai stodavo į turnyrus, ir nesiliovė liejęsis kraujas[1].

[1] *Alnpek.*— S. 64—69; *Petri de Dusburg.* Ord. Teuton. Sacerdotis. Chronicon Prussiae cum notis Christ. Hartknoch. Jenae, M. DCL XXIX.— Pars. III.— C. 80*.

908

1260 m. Karalius Mindaugas pripažįsta kryžiuočius Lietuvos karalystės paveldėtojais. Dėl tokių susidariusių aplinkybių prireikė aiškintis vieniems su kitais, prasidėjo skundai ir diplomatinė kova. Karalius priekaištavo kryžiuočiams, kad jie godūs ir greiti vaidytis, per ką amžiams sudaryta sąjunga buvo nutraukta. Kryžiuočiai savo ruožtu teisinosi, tikriausiai ėmęsi savo laikų politikos vingrybių, galop pareikalavo naujos sąjungos, tvirtesnės, sudarytos patikimesniais pagrindais negu kad ankstesniais metais bei sutvirtintos donacijomis. Norėjo kaskart daugiau dovanų iš nuolaidžiojo Mindaugo, nes manė, kad krikščioniškosios Europos akivaizdoje jie esą reikalingi svaresnių patikimumo ir ištikimybės krikščionybei įrodymų. Atsikvietė iš Vokietijos senąjį Andrių Štirietį, užpuolė karalių ir taip jį prispyrė, kad šis Kryžiuočių ordiną paskelbė visos savo valstybės paveldėtoju tuo atveju, jeigu savo vyriškos lyties įpėdinio neturėtų[1].

909

Pastebėjimai. Lengva suprasti, kad tokiu žingsniu užsitraukė visos tautos pyktį. Jis, tiesa, turėjo trejetą sūnų pačiame jėgų žydėjime, betgi karaliaus šeimą galėjo ištikti nelaimės, ir valstybė netikėtai patektų svetimųjų valdžion, ir dar vokiečių, tokiu tuo laiku lietuvių tautai atgrasių. Labiausiai, atrodė, buvo papiktinti tuo sūnėnai, juk per tą aktą su karališkosios šeimos tiesioginės linijos baigtimi žlugtų ir visos giminės viltys. Štai čia ir reikia ieškoti šaknų visų nelaimių, kurios sunkia našta prislėgė Mindaugui pečius ir valdžią. Tikriausiai ta paskutinė donacija bent jau nebuvo suteikta be lietuvių didikų, susirinkusių Kernavėje, ir tikriausiai ja buvo sie-

[1] Žr. V priedo VI donaciją. *Žr. Dogelio rinkinį, kur išspausdinta Mindaugo privilegija, duota Lietuvos piliečiams. Ja suteikiama laisvė sudaryti testamentus kryžiuočių naudai. Tai įrodymas didžiulio karaliaus palankumo tam ordinui ir nepaprasto vienuolių godumo*.

kiama atsiliepti į raginimus ar rasi pateikti visam krikščioniškajam pasauliui įrodymų ir laiduoti, kad Lietuvos karalystė, mažais žingsneliais artėdama prie to, jog visoje šalyje bus pripažintas šventasis tikėjimas, liks ištikima savo sprendimui, o jeigu baigtųsi tikrojo tikėjimo valdovų giminė, neužleis sosto tam, kuris išpažįsta nežinomą jiems tikėjimą ar nesutaria su Romos bažnyčia. Galop iš kryžiuočių turėjo būti gauti tvirti patikinimai nuolatinės draugystės ir taikos, įsipareigojimai liautis niokojus kuršius bei žemgalius, ligi šiol tebeverčiamus į krikščionybę, taip pat nedrumsti gražios kaimynystės santykių su žemaičiais, atsisakant visų jų užimtų žemių. Tos nuostabios viltys, tos šventos sutartys, kurių sudarymas, be abejonės, paminėtas iškilmėmis ir laiduotas religinėmis konfirmacijomis, greitai išvirto į pražūtingas negandas.

910

1260 m. Nauji vaidai su kryžiuočiais. Vos keli mėnesiai praslinko nuo naujosios sutarties sudarymo, kai vėl kilo rietenos, kur kas grėsmingesnės už ankstesnes. Karaliaus sūnėnai turėjo būti smarkiai įniršę ant kryžiuočių dėl pirmiau minėtos priežasties, tad galėjo iškloti visa vienuoliams riteriams, o tie, kaip tais laikais riteriams buvo įprasta, jautria širdimi į visas nepalankias jiems šnekas atsiliepdavo. Atsitiko taip, kad giminės Treniotos, kuris turėjo valdą Žemaitijoje, išsiuntė kažkokias prekes į kitas šalis parduoti kryžiuočiams; nežinia kokia vada prireikė tas prekes konfiskuoti. Treniota, negalėdamas išprašyti jų atšaukti minėtų daiktų konfiskavimo, kreipėsi į karalių. Veltui karalius užstojo savo giminaičius, veltui aiškino, kaip neteisingai pasielgę, galop baudė grąžinti nors pusę, tačiau kryžiuočiai užsispyrę laikėsi savo. Karalius, įžeistas tokios nepagarbos jam ir to, kad nepaisomas jo patronatas, leido nuskriaustiesiems ieškoti teisybės ginklu, ir Treniota su kariauna užpuolė anuos, nusigavę anapus Dauguvos, o ten pridarė daug žalos[1]. Karalius šį kartą

[1] Žr. VI priedo II dalį.

nelaukė protesto pareiškimų, tik liepęs skubinai sušaukti karius, įžengė į Kuršą ir dalį, kurią laikė esant jam priklausomą, užėmė. Dėl tų veiksmų abiejose ordino provincijose, Prūsijoje ir Livonijoje, visus apėmė nerimas. Iš visur prie Jurgenburgo telkėsi pulkai vokiečių kariaunos, betgi tos tvirtovės prieigas tiekti maistui rado jau atkirstas. Kryžiuočių stovyklą pasiekdavo vis labiau bauginančios žinios, vis didesnio pavojaus grėsmė buvo skelbiama. Tai buvo 1260 metų pabaigoje ir kitų pradžioje. Šiaip ar taip, žiema ir pavasaris buvo skirti karo žvalgybai. Kryžiuočiai pasinaudojo proga skleisti gandus, šmeižtus, paskalas, juodindami visą lietuvių tautą ir karalių Mindaugą.

911

1260 m. Įvykiai Rusioje. Tasai monarchas, be šių kivirčų, pranašaujančių karą su kryžiuočiais, norėjo užsitikrinti ramybę, o tai buvo neįmanoma nesutramdžius pietinės Rusios kunigaikščių, vienaip ar kitaip palenkus juos atnaujinti sudarytą tvirtą taikos sutartį. Turėdami tokį tikslą, du lietuvių daliniai stojo prieš Voluinės kunigaikštį Vasilką, kuris, pačiu laiku perspėtas, jau buvo pasirengęs juos atremti. Pirmasis dalinys, *vadovaujamas Eustacho Konstantinovičiaus, iš Rezanės pabėgusio bajoro**, įsibrovė į *Lietuvos Kameneco*** apylinkes, apiplėšė, ir kariai, sužinoję apie pasirengimą priešintis, skubinai su grobiu pasuko atgalios. Voluinės bajorai Zalislavas ir Steponas *Medušnikas nesėkmingai vijosi**** besitraukiančius net iki Jieseldos upės. O patsai Vasilka su sūnumi Vladimiru stojo prieš kitą lietuvių dalinį, *prie Melniko grobio prisiplėšusį*****, vadovaujamą *Kondižato Tiudijaminovičiaus******, kuris buvo įsirengęs prie Nevelio ežero stovyklą ir apjuosęs ją pylimu. Rusinai užėmė stovyklą, juoba laimėdami didesne persvara, kadangi pati vietovės padėtis nežadėjo jokio prieglobsčio bėgantiems. Tuo tarpu Pinsko kunigaikščiai Teodoras, Danielius ir Jurgis, kurie, į Vasilkos kreipimąsi atsiliepdami, nedrįso atvirai sto-

ti prieš lietuvius su ginklu rankose, tikriausiai griežtai laikydamiesi sutarties, atvyko į Voluinės stovyklą ir surengė iškilmes Vasilkai pagerbti, kad apramintų jo nepasitenkinimą. Vasilka po tos pergalės nusiuntė bajorą su trofėjais pas Danielių, kurį anas pasivijo Podteličyje, pakeliui į Vengriją[1]. Nors kronikose nėra kitų smulkesnių žinių apie Lietuvos santykius su Pietų Rusia, susiklosčiusius vėliau, vis dėlto iš įvykių eigos galima spėti, kad buvo susikalbėta dėl tvirtos taikos sutarties, juk iki pat Mindaugo mirties su rusinais nebebuvo jokių susirėmimų. Žinoma, Voluinės kunigaikštis Vasilka toliau gyveno su Lietuva kuo gražiausiai sutardamas, ir iš tos pusės sienų saugumas abejonių nekėlė.

* * *

VI skyrius

ĮVYKIAI PASKUTINIAIS MINDAUGO VIEŠPATAVIMO METAIS

.....

912

Vaišelga. Trylikťasis amžius buvo ypačiai skurdus jaunimo gero auklėjimo, netgi kunigaikščių dvaruose, atžvilgiu. Lietuvoje išnyko senosios institucijos, o pasikeitus

[1] Voluinės kronika.— *P. 200. Toji kronika aprašo vertą paminėti įvykį. Šiame susitikime prie Nevelio lietuviai apsistojo prie ežero, o kai pamatė artėjant rikiuote išsidėsčiusį priešą, kronikos žodžiais tariant, „siedoša vo tri riady za ščity, po svoemu narovu". Metraštininkai šiuos žodžius suprato kaip slovyklos įtvirtinimą. Vis dėlto tai tikriausiai buvo tam tikra rikiuotė iš trijų eilių skydais prisidengusių žmonių. O taip kovoti mokėjo tik lietuviai*.*

religijai, pakito ir laiko dvasia, trūko apsišvietusių žmonių, kurie būtų sugebėję vesti jaunimą dorovinio tobulėjimo keliu naujųjų laikų dvasia, sekdami didžios kultūros Graikijos ir Romos tautų pavyzdžiu. Taip tad tiesi ir tvirta sarmatų dora buvo paminta, o vietoje jos pačiose prakilniausiose giminėse įsigalėjo pagedę papročiai. Iš čia radosi visas blogis, pasklidęs slavų ir lietuvių žemėse, juk dažną kartą valdžią turėję žmonės patys stokojo doros, kilnumo, sąžinės, saiko, teisingumo, nepasižymėjo broliška santarve ar meile tėvynei. Mušėsi, pliekėsi, žudė vieni kitus, rengė pinkles, dažnai brolis prieš brolį stodavo į mūšį, pamiršę netgi graudžias pamokas, kurias buvo iš totorių gavę. Užkietėję palaidūnai, įsišėlę lėbautojai buvo puikybės apimti, pavydo ir godulio kupinos jų širdys ir valdomas protas. Per nieką buvo laikomas paprastas žmogus, tevertinamas tik kaip įrankis šaltos širdies turto troškimui patenkinti. Kadaise dosnia ranka dalijo bažnyčioms ir per tai kronikininkų giriami buvo žmonės iš dvasininkų luomo. O kai į gyvenimo pabaigą prabusdavo sąžinės kirminas, į širdį smelkdavosi Dievo baimė, galudienio sulaukę vilkdavosi vienuolio rūbą, tikėdamiesi, kaip kad jiems būdavo sakę vienuoliai, atpirkti nuodėmes ir sulaukti palaimingų vilčių išsipildant, kapo duobę užpylus, už turtus, paliktus šiame pasaulyje, anapus karsto. Dorą gerbę ir jos troškę kunigaikščiai neturėjo kaip kitaip atsikratyti gyvenimo purvo, kaip tik įsipareigodami ordinui ar kitais įžadais; juk tais laikais tik Dievo prieglobsty, nuošalėj, buvo galima rasti užuovėją tikrajai dorai. Taip pasielgė Boleslovas Gėdingasis, panašiai padarė ir Vaišelga, tiktai pirmasis, būdamas įsitikinęs savo tvirtybe, liko soste, davęs įžadus santvardos, o antrasis, vienuolio rūbą vilkdamasis, gelbėjosi nuo pavojų. Čia keliais žodžiais aprašysime Vaišelgos gyvenimo bruožus, kurie pakankamai gerai kronikose išdėstyti. Jis buvo Mindaugo sūnus*, gimęs 1223 metais, ir, pasak genealoginių lentelių, buvo kur kas vyresnis už brolius Rukl̨ ir Rupeikį. Kaip pagonis turėjo vardą — Valstininkas. Jis negalėjo priimti krikšto kartu su tėvu, kadangi 1252

metais buvo paimtas įkaitu Slonime kunigaikščio Danieliaus. Tikriausiai ten suvokė tikėjimo tiesas ir Romano, kitaip, Romualdo, vardu priėmė rusiškąjį tikėjimą (§ 903). Grįžęs pas tėvą, regis, apie 1255 metus, turėjo pereiti į lotyniškųjų apeigų krikščionybę, tikriausiai tarpininkaujant dominikonų vyskupui Vitui, lenkui, todėl gavo Vaitiekaus vardą, kuris, rusiškai ir lietuviškai iškraipant, pakito į Vaišelgą. Juk jeigu nebūtų buvęs katalikas, nebūtų galėjęs gauti iš popiežiaus Rusios karaliaus titulo, suteikto jam vietoje Danieliaus, atsimetusio nuo sąjungos su Romos bažnyčia. Kai vis dėlto buvo susitarta ir Vaišelga karalystės pavadinimą pakeitė tikresniu vardu — Naugarduko kunigaikštyste, tai tapo valdovu didžiojo krašto, Jieseldos, Bugo, Narvos ir Nemuno vandenų skalaujamo, iš seno atviro priešo antpuoliams, grobimams, sumaištims, tad turėjo įvesti ten griežtesnę vidaus tvarką ir uoliai jos žiūrėti. Taigi negalėjo žmonių, buvusių jo rankose, pradžiuginti švelnia valdžia. Todėl kronikos nurodo jį buvus tironą ir bešird[1]. Ir iš tiesų soste būdamas, jis susidūrė su nemalonumais, paprastai būdingais aukščiausiajai valdžiai. Nemokėjo širdies numaldyti ar nenorėjo per įprastines tų laikų kunigaikščių linksmybes. Ieškojo nusiraminimo religijoje, grįžo prieglobstin priimtojo tikėjimo, nes nerado atvangos širdžiai, turėdamas gryną sąžinę, angeliškos tobulybės godojančią, niekur kitur kaip tik vienuolio rūbą apsisiautęs, kuo toliau nuo viso pasaulio ir nuo jo pagundų. Atsitiko taip, kad 1260 metais jis buvo pakviestas į Haličą, į kunigaikščio Jurgio, Levo sūnaus, o Danieliaus vaikaičio, krikšto apeigas[2]. Ten, triukšmingos puotos šurmulyje, karaliaus rūmų prabangos apsuptam,

[1] *Hipatijaus metraštyje (p. 201) dar fantastiškiau papasakotas kažkoks perdėtas padavimas. Jis jau vien dėl to netikras, kad yra anachronizmas. Cituojamoje kronikoje jis skamba taip: „Voišelk že nača kniažiti v Noviegorodcie, v poganstvie budia (tai ir yra anachronizmas), i nača prolivati krovi mnogo: ubivašet bo na vsiak dien po tri po četyri; kotorogo že dni ne ubičet kogo, pečalovašiet togda, koliže ubiašet kogo, togda vesel biašet." Toliau jį krikštija Naugarduke ir dar į svečius pas Danielių siunčia. Viskas neteisinga, neatitinka realybės*.

[2] Rankraštinė Lietuvos (Bychovco) kronika.— P. 16.

dar labiau sutvirtėjo nusistatymas, neapykanta pasauliečių gyvenimui, ir jis apsisprendė tuoj pat stoti į vienuolyną. Atsižadėjo savo kunigaikštystės pusbrolio Romano Danilovičiaus labui, ir tėvas tam pritarė, nuvyko į Polonos vienuolyną, vadovaujamą tenykščio vyresniojo, abato Grigorijaus, žmogaus tokio dievoto, kokio nei prieš jį, nei po jo tie rusiškieji kraštai, anot kronikininkų, nematė. Apsivilko vienuolio rūbą ir bemaž dvejus metus pratinosi prie vienuolio pareigų. Paskui kaip piligrimas nukeliavo į Athos kalną, visame Rytų krašte garsėjusį vienuolynais, pasižyminčiais tobula vienuolių gyvensena. Atvykęs į Vengriją, Pešte aplankė karalių Belą, kuriam buvo Danieliaus rekomenduotas. Betgi toliau keliaudamas, pasiekęs Bulgariją, susidūrė su kliūtimi, tad turėjo ją aplenkti, mat tuose kraštuose, sausumoje ir jūroje, keliautojams buvo labai nesaugu, nes siautėjo plėšikai. Taigi grįžo į gimtąją šalį ir įsikūrė nuošaliame atsiskyrėlio namelyje Lauros giraitėje[1], kitaip sakant, Palaimintojo Eliziejaus vienuolyne, netoli Naugarduko stovėjusiame palei Nemuną, kurio abatas buvo minėtasis Dievo žmogus Eliziejus; ta vietovė, pavadinta Lauro vardu, Lauriševu[2], ligi šiol atmintina.

913

Erdvilaičiai. Išdėstėme žinomus mums Vaišelgos, karaliaus ir kunigaikščio, vienuolio ir atsiskyrėlio, gyveni-

[1] *Laura (Łaura, Ławra) — žodis, kilęs iš Aleksandrijos, reiškia bažnytinę jurisdiką. Vėliau jis buvo pradėtas vartoti Rytų bažnyčios — imta jį taikyti vienuolynams, kuriuose (arba greta kurių) buvo įsikūrusi vienai bažnyčiai priklausanti vienuolių išlaikoma brolija. Todėl senaisiais amžiais tikriausiai kiekvienas didesnis vienuolynas buvo vadinamas laura — iki pat XVII amžiaus, kai tas vardas Rusijos bažnyčioje ėmė reikšti tam tikrą hierarchijos laipsnį (Žr.: Краткое историческое описание Киево—Печёрской Лавры.— Киев, 1795 (Kijew, 1826.— S. 42—43.— Przypis 27)*.

[2] Įvykiai, suminėti šiame skyriuje, yra iš kronikų: Lietuvos, Voluinės bei Strijkovskio ir palyginti su Stebelskio pasakojimais (Żywoty ŚŚ. Panien.— T. I.— S. 160). Pastarasis spėja, esą Vaišelga

mo ypatumus; pirm baigiant pasakojimą apie jį, dera dabar sukaupti visetą apie brolius Erdvilaičius, Mindaugo sūnėnus. Vyriausiasis jų Arvydas, kitaip vadinamas Daumantu, tikriausiai dar tėvui esant gyvam, pasižymėjo karuose. Po tėvo mirties dalyvavo kare Rusioje, prie Dnepro aukštupio ir vidurio, prisidėjo prie siekių laiduoti saugumą Lietuvos sienų su Severijos kunigaikštystėmis, t. y. su Smolensko, Briansko, Černigovo, o tai buvo labai svarbu tėvynei. Susituokė su savo dėdės žmonos seserimi ir per tai užmezgė artimesnius už savo brolius santykius su karaliumi, ilgai išbuvo jam palankus. Turėjo skirtinę Nalšios kunigaikštystę, o Nalšėnų[1] mieste gyveno iki karalienės Mortos mirties. Kitas Erdvilo sūnus buvo Treniota, pats geriausias karys iš visų brolių; tai jis daugelyje karų pagelbėjo Mindaugui. Jam iškart buvo pavesta žiūrėti Nalšios kunigaikštystės ir Lietuvos Rusios sienų iš Palenkės, arba Jotvingijos, pusės. Su kitais jo biografijos ypatumais šiame veikale jau esame susidūrę ir dar susidursime. Trečiasis, pats jauniausias, buvo Tautvila — didžiausias nenuorama, apie kurį jau esame kalbėję ir to nekartosime, be to, apie jį turėsime ką pasakyti ateityje.

(Wojsiełk) yra klaidingai ištartas rusiškas vardas Bazilekas *(Bazylek)*, kadangi Lietuvos kronika vadina jį rusišku vardu — Romanu ar Roubaldu, t. y. Romualdu. Kojalavičius, apie palaimintojo Eliziejaus gyvenimą rašydamas slavų kalba (Miscellanea.— P. 8), nurodo, kad jis esą buvo lietuvis, kunigaikščių kilmės, Treniotos sūnus, didžiojo Lietuvos kunigaikščio, turbūt Mindaugo, rūmuose iš karto užėmęs aukštas pareigas. Jis, būdamas krikščionis, iš didelio dievotumo pasirinko buveinę tyruose. Ten jį rado vienas vienuolis bazilijonas, ir jiedu kartu, sutelkę daug vienuolių, įkūrė didelį vienuolyną, kitaip sakant, Laurą. Eliziejus, vienuolyno vyresnysis, priėmė į savo broliją Vaišelgą, tačiau tas gyveno atsiskyręs. Palaimintasis abatas mirė nuo rankos savo tarno ir mokinio, kurį velnias suvedžiojęs privertė tapti žmogžudžiu. Paskui paliko apsėstąjį, kai šis netyčia įžeidė Dievui atsidavusiojo palaikus. Buvo nužudytas spalio 23-iąją *1280 metais (pasak D. Poškos „Piliečio kalendoriaus" („Kalendarz obywatelski") rankraščio). Viešai palaimintuoju paskelbtas 1514 metais (Koiałowicz. Miscellanea)**.

[1] Tą miestą nurodo Voluinės kronika.

1260 m. Treniotos pareiškimas karalienei. Betgi grįžkime prie įvykių eigos paeiliui, taip, kaip jie su laiko tėkme mums prieš akis iškyla. 1260 metais karalius Mindaugas buvo Kuršo pasienyje, kur kryžiuočiai nežmoniškai elgėsi, išdaigojo krašte pačius turtingiausius žmones, per ūkį, prekybą ir jūrų plėšikavimą sukėlė nepasitikėjimą, įstūmė į vargus, tad buvo apsimestinai priimama krikščionybė ar bėgama į Lietuvą. Gausiai radosi gynybinių pilaičių, o tirštai gyvenami prekybiniai miestai ištuštėjo, buvo paversti pelenais. Ir vėl buvo renkamos duoklės, vėl be galo grobiama, kol žmonės galop ėmė pulkais plūsti į Žemaitiją. Kryžiuočiai, vydamiesi aukas, laužė savo sutartį ir įsipareigojimus, prasižengdami šventam sienų nepažeidžiamumo įstatymui. Pagaliau skundai, pagalbos šauksmai privertė karalių patį vykti tų kraštų aplankyti ir rasti būdų numaldyti tą ambrijimą, dėl kurio kasdien vis labiau plito visų neapykanta vokiečiams, galinti sukelti pačius netikėčiausius įvykius. Galop karalius įsitikino, kad, nepaisant jo dovanų ordinui, uolaus rūpesčio, noro ir pažangos, pasiektų palengva diegiant krikščionybę visoje jo valstybėje, negalėjo nei patenkinti vienuolių riterių godumo, nei netgi išsireikalauti tiek pagarbos, kad bent neterštų gero jo vardo kandžiais pasakojimais bei skleisdami apkalbas, dergliojančias jį Apaštališkojo valdovo akyse. Tuo, dėl ko krimtosi karalius, pavyko puikiai pasinaudoti Treniotai: pirmiausia pranešė, kad prireikus stos į kovą su vokiečiais, duos gausius būrius Žemaitijos jaunimo, pasišovusio rungtis su tuo priešu. Šitaip įgijęs karaliaus palankumą, lengvai galėjo tėvynės vargus ir kryžiuočių klastas ano akyse dar labiau apjuodinti, netgi atkreipti dėmesį į ateitį, neva esančią kuo graudžiausią. Apgailestavo dėl atskilimo nuo valstybės ir tautos nuostabių provincijų bei sričių, kurios atiteko vokiečiams Prūsijoje bei Livonijoje, ir pranašavo, kad dėl tautos galių susiskaldymo, be to, pačioje karalystėje radu-

šis dvejopoms nuomonėms bei požiūriams, reikią laukti liūdnų padarinių. Savo žodžiams paremti ištraukė iš dėklo pluoštą strėlių, surišo draugėn ir prašė, kad kas perlaužtų. Kai niekas iš ten buvusių neįstengė to padaryti, atmezgė ryšelį, ir visi, gavę po vieną strėlę, įsitikino galį lengvai jas perlaužti[1]. Šitaip akivaizdžiai parodė, kokia lietuvių tauta galėtų būti stipri ir galinga, jeigu giminingos gentys viena linkme veiktų, o karaliaus giminė, būdama vieninga vieno valdovo teklausydama, kartu su tauta rūpintųsi visų nepriklausomybe. Kai karalius pripažino tą kalbą esant teisingą, Treniota ir visi dalyvavę lietuvių didikai ėmė melsti jo bei prašyti, kad nutrauktų visus ryšius su vokiečiais, kviestų visą tautą burtis apie jo sostą, dėl bendrų tikslų stoti su jo karo vėliavomis į mūšį ir prisiekti laimėti jį dėl teisingumo, siekti atpildo už skriaudas didžiai tautai bei jos monarchui. Mindaugas, pasak senovės laikų Prūsijos metraštininko, buvo, beje, toks uolus krikščionis, kad negalėjo pakęsti nė mažiausio savo valdinių priešinimosi šventojo tikėjimo skleidimui, tad provincijos valdymą, vadovavimą pilių įguloms, kariaunoms bei kitas aukštas pareigas šalyje skirdavo tik išpažįstantiems krikščionybę[2]. Tikriausiai tos kalbos karalių smarkiai paveikė, taigi buvo liepta laikytis vidurio, tai yra, nelaužant įsipareigojimų popiežiui, nutraukti su kryžiuočiais draugystę, kam kliaučių buvo galima kasdien rasti tūkstančius. Kadangi tuos reikalus privalu buvo laikyti paslaptyje, nurodymai buvo duoti patikimiems asmenims, ir pradėta veikti. Karalienė netruko sužinoti apie ketinimus nutraukti santykius su Vokiečių ordinu ir ėmė ašarodama priekaištauti jam dėl tikėjimo stokos ir sumany-

[1] Lukas Davidas, be kitų pastabų apie Treniotą, pateikia ir šį pavyzdį. Tai iš labai senų laikų atėjęs palyginimas pavienių strėlių, lengvai pasiduodančių perlaužti, su surištomis į krūvą. Plutarchas pateikia tokį pavyzdį, priskirdamas jį Ponto karaliui, vadintam Skilūru, kuris 113 metais prieš Kristaus gimimą savo aštuoniasdešimčiai sūnų šitaip leido įsitikinti vienybės galia. Olandai labai seniai tuo pasinaudojo emblemai. O Treniota galėjo būti girdėjęs apie jį iš vokiečių ar pamarėnų, kai bendravo su jais.

[2] *Luc. David.*— l. c.

mo pavojingumo, galop ėmė visokiais būdais stengtis jį palenkti, į ką karalius trumpai atsakė: „Gerbiamoji mano ponia! Jau pernelyg ilgai buvo tylėta!“ Betgi ką jis norėjo tuo pasakyti, istorijoje nepaaiškinta. Lukas Davidas spėja, esą karalienė su savo atkalbinėjimais pavėlavo, mat jau buvo imtasi priemonių[1]. Žygūnai su politiniais pavedimais iš Žemaitijos pasklido po visą Prūsiją, ypač buvo raginami sambiai. Iš tiesų prieš ordiną buvo pradėti slapti, bet ryžtingi veiksmai[2].

915

Neketinu Mindaugo teisinti ar daryti iš jo dievoto krikščionio, tik turiu atiduoti duoklę teisybei, ir ta priedermė turi būti pirmutinė per visą „Lietuvių tautos istoriją“. Tas monarchas prarado kryžiuočių pasitikėjimą, buvo įsižeidęs dėl jų apkalbų, permainingą jo atsimetimą nuo tikėjimo naršančių. Visa tauta rūsčiai tatai pasmerkė. Šitai jokių abejonių nekelia ir aikštėn iškyla, nors ir labai stengėsi šališki vokiečių kronikininkai užslėpti savo tėvynainių sapalionės, nors ir kaip rusinai, menkai išmanę kritines pastabas, kartojo vokiečių prasimanytus priekaištus, juodinančius karalių. Visa jo kaltė buvo tik ta, kad neįstengė tvirtai suimti į rankas valstybės valdžios, ką vėliau padarė Gediminas, kad pasikliovė žmonėmis, jam ne-

---

[1] *Ne tamen recuperate per eam expeditionem Samogitia et Curonia, vastata Sambia, frustra Prussiam tentasse Mendogus videretur, per universam provinciam popularium animos ad defectionem solicitavit; submissigue auxiliis Samogiticis conflavit post aliquot annos intra Prussiam bellum* (Tačiau tuo žygiu nebuvo laimėta Žemaitija ir Kuršas, nuniokota Sambija, veltui Mindaugui atrodė, kad Prūsiją išlaikys, visoje provincijoje jis skatino gyventojus atsimetinėti, nusiuntęs žemaičiams pagalbą, suvienijo po keleto metų Prūsijos viduje karui) (*Koiałowicz.*— Pars I.— P. 103).

[2] Šiame skyriuje išdėstytus įvykius vienodai aprašo Lukas Davidas (l. c. ir t. IV.— p. 139), Alnpekė (p. 82, 83), ordino kronika (ap. *Mattheum.*— P. 741). Nors ne visur visa kas atitinka, ypač tai pasakytina apie datas. Juk svariai pagrįstas yra spėjimas, kad Treniota buvo apgavęs karalių du kartus; antrąjį kartą jau aiškiai matome prie to prisidėjus pagonių grupuotę.

ištikimais, ir išdavikais, kad, kartą patikėjęs piktaliežuvių kalbomis, gal ir išganingomis tėvynei, nesilaikė vienos linijos; juk nebuvo kitos išeities — reikėjo arba laikytis krikščionių, arba, jeigu manė jokios iš jų pagalbos prieš grupuotes šalyje nesulauksiąs, išskyrus klastą ir vienuolišką godumą, ir jeigu už kryžiuočius nematė geresnio veiklaus sąjungininko, derėjo verčiau neatsisakyti senųjų religijos formų bei išlaikyti senąją pasaulietinę tvarką, o ėmus tvirta ranka vadovauti išsaugoti krašto nepriklausomybę. Tatai padaryti Mindaugui nebuvo lemta. Nutraukęs ryšius su kryžiuočiais, jis, nors aiškiai to neparodė — nei krikščionybės mokytojų, nei su juo buvusių vokiečių dar nebuvo išsiuntęs iš savo šalies,— vis dėlto leido savo karalystės didikams, kaip ir anksčiau, rengti grobikiškus antpuolius. Kai apie tuos laikus užpuolikų būriai plūdo į Mazoviją, Lenkiją ir Rusią, kiti ėjo padėti prūsams, sukilėlių gretose kovojusiems arba iš pasalų miškuose tykojusiems ir puldinėjusiems vokiečius[1].

916

1261 m. Abipusis ginklavimasis. Kryžiuočiai, smarkokai įsibaiminę, susivokę, kad karaliaus rūmuose pasikeitė politinė linija, pradėjo atvirai kalbėti Mindaugui apie apostazę: ėmė visiems trimituoti apie skelbiamą kryžiaus žygį, šaukdamiesi pagalbos Šiaurėje žlunganėiai krikščionybei. Jiems patiems, be abejo, rūpėjo karas, kurį laimėję tikėjosi užimti visą Žemaitiją — vieninteli visų ordino troškimų tikslą, iš tiesų puoselėtą net iki visiško žlugimo. Vis dėlto viltys, dėtos į kryžiuočių armiją, menkai tepasitvirtino — baimė, kurią visai Vokietijai buvo įvarę totoriai, kiekvieną prilaikė namuose, ir visi būgštavo dėl tų barbarų antpuolių. Nepaisant menkos paramos kryžiuočiams, netrūko nei žmonių, nei priemonių kariauti, taigi jie patraukė su savo būriais į Kuršą, prie Jugenbur-

[1] Įrodymus apie tuos judėjimus surinko Foigtas (t. III.— P. 178).

go. Ginkluoti Lietuvos žmonės taip pat pajudėjo, stovykla palei Kuršo sieną su kiekviena diena didėjo, dažni buvo žvalgų būrių susidūrimai. Livonijos magistras Burhardas Hornhauzenas ėmė smarkiai veikti, jau buvo sutelkęs minėtame punkte visas savo provincijos pajėgas, pats nuskubėjęs į Prūsiją, iš kur atsivadino visas ordino pajėgas ir vietinius, ginklą valdančius; trisdešimt riterių iš vokiečių vienuolynų atvyko su tarnais, kitaip sakant, ginklanešiais. Tie kariai įžengė į Kuršą 1261 metų vasarą, juos vedė ordino maršalas Henrikas Botelis, amžių su ginklu rankose praleidęs, garsėjęs patirtimi, narsa ir didžiuliais gabumais karo menui. Iš svetimšalių kariaunų menkai paramos tebuvo gauta, tik pavienių riterių bei Danijos karaliaus raitelių dalinys, kartu su kuriuo atvyko ir Švedijos kunigaikštis Karolis[1].

917

1261. Mūšis prie Durbės. Pagal kryžiuočių kampanijos planą pirmiausia reikėjo įkurdinti Jurgenburge stiprią įgulą, gerai aprūpinti ją viskuo, kas reikalinga, Kurše išsklaidyti tuntais susitelkusius lietuvius, paskui traukti užkariauti visą Lietuvą, užimti ją paskutinės karaliaus donacijos kliautim, o jį patį dėl apostazės paskelbti netekusiu karūnos. Kol kryžiuočių vadai gyveno šiomis svajonėmis, o maršalas Botelis stengėsi apginkluoti Jurgenburgą, staiga atlėkė tekinas žygūnas su pranešimu, esą naujas keturių tūkstančių lietuvių plėšikautojų būrys, įsibrovęs į Kuršą, nuniokojo kraštą neapsakomai žiauriai ir visa, ką tik gyvą rado, pagrobęs jau suka atgalios. Tučtuojau visa kariauna pakilo žygiuoti į tą pusę, ketindama apsupti ir paimti jį su grobiu. Kaip nustebo kryžiuočiai, kai, vos tik pajudėję tariamos užpuolikų gaujos link, iš-

[1] Iš Revelio danų ir švedų raitelių dalinį atvedė Utramas Zihebogenas. Kunigaikštis Karolis, sukurstęs sąmokslą prieš Jarlą Birgerį 1251 metais, paspruko iš Švedijos ir gyveno Estijoje ar Livonijoje, kryžiuočių išlaikomas. Žr.: *Voigt.*— B. III.— S. 181, 182.

vydo didžiulę kariauną, sustojusią karine rikiuote prie Durbės upės, o viršum jos, viduryje, plaikstėsi įprastinė karaliaus pulkų vėliava. Stabtelėjo atokiai ir sušaukė karinę tarybą, nes užmatė, kad karalius su gausiomis savo pajėgomis artinasi prie jų stovyklos, maskuodamas savo žygiuotę į įvairias puses pasiųstais tuntais, kurių didžiausias mėgdžiojo grobikų manevrus, būdingus abiem kariaunoms, ir visaip kliudė suvokti karaliaus pulkų kryptį.

Iš to gudraus manevro kryžiuočiams turėjo paaiškėti, su kuo turės reikalą, užtat daug patyręs Henrikas Botelis nesiryžo neišklausęs patarimų stoti į mūšį. Pamario bajoras, vardu Machas, paprašytas išsakyti savo nuomonę, tarė: „Nulipkime visi nuo žirgų ir pavedėkime juos į šalį, kad niekas neturėtų vilties pabėgti. Jeigu pėsčiomis įveiksime priešą, tai ne taip greitai mūsiškiai puls prie grobio, o jeigu pergalė nebus mums lemta, tai baiminuosi, kad, kilus sąmyšiui, neišsisklaidytų." Tikriausiai toks patarimas buvo ne be pagrindo permanant, kokios dvasios buvo persiėmusi sutelktoji kariuomenė. Bet riteriai, ypač tai pasakytina apie kunigaikštį Karolį, ryžtingai atmetė tą siūlymą, aiškindamiesi, esą ginklai sunkūs, netinkami kovai pėsčiomis. Kuršiai savo ruožtu spyriojosi aiškindami, kad jiems turėtų būti leista kautis pirmose gretose, nes norį kuo greičiau išvaduoti į nelaisvę paimtus, lietuvių stovyklose laikomus, savo tėvynainius. Kryžiuočių vyresnieji buvo linkę jiems tai leisti, tačiau vėlei užsispyrė kunigaikštis Karolis ir riteriai, pastarieji manydami tai esant skriaudą garbingiesiems jų riteriams, kurie esą bus priversti kariauti tarsi kuršių vadovaujami. O dėl grobio, kurį iš lietuvių reikėsią atimti, pasakytina, jog kiekvienas turės tai, ką pasiglemš. Kuršiams bus leista savuosius išpirkti. Matyt, jie, dėl to atmesto prašymo įsižeidę ir tikriausiai širdyse nejautę noro stoti į kovą už kryžiuočius, ėmė šnibždėtis ir susikalbėjo imtis kerštо pirmai progai pasitaikius. Juk buvo jų gausokai Burhardo sutelkta. Tučtuojau vieną iš savųjų paslapčia nusiuntė į karaliaus stovyklą su žinia, kad jie pasirengę remti jį, jeigu jiems

bus atleista už priešo paimtus jų tautiečius. Atsakymą, suprantama, turėjo lemti aplinkybės. Vokiečiai, neleidę kuršiams užimti norimų pozicijų, parodė jiems nepasitikėjimą; dar labiau tai paaiškėjo, kai nurodė aniems vietą užnugaryje, atokiau. Prasidėjo lengvosios kavalerijos harcuotė, kuria prisidengdami vokiečiai pasistūmėjo į priekį, galop buvo išskleistos vėliavos ir įvyko susirėmimas, tarytum lavina iš priešingų pusių būtų plūstelėjusi. Tą pačią akimirką nuvilnijo šauksmas vokiečių gretose: „Išdavystė! Išdavystė! Kuršiai pjauna mūsiškius iš užnugario ir iš šono.“ Vadas, nelaužydamas priešakinės linijos, sudarė du frontus iš šono ir užnugario atremti įnirtingai puolančius kuršius. O susivadinęs nemažą būrį, siuntė pulkus tai priekinėse pozicijose kautis, tai ginti užnugario ir šoninių eilių, kur tik numatė esant būtina. Didžiausią nuostabą per viso šio mūšio manevrus kėlė nedideli pulkai, palyginti su gerokai gausesniais priešo, įmantriai ir puikiai ginkluotų vokiečių riterių, atsišliejantys į estų kariauną tartum į kokią priešui neįveikiamą poziciją. Tačiau ir ši atspara palūžo. Estai ūmai pakriko į šalis. Tuomet vieni riteriai beliko kautis atstu per žingsnį nuo priešo, o tarp jų buvo žemgalių, vadovaujamų Sklodo, Kvedenavos tėvoninio valdovo. Šis, matydamas susvyravusias savųjų gretas, stojo priešais ir sušuko: „Broliai! Atminkite tas vaiskias palaidines, kurias esate iš vokiečių ordino gavę! Štai dabar laikas įrodyti savo dėkingumą ir nudažyti jas savo žaizdų krauju. Atminkite tą saldų midų, kurį iš jų rankų gėrėte, tad kelkite dabar karčią mirties taurę, patvirtindami savo tikėjimą Viešpačiu Išganytoju!“ Ir puolė dviejų šimtų savo kovotojų priešakyje į didžiausių skerdynių vidurį. Paskui jį nuskubėjo Machas su savo karių saujele. Tas sujudimas sukurstė narsą riterių, apstulbintų tokių nepaprastų įvykių. Aštuonias valandas truko mūšis, kuo įnirtingiausiai kaunantis atšipo kardai į lietuvių kuokas, skilo tvirčiausi šarvai nuo lietuvių, kurių buvo daugiau, kalavijų kirčių. Vos atrėmus vieną jų galybę, karo trimitai iš karaliaus palydos jau vadino naujus, vėl įnirtingai puolan-

čius. Riteriai nusilpo, praretėjo jų voros, neliko vadų. Burhardas Hornhauzenas krito negyvai pakirstas, lietuvio alebarda sutrupino maršalo šalmą ir atgulė kovos lauke Botelis. Jiems žuvus, pairo tvarka visos kovos rikiuotės gretose, lietuvių pastangos buvo galutinai apvainikuotos pergale. Šimtas penkiasdešimt iš riterių diduomenės, Sklodas, Machas, Švedijos kunigaikštis Karolis, Žemgalos, Pamario ir Danijos samdyta kariuomenė, kurios kariai narsiai žuvo, buvo visiškai sunaikinti. Kryžiuočių kariaunos likučiai buvo sumušti, įnirtingai vejami ir visai supliekti. Vos mažą jų saujelę galėjo išgelbėti miškai ir jauros. Keturiolika kryžiuočių buvo pačiupti gyvi, iš kurių aštuonetą žemaičiai ir prietaringi žmonės sudegino gyvus kaip aukas savo krašto dievams, kitus kitokiais būdais nunovijo. Taip rūsčiai buvo atsiteista su vokiečiais už įžeidimą tautos per jos karalių. Tas atmintinas mūšis vyko 1261 metų liepos 13-ąją, Šv. Margaritos dieną[1].

918

Mūšio prie Durbės padariniai. Mūšis prie Durbės buvo žiaurus, nesėkmingas vokiečiams ir dėl kuršių išdavystės visiškai jiems pražūtingas. Patys narsiausi riteriai sumokėjo gyvybe. Jeigu atžygiavę kryžiuočiai būtų sustoję tvarkingomis voromis ir gerai vadovaujami, tai lietuviai būtų turėję nepalyginti smarkiau įtempti jėgas, kad juos atremtų ar sulaikytų tuos plūste užplūdusius ginkluotus žmones. Žinoma, anuomet sunku buvo pasipriešinti įšėliui *pėstininkų** falangos, puolančios glaudžiomis gretomis su nulenktomis ietimis, užsidengus skydais. Reikėjo arba kautis su gerokai galingesne falanga, arba, apsisaugojus pylimais ir pasirūpinus svaidomųjų mašinų, triuškinti puolančiuosius. *Taigi kryžiuočiai sumanė klai-*

[1] Visi įrodymai šiame skyriuje pateiktų aplinkybių yra Luko Davido (t. IV.— P. 33), Foigto (t. III.— P. 182—188). Remtasi ir Dusburgiečiu (d. III.— P. 81).

*dingą atakos planą**. Riteriai to nepadarė, tad ir be kuršių išdavystės būtų pralaimėję mūšį. Juk lietuviai, įsikūrę patogioje vietoje, kurią rinkdami jų vadai paprastai visada parodydavo nuovoką, laukė priešo pasirodant, o paskui aiškia persvara laimėjo. Negalime geriau aprašyti padarinių tos apverktos žmonijos nelaimės kaip tik žodžiais Prūsijos istoriko pono Foigto: „Vos tik buvo laimėta pergalė prie Durbės ir paimtas vertingas grobis: rūbai, žirgai, ginklai, priešas įnirtęs leidosi gainiotis jų išbėgiojusių po miškus. Betgi visus persmelkė tokia kraupi baimė, apėmė tokia panika; juk keleto lietuvių pakako, kad būtų įveikta keletas šimtų ordino karių, pavyti bėgantys. Niekur nekilo jokio pasipriešinimo. Ordino tvirtovės savo valia, atsiliepdamos į pirmąjį kreipimąsi, pasiduodavo priešui. Atrodė, jog tą dieną kryžiuočiai viską prarado."

919

Lietuviai iš tiesų pasistūmėjo už Nemuno žemupio, bet su menkomis pajėgomis. Ėmė tvirtoves, nes šios pasiduodavo iš išgąsčio, grobė Priegliaus pakrantėse, ir jaunajam Karaliaučiui taip pagrasino, kad vos pavyko ant tilto atremti juos besiveržiančius[1]. Bet tiems veiksmams trūko tvirto plano, stiprybės, ir imamasi jų buvo tarsi nenoromis. Matyt, Mindaugas neketino vokiečių valdžios suvis sutriuškinti. Gal dairėsi į krikščionis priekaištaujančius, į popiežių grūmojantį, kurių nenorėjo prieš save nuteikti. Kuršiai, bijodami vokiečių pykčio, prašė karalių, kad ginkluoti lietuviai dar pabūtų Kurše ir kad nemaža dalis kariaunos pasiliktų ten stovykloje prie Sintelės pilies, neseniai kryžiuočių žemėje užimtos. Netikėtai vienas iš krikštytų kuršių, vardu Utilė, atbėgo pas kryžiuočius, buvusius Goldingoje, ir paprašė duoti pagalbon žmonių, esą norįs ir turįs kažkokią progą krikš-

[1] *Dlugoss.*— T. I.— P. 762.

čionių labui užgrobti pilaitę, Varoką. Dar pridūrė, kad tos vietovės užgrobėjai yra jo priešai. Juo buvo patikėta, ir aštuonetas ordino brolių nuvyko kartu su tuo kuršiu, kuris juos išdavė saviesiems, tik vienas paspruko ir išsigelbėjo. Kryžiuočių įgulos Karšavoje ir Jurgenburge turėjo palikti savo pozicijas ir sprukti į Memelį. Livonijoje po magistro Andriaus valdžios vairą netrukus paėmė Jurgis Aichstedtas, Siguldos komtūras. Šis kaipmat sušaukė šiokią tokią kariauną ir pavedęs vadovauti vienam iš ordino brolių nusiuntė į Kuršą. Susijungę su Goldingą apgulusia įgula, puolė netikėtai Sintelės tvirtovę ir ją užėmė, tada ne tik kuršius, bet ir lietuvius, moteris bei vaikus, vyresnius nei vienuolikos metų, iki paskutinio kapote iškapojo. Paskui pasidavė Ašbotės (*Asseboten, Hasenpot*) tvirtovė. Tuomet kariauna išsisklaidė. Tačiau lietuviai tuoj pat po šio įvykio surengė žygį dešiniajame Dauguvos krante, siekdami tik grobikiškų tikslų. Kryžiuočiai, skubiai sutelkę šiek tiek kaimo žmonių, leidosi jų grįžtančių vytis, tačiau, kai reikėjo stoti į mūšį, vietiniai iškriko į šalis, ir teko leisti grobikams su laimikiu keltis per Dauguvą. Juk ir patys kryžiuočiai buvo taip priremti, kad vos išsigelbėjo suskubę į Lielvardę. Nors Mindaugas turėjo kliaučių ir progą išguiti vokiečius iš Livonijos, tačiau vilkino, ir, kai vicemagistras Aichstedtas netikėtai per ezeliečius sulaukė rūpesčių, mat jie smarkiai ėmė puldi Livoniją, anas atsisakė galimybės tai padaryti, matyt, tikėdamasis draugiškai susigerinti.

920

Tuo tarpu kryžiuočiai, likę be valdovo Livonijoje, neabejotinai turėjo pradėti savavaliauti, jie pasinėrė į palaidą gyvenimą, be to, drįso įžeidinėti karalių. 1261 metų pabaigoje atsiųstas magistras Verneris Braithauzenas taip pat nepelnė karaliaus palankumo. Tatai matydamas, Treniota vėlei suartėjo su karalium, betgi dabar diplomato vardu naudodamasis, tai yra stojęs pasiuntinybės prie-

šakyje, tarsi pareikšdamas visos tautos prašymą, kad karalius pritartų planams išvaryti vokiečius iš Livonijos, suvienyti giminingas gentis ir pavesti jas karališkojo skeptro valdžiai. Kuršas, Žemgala, Latvija, vėliau ir Prūsija turinčios sudaryti vieną karalystę, vieno valdovo rankose laikomą. O kadangi didelė skriauda tokiam didžiam monarchui būti priklausomam, nors ir nuo pačios aukščiausios pasaulio galvos, tai tauta prašanti, kad Lietuvos karalius atsisakytų būti popiežiaus valioje, kaip tą darą ir Rusios kunigaikščiai, būtent Didžiojo Naugardo kunigaikštis Aleksandras; šis netgi tapsiąs tvirtu sąjungininku, jei tik būsiančios gautos garantijos. Jeigu senoji tvarka, papročiai, religija, aukojimai, žyniai būsią sugrąžinti, tai tauta visomis galiomis remsianti karaliaus siekius ir sutartinai atsiliepsianti į kiekvieną jo kvietimą. Mindaugas vėlei neįžvelgė klastos. Kartą įtikėjo, bet ne su visais Treniotos patarimais norėjo sutikti ir jo grupuotės klausyti, tad atsimetė nuo kryžiuočių, užsitraukdamas sau ant galvos visą jų arsenalą. Likimas buvo jam maloningas, taigi nesigriaudė dėl to. Tik gaila, kad nemokėjo pasinaudoti pergale prie Durbės, kad patikėjo vokiečių gerinimusi ir paleido anuos iš spąstų, į kuriuos buvo papuolę. Jį turėjo apimti apmaudas, kai tąkart akižaros Livonijos kryžiuočiai ėmė ir karalių, ir jo draugus purvais drabstyti. Magistras Verneris pasirodė ne geresnis esąs, tad todėl taip lengvai nusileido pakartotiniam Treniotos pasiūlymui, dar išraiškingesniam už ankstesnį. Išleido įsakymą, kad kunigus ir riterius krikščionis, svetimtaučius privalu laikyti suimtus. Tikriausiai ne todėl, jog būtų ketinęs su jais susidoroti, bet, priešingai, norėdamas apsaugoti juos nuo kokių nors fanatikų pagonių puolimo. Karalienė kai kuriuos iš jų išvadavo ir leido grįžti į savo kraštą. Kartu su kitais kryžiuotis, vadintas Zivertu, kilęs iš Tiuringijos, grįžo į Rygą. Karalius viešai paskelbė leidžiąs nešti aukas Perkūnui ir savo krašto dievams. Tuo tarpu susitelkė didžiulė kariauna, kuri turėjo pradėti kovą Livonijoje kartu su rusinais. Toli gražu nepritariame nuomonei, jog, būdamas dievotas ir teisingas,

kunigaikštis Aleksandras Neviškis privalėjo vienytis su karaliumi, kuris buvo paskelbtas apostatu, tam, kad krikščionybė Livonijoje būtų sunaikinta. Juk tatai net nesiderino su Naugardo Respublikos politika — leisti lietuviams, visada jiems priešiškiems, įgyti tokią svarią persvarą. Šiaip ar taip, tai verčia spėti tariamą jungą buvus prasimanymu Tautvilos, kuris, Vitebske būdamas, galėjo iš ten palaikyti ryšius su Naugardu, todėl ir tą sąjungą garantavo. Patikėjęs ir tuo, karalius Mindaugas iš tiesų patraukė su kariauna anapus Dauguvos, bet sutarta pagalba iš Rusios nepasirodė, nors lietuvių žvalgai buvo priartėję prie pat Vendeno. Taip pat nė latviai, kaip patikino Treniota, neskubėjo burtis iškėlę vėliavas su tautos herbais bei pagonių ženklais. Netgi lietuvius apėmė abejonės, ir daugelis vadų prisipažino buvę suklaidinti netikrų pažadų vyliais. Visa tai rodė nedėkingo sūnėno pasiūlymus buvus apgaulingus. Tad susigriebęs karalius, it pašokęs iš letargo, skubiai davė įsakymą trimituoti grįžti, išplūdo Treniotą, parjojo pas žmoną ir liepė paleisti kariauną. Karalienė nudžiugo matydama grįžusį vyrą, jos nuojauta pasitvirtino, mat iki tol buvo labai nusistačiusi prieš Treniotos ketinimus, dėkojo tikrajam dievui, juk pakankamai turėjo priežasčių baimintis dėl vyro gyvybės. Čia Livonijos kronikininkas pateikia ilgą karalienės kalbą, kurioje priekaištaujama karaliui, kad piktavalių žmonių patariamas klausė, o ja netikėjo baudžiamas atsižadėti ketinimų. Į tai karalius atsako, nors jam esą nedera tautai duoto žodžio laužyti, betgi sutinkąs, kad būta klastos, ir prisipažįstąs buvęs lengvatikis, todėl suktybe išgautus nutarimus atšaukiąs. Tuo tarpu buvo pradėtos slaptos derybos su Verneriu, Livonijos magistru, kuris pasirodė esąs labai galvotas ir santūrus. Nieko jis nebūtų ėmęsis prieš karalių bei Lietuvą ir būtų visai ramus išlikęs, jeigu tie pašėlę karaliaus sūnėnai nebūtų užtraukę Livonijai naujų negandų[1].

[1] *Alnpek.*— S. 82.

Apostazė. Pirm ėmęsi pasakoti apie vėlesnius įvykius, mūsų nuomone, dabar būtinai turime paminėti Mindaugo apostazę, tokią garsią Lietuvos istorijoje ir taip prastai žinomą daugumai rašančių apie tai. Negalima nuginčyti jį leidus atgaivinti viešus aukų atnašavimus ir jį patį juose dalyvavus, 1262 metais žygiavus su kariauna į Livoniją. Netgi rasta atplaiša epitafijos, mūsų pateikta[1], pakankamai įtikinamai šitai patvirtinti. Betgi kryžiuočiai perdėm anksti ėmė apie tą apostazę porinti, net prieš Durbės mūšį, kai šito dar nebuvo. Ir tik 1262 metais, daugiau nei metais vėliau, kaip kad mes nurodėme tarę, jog tai labiau atitinka tikrovę, visa tai vyko. Kad vyskupą Kristijoną galėjo išsiųsti į Rygą, kaip byloja kryžiuočių kronikininkai, mes neprieštaraujame, tatai netgi galėjo atsitikti, kai pirmą kartą buvo nutraukti draugiški santykiai su vokiečių ordinu, o gal karalius dėl kokių nors susiklosčiusių aplinkybių nepageidavo jo matyti šalyje. Betgi ne todėl jis tuo metu tapo apostatu. Dar kartą sakome, kad tai atsitiko vėliau, Treniotai vyliais palenkus, ir truko tol, kol nelaimingasis dėdė iš klastingų patarimų suprato sūnėną buvus piktavalį. Mums atrodo, jog visa Mindaugo apostazė reiškėsi tuo, kad jis dalyvavo viešose aukų dievams atnašavimo apeigose, kai traukė į žygį Livonijon, juk senovės papratimu jos kaip tik tokiu metu būdavo atliekamos. Krikščionys nebuvo verčiami atsimesti nuo tikėjimo, jų altoriai nebuvo griaunami, nebuvo persekiojama. Netgi sargyba buvo pristatyta prie kunigų ir krikščionių riterių, kaip kad mes esame sakę, jų asmens apsaugai nuo galimų nuoskaudų, kas tokiu atveju buvo tikėtina. Nei karalienė, nei jos vaikai nebuvo prisidėję prie apostazės, ką suvis aiškiausiai yra įrodęs Alnpekė. O grįžęs iš žygio į Livoniją, ir karalius liovėsi būti apostatu, juk tuoj pat susidraugavo su Verneriu, Livonijos magistru, kuris tikriausiai būtų tam priešinęsis, jei būtų

[1] Šio veikalo I tomas.— P. 307—308.

tikėjęs ano apostaze. Patikimų įrodymų nuoširdumo priimant krikščionybę, kitaip sakant, graužaties ir atgailos už laikiną atsimetimą nuo tikėjimo tikrąjį Dievą, istorijoje yra, ir apie tai deramu metu pakalbėsime.

922

Užmezgęs draugiškus ryšius su Verneriu, karalius patyrė, kad sūnėnai be jo žinios ir nepaisydami jo valios ketina pulti Livoniją, tad paliepė perspėti magistrą. Ta vada kryžiuočiai pastojo visus kelius, vedančius iš Lietuvos į Livoniją, kad Treniota su savo savanoriais neprasibrautų anapus Dauguvos. Bet šis įstengė susijungti Vitebske su Tautvila, kuris be paliovos baudė kunigaikštį Aleksandrą Neviškį vykdyti planus, sumanytus prieš kryžiuočius. Galop tas kunigaikštis, prieš pat išvykdamas į Totorių ordą, prisidėjo prie žygio į Livoniją, ne tiek iš noro paremti Erdvilaičių siekius, kiek greičiau radęs dingstį atsispirti totorių vadui, reikalaujančiam duoti pagalbon karių, teisindamasis dalyvaująs svarbiame kare su vokiečių ordinu. Juk tasai dievotasis kunigaikštis neturėjo noro matyti krikščionių kraują liejantis, kai ginami nekrikštų ir savos tautos engėjų reikalai. Šit todėl Naugardo pulkai susijungė su kunigaikščio rūmų sargybos daliniu, buvusiu Dimitrijaus, Aleksandro sūnaus, žinioje. Prie jų prisidėjo atvykę Rusios kariai, vadovaujami Jaroslavo, Tverės kunigaikščio, ir Konstantino Rostislavovičiaus Smolenskiečio, kunigaikščio Aleksandro. Tautvila atvedė polockiečius ir vitebskiečius, taip pat savo lietuvių dalinį. Treniota turėjo dalinį, surinktą iš žemaičių savanorių. Jie patraukė prie Dorpato, miesto, iš trijų pusių apjuosto mūro siena, iš ketvirtos — saugomo labai galingos pilies, atsiskyrusios ant kalno, tiksliau — aukštumos, ant kurios kauburo driekėsi plynė. Užgrobė tą miestą, apiplėšė ir sudegino[1]. Vyskupas ir kryžiuočiai

[1] Voskresenijos metraštis (*Karamzin.*— T. IV.— S. 79.— Nota 107.— P. 272) 1262 metų pasakojimuose byloja apie tą patį žygį, be to, priduria, kad Tautvila turėjo 500 ginkluotų raitelių.

vos išsigelbėjo suskubę į pilį, kuri buvo išlikusi. Tuo tarpu magistras Verneris jau artinosi su kariauna; apie tai užgirdę Rusios kunigaikščiai patraukė atgalios į savo kraštą. Kryžiuočiai, norėdami atimti grobį, puolė įkandin vytis. O Treniota, likęs su savais atkirstas, mat uždelsė trauktis, turėjo skverbtis Pernavos link, kurią užėmė ir ligi pamatų sugriovė. Rusinus vydamasis, Verneris sunegalavo ir turėjo grįžti į Rygą. Čia, gavęs žinią apie Pernavos sunaikinimą, įsakė stipriam daliniui užstoti kelią, kuriuo anas turėjo pasukti grįždamas atgal. Treniota traukė jūra, ledu. Mūšis stojo prie Dinamiundos vienuolyno vidury nakties, mėnuliui šviečiant. Vokiečiai kautynėse ėmė viršų, mat lietuviams tatai neberūpėjo, jie skubėjo į savo kraštą. Tačiau už sėkmę jie turėjo atsiteisti nuostoliais; daug buvo užmuštų, pačių kryžiuočių irgi atgulė aštuonetas brolių. Lietuviai turėjo laimę pergalėti priešus, ir istorijoje yra vienintelis pavyzdys tokio mūšio ant ledo, jūroje, patį vidurnaktį, spaudžiant šalčiui, šviečiant mėnuliui. Kitą dieną buvo matyti, jog visą mūšio lauką dengia raudonuojantis nuo žmonių kraujo sniegas[1].

923

Mindaugas rūpinasi tėvynės gerove. Kai visa tai dėjosi, karalius Mindaugas, garantavęs saugumą iš išorės, stengėsi nuraminti savo valstybės gyventojus, tikindamas, kokią naudą jie turėsią ramiai galėdami imtis darbo namuose, juk šalies padėtis buvo tokia palanki ir žemė dosnumu teikė tokią paspirtį. Pavyzdžių, tatai patvirtinančių, buvo galima aptikti Lietuvos pavietuose, kur gyventojai, atsisakę grobikiškų žygių, uoliai ėmėsi dirbti žemę, verstis prekyba ir amatais. Per visą to monarcho viešpatavimo laiką ten nebuvo girdėti karo trimitų. Gera tvarka paakino pelnytis duoną garbingu darbu, užsienio

[1] *Alnpek.*— S. 90; *Hiärn.*— S. 132, 133.

prekyba ne tik patenkino visas reikmes ir gyvenimo patogumus, bet netgi suteikė galimybę tam tikrai prabangai. Neris, Nemunas, Dauguva plukdė javus į uostus, tais pačiais vandenimis atgalios grįždavo laivai, pilni druskos, geležies, audinių ir kitų prekių. Prabangos daiktai ir civilizuoto pasaulio niekniekiai paplito kaimo trobose; tai liudija senoviniuose kapuose rastos liekanos apdarų, metalinių ir stiklinių indų[1]. Tos karaliaus pastangos ir skatinimai iš tiesų turėjo išganingą poveikį visai valstybei, kurioje per pažangos ir krikščioniškos religijos nuosaikią plėtrą ėmė klestėti tauta. Tokios bemaž mintys kyla geriau pažinus tenykščias aplinkybes ir karaliaus Mindaugo charakterį.

924

1262 m. Taika su Naugardu. Karalius pasistengė priversti Naugardo Respubliką atsikratyti apie save klaidingos nuomonės, kuri dėl vokiečių šmeižtų ir sūnėnų siundymų griebtis ginklo buvo užvaldžiusi šiaurinių rusinų protus. Taigi, tarpininkaujant iškilmingai pasiuntinybei, su Naugardu, tikriausiai su dviem artimesniais kunigaikščiais, vėlei radosi tvirtos taikos sandėris. Tas sandėris, sudarytas 1262 metų vasarą, laidavo abipusį valstybės sienų saugumą, saugojo nuo puolimų ir grobikiškų žygių[2].

925

1262 m. Piligrimo kelionė į Romą. Garantavęs gimtajam kraštui saugų gyvenimą, karalius Mindaugas jautė

---

[1] Lydos apskrityje, ties riba su Trakais, netoli Pozgrindos (*Pozgrynda*) kaimo, neseniai atsitiktinai rasti senoviniai kapai, kadais glūdėję vidur amžinosios girios. Turiu ten iškastų įvairių geležinių įrankių nuolaužų — skustuvų, peilių ir t. t., tombakinių auskarų, pakabukų, stiklinių karoliukų, nuostabios salotinės spalvos; vieni visai arba pusiau suirę nuo ilgo gulėjimo žemėje.

[2] *Karamzin.*— T. IV.— S. 83.— Nota 113; S. 48.

pareigą nuraminti savo sąžinę. Tai, kas buvo pavadinta apostaze, nežinia, tikra ar tariama, paprastai siejama su aukų pramanytiems dievams atnašavimu, slėgė sąžinę ir žeidė, juk, atėjus Aukščiausiojo Kūrėjo lemtingai minutei, reikės nuoširdžiai pasiteisinti stojus prieš jo sostą. Galop, regis, į pabaigą 1262-ųjų, išsirengė karalius į Romą, aplankė šventovę, kurioje yra karstai šventųjų Petro bei Povilo, ir susitaikęs su Dievu, išgavęs iš popiežiaus Urbono IV nuodėmių išrišimą, susigerino su Apaštališkuoju sostu[1]. Tie žingsniai įpareigojo karalių stengtis kaip galima greičiau paskleisti Lietuvoje šventąjį tikėjimą. Šventasis Tėvas išrūpino jam bulę, išleistą Krokuvos vyskupo Prandotos vardu, kad šis padėtų pagonius lietuvius atversti į krikščionybę, o karaliaus valdinius, išpažįstančius rytietiškų apeigų krikščioniškąjį tikėjimą, atvestų į vienybės su Romos Bažnyčia kelią, kad tam tikslui atsiųstų tinkamų vienuolių ir mokytojų, mokančių slavų kalbą[2]. Taigi buvo matyti karaliaus pastangos ieškoti žmonių, galinčių skleisti krikščioniškąjį tikėjimą, kurių norėjo verčiau iš Lenkijos negu kryžiuočių ar tai dėl to, kad lenkus pripažino esant tam gabesnius, ar dėl to, kad vengė kviestis žmones iš jo tėvynainių nemėgstamos tautos[3].

---

[1] *Mindaugo kelionę į Romą mena ir Livonijos padavimai (Vokiškoji J. F. R. kronika.— Straipsnis XCIII)**.

[2] Popiežiaus Urbono IV bulė (apud. *Raynald.* D. D. apud Urbem veterem 2 kal. Januarii, an. 1263) Krokuvos vyskupui Prandotai, griežtai nurodanti patenkinti pageidavimus karaliaus Mindaugo, degančio noru skleisti Romos katalikų tikėjimą savojoje valstybėje. Kai kurių nuomonė, esą Mindaugas, būdamas Romoje, antrą kartą buvo krikštytas, prieštarauja tikrovei, kadangi krikšto sakramentas negali būti kartojamas.

[3] *Lenkų istorikai sako, kad 1262 metais Mindaugas užpuolė Plocką, kurį, gyventojų paliktą, pavertė griuvėsiais. Tą patvirtina ir vietos paminklai (Snopek Nadwiślański.— W-wa, 1845.— T. II.— S. 121). Mūsų istorijos interpretacijoje tam žygiui nėra vietos. Turėtų būti klaidinga data)***.

926

1263 m. Karalienės Mortos mirtis. Grįžus Mindaugui iš Romos, karalienė Morta netrukus pirm laiko baigė savo gyvenimo dienas, palikusi dvejetą jauno amžiaus sūnų[1]. Liūdėdamas žmonos, našlys davė žinią kunigaikštienei Daumantienei, kad atvyktų į savo sesers laidotuves. Jai atvykus, karalius po laidotuvių apeigų pranešė mirusios karalienės valią, esą ji norėjusi, kad sesuo pasiliktų karaliaus rūmuose ir auklėtų savo seserėnus. Toji kunigaikštienė, kaip matyti iš genealoginių lentelių, buvo bevaikė, tad, neturėdama savo palikuonių, o gal karaliaus rūmuose jausdama didesnį malonumą nei savo vyro namuose, sutiko su tuo. Ta vada radosi tikriausiai šmeižtų kupinų legendų, kaip ir daugelis kitų, šio monarcho priešų paskleistų, esą jis, puolęs smurtu savo sūnėno žmoną ir privertęs tekėti už jo. Betgi jei Mindaugas būtų buvęs toks nežabotas palaidūnas, kokį jį stengiasi vaizduoti Šlėceris[2], tai didžiulėje savo valstybėje būtų radęs mergelių kur kas jaunesnių ir žavesnių už Nalšios kunigaikštienę, juolab turėjusią įgimtą ydą — nevaisingumą, o tai senovėje buvo laikoma didžiule gėda, be to, ji buvo toli gražu ne jauna. Matyt, mirštančios karalienės noras buvo atiduoti savo vaikus globoti tikrai seseriai, ką ir pavedė karaliui, juk ši galėjo rūpestingiausiai auklėti jaunuosius karalaičius, anot Voluinės kronikos įtikinamų liudijimų. Kad ir kaip ten buvo, kunigaikštis Daumantas dėl to labai įsižeidė.

927

1263 m. Žygis į Briansko kunigaikščio Romano žemes. Kaip tik tuo laiku Severijos Briansko kunigaikštis Romanas Lietuvos pasienio žemėse, nuo Dnepro pusės, buvo

---

[1] *Tatiščevas (Karamzin.— T. IV.— Nota 120) vadina Vaišelgą Tverės kunigaikštienės sūnumi. Taigi Mindaugo žmona Morta buvo rusaitė, vadinasi krikščionė, ką patvirtina ir kiti šaltiniai*.*

[2] Geschichte v. Lithauen.— S. 43**.

pridaręs kažkokių skriaudų, tad buvo stota su juo į kovą. Karalius nusiuntė kariauną, vadovaujamą žmogaus, kurio vardo kronikos nemini, ir paliepė Daumantui atvykti pagalbon su Nalšios kunigaikštystės pulkais. Šis buvo jo vasalas, tad atvyko į kovos lauką ir susijungė su karaliaus pulkais. Betgi vėliau tame žygyje, prisimetęs, esą jam lemties išpranašauta nebūti tame kare, ūmai perėjo į kitą pusę[1]. Lietuviai prisiartino prie kunigaikščio Romano buveinės taip tyliai ir netikėtai, kad jis tik tada juos išgirdo, kai kilo didelis pavojus būti sučiuptam kartu su gausiu svečių tuntu, nes tą dieną kunigaikščio rūmuose buvo vestuvių puota, kurią kėlė savo dukrai Olgai, ištekančiai už Vladimiro Voluiniečio. Pastebėjęs grėsmę, narsusis Romanas užšoko ant žirgo ir taip šauniai atrėmė lietuvius, kad išginė juos iš kovos lauko ir privertė trauktis, nors pats buvo sužeistas. Nepaisant to, pergalės džiaugsmas sukėlė dar smarkesnį linksmumą, ir puota buvo sėkmingai baigta visiems džiūgaujant[2].

928

Sūnėnų pinklės dėdei. Šio žygio nesėkmė, be abejonės, turėjo būti aiškinama Daumanto pasitraukimu, juk per tai nusilpusi lietuvių kariauna negalėjo pasipriešinti narsiajam Romanui, per tai ir visažinis kunigaikštis užsitraukė karaliaus pyktį. Prie viso to dar nuoskaudos, patirtos dėl žmonos, jeigu taip tikrovėje buvo, pagiežingąjį sūnėną pastūmėjo rengti prieš dėdę sąmokslą. Istorijoje aptinkame pėdsakų, rodančių, kad Daumantas, atsimetęs nuo žygio į Romano žemes, nuvyko į Žemaitiją pas Treniotą. Pastarojo galvoje jau pirm turėjo būti piktų užmačių, tad savo brolį priėmė maloniausiai ir suvokė jį

[1] *Per šį įvykį Voluinės kronikoje išliko Lietuvos vietovės pavadinimas, tarytum kokia pranašystė; kad ir kaip ten būtų, nežinoma, tai — Kob*.*

[2] *Voluinės kronika ir Karamzinas* (t. IV.— P. 201, 202)**.

esant gėdingo sąmokslo dalyvį. Kaip galima numanyti iš istorijos įvykių, svarbiausias Treniotos būdo bruožas buvo valdžios troškimas, be to, veidmainystė ir palankumas pagonybei. Sąmokslininkų turėjo ieškoti ir juos patraukti savo pusėn iš aukštųjų asmenų, supusių karalių; buvo susispietusi stipri grupuotė iš paprastų žmonių, dar puoselėjančių senovės papročius, kuriuos Mindaugas rovė su šaknimis, taip pat rusinų, įnirtingai besipriešinančių vienijimuisi su Roma, kas tuo metu buvo smarkiai remiama. Taip aplinkybėms susiklosčius, pažadėtų karaliaus turtų suviliotų riaušininkų sąmokslas išaugo į vieną iš svarbiausių.

929

1263 m. Mindaugo mirtis. Aleksandro Neviškio mirtis. 1263 metų rudenį karalius Mindaugas buvo savo karalystės šiaurinėje dalyje, kur tikriausiai su nedideliu būriu dvariškių leido laiką medžiodamas Žemgalos ir Lietuvos giriose, nusidriekusiose Dauguvos link. Sąmokslininkai, nutaikę progą, Treniotos ir Daumanto vedami, rugsėjo 12 dieną užpuolė miegančio karaliaus palapinę ir klastingai nužudė jį kartu su dviem sūnumis. O pats svarbiausias šios piktadarystės dalyvis buvo Ostafijus, kitaip sakant, Eustachas Konstantinovičius, artimas karaliaus patikėtinis, kilęs iš Riazanės bajorų[1]. Užmuštojo valdovo kūnas buvo palaidotas šventoje vietovėje, Agluonoje, prie Dauguvos, tikriausiai netoli tos vietos, kur buvo įvykdyta žmogžudystė[2]. Taigi šitaip nelaimingai savo gy-

[1] Apie jį užuomina buvo § 902. Voluinės kronika vadina jį *Okajanyj*, tai yra be sąžinės. Rankraštinė Lietuvos (Bychovco) kronika (p. 17) mini jį baisėdamasi ir nurodo, kad su kitais karaliažudžiais buvo Vaišelgos nubaustas mirties bausme.

[2] Apie Mindaugo antkapį esame kalbėję (t. I.— P. 307—308). Kad toks Agluonos *(Aglona, Eglona)* miesteliūkštis yra buvęs, liudija to paties vardo upelis, tekantis į Dauguvą aukščiau Ilūkstės, kairiajame jos krante.

venimo dienas baigė vienas iš tų ypač didžių vyrų, kurie kada nors yra sėdėję Lietuvos valdovo soste. Jis buvo praaugęs savo epochą ir pralenkęs tautiečius išsimokslinimu. Iš poelgių galima spręsti, kad buvo išmokslintas kokio nors Vidurio Europos krikščionio valdovo rūmuose. Savo krašto gerovės suvokimas, pasienio sargybos įvedimas, vidaus tvarka — visa, kas mus pasiekia iš amžių glūdumos, juoba verčia patikėti to spėjimo tikrumu. Vis dėlto jis turėjo silpnybių, dažnai būdingų geros širdies žmonėms. Kartu su juo buvo nužudyti sūnūs, kurie turėjo lietuviškus vardus — Ruklys ir Rupeikis, o krikščioniškus — Henrikas ir Andrius[1], dar vienas — Girstutis[2] — visi jie Mortos pagimdyti, vyriausiojo vardas lietuviškas — Valstininkas, o rusiškai Romanas, katalikiškai — Vaitiekus arba Vaišelga; pastarasis, kaip kad esame rašę, turėjo būti gimęs iš pirmosios santuokos[3].

Kad Mindaugas mirė būdamas krikščionis, yra pačių patikimiausių įrodymų, į kuriuos atsižvelgdami mes ir pasakojame[4].

Tie metai Šiaurės Europoje buvo žymūs dėl dviejų garsių valdovų mirties, juk ir Aleksandras Neviškis, di-

---

[1] Antrojo sūnaus vardą ligi šiol išlaikė didokas dvaras, esantis Naugarduko apskrityje, vadinamas Repikava arba lenkų šneka — Žepikovas *(Rzepichow)*. Rukliai *(Rukle)* turėtų būti miesteliūkštis kur nors Žemaitijoje.

[2] Žr. V priedo IV donaciją.

[3] Kad kryžiuočiai būtų darę įtaką sąmokslui, kuriuo buvo siekiama nužudyti Mindaugą, kaip kai kurie mano, jokiais būdais negalime įrodyti: viena, Livonijos magistras tuo metu su karaliumi gyveno santarvėje ir todėl parėmė Vaišelgą. Antra, nieko prieš Lietuvą nesiėmė, ir ordinas neturėjo jokių ryšių su Treniota.

[4] Be kitų, dėmesio verta popiežiaus Klemenso IV bulė čekų karaliui Otokarui (ap. *Raynald.* Dat. Viterbi 13. Cal. februarii 1267), *mininti mirusį Mindaugą kaip krikščionį: Ut sit terram Lettoviae, de qua predicte sedis auctoritate regnum extitit constitutum, presidente illi clare memorie Mindote, qui post receptum baptismatis sacramentum auctoritate apostolica coronatus in regnum fuit, tandem a quibusdam perdicionis filiis crudelissime interfectus* (Kad jeigu Lietuvos žemę, kurios minėto sosto autoritetų sudarytai karalystei jis atstovavo, vadovaujant anam šviesios atminties Mindaugui, kuris, krikšto sakramentus priėmęs, apaštališkąja valia buvo karalystėje karūnuotas, pagaliau dėl kai kurių asmenų išdavystės su vaikais žiauriausiai nužudytas).

dysis Rusios kunigaikštis, bemaž tuo pačiu laiku, būtent lapkričio 14-ąją, Gorodece, netoli Naugardo, atsisveikino su šiuo pasauliu.

930

Kuršo ir Žemaitijos įvykių aplinkybės. Pirm ėmę pasakoti, kas dėjosi po Mindaugo mirties, negalime apeiti kurių ne kurių aplinkybių, atsitikimų ir įvykių Kurše bei Žemaitijoje tuo metu, kai jis buvo išvykęs į Romą ir kai jį ištiko mirtis. Kryžiuočiai po mūšio su Treniota prie Dinamiundos manė esant būtina siųsti kariauną į Goldingą. Magistras Verneris, pats būdamas ligonis, į savo vietą nusiuntė vieną iš ordino riterių. Šis susijungė su įgula Goldingoje ir puolė Lasių pilį, kuri buvo užimta šturmu, o įgula arba iššudyta, arba paimta nelaisvėn, tvirtovė visiškai sugriauta ir sudeginta. Paskui užpuolė kitą tvirtovę — Merkės, tiksliau — *Merken* vadinamą, kaip tik Žemaitijoje stovėjusią. Ji pasidavė ir buvo užgrobta, įgulai buvo leista laisvai išeiti su visa manta be jokių kliūčių, ta pilaitė buvo sudeginta. Greičiausiai ji priklausė Treniotai. Trečioji, Gruobynios *(Grubin)*, tvirtovė buvo paimta sudarius sutartį ir taip pat sudeginta. Tos vietovės buvo kliūvinys aprūpinant būtinais dalykais Goldingą ir Memelį žemyno keliais iš Rygos. Liko dar viena tvirtovė, vadinta *Kretenen,* tiksliau — Kretinga, stovėjusi už trijų mylių nuo Memelio, iš kurios kuršiai, žemaičiai, dažnai nebaudžiami, vokiečius kiršino. Memelio komtūras nusprendė su sustiprintomis pajėgomis pulti tą punktą. Kai patraukė į kovos lauką, susidūrė su Treniotos žemaičių kariauna, su kuria stojo į kruviną mūšį. Kryžiuočiai buvo įveikti, prarado nemaža žmonių, pats komtūras paimtas į nelaisvę, o ordino riterį, vadintą Konradu Viršine, žemaičiai pirmąjį sudegino gyvą, aukodami dievams, kitą leido iškeisti. Šiaip ar taip, kryžiuočiams pavyko užimti tą tvirtovę gudrybėmis: negausus jų būrys priartėjo prie pilies sienų tarytum netikėtai ir tuoj pat apsisukęs

šoko bėgti atgalios. Įgula pasklido pavymui, tuo tarpu iš pasalų išpuolė kitas būrys ir kartu su anuo ėmė kautis taip arti, kad, drauge su jais įpuolę į tvirtovę, apiplėšė ją ir sudegino. Artimos Ampilės pilies įgula, to įvykio įgąsdinta, paliko ją ir patraukė į Lietuvos Šalaviją. Vėliau kryžiuočiai su labai gausia įgula apsupo Memelį, iš kur rengė antpuolius ir grobė kaimyninius Kuršo bei Žemaitijos kraštus. Tie visi įvykiai, užrašyti Livonijos kronikininko, atsitiko pirm Mindaugo žūties, su kuriuo nebuvo kokiu nors būdu nutraukti draugiški ryšiai[1], ką rodo ir tatai, kad Treniota savo lėšomis apsiginklavo Žemaitijoje, laikydamasis arčiau Šalavijos, kurios dykrose visada galėjo rasti saugų prieglobstį ir gauti paramos iš dar nepasidavusių vokiečiams šalavijiečių bei kuršių, pritariančių maištui. Tų laikų įvykiai, vieni kitus paaiškinantys, verčia spėti, kad pasikėsinimas į karaliaus gyvybę pirmiausia brendo Žemaitijoje, provincijoje, labiausiai nusistačiusioje prieš naują tvarką.

* * *

VII skyrius

LIETUVA VĖLEI DIDŽIOJI KUNIGAIKŠTYSTĖ

.....

931

1263 m. Treniota tampa didžiuoju kunigaikščiu. Lietuva, žuvus Mindaugui, neteko didžio žmogaus ir ilgiems

[1] *Alnpek.*— S. 89—94.

metams prarado viltį paskleisti šalyje krikščioniškąjį mokymą. Karaliaus žudikai puolė grobstyti jo turtus, kurie, be abejo, turėjo būti nemaži, juk kronikos apie tai pasakoja ypač pabrėžtinai, pridurdamos, jog tasai jaukas kaip tik labiausiai anuos į piktadarystes buvo įstūmęs, juoba kad Treniota tuos turtus buvo skyręs kaip grobį. Sau jis buvo nusižiūrėjęs didesnį laimikį: nuskubėjęs Kernavės link, apsupo ją su savo kariais ir subūręs keletą didikų liepė skelbti jį didžiuoju Lietuvos ir Rusios kunigaikščiu. Tuo tarpu atkampią ordino užuobėgą, kurioje buvo įsikūręs Vaišelga, pasiekė žinia apie liūdną tėvo ir brolių gyvenimo baigtį, apie Treniotai duotą didžiojo kunigaikščio titulą ir viešą Kernavėje atnašavimą aukų, dėkingumo vardan sudėtų ant Perkūno aukuro. Taip susiklosčius aplinkybėms, nesaugu buvo Vaišelgai likti toje pačioje vietoje, tad slapta išvyko iš Lauriševo ir pasislėpė tarp Leščio *(Leszcz)* vienuolyno gyventojų, netoli Pinsko[1]. Žinoma, naujas Lietuvos valdovas neturėjo nieko skubesnio kaip užsitikrinti Mindaugo įpėdinio teises. Nevengė Daumanto, su kuriuo ketino sudaryti sandėrių, juk tasai kunigaikštis nebuvo pajėgus rungtyniauti su juo tokio masto varžytuvėse[2]. Vaišelga vogčiomis pasislėpė, tad, patekęs į tokią padėtį, būdamas savo prieglobstyje, negalėjo kelti grėsmės, betgi turėta sumanymų galop visai su juo susidoroti. Pagaliau, jei ir būtų norėjęs ko imtis, nebūtų galėjęs tarp lietuvių ir žemaičių didikų, visiškai nepritariančių krikščionybei, lengvai rasti bendrininkų. Tautvila, kuris, pasak kronikų, nebuvo prisidėjęs prie karaliaus žudikų sąmokslo, vienas tegalėjo kelti Treniotai nerimą. Tad nusiuntė žygūnus į Polocką tarytum geranoris brolis, kviesdamas atvykti ir pasidalyti dėdės palikimu. Tautvila sudrebėjo išgirdęs apie tą gėdingą po-

[1] *Kojałowicz.* Miscellanea.— P. 38; *Stebelski.*— T. I.— S. 161.

[2] *Štai taip Lietuvoje dirbdavo seimai, kurie visų kronikininkų vadinami elekciniais. Juose būdavo sprendžiami įpėdinystės klausimai, o jais remiantis skelbiamas monarchas. Rinkimai vykdavo tik tuomet, jeigu dinastija užgesdavo valdovui iš anksto nepaskyrus įpėdinio**.

elgį. Tasai, kuris labiausiai atvira kova ir priešiškais veiksmais buvo karaliui įsipykęs, nebuvo vis dėlto taip žemai puolęs, kad galėtų iš pasalų imtis prieš jį klastos; šitai verčia manyti, jog buvo užsibrėžęs nubausti dėdės žudikus. Istorijoje netgi pasakojama, kad įstengė surasti Vaišelgą ir per pasiuntinius su juo susisiekė 1264 metų pradžioje, galop su nemažu Polocko bajorų ir jaunuomenės būriu atvyko į Kernavę. Vos baigėsi viešnagė, vienas iš tų bajorų, vardu Prakapas, slapta perspėjo Treniotą apie savo valdovo rengiamą pasikėsinimą į jo gyvybę ir prisidėjusį prie šio sąmokslo Polocko pulką. Matyt, tasai savo ruožtu nieko geresnio nesitikėjo, nes bemat Tautvila iš pasalų buvo nužudytas, tą pačią minutę Polocko bajorai suimti ir surakinti grandinėmis. Paskui nusiuntė raitą pasiuntinį į Polocką su įsakymu, kad miestas atiduotų kunigaikštį Augustą, Tautvilos sūnų, gyvą ar mirusį, o kunigaikštystei valdyti priimtų vietininką, jeigu nenorį savo bajorų regėti kalėjime nubaustų už išdavystę, už kurią jų kunigaikščiai jau savo bausmę atsiėmė — nukirsdinti iki vieno. Jaunasis kunigaikštis Augustas, nenorėdamas užtraukti nelaimių polockiečiams, kurių nesugebėjo apginti, būdamas geros širdies, savo valia išėjo tremtin į Didįjį Naugardą. Ten jis pelnė visų pagarbą, ir kunigaikštis Jaroslavas po kurio laiko nusiuntė jį į Pskovą už kunigaikštį, kur per gyventojų maištus sulaukė nelaimingos žūties[1]. Polockas priėmė Treniotos vietininką. Tad šitaip tam kunigaikščiui atiteko didžiulės Mindaugo valdos[2].

932

1264 m. Lietuvių parama sūduviams. Taip laimėjęs sostą, Treniota, nepamiršęs seno savo prielankumo prū-

[1] *Karamzin.*— T. IV.— S. 93.— Nota 135.

[2] Medžiaga šiam paragrafui: Rankraštinė Lietuvos (Bychovco) kronika (p. 16), Voluinės kronika (*Karamzin.*— T. IV.— S. 86.— Nota 119.— S. 52), *Stryjkowski.*— S. 287, 288.

sams, išvedė Lietuvos jaunuomenę į mūšį su kryžiuočiais, juk anie visad troško stoti su tuo ordinu į kovą. Liepsnojo Prūsijoje sukilimas jau keletą metų, smarkokai buvo įsisiautęs, o jam vadovavo karingi, didvyriški, narsūs vyrai. Sūduviai griebėsi ginklo, kad išvarytų vokiečius iš Sambijos, į kurią jiems nusiuntė pagalbą didysis kunigaikštis. Vėluvos pilis buvo apgulta, ir apsupusieji ėmėsi savo darbo su didžiu įkarščiu, nuovoka bei ištverme. Pilį išgelbėjo tik vokiečiai, užmušę iš svaidomosios mašinos paleistu akmeniu lietuvių kariaunos vadą. Tačiau lietuviai nesiliovė brovęsi į pilį, dėdami viltis į savuosius karius ir jų techniką. Dieną ir naktį nepaliaujamai darbuojantis atsitiko taip, kad mašinų technikas Henrikas Taubadelis, esantis vokiečių pusėje, taip taikliai paleido iš svaidyklės strėlę, jog ši kaip vinim kalte prikalė lietuviui svaidytojui ranką prie mašinos stovo. Tai buvo palaikyta stebuklu, dingo puolėjų narsa ir noras toliau tęsti apgultį, kai jau tikslas buvo visai arti. Lietuviai grįžo į savąjį kraštą, o kryžiuočiai ėmėsi pilies statybos Tapiavoje, ant senovės laikų tvirtovės, vadintos Sugurbe, griuvėsių. Tai turėjo būti skydas, saugantis nuo lietuvių puolimų, juolab kad buvo žinoma, jog Treniota valioja vienytis su prūsais, kas išties pasitvirtino, ir pats rengiasi su kariauna eiti į kovą su kryžiuočiais. Ordinas buvo girdėjęs apie karinius jo sugebėjimus ir pelnytą tautos pasitikėjimą vadovaujant prūsams, todėl Livonijos vokiečiai, pasaulietinių luomų, arkivyskupas ir tenykščiai kryžiuočiai, paskubėjo siųsti dovanas, sveikinimus ir reikšti norą laikytis senosios taikos sutarties. Prūsijos kryžiuočiai taip pat pasekė jų pavyzdžiu[1].

933

1264 m. Treniotos karai. Treniota, užmojais peržengęs ribas, ramus buvo dėl kryžiuočių, Rusios, kuri dejavo to-

[1] *Voigt.*— B. III.— S. 249, 250.

torių jungo prispausta, o ir Danieliaus mirtis 1262 metais pašalino grėsmę Lietuvai iš pietų pusės, ir Levas, jo įpėdinis, su nauju didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu suėjo į draugystę, vienas kitam atsiuntė dovanų. Mažiau paisė Vasilkos Voluiniečio ir Švarno priešiškumo, nenorėjusių pripažinti jo teisėtu kaimynu. Be to, ant pirmojo buvo užsiširdijęs dėl kažkokių dviejų savo giminaičių, anksčiau užmuštų karo mūšiuose[1]. Tad 1264 metų žiemą pradėjo karo veiksmus prieš Švarną, kaip Mindaugo žentą. Pasukęs į ano valdas, nudriokojo Palenkę ir vakarinę Mazovijos dalį. Levas atsiuntė jam Haličo rusinus ir šiek tiek totorių. Su šia pagalba ir visomis Lietuvos pajėgomis jis turėjo pulti Prūsijos kryžiuočius, paremti sukilėlius, vadovaujamus Divonio ir gan sėkmingai besikaunančius. Betgi šis žuvo kaip tik tuo metu, kai buvo imamas Kovalis. Tuomet atsisuko į Lenkijos pusę ir nusiuntė jėgas prieš ją. Boleslovas Gėdingasis paskubėjo stoti prieš Treniotą ir jo pagalbininkus su tokia jėgų persvara, kad šis po trumpų plėšikiškų susirėmimų, nuniokojęs aplinkui kai kurias tvirtoves, buvo priverstas puolimą keisti gynyba[2].

934

1265 m. Treniotos mirtis. Boleslovas, išvijęs lietuvius, kuriems iš Haličo paramai atsiųsti kariai buvo jau anksčiau pasišalinę, kai pastarųjų kraštui ėmė grėsti lenkų pavojus, privertė ir Levą nusileisti. Treniota grįžo į savo kraštą ir ėmėsi daryti tvarką šalies viduje. Tai buvo priespaudos, persekiojimų, žudynių, pragaišties dienos. Argi tasai, kuris išdavė krikščioniškąjį tikėjimą, buvo dėdės ir brolio žudikas, pasidavė niekšingam goduliui, galėjo būti geras šalies valdovas? Ar įtarus tironas, nerimasties,

[1] Voluinės kronika, pateikta Karamzino (t. IV.— Pastaba 149).
[2] *Dusburg.*— P. 157; *Schütz.*— S. 38*; *Kojałowicz.*— P. 111.

baimės apimtas, neapkenčiąs visų ir patsai savęs, galėjo būti teisingumo prievaizda, sėdėdamas soste?[1] Palikęs dėl tokio jo elgesio iš siaubo sukaustytą šalį, vėl pradėjo žygius į svetimus kraštus. Šį kartą pasigviešė Mazovijos. Kiek laiko grobė ten, užėmė Oršimovo pilį, kurios vyrus įsakė visus aliai vieno iššudyti. Kaip tik ten, visą dieną rengęs beginklių žmonių skerdynes, vakaro prieblandoje Treniota patraukė į pirtį, tuomet dvejetas iš jo gvardiečių, asmens sargybinių, tikriausiai ėjusių sargybą, nužudė jį prieš pat iškilmes. Patys mikliai paspruko užšokę ant paruoštų žirgų. Jie buvo iš Mindaugo tarnų. Skubiai nuvykę į Pinską, tikriausiai vienuolių padedami, surado Vaišelgą, kuriam pranešė naujieną apie Treniotos mirtį[2]. Tasai didysis kunigaikštis nepaliko vyriškos lyties įpėdinio, tiktai vieną dukrą, kurią buvo išleidęs už Boleslovo, Mazovijos kunigaikščio Čerske; ši turėjo sūnus: Ziemovitą — Plocko ir Traidenį — Čersko kunigaikščius[3].

935

1265 m. Švarnas — didysis Lietuvos kunigaikštis. Vaišelga, kuris atsidėjęs ugdė savo dievotumą, šventą pašaukimą vertino labiau už kunigaikščio sosto spindesį, taigi perleido savo sesers vyrui Švarnui, Danieliaus sūnui, Kulmo ir Drohičino kunigaikščiui, paveldėjimo teise atitenkantį Lietuvos sostą[4]. Lietuvos didikai nepriešta-ravo tam sprendimui. Šis kunigaikštis buvo gerai žinomas lietuviams, nes ne kartą kovėsi pulkuose su jų vėliavomis. Tikriausiai dar gyva buvo jo žmona, kurios vaikai

---

[1] *Nača kniažiti v Litvie okajannyj niemilostivyj Trojden, jeho že bezzakonia nie mohochom opisati srama radi... Tak bo biašie bezzakonnik, jako i Antioch Syrskij, i Irod Jerusalimskij, i Neron Rimskij.* Ištrauka iš Voluinės kronikos (*Karamzin.*— T. IV.— Nota 143).

[2] Rankraštinė Lietuvos (Bychovco) kronika (p. 17); *Stryjkowski.*— S. 286.

[3] *Naruszewicz.*— T. V.— S. XIV, XV.

[4] *Karamzin.*— T. IV.— S. 103.

galėjo paveldėti tikro savo senelio valstybę. Švarnas, paskelbtas didžiuoju kunigaikščiu ir pasodintas Kernavėje į sostą, perėmęs aukščiausiąją valdžią, vėlei grįžo prie tautai magėjusių siekių, taip pat Treniotos anksčiau remiamų, ir pradėjo kovą dėl prūsų, vokiečių jungo slegiamų, reikalų, turėdamas tikslą išsirūpinti formalumus, reikalingus norint įsitvirtinti valdžioje. Juk tuoj pat, įsigalėjęs Lietuvos ir Rusios valstybėse, Švarnas nuvedė Lietuvos jaunuomenę į Prūsiją, suteikė pagalbą sukilėliams, nužygiavo net iki Kulmo žemės, Pamedės ir Pagudės, apiplėšė ir sunaikino daugelį vokiečių gyvenviečių. Betgi netrukus, grįžus iš to žygio, mirtis nutraukė jo gyvenimą. Mirė Lietuvoje, bet palaidotas buvo Kulme, šalia savo tėvo Danieliaus kapavietės[1].

936

1265 m. Vaišelga — didysis kunigaikštis. Taip netikėtai įvykiams susiklosčius, Lietuvos sostui, likusiam be globos, kuo greičiau reikėjo šeimininko, juk dar gyvas buvo Daumantas Erdvilaitis, kuris galėjo įvykdyti labai grėsmingą valstybės perversmą. Tad skubinai sušaukti į Kernavę didikai paskelbė Vaišelgą didžiuoju kunigaikščiu ir nusiuntė pas jį pasiuntinius, kviesdami užimti sostą. Šis romus Dievo garbintojas, gavęs savo vyresniųjų palaiminimą ir tautos sueigos atstovų pasižadėjimą, kad jam bus leidžiama laikytis vienuolio įžadų, kiek tai įma-

[1] Voluinės kronika (*Karamzin.*— T. IV.— Nota 143). Ji privėlė daug klaidų per neatidumą sudarant chronologiją. Mūsų tyrimų duomenimis, Švarną mirtis ištiko 1265 metų lapkritį. *Lvove, bažnytiniuose archyvuose, buvo rasta atminų knygelė, tai yra knyga, kurioje užrašoma, kada turi būti laikomi atminimai už mirusįjį. Toji atminų knygelė kadais priklausė Šv. Panelės bažnyčiai Kulme. Kaip tik iš jos kunigas vyskupas, Lucko nominatas Osinskis turėjo nusirašyti Švarno mirties datą (remdamiesi kun. Osinskio tyrimais, aprašėme tą epochą)**.

noma einant monarcho pareigas, atvyko į Kernavę. Ten, regėdamas atmintinas gimtinės vietas ir jausdamas savo tautą širdimi, išvargintą atgailų, pajuto gaivius jausmus, būdingus didžios valstybės valdovui: narsą, tėvynės meilę ir tiesos troškimą. Šių pareigų monarchas gal perdėm skrupulingai ėmėsi, todėl iš pradžių buvo griežtas, netgi žiaurus, antra vertus, gal taip elgėsi politiniais sumetimais dėl savo saugumo. Kad ir kaip ten būtų, ant ešafotų liejosi kraujas Mindaugo žudikų, jo turto grobstytojų, klastūnų sąmokslininkų, laukinių krikščionių persekiotojų, kurie karalystės laikais buvo priėmę katalikybę[1]. Kita jo veikla, žmonėms buvusi labiau prie širdies,— tai pastangos vėlei paskleisti visoje Lietuvoje krikščionybę. Galop susimokė su kunigaikščiu, viešpatavusiu didžiajame Naugarde, Sviatoslavu Jaroslavovičium, kuris apsiėmė atsiųsti rusų krikščionybės skleidėjų, daugiausia iš Pskovo, tokių, kurie buvo geriausiai susipažinę su lietuvių šneka ir papročiais[2]. Vėliau nusiuntė kariuomenę padėti Voluinėje Švarno įpėdiniams, stojusiems prieš Boleslovą Gėdingąjį; 1266 metų birželio 18 dieną jie buvo atsidūrę mūšyje prie Pietos, kai lenkai ten sudavė triuškinamą smūgį[3]. Tuo metu Lietuvą buvo apėmęs siaubas dėl didžiojo kunigaikščio įvestos proskripcijos: gyventojai, atiduoti kerštui samdytų karių ar sutelktų iš Lietuvos rusiškųjų žemių, nemažai turėjo prisikentėti, netgi nekaltieji. Trys šimtai kilmingų šeimų išsikėlė anapus Dauguvos, ieškodami priebėgos pas pskoviečius. Šie, proskripcijos sukeltų persekiojimų įkarščio pagauti, norėjo visus iš-

[1] Kad krikščionių katalikų tuo metu Lietuvoje buvo, žr. VIII priedą.

[2] Naugardo metraštis (*Karamzin.*— T. IV.— Nota 120) nurodo, kad dėl Vaišelgos proskripcijos džiūgavo visi krikščionys, juk tatai turėjo atsiliepti jų persekiotojams. 125 pastaboje Karamzinas šio sumanymo data pripažįsta 1265 metus.

[3] *Naruszewicz.*— T. V.— S. 98. Jis suklydo patikėjęs kronikininkais, esą Švarnas pats vadovavo tam mūšiui, juk jis tuo metu, pasak *to, ką mes jau anksčiau rašėme*, jau negyveno.*

žudyti, bet kunigaikštis Jaroslavas išgelbėjo tuos nelaiminguosius ir suteikė prieglobstį[1].

937

Vaišelgos ryšiai su kryžiuočiais. Nėra abejonės, kad Vaišelga, sutikęs su tautos pasiūlymu imti į savo rankas aukščiausiąją valdžią, *numatė sąmokslininkų grupuočių* trukdymus ir nusiuntė pas Livonijos magistrą Konradą Manderną, prašydamas ginkluotos pagalbos. Magistras neprieštaravo, nes tikriausiai troško matyti Lietuvos soste sūnų puikaus ordino sąjungininko ir vylėsi, jog bus patvirtintos donacijos, tad jau buvo besušaukiąs į Rygą visus savo riterius. Tuo tarpu iš Kernavės atvyko kita pasiuntinybė su padėkomis už gerus norus ir pranešimu, esą didžiajam kunigaikščiui jau nereikia ginkluotos pagalbos. Ta pasiuntinybė išleido į Livoniją visus Lietuvoje buvusius krikščionis belaisvius, tarp kurių nemaža buvo vokiečių ordino brolių: kunigų, kavalierių ir kitų rangų riterių. Dėl to labai apsidžiaugta Rygoje, nors, antra vertus, pastebėta, jog Vaišelgai svetima mintis viską sugrąžinti taip, kaip kad buvo jo tėvui valdant. Atsisakyta vilties, kad bus priimti katalikybės platintojai, grąžinti kryžiuočiams skirti turtai. Vis dėlto magistras per iškilmingą pasiuntinybę perdavė didžiajam kunigaikščiui padėką. Santykiai žadėjo gražią draugystę, ir laikas galėjo ordino viltis sėkme vainikuoti, jei ne kurių ne kurių vyresniųjų vienuolių poelgiai. Kryžiuočių Goldingos vadas, užmatęs, jog Žemaitijos pilies, vadintos Griežė, įgula išvyko sargybos keisti ar kitu reikalu, puolė pilį, užėmė, apiplėšė ir sudegino. Šis poelgis smarkiai supykdė Vaišelgą, tad turėjo arba leisti žemaičiams atsilyginti kerštu, arba imtis kitokių žygių prieš kryžiuočius, juk anie paskelbė jį *de facto* apostatu[2].

[1] *Karamzin.*— T. IV.— S. 88.
[2] *Alnpek.*— S. 94.

938

1266 m. Lietuviai vienijasi su prūsais. Ta vada Vaišelgai neprireikė tvardyti lietuvių tautos, kuriai magėjo jungtis su prūsais, sukilusiais prieš vokiečius. Tučtuojau radosi drąsių vadų, kurie, surinkę būrį pasišovusių grobti lietuvių, susivienijo su prūsais ir užpuolė; plėšė kur tik galėjo daugiau naudos turėti. Toji aibė taip išsiplėtė, kad iš tiesų visą Mazoviją nudriokojo, juoba kad tenykštės karinės pajėgos buvo menkos, o bajorai ir didikai užsidarė įtvirtintose vietovėse, nedrįsdami priešintis kovos lauke[1].

939

1266 m. Prūsų pabėgėliai Lietuvoje. Vis dėlto iš tų vaidų su vokiečiais kraštui ir žmonėms buvo tiek naudos, kad Lietuvoje priebėgą galėjo rasti nelaimingi Prūsijos gyventojai, dingėjęsi mirties ir dar baisesnio už ją kryžiuočių jungo. Didysis kunigaikštis priėmė nemažai tų atėjūnų ir įkurdino savose žemėse[2].

940

Apie Daumantą Pskovietį. Tie dalykai užkirto kelią iš Rusios pusės kilti pavojui taikai, bet sąmyšiai šalyje prisidėjo prie vaidų su pskoviečiais. Daumantas, Germanto sūnus, vaikaitis Šventaragio, kunigaikščio, viešpatavusio Lietuvos Užnerio žemėje, ar būdamas kuo nepatenkintas, ar iš pašaukimo krikščionybei paliko gimtąjį kraštą ir 1266 metais išvyko į Pskovą. Ten, prakilniai su didele

[1] *Naruszewicz.*— T. V.— S. 100.

[2] Pėdsakų tų naujasėdžių aptinkame ordino magistro Konrado Tirbergo dovanojamuosiuose raštuose įvairiems asmenims Prūsijoje (Karaliaučiaus slaptasis archyvas.— Foliantas X). Pabėgėliai buvo žinomi nuo seno (*Kotzebue.*— B. I.— S. 199).

pagarba priimtas, Šv. Trejybės cerkvėje išpažino Kristų ir buvo pakrikštytas Timotiejaus vardu. Tas poelgis ir pats jaunasis karys taip patiko žmonėms, kad visuotiniame susirinkime buvo nuspręsta išrinkti jį kunigaikščiu arba, kitaip sakant, Respublikos karinių pajėgų vadu, net be kunigaikščio Jaroslavo žinios. Daumantas pasinaudojo ta valdžia savo priešams tėvynėje įveikti: įsiveržęs anapus Dauguvos, žiauriai kariaudamas užėmė pasienio pavietą, be abejonės, Dusetų, kur valdžią turėjo tenykštis kunigaikštis, vadintas Gerdeniu; jis buvo kilęs iš kunigaikščių giminės, sūnus kažkokio Dovilo, ir buvo prisidėjęs prie Mindaugo žudikų[1]. Po tų plėšikavimų, kai Daumantas su 180 pskoviečių raitelių, persikėlęs atgalios per Dauguvą, liepos 18 dieną įsikūrė pailsėti, minėtasis Gerdenis pavijęs puolė juos, tačiau suvis pralaimėjo mūšį ir vos pats išsigelbėjo sėkmingai persikėlęs per Dauguvą. Laimėtojas išsigabeno vertingą grobį, be to, Gerdenio vaikus[2] bei žmoną, Daumanto seserį, kuriai pakrikštijęs davė Eupraksijos vardą. Vėlesniuose žygiuose užmušė vieną Lietuvos kunigaikštuką, vadintą Gataru (*Hojtort, Hogort*). Atėjus žiemai, dar kartą puolė gimtuosius kraštus. 1267 metais įsibrovė į žemes, kuriose gyveno Gerdenis, ir viename mūšyje jį nukovė. Iš tų nedaugelio Daumanto gyvenimo aplinkybių, išlikusių Rusios istorijoje, galima manyti buvus kažkokių nesutarimų tarp pirmųjų Lietuvos Užnerio kunigaikštystės didikų, galbūt dėl proskripcijos, kurią paskelbė Vaišelga. Kronikininkai nurodo Daumanto rūmuose Pskove buvus lietuvių bajorų. Tėvynėje buvęs nusikaltėlis, Pietų Rusioje šis kunigaikštis garsėjo narsa, krikščionišku dievotumu, rūpinimusi pskoviečių gerove ir labdara. Kariavo daugiausia su vokiečiais, žiūrėdamas savo tikybos priesakų, uoliai laikėsi pamaldumo ir gerbė šventas vietas. Miestą apjuosė mūro siena, buvo dosnus varguoliams. Mirė 1299 metais,

[1] Voskresenijos metraštis.— T. I.— P. 49.

[2] Vienas iš tų paimtų Gerdenio sūnų buvo Tverės vyskupas, vadintas Andrejumi (*Karamzin.*— T. IV.— S. 136).

užsikrėtęs maru teikdamas pagalbą sergantiems skurdžiose drėbtinėse pirkelėse. Po mirties buvo priskirtas prie palaimintųjų. Jo kardą pskoviečiai ilgai saugojo kaip savo tėvynės paladiumą, o paskelbtiems didžiaisiais kunigaikščiais prikabindavo prie šono. Ant jo buvo parašyta: *„Česti moej nieotdam esi nikomu“*[1]. Buvo paėmęs į žmonas Mariją, didžiojo Rusios kunigaikščio Dimitrijaus dukrą, su kuria susilaukė Dovydo, vėlesniais mūsų istorijoje aprašytais laikais tapusio garsiu Gardino seniūnu[2].

941

1266 ir 1267 m. Parama prūsams. Jau anksčiau matėme, kad lietuvių tauta visa širdimi linkėjo prūsams išsivaduoti iš kryžiuočių jungo, ir didieji kunigaikščiai,

---

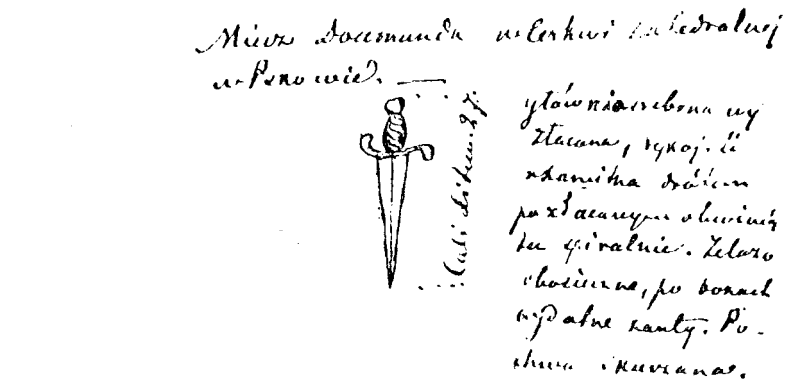

[1] Naugarduko metraštis, Pskovo metraštis (traktatas apie Daumantą), Danilavičiaus „Metraštininkas“ (p. 149—153), Karamzinas (T. IV.— P. 88, 123, 125, 128, 162 ir kt; pastabos: t. V.— P. 315). Mūsų istorikai painioja Daumantus, kurių buvo trejetas. *Daumanto kalavijas saugomas Pskovo katedroje (žr. iliustraciją). Sidabrinė galvutė paauksuota, o rankena apvyniota (spirale) paauksuota viela. Kalavijas dviašmenis, briaunos iškilios, makštis odinė*.*

[2] *Karamzin.*— T. IV.— S. 145 etc.

kada tik reikėjo, visada pritarė tos tautos valiai bei troškimams. Tad savanorių pulkai žygiavo kovoti su Prūsijos vokiečiais. Bet, matyt, nė vienas iš kunigaikščių per daug nenorėjo prie to prisidėti, nes tikriausiai baiminosi, kad nenukentėjo jų didybė, reikšmė bei valdžia, ką tauta, nustojusi bijoti svetimųjų jungo ir netekusi broliškos prūsų tautos paramos, lengvai galėjo paminti. Taigi šitaip politika didžiųjų kunigaikščių, siekusių vienvaldystės, žadino tautos galias, antra vertus, padėjo pavergti kitas gentis, anų valdžios nepripažinusias ar nenorėjusias būti vienvaldžių monarchų rankose, taip pat leido išsikeroti hidrai, užtraukusiai amžinas kovas su jų pačių įpėdiniais. Nelaimei, Vaišelga, perdėm prisirišęs prie rusiškosios bažnyčios, nepanoro atnaujinti tėvo santykių su popiežiumi, juk jis buvo atsidūręs tokioje padėtyje, kad, pasiskelbęs katalikų krašto karaliumi, būtų užkirtęs kelią kryžiuočių siunčiamai pagalbai, dėl ko kryžiuočiai, tuomet patys būdami labai silpni, būtų lengvai paleidę iš rankų Prūsijos ir Livonijos valdžią ir praradę savo reikšmę, kaip kad atsitiko vėliau, lygiai po dviejų amžių, Kazimiero Jogailaičio laikais.

942

1267 m. Vaidai su Levu, Haličo kunigaikščiu. Nors taikos sutartis su Pietų Rusios kunigaikščiais buvo sudaryta ir Vasilka, Voluinės kunigaikštis, uoliai rėmė Vaišelgą, tačiau Levo, Haličo kunigaikščio, atžvilgiu viskas klostėsi kitaip. Tas žmogus, būdamas pašėlusio būdo, pasišovė viešpatauti, nepalankiai žvairavo į Lietuvos užvaldytas Rusios žemes, kurios, jo manymu, turinčios jam priklausyti, be to, dar taikėsi į didžiojo kunigaikščio titulą, mat laikė save brolio Švarno įpėdiniu, kuriam Didžiąją Kunigaikštystę buvo pats Vaišelga perleidęs. Galop, kai jotvingiai buvo lenkų ir rusinų visiškai pergalėti, jų likučiai puolė ieškoti globos Lietuvos didžiojo kunigaikščio, kuris neatsakė priebėgos bei paramos. Tad vyko tos tautos kolonizavimas Lietuvoje, ir dėl to radosi įvai-

rių nesutarimų tarp kaimynų kunigaikščių. Nors ir kaip ten buvo, didysis Lietuvos kunigaikštis manė esant būtina stoti su ginklu prieš Levą, todėl surinko nemažą kariauną ir pajudėjo Bugo link. Levas dėl to žygio buvo įsibaiminęs, juk kiekvieną minutę turėjo būti pasirengęs kautis su totoriais ir lenkais, mat su tomis tautomis nesutarė; jeigu būtų buvęs priverstas eiti į mūšį su lietusiais, tai būtų turėjęs sutelkti kovos lauke visas savo pajėgas, kuo naudodamiesi totoriai, o gal kartu ir lenkai, būtų, be abejo, galėję suduoti jo valstybei lemiamą smūgį. Tad suskubo derėtis savo dėdės tarpininkaujamas. Tas kunigaikštis, vyras tiesaus būdo, asmeninis Vaišelgos draugas, ėmėsi tarpininkauti ir nuvyko į lietuvių stovyklą, ten įrodinėjo, jog būtina gyventi santaikoje, paaiškino reikalus, turbūt dėl sienų atstatymo, ir prižadėjo kuo tinkamiau tatai sutvarkyti. Didysis kunigaikštis sukvietė suvažiavimą Ugrovske, Šv. Danieliaus vienuolyne[1]. Ten iš Galicijos atvyko Polonos abatas Grigorijus, kadaise buvęs Vaišelgos mokytoju[2]. Bet Levas, prasimanęs kažkokią priežastį, dėl ko esą negalįs, neatvažiavo, tik atsiuntė spręsti Vasilką, šventai pasižadėdamas patvirtinti viską, kas bus sutarta. Tokių žymių žmonių tarpininkavimu sutartis lengvai buvo sudaryta. Levui savo ruožtu reikėjo patvirtinti sandėrį priesaika, tad Vasilka pasiūlė suvažiuoti pas jį į Vladimirą, primygtinai kviesdamas didįjį kunigaikštį, o kai pastarasis sutiko, pranešė tai Levui, kuris irgi neatsisakė, nors tikriausiai be didelio noro[3].

943

1267 m. Vaišelgos mirtis. Didysis Lietuvos kunigaikštis netruko atvykti į Vladimirą. Laikydamasis gyvenimo

---

[1] Neįmanoma suprasti, kur tas Ugrovskas (anot Voluinės kronikos — *Uhorsk*) yra buvęs. Stebelskis, sekdamas Kojalavičium, taria, esą tai tas pats, kuris vadinamas Leščiu, esantis prie Pinsko.

[2] Voluinės kronika (*Karamzin.*— T. IV.— Nota 142).

[3] *Stryjkowski.*— S. 293, 294.

būdo, derančio tikrajam jo pašaukimui, net vienuolio abitą dėvėjo, o jei prireikdavo rengtis kunigaikščio rūbais ir dėtis šarvus, vilkdavosi juos ant paprastos juodos medžiagos vienuolio abito, tapdamas Šv. Mykolo vienuolyno šeimininku. Atvyko ir Levas, prasidėjo vizitai. Tada Markoltas, vokiečių kilmės, buvęs mirusiojo karaliaus Danieliaus patarėjas, pasikvietė kunigaikščius į kūdikio krikštynas. Po pobūvio, per kurį tikriausiai nebuvo gailima svaigiųjų gėrimų, išvažinėjo visi į užeigas. Tuo metu kunigaikštis Levas, gerokai įsilinksminęs, atvyko į vienuolyną ir pakvietė didįjį kunigaikštį, neva dar išgerti vyno taurę kūmavimo pas Markoltą proga. Šis, nenumatydamas jokios išdavystės, išėjo iš savo celės į refektorių. Ten Levas ėmė drėbti jam į akis užgaulius žodžius, prikaišiodamas kažkokias jo tėvo Mindaugo piktadarybes, Rusios žemių grobimą bei kitus dalykus. Levo tarnai apsupo beginklį Vaišelgą, o jis pats, išsitraukęs kardą, taip smogė didžiajam kunigaikščiui per galvą, kad smegenys ištryško aptėkšdamos netoli stovėjusius žmones ir salės sieną. Po žmogžudystės įsakė lietuvių didikus, buvusius didžiojo kunigaikščio palydoje, suimti užeigose. Visa jų ir užmuštojo valdovo manta buvo išgrobstyta, asmens sargyba, kurią pirma pasistengta nugirdyti, išžudyta arba įmesta į kalėjimą. Mūsų kronika, plačiai aprašiusi tą įvykį, teisina Vasilką ir dar kažkurį iš Levo brolių, tikriausiai Mstislavą, kadangi apie Švarną, jau mirusį, negalėjo būti kalbama. Visa tai galėjo atsitikti; betgi mieste ir užeigoje, Voluinės kunigaikščio valdose, kur visa tai įvyko, galima būtų prikišti užeigos šeimininkui bent jau neapdairumą dėl svečio saugumo, juk Levo kėslus lengva buvo numanyti vien dėl pašėlusio jo būdo. Mirusiojo palaikus vienuoliai palaidojo taip prakilniai, kaip derėjo jo didybei, Šv. Mykolo vienuolyno cerkvėje. Visa tai įvyko 1267 metais, Šv. Prisikėlimo dieną[1].

[1] Rankraštinė Lietuvos (Bychovco) kronika (p. 17, 18); *Stryjkowski.*— S. 1; *Stebelski.*— T. I.— S. 163; Voluinės kronika (l. c). Stebelskio laikais Šv. Mykolo vienuolyno nebuvo, toje vietoje stovėjo Šv. Archangelo cerkvė, turėjusi šventiką.

944

1267 m. Levas kėsinasi į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę. Po žudynių tuoj pat radosi vada piktadarystėms. Kunigaikštis Levas su kariauna atsidangino į rusiškąsias Lietuvos žemes, kur susirado šalininkų, gal labiau aplinkybių negu norų skatinamų. Jie iš tiesų nedvejojo skelbti didžiuoju kunigaikščiu Levą, kaip teisėtą Švarno paveldėtoją, tačiau, šiaip ar taip, ne jam buvo lemta gauti sostą. Mat lietuviai, išgirdę apie Vaišelgos mirtį, o kartu ir apie Levo veiklos būdus Lietuvos Rusioje, susirinko Kernavėje ir nelaukdami didikų, atvykstančių iš Rusios provincijų, nusprendė išrinkti didįjį kunigaikštį. Tuo laiku, skubiai nusiuntę ginkluotąsias pajėgas, pastojo kelią svetimiesiems, besiveržiantiems į Didžiosios Kunigaikštystės žemes, kurie anapus kairiojo Nemuno kranto turėjo pagausinti savo gynybos gretas, prisijungdami rusinus, tad visos Levo viltys nuėjo perniek[1]. Netrukus, kai tik buvo užkirstas kelias kėsintis į rusiškąsias Lietuvos žemes, pradėta rinkti bendrą Lietuvos ir Rusios kunigaikštį.

945

1267 m. Popiežiaus ir čekų karaliaus užmojai Lietuvoje. Pirm nei tai virto tikrove žinios apie Lietuvos reikalus pasiekė Apaštališkąjį sostą. Popiežius Urbonas IV dar 1264 metais sielojosi dėl Lietuvą apnikusių negandų ir tąkart griežtai pavedė Čekijos karaliui Otokarui II suteikti paramą katalikams, persekiojamiems tenykščiuose

[1] Strijkovskis (p. 288) tas aplinkybes nederamoje vietoje ir painiai aiškina. Rusios kronikos praleidžia tatai kaip nesvarbius faktus. Lietuvos kronikoje nieko apie tai nėra. Vis dėlto daugeliu atžvilgių, sprendžiant iš Strijkovskio, čia pateikta įvykių eiga iš tiesų atitiko tikrovę.

kraštuose pagonių[1]. Nežinia, kokiais būdais tas karalius ketino šiuos tikslus pasiekti, bet 1267 metais, kai Otokaras II priėmė kryžiaus ženklą, idant gintų krikščionybę Šiaurėje, popiežius Klemensas IV ragino jį traukti į mūšio lauką kautis su Lietuvos pagonimis, maištingais, tebesilaikančiais vienybės su galindų, jotvingių ir totorių pagonimis, griežtai prisakęs paimti į savo rankas pagonių žemes bei tautas, jeigu jos nepriklauso krikščionims stačiatikiams[2]. Kryžiuočiai, sužinoję apie tokią dovaną, persigando, ypač kai įsitikino, jog karalius smarkiai ginkluojasi, verbuoja svetimšalius, skelbia kryžiaus žygį, negailėdamas tam jėgų. Gobšuolių kėslai galėjo per tai drūčiai nukentėti, galėjo netgi tai, ką Lietuvoje buvo įgiję, prarasti, nepaisant popiežiaus perspėjimų, nes, kas

---

[1] *Accepimus quod Rutheni schismatici et Litwani et alii habitantes in eorum confinibus, qui Deum non colunt, sed blasphemant potius nomen eius una cum Tartharis eorum complicibus, quibus sunt federe damptanto coniuncti, Poloniam hostiliter frequenter invadunt, eis nemine resistente. Ipsi etiam quidquid est in Pruscia per dilectos filios fratres domus hospitalis S. M. Th. J. auxilio sedis apostolice christi fidelium non absque plurima effusione sangvinis acquisitum conantur destruere intendentes fidem christianam exinde totaliter extirpere* (Girdėjome, kad schizmatikai rusai ir lietuviai bei kiti tų kraštų gyventojai, kurie Dievo negarbina, bet veikiau jo vardu piktžodžiauja išvien su totoriais, savo kaimynais, su kuriais yra neperskiriama sąjunga susieti; Lenkiją jie dažnai nedraugiškai užpuola, jiems nesipriešinant. Ir dabar patys, kaip yra Prūsijoj pas mylimus brolius iš Šv. M.T.O.J. (Šventos Marijos teutonų ordino Jeruzalės) ligoninės namų Apaštališkojo sosto globoje esančių Kristaus tikinčių, ne tik ryžtasi daugybę kraujo pralieti, bet ir siekdami krikščionių tikėjimą iš ten galutinai išguiti). Registr. Urban IV. An. III.— Epist. 850— T. IV.

[2] *Ut terras quas de manibus Lituanorum et aliorum infidelium, si tamen (cum) Tartaris vel aliis christi nominis inimicisse, prout ferebatur, dum nobiliter copularunt, criperes, aliis duntaxat exceptis, queve ad dilectos filios magistrum ettratres hospitalis S. M. Th.* vel ad alios Christi fideles pertinebat, ad manus tuas libere passes ae libete retinere* (Taip kad žemes, kurias iš lietuvių ir kitų netikinčių rankų jei tik su totoriais ar kitais Kristaus vardo nedraugais, nelygu kaip pasiseks, kol jie sumaniai priesaikomis susieti, išplėši, tiktai išskyrus tas, kurios mylimiems sūnums — magistrui ir broliams iš Švč. Mergelės M. teutonų ligoninės arba kitiems Kristų tikintiesiems priklauso, į savo rankas laisvai paimki ir malonėki pasilikti). Registr. Clement. IV. An. III.— Epist. 141.— T. III.

žino, kur politikoje troškimų ribos? Žodžiu, tokia panika apėmė riterius vienuolius, tarytum jau paskutinė valanda jiems būtų atėjusi. Iš tiesų, jeigu Otokaras būtų užėmęs Lietuvą ir atkūręs Mindaugo karalystę tuo laiku, kai po Vaišelgos mirties sostas buvo laisvas, kas lengvai galėjo atsitikti, tai kryžiuočiams tokia atsiradusi kaimynystė būtų buvusi labai neparanki. Taigi, norėdami užkirsti tam kelią, išleido su turtingomis dovanomis pasiuntinybę į Prahą, ir šiai tarpininkaujant buvo sudaryta rugsėjo 19-osios sutartis, kuria šalis, priklausančias dabar ordinui ar atsimetusias nuo jo, ar priklausančias jam teisėtai, karalius ateityje ne tik turėjo laiduoti ordinui, bet dargi teikti patarimus ir pagalbą jas pajungiant ar užkariaujant. Savo ruožtu ordinas pasižada karaliui ne tik nedaryti kliūčių, bet ir būti pasirengęs visokeriopai padėti užvaldant Galindą, Jotvingiją, Lietuvą ir kitas nekrikštų žemes. Popiežius patvirtino šį sandėrį nuoširdžiai džiaugdamasis[1]. Be to, siekdamas karalių dar labiau paaigyti[2], atlyginti už pagirtinas pastangas viso krikščioniškojo pasaulio labui, apdovanojo valdžia: esą užkariauta Lietuvos karalyste, kuri po palaiminto atminimo karaliaus Mindaugo nužudymo tapo našlaite. Pasak bulės, taip pat ir po jo sūnėno Teofilio, Polocko kunigaikščio, bei sūnaus, irgi nužudyto pastaruoju metu, idant jis, naują karalių pats parinkęs, vainikuotų karūna, padarytų valdovu visos valstybės, išsaugodamas Kryžiuočių ordinui dovanotus turtus, šioje karalystėje įgytus[3].

---

[1] Šioje bulėje (Registr. Clement IV. An. III.— Epist. 144.— T. III. Dat. Viterbi II. Calend. Februar. An. III) yra pateikta čekų karaliaus sutartis su kryžiuočiais: Acta sunt hec Prage, a. d. M. CC. LXVII. Datum ibidem XIII. Cal. Octobris.

[2] Karalius juk žadėjo: *in finibus locorum, quae praedictis infidelibus remannere contigerit, magnum constituere praesidium bellatorum, ad infidelium eorundem locorum populum salutem per vexationis angustias ad caulam Domini reducendum* (vietovėse, kuriose su minėtais netikėliais teks susieiti, didelę karių sargybą parenk, kad dėl tų vietovių netikinčiųjų išsigelbėjimo per kančias ir vargus tauta į Viešpaties avidę būtų suvaryta).

[3] Bulla in Registr. Clement IV. An. III— Epist. 139.— T. III.

Oloumuco vyskupas Brunonas turėjo lydėti karalių šiame apaštališkame žygyje; jam buvo pavesta tvarkyti dvasinius reikalus grąžintuose į šventąjį tikėjimą kraštuose, turint vilties netgi Lietuvos vyskupystę atiduoti Oloumuco bažnyčios jurisdikcijai[1]. Tatai rodo, kad kryžiuočiai Čekijos karalių apmulkino užsitikrinę pirmiau minėtas sąlygas, tad ką gi jam paliko Lietuvoje užkariauti? Jotvingių ir galindų dykros greičiausiai buvo visai nepatrauklios. Pakako parodyti paskutinę Mindaugo donaciją ir paaiškinti, kad jo vyriškos giminės paskutinis palikuonis Vaišelga baigė savo gyvenimo dienas, ir visos Otokaro II užmačios žlugo dėl jo paties potvarkių. Ta pastaba atskleidžia tolesnių įvykių priežastis.

946

1268 m. Šventaragis, didysis Lietuvos kunigaikštis. Lietuviai, kartu su rusinais susibūrę Kernavėje, išrinko Lietuvos Užnerio kunigaikštį Šventaragį didžiuoju Lietuvos ir Rusios kunigaikščiu. Tuo metu riterių karaliaus Otokaro didžiuliai užmojai, pagyros nuėjo niekais arba baigėsi viso labo pilių kryžiuočiams statyba. Mat karalius patyrė, kad, nepažeisdamas ordino siekių, negalės užkariauti Lietuvos kraštuose nieko, kas būtų verta nors ir mažiausių karinių pastangų. Be to, Lietuvos didikai atsisakydavo priimti visus karaliaus pasiūlymus, nesileido į jokias diplomatines derybas su kryžiuočiais ir jau buvo atidavę valdžią Lietuvos kunigaikščių Nestorui, juk tasai

---

[1] Bulla in Registr. Clement. IV. An. III.— Epist. 141.— T. III. Dat. Viterbi XIII. Calen. Februar. An. III. Joje sakoma: *Profecto, fili carissime, tuum in hoc parte desiderium, quod ex zelo magne devotionis prodire percepimus, dignis in Domino laudibus commendamus* (Iš tiesų, brangausias sūnau, šiame krašte tavo pageidavimą iš didelio uolumo pašventinimą skelbti priimame ir pavedame Viešpačiui garbingus darbus). *Spausdinta Foigto (Codex diplom. Pruss.— B. I.— Nr. CLV.— S. 160—161)*.*

senelis, pasak įtikinamų kronikų liudijimų, tada jau buvo 96 metų amžiaus. Žinomas iš ankstesnių mūsų pasakojimų, žmogus, regis, kaip reta garbingas, branginantis visuomenės doros principus, taiką, tvirtai besilaikantis senolių tikėjimo. Jis pirmasis, nutrūkus su Vaišelga Palemono giminės linijai, įgijo didžiojo kunigaikščio titulą; kilęs iš Dausprungo giminės ainių, tad buvo kitos mūsų didžiųjų kunigaikščių dinastijos pirmtakas.

947

1269 m. Taika. Apie šį kunigaikštį nedažnos užuominos kronikose, jų bemaž užmirštas, nes neturėjo poveikio karams ir sumaištims, kurios buvo sukrėtusios Lietuvos žemes, išskyrus kunigaikštystę, buvusią jo valdžioje. Kaip taikos garbintojas, jis tikriausiai buvo kaltininkas tos naudos, kurią davė savo šaliai. Kuo garbingesnis kunigaikštis, tuo dorybingesnė tauta, išsirinkusi tokį valdovą. Juk užėmęs sostą, nekėlė karų; jo galybės baimė buvo tokia didelė, kad sulaikė nuo puolimo Čekijos kryžiuočius su Otokaru II, atvykusius į Prūsiją, kurie, kol buvo savame krašte, svaigo nuo minties lengvai užkariauti pagonis, bet, artėdami prie jų žemių, lietuvius ėmė įsivaizduoti esančius milžinus, tad suskato ieškoti, kaip pasiteisinti krikščioniškajai Europai, besitikinčiai iš jų didžių žygių, atsikalbinėjo prasimanymais, vargu įtikimais gerai nuotaikusiems reikalus, esą žiema tarp 1268 ir 1269 metų vasarų buvusi perdėm šalta, didžiulės sniego pusnys pavasarį paplūdusios neįprastais potvyniais, ir teisinosi panašiomis dingstimis. Be to, 1269 metais per vidaus vaidus Kujavijoje pasirodė lietuvių kariauna. Papasakosime tą įvykį, remdamiesi Dlugošu, kad įrodytume, jog nei žiema, nei nuotoliai narsiems vyrams nebuvo kliūtis žygiui. Lietuviai, sužinoję, jog tarp Ziemiomislo, Kujavijos kunigaikščio, ir tenykščių bajorų radosi nesutarimų, įtvingių lydimi, rugpjūčiui baigiantis įsibrovė į Kujaviją, čia

prisigrobė pakankamai belaisvių bei galvijų ir niekieno netrukdomi patraukė atgalios į savąjį kraštą[1].

948

Pastebėjimai. Nė kiek negalima abejoti, kad grupuotė, rėmusi pagonybę, iškėlė Šventaragį Lietuvos valdovu, nes visa kas rodo jį buvus gimtojo krašto dievų uolų gerbėją. Tie siekiai magėjo tautai, su visu įkarščiu prisirišusiai prie visa, kas gimta. To kunigaikščio buveinė tapo Lietuvos Naugardukas, kitaip — Naujapilis. Aukų šventumas, religinės apeigos — visa grįžo į senas vėžes, išskyrus pasaulietinę ir politinę vyriausiojo žynio valdžią, kuri anksčiau, nuo tada, kai jam būti su Mindaugu buvo uždrausta, liovėsi gyvavusi. Vis dėlto Šventaragis įkūrė Romovę prie Vilnios žiočių, kur ji įteka į Viliją, kitaip, Vilnijos krašto šnekta,— į Nerį. Ta vieta, seniau atsitiktinai ten lankantis per medžioklę Šventaragio parinkta šventovei, buvo pavadinta jo vardu — *Swynta roga,* kas reiškia „šventas aukuras". Tada jai buvo suteikta garbė vadintis amžinosios ugnies šventove, ten būdavo vyriausiasis žynys, žyniai, vaidilutės, turėjo šventąją giraitę, garbingą teisę deginti žymių žmonių palaikus, skirtą vietą, kur buvo pilami jų pelenai. Tokia buvo kūrimosi pradžia Vilniaus, kuris vėliau, po pusantro šimtmečio, Gedimino laikais, turėjo suklestėti, o tam priekliuvis radosi taip pat dėl medžioklės[2].

949

1270 m. Šventaragio mirtis. Vos dvejus metus truko Šventaragio viešpatavimas, jis mirė 1270 metais Nauja-

[1] *Dlugoss.*— T. I.— P. 786.

[2] Iš tiesų senieji padavimai pirmapradį šventovės įkūrimą priskiria ankstesniems laikams, nei viešpatavo Šventaragis. Tai atitinka tikrovę, juk tasai senolis, devyniasdešimt šešerių metų tapęs

pilyje, pavedęs aukščiausiesiems didikams rinkti sosto paveldėtoju jo sūnų Germantą. Kūnas buvo sudegintas Šventaragio ugniavietėje su įprastinėmis apeigomis, ir tenai supilti pelenai[1].

950

1270 m. Germantas, didysis Lietuvos kunigaikštis. Tuoj pat po tėvo mirties Germantas[2], sulaukęs tuo laiku šešiasdešimties metų, užėmė aukščiausias tautos valdovo pareigas. Žmogus išmintingas, gabus politikas ir karys; kronikininkai apie jį iki to laikotarpio iš tiesų nieko nerašo, mes spėjame iš to, ką pasakosime toliau.

951

1269 ir 1271 m. Livonijos įvykiai. Dar valdant Šventaragiui, 1269 metais, Livonijos vokiečiai patyrė kruviną susidūrimą su rusinais; jame tikriausiai pastarųjų pusėje kovojo žemaičiai, gal pasitelkti Daumanto Pskoviečio. Tada ordinas triuškinamai pralaimėjo praradęs šešetą šimtų itin rinktinių riterių. Po to vakariniai žemgaliai ne tik nenorėjo paklusti vokiečiams, bet dargi jų gyvenvietes siaubė įsiveržę į dešinįjį Dauguvos krantą. Sutramdė, tiesa, kryžiuočiai užpuolikus ir nuniokojo jų Zkozvinės

---

didžiuoju kunigaikščiu, tikriausiai jau neturėjo noro pramogauti medžiodamas. Tai, kad kalnas greta šventovės, vadintas Pilies, savo gelmėse galėjo slėpti sudegintųjų pelenus, panašu į tiesą ir neprieštarauja tvirtovės ten įkūrimui, nes senovės papročiu tvirtovės turėjo apsaugoti religijos šventenybes. Tatai kartoju norėdamas parodyti, kokie menkaverčiai yra mano recenzento priekaištai (*Wizerunki.*— 1835.— T. XII)*.

[1] *Stryjkowski.*— S. 297.

[2] *Skandinavijos istorijoje tas vardas nuskambėjo 387 metais; tuomet Švedijoje valdė karalius Germantas (Brandis M. Chronik // Monumenta Livoniae antiquae.— B. III.— S. 35; antroji kronikos knyga parengta iš Skandinavijos šaltinių)*.**

valsčius (*Żkozwińskie włości*), bet niekada nebuvo ramūs dėl savo valdžios Žemgaloje, kas buvo svarbus kliuvinys užmegzti ryšius su Kuršu, mat nuo pastarojo aną kraštą skiria Livonija. Kad su tuo susidorotų, surengė didžiulį žygį, tačiau žemgaliai gebėjo narsiai gintis ir anie, patyrę šiokių tokių nuostolių, buvo priversti palikti kraštą. Po šio įvykio kryžiuočiai, nepraradę įkarščio, sutelkė riterius iš Goldingos ir vėlei įsiveržė į Žemgalą, kur buvo jų magistro Konrado Manderno anksčiau pastatydinta Mintaujos pilis (prieš 1266 metus). Dabar turėjo ją atnaujinti, o tuo prisidengę driokojo kraštą, gausiai gyvenamą ir turtingą. Ši atnaujinta pilis kartą labai pravertė jos atstatytojui magistrui Otonui Rodenšteinui. Mat per žygį, apie kurį pasakojame, su mažu riterių būriu atitrūkęs nuo įkandin traukusios kariaunos, leidosi į žvalgytuves ir buvo žemgalių apsuptas, atkirstas nuo savųjų ir vos valiojo suskubti į Mintaujos pilį. Kariauna tąkart taip pat patyrė nemažą smūgį ir išsigelbėjo tik tekinomis pasileidusi į Mintaują. Visa tai vyko 1271 metais[1].

952

1270 ir 1271 m. Karai. Pats pirmasis naujo didžiojo kunigaikščio žingsnis karo srityje buvo kerštas už nekaltai nužudytą Vaišelgą. Lietuvos kariai persekiojo tos piktadarystės bendrininkus — Levo patikėtinius ir numylėtinius, kurių didumą buvo bajorai, įsikūrę Bugo dešiniajame krante. Jie rado prieglobstį Drohičine (kuris dabar Kobrino apskrityje). Atkakliai gynęsi lietuviai per pačią Šventojo Prisikėlimo dieną 1270 metais, o vėliau per trečiąsias nekaltai nužudyto Vaišelgos mirties metines užėmė įtvirtintą pilį ir visus, galinčius pakelti ginklą, iki paskutinio iššudė. Dar rūpėjo pats Levas. Jis, baimės apimtas, nuvyko pas totorių chaną Mangu-Timurą, pasak

[1] *Alnpek.*— S. 97—101; *Gebhardi.*— S. 392.

Rusios metraštininko, pasišovęs priešus vienus kitų rankomis pražudyti. Tas sprendimas buvo vertas Levo būdo, ir siekimas apginti tironą visai Rusiai atnešė begales nelaimių. Net, regis, didysis Rusios kunigaikštis Bazilijus Jaroslavovičius, tuo metu buvęs ordoje, per savo neapsižiūrėjimą parėmė tuos užmojus. Chanas noriai sutiko su pasiūlymu, išsiuntė galybę savo azijiečių ir prisakė visiems Rusios kunigaikščiams kartu kilti į kovą su Lietuva. Deja, išmintingo ir doro Vasilkos, Vladimiro Voluinės kunigaikščio, jau 1269 metais nebuvo gyvo, o jis tikriausiai būtų atkalbėjęs sūnėną nuo šio sprendimo[1]. Kai ta audra, nuo rytpiečių pusės slenkanti, telkėsi viršum Lietuvos, lietuviai plėšikautojai, stojus žiemai, sumanė didžiulį žygį į ezeliečių žemę. Livonijos magistras kaip tik tuo metu rengėsi kovai su žemgaliais, bet gavo žinią apie lietuvių sumanymus ir tuoj pat, atsisakęs rengiamo žygio, nusiuntė paramą Livonijos miestams bei kitiems ordino bendrams. Grobikai jau buvo pajūrio provincijoje, vadintoje Viku, iš ten užšalusia jūra plačiu žiemkeliu atėjo į Ezelio salą, kurią pasklidę nuniokojo. Magistras sutelkė paramą, prie kurios prisidėjo Dorpato vyskupas Friderikas, Lealės vyskupas Hermanas ir Danijos karaliaus skirtas Revelio gubernatorius Zigfridas. Su ta kariauna magistras pastojo kelią lietuviams, kurie turėjo grįžti iš salos. Galop buvo pastebėti atžygiuojantys plėšikautojai, tačiau apsupti judančios apsauginės sienos: tai buvo kinkytos rogės, sudarančios nenutrūkstamą grandinę, juosiančios tetraedru susėdusius ginkluotus žmones, daugiausia turėjusius svaidomuosius ginklus. Tokia aptvara apglobti, jie traukė užšalusios jūros platybėmis. Vokiečiai išsirikiavo pulti. Dorpato vyskupas vadovavo kairiajam sparnui, Revelio gubernatorius — dešiniajam, magistras — centrui, Lealės vyskupas — užnugariui. Tetraedro puolimas niekur nepavyko, patys narsiausi ir mikliausi riteriai už kiekvieną krustelėjimą gyvybe sumokėdavo. Betgi kai magistras, sutelkęs

[1] *Karamzin.*— T. IV.— Nota 144.

būrį rinktinių iš rinktinių raitelių, norėdamas suturėti žygiuojančius, stojo skersai išjojęs į priekį, raiteliai iškriko iš tetraedro, ir prasidėjo baisios skerdynės. Žuvo kovos lauke magistras Otonas Rodenšteinas kartu su kitais penkiasdešimt dviem ordino broliais, taip pat šešetas šimtų kitokio rango riterių, ką jau kalbėti apie ginklanešius, be to, žūtį Dorpato vyskupo, Revelio gubernatoriaus. Sužeistas buvo Lealės vyskupas. Lietuvių, kaip tvirtina ordino kronikininkas, atgulė tūkstantis šeši šimtai. Šis mūšis vyko netoli Karkaus miesteliūkščio. Nugalėtojai, sausomis išlindę, iškeliavo grobiu nešini. Turime pagrindą pagrįsti spėjimą, esą pats didysis kunigaikštis Germantas dalyvavo tame žygyje ir buvo lydimas žemgalių didikų, dėl kurių šis žygis buvo pradėtas[1].

953

1272 ir 1274 m. Santarvė su Livonija. Pietryčiuose kilusios audros debesys tuo tarpu dar buvo grėsmingi, tad didysis kunigaikštis paskubėjo sudaryti paliaubas su Livonijos vokiečiais, kurie ir patys turėjo baimintis totorių antplūdžio. Visais chronologiniais apskaičiavimais, tatai turėjo įvykti pirmaisiais 1272 metų mėnesiais ir trukti dvejus metus, per kuriuos totoriai iš tiesų nebuvo Lietuvoje pasirodę tikriausiai dėl kokių nors įvykių savame krašte arba kairiajame Dnepro krante; juk iš tikrųjų telkėsi palei tą upę ir nuolatos grasė per ją persikelti. Tuos dvejus metus lietuviai rengėsi karui, o iš Livonijos stebėjo, į ką visi reikalai išvirs Lietuvoje. Baigiantis paliaubų laikui, 1274 metais, kryžiuočiai sudarė taikos sutartį neribotam terminui, kaip kad byloja mūsų istorija, nors klaidingai nurodo buvus tuo metu magistru kažkokį Henriką[2], juk tuo metu Livonijoje valdė Valteris

[1] *Alnpek.*— S. 104—107.
[2] *Strijkovskis* (p. 300), remdamasis Dlugošu; *Koialowicz.*— Pars I.— P. 145.

Nortekas, gal tas Henrikas buvo tik pareigūnas, ano įgaliotas. Kaip tik todėl, daugelį kronikų skaitydami, nerasime sutarties su Henriku, Livonijos magistru, nors tatai neduoda pagrindo atmesti Dlugošo tvirtinimų. Netgi žymusis Prūsijos istorikas[1] laiko tai tikru istorijos įvykiu, pridurdamas savo pastabas apie aplinkybes, susidariusias dėl šios sutarties: esą didysis Lietuvos kunigaikštis tikriausiai pasižadėjęs neremti Prūsijos sukilėlių, drausti Lietuvos ir Rusios plėšikams brautis į žemes, priklausančias ordinui, už tai ordinas savo ruožtu turėjęs atsisakyti teisių į Mindaugo jam užrašytas žemes bei valdas ir grąžino visas donacijas. Šis kruopštus Prūsijos įvykių tyrėjas ir vienas iš bešališkiausių autorių labai teisingai tvirtina, kad tos sutarties dokumentai dar neprieinami kryžiuočių archyvuose, tikriausiai jie neatsiras, kadangi turėjo būti anksčiau pašalėn padėti, kaip menkinantys reikšmę Mindaugo donacijų, kuriomis nuolatos buvo puikuojamasi. Tad ir kronikose buvo stengiamasi tatai nutylėti. Tačiau ta sutartis abejonių nekelia, juolab kad *1267** metai jau neišvengiamai artino totorių, Haličo kunigaikščio Levo vedamų, antplūdį, ir jeigu didysis kunigaikštis Germantas būtų panorėjęs juos mėgdžioti, tai jų veržimuisi gal tik Baltijos jūra būtų galėjusi padaryti galą.

954

1273 m. Lietuvių žygis į Lenkiją. Be tų karo žygių, tokių rizikingų, nepaisant visų pasirengimų mūšiams su grėsmingu priešu, lietuviai dar buvo kupini ryžto ir turėjo vadų, kurie, atsiliepdami į kvietimą Krokuvos vyskupo Pauliaus, kurščiusio savojoje tėvynėje kruvinus vaidus, paskubėjo pirmomis 1273 metų liepos dienomis įsiveržti į Liublino žemę. Plačiai ją užkariavę, nemažai belaisvių ir įvairaus grobio į savo kraštą išsigabeno; ypač

[1] *Kotzebue.* Preussens ältere Geschichte.— B. II — S. 301.

užpuldavo, naudos sau ieškodami, valsčius tų, kuriuos vyskupas buvo kerštui numatęs[1], tyčiomis užvesti ant kelio apsiėmusių tą daryti žmonių.

955

1274 m. Karas su Rusia ir totoriais. Galop pasirodė galybės totorių anapus, dešiniajame Dnepro krante. Vadas, vienas iš rinktinių, vadinamas Jaruniu, vedė gausią kariauną. Kartu buvo Rusios kunigaikščiai su savomis kariaunomis: Romanas Brianskietis su sūnumi Olegu, Glebas Smolenskietis ir nemažai kitų iš Uždneprės. Tarp Levą lydėjusių buvo tikras brolis Mstislavas ir pusbrolis Vladimiras Vasiljevičius, taip pat Pinsko kunigaikščiai, su kuriais per Turovą žygiavo į *Slucką**, kur susijungė su Jarunio būriais. Iš ten visa kariauna pajudėjo tiesiai į Rusios Naugarduką; nepriėję Servečio upės, sustojo ir naktigultui įsirengė stovyklą. Sulig aušra, kai persikėlė per upę, pasirodė lietuvių žvalgai, su kuriais buvo stota į dvikovą. Tatai bylojo, jog reikia tikėtis greito susitikimo su kariauna, tad sustojo kovos rikiuote: totoriai — dešiniajame sparne, Levas vadovavo centrui, Vladimiras — kairiajam sparnui. Tai vyko pavasariop, kai pusnys ėmė tirpti. Totoriai, išvydę tarp kalnų ūkanas, suprato ten esant lietuvių stovyklą, tad nurodė Levui, kad palieptų saviesiems nulipti nuo žirgų, idant lengviau galėtų priartėti. Tačiau, kad ir kiek žygiavo, nesusidūrė su lietuvių kariauna. Priėjo prie miesto, ten palaukė Rusios kunigaikščių ir Mstislavo iš Polesės; Romanas ir Glebas taip pat liko užnugaryje, nevalioję atkakti, tik Olegas atvyko su savo pulku. Totorius apėmė abejonės: tarp jų ir sąjunginkų kunigaikščių radosi kažkoks nepasitikėjimas. Ilgai laukė Romano. Tuo tarpu nesantarvės sėkla ir tarp rusinų ėmė tarpti: Levas susikivirčijo su savo broliais Mstislavu

[1] *Długoss.*— T. I.— P. 801.

ir Vladimiru. Vis dėlto, nepaisant šito, Jarunis įsakė bandyti užimti Naugarduką. Narsus pasipriešinimas, neblogas apsirūpinimas visais reikmenimis, kuo geriausia tvirtovių būklė — visa tai pranašavo būsiant daug varganų pastangų, įtampos ir maža naudos. Pasitenkinta vienu užimtu priemiesčiu. Į trečią dieną atvyko Romanas ir Glebas, su kuriais Levas irgi kaipmat susivaidijo. Anie mat buvo parengę planą, esą, užėmus Naugarduką, reikia žygiuoti tiesiai į Lietuvą. Tatai nesiderino su siekiais Levo, laikomo viso žygio karo vadu. Buvo taip įsivelta į vaidus, kad anie kunigaikščiai nutarė atsimesti nuo žygio, ir iš tiesų tučtuojau paliko stovyklą, patraukė su žmonėmis atgalios į savo šalį. Tą patį padarė ir Vladimiras: jis, naudodamasis proga, pasikvietė į iškilmes savojoje rezidencijoje kunigaikštį Romaną, savo uošvį, tačiau šis atsisakė aiškindamasis būtinybe išvesti kariuomenę, nes jie esą žemėje karingos ir grėsmingos tautos. Gudrūs totoriai abejingai stebėjo Rusios kunigaikščių rietenas, nenorėjo matyti santaikoje gyvenančių tokių galingų sąjungininkų, buvo pažinę jų kraštus, pakankamai masinančius grobiu, ir numatė turėsią atpildą už savo vargus, kai kampanija dėl pačių kunigaikščių kaltės nepavyko. Ir kaip sėkmingai jie pavertė mintis tikrove! Rusia kairiajame Dnepro krante buvo baisiai nusiaubta, apiplėšta ir patyrė klaikias žudynes. Levas, sąjungininkų paliktas, skubinai pasuko atgalios į savo žemes, kad išvengtų susidūrimo su visa Lietuvos kariauna, su kuria, kaip buvo nugirdęs, traukė Naugardukui į pagalbą didysis kunigaikštis Germantas. Iš tiesų ta antplūdžio banga atslūgo įsibrovėliams pasklidus, betgi dar iki vasarai įpusėjant buvo vaikomi pavieniai plėšikų pulkai, Levo siųsti į įvairias Lietuvos žemes Rusioje[1].

[1] Voluinės ir Šv. Trejybės metraščiai (*Karamzin.*— T. IV.— Noty 148, 150). Jis painioja tekste tą įvykį su tuo, kas buvo atsitikę Lietuvą valdant Traideniui, betgi chronologija gali tiksliau sudėti visa į savo vietas.

1274 m. Vaidai su kryžiuočiais. Per stebuklą, retą politikoje, galingas užmojis, kuriuo buvo kėsinamasi į visos lietuvių tautos laisvę, žlugo. Totorių godumas, visu agnumu nukreiptas prieš Lietuvą, atsisuko prieš pačius kurstytojus, padarydamas pastariesiems daug nuostolių. Rusios kronikininkai, ypačiai baisėdamiesi, prisimena tą totorių žygį į Lietuvą, itin pabrėždami šitai pasakojime apie grįžimą: nė vieno pakelyje sveiko nepalikę, nė vieno, kuris gyvas iš jų rankų ištrūkdavo, neišleisdavę neapiplėšę iki paskutinio siūlelio. Tuo tarpu Livonijos vokiečiai, patyrę totorių pavojų praėjus, matydami didįjį kunigaikštį kovojant su Levu Haličiečiu, per nieką laikydami sutartį su pagonimis ar tarę, kad Žemgala jokiais būdais anam neturinti priklausyti, paskubėjo užvaldyti vakarinę tos provincijos dalį ir privertė gyventojus vėlei priimti krikščionybę bei mokėti duoklę. Magistras Valteris Nortekas dėl ligos pasišalino į Vokietiją, o jo įpėdinis Ernestas Rasburgas į pabaigą 1274 metų įgyvendino tuos siekius. Tuo nepasitenkindamas, leido puldinėti Lietuvos žemes. Tad per tuos Žemgalos antpuolius penkiolika ordino riterių, pasitelkę savanorių, ta vada, kad riteriai išvykę į Rusią, vildamiesi nesulaukti pasipriešinimo, surengė žygį į Lietuvą. Bet atsitiko kitaip: lietuviai, įsižeidę dėl Žemgalai daromų skriaudų, nusprendė savo ruožtu pasinaudoti nutraukta taikos sutartimi, tad sumanė paieškoti grobio Livonijos žemėse. Abu šie žygiai netikėtai susikirto, kilo įnirtingos kautynės, lietuviai laimėjo pergalę. Šiame mūšyje žuvo vienas narsa garsėjęs riteris, vadintas Saksu, lietuvių kilmės, išpažinęs katalikų tikėjimą. Tą atsitikimą vokiečių kronikos pateikia kaip kliautį, kuria pasinaudoję lietuviai nutraukė sudarytą sutartį, šitaip teisindamos savuosius ir žygį į Žemgalą. Tačiau mes matėme pačius vokiečius šią sutartį

sulaužius[1]. Netrukus, kitą vasarą, 1275 metais, nemažas lietuvių plėšikautojų, sėkmės padrąsintų, būrys užpuolė kryžiuočių gyvenvietes kairiajame Dauguvos krante. Ordino riteriai patraukė pavymui besitraukiantiems su grobiu. Mūšis kilo prie Dubenės upės, anie laimėjo paklojė kovos lauke šešetą šimtų užpuolikų[2].

957

1275 m. Germanto mirtis. Didysis kunigaikštis Germantas baigė savo gyvenimo dienas 1275 metais. Jis sukurstė lietuvius imtis karo žygių ir pasirodė turįs retų gabumų valstybę valdyti. Dažnai būdamas Rusios Naugarduke, įstengė Didžiojoje Kunigaikštystėje išlaikyti Rusios provincijas, kurias Levas visomis išgalėmis bandė išsiplėšti, statė pilis, be kita ko, įkūrė Gervėčius. Su Lenkija gyveno santaikoje, tik kartą jo viešpatavimo laikais per vidaus riaušes Lenkijoje Krokuvos vyskupas Paulius buvo atsikvietęs nežinia kokį lietuvių kariaunos pulką pagelbėti grupuotei, sukiršintai prieš Boleslovą Gėdingąjį. Pulkas žiauriai plėšikavo ir buvo leńkų sutriuškintas. Jis pirmasis iš pagonių kunigaikščių sudarė sutartį su kryžiuočiais dėl taikos tarsi visam laikui. Viešpatavo nepilnus penkerius metus, nors, anot Strijkovskio, jau valdė tėvui gyvam esant, sostą gavo sulaukęs labai senyvo amžiaus. Taigi tada turėjo imtis valstybės reikalų. Jo pastangomis radosi Romuvos šventovė Šventaragyje, kaip kad esame anksčiau nurodę[3]. Paliko trejetą sūnų: Daumantą Pskovietį, Giliginą ir Trobių. Mirė Kernavėje.

958

1275 m. Giliginas, Lietuvos kunigaikštis, ir Trobius, Žemaitijos kunigaikštis. Po įprastinių palaikų deginimo

---

[1] *Alnpek.*— S. 107—110.
[2] Ibidem.
[3] Žr. šio veikalo I tomą.— P. 203—205.

apeigų prie Šventaragio šventovės aukštieji didikai susirinko į Kernavę. Ten, tardamiesi, ką rinkti didžiuoju kunigaikščiu, suskilo į grupes, nesutapus nuomonėms. Lietuviai ir rusinai pageidavo būti Giligino valdžioje, o Žemaitijos didikai stojo už Trobių, kuris, tėvui gyvam esant, valdė Lietuvos Užnerio kunigaikštystę ir turėjo įtakos Žemaitijai. Dėl šio susiskaldymo abiejų brolių bendru sutikimu buvo išrinkti abu, tad pirmasis tapo Lietuvos ir Rusios kunigaikščiu, o antrasis — Lietuvos Užnerio ir Žemaitijos. Kaip kad ir Erdvilas su Mindaugu, nė vienas nepriėmė didžiojo kunigaikščio titulo, tačiau valstybė, tautai atstovaujanti suvažiavimuose, ir dėl jos reikšmės užsienio šalims išliko vieninga. Abu kunigaikščiai buvo prisiekę gyventi santarvėje ir vienybėje, bendrus turėti draugus bei priešus, dalytis nauda ir gintis[1].

959

1275 m. Pastebėjimai. Prūsų nausėdijos Lietuvoje. Lietuvos valstybė tuo metu apskritai buvo rami dėl svetimšalių kaimynų. Levas rado svarbesnių rūpesčių už siekius Lietuvoje. Šalies vidaus reikalai buvo bemaž visai sutvarkyti. Bet nelaiminga lemtis nesiliovė persekiojusi Prūsijos — ji per pusę amžiaus prarado du trečdalius savo gyventojų: ligos, badas, skerdynės, sukeltos vokiečiams ginklu verčiant juos krikščionimis. Atrodė, kad mirties angelas išskleidė sparnus virš tos šalies, vienos iš pačių puikiausių senojoje Šiaurės Europoje, labiausiai iš visų lietuvių genties tautų civilizuotos ir gyvenamos pačiom didžiausiom dorybėm pasižyminčių žmonių giminės. Tačiau nei tos klaikios baisybės, nei tos žmonių patirtos negandos nebuvo tokios pražūtingos narsiai ir laisvę mylinčiai tautai kaip bedieviškas godumas, panieka

[1] Strijkovskis apie tai pateikia žinių, paimtų iš savų šaltinių. Rankraštinė Lietuvos (Bychovco) kronika tatai patvirtina (p. 19).

viskam, kas svetimo krašto, ir fanatiška tamsybė vienuolių riterių, nei mokslo šviesos, nei Dievo baimės visai nepažinojusių ar pažinoti nenorėjusių[1], nors turėjo laikytis priedermių religijai ir pašaukimui. Galop tas, barbarų laikams įprastas laukinių nusistatymas, esą tik vokiečių išsiauklėjimas, vokiečių tautos gyvenimo būdas vertas žmogaus orumo. Gal tatai buvo tik priedanga kitiems troškimams paslėpti, gal per nedorą norą paimti į savo rankas svetimą turtą, svetimą darbą, svetimą žmoną ir vaikus radosi tie sofizmai bei negirtini pagyrūniški prasimanymai. Šiaip ar taip, mūsų istorija, kurioje išdėstyta eiga liūdnų įvykių, kilusių per tuos prasižengimus, atskleis žmoniją paguodžiančią tiesą, kad linkusių į nedorą dar tyko graudžios nesėkmės. Tokiomis aplinkybėmis, apie kurias čia kalbėjome, reikia paminėti 1275 metais kryžiuočius visiškai sumušus Nadruvą, senovės Prūsijos viduryje išsidėsčiusią provinciją, kas buvo padaryta provincijos magistro Konrado Tirbergo, kitaip tariant, ji buvo visai nuniokota, kai pasidavė tenykštė Kamsvikės tvirtovė, o su ja išnyko paskutinė gyventojų galimybė gintis. Vyrai žuvo arba mūšiuose, arba beginkliai nuo kryžiuočių ir kryžeivių, moterys ir vaikai, kuriuos badas ir gaisrai apėjo, buvo perkelti į kitas vietoves. Kryžiuočių valstybė plėtėsi apimdama tarytum kapinynus — besidriekiančius didžiulius plotus išnykusių tautų, artėdama prie Lietuvos sienų. Vis dėlto nemažai nadruvių su šeimomis, judamuoju turtu, laiku palikę krauju aplietą gimtą žemę, atvyko į Didžiąją Kunigaikštystę[2]. Svetingai priimti, Gardino apylinkėse rado tuščias sodybas, kurias gyventojai buvo palikę dėl nesenų karų[3].

---

[1] Stebimės skaitydami kryžiuočių statutuose draudimus jauniems riteriams imtis kokio mokslo — nei rašyti, nei skaityti nebuvo reikalauta mokytis. Visas dorovės mokslas buvo *Pater noster, Ave Maria* ir *Credo.*

[2] *Dusburg.*— C. 174.

[3] Voluinės kronika (*Karamzin.*— T. IV.— Nota 151). Šie pabėgėliai į Lietuvą atkeliavo pirma už anuos (§ 961), kuriuos mini prūsų šaltiniai. *Ryškiausias šio prūsų įsikūrimo pas mus, Lietuvoje, įrodymas yra mūsų krašto (Lydos ir Gardino apskričių) dialektas.*

960

Lietuvos vyskupas Jonas. Iš tiesų tatai nėra visiškai išaiškintas, ir mums dabar neįmanoma to dalyko pasitikslinti, betgi kaip tų laikų istorijos įvykis turi būti pateiktas ir mūsų Lietuvos istorijoje. Apie 1275 metus Vokietijoje pasirodė Lietuvos vyskupas, vardu Jonas. Ar stabmeldžių išvytas iš savo krašto, ar dėl kokių kitų nutikimų jis paliko Lietuvos žemę, liedamas ant pagonių baisiausią pyktį. Klajojo iš bažnyčios į bažnyčią ir visur su užsidegimu skelbė kryžiaus žygį, dalijo kryžius ir ragino krikščionis stoti į kovą su lietuviais. Negalime daugiau apie jį nieko tikro pasakyti, bet peršasi mintis, jog buvo tai kokia atplaiša katalikų bažnyčios, Lietuvoje Mindaugo patronuotos[1].

961

1276 ir 1277 m. Prūsų bėgliai Lietuvoje. Kryžiuočiai, turėję užtarėjų, rėmusių jų reikalus Vokietijoje, kartkartėmis gaudavo žmonių ir pinigų. Apie 1276 metus įkurdino tvirtovę prie Nemuno, senovės miesto, vadinto Ragaine (*Ragajnitas*), griuvėsiuose[2], kurią praminė *Ragnita* arba *Ragneta*. Priklausė toji tvirtovė paskutinei Šalavijos

---

Jis panašus į prūsišką. Tą sako ir specialistai, pavadinę jį prūsų-lietuvių dialektu („Tygod. Petersb."— 1839.— Nr. 38, kunigo L. A. Jucevičiaus straipsnis „Lietuvių žaidimai ir pasilinksminimai Žemaitijoje"). XIV amžiaus kryžiuočių kelių į Lietuvą aprašymuose, tai yra topografiniuose Lietuvos tyrimuose, kuriuos darė nusamdyti šnipai, minima akalica (o gal ir gyvenvietė), vardu Szalwy arba Schalwen, kurioje gyveno seni prūsų išeiviai (tikriausiai iš Šalavijos), o kryžiuočiai ketino juos apiplėšti (galbūt norėdami už ką nors atkeršyti). Pagal topografinį tos vietovės aprašymą, gyvenvietė buvo įsikūrusi kairiajame Pelesos upės krante, tai yra vietovėje, kuri šiandien vadinama Šalevu (Szalewo); važiuojant keliu nuo Lydos, mylia telieka iki Pševožos.*

[1] *Heineccius* de veter. Germanor. Sigill.— P. 154 (*Napierski.* Index Corp. dipl.— T. II.— P. 356).

[2] Tas pavadinimas paėjęs nuo deivės Raganos (*Ragany*).

provincijai, prisišliejusiai tiesiog prie Žemaitijos, dar prieš užkariavimą didesnioji dalis kurios buvo dykra paversta. Mat daugybė tenykščių, panašios kilmės kaip Žemaitijos ir Lietuvos Nalšios gyventojai, palikę savo gyvenvietes, persikėlė į Žemaitiją arba Lietuvos Rusią. Kunigaikštis Giliginas didumą jų įkurdino Slonimo žemėje ir pačiame Slonime[1]. Vos naujieji gyventojai pradėjo statydintis toje vietovėje, ši buvo visiškai sunaikinta, kai Vladimiras, Voluinės kunigaikštis, su Levu, netikėtai nusiuntę ginkluotų žmonių, įsakė anuos suimti ir iškeldinti į savo kraštą esą todėl, kad Rusios žemėje neturi būti svetimšalių gyvenviečių, kaip pasakoja kronika. Naujausi stebėjimai žadina mintis ir kursto norą padaryti atradimą, kad Prūsijos gyvenvietė yra buvusi lenkų Brastoje, Pružanos miesto ištakose, tuometinių žmonių šneka tai tarytum reikštų „nauji prūsai" (*Prussy nowe*). Didysis kunigaikštis, keršydamas už tą antpuolį, nusiuntė savo giminaitį Sirputį su kariauna. Šis prie Kamenės[2] pridarė daug nuostolių ir prisiplėšė daug grobio. Kunigaikštis Vladimiras atsakydamas nusiuntė į grobikišką žygį karius, kurie, netikėtai priartėję prie Tursko miesto, esančio į pietus nuo Naugarduko, užėmė jį ir nusiaubė aplinkinius kaimus. Po šių įvykių, priduria kro-

[1] *Karamzin.* l. c. Rusios kronika nesigilina, iš kurios Prūsijos provincijos buvo atvykėlių nausėdijos Gardine ir Slonime, tik tolesnė įvykių raida ir stebėjimai tose vietovėse bus mums už kelrodį. Slonimo nausėdininkų palikuonių yra iki šiol išlikusių, ir jų šneka yra visiškai kaip šalavijiečių, kitaip sakant, dabartinė lietuvių-prūsų; Slonimo apskrityje dar ir dabar yra kaimai: Zasiecė *(Zasieć)*, Norcevičiai *(Norcewice)*, Pagiriai *(Pogiry)* ir Sinčicai *(Sińceyce)* tarp Lydos ir Slonimo, nuo vieno per 8, nuo kito per 6 mylias atstumu, Zietelos apylinkėse. Vietos gyventojai, nuo neatmenamų laikų ten tarp rusinų įsikūrę, išlaikė savo šneką, papročius, apdarus, išvaizdos ypatybes ir kt.

[2] *Kamenė, miestelių kštis prie Lesnos upės, į šiaurę nuo Brastos. Voluinės kronika jos įkūrimą datuoja 1275 metais. Ją pastatęs Voluinės kunigaikštis Vladimiras ir pavadinęs Kamenecu, nes vietovė buvo akmenuota. Iš tikrųjų ji vadinama Lietuvos Kamene. Tikriausiai, prieš įsikuriant ten miestui, ta vietovė taip jau buvo vadinama (galbūt reiškė kokios nors tenykštės gyvenvietės pavadinimą)**.

nika, tarp kariaujančių kunigaikščių įsigalėjo santarvė, sutvirtinta didžiausia draugyste[1]. Tik Prūsijos provincija Pagudė nenorėjo pasiduoti kryžiuočiams, mat ten gausu buvo tenykščių didikų, iš kurių sunku buvo staiga atimti didžiules jų valdas. Tačiau 1277 metais radosi magistro įpėdinis, taip pat Konradas Tirbergas jaunesnysis, kuris valiojo iki paskutiniųjų išnaikinti gyventojus ir nuniokoti tą kraštą. Nemažai pagudėnų persikėlė į Lietuvą ir įsikūrė Gardine arba tenykštėse apylinkėse. Nuostabioji Pagudė, kurioje nuo pat ankstyvųjų Prūsijos krikšto laikų buvo girdėti balsai, garbinę Kristų, kurioje tikėjimą Dievą svetingieji prūsai priėmė geranoriškai ir įtikėję juo, tapo tokia negyvenama dykra, kad per visą šimtmetį su viršum kartais tik klajojančio medžiotojo balsas giriose tebuvo girdėti[2].

962

1277 ir 1278 m. Skomantas Sūduvis. Kai kryžiuočiai vylėsi rasią atvangą paunksnėje laurų, klojančių prūsų tautos kapus, kai galėjo pasinaudoti liūdnais savo godulio vaisiais, kai jau niekam nesipriešinant pripildė aruodus grūdų, kamaras medaus, tvartuose pristatė nupenėtų galvijų, netikėtai atsirado narsus vadas, kovose ugdytas, Skomantas, sūduvių kilmės, tai yra Prūsijos jotvingis. Gūdžių girių ramumoj jis sukūrė savąjį sukilimo planą, subūrė drąsų jaunimą, uždegė jo dvasią pašėliška narsa, įkvėpė kerštо ir įniršio. Įstengė sušaukti savanorius iš Lietuvos ir Žemaitijos. Galop, sutelkęs keturių tūkstančių rinktinių jaunuolių kariauną, užpuolė Kulmo žemę, kurią skersai ir išilgai perėjęs nuniokojo, įžengė į Pamedę ir čia vokiečių gyvenvietėms neapsakomai daug žalos pridarė. Visa tai vyko per pačius didžiausius žie-

[1] Voluinės kronika (*Karamzin.*— T. IV.— Nota 151).
[2] *Dusburg.*— C. 185; *Luc. David.*— B. V.— S. 20.

mos šalčius, nuo 1277 metų gruodžio 21 dienos tiesiog iki pat Užgavėnių, visiškai nepatiriant pasipriešinimo atvirame kovos lauke.

963

1277 m. Lenkijos užpuolimas. Iš visa ko matyti, jog Lietuvą į pabaigą 1277 metų buvo apėmęs grobimų vajus, kurį turėjo sukelti Skomanto siųstieji. Juk nemaži būriai plėšikų užgriūdavo Lenkijos žemes, tuo drąsesni, kuo labiau buvo įsitikinę silpną esant valdžią tenykščių kunigaikščių, nuolatos tarpusavyje besivaidijančių. Užpuolė žemes Lenčicos ir Dobrynės, Kujavijos Brastos apylinkes spalio 18 dieną, daug ką ten nusiaubę, susidorojo maždaug su keturiasdešimčia tūkstančių žmonių: dalį nukovė, dalį kaimo gyventojų išvarė į nelaisvę[1].

964

1278 m. Totorių antpuoliai prieš Lietuvą. Lietuvos didžiųjų kunigaikščių sutartis su Pietų Rusios kunigaikščiais Levu ir Vladimiru buvo sudaryta negryna širdim, juk jiems akis badė lietuvių tautos galia, jie nesiliovė siundę totorius: tai baidė pastaruosius, esą neapsakomo dydžio lietuvių kariauna užplūsianti Vidurio Rusią, tai skundė anuos nuolatos puldinėjant jų žemes. Todėl Nogajus, totorių chanas, išrengė savo pasiuntinius Tegičagą, Kutlubugą ir Ešimutą pas kunigaikščius Levą, Mstislavą ir Vladimirą su pranešimu, kad būtų pasirengę užkariauti Lietuvą, kadangi atkreipę dėmesį į dažnus jų skundus dėl tos tautos, ir dabar einanti didžiulė kariauna su vadu Mamajumi anų nubausti. Gavę tokį chano įsakymą, tie

[1] *Henel ab Hennefeld.* Annal. Ap. *Sommersberg.*— T. II.— S. 259; *Dlugoss.*— P. 811; *Dusburg.*— C. 190; *Kojałowicz.*— P. II.— S. 146; *Voigt.*— B. III.— S. 360.

kunigaikščiai nedelsdami patraukė su kariaunomis į kovos lauką, nepaisydami nei sutarties, nei pavasarį paprastai darganotų orų. Jų kėslai buvo užimti Naugarduką, bet kai kariaunos atsidūrė Brastoje, sužinojo totorius jau esant prie to miesto. Tad patraukė, aplenkdami Volkovyską, Gardino link. Apsistojo radę priedangą, o kunigaikštį Jurgį, Levo sūnų, kuris, tėvui išvykus, vedė Haličo riterius, nusiuntė su kažkokiu Ciuniu[1] į priekį. Šie, prisiartinę prie Gardino, viename kaime, įsitikinę esą saugūs, susiruošė naktigulto, o jų pabėgėlis perspėjo miesto gyventojus netoliese esant priešą, be jokio atsargumo nakvojantį. Bartai (*Borcianie*)[2] skubiai išpuolė, smogė jiems ir daugel jų nukovė, nemažai didikų paėmė į nelaisvę. Pats vadas, Ciunis, buvo sužeistas, paimtas ir rogėmis nuvežtas į Gardiną. Mstislavas į trečią dieną sužinojo apie Jurgio pralaimėjimą. Betgi reikėjo kaip nors baigti pradėtus kėslus. Priartėję prie Gardino, rado jį su stipriais įtvirtinimais, o priešais vartus — aukštą sumūrytą bokštą, prilaipintą prūsų, saugančių miesto prieigą. Vis dėlto rusinams pavyko užimti šią tvirtovę. To įvykio sujaudinti gyventojai pradėjo vesti derybas. Buvo sutarta, kad rusinai pasitrauks atgavę belaisvius, paimtus mūšyje su kunigaikščiu Jurgiu. Totoriai, dar mažiau prie Naugarduko pasiekę, grįžo atgalios ir pasuko Dnepro link plėšikauti. Tatai vyko žiemą, 1278 metų pradžioje[3].

---

[1] *Voluinės kronikoje jis vadinamas Tiujma (p. 271)**.

[2] Rusios kronikininkas rašo *Bortowie*. Tai buvo išeiviai iš Prūsijos, Bartos provincijos. Jų ainių ir dabar yra Lydos apskrityje. Seniūnija, esanti dešiniajame Pelesos krante, kadaise turėjusi 300 dūmų, vadinama Bartais (*Borcie*), vardu, paeinančiu nuo jos pirmųjų gyventojų, be abejo, ateivių iš Bartos; juk nėra jokio kaimo nei palivarko, turinčio tokį pavadinimą. Seniau jie naudojosi privilegija — jokių atodirbių nėjo, išskyrus visai mažą činšo mokestį, kitų prievolių iš jų nebuvo reikalaujama. Žygimantams valdant tarnavo Lietuvos artilerijoje, dėl ko lietuviai artileristai buvo praminti „bartais" (*Czacki*. O prawach.— T. I.— S. 235)**. Trakų apskrityje buvo mažesnė jų gyvenvietė, dabar kaimas Barteliai (*Bortele*), prie Varėnos, lietuviškai — tai mažybinis bartų pavadinimas.

[3] *Voluinės kronika*,— l. c.***.

965

1278 m. Sirpučio žygis į Lenkiją. Lietuviai, atitokę po šio pavojaus, iš pradžių kėlusio tokią didelę grėsmę visam kraštui, panoro, vadovaujami Sirpučio, vėlei pulti Lenkiją. Kartu jis pasitelkė jotvingius, kaip kad byloja metraščiai, juk tai tautai savoje šalyje buvo visiškos nedalios laikai užėję; tad labai tikėtina, kad Lietuvoje turėta tankiai gyvenamų anos kolonijų[1]. Su ta kariauna Sirputis leidosi į Liublino apylinkes ir ten keletą dienų grobė tenykščius valsčius[2].

966

1278 m. Giligino mirtis. Lietuvos kunigaikštis Giliginas, kaip kad liudija genealoginė lentelė, baigė savo gyvenimo dienas 1278 metais, tikriausiai jau senyvo amžiaus būdamas. Jo kūnas buvo sudegintas ir pelenai palaidoti įprastu papročiu prie Šventaragio šventyklos. Paliko vienintelį sūnų, gimusį apie 1236 metus, vadintą Romuntu.

967

1278 m. Romunto, Lietuvos kunigaikščio, mirtis. Lietuvos ir Rusios kunigaikštystė įprastu įpėdinystės paveldėjimu atiteko Romuntui, kurį tų abiejų tautų didikai Rusios Naugarduke iškėlė į tėvo sostą. Betgi tas kunigaikštis neilgai viešpatavo: baigė savo gyvenimo dienas

---

[1] Apie tai, kad Lietuvoje, tiksliau, Lietuvos Rusioje, yra vietovių, primenančių jotvingių gyvenvietes, ne kartą turėjome progos mūsų veikale kalbėti. Dar pridursime pastabą, kad Lietuvoje yra giminių, netgi aukštos kilmės didikų, kilusių iš jotvingių. Voluinės kronika, kalbėdama apie *1256** metus, pasakojime apie Danieliaus karus su jotvingiais, mini tos tautos pasiuntinį, siųstą sudaryti taikos sutartį, vadintą Jundilu *(Jundil)*. Žinoma, kokios garbingos giminės, turinčios tą pavardę, Lietuvoje keroja**.

[2] Voluinės kronika.— Ten pat.

tais pačiais, 1278-aisiais, metais, kai ir sostą buvo paveldėjęs. Jo mirties priežastis nežinoma. Metraščiai tyli apie jo darbus, matyt, per tą trumpą laiko tarpsnį nebuvo jokio karo. Paliko penketą sūnų: Narimantą, Daumantą, Alšį, Giedrių ir Traidenį[1].

968

1278 m. Didysis tautos seimas. Trobius, didysis Lietuvos kunigaikštis. Po Romunto mirties aukštieji visos valstybės didikai susirinko į bendrą seimą Kernavėje. Svarbiausias pasitarimo klausimas buvo sutarti dėl įvairių sričių, sudarančių Didžiąją Kunigaikštystę, vienybės, o tada derėjo tą sąjungą laiduoti atiduodant vieno aukščiausio valdovo valiai ir patikint vienai valdžiai. Juk pakankamai daug buvo pavyzdžių kaimyninių valstybių, iš kurių liko vien griuvėsiai dėl stokos vienybės tarp provincijų ir jų valdovų, juolab kad tos pražūties priežastis — totoriai, antra vertus, kryžiuočiai gyvavo visa galia. Todėl buvo nutarta paskelbti didžiuoju Lietuvos ir Rusios kunigaikščiu Trobių, kas buvo sėkmingai padaryta. Giligino sūnūs neturėjo kliaučių skųstis šiuo tautos sprendimu, per kurį tautos vienybė tapo šventu dalyku, juolab kad nebuvo užmiršta pasirūpinti ir jais.

969

Romuntaičių valdos. Teisingai yra pažymėjęs Kojalavičius, o juo remdamasis ir Naruševičius[2] lietuvius išmin-

[1] Rankraštinė Lietuvos (Bychovco) kronika (p. 19); *Stryjkowski.*— S. 502; LTI III tomo II genealoginė lentelė. Nežinia kodėl Kojalavičius Romuntą nurodo buvus bevaikį (p. 147), prieštaraudamas aiškiems kronikų paliudijimams; dargi Lietuvos kronika vadina jį krikščionišku Romano vardu. Apie laidotuves niekur nerašoma, kaip kad kalbant apie kitus kunigaikščius nepamirštama nurodyti, mat jų būta pagoniškų, tad iš tiesų galėjo būti Rusios apeigų krikščionis.

[2] *Naruszewicz.*— T. V.— S. 174, 175.

tingai užkirtus kelius pavojams, gresiantiems tėvynei, neabejotinai galėjusiems rastis per valstybės susiskaldymą ir stoką vienybės aukščiausioje valdžioje. Kunigaikščio Romunto sūnums buvo duotos tikrai geros dalys ir valdos, tik titulu, aukštesniu už dalinių kunigaikščių, skyrėsi, taigi jie, būdami lygūs kaip piliečiai, galėjo padėti tėvynei, karų prislėgtai, ir patarimais tautos sueigoje, bet negalėjo kenkti atžagariaudami aukščiausiajai valdžiai, siekdami savų tikslų. Puoselėjant tokias viltis, Narimantas gavo nemažą valdą Žemaitijoje, Daumantas — Utenoje, Alšiui kliuvo dideli žemių plotai Lietuvos Užnerio kunigaikštystėje, Giedriui buvo duota valda dešiniajame Neries krante; abu pastarieji įkūrė miestą Holšanus, arba Alšėnus, ir Giedraičius, pasirinktus rezidencijomis, kurie iki šiol, nors tėra maži miesteliūkščiai, išlaikė tuos pavadinimus. Pačiam jauniausiam — Traideniui buvo skirta didelė valda Palenkėje, *taip pat** Dainavos kunigaikštystė[1].

970

Pastebėjimai. Be abejonės, Livonijos kryžiuočiai pasistūmėjo užimdami svetimas žemes, juk tuo metu jie savo galia prilygo Prūsijai, tikriausiai netgi lenkė ją. Valteris Nortekas įtvirtino ordino viešpatavimą Kurše ir Žemgaloje; tie kraštai, nors neapsakomai nuniokoti, jau buvo tapę tikra vokiečių nuosavybe. Valterio įpėdinis Ernestas Rasburgas uoliai stengėsi išlaikyti tai, kas buvo įgyta, ir dargi visa suapvalino, kitaip tariant, ėmėsi

[1] *Tai įrodo pavadinimas kaimo, kuris šiandien priklauso Rodūnios seniūnijai ir yra dešiniajame Ditvos krante,— Druskininkai (Druskiniki). XVI amžiaus inventoriuose jis vadinamas Traideniais (Trojdany) — be jokios abejonės, to kunigaikščio vardu, nes kaimas priklausė Dainavos kunigaikštystei. Aplinkybę, jog daugumos kaimų vardai tuo laikotarpiu labai pasikeitė, galima paaiškinti tuo, jog per pasibaisėtinas mūsų krašto nelaimes, dėl epidemijų ir bado visi kaimai išmirdavo, o vėliau, kai kiti gyventojai juose įsikurdavo, paprastai tą kaimą pavadindavo nauju, su savimi atsineštu, vardu***.*

tokių žygių, kuriais siekė praplėsti valdas. Regėjome Prūsijos kryžiuočius jau nuolat apsigyvenusius Nemuno žemupyje, pasiglemžusius Šalaviją, taigi Žemaitijai ir Lietuvai grėsė artimesnė su jais kaimynystė. Todėl pagrįstai manome tautą ir didįjį kunigaikštį atsižvelgus į politinę krašto padėtį ir ėmusis deramų žygių, kurie užtraukė Romuntui žūtį.

971

1278 m. Daugpilio statyba ir apgultis. Rytinėje Žemgalos dalyje kryžiuočiams radosi poreikis turėti prie Dauguvos tvirtovę, kurioje įgula, gerai ginkluota ir gausi, būtų galėjusi išlaikyti savo valioje vietinius gyventojus ir stebėti lietuvių plėšikautojus anapus upės. Šiam tikslui nužiūrėję tinkamą vietą, 1278 metais pradėjo statyti pilį, pavadintą Daugpiliu, ir jiems tai gerai sekėsi. Lietuviai, kuriems priklausė ta vietovė, stengėsi trukdyti statybą, bet atsargusis magistras buvo sustatęs karius, saugančius statybą, kuriai pats vadovavo. Galop baigęs tvirtovės statybą, rudeniop grįžo su kariauna Dauguva į Rygą. Netrukus atžygiavo Lietuvos kariauna, vadovaujama Traidenio, ir kaipmat buvo imta pulti Daugpilį. Vadas įsakė pastatyti keturis didžiulius judamus bokštus, ir naudojantis kaip priedanga rusų kariais, įlaipintais į tuos bokštus, buvo bandoma prisiartinti prie tvirtovės sienų. Įgula, turėjusi rinktinius vadus, smarkiai priešinosi. Lietuviai, mažai tepratę prie tokio darbo, kad ir kaip stengėsi nesiliaudami, nepaisydami, ar diena, ar naktis, ištisas keturias savaites neįstengė nieko reikšmingesnio laimėti. Po kiek laiko kunigaikštis Traidenis, matydamas, jog šį kartą neįmanoma paimti tvirtovės, sunaikinęs savo mašinas, skubinai su kariauna atsitraukė[1].

---

[1] *Alnpek.*— S. 110—112. *Senasis Daugpilis buvo tarp šiandienio Daugpilio ir Kraslavos, tarp kelių šimtų ežerų. Pirmuoju jo magistru turėjo būti Ernestas Rasburgas. Šią vietovę latviai po šiai dienai vadina Naujenes-Pillis, Naująja Pilimi. Ir dabar galima aptikti šiokius tokius jos pėdsakus (Rubon.— T. 1.— S. 19)**.

1279 metų kovo 9-oji. Mūšis prie Ašeradės. Kryžiuočiai, šia proga radę dingstį nutraukti draugiškus santykius, paskelbė atsimetą nuo sutarties ir tuoj pat, pavasariop 1279 metų, sumanė rengti į Lietuvą didžiulį žygį vien grobuoniškais tikslais. Prie to žygio prisidėjo Danijos karaliaus skirtas Revelio vietininkas Elertas Hobergas su gerai ginkluota kariauna. Dalyvavo kryžiuočių pulkai, buvo sutelkta ir apginkluota daugybė karių iš Kuršo, Žemgalos bei visos Latvijos. Žodžiu, tokio gausaus dalyvių žygio niekas neatminė. Jie buvo užsimoję ne tik apiplėšti Lietuvą, bet ir užimti pačią sostinę Kernavę. Įsibrovę į Didžiąją Kunigaikštystę, puolė didžiulius plotus, bet kaimų gyventojai, laiku perspėti, buvo iš savo gyvenviečių persikėlę į saugias vietas, girias, atokias pašales pasirinkdami prieglobsčiu sau ir savo turtui. Tuo tarpu kryžiuočių stovykloje buvo gauta žinia, kad didysis kunigaikštis iššygiavo į kovos lauką su didele kariauna ir traukia pasitikti svečių. Tą žinią išgirdę, vokiečiai sustojo, ėmė tartis tarp savęs, telkti pasklidusius grobio ieškoti pulkus ir supratę tolesnį žygiavimą būsiant pavojingą ėmė manyti apie atsitraukimą. Deja, žinios buvo tikros, lietuviai jau artinosi. Vos tatai buvo pastebėta, kuršiai, žemgaliai ir latviai puolė bėgti taip persigandę ir taip sparčiai, kad vokiečiai iš nuostabos negalėjo jų jokiais būdais sulaikyti. Po šios katastrofos pasirodė priešakiniai lietuvių būriai ir ėmė kviesti į kautynes; paaiškėjo, jog kariaunai vadovauja jaunasis kunigaikštis Traidenis. Betgi kryžiuočiai, sustoję gretomis kovine rikiuote, ėmė trauktis. Atskubėjusių lietuvių, vedamų Traidenio, mažai tebuvo, nes kariauna su svarbiausiomis jėgomis, vadovaujama paties Trobiaus, dar nebuvo atvykusi. Lietuvių raiteliai, šiaip ar taip, mokėjo iš besitraukiančiųjų vytynių sukurti imponuojantį vaizdą, juk priešas, nestojęs mūšin, pasitraukė prie savo brastos ir nužygiavo anapus Dauguvos. Vijęsi lietuviai, sulaukę atsiųstų karių

paramos, taip pat persikėlė per upę ir apgulė miestą su tvirtove Ašerade. Tatai pastebėję, vokiečiai ketino juos pulti, sustojo kuo tinkamiausia tvarka gretomis ir surengė šaunią ataką. Elertas, Revelio gubernatorius, iš pradžių laimėjo nemenką pergalę sparne, kuriam vadovavo, beigi centras ir kitas sparnas su nuostoliais buvo atremtas. Žemgaliai aliai vieno pabėgo iš kovos lauko, palikdami nemažą tuščią tarpą, kuriuo lietuvių raiteliai, smarkiai puldami, įsiveržė į jų gretas. Prasidėjo klaikios skerdynės. Jonas Tyzenhauzas, nešęs didžiąją ordino vėliavą su Dievo Motinos atvaizdu, buvo nudurtas, o vėliava paimta. Magistras Ernestas ir septyniasdešimt vienas ordino riteris čia žuvo. Matydamas tą nesėkmę, narsusis Elertas sutelkė savuosius ir kiek galėjo ordino riterių, kuriems įžiebęs kovos dvasią karinga prakalba, puolė lietuvius, kaip tik tą pulką, kuris buvo pasigrobęs ordino vėliavą. Bet ir šį kartą anuos laimė lydėjo; pačioje puolimo pradžioje buvo nukautas jo žirgas, o jis pats, pavojingai sužeistas, netrukus mirė. Nedaugelis jo bendražygių išsigelbėjo bėgdami, bemaž visi atgulė. Tasai žiaurus ir toks pražūtingas Livonijos kryžiuočiams mūšis įvyko 1279 metų kovo 9 dieną[1]. Greitai po to kryžiuočiai su didžiuoju kunigaikščiu Tervetėje sudarė ketveriems metams taikos sutartį[2].

973

1279 m. Draugiški santykiai su vokiečiais. Didysis kunigaikštis, suėjęs į draugiškus santykius su Vokiečių ordinu, griežtai savo didikams uždraudė padėti sūduviams, kurie iki šiol, padedami lietuvių savanorių, dažnai kariavo su kryžiuočiais ir kaskart susimanydavo vis naujų kliaučių, esą turį ginti savo tėvynę. Dėl minėto draudimo

[1] *Alnpek.*— S. 112—116; *Russow.*— S. 28; Ordino kronika (ap. *Matth.*— P. 745; *Hiärn.*— S. 136; *Gebhardi.*— S. 393, 394).

[2] Tolesniuose pasakojimuose rasime įrodymų, patvirtinančių tą istorinę tiesą.

kai jiems pritrūko dingsčių atsispirti, reikalai pakrypo į ordinui palankesnę pusę; galop Sūduva buvo nusiaubta. Ši sutartis padėti ginklus ne mažiau buvo naudinga ir Livonijos kryžiuočiams, kadangi Kurše ir Žemgaloje dar buvo likę kiek žemių, galimų apiplėšti ir saugomų Lietuvos karių. Tad pastarųjų pasitraukimas iš tų kraštų padėjo kryžiuočiams siaubti nelaiminguosius. Kaip kad matome iš Livonijos kronikų, būtent tie metai, apimantys šiuo sandėriu nustatytą laiko tarpsnį, buvo vokiečių valdžios Kurše ir Žemgaloje įsigalėjimo laikai. Rygiečiai taip pat nemaža naudos turėjo, kai pagyvėjo prekyba su Žemaitija ir Rusia, nes dingo kliūtys, trukdžiusios laisvai susisiekti žemynu ir vandeniu. Tad turime priežastį manyti arkivyskupą Joną ir Rygos gyventojus savo ruožtu prisidėjus prie šių ryšių užmezgimo. Tasai ganytojas tuo pačiu metu išleido iškilmingą pasiuntinybę pas didįjį Lietuvos kunigaikštį, įkalbinėdamas didžiojo pirmtako Mindaugo pavyzdžiu teiktis priimti krikščioniškąjį tikėjimą. Trobius, maloningai sutikęs pasiuntinius, pavedė jiems pasakyti arkivyskupui: „Praėjusių ir dabartinių metų įvykiai neatskleidė pavyzdžių, žadinančių norą priimti krikščionybę. Lietuvių tauta per tai, kas ištiko jų giminiečius žemgalius, geranoriškai, viliantis geresnio, priėmusius naująjį tikėjimą, o susidūrusius su graudžia vergyste, yra smarkiai nusistačiusi prieš Romos pakraipos krikščionybę. Juk tatai būtų pasirengimas savo noru užsinerti Kryžiuočių ordino grandines[1].

[1] Ponas Foigtas (t. IV.— P. 5) skelbia radęs žinių apie tas mūsų istorijos įvykių aplinkybes slaptajame Karaliaučiaus archyve (stalčius XLI). Ten liudytojų parodymuose arkivyskupo byloje su ordinu tuo laiku, apie kurį kalbama, yra pasakyta: *Rex (Lituinorum) inter alia dixit predictis nuntiis quod ideo nolebat ad fidem converti, guia timeret exemplum Semigallorum, ne videlicet fratres facerent sibi et suis, sicut facerent illis de Semigallia* (Karalius (lietuvių) tarp kitų dalykų pasakė minėtiems pasiuntiniams, kad jis nenorėjo atsiversti į tikėjimą, nes bijojo žemgalių pavyzdžio, t. y. kad broliai nedarytų jam ir jo artimiesiems to, ką darė aniems iš Žemgalos).

974

1280 m. Parama Levui. Su Pietų Rusios kunigaikščiais taip pat gyventa santarvėje ir taikoje, juk didysis kunigaikštis Trobius buvo nusiuntęs paramą kunigaikščiui Levui, patraukusiam į kovą su lenkais ir kunigaikščiu Lešeku Juoduoju. Tačiau tas žygis, nors nemažo totorių dalinio remiamas, nebuvo sėkmingas. Mūšis, pralaimėtas prie Goslicų kaimo, privertė lietuvius skubinai grįžti į savo šalį. Jis vyko 1280 metų vasario 2 dieną[1].

975

1280 m. Trobiaus mirtis. Tai buvo paskutinis didžiojo kunigaikščio Trobiaus gyvenime nuveiktas darbas, nes netrukus jis mirė. Jo viešpatavimas turėjo nepaprastų tiems laikams išminties žymių. Sėkmė žygiuose, vadovaujamuose jaunojo sūnėno Traidenio, taika su kitomis šalimis, siekimas draugiškų su jomis santykių, vertų aukštos tautos garbės,— tikriausiai ta vada tauta to monarcho atminimą manė esant šventą. Šalies vidaus gyvenime jis įdiegė daug gerų naujovių, kurių pėdsakų ligi šiol išliko atmintiname Trobių miesteliūkštyje, esančiame Ašmenos apskrityje, nuo neatmenamų laikų garsėjusiame brangiųjų metalų dirbiniais; šį amatą skatino tikriausiai miestelio įkūrėjas, kuriam atminti buvo pavadintas jo vardu. Palikuonių, kaip nurodo genealoginė lentelė, nepaliko.

---

[1] *Naruszewicz.*— T. V.— S. 167, 168. *Lenkų istorikai sako ir tai, jog Lešekas Juodasis tų pačių metų vasario 3 dieną, tai yra jau kitą dieną po pirmosios pergalės, nugalėjo lietuvius ir jotvingius — aštuonis tūkstančius paguldė kovos lauke, o du tūkstančius paėmė į nelaisvę. Kiti tyrėjai abu šiuos mūšius priskiria vienai dienai — vasario 3. Taigi tai galėjo būti tas pats mūšis, pergalė prieš susivienijusias tautas**.

976

1280 m. Narimantas, didysis Lietuvos kunigaikštis. Po Trobiaus mirties Lietuvos, Žemaitijos ir Rusios didikai, sukviesti į Kernavę, kaip teisėtą paveldėtoją didžiuoju kunigaikščiu paskelbė Narimantą, Romunto sūnų, o ano vaikaitį, vyriausiąjį iš brolių. *Tos iškilmės buvo surengtos šauniai senoviniu papročiu. Lietuvos maršalka Manvydas svarbiausioje Vilniaus Perkūno šventykloje įteikė jam kalaviją**. Tas didysis kunigaikštis per tingumą ar stoką gabumų valdyti subūrė tarybą iš parinktų aukštųjų monarchijos didikų. Juk nuo jo laikų jau matome esant nuolatines oficialias pareigas, vadintas senatorinėmis: maršalką, arklidininką ir t. t. Regis, kad Narimantui tai buvo būdas apsisaugoti nuo savo brolių, kuriais ne itin pasitikėjo. Jis paliko rezidenciją Rusios Naugarduke, įkurtą jo senelio Giligino, persikėlė į Kernavę, kad, būdamas valstybės viduryje, galėtų iš arčiau stebėti, kas dedasi šalies gyvenime. Apskritai daug prerogatyvų suteikė Lietuvos didikams, kurie, turėdami įtakos didžiojo kunigaikščio rinkimams, kitaip sakant, naudodamiesi teise iškelti jį į sostą, turėjo sugebėti išsirūpinti privilegijų, kurios vėlesniais laikais išliko daugiau ar mažiau svarbios, atsižvelgiant į valdžią turėjusių asmenų sugebėjimus.

977

Didžiosios kunigaikštienės paviliojimas. Jo viešpatavimo pradžioje nutiko dalykas, turėjęs nemažai įtakos politikai. Didžiojo kunigaikščio brolis Daumantas, gavęs kaip skirtinę valdą Uteną, buvo vedęs didžiosios kunigaikštienės Narimantienės seserį. Jos abi buvo dukros vieno Livonijos didiko, vadinto Fledru, tikriausiai gražuolės, atilekusios per kurį nors tenykščio krašto puolimą. Kai Daumanto žmona mirė, didysis kunigaikštis, dėl

ligos negalėdamas dalyvauti jos laidotuvėse, nusiuntė savo žmoną. Tačiau anas, pamilęs brolienę, sulaikė ją ir privertė gyventi su juo. Vyras įpykęs iššygiavo su kariauna ir apgulė Utenos pilį. Daumantas, matydamas neišvengiamą pavojų, liepė pilies gynėjams stipriai priešintis, o pats naktį, nusileidęs nuo mūro sienos, pabėgo anapus Dauguvos į Pskovą, kurį tuo metu valdė brolis jo senelio, taip pat Daumantas. Maloniai šio priimtas, gavo vėliau paramos Polockui užimti[1].

978

1281 m. Traidenis, Lenkijos kunigaikštis. Narimantas, padedamas kario Traidenio, susigrąžino paviliotą žmoną ir tikriausiai norėdamas jam atlyginti už paslaugą išsiuntė į Palenkę, suteikęs kunigaikščio valdžią tam kraštui, kadangi ten viešpatavusių lietuvių valia kunigaikščių linija su paskutinio iš jų mirtimi buvo pasibaigusi. Tatai vyko 1281 metų pradžioje[2]. Kartu jis buvo ir Dainavos kunigaikštis, veikiausiai juo tapęs skiriant dalią Romunto sūnums. Šią valdą, kurios pavadinimas kilo nuo iki šiol žinomo valsčiaus Lydos apskrityje, sudarė tos apskrities rusiškosios parapijos, o dalis Peluzijos, arba, kitaip tariant, lietuviškosios parapijos, dar XVI a.

---

[1] Strijkovskis apie tą aplinkybę plačiai samprotauja, prie kronikos padavimų pridėdamas savų svarstymų, kurių turinys atitinka rankraštinę Lietuvos (Bychovco) kroniką (p. 21, 22). Tik dėl vardų tapatumo painiojami abiejų Daumantų, senelio ir vaikaičio, darbai. LTI III tomo II genealoginė lentelė padeda šią klaidą ištaisyti. Kad Daumantas jaunesnysis turėjo Polocką, Strijkovskis nurodo (p. 312), tačiau nederamoje vietoje, kadangi, pasak Rusios istorijos šaltinių, abu Daumantai buvo užėmę tą miestą, Narimantui gyvam esant. VIII priedas.

[2] Rankraštinė Lietuvos (Bychovco) kronika (p. 20). Kas buvo tie kunigaikščiai ir kokią Palenkės dalį jie turėjo savo valdžioje, nežinia. Galima tik spėti, kad gyveno Raigarde ir kad žemės lopas prie Narvos tame krašte turėjo priklausyti Lietuvai.

pirmojoje pusėje, kaip liudija tenykščių piliečių dokumentai, priklausė Trakams[1].

979

1282 m. Parama rusinams. Narimanto karo žygiai niekur metraščiuose nėra nurodyti, tikriausiai nebuvo verti dėmesio, išskyrus paramą, teiktą rusinams. Levas, Haličo kunigaikštis, kariavo su Boleslovu Mazoviečiu, tad įkalbėjo savo pusbrolį Vladimirą palenkti lietuvius ateiti aniems į pagalbą. Į kreipimąsi šio kunigaikščio, visad palankaus ir teisingo būdo žmogaus, buvo atsakyta, kad lietuvių tauta visada atsilieps į jo prašymą ir prireikus yra pasiryžusi su kiekvienu kovoti. Tačiau, nepaisant pažado, lietuvių kariauna sutartu laiku į Brastą neatžygiavo, veikiausiai sužinojusi, kad tatai susiję su Levo reikalais. Rusios kariauna jau buvo Mazovijos žemėje ir ėmėsi veiksmų prie Vyšgorodo, kai po antrojo Vladimiro kreipimosi atvyko parama iš Lietuvos. Metai ėjo pavasariop, prasidėjo atlydžiai; Vladimiras nerimo sukdamas galvą, kur galėtų lietuvius nusiųsti. Prisiminęs Lešeką kėsinusis užimti vieną jo valsčių, nusiuntė juos grobti lenkų pasienio žemių. Tatai rodo su Vladimiru Voluiniečiu buvus visai gerus santykius, nors Slonime viešpatavo jo skirtas kažkoks kunigaikštis Vasilka. Levas, išgirdęs, kad lietuviai atvyko, primygtinai jų prašė, ir šie turėjo susijungti su Rusios daliniu, vadovaujamu Jurgio, Levo sūnaus. Vis dėlto tą kartą Levui šovė mintis, jog lietuviai, prisiminę Vaišelgą, mirusį kankinio mirtimi, gali sumanyti imtis kokio nors keršto, tad paliepė Jurgiui skubiai nuo jų atsimesti[2].

---

[1] Rusiškos parapijos yra šios: mažoji Žirmūnų dalis, Lydos, Belgorodo, Bielicos, Jelnios, Žaludko, Nečečių, Iščelnos, Ščiučino, Roženkos, Liacko, Novodvoro, Vosyliškių, Zablotės ir Voverkos. Dainava, arba kaip dabar rašoma, *Dejnow*, yra netoli Lydos ir Myto.

[2] *Voluinės kronika.— P. 210, 211*.*

1282 m. Narimanto mirtis. Narimanto gyvenimas nutrūko, labai trumpai viešpatavus, 1282 metais. Jis tik tuo atmintinas, kad vietoj giminės herbo Kentauro kaip bendrą visos Didžiosios Kunigaikštystės, Lietuvos, Žemaitijos ir Rusios, herbą įteisino Vytį, kitaip tariant, raudoname fone raitelį, skriejantį *dešinėn** ant šuoliuojančio balto žirgo, su visa karine ginkluote, ant kairiojo peties laikantį skydą su dvigubu kryžiumi, dešiniąja ranka iškėlusį virš galvos kardą. Anot kitų padavimų, šis herbas buvo žinomas jau nuo Mindaugo laikų, pasak dar kitų, nuo Germanto, esą buvęs įsiūlytas dėl kažkokių pranašysčių[1]. Tad galėjo taip būti, kad didysis kunigaikštis Narimantas atnaujino teises valstybės herbo, pamiršto jo pirmtakų laikais. Tuo dar tvirčiau patikėsime, jei prisiminsime didžiojo kunigaikščio valdžią kurį laiką buvus padalytą. *Be abejo (tai paremta gausybe šaltinių), jaunesnysis Narimanto*[2] *sūnus Pelužis buvo gimęs iš jo pirmosios santuokos su Pelužio Vyresniojo, Užgirio krašto piliečio, seserimi arba dukra. O antroji Narimanto žmona buvo Livonijos piliečio, pavarde Fledras, duktė ir tikra Utenos kunigaikščio Daumanto žmonos sesuo. Ji Narimantui pagimdė tokį Jolgaudą, apie kurį nieko nežinome*[3]. *O vyresnysis Fledraitės, Narimanto žmonos, sūnus buvo vardu Lizdeika. Kai, mirus didžiajam kunigaikščiui, Daumantas, siekdamas užgrobti aukščiausiąją valdžią, ėmė it beprotis persekioti Narimanto įpėdinius,*

---

[1] Šio veikalo t. I.— P. 229, 404; *Koiałowicz.*— Pars I.— P. 157. Galėtume su šiuo istoriku sutikti, kad tam Vyčio herbui dvigubas kryžius ant skydo buvo paimtas rusiškas, kadangi ir Rusia įėjo į valstybės sudėtį; jeigu tik turėtume žinių, jog kuri nors iš lietuviškųjų Rusios kunigaikštysčių tokį kryžių būtų naudojusi kaip savo ženklą antspaude.

[2] *Tai įrodo kryžiuočių kelių į Lietuvą aprašymai (aš turiu autentišką nuorašą.— P. 269), kuriuose pasakyta, jog Josvainių (Jaswojde) pilis yra dešiniajame Neries žemupio krante ir priklauso Narimantui, Pelužio tėvui.*

[3] *Rankraštinis Kojalavičiaus herbynas. Straipsnis „Sverskis".*

Pelužis gana ilgai slapstėsi savame krašte, kol galų gale, pasikeitus aplinkybėms ir nepavykus keletui mėginimų perimti tėvo paliktą valdžią, kaip žinome, su savo šalininkais 1284 metais paspruko į Karaliaučių. Jaunesnįjį Narimanto sūnų, dar kūdikį, auklei kažkaip pavyko apsaugoti nuo Daumanto persekiojimų. Auklė kartu su kūdikiu pasislėpė šventojoje giraitėje ir buvo globojama vyriausiojo žynio, kuris iš atsargumo pagarsino jį radęs dievams skirtame medyje, erelio lizde. Tai davė akstiną kūdikį pavadinti Lizdeika (nuo lietuviško žodžio „lisda" (lizdas). Netrukus pasikeitus politinėms aplinkybėms, didžiuoju kunigaikščiu tapo Vytenis, o tasai vyriausiojo žynio auklėtinis buvo priverstas suvienyti monarcho valdžią — už žmoną paėmė Surjautą, Vytenio seserį. Taip jis tapo Gedimino svainiu. Lizdeika su Surjauta susilaukė sūnaus Viršilos, o mirus žmonai ir vyriausiajam žyniui, užėmė pastarojo vietą. Lizdeika mirė apie 1350 metus[1].

981

1281 m. Traidenis, didysis Lietuvos kunigaikštis. Narimanto mirtis atvėrė Traideniui kelius paveldėti sostą; susirinkus didikams seimo nariams į Kernavę, jis buvo paskelbtas didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu. Mat vyresnysis brolis Daumantas, nors turėjęs sosto paveldėjimo pirmenybę, buvo nuo jo nušalintas kaip dalyvavęs sąmoksle prieš Narimantą, dėl emigracijos į Pskovą, ryšių su Daumantu, tenykščiu kunigaikščiu, nusistačiusiu prieš tėvynę, ir galop dėl Polocko kunigaikštystės uzurpacijos. Betgi Traidenis garsėjo nuopelnais, buvo geras vadas, laimės turintis karys ir progai pasitaikius įrodė savo gabumus valdyti valstybę: Palenkės kunigaikštystėje daug

[1] *Remiantis Kojalavičiaus tyrinėtais Radvilų, Astikų ir kitų su šiomis šeimomis susigiminiavusių šeimų archyvais. Rankraštinis Kojalavičiaus herbynas. Straipsniai „Astikas", „Radvila", „Narbutas" ir kt., taip pat Narbutų giminės (Trimitų herbo) rankraščiai**.

ką pagerino, išplėtė valdas ir įgijo kaimyninių šalių pagarbą. Buvo vedęs Oną, Ziemovito, Mazovijos kunigaikščio, kurį 1262 m. Švarnas nužudė Jazdove, ir Anastazijos, Rusios kunigaikštytės, dukrą[1]. Tad visais atžvilgiais Lietuvos sostas priklausė tam kunigaikščiui; juk kiti du jo broliai — Alšys ir Giedrius — buvo jaunesni už jį, o gal savo valia sutiko, kad būtų renkamas Traidenis.

982

Kol jis valdė Palenkę ir nedaug teturėjo savo rankose karinių pajėgų, neišteko jėgų tolimiems žygiams į tankiai gyvenamus kraštus, nors ir labai gviešėsi grobio. Jo užmojai tesiekdavo Mazoviją ar Lenkijos pasienį. Vos užėmęs didžiojo kunigaikščio sostą, tučtuojau paskubėjo

[1] Tų vedybų neužmiršo Strijkovskis (p. 312). Atpasakosiu turinį padavimo, su kuriuo mane supažindino vienas pilietis, įsigijęs Žemaitijos kanauninko a. a. kunigo Čerskio rankraštines knygas. Pastarasis jį savo ranka buvo nusirašęs iš kažkokio istorinio veikalo. Taigi Traidenis 1279 metais užkariavo pilį Mazovijoje, vadintą Babino pilimi. Kai pirmasis įpuolė į kunigaikščio rūmus, jam kelią pastojo nuostabaus grožio mergina su durklu rankose ir neleido eiti toliau, nes, anot jos, kituose kambariuose gulėjo serganti jos motina. Tai buvo Anastazija Ziemovitaitė. Tas reginys įniršusį karį pavertė į avį. Traidenis, atbėgęs pas savuosius, uždraudė imtis priešiškų veiksmų. Su šiuo įsakymu nutilo karo triukšmas ir visoje pilyje stojo mirtina tyla, tebuvo girdėti pro išlaužtus vartus bėgančių mazoviečių kojų bildesys. Traideniui grįžus į pilį, vėl kunigaikštytė su ginklu pastojo jam kelią. Jis prašė leisti aplankyti sergančią kunigaikštienę. Tol nesulaukė leidimo, kol nepadėjo ginklo ir nenusiėmė šalmo. Šitai nuginklavo ir jaunąją gražuolę, nes Traidenis, pačiame amžiaus gražume, buvo iš visų lietuvių dailiausiai nuaugęs. Įėjęs nepasididžiavo ranką paduoti svetingajai kunigaikštienei, atsisėdo ir pradėjo kalbėti. Tuo metu atsivėrė šoninės durys, ir kunigaikštis Konradas, ligonės sūnus, įpuolė su apnuogintu kardu, norėdamas nudurti Traidenį. Jaunoji kunigaikštytė ištraukė jam iš rankų kardą ir taip išgelbėjo savajam svečiui gyvybę. Tai buvo pretekstas Traideniui paprašyti jos rankos ir vesti. Kad Traidenio duktė Sofija buvo žmona Mazovijos kunigaikščio Boleslovo, apie ką yra kalbėjęs Dlugošas, yra tikra tiesa, kadangi istorijai žinoma Mazovijos kunigaikštį Traidenį buvus jos sūnų. Jo senelis, mūsų istorijoje vadinamas Treniota, Mindaugo žudikas, buvo visai kitoks negu Traidenis, apie kurį pasakojame. Tasai Boleslovas, sūnus Ziemovito, buvo Traidenio svainis, mat buvo vedęs tikrą šio seserį Oną.

dar 1282 metais rengti didelį žygį į Lenkiją. Paulius, Krokuvos vyskupas, savojo kunigaikščio Lešeko Juodojo įžeistas, susimokė su Konradu, Mazovijos kunigaikščiu, Traidenio svainiu, kuris buvo pasiūlęs šį žygį ir nurodęs Liublino kraštą. Didysis kunigaikštis, įpratęs ir labai pasišovęs grobti, išsirengė anapus Bugo su keliolika tūkstančių ginkluotų žmonių ir penkiolika dienų nuo rugsėjo 24 dienos niokojo Liublino žemę, o kai Lešekas, skubinai sutelkęs šiek tiek bajorų, taip pat savo dvariškių, patraukė į kovą, lietuvių šalyje jau nebuvo. Lenkai visai neturėjo noro vytis užpuolikų. Angelo apsireiškimas, kurį jis, kaip paskelbė, matė per sapną, sužadino bailioms širdims drąsą. Puolė su šešių tūkstančių lengvai ginkluotų raitelių pulku vytis. Jau grobikai persikėlė per Bugą, pasiekė Narvą, jau buvo besuką tiesiai į Gardiną, bet spalio 13 dieną lenkai juos pavijo turbūt netoli dabartinio Vasilkovo. Stojo įnirtingas mūšis, trukęs trylika valandų. Laimė, lenkams pavyko užimti stovyklą, buvusią nuošaly, turinčią įtvirtinimų ir saugojamą jotvingių. Šie nebūtų leidęsi vietoje iššudomi ir nebūtų atidavę stovyklos, jeigu ne lenkų belaisviai, kurių ten buvo nemažai, nebūtų išsivadavę iš sargybos ir puolę stovykloje savo priešų. Netgi šunes, paimti kartu su lenkų šeimomis bei jų turtu, padėjo kautis, ir tatai vienintelis toks pavyzdys istorijoje. Kaip stebuklą šioje kovoje lenkų kronikininkai pateikia vieną iš neabejotinai išgalvotų pasakų, esą nė vienas lenkas nežuvo ištisą dieną trukusiame mūšyje ir esą mažai lietuvių tepasitraukė iš kovos lauko, o ir tie arba per upes keldamiesi nuskendo, arba patys, esą gėdydamiesi grįžti namo, nusižudė. Kad ir kaip ten buvo, Lešekas šiai pergalei atminti Liubline pastatydino bažnyčią, pavadintą vardu šv. Mykolo Arkangelo, kurio globojamas tą atminimą dieną sulaukė Dievo pagalbos[1].

[1] *Dlugoss.*— P. 825—827; *Naruszewicz.*— T. V.— S. 174—176. Pirmasis yra nurodęs raitelių karių buvus 40 tūkst., lenkų riterių, vadovaujamų Lešeko,— ne daugiau kaip 6 tūkst. Turbūt senų laikų kronikos bus pagražinusios.

983

Traidenio valdymo pobūdis. Traidenio viešpatavimo laikai, kurie prasidėjo įpusėjus 1282 metams, pasižymėjo neramumais, daugybe maištų ir asmeniniais vaidais. Tad reikėjo būti griežtam. Pats augęs grobuonių karo stovyklose, jis negalėjo būti nuolaidus valdovas. Todėl kronikininkai priskiria jam negirdėtą despotiškumą. Betgi jie suplaka draugėn darbus ir vardus dviejų Traidenių, kurių pirmąjį mes vadinome Treniota, remdamiesi patikimiausiais šaltiniais. Tad reikėjo šiek tiek piktų darbų šioje painiavoje priskirti kitam. O Lietuvos kronika nieko apie šiuos žiaurumus nerašo, pripažįsta Traidenį pasižymėjus narsa, išmintimi ir įvedus valstybės labui gerą tvarką.

984

1282 m. Vokiečių surengtas Prūsijos puolimas. Taip pat Traidenio viešpatavimo pradžioje Žemgalos kunigaikštis Nemėža[1], kryžiuočių įžeistas, atsimetė nuo krikščionybės, įsileido į avantiūriškus karus Kurše, galop pabėgo į Lietuvą. Ten rado prieglobstį ir turėjo jam skirtų valsčių. Dabar, sutelkęs Lietuvos ir Žemaitijos savanorių būrius, pasivadino šiek tiek savo šalininkų žemgalių ir nuvedė į Prūsiją. Šis vyras, nepaprastai drąsus, įgudęs ir išmanantis karo meną, 1282 metų rudeniop įsibrovė net į tankiai gyvenamas Kristburgo apylinkes, kuriose buvo įsikūrę vokiečiai. Ten perdėm baisybę pridarę žalos, prisiplėšė ir nuniokojo viską. Galop be jokio vargo grįžo į

[1] Vokiečiai vadina jį *Niemeise*. Mums atrodo, kad jis turėjo valsčių, ir dabar tebesantį Vilniaus apskrityje, į rytus nuo Vilniaus, vadinamą Nemėžiu. Todėl šį vardą rašome šitaip. Apie jį ponas Foigtas Karaliaučiaus archyvuose yra radęs žinių: buvo Žemgalos valdovas, su žmonėmis, jo valdžioje buvusiais, priėmė krikščioniškąjį tikėjimą. Betgi vienas krikščionių riteris skėlė jam per veidą, dėl ko įsižeidė ir atsimetė su savo šalininkais nuo šio tikėjimo. Per tai Vakarų Žemgaloje kilo įnirtingas karas (*Voigt.*— B. IV.— S. 27).

Lietuvą. Štai tokie Prūsijos kryžiuočiai tuo metu buvo silpni arba stokojo narsos. Tai buvo vada nutraukti sutartį, sudarytą Tervetėje[1], kas atvėrė kelius abiejų pusių grobikams pulti vieniems kitus, be to, ir sutartas ketverių metų paliaubų laikas netruko prabėgti.

985

1282 m. Livonijos puolimas. Vienas iš žymiausių puolimų įvyko dar tų pačių metų žiemą. Lietuviai su gausia kariauna per užšalusią Dauguvą įsiveržė į arkivyskupo valdas Ašeradės apylinkėse. Kryžiuotis, arkivyskupo skirtas pilies valdytoju, kreipėsi pagalbos į komtūrą Koknesėje. Pastarasis, sutelkęs pajėgas iš atokiausių vietų ir turėdamas šiek tiek kaimiečių, patraukė į kovą su plėšikautojais. Šie tuo tarpu, jau grįždami su grobiu namo, persikėlė per Dauguvą. Kryžiuočiai, subūrę prie Ašeradės savuosius, nužygiavo įdurmais. Lietuviai, gavę žinią apie smarkias vytynes, puolė į mišką ir aplinkui apjuosė užkardą; vokiečiai, nulipę nuo žirgų, ėmėsi atviro puolimo ir įveikė šias užkardas. Gynyba iš pradžių buvo labai atkakli, bet, matydami anuos gausesnius būrius, plėšikautojai pakriko mūšio lauke palikę aukštos kilmės lietuvį, vadintą Sareikiu, ir šešiasdešimt vyrų. Iš kryžiuočių žuvo du ordino broliai, apie ginklanešius kronikininko, dažnai nutylinčio ordino nuostolius, nėra nieko užsiminta[2].

986

1282 m. Gedeto žudynės. Tuo pačiu metu Prūsijoje kryžiuočiai, nuniokoję Sūduvą, iš tiesų suvis dar sugaudė ir žmones, pasislėpusius miške. Kryžiuočių vadas nebuvo tokios žiaurios širdies, kad, savo priedermę vykdydamas,

[1] *Alnpek.*— S. 134; *Voluinės kronika.*— *P. 213*.*
[2] *Alnpek.*— S. 137.

galėtų tapti beginklių žmonių budeliu. Tad paliepė vyresniesiems pasukti galvą dėl tų pagonių laukiančios ateities. Buvo įsakyta nelyginant galvijų bandą nuvaryti į Sambiją. Tarp tų nelaimingųjų buvo vienas aukštos kilmės, taurios širdies ir didžiai narsus vyras. Kai belaisvių gretomis nuvilnijo šnabždesys, esą juos varo žudyti, su tuo nenorėjo susitaikyti anas vadas. Kitą dieną sūduvis, vardu Gedetas, ėmė raginti savuosius ginti gyvybę ir laisvę. Vienu kartu išplėšęs ginklą iš rankų savojo eskorto sargybinių, su kuriais kaudamasis daugel nužudo, kitus sužeidžia ar apakina, pakeliui prisigrobia maisto bei turto ir patraukia į Lietuvą[1]. Tasai Gedetas vėliau, kaip ir patrakėlis Skomantas, grįžo į Prūsiją[2].

987

1283 m. Traidenio mirtis. Traidenis dar nebuvo paliovęs galvoti apie Lenkiją, matyt, grobis jį viliojo, tad į pabaigą 1283 metų vasaros patraukė su kariauna, ir jam pavyko, sėkmingai prisiplėšus, grįžti į savo kraštą[3]. Betgi namuose jo tykojo mirtis, parengta pasalose. Tikras brolis Daumantas, Utenos kunigaikštis, užkariautojas Plocko, kuriame gyveno sau, niekieno netrukdomas, ėmė sukti galvą, kaip pasiekus aukščiausiąją valdžią, į kurią kaip vyresnis tarė turįs teisių. Juolab kad ir jaunesnieji broliai Alšys ir Giedrius, regis, neseniai buvo mirę. Negalėdamas nieko atvirai imtis prieš kunigaikštį, žinomą kaip narsų karį, pasamdė šešetą žudikų. Šie, atvykę į didžiojo kunigaikščio buveinę kaime, persirengę kaimiškais rūbais, nužiūrėjo laiką, kai turėjo išeiti iš pirties, pastojo kelią, dėdamiesi turį neatidėliotiną skundą. Prie išeinančio priartėjo žemai nulenkę galvas, puolė jį ir nužudė[4]. Tatai įrodo, koks Traidenis buvo visiems prieinamas ir ramus

[1] *Dusburg.*— C. 212; *Luc. David.*— B. V.— S. 57.
[2] *Voigt.*— B. III.— S. 399.
[3] *Naruszewicz.*— T. V.— S. 180.
[4] Rankraštinė Lietuvos (Bychovco) kronika (p. 23).

dėl saugumo, todėl kai kurių kronikininkų jam prikišama tironija negali būti tiesa, juk tokie valdovai vengia panašaus pobūdžio populiarumo, kokį minėjome.

988

Įvykiai, dėję̨si po Traidenio mirties. Vos spėjo pasklisti žinia apie didžiojo kunigaikščio mirtį, Daumantas su Polocko rusinais jau betraukią įsiviešpatauti Kernavėje. Tos žinios pritrenkė visą valstybę, juk kiekvienas galėjo lengvai numanyti, kiek prarado tėvynė, mirus šiam kariui, ypač nesantaikos su lenkais ir vokiečiais laikais, kiek žmonių kraujo pralies Daumantas, būdamas įpykęs ant aukštųjų didikų ir nuo seno savosios tėvynės nedraugas. Sūnūs — Alšys, Algimantas, Giedrius, Ginvila,— pasak kronikos, dar buvo neužaugę. Žmogžudystė tuoj pat iškilo aikštėn. Tad nebuvo kitos išeities kaip tik kviesti tautą stoti su ginklu į kovą prieš brolžudį. Lietuvių maršalka Vytenis, kreipęsis su tuo raginimu, patraukė į mūšio lauką su kariauna, kurią greitomis suskubo surinkti, ir didžiojo kunigaikščio daliniu. Į jo stovyklą iš visur pradėjo spiestis ginkluoti būriai. Daumantas, apie tai užgirdęs, nedrįso spartinti savo žingsnių. Tuo tarpu rusų didikai susiprato iškviesti iš nuošalaus vienuolyno Rimantą, sūnų užmuštojo Traidenio, kuris, gavęs savo abato leidimą, užsimovė šarvus ir, stojęs Rusios pavietų bajorų priešakyje, paskubėjo į Vytenio stovyklą.

989

Apie Rimantą. Rimantas buvo sūnus Traidenio ir Onos, Mazovijos kunigaikštytės. Jaunystėje tėvas buvo išleidęs jį mokytis pas Levą ir pavedęs globai Levo, Danieliaus sūnaus, Haličo kunigaikščio. Tą jaunąjį kunigaikštį, krikščioniškos kilmės, patraukė mokslai, rusiška kalba ir ap-

mąstymai apie Dievą. Rasi po motinos mirties Rytų apeigų vienuolyne apsivilko abitą. Vėliau po mokslų ir įšventinimo grįžo į tėvynę, kur, gavęs savo dėdės Narimanto leidimą, išsirinko buveinę Lauriševe, netoli Naugarduko, ten, kur anksčiau buvo apsigyvenęs Vaišelga, Mindaugo sūnus. Tame nuošaliame Dievo kampelyje pastatydino Prisikėlimo cerkvę, padidino vienuolyno pajamas ir su malonumu pamynė žemės tuštybes. Turėjo jis vardus: lietuvišką — Rimanto, krikšto — Vosyliaus ir vienuolio — Lauro[1].

990

1283 m. Daumanto Uteniškio mirtis. Tėvynės meilė ramų Dievo prieglobsčio gyventoją išvadino į mūšio lauką stoti su vėliava, iškelta ginti jo paties teisių į sostą. Kai atvyko į Vytenio stovyklą, iš visų pusių susirinkę didikai paskelbė Rimantą didžiuoju kunigaikščiu. Betgi jis neprisiėmė šių pareigų, teisindamasis savo pašaukimu, ir nors turėjo pavyzdį Vaišelgos, taip pat buvusio vienuoliu ir didžiuoju kunigaikščiu, vis dėlto atidėjo tuos reikalus vėlesniems laikams, kai tėvynei negrės aukščiausiosios valdžios užgrobėjas. Stojęs kariaunos priešakyje ir savo veiksmais visus įkvėpęs, patraukė į kovą su priešu. Lemtingas mūšis įvyko prie vieno ežero ir truko ištisą dieną. Rimantas parodė narsą ir ryžtą, vertą Traidenio sūnaus. Savo ranka priėjęs nužudė Daumantą. Paskui nužygiavo į Polocką ir grąžino tą kunigaikštystę Lietuvai[2].

991

1283 m. Grįžus kariaunai į Kernavę, kai tauta džiaugsmu netvėrė dėkodama jaunajam vadui, šis uždraudė visokius garbinimus, šlovinimus ir aukojimus, kaip tatai

[1] Rankraštinė Lietuvos (Bychovco) kronika (p. 22—25).
[2] Ibidem.

buvo įprasta pagonims. Tik kuklia išvaizda ir išties krikščioniška kalba privertė visus išreikšti padėką tikrajam Dievui, kuris vienintelis yra visokio gėrio kūrėjas. Kad ir kokią laimingą dalią tėvynei būtų žadėjęs to kunigaikščio viešpatavimas, vis dėlto jis nebuvo linkęs tai daryti, ryžtingai atmetė atkaklius kvietimus didikų, susirinkusių tartis, ir paklojęs prieš juos valstybėje įteisinto herbo ženklą, vaizduojantį ginkluotą raitelį, t. y. riterį, iš pašaukimo, su iškeltu kardu besivejantį tėvynės priešus, įrodė, kad tik vertiems kariams tauta suteikia aukščiausią garbę. Atsisakęs savo teisių į sostą, atidavė jas tarybai, kartu leisdamas rinkti patį tinkamiausią iš jų. Tauta norėjo, kad jo nuomonė dėl šio reikalo būtų pati svariausia. Jis prabilo: „Pusbroliai mano, Alšio ir Giedrio vaikai, dar nesubrendę, Daumanto sūnaus nelinkėčiau, delsti nevalia dėl aplinkybių, kraštas reikalingas išmintingo ir narsaus kario gynėjo valdovo soste. Taigi nematau, kas būtų tinkamesnis už Liutaurą ir jo sūnų Vytenį. Šie vyrai gebės valdyti šalį, tvarkyti jos vidaus reikalus ir ginti nuo svetimšalių priešų. Aukšta jų kilmė bei nuopelnai tėvynei tegu patys už save kalba, jei mano pasiūlymas menkos vertės“[1]. Visuotiniais plojimais sutartinai pritarus, buvo patvirtintas šis didikų tarybos valia išrinktasis. Žilagalviam Liutaurui ir narsiajam jo sūnui Vyteniui, maršalkai, buvo perduotos aukščiausiojo tautos valdovo pareigos. Rimantas, padėjęs karo ginklą, apsirengė juoduoju savo abitu ir grįžo į nuošalų kampelį Dievo prieglobstyje, kur baigė dievoto gyvenimo dienas[2].

992

1284 m. Nors, Daumantui mirus, šalyje turėjo nusistovėti taikus gyvenimas, tačiau dar buvo jo sūnus, vardu Pelužis, kuris gyveno Užgirio žemėje pas savo dėdę Pelių.

[1] Ibidem.
[2] Ibidem.

Sužinojęs apie šalyje įvykusias permainas, jis greičiausiai, pakurstytas nerimstančių prūsų patrakėlių, paliko giminaičio namus ir sukėlė smarkų maištą, pasiskelbęs pretendentu į didžiojo kunigaikščio sostą. Nuvyko į Gardino apylinkes ir stojo savo šalininkų priešakyje. Svarbiausi iš jų, senajam Peliui neatsisakius pasirinkimo Kernavėje, tapo Girdilius, žymus Šalavijos didikas[1], Skomantas Sūduvis ir keletas kitų, kurių vardai nenurodyti. Pelužis su jais po patirtų nesėkmių Lietuvoje 1284 metais pabėgo į Prūsiją. Tenykščiai atėjūnai dabar sulaukė kryžiuočių atlaidumo ir dargi palankumo. Pelužis buvo pageidaujamas svetys, mat turėjo Lietuvos ir Rusios didžiojo kunigaikščio titulą, žadėjo ordinui aukso kalnus, jeigu jam bus padėta atgauti pirmtakų palikimą; taigi kryžiuočių politiniuose planuose jis buvo svarbus objektas[2].

993

Apie Skomantą. Minėjome Skomantą. Tas asmuo nepaprastai svarbus mus dominančiuose istorijos įvykiuose, todėl vertas aprašyti išsamiau. Jis buvo paveldėtojas didelio valsčiaus, vadinto Kursine, kitaip tariant, tenykščių laikų supratimu, valdovas kažkokių Sūduvos krašto žemių. Pragaištingomis savo tėvynei aplinkybėmis,— per kryžiuočius sulaukusios visiškos pražūties,— tapo plėšiku ir gyveno iš grobio, prisiglemžto Mazovijoje ir Lenkijoje, kur dažnai įsiveržd*a*vo. Kai kaimyninės provincijos buvo sukilusios prieš kryžiuočius, jis dažnai jiems parodydavo, ką gali, ir puldinėjo vokiečių gyvenvietes Kulmo žemėje. Karys ir plėšikas nebuvo pasyvus stebėtojas nelaimių, užklupusių tėvynainius, kaip kad kiti Sūduvos

[1] Girdilius, matyt, buvo Šalavijos išeivis, juk Dusburgietis (d. 221) vadina jį *Scalovita*. Vyras neapsakomos fizinės jėgos, sumanus, gudrus ir baisiai klastingas.

[2] Tuos įvykius, nutikusius Pelužiui, paliudija vėlesni istorijos pasakojimai.

didikai, kurių žemėms dar negrėsė gaisrai, karai su verčiančiais keisti tikėjimą. Tad jau nuo 1278 metų kryžiuočiai turėjo daug priežasčių jo tykoti (§ 962); tik vėliau ištisus dvejetą metų su jais dažną kartą stodavo į kovą, kartais labai sėkmingai. Pagaliau 1280 metais kryžiuočiai įsibrovė į Skomanto valdas. Apie šventas Grabnyčias gana stiprios ordino ir kryžiuočių pajėgos, vadovaujamos Prūsijos magistro Maugolto Šternbergo, įsiveržė į Sūduvą, kur pirmas jų objektas buvo Kursinės valsčius. Skomantas narsiai gynėsi, bet, stipresnių jėgų įveiktas, pasidavė; kariauna pakriko į šalis, pilis buvo paimta ir sunaikinta. Kryžiuočiai pasklido po provinciją, kad ištuštintų visus užkampius. Tada Skomantas, surinkęs naujus savųjų guotus, sumušė daug priešo dalinių. Viename iš tų susidūrimų kryžiuočių riteris Liudvikas Libencelė, visas žaizdotas, buvo paliktas gulėti ant sniego, nes buvo palaikytas mirusiu. Šaltis sustabdė plūstantį iš žaizdų kraują, ir sūduviai aptiko jį dar kvėpuojantį. Užsimetę kaip žvėrį skersai žirgo, atgabeno pas Skomantą. Šis ėmėsi gelbėti riterį, išgydė jį ir atidavė saugoti bei globoti savo draugui, vardu Kantegirdis. Kryžiaus žygis baigėsi, Skomantas iš dykviečių, kur slapstėsi, grįžo į savo žemę, ir tas kryžiuotis liko jo dvare, kur naudojosi visokeriopa pagarba ir dargi buvo pradėta su juo draugauti. Kartą, būdamas su Skomantu vienoje bičiulių puotoje, ėmė šnekučiuotis su kažkokiu sūduvių didiku, vadintu Vailubiu, kuris žodžiais įžeidė jo garbę. Tada kryžiuotis atėjo pas Skomantą, besilinksminantį su kitais susispietusiais draugais, ir pasakė jam: „Pone, ar tam atsivedei čia svečiuotis, kad mano garbę pažeistumei?“ Šis, supratęs visą reikalą, davė jam savo kardą ir leido keršyti už nuoskaudą, žadėdamas pagalbą. Libencelė iššaukė sūduvį į dvikovą ir nukovė vietoje. Prasidėjo maišatis, ir viena, ir kita pusė griebėsi ginklo. Pergalė buvo lemta Skomantui, o priešingai pusei tai turėjo kainuoti nemaža gyvybių. Betgi netrukus kryžiuotis piktu atsilygino savo draugui, mat, šio žmones be jokių trukdymų versdamas krikščionimis, tiek pasiekė, kad tūkstančiui šešiems šim-

tams žmonių, įvairaus amžiaus, luomo bei lyties, įpiršo krikščionišką mokymą; padedamas Kantegirdžio, nusprendė su visu būriu naujakrikščių bėgti į Sambiją, ką ir padarė 1283 metais. Kryžiuočiai davė jiems žemių ir gerai įkurdino. Negana to, tie pabėgėliai, prikalbinę magistrą, šu ordino kariauna užėmė Sūduvos pilį Pakiemius, apiplėšė naująją Skomanto buveinę ir daug žiaurių dalykų pridarė. Skomantas suvis apiplėštas, kai buvo išblaškyti jo kariai, akis į akį susidūrė su patrakusiu kryžiuočių pykčiu ir persekiojimu savo tėvynainių, įniršusių dėl Libencelės globos. Tad turėjo dangintis iš šalies į Lietuvą, kur su visa šeima ir savo draugais rado priebėgą. Čia pataikė per patį perversmą, per kurį didžiojo kunigaikščio skeptras buvo atiduotas į kitos dinastijos rankas. Likimas panorėjo, kad jis susivienytų su Pelužiu ir netrukus būtų priverstas grįžti į Prūsiją. Greičiausiai pasirinko prieglobstį taurios širdies Libencelės, kuris jau ėjo ordine pareigas ir kurio tarpininkaujamas sulaukė palankumo. Kaip vėliau pamatysime, jis vadovavo kryžiuočių žygiams; mirė 1286 metais, palikęs trejetą sūnų, paveldėjusių nemažas valdas Sambijoje. Jo mirtį Dusburgietis aprašo tokiais žodžiais: „Štai koks iš Aukščiausiojo malonės nuostabus atsivertimas ir pasikeitimas, štai Skomantas, anksčiau be saiko persekiojęs Dievo bažnyčią, dabar tapo karštu tikėjimo gynėju ir garbingu krikščionių tautos vadu. Mirties patale gulėdamas, jis, paklaustas brolio Konrado, Balgos kunigo, kodėl sulaukęs iš Viešpaties šitokios malonės įtikėti Kristumi, atsakė: „Prieš savo atsivertimą nieko gero nesu padaręs, gal tik vienui vieną darbą: netikėliams pagrobus Lenkijoje Švenčiausiosios Mergelės Marijos bei jos sūnaus paveikslą ir perpjovus jį pusiau, pakėliau jį nuo žemės, nuvaliau savo drabužiais ir padėjau ten, kur jam dera būti.“ Šitai pasakęs, laimingas atidavė Viešpačiui sielą“[1].

[1] *Dusburg.*— P. III.— C. 219; *Luc. David.*— B. V.— S. 38—56; *Voigt.*— B. IV.— S. 16*.

Knygoje su nuplėšta pradžia ir pavadinimu, kurią esu minėjęs šio veikalo I tome (p. 369—370), tarp Europos miestų vaizdų ir piešinių yra čia įdėtoji Saleno (*Sallen,* Norvegija (?) miesto bažnyčia (žr. p. 268). Pateikiame ryškesnį jos vaizdą. Tos bažnyčios fasade matyti tikslus piešinys mūsų Lietuvos kunigaikščių herbo stulpų: tvirtinimai, šulai, piliastrai, kitaip vadinami gotikiniais stulpais, sudaro aiškų jų vaizdą. Taigi šio herbo pradmenys ne romėniški, kaip kad manyta, bet turėtų būti gotiški.

XIV a. Saleno bažnyčia Norvegijoje

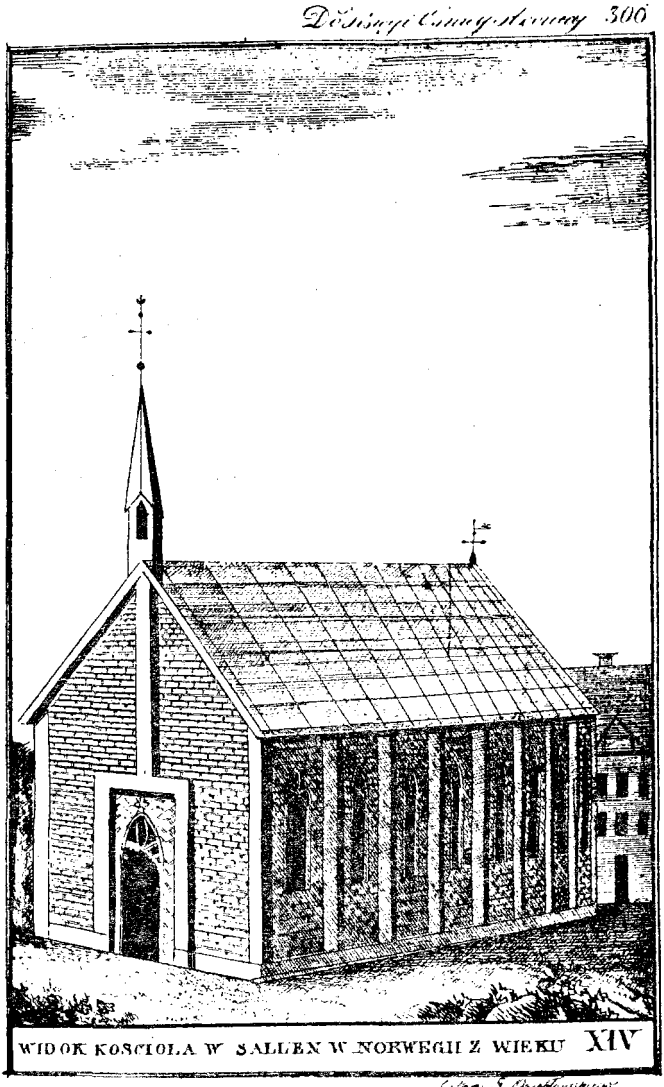

Aštuntoji knyga

* * *

I skyrius

LIUTAURO IR VYTENIO VIEŠPATAVIMAS

994

Bendros pastabos. Tragiška Traidenio mirtis buvo vada rastis Lietuvos valstybėje didžiulėms ir labai svarbioms permainoms. Antroji dinastija, t. y. Dausprungo giminės palikuonys, visiems laikams baigė viešpatauti. Skeptrą perėmė į savo rankas kita giminė, ne mažiau aukštos kilmės, tačiau nekildinanti savęs iš atėjūnų — Palemono bendražygių, nors turinti Stulpų ženklo herbą, matyt, įgytą kadaise paveldėjimu per giminystę su pir-

mąja dinastija[1]. Ši giminė, kurios palikuonys turėjo ilgam užimti aukščiausiąjį mūsų žemių sostą, gausi didžių vyrų, savo darbais gynusių valdovo garbę, kurie pačiais gražiausiais narsos, išminties, gerumo, dosnumo, tėvynės meilės, krikščioniško dievotumo pavyzdžiais, dorybėmis bemaž pralenkė visų Europos valdovų gimines. Šių vyrų kartų kartos valdė Lietuvoje, Lenkijoje, Vengrijoje, Čekijoje; jų viešpatavimas baigėsi su Žygimantu Augustu, 1572 metais, kitaip sakant, praėjus 289 metams po Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės perėmimo savo val-

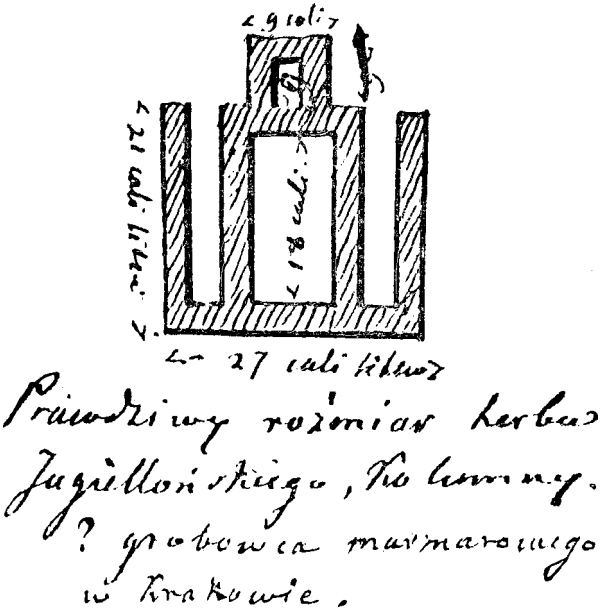

Tikrieji Jogailaičių herbo „Stulpai" matmenys.
Perpiešta nuo marmurinio sarkofago (PE.—P. 308)

[1] Kad Jogailaičių giminė savo herbe turėjo stulpus, žino kiekvienas išmanantis apie tautos paminklus. Žr. leidinyje: *Bandtkie.* Dzieje narodu Polskiego.— Wrocław, 1820.— T. I. 1506 metų seimo graviūra*. Žr. piešinio aprašymą, p. 267.

džion. Tačiau moterų kartos ligi šiol dar klesti ir yra užėmusios garbingiausius Europos sostus[1]. Taigi mums derėtų atkreipti dėmesį į tai ir rimtai pasigilinti į šios trečiosios dinastijos, išgarsinusios mūsų šalies praeitį, kilmę.

995

Pastabos iš genealogijos. Nepaisysime nenuovokaus Šlėcerio išvados, esą Vytenis prilygstąs Menšikovui, imperatoriaus Petro I ministrui[2], kurią Kocebiu su jo plunksnai įprastu šmaikštumu pakartojo[3], paliksime ramybėje netgi Strijkovskio ir Kojalavičiaus parafrazes senųjų kronikų tekstais, vienas labiau, kitas mažiau nusisekusias[4], verčiau imsimės žinomų padavimų iš tos dinastijos klestėjimo laikų, dorai laikydamiesi lietuvių tautos kronikos[5], pasistengsime pateikti tikras istorines tiesas ar tas, kurios neginčijamai gali būti tokios. Be kita ko, negalime nuslėpti savo nuostabos, kad, nežinia, ar per didelį Jogailaičių giminės narių kuklumą, ar per senovės laikų rašytojų neapdairumą, jokiame svarbesniame spausdintame veikale, skirtame tai epochai, neturime deramai išdėstytų išvadų apie tos garbios giminės pirmtakus. Tiesa, yra duomenų, jog buvo daug rašyta ta tema; tikriausiai vieniems mažiau, kitiems labiau tatai pavyko. Betgi visa tai buvo tik rankraščiai, greičiausiai dėl viešpatavusios giminės menko dėmesio panašios rūšies panegirikoms, kaip kad ir satyroms, ydas pajuokiančioms, kaip kad, pavyzdžiui, Gedimino genealogijos nustatymui. Taigi mažai arba visai nieko nėra išspausdinta išsamaus iš genealo-

---

[1] Pridedame IV genealoginę lentelę, tai patvirtinančią.
[2] *Schlözer.* Geschichte v. Litt.— S. 51.
[3] *Kotzebue.* Preuss Gesch.— B. II.— S. 67, 68.
[4] *Stryjkowski.*— S. 317; *Koialowicz.*— Pars I. P. 174, 175.
[5] Rankraštinė Lietuvos (Bychovco) kronika.— P. 24, 25.

gijos, o rankraščiai dėl netvarkos, amžinai Lenkijoje vyravusios, žuvo be naudos[1].

996

Pirmajame šio veikalo tome atskleidėme kai kurias, šiaip ar taip, mažai žinomas aplinkybes, susijusias su Jogailaičių giminės genealogija (p. 161—164). Dabar sulyginę tą senovinį padavimą su Lietuvos kronika, galime daugiau ką šia tema pasakyti. Vytenis buvo sūnus Liutauro, kunigaikščio, kitaip tariant, didiko, turėjusio nemažą tėvoninę valdą su sostine — Ariogala — viena iš seniausių šioje žemėje tvirtovių ir miestų, Stulpų herbo giminės buveine[2]. Tą giminę tikrai buvus liudija tautos paminklai, ant kurių matome Stulpų ženklo herbą, iš tiesų vaizduojantį kolonas, vartus, kitaip tariant, pastato vartus ar prieseklytį, statytą senovėje įprastu būdu, žinomą Skandinavijos šiaurėje, taip pat kitoms kaimyninėms tautoms, kurios naudojo medinius sutvirtinimus[3]. Tai, kad Palemono giminė turėjo tokį patį herbą, rodytų, jog pirmoji ir trečioji Lietuvos kunigaikščių dinastijos buvo susigiminiavusios arba giminė buvo jį paveldėjusi, kaip kad jau esame rašę[4]. Kilmės skirtumas yra tik toks, kad

[1] Negaliu praleisti dėmesio vertų lenkų autoriaus pateiktų žinių, kurias radau Luko Davido kronikoje (t. II.— P. 3). Rašiusysis skundžiasi dėl dingusių senesniųjų rankraščių ar jų nudaigojimo, kai buvo kadaise patekę į rankas nenaudėlių. Hėningas, tos kronikos leidėjas, šioje vietoje įdeda tokią pastabą: „Netgi dabar (1812 m.), po 250 metų, ne geresni dalykai dedasi. Prieš 20 metų Lenkijos žydai daugybę rankraščių, kurie, regis, buvo iš Krokuvos, pardavė vietiniams įmonininkams įrišėjams auksuotojams (į Karaliaučių), iš pastarųjų atsitiktinai kai kuriuos gavau".

[2] Rankraštinė Lietuvos (Bychovco) kronika tiesiog nurodo: *Viten kotoryj byl z rodu iz pokolenia kolumnov, z imienia deržačohov v Žomojti rečenoho Ejragojta...*

[3] Piešinys, vaizduojantis krikščionių bažnyčią Norvegijos Saleno (*Salen*) mieste. *Pasak žinių, atsiųstų man kartu su šiuo piešiniu, jis turėtų būti nukopijuotas iš senovinio paveikslo, vaizduojančio tą miestą, ir turėtų būti XIV a. laikų paminklas.* Tos bažnyčios fasade sutvirtinimų linijų panašumas į Stulpų herbą vertas dėmesio, nes tuo būdu skandinavai turėjo savo pastatus statytis (žr. šio leidinio p. 267—268).

[4] *Mindaugo duktė buvo ištekėjusi už Vytenio tėvo (Praetorius. Orbis Gothicus.— L. II.— P. 26)**.

pirmoji ir antroji dinastijos savo pirmtakais laikė atėjūnus, Palemono bendrus, o trečioji kildino save iš Gelono, mitinio herojaus, apie kurį „Mitologijoje" buvo kalbėta. Liutauras, Dormunimundo sūnus, yra istorinė asmenybė, žinomas kryžiuočių istorijoje, minėtas Dusburgiečio kronikoje[1]. Tas XIII a. rašytojo liudijimas negali būti nereikšmingas. Be to, jis remiasi padavimu iš Raudonės rankraščio*, kuriame yra pasakyta: „Liutauras, jūrų karys, valdęs ir 1262 metais, atstatęs paveldėtą Ariogalos pilį (taip pat vėliau, po karų, Mindaugui gyvam esant, per kuriuos Žemaitija buvo pragaištingai nuniokota), 1264 metais (tiksliau, mūsų chronologiniais apskaičiavimais, 1265-aisiais), po Traidenio mirties, buvo paskirtas Polocko valdytoju. Su juo buvo sūnus Vytenis, gimęs 1232 metais." Taigi Liutauras Didžiosios Kunigaikštystės vietininko pareigas Polocke ėjo net iki to laiko, kai ši kunigaikštystė buvo užvaldyta rasi Daumantų, Pskoviečio ir Uteniečio, t. y. iki 1281-ųjų. Lietuvos kronika nurodo aplinkybes, Raudonės kronikai nežinomas arba apeitas kaip nederančias stiliui, kurio ten laikomasi: „Didysis kunigaikštis, kronikos žodžiais, lankydamasis Žemaitijoje, keliavo per savo Ariogalos dvarą ir išvydo tą Vytenį, buvusį dar mažą berniuką; pamatęs, kad tas vaikas labai gražaus veido ir dailiai nuaugęs, pasiėmė jį su savimi. Ir šis tarnavo kambariniu, rūmuose kiekvieną valdovo daiktą stebėtinai kruopščiai prižiūrėjo ir tvarkė. O taśai, regėdamas jo dorumą ir mokėjimą tinkamai elgtis, padarė savo maršalka. Ir buvo jo numylėtinis, vertas visų valdovo reikalų tvarkytojas, o paskui, po jo mirties, buvo pasodintas į didžiojo kunigaikščio sostą"[2]. Taigi iš Kojalavičiaus paimta ir su pašaipa išpūsta Šlėcerio hipotezė apie žemą Vytenio kilmę pasirodė esanti niekam verta. Be to, Raudonės rankraštis praneša mums, kad Vytenis

[1] *Lutuwerus Rex Lethoviae etiam hoc anno* (1291) *filium suum Vithenum cum magno exercitu misit versus Poloniam* (Liutauras, Lietuvos karalius, tais pačiais metais pasiuntė savo sūnų Vytenį su didele kariuomene į Lenkiją). *Dusburg.*— Pars III.— C. 241.

[2] Rankraštinė Lietuvos (Bychovco) kronika (1. c.)**.

dalyvavo Rusios kare su totoriais ir buvo paimtas į nelaisvę. Greičiausiai 1259 metais, per totorių puolimą su Vosylium Voluiniečiu (§ 905), vėliau buvo išpirktas. Paskui liko pas Traidenį, kitaip tariant, Lietuvos Užnerio kunigaikščio namuose, tad neprisidėjo prie perversmo, kuris buvo vada rastis vienai ir žlugti kitai dinastijai. Prie savaimingos įvykių raidos dera teiginys, esą Liutauras kartu su sūnumi buvo pašauktas valdyti valstybę. Žmogus tikriausiai turėjo didžių nuopelnų ir gabumų, juk Dusburgiečio, kaip rašytojo, gyvenusio pačiais artimiausiais jam laikais, liudijimai šiuo reikalu negali būti atmesti. Nebuvo tatai paslaptis genealoginių lentelių autoriui, ir kadangi III lentelėje matome 1291 metus, nurodytus kaip Liutauro mirties datą, tai visai pagrįstai laikotarpį, užtrukusį aštuonerius metus, laikome Liutauro ir Vytenio bendro viešpatavimo laikais.

997

Jeigu kitu aspektu pažvelgsime į tą epochą supančias politines aplinkybes, tai negalėsime nepripažinti Rimantą ir ponų tarybą turėjus gerą nuovoką apie tikrąsias valstybės reikmes. Priešiškai nusistatę kryžiuočiai, pretendentas, kurstantis tautą maištauti, totoriai su visa Rusios galia, per gerklę išlindę, ir jokio draugo, jokio sąjungininko kaimynystėje, dargi religija, nešusi nesantaiką ir užtraukusi pražūtingiausius karus; paskutinė patirta nesėkmė karuose su Lenkija taip pat turėjo smarkiai sumenkinti lietuvių karinę reikšmę. Todėl negalėjo deramai imtis valstybės reikalų, kaip kad pritiktų didžiojo kunigaikščio sostą užėmusiam senoliui, garsios giminės ir didžios išminties, kuris, turėdamas užvadą sūnų — narsų karį, buvo dvigubai vertingesnis už kiekvieną kitą. Nėra abejonės, kad tas taurus dievotojo Rimanto poelgis leido Lietuvai pasiekti lygmenį, laiduojantį jai nepriklausomybę.

998

1283 m. Žygis į Lenkiją. Svarbiausias Vytenio rūpestis buvo sugrąžinti Lietuvos kario kardui garbę, pamintą Traidenio laikais pralaimėtame mūšyje su lenkais prie Vasilkovo[1]. Aplinkybės, kurios mums dar labiau tą priežastį paaiškina, yra Povilo, Krokuvos vyskupo, intrigos, regztos prieš Lešeką Juodąjį, kuris aną jau buvo laikęs kalėjime ir baudęs už ankstesnius lietuvių primokymus. Šiaip ar taip, Vytenis kuo slapčiausiai apginklavo kariauną, nepalyginti gausesnę negu kad anksčiau buvo. Netikėtai per Lukovijos žemę įsiveržė į Sandomiro kunigaikštystę, kur prisiplėšė drūčiai grobio, dauguma kurio buvo belaisviai su visa jų manta. Nuostabiausias dalykas tas, kad per šešetas tūkstančių kilmingųjų riterių leidosi paimami į gėdingą nelaisvę; jie nespėjo užsidaryti Sandomiro pilyje. Krokuviečiai, vadovaujami Žegotos, Krokuvos vaivados, Jonušas, Sandomiro vaivada, sutelkę kaimiečius ir valdinius, taip pat kiti smulkesni didikai su savais dvariškiais patraukė į Lukoviją, iš kurios dar nebuvo išėję užsibuvę lietuviai. Tatai pastebėjęs, Vytenis suskubo į miško tankumyną, ten paliko sargybinių prižiūrimus belaisvius ir grobį, o pats su rinktiniais riteriais puolė lenkus, įkūrusius stovyklą vietovėje, vadintoje Rovnu. Stojo pašėlęs mūšis: pasklido raiteliai, išdriko girioje persekiojami kariai, grobis ir visos atsargos buvo atimti, tad daliniai, išvengę besivejančiųjų durklo, išmirė negyvenamose vietovėse nuo bado[2]. Vytenis iš šio įvykio pasimokė, jog tokio pobūdžio žygiuose ne nuo karių daugumo, tik nuo jų parinkimo ir narsos priklauso sėkmė, juoba kad vėlesniuose jo žygiuose matysime jį naudojantis ta patirtimi.

999

Laikotarpio bruožai. Kad ir kaip smarkiai šis įvykis nuliūdino lietuvius, vis dėlto nesukėlė krašte didelio ne-

[1] Tokią žygio priežastį patvirtina metraštininkų liudijimai.
[2] *Długoss.*— P. 829; *Naruszewicz.*— T. V.— S. 183—185.

rimo, mat buvo žinomos Lešeką Juodąjį gaubusios aplinkybės, neleidžiančios jam imtis keršto. Didesnė grėsmė buvo kryžiuočių. Be abejo, lietuviai gerai suprato, kad to ordino pašaukimas buvo kovoti su nekrikščioniškais kraštais, kad jie tol ginklų nesudės, kol pagonių kraštų nenugalės ir jų šventovių nesugriaus. Vis dėlto Prūsija, Kuršas, Žemgala, Uždauguvės Latvija, kitaip sakant, Livonija, buvo tos pačios, kaip ir Lietuva, tautos žemės; kas vienas ištikdavo, tą patį krikščionybės skleidėjai rengdavo ir kitoms. Krikštas sava valia neapsaugojo nuo jungo, ką liudijo nauji ryškūs pavyzdžiai kaimynystėje. Mindaugas per tai pražuvo ir būtų pražudęs visą tautą, jeigu ne totoriai, galingas prūsų sukilimas ir vokiečių tarpusavio vaidai Livonijoje, vėlesnių laikų energinga Lietuvos didikų veikla nebūtų leidusi Lietuvai išlaikyti savarankiškumo. Tie dalykai, kaip matėme anksčiau, jau Trobiaus laikais buvo gerai žinomi ir deramai įvertinti. Taigi lietuvių tautos laukė karai su krikščionimis, karai, kurių pabaigos nesimatė, juolab kad neišvengiami, ir tuo baisesni, kuo tikresnės sklido žinios apie baigtus užkariauti kaimyninius kraštus. Tie siaubingi karai buvo taip įgąsdinę lietuvius, kad jie seniai jau buvo išsikėlę anapus Prūsijos sienų ir palikę didžiulius šalies plotus tarsi dykras tuščius, nei prūsams, nei kam nors kitam neleisdavo anapus sienos arti jų kurtis. Nuo Baltijos jūros bemaž iki Brastos, kur Muchavecas įteka į kitą upę, ištisai driekėsi girios. Jų plotis siekė mažiausiai penkias mylias, visos žymės perėjų, visos įmanomos landos buvo stropiai uždangstytos. Plačios lūžtvės buvo užtvėrusios kelius. Kitose vietose toli driekėsi jauros, ežerai, liūnai, dažnai dirbtinai užtvenkus upes sukurti ten, kur kadaise buvo bevandenės girios, kur nei žirgams ganiavos, nei žmonėms maisto nebuvo galima rasti ištisuose didžiausiuose plotuose. Drūčiai laukė darbų kad ir mažiausio būrio karių, panorusių įveikti tas užtvaras: būtų reikėję pašalinti išvartas perėjose, statyti tiltus, kloti kūlgrindas; jų reikėjo daug ir ilgų. Dargi pačiomis sunkiausiomis žiemomis, vieninteliu tinkamu žygiams laiku, dėl tos prie-

žasties ne visur būdavo saugios liūnų ir ežerų perėjos. Prie viso to dar reikia pridurti neišvengiamą būtinybę gabentis maistą žmonėms ir pašarą žirgams, reikalingą ne tik keliaujant per dykrą, bet ir vėlesniam laikui, mat lietuviai, išgirdę pavojaus garsą, naikino viską, ko tik nepajėgdavo išsinešti į slėptuves, jiems vieniems prieinamas ir žinomas. Tad kuo žygis būdavo gausesnis karių, tuo daugiau vargų leidžiantis į tolesnę kelionę, ir dažnai vos įžengus, jei nepavykdavo iš karto užimti keleto kaimų su maisto ištekliais bei grobiu, būdavo atsisakoma kėslų. Žygiai būdavo dvejopi: į vienus eidavo maži būriai ryžtingų, prie sunkumų pratusių karių, taip sakant, plėšikų iš pašaukimo, kuriuos Dusburgietis vadina nenaudėliais (*latrunculi*). Jie aklai rizikuodami braudavosi į girias, tykodavo grobio iš pasalų, užpuldavo tokiose vietose, kuriose turėjo galimybių laimėti, iškrėsdavo baisiausių dalykų, dažnai būdami visiškai saugūs. Jų atlyginimas buvo grobis, bet neretai tuos žygius nutraukdavo siaubinga žūtis, juk buvo persekiojami įnirtingai ir niekada nebūdavo jiems dovanojama. Be to, turėjo žvalgybą, kuriai buvo pavesta sužinoti kelius, vietovės padėtį, gyvenvietės būklę ar tai, kas dedasi Lietuvoje. Nors, be jų, dar buvo seklių, netgi lietuvių tėvynainių, gerai mokamų, norinčių dirbti. Kitokio pobūdžio rengiami gausių kariaunų žygiai, vadinti *Reise* arba *Heidenfart,* tokiuose daliniuose būdavo keletas tūkstančių ginkluotų karių, daugiausia raitelių. Jie žygiuodavo laikydamiesi visų to meto karinės taktikos reikalavimų, gabendavosi kartu viską, kas reikalinga mūšiui žygyje ir apgulčiai, juk be pilių apgulties išties niekad nepavykdavo išsiversti. Žygiuodavo nepaprastai atsargiai, baigdavo žygį įšventindami riteriais narsius kryžiuočius, dažniausiai turtingus ir dosnius ordinui, sustoję priešais pagonių šventyklą; kuo skubiausiai išsirikiavę tvarkingiausiomis voromis grįždavo, nes lietuviams buvo įprasta, vos tik gavus žinią apie puolimą, rinktis ir įnirtingai vytis; retai kada būdavo apsieinama be

kruvinų mūšių. Išdėsčiau tas aplinkybes tam, kad padėčiau skaitytojams suprasti pasakojimus apie kryžiuočių karus, kuriems mūsų istorijoje skirta nemažai lapų.

1000

1283 m. Kryžiuočių žygiai į Bisėną. Kryžiuočiai ir siūlomas Karaliaučiuje pretendentas Pelužis, vos sužinoję apie žygio į Lenkiją nesėkmę, tuoj pat, naudodamiesi anų karinių jėgų nusilpimu, sumanė pulti vieną iš svarbiausių vietovių, t. y. įtvirtintą Palemono pilį, vadintą Bisėna, kadangi ji saugojo Romuvos šventovę Dubysos upės saloje, prie jos žiočių, kur įteka į Nemuną. Ten buvo vyriausiojo žynio prieglobstis; vėliau, kai Prūsijoje buvo sugriauta Romuva, jis gan ilgai turėjo ten savo būstinę. Galop, kai ankstyvieji šalčiai stipriai užšaldė vandenis, pačioje 1283 metų žiemos pradžioje magistras Konradas Tirbergas su didžiule kariauna perėjo Sūduvos kraštą, sukdamas Širvintos ir Šešupės upės vagos link. Pagaliau priartėję prie Nemuno ir nusileidę nuo aukštų jo krantų, perėjo ledu į dešinįjį krantą, patraukė aukštyn prieš upės tėkmę ir apgulė įtvirtintą Bisėnos pilį, stovinčią prie Dubysos žiočių. Po atkaklaus mūšio, trukusio nuo ryto iki vakaro, buvo užimtas papilys, kitaip sakant, vien tik palei pilį buvusi vietovė, beveik visi gyventojai iššudyti ir sunaikinti. Iš kryžiuočių buvo sužeista ketvertas riterių; žuvusių ordino kronikininkas nemini. Tuo metu gretimus Bisėnos pavieto valsčius grobė valią gavę būriai. Grįžtant kryžiuočiams su grobiu per upę, ledas lūžo; dėl to patirta nemažai nuostolių[1]. *O dėl kryžiuočių vokiečių nukariavimų mūsų šalyje, tai reikėtų atkreipti dėmesį į dvasią vokiečių, tai yra tautos, vadinamos germaniška, kuri įsiveržė į Italiją, Galiją,*

[1] *Dusburg.*— Pars III.— C. 217; *Voigt.*— B. IV.— S. 13, 14. Nikono metraštis (*Karamzin.*— T. IV.— Nota 182) 1283 metų skyriuje pasakoja apie lietuvių žygį į Livoniją, o mūsų ir vokiečių kronikos tai nutyli.

Ispaniją, Angliją ir už Vidužemio jūros, iki pat Atlaso kalnų. Toji pati dvasia, įkvėpimas, troškimas grobio ir tautų plėšimo bei pavergimo Vokietijoje neatvėso ne tik XIII, bet ir vėlesniais amžiais. Jis atnešė neapsakomą daugybę nelaimių lietuvių ir skandinavų tautoms. Tik susidūrus su narsių lietuvių pasipriešinimu, buvo išsaugota tautinė jų būtis. Antra vertus, tik ypatingas vienuolių, kurių valdžia slėgė visus gyventojų sluoksnius, godumas, tik nepaprastai atšiaurus klimatas ir krašto gyventojų skurdumas tapo kliūtimis, sustabdžiusiomis vokiečių antplūdį į mūsų kraštus.*

1001

1284 m. Sūduvių pabėgėliai Lietuvoje. Visos senovės Prūsijos provincijos jau buvo ordino pajungtos, betgi vienas Sūduvos pašalys, kitaip sakant, Karšuvos žemė, valdoma narsiojo Skurdo, priešinosi kryžiuočių smurtui. Pagaliau kryžiuotis, vadintas Frideriku Hole, iš Brandenburgo vienuolyno tiktai su šimtu raitelių, nusižiūrėję brastą, iš kurios nebuvo tikimasi priešą pasirodant, netikėtai užpuolė tą pakampę. Kai, smarkiai nuniokojęs ir prisiplėšęs grobio, traukė atgalios, Skurdas juos pavijo, ir po kruvino mūšio vokiečių vadą ištiko mirtis. Tai buvo paskutinė auka, žuvusi užkariaujant Prūsiją, juk sūduviai nors laimėjo, bet daug negandų patyrė priešui niokojant jų kraštą, ir nebuvo vilties pasipriešinti, jeigu kryžiuočiai, kaip kad tikriausiai buvo tikimasi, ateityje vėlei pultų. Narsusis paskutinis tėvynės gynėjas sušaukė savuosius ir paklausė, ar norėtų patys mirti ir išvysti mirtį savo žmonų bei vaikų gimtojoje žemėje, ar verčiau vyktų pas brolius lietuvius. Buvo pritarta antrajam siūlymui, ir suvis išdykinę likusias savo gyvenvietes, pasiėmę viską, ką turėjo, iškeliavo į Lietuvą. Tada Sūduvoje ilgam įsiviešpatavo dykynės ramybė bei kapo tyluma[1]. Karšuvos

[1] *Dusburg.*— C. 214; *Luc. David.*— B. V.— S. 58; *Schütz.*— S. 42.

gyvenvietė Lietuvoje ligi šiol atmintina Lydos apskrityje, Eišiškių parapijoje, kur yra Keršavcų (*Kierszawców*) kaimas, Ditvos aukštupyje, dešiniajame krante. Tas gausios padermės išsikėlimas ir įsikūrimas buvo vada kryžiuočiams surengti naują žygį į Lietuvą.

1002

1284 m. Žygis į Gardiną. Atkarus buvo kryžiuočiams tas Prūsijos bėglių protegavimas, juolab kad buvo įpykę ant bartų ir kitų savo atėjūnų, gyvenančių Gardine bei jo apylinkėse, kurios tikriausiai teikė paspirtį žygiuose į Prūsijos kraštus, ir per ryšius su ten pasilikusiais savo giminaičiais turėjo žvalgų, kurių taip reikėjo. Tad magistras Konradas sumanė atėjus vasarai pulti svarbiausią tų išeivių gyvenvietę Gardiną. Ten anksčiau slapstėsi sūduvis Skomantas, dar prieš savo grįžimą ir atsivertimą, jis ir apsiėmė būti vedliu ir vadovu. Žygio kariauna, persikėlusi per Nemuną, pradėjo supti Gardiną: imta leisti strėles, svaidyti sviedinius, akmenis, rengti puolimą. Tuo tarpu įgula laikėsi rimties pasitikėdama galingais tvirtovės mūrais. Betgi kai buvo imta kopti sienomis, prasidėjo baisios skerdynės. Ir puolamieji, ir gynybos ginklai buvo panaudoti. Apsuptieji mėtė žemyn didžiulius rąstus ir skaldė akmenis, šitaip nemaža puolančiųjų karių buvo nudobti. Šiaip ar taip, ilgai galavęsis, priešas įsiveržė į miestą. Dalis gyventojų iššudyta, dalis paimta į nelaisvę, namai skendo gaisruose. Pilis vis dėlto išliko, jei jau Dusburgietis apie ją visai nutyli. Po to įvykio Skomantas tūkstantį aštuonis šimtus savųjų paleido grobti gretimų kaimų. Šie žudė, degino, dangino grobį pagrindinei kariaunai, tikriausiai žvalgiusiai Gardino pilį. Tas piktavalis žmogus su savo tėvynainiais elgėsi nepaprastai žiauriai: nužudė vieną senolį, žymų bartų vadą, kuris

išgarsėjo paskutinėje kovoje dėl Prūsijos nepriklausomybės, paėmęs į nelaisvę Kristburgo ir Elbliongo komtūrus. Senolio kūnas buvo numestas alkaniems šunims suėsti.

1003

1284 m. Daugumos bartų grįžimas į Prūsiją. Kai Skomantas puolė savųjų tėvynainių gyvenvietes, didesnė vietos gyventojų dalis, galinti kariauti, buvo išvykusi į žygį Lenkijon kartu su lietuvių plėšikautojais. Kaip tik tuo metu, kai tie kariai grįžo atgal su nemažu grobiu, bartai, tarp kurių buvo du garsios kilmės vyrai, vardais Numa ir Derskas, sužinoję jų namus buvus užpultus ir šeimas paimtas, nusiuntė tuos du į kryžiuočių stovyklą prie Gardino, prašydami atleidimo ir pranešdami, kad šį kartą atiduos jiems visą žygio grobį, iš Lenkijos gabenamą. Magistras Konradas atsižvelgė į bartų prašymą, nusiuntė su jais savųjų dalinį, o šie nuvedė bartus ten, kur buvo lietuviai, kuriuos iššudė, ir paėmė grobį, įgytą Lenkijoje. Taip gėdingos išdavystės kaina bartai išpirko savųjų šeimų laisvę ir grįžo į Prūsiją. Kiti šios genties gyventojai tuo laikotarpiu turėjo persikelti prie Pelesos upės, kur iki šiol yra jų gyvenviečių pėdsakų (§ 964). Betgi Teodorikas, Sambijos vaitas, ir kai kurie kiti riterių kryžiuočiai nepagyrė tos malonės, magistro parodytos bartams, tarytum numatydami jų išdavystę. Juk iš tiesų po keleto metų tie patys išdavikai, kurie atidavė į kryžiuočių rankas lietuvių dalinį, paraginti vieno Rusnės valdovo, pasišovė sunaikinti ordiną ir surengė Pagudėje sąmokslą, prie kurio prisidėjo ir lietuviai iš pasienio žemių bei žemaičiai. Padariniai galėjo būti pražūtingi, jei ne per Ragainės tvirtovės statybą paaiškėjusi išdavystė[1].

[1] *Dusburg.*— C. 219; *Voigt.*— B. V.— S. 15—17. Apie tą valdovą ar kunigaikštį nemaža buvo pareikšta spėliojimų ir tyrimų, juk patys Dusburgiečio perrašinėtojai pastūmėjo tą daryti užrašę *Princeps Ruyanorum,* užuot rašę *Ruthenorum.* Mūsų manymu, tai buvo Šalavijos, kitaip sakant, Žemaitijos, valdovas, kilęs iš Rusnės. Toks aiškinimas visai neprieštarauja žinioms apie bartų ir pagudėnų ryšius su lietuvių didikais, kuriuos mini Dusburgietis.

1004

1285 m. Girdiliaus išdavystė. Po šios sėkmės Lietuvoje kryžiuočiai dėl karo, kuris buvo numatytas su Lenkijos kunigaikščiais, neturėjo laiko imtis kokių nors reikšmingesnių veiksmų anoje pusėje. Betgi Girdilius pasišovė siūlyti savo paslaugas ordinui, stodamas prieš savo tėvynainius. Magistras davė jam šimtą ginkluotų vokiečių, su kuriais patraukė, kaip pats sakė, be jokio vargo prie Aukaimio tvirtovės, labai garsios, kurioje turėjo draugų ir buvo su jais susimokęs. Betgi tie ryšiai apsivertė kita puse, nes, vos spėjo prisiartinti prie minėtos tvirtovės ir jausdamasis ramus įsikūrė stovykloje, sulig duotu ženklu pasipylė daugybė ginkluotų žmonių, apsupo vokiečius ir visus iki paskutinio išpjovė; vos keletas įstengė pabėgti ir pranešti apie Girdiliaus išdavystę[1].

1005

1285 m. Nuodingieji vabzdžiai. 1285 metai mūsų istorijoje žymūs gamtos reiškiniu, nepaprastai savotišku ir sunkiai paaiškinamu. Karštą vasarą Prūsijoje, Žemaitijoje ir Lietuvoje priviso vabzdžių, labai panašių į skorpionus, neapsakomai nuodingų, kurių įgėlimas buvo mirtinas,— žmogus, ištiktas tos negandos, negalėdavo išgyventi ilgiau nei dvi dienas, kiti iškart mirdavo[2].

1006

1285 m. Pagalba Konradui, Čersko kunigaikščiui. Konradas, Ziemovito sūnus, Čersko kunigaikštis, praradęs viltį pasiekti visos Lenkijos aukščiausiąją valdžią,

[1] *Dusburg.*— C. 221.
[2] *Stryjkowski.*— S. 321.

pradėjo puldinėti savo tautos kaimyninių kunigaikščių žemes. Į šias kovas atvedė lietuvių ir rusų pulkus, tikriausiai apgaule sugundęs didžiuliu grobiu. Bet reikalai nesiklostė taip, kaip lietuviams turėjo būti nupasakota. Jie stojo į kovą siekdami užimti Gostininą, miestą, turintį gynybinę pilį. Užkariavę jį, iššudė įgulą, paėmė belaisvių, sugrobė viską, ką mieste galėjo rasti, ir taip nusiaubę paliko Konradui. Toliau, įžengę į Sochačevo žemę, sugriovė sostinę, persikėlė per Vyslą, grįždami dar Plockui pagrasino. Matyt, tokia veikla prasilenkė su Konrado planais, per neapdairumą į tuos ryšius įsipainiojusį. Todėl prasidėjo priešiški tarpusavio veiksmai, jis pats pakliuvo į nelaisvę, ir tik ypatinga Dievo malone jo gyvybė buvo išgelbėta. Lietuviai ta proga parsigabeno iš Mazovijos daug grobio[1].

1007

1285 m. Lietuvos žygis į Tverės kunigaikštystę. Aplinkybės šalyje netrukdė tarp lietuvių didikų atsirasti tokiems, kurie imtų rengti žygius, o tarp žmonių tokiems, kurie eitų savanoriais į juos, bemaž kasmet į Rusios žemes, esančias į šiaurę ir į rytus nuo Lietuvos. Vieną iš tokių sumanymų lietuvių plėšikautojai, turėdami nepalyginti gausesnę kariauną negu paprastai, įgyvendino 1285 metais. Taigi, norėdami jiems pasipriešinti, turėjo ginkluotis Voloko, Toržoko, Zubcovo, Rževo ir Tverės, netgi Maskvos bei Dmitrijevo gyventojai. Tik tokia jungtinė Rusios kariauna buvo pajėgi stoti su anais į kovą.

---

[1] *Długoss.*— Pars 842. Naruševičius (t. V.— P. 179.— 9 pastaba) mini tą Konrado paėmimą nelaisvėn, esą yra radęs dokumentą, kuriuo Rafalovo kaimas dovanojamas Plocko bažnyčiai kaip padėka Dievui už išsigelbėjimą iš lietuvių nelaisvės (datuojama 1285 metais).

Pastarieji buvo nugalėti. Jiems vadovavęs kunigaikštis Daumantas Erdvilaitis žuvo kovoje[1].

1008

1286 m. Pelužis. Atėjo eilė Pelužiui: nuo emigracijos pradžios visąlaik gyveno Karaliaučiuje, iki to meto tikriausiai jau turėjo būti priėmęs krikštą ir su juo įgijęs viltį pasiekti didžiojo kunigaikščio sostą, jeigu palankiai klostytųsi aplinkybės. Betgi nei ordinas turėjo tokios galios, kad galėtų ko nors veiksmingo imtis, nei pretendentas buvo tam tinkamas. Jo širdį buvo užvaldžiusi niekšinga pagieža Lietuvos didikams ir savo dėdei, kurie, nepaisydami jo pirmenybės užimti tėvo sostą, pasiūlė Romuntą ir sukėlė perversmą, per kurį jo *dėdė*** prarado gyvybę. To jausmo apimtas sulaukė patogaus laiko šlykščiai piktadarystei. Jį supę žmonės, turintys ryšių su giminėmis, gyvenančiais gimtajame krašte, ar sekliai, tyčiomis tam laikomi, pranešė jam, esą Pelius Nalšios kunigaikštystėje, savo pilyje, vadintoje Veisiais, kelia dukros ir vieno turtingo didiko vestuves. Į šias iškilmes suplūdo didikai iš Rusios, Peluzijos, Lietuvos ir Žemaitijos. Pelužiui buvo pažįstamas tas kraštas, nes ten, kaip žinome, gyveno dėdės globojamas. Jis pasiūlė imtis to viso Karaliaučiaus komtūrui Albertui Meisenui, mat po Girdiliaus išdavystės kryžiuočiai nelabai pasitikėjo lietuvių išeiviais. Nors reikalas turėjo būti deramai ištirtas ir pripažintas, jog nėra jokios apgaulės, vis dėlto komtūras Pelužiui dar pridėjo žmonių, jo nuomone, patyrusių plėšikautojų, klastingų piktadarių, kuriems vadovavo Velnias

[1] Be jokios abejonės, vadas buvo Daumantas, Erdvilo sūnus, kadangi Daumantas Pskovietis negalėjo būti susimokęs su lietuviais prieš rusinus, būdamas Rusios kunigaikščiu. Daumantas, Utenos kunigaikštis, žuvo nuo Romunto rankos. Todėl niekas kitas kaip tik minėtasis Nalšios kunigaikštis negalėjo būti vadu. Treniotai užėmus sostą, jis kažkur slėpėsi ir dabar pasirodė istorijos įvykių arenoje. Žr.: *Karamzin.*— T. IV.— S. 131, 132. *III tomo genealoginė lentelė**.

su savo bendrais, kaip visi juos vadino[1]; tikriausiai dar buvo skirtas Martynas Golinas, taip pat smarkus plėšikas. Tokios draugijos lydimas, Pelužis su tuntu rinktinių vyrų išvyko į Lietuvą, paslapčia perėjo dykvietę ir prisiartino prie savo dėdės pilies. Kai vidurnaktis užmigdė sargybą ir svečius, nusialinusius linksmoje puotoje, įpuolė pro menkai saugomus vartus, iššudė žmones pirm nei jie atsitokėjo ir griebėsi ginklo. Septynetas šimtų bajorų ir aukštųjų didikų kartu su puotos šeimininku žuvo nuo kardo. Jaunasis ir jo sužadėtinė, damos, vaikai, žirgai, brangenybės, turtai, papuošalai — visa buvo žaibiškai išvežta į dykras ir į Karaliaučių. Tas įvykis užtraukė Lietuvai nelaimių daugiau nei koks pralaimėtas didžiulis mūšis kovos lauke[2].

1009

Plėšikai. Po šio įvykio keletą metų su Prūsijos kryžiuočiais nebuvo jokių reikšmingesnių susidūrimų. Vis dėlto plėšikai, kitaip sakant, vitingai, nesiliovė puldinėti iš dykviečių, protarpiais pridarydami nuostolių. Lengvai ginkluoti ant eiklių žirgų jie pasirodydavo Žemaitijoje, tai vėlei Lietuvoje ar Lietuvos Rusioje grobė, degino, o paskui dingdavo nežinia kur, tai tykodavo upėse kaupinų laivų, tai visus prinokusius javus sudegindavo. Betgi ir

[1] Kryžiuočiai, užkariavę Sambiją, subūrė samdomą kariauną iš tenykščių bajorų, vadintų vitingais, gudrių ir drąsių, dar nuo senų laikų plėšikavusių jūrose ir žemyne. Jie minimi bendru Dusburgiečio jiems duotu vardu *Latrunculi*, vokiškai — *Struterie*. Kryžiuočiai dažnai jais pasinaudodavo pavieniams išpuoliams ir šnipinėjimui. Tuo metu gyveno ketvertas brolių plėšikų, prisiekusių ištikimybę viens kitam: vokiečiai Konradas Velnias, Tomas Stobemelis, Kudaras Sūduvis ir Nakaimas Pagudėnas. Per visos tautos sukilimą 1295 metais jie buvo vietinių nužudyti. Pasakojama, kad prie Koperno kaimo, netoli Karaliaučiaus, jų žuvimo vietoje pastatytas paminklas, vadinamas *Vier Brüder Säule*.

[2] *Dusburg.*— C. 223. *Schütz.*— Fol. 45 (verso). Kitos aplinkybės yra paimtos iš rankraštinių pastabų, pažymėtų sena data, rastų pirmojo Belskio kronikos leidimo puslapyje be teksto.

lietuviai nenusileisdavo plėšikams, mėgdžiodami juos, vokiečiams priklausančiuose kraštuose atsilygindavo pridarydami žalos[1].

1010

1286 ir 1287 m. Lietuvių žygis į Dobrynę. Didysis kunigaikštis Vytenis, savo ruožtu ieškodamas naudos krikščionių žemėse, subūrė nemažą kariauną iš žemaičių, lietuvių, ypač prūsų kolonistų, kurie per krikščionis buvo praradę ūkį ir judamąjį turtą; 1286 metų pabaigoje ir 1287-ųjų pradžioje patraukė į Dobrynės žemę. Prie Dobrynės miesto prisiartino netikėtai, šventą dieną, kai daug žmonių buvo į kažkokius pasilinksminimus susibūrę, tad buvo paimta devynetas tūkstančių belaisvių, miestas padegtas, surengtos besiginančių skerdynės[2].

1011

1288 m. Pergalė prieš kryžiuočius. Magistras užmuštas. Kitoje valstybės pusėje žemgaliai nesiliovė vaidijęsi su kryžiuočiais. Liejosi kraujo upeliai nuo atvertėjų rankos žuvusių, juk jie, vaikydamiesi grobio, naikino žmones, kur tik užėję. Kad ir kaip ten buvo, bet truputis sėkmės, ne kartą lydėjusios žemgalius, lėmė jiems pergalės laurus. Tarpais patys puldavo vokiečių gyvenvietes, netgi Rygos tvirtovės mūrus pasiekę, kerštaudami niokodavo. Tose kovose žemgaliai turėjo prašyti pagalbos didįjį Lietuvos kunigaikštį, kuris 1288 metų pradžioje tam tikslui nusiuntė jiems nemažą kariauną. Tatai vyko tuo metu, kai magistras Vilkenas Šyrborchas buvo sukvietęs į Rygą, į kapitulos suvažiavimą, visus komtūrus. Juos užklupo žinia apie artėjantį priešą, pasiekusį net Ikškilės tvirtovę. Magistras su visais ordino pareigūnais, išskyrus du kom-

[1] *Dusburg.*— C. 224; *Dogiel.* Cod. Dipl.— T. V.— Nr. XXXVI: *Pax Latrunculorum.*

[2] *Stryjkowski.*— S. 322; *Naruszewicz.*— T. V.— S. 199—201.

tūrus — Feliną ir Vaizenštainą, patraukė į kovos lauką. Lietuviai, užėmę kaimus ir baigę kovas, buvo jau pakeliui atgalios. Vokiečiai ėmė vytis. Į trečią dieną, įveikę nepraeinamus kelius, sustojo nakvynei netoli lietuvių kariaunos, apie tai nieko nežinodami, betgi šie turėjo geresnius žvalgus; pirm išsiuntę savo grobį, su aušra patys puolė vokiečius. Pats magistras žuvo dėl šio neapdairumo, trisdešimt penki ordino riteriai, ketvertas kryžiuočių buvo gyvi pagauti, iš jų du sudeginti kaip aukos dievams. Vos ketvertas kitų išsigelbėjo bėgdami, o vienas ginklu įstengė prasiveržti pro priešo pulkus. Pergalę pasiekti padėjo ginklanešiai, pabėgę pačioje kovos pradžioje, tad riteriai vieni turėjo gintis kovos lauke. Ir lietuviai, ir žemgaliai turėjo nuostolių, netgi žuvo lietuvių vadas[1].

1012

1287 m. Kryžiaus žygis. Tos aplinkybės, išgarsinusios lietuvių ginklo pergales, sukėlė nerimą kaimyniniuose kraštuose. Lešekas Juodasis, norėdamas pasinaudoti tuo, įkalbėjo popiežių skelbti kryžiaus žygį į pagonių kraštą. Netrukus ėmė burtis gausūs krikščionių pulkai, ir audros debesys, atrodo, telkėsi virš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės. Tikriausiai didysis kunigaikštis nestokojo atsargumo ir ėmėsi paruošiamųjų gynybos darbų. Betgi Lešekas, nors įžengęs į Mazoviją ir gavęs patikimesnių žinių, visai prarado norą galynėtis su lietuviais. Kryžiuočiai pasklido po Mazovijos kunigaikštystę, plėšė, niokojo brolišką kraštą, pritardami Lešeko neapykantai Konradui, tenykščiam kunigaikščiui. Pagaliau tas antplūdis išdriko be padarinių Lietuvai. Greitai žiaurus totorių veržimasis į Lenkiją, badas ir epidemijos visus nuogąstavimus dėl grėsmės, kylančios iš tos pusės, numaldė; galop Lešeką ištikusi mirtis, po kurios Lenkiją apėmė vidaus sumaištis, Lietuvą padarė visiškai saugią.

---

[1] *Alnpek.*— S. 144—145; *Koiałowicz.*— P. 191.

1013

1289 m. Ragainės ir Tilžės atstatymas. Visai kitaip klostėsi reikalai Prūsijos pusėje. Kryžiuočiai susiprato savo siekiams Žemaitijoje esant reikalinga pristatyti Nemuno krantuose pilių. Pirmiausia pasistengė 1289 metais atstatyti Ragainės tvirtovę ir įkūrė palei ją miesteliūkštį. Kitą tvirtovę, Tilžę, pastatė taip pat palei Nemuną tam, kad nemažą naujakrikščių sūduvių gyvenvietę apsaugotų nuo lietuvių patrakėlių puolimo.

1014

1289 m. Klastinga taikos sutartis. Kryžiuočiai labai troško užimti Žemaitiją, tad slapta ėmė tam rengtis. Jau ir ankstesniais metais, naudodamiesi vidaus nesutarimais tame Lietuvos krašte, buvo kažkaip užėmę tris pavietus: Šiaulių, Karšuvos iš Žemgalių pusės ir Tverės iš Šalavijos pusės[1]. Žemaitija, ne visada norėjusi paklusti didžiojo kunigaikščio valdžiai, tvarkėsi senu papročiu, todėl kryžiuočiams ne kartą atsirasdavo patogių progų užvaldyti dalį jos žemių. Tą kartą pripuolę prie tariamos valdos, nežinojo, kaip pasidalyti Livoniją su Prūsija be Romos pagalbos[2]. Jie geidė didesnės krašto dalies, mat abiejų provincijų padėtis masino sujungti savo valdas, užėmus Žemaitiją. Tokį tikslą turėdami ėmėsi parengiamųjų darbų, nes ketino ateinančią žiemą iš abiejų pusių įnirtingai pulti Žemaitiją[3]. Pirmiausiai reikėjo prislopinti Žemaitijos didikų budrumą, labiausiai Butegeidžio, galingo ir labai

---

[1] *Livonijos magistras Konradas Hercogenšteinas, sėkmingai nukariavęs Žemgalą, ėmė domėtis Lietuvos Didžiąja kunigaikštyste. Iš pradžių užėmęs Duobelę ir sustiprinęs tvirtovę, užgrobė Rietavą bei kažkokią kitą pilaitę, kuri (galbūt klaidingai) vadinama Sidropia (Schurzfleisch. Historia ensiferorum Ordinis...— Vitembėrg. 1701.— P. 39)**.

[2] Dalybų sutartis, sudaryta 1290 metų vasario 7 dieną. Originalas Karaliaučiuje, o nuorašas — Rygos senųjų aktų archyve (Napierskio „Index corp. dipl."— Nr. 238).

[3] Livonijos magistro laiškas Prūsijos magistrui.— Ibid.— Nr. 239.

narsaus valdovo, prieš kurį visų pirma buvo rengiamas pasikėsinimas. Tam tikslui pradėjo vesti derybas dėl taikos su žemaičiais skyrium ir savo pasiekė 1289 metų pradžioje. Kronikininkai, išskyrus Davidą, suvis nutyli šią kryžiuočių gudrybę, tik tas vienas bešališkas, tiesą branginantis stebėtojas bent trumpai tai mini neįžiūrėdamas jokių piktų kėslų[1].

1015

1289 m. Sąmokslo atskleidimas. Keistai aplinkybėms susiklosčius, kol kryžiuočiai svarstė, kaip žemaičius nelaisvėje pražudyti, po jų pačių pamatais buvo rausiamasi. Jau anksčiau (§ 1003) esame minėję sūduvių ir pagudėnų sąmokslą prieš ordiną, kuris ilgainiui brendo ir plačiai išsišakojo. Tik statant Ragainę, kai iš įvairių kraštų buvo pritelkta žmonių darbams, per kažkokį atsitiktinumą jis buvo atskleistas. Visas Prūsijos magistro dėmesys buvo sutelktas į tuos kraštus, kuriuose buvo sąmokslo branduolys, t. y. į centrines provincijas. Tatai buvo vada atitraukti visas karines pajėgas, suburtas prie Žemaitijos sienos. Įžvalgus magistras Meinhardas iš Kverfurto įstengė apramdyti sąmokslininkus, jo nuostabai, toli nužengusius. Juk tas Rusnės kunigaikštis palaikė ryšius su Lietuva, tikriausiai net paties didžiojo kunigaikščio rūmuose veikė, kaip kad galima spręsti iš vėlesnių šio monarcho poelgių[2].

1016

1289 m. Sambijos užpuolimas. Atėjus 1289 metų rudeniui, Vytenis aštuoneto tūkstančių lengvai ginkluotų raitelių priešakyje įsiveržė į Sambiją. Tuokart tenykštis

[1] *Luc. David.*— B. V.— S. 82. Žr. ten pat leidėjo pastabą.

[2] Dusburgietis teigia, esą kryžiuočiai, atskleidę sąmokslą, sužinojo apie didžiojo kunigaikščio ketinimus: *Fratres adventum suum longo tempore praesciverunt* (Broliai apie savo atėjimą ilgai (iš anksto) žinojo). *Dusburg.*— C. 230.

vyskupas Kristijonas viešėjo Vokietijoje, didžiuma kryžiuočių su savo magistru buvo tolimesnėse provincijose, prie Vyslos. Vis dėlto žmonės, laiku perspėti, užsidarė tvirtovėse, iš kurių niekas nedrįso kojos iškelti. Dvi savaites be jokių kliūčių kraštas buvo grobiamas skersai ir išilgai. Tiktai narsusis Balgos komtūras Henrikas Dobinas drįso užpulti kažkokį jų dalinį, ramiai sau dykinėjantį, kurį sunaikino, o apie šimtą žmonių nužudė[1]. Tuo tarpu magistras rinko karines pajėgas, kad, kaip paprastai, galėtų užpulti atgalios grįžtančius su grobiu. Tai iš dalies pavyko, jeigu tikėtume vienašališkais Prūsijos kronikininkais, rašančiais, esą lietuviai, keldamiesi per Nemuną, prarado nemažai žmonių ir grobio[2]. Mūsiškiai, iš kitų šaltinių sužinoję, visiškai apie tai tyli. Betgi iš to, ką yra nurodęs Kojalavičius, matome, jog po šio užpuolimo netrukus buvo kitų[3].

1017

1290 m. Žemgalių pabėgėliai Lietuvoje. Prūsijos magistro Meinhardo veikla buvo it paskata Livonijos kryžiuočiams parodyti ryžtingumą. Jie, regis, 1289 metų pabaigoje visai sunaikino paskutines žemgalių gyvenvietes ir kitų metų pradžioje galėjo pasigirti sutramdę tuos žmones, nemažą jų iššudę, kitus arba išvarę į Lietuvą, arba neva atvertę į krikščionybę. Su šiais įvykiais vėlei atgijo noras užimti Žemaitiją, ta vada imta iš naujo regzti pinkles Butegeidžiui[4]. Derėjo, kaip paprastai, pagalvoti apie tvirtovės statybą užimtuose valsčiuose arba, kas panašiau į tiesą, tokiuose, kurie iš anksto būdavo pripažįstami esą užimti, tačiau bemaž tuo metu iš Romos atėjo įsa-

---

[1] Pateikiame maždaug vidutinį žuvusių žmonių skaičių. Mat kronikininkai nesutaria: Dusburgietis (l. c.) nurodo 80, Kojalavičius — 88, Strijkovskis — 50. Kai kurie prūsų kronikininkai — 200.

[2] Žr.: *Voigt.*— B. IV.— S. 41.

[3] *Kojałowicz.*— P. 193.

[4] Šio vardo prasmė — išmintingas dainius, poetas, mokslininkas.

kymas[1] dėl dalybų trijų pavietų, kas anksčiau buvo minėta (§ 1013). Tiesa, jog Livonijos susijungimas su Prūsija per Žemaitiją buvo naudingas ir patogus: nuo Šalavijos per Tverų pavietą į Karšuvą ir Šiaulius buvo netoli. Betgi kiti žemaičiai turėjo įtvirtintų pilių, karingų vyrų ir vadą Butegeidį, Nemunas juos siejo su Lietuvos Nalšia bei kaimynine Aukštaitija, be to, Nemuno pakrantėse stovėjo galingos tvirtovės.

1018

1290 m. balandžio 23 d. Kolainių apgultis. Tikriausiai visa tai, ką rašėme, gerai žinojo Prūsijos magistras Meinhardas, kadangi pradėjo nuo apsupties Kolainių tvirtovės, vienos iš artimiausių Šalavijai, dešiniajame Nemuno krante. Tokį tikslą turėdami, 1290 metų balandžio mėnesį penketas šimtų riterių raitelių ir du tūkstančiai pėstininkų iššygiavo dešiniuoju Nemuno krantu aukštyn ir šio mėnesio 23-iąją, Šv. Jurgio, riterių globėjo, dieną, apsupo Kolainių pilį su įtvirtinimais. Upe atplukdyti puolamieji rykai ir mašinos pagreitino darbų pradžią. Tuo tarpu raiteliai grobė apylinkes, tiekė maistą ir saugojo, kad nebūtų iš svetur pasitelkta pagalba. Toje pilyje vadovavo lietuvių bajoras, vardu Surminas, turėjęs vos šimtą dvidešimt vyrų, pajėgiančių kariauti. Gynyba atrodė neįmanoma, bet narsa, karštas noras ir tėvynės meilė daro stebuklus. Atakos skriejo viena po kitos be perstojo, mūrai buvo apšlakstyti krauju, gynėjai krito ant palisadų, dažniau pakirsti nuovargio ir nepakeliamo darbo negu puolėjų ginklo. Galop Surminas liko tik su dvylika gyvų.

[1] Ten, be kita ko, yra pasakyta: *ut compositionem seu divisionem terrarum Schalwen, Karsowe, Twerkiten ac aliarum provinciarum per vos et maturos fratres vestros factam. in quibus domino nobis opitulante edificare et insedere intenditis, vellumus nostro suffragio confirmare* (...kad sutvarkėte arba padalijote Skalvos, Karšuvos, Tverų žemes ir kitas provincijas jūsų bei vikrių jūsų brolių, į kurias, Viešpaties padedami, statyti ir įsikurti vyksite, norime pritarti). Index corp. dipl.— Nr. 238.

Silpo gynėjų rankos, tik retkarčiais galima buvo juos išvysti ant aukštų tvirtovės sienų, kurios tarytum uola stovėjo nepajudinamos, kas minutę didėjo tikimybė sieną griūsiant, tačiau ėmus sklaidytis sutemoms, netikėtai tolumoje pasirodė dulkių debesis ir pasigirdo riksmas skriejančių raitelių. Buvo duotas pavojaus ženklas, visa stovykla sujudo, visi apimti baimės plūdo į laivus, kilo toks baisus sąmyšis, kad turėjo skubinai, stiprios srovės nešami, išplaukti. Surminas tikriausiai stebėjosi šiuo reginiu: tai buvo žirgų šėrikai, kurie, kažkur užėję midaus, pasilinksmino ir sumanė grįždami į stovyklą pokštus krėsti, bet kai prisiartinę užgirdo trimituojant pavojų ir išvydo nepaprastą sujudimą, patys persigando ir net nesileidę atpažįstami pasitraukė į šalį, o tada puolė įkandin bėgančių. Kadangi vietovės padėtis buvo nepalanki kavalerijai prisiartinti prie upės, tai jų voros, iš tolo leidęsi vandens tėkmės kryptimi, dar daugiau baimės kryžiuočiams įvarė. Vadai, laikydami tai lietuvių manevru, pradėjo abejoti, ir šitaip buvo visiškai atsitraukta nuo Kolainių. Surminas, rytojaus dieną įsitikinęs juos tikrai atsitraukus, išslinko už tvirtovės vartų su saujele bendražygių, kurie, tiesą sakant, visi buvo žaizdoti, kad pasižiūrėtų į likusius pėdsakus, mat iš jų galėjo numanyti priešo galią ir įvertinti jėgas, kurias įstengė sukaupti pasipriešinimui.

1019

1290 m. Surmino išmonė. Meinhardui tasai įvykis kėlė apmaudą, tad svarstė, kaip sėkmingiau surengus naują žygį prieš tą mažą Kolainių tvirtovę ir susidorojus su ja. Išsiuntė Ragainės komtūrą Ernekę kartu su kitu kryžiuočiu, vadintu Jonu iš Vienos, laivu, davęs jiems dvidešimt penkis ginkluotus vyrus tvirtovei žvalgyti. Surminas nuo aukštų savo mūrų pastebėjo priešo laivą, plaukiantį pro tvirtovę, ir sumojęs, kokie šie jūros keleivių tikslai, griebėsi savotiškos išmonės. Kai komtūras, plaukdamas laivu atgalios žemyn, priartėjo prie Kolainių, iš-

vydo ant kranto merginą, kuri laužydama rankas klykė tardama žodžius lenkų kalba, tarsi būtų krikščionė belaisvė, patekusi į žiaurią vergiją ir persekiojama. Visų šventųjų šaukdamasi maldavo pasigailėti jos ir paimti į laivą, juoba kad nebuvo arti nė vieno lietuvio. Kryžiuočiai, patikėję tuo prašymu, pasuko į krantą. Betgi vos laivas priartėjo, tariamoji mergina, o buvo tai jaunas lietuvis, vardu Noda, stipria ranka čiupo laivo pirmgalį ir pritraukė prie kranto. Davus ženklą, tą pačią akimirką išpuolė šešiasdešimt vyrų iš krūmų, kur buvo pasislėpę, paėmė laivą ir visus vokiečius, o panorusius gintis išžudė iki vieno[1].

1020

1290 m. Nesėkmingas sumanymas pulti Ragainę. Po šio įvykio lietuviai sumanė pasinaudoti Ragainės vado mirtimi ir su gausiu būriu išvyko iš Aukaimio tvirtovės; net iki Ragainės nusigavo bandydami, ar nepavyktų čia surengti kokio puolimo. Ir iš tiesų apgulė ją, tačiau tautos papročiu reikėjo kreiptis patarimo į žyniuonę. Kadangi šioji nežadėjo norimų rezultatų, nutraukė apgultį ir pasuko atgalios. Kai tą pastebėjo Liudvikas Libencelė, pilies įgulos vadas, bematant su Markvardu iš Revelingės sutelkė nemažą būrį ginkluotų vyrų ir leidosi įkandin. Kai pavijo, stojo mūšis, lietuviai buvo įveikti, neteko dvidešimt penkių žmonių[2].

1021

1290 m. Magistro sėkmės. Magistras Meinhardas, nepamiršdamas prieš lietuvius sumanytų žygių, stengėsi gauti iš to krašto žinių, kurios galėjo būti jam pravarčios. Turėjo tam skirtą patikėtinį, lietuvių bajorą, vadintą Jazbučiu. Tasai žmogus pranešdavo magistrui apie visus

[1] *Dusburg.*— C. 232.
[2] *Dusburg.*— C. 233.

pasikeitimus, kurie dėjosi šalyje. Kartą jam buvo pavesta vadovauti grobuonių būriui, traukiančiam į Mazoviją. Tasai klastūnas tuoj pat pranešė kryžiuočiams, kad lauktų sutartoje vietoje, pro kurią, grįždamas atgalios, ves savo dalinį, o ten kartu su visu grobiu žadėjo atiduoti dalinį į anų rankas, įstūmęs į parengtas pasalas. Magistras griebėsi siųsti Henriką Cukšvertą, Natangijos vaitą, dvidešimt devynių ordino riterių ir tūkstančio dviejų šimtų rinktinių karių būrio priešakyje; šie apsistojo girioje tarp Luko ir Narevo upių. Aštuonetą dienų laukė kęsdami nepriteklių ir badą. Tuo metu lietuviai, grįždami su grobiu, ėmė teirautis žyniuonės, kuri baudė juos neiti tuo keliu per girią, betgi Jazbutis įstengė įbrukti jiems priešingą mintį; tad, taip sutarę, papuolė į pasalas. Trys šimtai penkiasdešimt atgulė kovos lauke, kiti paimti į nelaisvę arba išvaikyti, grobis atimtas. Tie, kurie išsisklaidė miškuose, mirė nuo žaizdų arba iš bado, mažai kas turėjo jėgų grįžti į savo kraštą. Kai vienas pasiuntinys atbėgo su žinia apie Libencelės pergalę prie Ragainės, tą pačią minutę atpuolė kitas ir pranešė apie pasisekusias pasalas, paspęstas Jazbučio daliniui. Nepraėjo nė valanda — trečiasis pasiuntinys atskubėjo su naujiena apie mirtį to Rusnės kunigaikščio, kuris rengė sąmokslus ir buvo prisidėjęs prie sąmokslo prieš ordiną, demaskuoto per Ragainės statybą[1].

1022

1290 m. Sumanymai užimti Žemaitiją. Tą pačią vasarą iš Vokietijos atvyko naujas Livonijos magistras Haltas Hohenbachas; pakeliui būdamas Prūsijoje, jis susitarė su Meinhardu užkariauti Žemaitiją. Tikriausiai tam, kad susitarimas būtų patvirtintas ir apsvarstyti būdai remti jį, buvo išsiųsta pasiuntinybė į generalinę ordino kapitulą. Tuo tarpu Haltas dėjo pastangas tinkamai pasirengti mūšiui su kunigaikščiu Butegeidžiu. Nedaug teturėdamas savo kariaunos, privalėjo ieškoti paramos iš svetur ir pra-

[1] *Dusburg.*— C. 235.

šyti paspirties savo krašto dvasininkų bei bajorų, kurie nerodė didelio noro arba išvis to nenorėjo. Dėl tos priežasties vasara ir ruduo praėjo ramiai. Šv. Kotrynos dieną, lapkričio 25-ąją, Livonijos magistras rašė Meinhardui: „Nuo to laiko, kai mudu išsiskyrėme šešis kartus, esu kreipęsis į šio krašto didikus, primygtinai prašydamas paramos žinomam žygiui, ir netgi ką tik dabar buvau pakvietęs vyskupus, gubernatorių, Danijos karalių, riterius ir vasalus, tris dienas įkalbinėjau duoti pagalbos kariaunai, kuri turėtų būti siunčiama anapus Dauguvos. Tačiau nieko neįstengiau įrodyti, kadangi visą laiką spyrėsi, atsisakinėjo padėti mums kovoti su lietuviais. Tiesa, Rygos arkivyskupas pasirodė esąs linkęs pritarti mums, bet jo karinė galia tėra labai menka, kaip kad mums pranešė brolis Ekhardas, arkivyskupo vaitas, jis esą vos galįs nusiųsti anapus Dauguvos tris šimtus žmonių ir aštuoniolika vokiečių, nors ir visus sutelktų. O mūsų pačių pajėgos, kurias galėtume iš savo krašto vesti, įskaitant kuršius bei estus, taip pat vokiečius bei iš vietinių surinktus karius, neviršytų tūkstančio aštuonių šimtų žmonių. Nepaisant viso to, Livonijos magistras tikisi ateinančią žiemą vykti į Žemaitiją, užtat prašo Prūsijos magistrą, kad tuo pačiu metu būtų pasirengęs pulti Lietuvos žemes iš kitos pusės, pirma per patikimą riterį supažindinęs su puolimo planu, kad drauge iš abiejų pusių galima būtų įsibrauti į kunigaikščio Butegeidžio kraštą. Galop prašo duoti žinią, kokios jis gali tikėtis pagalbos, jeigu priešas aplenks jį užpuldamas jo kraštą arba apsups kokią nors tvirtovę“[1].

1023

1291 m. Kryžiuočių žygis. Tikriausiai ši sutartis pastūmėjo 1291 metų pradžioje pradėti veikti: pirmiausia apie Grabnyčias Karaliaučiaus komtūras Bertoldas Brunheimas su nemažu ordino riterių būriu ir penketu šimtų

[1] *Voigt.*— B. IV.— S. 49, 50.

ginkluotų žmonių iš Nemuno pusės įsiveržė į Žemaitiją. Ten, užsukę į įgulos apleistą Kolainių pilaitę, nežinia kodėl ją sugriovė; tada, persikėlę per Nemuną, užpuolė Junigedos pavietą, kuriame, padarę daug žalos, sugavo arba nužudė apie septynetą šimtų lietuvių[1].

1024

1291 m. Kitas žygis. Po to, kai buvo sugriauta Kolainių pilaitė, lietuviai, patyrę vietovę esant netinkamą, pastatė pilį kairiajame Nemuno krante ir pavadino Junigeda, taikydamiesi prie tuometinių aplinkybių[2]. Kai žinia apie tai pasiekė kryžiuočius, Karaliaučiaus komtūras Bertoldas, norėdamas tą statybą sužlugdyti, išsirengė su tūkstančiu ginkluotų sambių, bet statyba buvo apsupta gausios kariaunos, su kuria nebūtų įstengę rungtis, tad, apėję tą vietovę ratu, persikėlė per Nemuną, pasuko atgalios ir puolė seną tvirtovę Mederabę, stovėjusią Aukštaitijoje, kažkur dešiniajame Nevėžio krante[3]. Ten nemažai buvo kryžiuočių belaisvių, taigi tam, kad jie būtų išlaisvinti, buvo surengtas šis žygis. Užėmus tvirtovę, tikslas buvo pasiektas, per pačią Aukščiausiojo Prisikėlimo šventę įgula iki paskutinio buvo iššudyta[4].

1025

1291 m. Svarbesni kryžiuočių puolimai. Po tų dalinių žygių netrukus ir pats magistras, lydimas šimto ordino riterių, su daugybe raitelių patraukė į Žemaitiją. Su ta kariauna užpuolė Gaižuvos ir Paštuvos pavietus. Visur buvo deginama, niokojama, bet grobis buvo labai menkas, kadangi gyventojai, laiku įspėti, išsikėlė į saugias vietas.

---

[1] *Dusburg.*— C. 236.

[2] Apie Kolainių pilaitę, kitaip tariant, gotikinį bokštą, žr. šio veikalo VII tomo IX priedą, straipsnį „Kolainiai".

[3] Žr. šio veikalo VII tomo IX priedą.

[4] *Dusburg.*— V. 237.

Pakeliui atgalios kryžiuočiai buvo užpulti lietuvių ir smarkiai priremti. Viename iš tų mūšių Jazbutis, anksčiau buvęs kryžiuočių draugas, o dabar tapęs priešu, susidūrė su tuo pačiu Henriku Cukšvertu, kuriam praėjusiais metais buvo išdavęs lietuvių dalinį ir su kuriuo, matyt, buvo susipykęs nepasidalydamas gražiuoju grobio. Šiame susidūrime kryžiuočių riterio ginklanešys buvo sužeistas. Henrikas, apsukęs žirgą, dūrė Jazbučiui ietimi, o pastarasis, jausdamas esąs mirtinai sužeistas, kardo smūgiu nukirto Henrikui pirštą[1]. Vėliau, apie Apaštalų Petro ir Povilo šventę, tas pats Henrikas, būdamas Balgos komtūru, su dviem šimtais ordino brolių ir tūkstančiu penkiais šimtais riterių vėl patraukė Junigedos tvirtovės link. Kryžiuočiai netoli jos įrengė pasalas, ir vadas įsakė Ragainės daliniui, iškėlus vėliavą, veržtis tiesiai į tvirtovę, supusią priemiestį. Įgula, turėjusi nemažai karių, apstulbinta tokios drąsos, nusiuntė į mūšio lauką negausų dalinį, kuris leidosi bėgti ir buvo įviliotas į žabangas. Būtų buvęs visai sunaikintas, jei nebūtų taip greit iš priedangos iššokę pasalūnai. Po šio mūšio kryžiuočiai pasitraukė į saugią vietą, kurioje kiek laiko ilsėjosi. Paskui pasitarę patraukė anapus Nemuno į Aukaimio pavietą, kurį plačiai aprėpę nusiaubė ir, nemažu grobiu nešini, pasuko atgalios. Lietuviai savo ruožtu surengė vytynes. Kadangi jų žirgai mūšyje prie Junigedos pasirodė esą baikštūs, tai, perkėlę pėstininkus per Nemuną, išsidėstė girioje, per kurią kryžiuočiai turėjo grįžti. Betgi skuba ir sumanūs raitelių manevrai tą perėją padarė ne tokią pavojingą, kokia ji galėjo būti. Užmušę dvylika lietuvių, kryžiuočiai ištrūko į laukus ir nukeliavo[2].

1026

1291 m. Kryžiuočiai pasirūpino savo sienų saugumu. Nežinome aplinkybių, kuriomis vėlesniais laikais vyko

[1] *Dusburg.*— C. 239.
[2] *Dusburg.*— C. 240. Klaidingai išspausdinta *Sumgedum* vietoj *Junigedum.*

susirėmimai, tiksliau sakant, buvo įgyvendinami kėslai užgrobti Žemaitiją. Jas galima numanyti žinant ankstesnius siekius; tikriausiai todėl, kad ordinui tos aplinkybės nebuvo palankios, jo metraštininkas, nurodęs keletą, kitas, neabejotinai pačias pragaištingiausias nutylėjo. Iš istorinių dokumentų tyrimų matyti, jog tuo metu, kai žygiai nežadėjo sėkmės, užkariaujant tas žemes, išaugo baimė dėl savų sienų saugumo. Todėl kiek galint geriau buvo pasirūpinta Ragainės ir Tilžės įtvirtinimais, išilgai Nemuno žemupio įrengtos gynybos aikštelės, įkurdinti sargybiniai, kurie galėtų sulaikyti mažus antplūdžius, pranešdami įspėjamaisiais pavojaus ženklais apie lietuvių artėjimą. Tų įrengimų dėlei netgi buvo įvestas mokestis, pavadintas *Wartgeld*[1].

1027

1291 m. Livonijos magistro veikla. Apie Livonijos kryžiuočių veiksmus pasakytina, kad pirmiausia jie pradėjo nuo Goldingos. Tenykštis komtūras tuo metu, kai Prūsijos magistras puolė Gaižuvos ir Paštuvos pavietus, ketino surengti žygį į Žemaitijos gilumą, betgi iš pradžių, laikydamiesi atsargumo, įsakė priekyje stoti raiteliams. Kadangi lietuviai jau žinojo apie tą žygį, tad laukė jų prie sienos; atrėmus raitelius, dar buvo laiko pasirengti antpuoliui, kuris komtūrui pavyko. Lietuviai buvo išvaikyti, ir nors kryžiuočiai nenuėjo toli, vis dėlto negalėjo išvengti kliūčių grobdami ar traukdami atgal į Goldingą. Livonijos magistras tiesiog ištisus metus neišleido lietuvių iš kovos lauko, kliuvo ir pačiam, ginantis nuo anų puolimų, buvo netgi iki to prieita, kad viršų turėjo anie, tuomet kryžiuočiai sugriovė jų pačių pastatytas tvirtoves Kurše ir Žemgaloje, kad galėtų ten buvusias įgulas nusiųsti pagelbėti kariaunai mūšio lauke. Iš daugelio susirėmimų vienas vertas paminėti: Žemaitijos kunigaikštukas, vardu Masius, įsiveržė į Kuršą, atsitrenkė iki Tilžės

[1] *Voigt.*— B. IV.— S. 85, 86.

miesto tvirtovės mūrų, kurių neįveikė, bet apiplėšė ir sudegino apylinkes. Tuo tarpu magistras, skubinai surinkęs ginkluotų žmonių, išvyko pastoti kelio užpuolikams, stovyklą įsikūrė prie Sėmės upės, kurioje tuo metu buvo smarkokai pakilęs vanduo. Lietuviai, atvykę prie brastos, greitomis per naktį pastatė tiltą. Dienai išaušus perėjo. Tatai matydamas, magistras išleido narsų riterį, vadintą Merkelinu, su raiteliais, kurie, vykusiu smūgiu juos atrėmę, grąžino atgalios ant tilto. Šis lūžo neatlaikęs spūsties, tuomet žuvo minėtojo kunigaikščio sūnus. Kryžiuočiai, sutaisę tiltą, perėjo per upę ir per kitą antpuolį privertė kunigaikštį pasitraukti iš kovos lauko[1].

1028

1291 m. Vytenio įsiveržimas į Kujaviją. Gerai mums žinomi kryžiuočių siekiai turėjo versti juos kreipti dėmesį kur kitur, idant atsikratytų dažnų antpuolių ir išvengtų daromos žalos statomoms pilims, taip pat kad garantuotų sienų saugumą, ką jie gana sėkmingai darė. Tuo metu buvo palaikomi draugiški santykiai su Mazovijos kunigaikščiu Boleslovu, užtat per Mazoviją į Lietuvą ateidavo žinių apie tai, kas dedasi Lenkijoje. Šitaip buvo numatytas patogus laikas — 1291 metų pabaiga, kai svarbiausieji kunigaikščiai buvo pasinėrę į vidaus kovas; tada didysis Lietuvos kunigaikštis Liutauras nusiuntė savo sūnų Vytenį su didžiule kariauna į Lenkiją. Šis, ramiai perėjęs Mazoviją, įsiveržė į Kujaviją, kurioje grobikiški antpuoliai siekė net Brastos apylinkes. Lietuviai taip pat buvo drąsūs, kadangi tenykščiai riteriai buvo išvykę iš savo krašto. Grobimai, plėšikavimai, gaisrai sukėlė paniką visoje valstybėje. Todėl Vladislovas Lokietka paskubėjo su ginkluotais žmonėmis, kuriuos galėjo išvesti iš mūšio lauko prie Krokuvos. Kazimieras, Lenčicos kunigaikštis, prisidėjo su savais riteriais. Betgi užpuolikų kariauna buvo tokia gausi, kad reikėjo kreiptis į Prūsijos

[1] *Alnpek.*— S. 165 (*ad finem*).

magistrą Meinhardą, kuris pats, išgirdęs apie tą įsiveržimą, nusiuntė savo pulkus Vyslos link. Tiesa, kryžiuočiai su labai gausia kariauna suskubo[1], bet visa ši jungtinė krikščionių kariuomenė negalėjo būti pakankama rungtis su Vyteniu. Pirmame mūšyje lenkai pakriko, vokiečiai kiek laiko nepasidavė ir pasitraukė iš kovos lauko, turėdami didelių nuostolių. Jų metraštininkai pasakoja, esą nenorėdami tepti savo ginklo garbės atsitraukdami, jie kovėsi vieni ir, kiek atlaikę visą lietuvių antpuolio įkarštį, buvo priversti nusileisti stipresniems[2].

1029

1292 m. Liutauro mirtis. Tiesą sakant, istorijai nieko nežinoma nei apie tolesnę sėkmę to didžiulio žygio į Lenkiją, nei apie kariaunos grįžimą atgalios, tikriausiai todėl, kad nieko neatsitiko, kas būtų buvę verta dėmesio. Taip pat neturime patikimų pasakojimų apie didžiojo kunigaikščio Liutauro mirtį, tik iš to, kad kronikos apie jį vėliau tyli, ir iš kai kurių kitų aplinkybių galima spėti nelabai ilgai po 1291 metų jį gyvenus; mirė 1292 metų pradžioje. Mūsų istorikai apie jį nė nežinotų, jeigu ne Dusburgietis, juk šalies istorijos šaltiniuose, išskyrus Raudonės rankraštį, iš tiesų niekur Liutauro neaptinkame. Vis dėlto dera pripažinti jam priklausančią vietą tarp didžiųjų kunigaikščių, juk šias pareigas, tiesa, kartu su sūnumi, kaip kad galėjome suprasti, ėjo bemaž aštuonerius metus.

---

[1] Dusburgietis sako: *qui cum magno exercitu veniens* (kuris su didele kariauna ateidamas). Kiti nurodo nebuvus daugiau kaip 60 riterių ir tūkstantį jų tarnų (c. 241).

[2] Ibid. Tas kronikininkas, saugodamas garbę ordino, kurio narys buvo, baigia pasakojimą apibūdindamas: *sed non sine magno periculo suorum, quia multi fratres et alii Christa fideles fuerunt graviter vulnerati, antequam honeste possunt, a dicto certamine declinare* (bet tai buvo labai pavojinga saviesiems, kadangi daugelis brolių ir kitų Kristų tikinčiųjų buvo sunkiai sužeisti anksčiau, negu galėjo iš aprašyto mūšio garbingai pasitraukti) (*Dlugoss.*— T. I.— P. 862). Todėl mūšis buvo žiaurus ir krikščionims pražūtingas, labiausiai nukentėjo kryžiuočiai

* * *

II skyrius

VYTENIS — DIDYSIS LIETUVOS KUNIGAIKŠTIS

.....

1030

1292 m. Kryžiuočių žygis. Nežinia, ar didžiojo kunigaikščio mirtis, ar koks kitas akstinas 1292 metų pradžioje buvo vada kryžiuočių žygio į Lietuvą, kurio tikslas, be abejo, buvo užkariauti Žemaitiją; vadovavo magistras Meinhardas. Didžiulė kariauna pailsėti, apsižiūrėti, pasitarti dėl tolesnių veiksmų buvo įsikūrusi stovykloje Lietuvos pasienyje. Tuo metu į Balgos komtūro Henriko Cukšverto palapinę atėjo kažkoks prūsas, palankus ordinui, ir prabilo tokiais žodžiais: „Jūs, didikai, ir visi jūsų bendražygiai esate išduoti. Jeigu išdrįsite įsiveržti į Lietuvos kraštą tuo metu, kai priešas per išdavikus, esančius tarp jūsų karių, yra viską apie jus sužinojęs ir laukia užėmęs tokią patogią poziciją, kad nė vienas iš jūsų neišvengs mirties, tai, kai atgalios eisite, išdavikai, sulaukę progos, smogs jums ir iki paskutinio iššudys.“ Persigandęs komtūras paklausė: „Jei taip yra, pasakyk, kaip turėtume gelbėtis?“ Prūsas: „Traukitės, bet būkite ginkluoti ir pasirengę kautis, laikykitės karinės rikiuotės, tada išdavikai, matydami jus visad su ginklu, baimindamiesi ir delsdami, susilaikys nuo savo piktavališkų ketinimų.“ Gavęs apie tai žinią, magistras tuoj pat per komtūrą nusiuntė pasalūnus į nurodytą iššvalgyti vietovę. Šie, netrukus grįžę, patvirtino ištikimo prūso žodžius. Tad paliepė trauktis, griežtai nurodęs, kad kiekvienas nesiskirtų

su savo ginklu ir laikytųsi žygiuodamas tvarkos, juk ne tik pakibusi grėsmė esą neleidžianti įžengti į priešo žemę, bet dargi tyką dideli pavojai traukiantis. Tuo tarpu viršesniuosius šalavijiečius ir pagudėnus, ant kurių krito įtarimas, paliepė po vieną atkviesti ir kiekvieną atskirai pavedė prižiūrėti vienam kuriam iš ordino riterių. Taigi, šitaip apdairiai traukiantis, nė vienas iš sąmokslininkų nedrįso nieko pradėti, mat viršesnieji buvo nuolat matomi tarp kryžiuočių, dėl ko baiminosi, kad sąmokslas iškilo aikštėn[1]. Taip laimingai išvengęs didelės grėsmės, magistras nė norėt nenorėjo bausti sąmokslininkų. Taigi tikriausiai prašymu įskundėjo viskas baigėsi ramiai, tiktai vienas kitas buvo tylomis iš kelio pašalintas[2].

1031

1292 m. Lietuvių surengtas Prūsijos ir Lenkijos puolimas. Tasai atsitikimas turėjo padaryti kryžiuočiams nemažą įspūdį. Juk per tai, kas įvyko, suprato, kaip toli gali siekti gijos gimiringų ryšių, kaip sumaniai paslapčiomis buvo paspęsti žabangai vienuoliams riteriams, ypač kad tam turėjo įtakos didysis kunigaikštis, žmogus, pasižymintis bruožais, reikalingais krašto valdovui ir karo vadui, labai pavojingas priešas, kurio derėtų baimintis kiekvieną minutę. Tatai paliudyti gali toks įvykis: 1292 metais, prieš pat Žolinę, du pasienio sekliai pranešė Kovalio *(Schönsee)* komtūrui, jog priešas per girią artinasi prie Kulmo žemės. Išgirdus tą žinią, kilo visuotinė panika, o Kulmo komtūro pavaduotojas Jonas Zaksė, daugiau pasiklausinėjęs, savo principalui, kurio tuo metu nebuvo provincijoje, taip pat magistrui Meinhardui ir kitai vyresnybei pranešė tokiais žodžiais: „Labai galinga didžiulė priešo kariauna traukia į Kulmo žemę; Mazovijoje visi jau bėga į pilis ir tvirtoves; Kovalio komtūro pasiuntinys atnešė naujieną, kad priešas užsibrėžęs Kul-

[1] *Dusburg.*— C. 242.
[2] *Schütz.*— Fol. 49.

mo žemę ugnimi ir kalaviju nusiaubti. Jau netgi mūsų žvalgai matė dvidešimt raitelių, kurie perkirto sieną, ketindami pagauti mūsų seklius ir iššvalgyti kelius. Užtat mes kuo greičiausiai sušaukėme mūsų samdytus karius ir įsakėme skelbti karo pavojų, idant kaimo žmonės bėgtų į pilis. Prašome jūsų labiausiai kuo greičiau skubėti į pagalbą, nes vienas grobikų guotas jau įsiveržė į Kulmo vyskupo žemę, išsivarė pulką žmonių ir bandą galvijų, užmušė du geriausius mūsų žvalgus"[1]. Išgirdę tokią žinią, Kulmo magistras ir komtūras paskubėjo su ginkluotais žmonėmis įsitvirtinti žemės pasienyje. Dėl to lietuvių aibės, susitelkusios tik palei pasienio vietoves, žygių į Prūsiją atsisakė. Užtat staiga puolė Lenkiją, kur jiems gerai sekėsi, nes jokio pasipriešinimo nebuvo. Bemaž penktą dieną, po Šventosios Dvasios Atsiuntimo dienos, įsibrovė į Lenčicą, kaip tik tada, kai žmonės buvo susirinkę į bažnyčią ir ėjo iškilminga procesija. Per tą antpuolį keturi šimtai žmonių prarado gyvybę; kanauninkai, kunigai bei kiti bažnyčios tarnai buvo paimti į nelaisvę, visi bažnyčios rykai ir turtas buvo pagrobti, miestas padegtas, ugnis iki galo pribaigė viską, kas dar buvo likę po visuotinio plėšimo. Paskui grobikai pasklido po kaimus ir padarė begalę nuostolių. Galop skubinai buvo imta trauktis kartu su daugybe turtų ir belaisvių; šių pastarųjų kiekvienam lietuviui teko po dvidešimt. Lenčicos kunigaikštis Kazimieras su pakankamai gausiu riterių pulku ėmė vytis ir pavijo prie Žukovo, kitų dar vadinamo Trojanovu, kaimo, netoli Sochačevo[2]. Tačiau, užuot nedelsdami puolę besitraukiančius su grobiu, leidosi į derybas, tarpininkaujami Mazovijos kunigaikščio Boleslovo, ant kurio, šiaip ar taip, krito įtarimas, esą

[1] Aplinkraštis iš Slaptojo Karaliaučiaus archyvo (stalčius L.— Nr. 8). Žr.: *Voigt.*— B. IV.— S. 89; *Codex diplomaticus Prussicus.*— *B. II.— S. 27—28.— Nr. XXIV.— D. 1292.V.27*.*

[2] Lenkų istorikai, pradėdami Dlugošu ir tikriausiai pasidavę jo įtakai, tą Lenkijos puolimą klaidingai nurodo buvus 1294 metais; mes laikomės nuomonės amžininko Dusburgiečio ir remiamės pono Foigto tyrimais (l. c.)

buvo susimokęs su užpuolikais. Dėl to įsivyravus paliauboms, lietuvių stovykloje maišatį sukėlė belaisviai. Lietuviai griebėsi ginklų ir puolė lenkus, kunigaikštis Kazimieras žuvo, narsiai atrėmęs smūgius, kiti šoko vaduoti belaisvių, tačiau perniek: gavo atkirtį, užtat lenkų riteriai turėjo progą išardyti kovinę rikiuotę[1]. Taigi, visi, kurių kardas vietoj nenukirto, išdriko. Upė Bzura kaipmat buvo tvinte pritvindyta besitraukiančių; vieni nuskendo, kiti žuvo nuo ginklo besivejančių. Išliko tik vienas karys, kuris galėjo pranešti apie didžiulę nesėkmę. Taigi lietuviams pavyko po dešimties metų atsilyginti už pralaimėjimą, patirtą dėl Lešeko Juodojo prie Vasilkovo (§ 982).

1032

1292 m. Mūšis birželio mėn. prie Junigedos. Kryžiuočiai savo ruožtu nesiliovė rengti žygių į Lietuvos žemes. Konradas Štangė, Ragainės komtūras, gavęs iš magistro nemažą karinę pagalbą — žmonių iš šiaurinių provincijų, apie liepos 25[2] patraukė kairiuoju Nemuno krantu aukštyn, ketindamas užimti pavojų keliančią Junigedos tvirtovę. Prie pat Šalavijos[3] provincijos pasienio pirm

[1] Dusburgiečio reziumuotojas taip tai aiškina: *Bolislaus Dux Masoviae nescitur qua interventione, intercepit causam et pacavit ad tempus sed, perversi inimici violabant et dictum ducem inermem et omnes suos scandalose occidunt, praeter unum militem, qui huius rei testimonium probavit* (Boleslavas, Mazovijos kunigaikštis, nežinodamas apie tą intervenciją, pašalino priežastį ir laiku viską numalšino, bet sukti nedraugai pavartojo smurtą ir aprašytą kunigaikštį beginklį bei visus savuosius skandalingai iššudė, išskyrus vieną kareivį, kuris šį įvykį paliudijo). Dusburgietis aiškiai sako, kad *Casemirum ducem... peremerunt preter unum militem...* (kunigaikštį Kazimierą... nužudė, išskyrus vieną karį...) (c. 143). *Naruszewicz.*— T. V.— S. 237; *Długoss.*— P. 869—870. Šio autoriaus leidiniuose chronologija yra klaidinga, turbūt dėl tokios priežasties: jis ne visada dėsto įvykius iš eilės pagal metus, juo labiau Lietuvos įvykius, o leidėjai ar rankraščių perrašinėtojai, paraštėse žymėdami metus, priskyrė tiems skirsniams įvykius, su tais metais nieko bendro neturinčius.

[2] *Długoss.*— P. 869.

[3] Tatai rodo, kad Šalavijos ribos buvo tos pačios kaip dabar Prūsijos, kairiajame Nemuno krante.

siųstas seklys pranešė jam, kad miesto ir tvirtovės įgula perdėm gausi, be to, labai didelė kariauna įsikūrusi prie miesto, stovykloje, ir jau esanti gauta žinia apie žygiuojančius vokiečius, todėl stovykloje ir tvirtovėje didelis sujudimas. Išgirdę tai, visi pabūgo: praėjo įkarštis, dingo narsa, ėmė sklandyti skundai ir priekaištai. „Pražūsime,— kalbėjo,— juk jei imsime trauktis, priešas pavys mus, ir niekas negalės ištrūkti; jei pradėsime su juo mūšį, ano stipresnės pajėgos visiškai mus pribaigs ir nė vieno mūsų kojos savos žemės nepasieks. Tad kaip išsigelbėti iš šios pragaištiės?“ Tik narsusis komtūras stojosi vidury sielvartaujančių, jis vienas nepasidavė baimei, todėl tarė: „Argi sunku Dievui netgi daugybę įveikti mažumos rankomis, juk ne nuo kariaunos gausumo priklauso pergalė, galia ir jėga Dievo duota; tad eime narsiai kautis su priešu, ir Dievas tebūnie mūsų gynėjas.“ Tie žodžiai, kupini pasitikėjimo Dievu, visiems atgaivino narsą; visi pritarė komtūro mintims, ir visa kariauna, persižegnojusi šventuoju kryžiaus ženklu, iššygiavo lydima įprasto šūkio: „Suteik pagalbą, o Šventoji Marija!“[1] Netrukus stojo mūšis: smarkus ir gerai vadovaujamas puolimas pralaužė pirmąją liniją, išrikiuotą stovyklos priešakyje. Paskui kryžiuočių pulkai traukė tvarkingomis gretomis, tvirtai laikydamiesi, ir jų drąsa buvo pagarbos verta. Toji narsa, tvarka ir nepaliaujamas veržimasis pirmyn padarė tokį įspūdį, kad lietuviai užleido savo pozicijas, palikę miestą nesaugomą. Tuomet kryžiuočiai atakavo abu priemiesčius, aukštutinį ir žemutinį; kai tuos užėmė, šaltu protu apsvarstę, patraukė atgalios, kuo tvarkingiausiai, negaišdami laiko tokios gausybės priešų akivaizdoje[2].

1033

1293 m. Žygiai į Lietuvą. Kitais metais magistras buvo užsibrėžęs tikslą būtinai užkariauti Junigedą. To siek-

[1] *Hilf uns Sancta Maria zufrommen!* (Padėk mums, Šventoji Marija!..)— toks buvo kryžiuočių šūkis (*Alnpek.*— S. 169).

[2] *Dusburg.*— C. 244; *Luc. David.*— B. V.— S. 114; *Voigt.*— B. IV.— S. 92.

damas, surengė du žygius, kuriems pats vadovavo: vieną žiemą, kitą vasarą. Tačiau nieko reikšmingo nepavyko padaryti, nors per antrąjį žygį ir sausuma vedė, ir vandenimis plukdė kariauną, gabeno atsargas, puolamąsias mašinas. Visos pastangos įveikti Junigedą baigėsi tuo, kad buvo užimti ir sudeginti priemiesčiai. Per kitą žygį kryžiuočiai buvo priartėję prie Bisėnos, bet ir ten, išskyrus papilės sudeginimą, nieko daugiau nebuvo nuveikta[1].

1034

1293 m. Ragainės priemiesčio sudeginimas. Tuo metu, kai visa tai vyko, vienas prūsas, kilęs iš Bartos, pabėgo į Lietuvą. Jis apsiėmė nuvesti Lietuvos kariauną į Ragainės pilį, kurioje gan ilgai buvo gyvenęs. Didysis kunigaikštis paskyrė ginkluotų žmonių dalinį, kuriam už vedlį davė šį atbėgėlį, ir nusiuntė į Ragainę. Pakeliui netikėtai užklupo meškeriojantį kryžiuotį, vardu Oksė, kurį nužudė. Patys tylutėliai netikėtai prieš pat aušrą įžengė į priemiestį ir ėmė iš arti apžiūrinėti tvirtovę. Sargyba išgirdo sniegu einančių žmonių žingsnius, pilyje kilo sumaištis; buvo pradėta siųsti pavojaus ženklus. Lietuviai puolė šturmuoti. Vos įsidienojus ant mūro sienų kilo įnirtingas mūšis. Įgula narsiai gynėsi, ir nemaža šturmuojančių buvo sužeista. Galop jie buvo priversti trauktis nuo pilies; įgulos akyse apiplėšė priemiestį, sukėlė gaisrų ir niekieno netrukdomi išsigabeno grobį[2]. Tasai puolimas buvo 1293 metų pradžioje, po pirmojo magistro žygio į Junigedą.

1035

1294 m. Žygis į Žemaitiją. Iš visų Lietuvos istorijos įvykių aprašymų Vytenio viešpatavimas yra pats nuobodžiausias skaityti, nes mums tas laikotarpis nepaliko nie-

[1] *Dusburg.*— C. 245; *Luc. David.*— B. V.— S. 115.
[2] *Dusburg.*— T. 246; *Luc. David.*— l. c.

ko įdomesnio, vien tik nuolatinius karus ir dažnus, viens į kitą panašius atsitikimus. Dėl stokos žinių apie šalies gyvenimą tie įvykiai dar mažiau patraukliūs skaityti. Betgi istoriko priedermė yra tiksliai laikytis įvykių eigos tokia tvarka, kaip kad jie eina viens po kito, iš užmaršties gelmių išgavus duomenų apie įvykius, kurie iš tiesų galėjo dėtis, ir stengtis byloti tik tiesą, nesimėgaujant pasakojimo pagražinimais, galinčiais įvykį iškreipti ar pakeisti. Šiaip ar taip, ta epocha istorijai yra svarbi, kadangi tuo laiku, kai vokiečiams išsilaikyti Šiaurėje, be abejonių, pavyko, atėjo kovų su lietuvių tauta, ordino stiprėjimo ir Lietuvos galybės augimo metas, kai nusverdavo tai vienų, tai kitų pastangos. Prūsijos magistras Meinhardas neprarado vilties užkariauti Žemaitiją, tad savo siekius ėmėsi spartinti. 1294 metų pradžioje jis suprato, kad, nuolat šaknis rausdamas, galop įstengs nuversti tą plačiašakį medį, ir Ragainės komtūru paskyrė Liudviką Libencelę, iš ankstesnių mūsų aprašymų žinomą riterį. Tas vyras, mokėjęs lietuvių kalbą, susipažinęs su gyventojų papročiais, apeigomis ir buitimi, atsidavęs krikščionis, sumanus, drąsus, ryžtingas, be to, kupinas žmoniškumo, labiau už kitus tiko eiti šias pareigas. Iš jo, kaip iš patyrusio ir nusimanančio apie karo antpuolius, nuovokaus seklio, galima buvo tikėtis sėkmės pakyrėjusiuose žygiuose; nuolatinė aktyvi veikla nualino ordiną, kaip įsisenėjusi liga stipraus žmogaus kūną bei nervų sistemą. Taip sutvarkęs reikalus, Meinhardas minėtų metų pradžioje patraukė į Nemuno dešiniojo kranto žemes, užsimojęs susipažinti su tolimesniais Žemaitijos pavietais. Įsibrovė į Ariogalos pavietą net iki Dubysos upės, iššvalgė Romuvos šventovės apylinkes, apie tą laiką labai gausiai gyvenamas ir turtingas. Tačiau turėjo tenkintis patikimesniais duomenimis ir pažintimi su kraštu topografijos požiūriu; galop nuo Dubysos vidupio pasuko atgalios ir įsakė apiplėšti Gaižuvos bei Paštuvos pavietus, paskui Nemuno tėkmės kryptimi nukeliavo iki Šalavijos. Vėliau trys riteriai — Ditrichas iš Ezbeko, Otonas iš Bergo ir

Otonas iš Cedlico — buvo pasiųsti Nemunu susiremti prie Bisėnos; apiplėšę pakrantės kaimus, šie su nedideliu būreliu belaisvių grįžo į šalį[1].

1036

1294 m. Viznos užėmimas. Kryžiuočiams nebuvo paslaptis Boleslovo, Mazovijos kunigaikščio, draugiški santykiai su didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu Vyteniu (§ 1031), kuris dėl politinių siekių — stengdamasis garantuoti toje pusėje saugumą,— turėjo palaikyti su lietuviais draugystę. Taigi magistras į tą bičiulystę žiūrėjo skersomis, juolab kad didysis kunigaikštis, turėdamas užleistą jam Viznos miestą, sustiprino tenykštę tvirtovę ir laikė ten įgulą, kuri iš tos pusės pastodavo kelius prūsų patrakėliams ir saviesiems padėdavo, taip pat sudarydavo galimybes siųsti žvalgus į centrines Prūsijos provincijas. Betgi veltui magistras priekaištavo Boleslovui, esą nepadoru su pagonimis bičiuliautis, veltui bandė išvyti lietuvius iš Viznos, galop pats sumanė ginklu užimti tą pilį. Regis, 1294 metų žiemą, prasigavęs slaptais keliais, šturmu paėmė Vizną ir įsakė ją visiškai sugriauti[2].

1037

1294 m. Romuvos prie Dubysos sunaikinimas. Ragainės komtūras Liudvikas Libencelė, baigęs reikalingus parengiamuosius darbus ir surinkęs duomenis apie vietovę, kurioje buvo numatęs veikti, pradėjo kampaniją nuo svarbiausio žygio, per kurį į dulkes buvo sutrintos visos jo pirmtakų pastangos. Reikėjo sunaikinti šventovę ir šventą Romuvos vietovę, buveinę visos tautos vyriausiojo žynio Krivių Krivaičio, kuris nors jau nebuvo taip garbinamas kaip anksčiau, t. y. iki Mindaugo, tačiau turėjo

[1] *Dusburg.*— C. 250.
[2] *Dusburg.*— C. 151.

nemažai įtakos šalies reikalams, ypač Žemaitijoje, kurioje ligi šiol visa galia klestėjo respublikinė federacinė valdžia. Be to, legendos bylojo apie nuostabius daiktus toje šventovėje; įgimtas godulys turtų vertė visad jų vaikytis. Sklido kalbos apie Romuvos šventovėje Prūsijoje esančius neapsakomus lobius, kurie turėjo būti pergabenti į Romuvą Lietuvoje; ten žyniai buvo pernešę šventąją ugnį ir gal kokius bronzos ar alavo stabus[1], tokių dievobaimingų žmonių supratimu, brangesnius už visus pasaulio turtus. Dėl to tikriausiai Libencelė manė, jog Romuvos šventovė prie Dubysos upės lūžta nuo didžiulių turtų. Be abejo, apie tai ir anksčiau buvo iš dalies žinoma ir stengtasi užgrobti tą lobį, lyg aukso vilną[2] viliojantį. Tačiau Panemunės tvirtovės, ypač tai pasakytina apie Bisėną, ant Palemono kalno stovėjusią pilį, saugojo tą vietovę. Vokiečiams iš patirties buvo žinoma narsi ir pašėlusi lietuvių gynyba, juk patyrė, jog ne kartą buvo bandoma Nemunu traukiant užimti šventovę. Ankstesniame žiemos žygyje buvo įsitikinta esant beprasmį puolimą, sumanytą toje vietovėje, nors prisiartinti prie pilies tektų keliaujant pasroviui Dubysa. Libencelė kitaip reikalą suprato — ėmėsi naujų kėslų ir puolimo planų. Narsus Ragainės komtūras, lydimas nedidelio būrio rinktinių riterių, pasitelkęs ginkluotų žmonių, susėdo į laivus ir nuplaukė Nemunu aukštyn, kuo didžiausioje paslaptyje laikydamas žygio tikslą. Nakčia praplaukę pro pakrantės pilis nepastebėti, su aušra išsilaipino toje vietoje, kuri buvo numatyta esanti tinkamiausia Romuvai pulti. Geri vedliai, patikimi žvalgai kaip tik galėjo padėti. Iššvalgęs vietovę, gerai man pažįstamą, ir pasidomėjęs ankstesne jos padėtimi, atsižvelgdamas į topografinius pokyčius, turėčiau

[1] Pirmajame šio veikalo tome (p. 207), kur kalbama apie Lietuvos Romuvos sunaikinimą, per klaidą išspausdinti 1291 metai vietoje 1294 metų. Gavę reikšmingą straipsnį apie stabus, pasirodžius anam tomui, įdedame XVII priedą, kad papildytume duomenis.

[2] Dusburgiečio reziumuotojas nurodo: *villa divitiis plena* (dvaras, kupinas gėrybių). Tą patį rašo Jarošinas (D. 252)* ir kt.

manyti Romuvą buvus taisyklingo trikampio pavidalo saloje, iš vienos pusės skalaujamoje Nemuno, o iš kitų pusių — anuomet išsišakojusios, gilios Dubysos vagos ten, kur ant nedidelės kalvelės dunkso Seredžiaus dvaro rūmai. Užtat kryžiuočiai plaukė Nemunu aukštyn, laikydamiesi kairiojo kranto, mažumą pasikėlę, ten, kur dabar Kriūkų kaimas, leidosi dešiniojo kranto link. Galop, pasiekę kairiąją Dubysos vagą, išlipo trikampio smaigalyje, kitaip sakant, pačiame tos upės šakume; ten augo šventoji giria, kurios tankumyne jie buvo nematomi nei nuo Palemono kalno, nei iš Bisėnos miesto, plytėjusio tarp to kalno ir dešiniosios Dubysos atšakos. Dera pridurti, kad aukštas pavasario vandenų lygis buvo palankus šiems kėslams, juk tik šitaip galima būtų visą šį keistą įvykį paaiškinti. Išsilaipinę siųstieji daliniai su padegamosiomis medžiagomis iš kelių pusių įžiebė ugnį ir puolė praliedami šiek tiek kraujo. Vokiečiai tapo šeimininkais viso miesto, kuriame tikriausiai buvo keletas dešimčių vienuolių namų. Didis šventovės vaizdas išblėso išvydus šešiabriaunę sieną, supusią šventąjį ąžuolą, kurio viršūnėje komtūras iškėlė vėliavą su juodu kryžiumi priešais vėliavą, plazdančią Palemono tvirtovės bokšte. Įgula tikriausiai stebėjosi tuo reginiu, kol ugnies kamuoliai, žmonių šauksmai Bisėnoje neįtikino visa tai iš tikrųjų vykstant. Betgi parama buvo pavėluota, pagalba veltui. Po nestipraus pasipriešinimo visi buvo paimti į nelaisvę, gyvybė buvo dovanota visiems, išskyrus žynius, kurie buvo nubausti mirtimi už nužudytą riterį Konradą Tušenfeldą, tikriausiai kai buvo puolama dievų šventovė. Paskui, skubinai pasičiupę grobį ir belaisvius, kryžiuočiai leidosi veržliuoju Nemunu pasroviui[1].

---

[1] *Dusburg.*— C. 252; *Luc. David.*— B. V.— S. 119, 120. *Kryžiuočiai ne tik ragino pačius kryžininkus ir savo pasauliečius riterius, žadėdami turtus, bet dar ir gąsdino, esą, patekę į lietuvių pagonių nelaisvę, būsią žiauriai kankinami arba gyvybės neteksią ant laužo. O jeigu (kas retai pasitaiko) nebūsią nubausti mirtimi, tai arba dejuosią amžiname varge, arba būsią parduoti į vergovę**.

Libencelės karai. Kokių lobių buvo šiame žygyje prisigrobta, istorija nutyli, tikriausiai ne daugiau pelnyta kaip iš įprasto grobio kaime: keleto auksinių ar sidabrinių religinių puošmenų, rykų ir gal menkų atsargų monetų — ir nieko daugiau, kadangi tuometinis kronikininkas Dusburgietis nebūtų išsisukęs nepatenkinęs skaitytojų smalsumo. Tačiau Libencelė paspartino savo reikalus, nes vyravo nuomonė apie jo sugebėjimus ir narsą, esą pranokstančius jo pirmtakų. Kairiajame Nemuno krante, Nalšios žemėje, prie pat Šelonės sienos, tarp Nemuno ir Graudžių girios, buvo mažas pavietas, vadintas Pagraudės, betgi gausiai gyvenamas ir turintis karingų Prūsijos žemių užpuolikų. Sumanęs išdaigoti tokius žmones, komtūras su savo žmonėmis nuvyko į tą šalį ir stabtelėjo su galingu daliniu miško pakraštyje tykoti pasalose, o plėšikus nusiuntė į įvairias gyvenvietes. Šie ėmė žiauriai viską deginti, siaubti ir naikinti. Lietuviai, pastebėję jų nedaug esant, subūrę draugėn stipresnes pajėgas ir su įniršiu, mažiau apdairiu, puolė, dėl ko buvo įvilioti į pasalas, apsupti ir patyrė baisų pralaimėjimą, juk tik šeši jų įstengė gyvi išeiti iš mūšio. Po šios pergalės visa kryžiuočių kariauna be jokio pasipriešinimo siaubė pavietą, kiek tik geidė. Kaimo žmonės žuvo nuo kryžiuočio skerdiko durklo arba ėjo į nelaisvę kaip baugščios avys. Nuo to laiko šis pašalys visai ištuštėjo ir ilgus amžius neatsigavo, išskyrus dykvietę, kurioje kur ne kur slypėjo plėšikų trobelės. Netrukus po to Libencelė surengė žygį į Vaikių pavietą, kurio centras buvo Veikeno gyvenvietė, dar Vaikamu vadinta, taip pat buvusi Nalšios kunigaikštystėje. Šią tikriausiai panašiai nuniokojo ir dykra pavertė. Po šių sėkmių pasinaudojo išgąsčiu ir nedelsdamas visą kunigaikštystę perėjo, visur panašių nelaimių pridarydamas. Nuo jo laikų tas nuostabus kraštas pavirto rečiausiai gyvenama vieta Lietuvoje.

1039

1294 m. Sutartis su Rygos arkivyskupu. Ne mažiau svarbus vokiečių ordino kivirčas su Rygos arkivyskupu, kuris Livonijoje įžiebė įnirtingus ir piktinančius vaidus. Kad ir kaip ten buvo, tas faktas ne iš mūsų temos, išskyrus tai, kad tuo laikotarpiu, kai abi pusės perdėm buvo įsikarščiavusios, arkivyskupas ieškojo didžiojo Lietuvos kunigaikščio draugystės ir sudarė sutartį, kuria Lietuvos valdovas, nors pagonis buvo, įsipareigojo ginti Rygos bažnyčios teises nuo kryžiuočių[1] — ordino, įkurto globoti ir skleisti tikėjimą pagonių kraštuose, atkviesto į tas šalis vyskupų, jų aprūpinto ir viso krikščioniškojo pasaulio laikomo skydu, dengiančiu Rygos metropoliją. Tokių tad prieštaravimų būta 1294 metais.

1040

1295 m. Žygiai vandens keliais. Dar vis tvyrojo grėsmė, nebuvo liovęsi nuolatiniai iškeldinimai ar pjautynės žmonių, galinčių bent kokias karines pajėgas Nalčios krašte suburti. Tam tikslui prieš pat Žolinių šventę, 1295 metų gegužės 20 dieną[2], penketas ordino riterių ir šimtas penkiasdešimt ginkluotų žmonių išvyko iš Sambijos ir Natangijos. Tai buvo rinktiniai kariai. Jų žygio tikslas buvo susipažinti su kitomis Nalšios krašto sritimis, net iki Gardino. Betgi, perėję nusiaubtus Pagraudės ir Vaikių pavietus ir priartėję prie Nemuno, aukščiau dabartinių Prienų, gavo per seklius, pirma jų besišlaistančius, žinią, kad artimoje vietovėje, kairiajame Nemuno krante, stovi laivai, prikrauti savos šalies prekių, tikriausiai plauksiantys į Kauną. Vokiečiai surengė puolimą ir užėmė laivus. Tasai grobis svėrė tiek, kad nusprendė žirgus siųsti į Ragainę, o patys įsėdo į tuos laivus ir leidosi upe žemyn. Kartą jie sustojo krante prie vieno kaimo, turin-

[1] *Arndt.*— B. II.— S. 70; *Gadebusch.*— B. I.— S. 335.

[2] *Dusburg.*— C. 253. Ten pasakyta: *Feria VI, ante diem Pentecostes,* tai yra penktadienį, 1295 metų gegužės 20 dieną.

čio daug gyventojų; žmonės, neatpažinę savo priešų, nesisaugojo. Tad šie užpuolė, iššudė gyventojus, kaimą apiplėšė ir sudegino. Kai apie tai pasklido žinia, lietuviai iš prieplaukos, buvusios žemiau tos vietovės, išplaukė įkandin laivais ir užklupo traukiančius kryžiuočius. Stojo kautynės pačioje upėje. Du kryžiuočių riteriai, Teodorikas Ezbekas ir Feringė, žuvo. Kiek daug prūsų atgulė, nežinome, lietuvių žuvo septyniasdešimt, pergalę laimėjo anie. Apsigynę nuo lietuvių, kryžiuočiai ramiai plaukė toliau, net iki Junigedos pilies. Ten laivai, tikriausiai plaukdami slapčiomis naktį, pateko ant seklumos. Tatai pastebėjusi, įgula išsiuntė ginkluotus žmones valtimis, kilo įnirtingos grumtynės: dvejetas kryžiuočių, Heinmanas Kindas ir Listas, buvo užmušti, taip pat dvidešimt penki ginklanešiai. Kiti, palengvinę laivus, įstengė išplaukti į gilesnius vandenis ir paspruko[1].

1041

1295 m. Lietuvių puolimas. Nalšios lietuviai savo ruožtu nusprendė pulti. Regis, prieš Šv. Jono Krikštytojo dieną vogčiomis prasibrovė į Ragainės apylinkes, užpuolė kažin kokią salą, kurioje ganėsi arkliai ir gausi galvijų banda. Taip vikriai apsisuko, kad jau buvo saugūs už sienos, išvengę vytynių, kai vokiečiai suskato apsižiūrėti. Kitą rudenį vėl nemažas ginkluotų žmonių būrys patykomis puolė Ragainės pilį, kurios papilį sudegino; tą patį prie Tilžės padarę ir išvengę bausmės, grįžo[2].

1042

1295 m. Sukilimas Prūsijoje. Tuo tarpu magistrą pasiekė žinia, kad Viznos tvirtovė yra kunigaikščio Boleslovo labai sėkmingai atstatoma talkinant daugybei lietuvių. Ta vada Meinhardas panoro surengti didelį žygį į

[1] *Dusburg.*— C. 253.
[2] *Dusburg.*— C. 254.

tuos kraštus, sugriauti statomą pilį, šalį plačiai nusiaubti, o gal dar iš Mazovijos ar Lietuvos Rusios leistis su grobikiškais antpuoliais į šalies gilumą. Tam tikslui buvo įsakyta visiems krašto kaimo žmonėms ginkluotis. Na, o prūsai, gavę į rankas ginklą, atsuko jį į savo engėjus ir tautos pavergėjus. Prasidėjo galingas sukilimas, kuris nemažai kryžiuočių sugaišino ir atitraukė nuo žygio į Viznį. Maištai kilo vienas po kito,— vienoj pusėj sutramdžius, prasidėjo keletoje kitų vietų, netgi Lietuvos sienas pasiekė, tai vėl Rusnės kaimiečiai su sambiais griebėsi ginklo prieš vokiečius bei savo ponus, kurių nemažai šeimų išpjovė[1].

1043

1295 m. Kryžiuočių puolimai. Žemaitijos nugalėjimas. Vis dėlto tatai nesutrukdė Liudvikui Libencelei veikti, jis jau turėjo šiokią tokią Žemaitijos dalį, paprasčiausiai užkariautą ir pajungtą kaip vasalą. Tą kraštą puldinėjo su rinktiniais riteriais, atiminėjo, niokojo, keršijo, apdovanojo, skyrė prievoles, įvedė savo tvarką, rinko duoklę, turėjo savo kariauną, o jo širdis buvo prielanki žmonėms. Dalis Žemaitijos, palei Nemuną nusidriekusios, bemaž iki Neries žiočių, o gilumon — iki Lemantino, dabar Upytės, pavieto, toliau — Dubysos aukštupiu ir atgalios iki Selonės sienos, buvo jo valdžioje, kitaip sakant, tam tikru atžvilgiu jo vasalė. Dalis Nalšios kunigaikštystės žemių palei Nemuną ir Prūsijos sieną, būdamos nusiaubtos ir ištuštėjusios, juolab galėjo būti laikomos kryžiuočių valda. Tatai vyko iki 1295 metų, o tais metais radosi reikalas surengti savitą žygį į Žemaitiją, kur stovėjo pilis, kurios vardas nebuvo minėtas, turėjusi pašėlusią įgulą, pasiryžusią siekti laisvės; taigi ten tikriausiai buvo susibūrę Žemaitijos atžagareiviai, juk kiekviena tvarka ir valdžia tokių turi. Keletas riterių ir du šimtai ginkluotų raitelių — tai buvo visa žygio kariauna, per aštuonias

[1] *Dusburg.*— C. 255.

dešimt mylių nuo sienos nutolusi. Nelaimei, vedlys paklydo, nemaža laiko praėjo, kol buvo rastas įprastinis kelias. Tai padėjo pabėgti pilyje susispietusiems maištininkams. Pilis ištuštėjo, tad buvo įsakyta sulyginti ją su žeme. Grįždama kariauna netikėtai pasuko prie kitos pilaitės, vadintos Kimeliu, taip pat maištininkų užimtos, turinčios gerą geografinę padėtį. Kryžiuočiai ne kartą buvo susigundę ją užimti. Puolimas taip šauniai pavyko, kad įgula tik tada pastebėjo priešą, kai šis jau buvo pilies viduje. Prasidėjo skerdynės, gynėjai iki paskutinio buvo išpjauti, moterys ir vaikai išsivesti, pilaitė sugriauta iki pamatų[1]. Žemaitijos bajorai su savo žmonėmis pajungtuose pavietuose nepatyrė jokios priespaudos. Noriai sutiko mokėti tam tikrą duoklę ir nepadėti didžiajam kunigaikščiui kovoje su krikščionimis, ko nuosekliai laikėsi. Jie nedavė įkaitų, nebuvo verčiami priimti krikšto. Jų ištikimybė buvo tokia tvirta, kad iš visų jėgų priešinosi didžiojo kunigaikščio įtakai kraštui, netgi buvo pralietas brolių kraujas vien tik tam, kad nebūtų pažeista sutartis, sudaryta su Libencele. Jis savo ruožtu teisingai, be klastos, be godulio jausmo, su meile artimui išties maloniai elgdavosi su visokio luomo žmonėmis. Buvo pakantus jų silpnybėms ir nukrypimams nuo religijos, užtat krikščionims atvertėjams buvo atviros kiekvieno namo durys, kiekvieno miesto vartai. Kartais žemaičiai netgi traukdavo į mūšio lauką su ordino vėliavomis, tad jie į visuotinį Prūsijos sukilimą prieš kryžiuočius galėjo tik su panieka žiūrėti[2].

1044

1296 m. Gardino puolimas. 1296 metų pradžioje, kol dar buvo žiema, Balgos komtūras Zigfridas iš Rechbergo su nemažu būriu riterių ir ginkluotų žmonių iš Natangijos išvyko į Gardiną, nes ta tvirtovė visada buvo svarbiausias podelis karo reikmenų, naudojamų žygiams. Tų

[1] *Dusburg.*— C. 258; *Luc. David.*— B. V.— S. 126.
[2] *Dusburg; Luc. David; Voigt.*

reikmenų didysis kunigaikštis galėjo iš ten nusiųsti į Lenkiją ar Prūsiją. Kryžiuočiai, artindamiesi prie miesto nuo kairiojo Nemuno kranto, aptiko pėdsakus neseniai praėjusio ginkluotų žmonių pulko. Su jais grumtis nuskubėjo riteris Goldinas. Užpuolė ir sumušė. Ten vienas rusinas kirto Goldino draugui, nubloškė nuo žirgo ir, nors pats buvo sunkiai kito riterio sužeistas, užšoko ant to paties žirgo ir nušuoliavo. Kryžiuotis Valteris leidosi rusiną vytis kraujo pėdsakais sniege. Pagaliau rado savišką, kuris, nusilpęs nuo žaizdos, negalėjo nei greičiau pabėgti, nei gintis. Vokietis nudobė jį, o žirgą grąžino saviesiems. Perėję ledu Nemuną, užpuolė gretimus Gardino kaimus bei kitas apylinkes, kurias sudegino, o grįždami išsivedė du šimtus belaisvių[1].

1045

1296 m. Zygis į Livoniją. Taigi kryžiuočių susirėmimams su didžiuoju kunigaikščiu nebuvo galo; tam gerą progą buvo davę vokiečių vidaus vaidai. Jau kalbėjome apie arkivyskupo sutartį, sudarytą su Vyteniu, per kurią jis buvo įveltas į sūkurį maištų, kilusių dešiniajame Dauguvos krante. Vis dėlto tie neramumai tai aprimdavo, tai sustiprėdavo, priklausomai nuo to, kiek kuris iš tenykščių magistrų būdavo linkęs į vaidus. Taigi, kai po pagiežingo, kitaip sakant, piktavalio, magistro Halto, kuris daugiausia kurstė vidaus nesantaiką Rygoje, atėjo žmogus, labiau linkęs į ramybę, santūresnis — Henrikas Dumpelshagenas, padėtis gerokai sušvelnėjo. Betgi kai 1296 metų pradžioje magistro pareigas Livonijoje gavo kažkoks Brunonas, pyktis abiejose pusėse visu smarkumu įsiliepsnojo. Buvo prieita prie to, kad kryžiuočių priešininkai turėjo kreiptis į didįjį kunigaikštį pagalbos ir paramos. Lietuvos kariauna, vadovaujama paties Vytenio,

[1] *Dusburg.*— C. 259.

pirmaisiais tų metų mėnesiais paskubėjo pereiti per Dauguvą. Valsčiai, priklausę ordinui, labai nukentėjo, nes patys vokiečiai buvo vedliai priešingosios pusės ir rodė pačias turtingiausias gyvenvietes bei kryžiuočių valdas[1].

1046

1296 m. Žygis iš Prūsijos į Lietuvą ir iš Lietuvos į Prūsiją. Kai lietuviai lankėsi kryžiuočių dvaruose Livonijoje, Prūsijos vienuoliai riteriai sumanė diversiją pačioje Lietuvoje, kitaip sakant, pasinaudojo tuo, kad didžiojo kunigaikščio nebuvo šalyje. Karaliaučiaus komtūras sutelkė gausią Sambijos plėšikautojų gaują, kuriai vadovauti patikėjo Henrikui Cukšvertui. Vėlei mintys sukosi apie Gardiną, turtingo Lietuvos Rusios krašto tvirtovę, stovėjusią tarp Nemuno ir Pelesos. Bet kryžiuočiai šį kartą rado Gardiną su tokiais stipriais įtvirtinimais, taip gerai ir sumaniai ginamą, ir apskritai visas kraštas, nors didysis kunigaikštis buvo išvykęs, buvo kuo geriausiai pasirengęs gynybai. Tad ne tik su dideliais nuostoliais nuo Gardino sienų turėjo atsitraukti, bet dar grįždami buvo vejami stipraus kariaunos dalinio, iš tos tvirtovės išpuolusio, ir turėjo visokių nuostolių patirti, juk niekur traukdami nebuvo iš kelio išsukę dėl pašaro

[1] *Voigt.* — B. IV.— S. 130. Ta proga Hylzenas (Inflanty.— S. 39). pateikia lotyniškai eiles:

Ah dolor adversum venturos omen in annos!
Intestina parant distracti bella, Joannes
Armi potensque Ordo vicinas ad faedera gentes
Solicitantur, adest Vitenes Litvanius Heros
Pontifici auxilium praestat funditque Magistrum.

O skausmas, nelaimė — ateisiančių metų ženklas!
Vidinius karus rengia laužantys žodį: Jonas
Ir ginklų daug turintis ordinas kaimyninės gentis
Susijungusias kiršina, ateina Vytenis lietuvis didvyris
Pontifikui stoja pagalbon ir parbloškia magistrą.

ir pasiplėšti grobio. Be to, nemaža lietuvių kariauna atsilygindama tuojau pat įžengė į Kulmo žemę, prie Brodnicos ir Goliubo padarė neapsakomai daug nuostolių ir pražūtingų nelaimių[1].

1047

Apie kariavimą antpuoliais. Pyktis, godulys ir pasileidimas buvo vada atsirasti kariavimo būdui antpuoliais, kitaip sakant, puldinėjimui priešokiais. Antpuoliai būdavo rengiami negalvojant apie tolesnius planus ir išdavas. Kryžiuočiai krikščionybės gynimo bei krikšto dingstimi, vedami šėtoniško instinkto naikinti nekrikščius, kad ir kas jie būtų, ar taikūs žemdirbiai, ar gaujos užpuolikų, išpjovė aibę lietuvių tik už tai, kad nebuvo vokiečiai, kad nenorėjo atiduoti aniems savo laisvių, turto — visko, ką turėjo. Vis dėlto jie buvo ir Lenkijos priešai dėl tos pačios priežasties. Ėmė ryškėti skirtingi žmogaus prigimties, suformuotos nepastovių potroškių, pašaukimai, charakterių margumynas, regis, buvo šių skirtumų priežastis, o godumas turtų priartėjo prie ypatingo pašaukimo. Nors ir kokia būtų religija ar jos atšaka, visad toji yda čiumpa sutanotąjį. Ką kryžiuočiai įrodė geriau už kiekvieną kitą dvasininkų kartą: karingi viengungiai, iš pašaukimo ligonių ir paliegėlių globėjai, dievotų sielų sergėtojai, prisiekę iki gyvos galvos gyventi neturte ir skaistybėje; kas gali būti bjauriau už neuždirbtus turtus, maišus aukso už aprūdijusių spynų, karališkus rūmus, valdžią, karališką prabangą bei didybę? Dar nepamirškime pokylių švaistūnų, kokių pasaulis nematė, privačių pramogų, neleistino piktnaudžiavimo, valiūkysčių bei savavaliavimo, juk tai buvo paklydimai ar draudžiamas mėgavimasis gyvenimo džiaugsmais, viešai ten rodomi. Riterio garbę ir narsą, Dievą Tėvą aukštinantys žodžiai visad būdavo

[1] *Dusburg.*— C. 260, 261; *Luc. David.*— B. V. — S. 127, 128.

jų lūpose, tik mūsų šiaurės kraštų istorija nė vieno pavyzdžio, paliudijančio taurius kryžiuočių jausmus, nepateikia. Priešingai, pagonių didvyriai — lietuviai Pilėnuose su savo vadu Margiriu 1336 metais, Kęstutis, užimdamas Johanesburgo tvirtovę 1365 metais, didvyriškumu ir taurumu sugėdino krikščionis riterius. Negalima nuginčyti kryžiuočius buvus narsius, tik ta kario dorybė greitai apsineša rūdimis ir ilgainiui tampa dėmėta, jei randasi ne tauraus dorovingumo, visuomeninių nuostatų skatinama. Jie drąsiai ėjo į kovą, nes buvo įsitikinę sielos išganymu, jei žūtų nuo nekrikščio rankos, kad ir kaip giliai būtų į nuodėmes įbridę. Tie geismai, tas pripratimas palaidai gyventi, žmonės, išugdyti karuose. Riterių ordinas, kuriam karas buvo būtinas, kad užmirštų savo pirmutinę paskirtį, nes neišmanė ką geresnio veikti; grobis — visad svarbiausias jaukas, pašnekesiai stovykloje — visad malonesni už vienuolio pasninkus[1]. Tokios nuotaikos ypač sustiprėjo, kaip matėme, magistro Meinhardo iš Kverfurto ir jo įpėdinių laikais, vienuolių labiau nei karių, tik negirdėtai smarkių ir godulio apsėstų; jeigu Lietuvos soste būtų sėdėjęs ne Vytenis, tvirta ranka laikantis valdžios vadžias, keliantis ordinui baimę, tikriausiai Lietuva jau anksčiau būtų regėjusi tokias nuniokotas žemes krašto viduryje, kaip tatai atsitiko vėliau.

---

[1] Ponas Foigtas (t. IV.— P. 128), turbūt panašiai manantis, pateikia vokiškas kryžiuočių poeto Zuchenvirto eiles:

Was in tet we, daz tet uns wol!
Das lant waz leute und gutes vol;
Da mit so het wir unsern lust
Den christen gwin, den haiden flust,
Als man noch legt auf chrieges wag;
Die zeit waz lustig und der tagl

Tas pat lietuviškai:

Kas jiems skaudu, tas mums gerai.
Daug turto ir žmonių tenai,
Dėl to tai džiaugtis mes galėjom:
Ką jie prarado, mes laimėjom,
Ir karo laimė pasverta
Tą dieną buvo mums skirta*.

1048

1297 metai prabėga ramiai. Keistai susiklosčius įvykiams, 1297 metais nusistovėjo taika šiaurėje. Kryžiuočiai nei iš už Nemuno, nei iš už Dauguvos nesibrovė su ginklu rankose. Meinhardas iš Kverfurto, Prūsijos magistras, paskutines savo dienas, juk kitais metais mirė, skyrė šalies vidaus tvarkai bei ūkio struktūrai, ir, nors su Lietuva nesudarė jokios sutarties, nebuvo girdėti apie jokius susidūrimus. Netgi pašėlęs Livonijos magistras Brunonas, atrodė, užmigo ant alyvmedžio šakų vainiko. Naudodamasis ta ramuma, didysis kunigaikštis Vytenis pietinėje Rusioje, jo pirmtakų užkariavimais prijungtoje prie Lietuvos, sutvarkė pasaulietinio gyvenimo valdymo struktūrą: nustatė sienas su kaimyniniais kunigaikščiais Dregovičių žemėje, tai yra Naugarduko kunigaikštystės pietinėje dalyje, net iki Jieseldos ir Pinsko žemės, taip pat Nemuno aukštupio[1]. Tos Rusios žemės jau Vyteniui valdant davė daug naudos didžiajam kunigaikščiui didindamos iždą, siuntė kiekvieną kartą, kai reikėjo, parengtų karių, vadintų kazokais, Strijkovskiui tais laikais žinomais. Tatai dar labiau paaiškės, jei įvertinsime tų Rusios provincijų suklestėjimą, padėtį, kurioje jos atsidūrė būdamos Lietuvos, nevaržančios jų laisvės, valdžioje, ir antplūdį gyventojų, kurie vilko totorių jungą, iš Rusios kraštų, kur neapsakomai didelės duoklės vijo kaimo žmones iš senų gyvenviečių, vertė keltis į vietas, valdomas lietuvių.

1049

1298 m. Karas Livonijoje. Po kiek laiko vyravusios taikos Livonijoje vėlei įsiliepsnojo ordino vaidai su dvasininkija, juo stipriau, kuo labiau asmeniškai įžeistas jautėsi magistras Brunonas, žmogus, kaip galima suprasti, prastai išauklėtas ir turintis nesutramdomų laukinių už-

[1] Žr. X priedą tomo pabaigoje.

gaidų[1]. Jis įtempė visas jėgas savo priešams sudoroti, ir šie, žinodami jo charakterį ir sugebėjimą kariauti, tikriausiai turėjo priežasčių baimintis, kad ta grėsmė nevirstų tikrove. Todėl rygiečiai kreipėsi į didįjį kunigaikštį Vytenį, kaip jų krašto sąjungininką. Šis skubiai puolė nurodytą grobį, t. y. Karkuso pilį, ir klasta ją užėmė. Lietuvių dalinys, apsimetęs kryžiuočių kariauna, priešakyje pastatęs keletą riterių ilgomis barzdomis, persirengusių baltais apsiaustais su juodais kryžiais, prisiartino prie tvirtovės, tarsi būtų atėję pagelbėti įgulai, kuriai grėsė apsuptis. Tikriausiai tarp jų buvo kas nors iš vokiečių, kad galėtų susikalbėti. Jie pašaukė sargybą, kad atidarytų vartus, pro kuriuos įsiveržę užėmė tvirtovę. Į nelaisvę paimta įgula turėjo traukti į Lietuvą, gretimi valsčiai buvo nusiaubti, iš jų paimta daugybė belaisvių, vyko žudynės, apiplėštos bažnyčios. Netgi kryžiuočių kunigai buvo daigojami, o jų šalininkai įnirtingai persekiojami, prie to prisidėjo bajorai, pasauliečiai dvasininkai bei Rygos gyventojai. Paskui lietuviai ėmė rengtis grįžti į savo kraštą. Tuo tarpu Brunonas, paskubomis surinkęs savo karius, birželio 1 dieną pavijo lietuvius netoli nuo jūros krantų, prie Treiderės upės stovyklaujančius, ir surengė tokias narsias kautynes, kad atsiėmė visus belaisvius, o aštuonetą šimtų žmonių užmušė. Didysis kunigaikštis su savo gvardija buvo apsistojęs kitoje vietoje, už keleto mylių nuo tos stovyklos. Kai sužinojo artinantis kryžiuočius, nuvyko saviesiems padėti ir, nors buvo po mūšio, sėkmingai pasibaigusio, nedelsdamas nė minutės, smogė priešui, įkvėpęs gretas savo karių, kurie, neseniai pralaimėję, buvo vėlei mūšiui išrikiuoti. Taigi kryžiuočiai, kai ir rygiečiai užklupo, buvo apsupti ratu. Vėl kilo mūšis visu smarkumu, ir kryžiuočių kariauna buvo visiškai sunaikinta. Brunonas su dvidešimt dviem ordino broliais žuvo kovos lauke, toks pat likimas ištiko tūkstantį penketą

[1] *Anno Domini MCCXCVII orta est immortalis discordia intra Cives Regenses ex una parte, et Fratres Domus Teutonicae ex altera* (1297 Viešpaties metais kilo begalinis Rygos miestiečių ir Teutonų ordino brolių kivirčai)*. Autorius nori pasakyti, kad tie kivirčai, iš tiesų, jau anksčiau atsiradę, tais metais tapo nenumaldomi.

šimtų ginkluotų žmonių[1]. Tas pralaimėjimas buvo baisi nesėkmė Livonijos kryžiuočiams, padarinys pragaištingų vidaus nesutarimų. Nuostolių, patirtų imant Karkuso tvirtovę ir niokojant jos apylinkes, įmanomų įvertinti, buvo suskaičiuota iki dešimties tūkstančių sidabro grivinų[2].

1050

Betgi toms nelaimėms nebuvo galo. Rygiečiai ar iš baimės, ar keršydami užlaikė šalyje dalį Lietuvos kariaunos, kurią nusiuntė į kitas ordino valdas, tą kartą likusias visai be gynybos; per tris tūkstančius žmonių žuvo per tą antpuolį, ūkinio turto bei brangių dalykų nuostoliai viršijo dvidešimt tūkstančių sidabro grivinų. Galop lietuviai kartu su rygiečiais apsupo ordino Naujojo Malūno pilį, kurioje buvo įkalintas Rygos arkivyskupas Jonas, Šveryno grafas.

1051

Nesėkmės, patirtos Livonijoje, sujaudino visą vokiečių ordiną. Didysis magistras Gotfridas Hohenlohė, penkiasdešimčia kryžiuočių riterių vedinas, nuskubėjo iš Vokietijos į Prūsiją. Apgulta Naujojo Malūno pilis buvo reikalinga skubios pagalbos, tad buvo išsiųstas stiprus riterių ir ginkluotų žmonių dalinys, vadovaujamas Karaliaučiaus komtūro Bertoldo Briuhaveno, su kuriuo kartu vietoj Brunono atvyko Livonijos magistru paskirtas Gotfridas Rogė. Tos, pagalbon siųstosios, sėkmingai susijungė su kitomis ordino pajėgomis, radusiomis priebėgą Kuršo, Žemgalos bei Livonijos pilyse. Taip sustiprinta kariauna Šv. apaštalų Petro ir Povilo dieną (birželio 29-ąją) drąsiai puolė apsuptį. Mūšis buvo vienas iš įnirtingiausių. Prūsai, kovęsi kryžiuočių gretose, rodė nar-

[1] Ibidem.
[2] *Voigt.*— B. IV.— S. 142.

sumo pavyzdžius, pergalė buvo jų pusėje. Apgulties karių nuostoliai siekė keturis tūkstančius, juk nemaža jų buvo įsmunta persikeliant arba pačių nuskęsta Stintinės ežere; taip pat gana daug pateko į nelaisvę[1].

1052

Komtūras Bertoldas, naudodamasis ta pergale, surengė žygį į Rygą ir šturmu paėmė arkivyskupo pilį; apiplėšęs iždą ir bažnyčias, vien aukso ir sidabro rykų prisigraibstė už šešis tūkstančius sidabro grivinų; tuo dar nesitenkindamas, įsakė dvasininkų dvaruose baisių piktadarysčių imtis. Paskui nusivijo Lietuvos kariauną, netgi įsibrovė į Didžiosios Kunigaikštystės žemes ir užgrobė keletą pilių. Vienas kitas šalies didikas, tikriausiai norėdamas nuraminti priešą, be gailesčio jų valsčius niokojantį, prižadėjo priimti krikščioniškąjį tikėjimą arba iš tiesų jį priėmė. Ta sėkmė juolab turėjo būti patikima, kadangi didysis kunigaikštis kitoje savo valstybės pusėje buvo priremtas. Mat tuo pačiu metu, kai Karaliaučiaus komtūras puolė Lietuvą iš Livonijos pusės, didysis magistras nusiuntė Brandenburgo komtūrą, vadintą Kunonu Hacegenšteinu, su gausiu karių daliniu į Lietuvą. Tačiau kryžiuočiai nedrįso skverbtis toli į krašto gilumą, betgi laikydamiesi Nemuno, priėjo Junigedos tvirtovę, kuriai nieko negalėjo padaryti, tiktai priemiesčius sudegino. Tada persikėlė į dešinįjį Nemuno krantą ir pasiekė Bisėną, kur taip pat, susidūrę su pasirengusia gynyba, turėjo pasitenkinti padegę papilį. Tuo metu iš atsargumo vertėjo susilaikyti nuo tolesnių priešiškų veiksmų, juk turėjo būti gavę žinią apie artėjančią kariauną, vedamą Vytenio. Netgi buvo priversti skubiai trauktis: ar baimindamiesi susidūrimo, ar todėl, kad savo užsibrėžtą tikslą buvo pasiekę, t. y. nulydėję į tą kraštą kariauną ir vadą. Eidami palei Nemuną, pastebėjo valtį su jų vėliava aukš-

[1] *Dusburg.*— l. c.; *Voigt.*— B.—IV.— S. 144.

tyn upe plaukiančią; ten buvo vienas ordino riteris, keliaujantis kartu su ginkluotais žmonėmis iš Ragainės. Kai jis buvo atpažintas, prisiyrė prie kranto ir papasakojo, kad, plaukdamas pro vieną lietuvių tvirtovę, pastebėjo, jog galima turėti vilčių ją paimti. Visi susėdo į laivus ir nuplaukė prie minėtos tvirtovės. Įgula surengė smarkų išpuolį; mūšis išplito ir tapo labai reikšmingas, nes jame žuvo kažkoks nepaprastai didis Lietuvos karys, abiejose pusėse buvo nemaža sužeistų žmonių[1]. Netrukus ir Karaliaučiaus komtūrą sėkmė paliko, buvo priverstas grįžti į Livoniją, nors be nuostolių, bet ir be jokios naudos ateičiai ar kokių padarinių, galėjusių pakenkti Lietuvai, antraip mes galėtume rasti apie tai žinių ordino kronikose, kuriose nebuvo varžomasi apie tokius dalykus rašyti.

1053

1298 m. Žygis į Brodnicą. Kai visa tai vyko Lietuvos žemėje, didysis kunigaikštis, tarsi norėdamas parodyti kryžiuočiams, kad ne tik turįs pakankamai jėgų Livonijai padėti, atremti iš dviejų pusių savo krašto priešą, bet dar tuo pačiu metu išgalįs surengti tolimą žygį į savo priešų šalį, nusiuntė į Kulmo žemę nemažą dalinį šimto keturiasdešimties raitelių, lengvai ginkluotų. Tie apie Šventą Mykolą įsiveržė į Prūsiją ir netikėtai užpuolė Brodnicos miestą, neseniai atstatytą, įsikūrusį prie Drevantos upės. Apiplėšė namus, tenykščią bažnyčią, kunigą nužudė, daugybę žmonių išsivarė į nelaisvę. Šėlo po apylinkes iki valiai, kadangi kryžiuočiai, nenujautę puolimo iš tos pusės, nebuvo pasirengę gynybai. Beje, kai lietuviai patraukė atgalios, juos pavijo Kulmo komtūras

[1] *Dusburg.*— C. 264; *Voigt.*— B. IV.— S. 144, 145; *Luc. David.*— B. V.— S. 132. Pastarasis nevykusiai perpasakoja Dusburgietį, esą tie laivai, plaukę aukštyn, nebuvo Kunono pastebėti net iki mūšio prie tvirtovės, kurios vardo nežinome. Tikriausiai tai buvo Jurbarkas.

Konradas Zakas su labai gausiu būriu vidury Panarvės, kitaip tariant, Galindos, girios, atėmė grobį ir sumušė visą dalinį[1].

1054

1298 m. Paskutinis Meinhardo žygis. Negalima apeiti dalyko, tais pačiais metais nutikusio. Šelonietis, vardu Stangas, kilęs iš kunigaikščių giminės, buvo paveldėtojas įtvirtintos pilies, kronikininkų vadintos *Poswojta,* tikriausiai Pašventės *(Poświęty),* esančios prie Šventosios upės (dabar tai dalis sienos), žemiau Jurbarko įtekančios į Nemuną. Praėjusią žiemą jis buvo surinkęs būrį jaunuomenės savanorių, su kuriuo įsibrovė į Natangiją; užėmė vieną kitą pilaitę, sudegino kaimus ir išsigabeno nemažai grobio. Magistras Meinhardas iš Kverfurto surengė žygį prieš jį ir pats jam vadovavo. Kai tos voros pasiekė Lietuvos žemę, garsus Žemaitijos kunigaikštis, vadintas Kailima, su savo žmonėmis smogė kryžiuočių kariaunai. Per tą mūšį artimos Pašventės pilies įgula, staigiai išpuolusi, prirėmė juos iš kitos pusės. Kad ir kaip karštai kryžiuočiai stengėsi nė žingsnio nesitraukti, tačiau buvo priversti. Grįžtančiam magistrui buvo smarkiai dobta vėzdu per nugarą, dėl to jis pasiligojo ir greitai, išvykęs į Vokietiją, baigė savo gyvenimo dienas[2].

1055

1299 m. Lietuvių antpuoliai. Netrukus po šio įvykio, t. y. 1299 metų pradžioje, lietuviai vėl puolė Prūsiją ir su šešių šimtų raitelių būriu įsiveržė į Natangiją. Brandenburgo komtūras Brunonas laiku gavo žinią apie tą

[1] *Dusburg.*— C. 263; *Długoss.*— P. 890; *Schütz.*— Fol. 52; *Luc. David.*— B. V.— S. 132.

[2] *Luc David.*— B. V.— S. 133. Nors ta žinia remiasi pono Foigto sukritikuoto Grunau duomenimis, tačiau istorijos požiūriu ji yra teisinga, juk tai patvirtina vietovių pavadinimai ir Hėningo tyrinėjimai apie Meinhardo įpėdinį Prūsijoje. Tai vyko antrojoje 1298 metų pusėje.

žygį, tad, surinkęs ginkluotų žmonių, įsikūrė palei sieną patogioje vietoje. Betgi ir lietuviai turėjo savų žvalgų, todėl keletą dienų visiškai nesirodė. Kryžiuočiai, manydami, kad jų žvalgai klaidingai pranešė ar kad lietuviai, sužinoję apie pasirengimą, atsisakė sumanymo, galop, išvarginti beprasmiško laukimo, atsitraukė nuo sienos, nes maisto nebūtų užtekę ilgiau stovykloje tūnant. Vos tai atsitiko, žaibiškai prasidėjo puolimas; buvo padaryta daug žalos, paimta du šimtai penkiasdešimt belaisvių ir didžiulės bandos galvijų, su visu tuo ramiai grįžta į savo krantą[1].

1056

1299 m. Išsivaduojama iš kryžiuočių priklausomybės. Kai dėjosi visi šie dalykai, Prūsijoje valdė jau trečiasis po Meinhardo magistras Liudvikas iš Šipeno[2]. Liudvikui Libencelei išvykus iš Prūsijos, tame krašte atsirado permainų, palengva įsivyravo netvarka, pasikeitė pobūdis santykių, kuriais Žemaitijos dalis buvo susieta su ordinu. Neapsikęsdami tenykščiai ėmė kratytis prievolių, ko imtis juos tikriausiai labiausiai pastūmėjo Stango ir Kailimos maištas, o gal jų įkalbinėjimai. Netrukus buvo pradėta vaduotis iš jungo. Naujasis magistras iš pat pradžių, regis, norėjęs tas riaušes numalšinti, patraukė su kariauna į Žemaitiją, betgi susidūrė su pasirengusia gynyba; per vieną įnirtingą mūšį Žemaitijos pusėje jis buvo smarkiai sužeistas ir mirė nuo žaizdų, palaidotas Kulme[3]. Nežinome, kas galop ištiko kariauną, aišku tik tai, kad žemaičiai nutraukė visus santykius su kryžiuočiais.

1057

1300 m. Puolimai. Kai vyko visi šie įvykiai, nepalankūs vokiečių ordinui Prūsijoje, dešiniajame Dauguvos

[1] *Dusburg.*— C. 266.
[2] *Luc. David.*— B. V.— S. 134, 135 (leidėjo Hėningo nuoroda).
[3] Ibidem; *Voigt.*— B. IV.— S. 156.

kraste susiklostė ne mažiau nelemtos aplinkybės. Daumantas, Pskovo kunigaikštis, 1299 metais laimėjo didelę pergalę prieš kryžiuočius mūšyje prie Didžiosios upės: Gotfridas Rogė, Livonijos magistras, pasiuntė kažkokį komtūrą užimti Pskovo; šis nežmoniškai nuožmiai ten siaubė priemiesčius: degino, plėšė cerkves ir vienuolynus, leido žudyti vienuolius bei vienuoles, netgi vaikus ir beginklę lytį be gailesčio novijo. Labai senas tenykštis kunigaikštis atvedė visai menką savo gvardiją, tačiau taip ryžtingai ir narsiai smogė vokiečiams, kad visiškai juos sutriuškino, nusivijo iki gilios upės ir atsiėmė visą grobį[1]. Tuo metu vokiečiai buvo be galo nusilpę, ir artėjo jų žlugimas, jeigu tik didysis kunigaikštis būtų norėjęs ar mokėjęs tuo pasinaudoti. Bet įžvalgūs politiniai spėjimai nebuvo jam būdingi; vien pavieniai užpuolikai ar daliniai kunigaikščiai rengdavo antpuolius, kurie jiems, matyt, sekėsi, juk taip narsiai ėmė čia elgtis, kad 1300 metais vienas grobikų dalinys iš septyniasdešimties raitelių įžengė į Varmiją ir Glotavos apylinkėse apiplėšė vokiečių kaimą, sudegino bei išžudė gyventojus. Brandenburgo komtūro bendražygis Valteris Goldinas, išgirdęs šią žinią, patraukė su rinktiniais kariais ir įsikūrė siauroje užlandoje, pro kurią turėjo eiti plėšikai; sumušė juos ir atėmė grobį[2]. Tikriausiai vieni iš tų, kurie buvo išsivadavę iš jungo, Aukaimio pavieto gyventojai, turėjo būti kryžiuočiams labiausiai įsipykę kaimynai, kadangi prieš juos sumanė rengti žygį, nepaisydami visai nepalankaus tam laiko. Tam tikslui riteris Henrikas Dobinas iš Karaliaučiaus konvento priešakyje gausaus būrio ordino riterių ir keleto šimtų raitelių ginklanešių įsibrovė į Aukaimio apylinkes, smarkiai jas nuniokojo, darbingus žmones ir tinkamus būti kariais iki paskutinio išpjovė, vaikus bei jaunas merginas išsivedė nelaisvėn. Vis dėlto, kai traukėsi, buvo žiauriai užpulti žemaičių ir patyrė nemažai nuostolių; buvo užmuštų ir sužeistų[3].

[1] *Karamzin.*— T. IV.— S. 144.
[2] *Dusburg.*— C. 268; *Voigt.*— B. IV.— S. 162.
[3] *Dusburg.*— C. 169.

1300 m. Dobrynės puolimas. *Prasidėjęs XIV amžius pamatė Lietuvos valstybę galingą ir didelę. Kryžiuočių plėšikavimai Prūsijoje privertė iš ten išsikraustyti daugybę žmonių, kurie persikėlė į Lietuvą ir labai padidino jos gyventojų skaičių. Tai sutvirtino tautos jėgas ir sudarė galimybę sustiprinti valdas kaimyninėje Rusioje. Visa kriviČių žemė nuo Dauguvos ir Naugarduko, Turovo ir Minsko kunigaikštystės iki pat Bugo, taip pat Brasta, Slonimas, Volkovyskas, Gardinas iki pat jotvingių žemės (tuomet priklausiusios mazoviečiams), pagaliau Dainavos, tai yra Lydos, bei Nalšios, tai yra Užnemunės, kraštai, be to, dar Žemaitija ir Rytų Žemgala — jau tuomet Lietuvos valstybė buvo penkių tūkstančių kvadratinių mylių ploto, jungė keturias svarbiausias Šiaurės Europos hidraulines sistemas (išskyrus Volgos), tai yra Dnepro, Vyslos, Nemuno ir Dauguvos. Tai akivaizdžios galybės, didvyriškumo, gerai suvoktos politikos bei nepaprastos sėkmės įrodymas, nes negalima sakyti, kad krašto valdovai neturėjo ydų, kad nesikivirčijo valdydami šalį, o dar keisčiau yra tai, jog Lietuvą iš visų pusių supo priešai ir kariauta su jais beveik nuolatos. Tai buvo Prūsijos ir Livonijos kryžiuočiai, Šiaurės Rusia, Rytų bei Pietų Rusia drauge su mongolais, taip pat lenkai ir mazoviečiai*[1]. XIV amžiaus pradžia — tai neramumų ir anarchijos Lenkijoje liudininkė, tarsi patvirtinanti tą nuomonę, kad „Lenkija“ ir „anarchija“ iš tiesų buvo vienos reikšmės žodžiai. Juk tauta ten laikėsi nustatytos visuomeninės tvarkos ir ieškojo užtarimo savo teisėms aukščiausiojoje valdžioje, o kunigaikščiai, ją turėję, labiausiai piktnaudžiavo: vaidydavosi vienas su kitu tol, kol užimdavo sostą, o paėmę valdžios vadžias į rankas, imdavo vadelėti dar didesnę žalą darydami. Keista, kad nedarnaus mechanizmo, vargais negalais sukurpto iš atsitiktinių, viena kitai priešiškų ir viena kitą dildančių dalių, veikimas

[1] *Dar žr. XIX priedą**.

klaidingas, nors kartais būdavo stebėtinai galingas ir sėkmingas, tačiau jo padariniai visada būdavo pražūtingi, ir mechanizmas visiškai išsiderindavo; kaimynai negalėdavo ilgai laikyti tuo nepasinaudoję. Kaip tik taip atsitiko, kai Vladislovas Lokietka per kažkokį neapdairumą prarado aukščiausiąsias pareigas, o į jo vietą Lenkijos didikų didesniosios dalies buvo išrinktas Čekijos karalius Vaclovas (spėjama, buvęs vyras Riksos, vienintelės Lenkijos sosto paveldėtojos po karaliaus Pšemislo mirties), kuris pasivadino dar ir Pamario kunigaikščiu; taigi lietuviai, pastebėję Lenkijoje apraiškas įprastinės netvarkos ir šitaip įgiję persvarą, per pačias naujojo monarcho vestuves, kai lenkai, linkę puotauti, buvo įnikę Poznanėje į linksmybes, netikėtai užgriuvo Dobrynės žemę su šešeto tūkstančių karių armija, pirm sužinoję, kad Lokietkos šalininkai, saugodamiesi Vaclovo šalininkų puolimo, ten pergabeno savo turtus. Tad laimikis buvo neįkainojamas, galimybės grobti didžiausios, be to, dar daug apiplėšta žemdirbių namų, sudeginta kaimų, paimta belaisvių. Atsitraukimas buvo visiškai saugus, nes Lokietkos bajorai, nors ėmė vytis, grumtis nedrįso. Tuo tarpu vienas lietuvių dalinys, persikėlęs per Drevantą, įsibrovė į Kulmo žemę ir apiplėšė keletą kaimų. Kryžiuočiai geriau mokėjo vytis besitraukiančius, tad mūšyje per vytynes buvo užmušta septyniasdešimt lietuvių, o kiti taip priremti, kad, savuosius užpuolę, sukėlė pagrindinėje kariaunoje didžiausią išgąstį. Prie pat brastos per Narevą kilo tokia sumaištis, kad nemaža Lietuvos bajorų nuskendo toje upėje. Kryžiuočių žvalgai narsiai puolė ir atėmė didžiumą gausaus grobio[1].

1059

1300 m. Livonijos reikalai. Tuo metu Livonijoje liepsnote liepsnojo ordino nesantaika su dvasininkais. Naujasis arkivyskupas Izauras, atsiųstas popiežiaus po Jono

[1] *Dusburg.*— C. 270; *Voigt.*— B. IV.— C. 163, 164.

mirties, už nuoskaudas, rygiečiams ir jo bažnyčiai padarytas, visomis išgalėmis griebėsi atlyginti. Pirmiausia siekė geruoju tvarkyti reikalus, bet matydamas perniek tatai einant, pabandė užmegzti draugiškus ryšius su didžiuoju kunigaikščiu Vyteniu. Kryžiuočiai pastojo kelią arkivyskupo pasiuntiniams ir paskandino juos, kitus įsakė pakarti, tarsi pagautus kaip šnipus. Veltui arkivyskupas aiškino, kad tais ryšiais buvo siekiama ne kokių kitų tikslų, o tik vėl įgyti tokią kaip seniau įtaką Lietuvai ir paskleisti ar atnaujinti taikius krikščionybės platinimo būdus, kaip kad Kristaus apaštalų papročiu dera. Veltui sakė, kad didysis kunigaikštis pats reikalavo atsiųsti kunigų į Lietuvą, kurioje buvo pastatyta katalikų bažnyčia. Kryžiuočiai ir vienuolius, siųstuosius apaštalus, kaip kad minėjome, nužudė, ir bažnyčią pasistengė ten sudeginti, be to, savo ganytoją su purvais sumaišė vien tik dėl nepasotinamo godulio ir juodžiausio pavydo[1]. Vis dėlto arkivyskupas savo elgesiu ir taikingumu įtikino, kad jo siekiai dori, kad jis teisus ir atsidavęs žmonių gerovei. Livonijai grąžino taiką, bet negalėjo iškęsti kiekvieną dieną ordino jam daromų nemalonumų. Kamuojamas gėlos dėl to atgrasaus sambūrio pražūtingos veiklos žmonijai ir tikėjimui, paliko nedėkinguosius, atsisakė pareigų ir išvyko į Italiją. Dėl to būtų buvę nemaža pragaištingų padarinių, jeigu Helvigas iš Goldbacho, Prūsijos magistras, nebūtų ėmęsis tarpininkauti ordinui ir Rygos gyventojams. Buvo susitarta dėl taikos su ta sąlyga, kad kryžiuočiai už tūkstantį gryno sidabro Rygos mato grivinų parduos rygiečiams pilį ir perleis visas savo teises, kokias Rygoje galėjo įgyti ar turėjo nuo seno. Taigi šie prisiekė per metus nutraukti su lietuviais visus santykius, tikriausiai tik politinius, liautis vaidijusis ir vėliau niekados su ordino priešais nesudaryti sąjungos[2].

---

[1] XIV priedo I dokumentas.
[2] *Voigt.*— B. IV.— S. 165.

1300 m. Taika iki 1303 metų. Susidūrę su magistru Helvigu iš Goldbacho, užėjome žmogų reto tarp kryžiuočių teisingumo; jis labai skyrėsi nuo savo pirmtakų, juk, be dorų pastangų rūpintis gerove žmonių, buvusių jo valdžioje, be karinės galios stiprinimo, visur, kur tik galėjo turėti veiksmingos įtakos, skleidė gėrį bei paguodą. Jo dėka aprimo plėšikautojų antpuoliai, nei iš Užnemunės, anei iš Uždauguvės joks valkata nepasirodydavo Lietuvoje, taip pat joks lietuvis grobikas neįsibraudavo į žemes, priklausančias ordinui. Ramybė, taika, išganingos sandraugos su kaimynais mūsų šalims trejetą metų buvo tikra palaima. Helvigas iš Goldbacho, kaip tikras visos lietuvių tautos tėvas, kad ir kur pasisukdavo, kad ir kokį atėjūną sutikdavo, visur ir iš visų vien tik didžios pagarbos žodžius tegirdėdavo. Kryžiai, šventi amžino išganymo simboliai, ne kartą paniekinti, šimtą kartų niokoti, dabar alyvmedžių vainikais išpuošti, gunksojo Neries pakrantėse ir turėjo savo gerbėjų. Ištuštėjusiose Kuršo ir Žemgalos žemėse dirvas ėmė arti gražias viltis puoselėjantys vietos gyventojai, ir kai šventą dieną varpo garsas pakviesdavo tikinčiuosius maldoms, kunigai su nuostaba stebėdavo prie šventų, paguodą ir ramybę suteikiančių altorių plūstančius žmones, kurių anksčiau nei iš veido pažino, nei jų kalbą buvo girdėję. Tai buvo pabėgėliai, prieš daugelį metų gyvenę turtinguose kaimuose, dabar klajūnai neregėti, įsikūrę giriose, žvejoję negirdėtuose dar ežeruose, kurie, pajutę palaimos dvelksmą ir matydami laimingą žemdirbių gyvenimą, ėjo patirti to gėrio, džiaugsmo ir nuostabos, kuriuos suteikia susitikimas su tikrojo Dievo didybe, išreikšta ramiais pamokymais bei įtikinamomis tiesomis. Vis dėlto nebuvo apsieita be šiokio tokio susirėmimo Aukaimio paviete; jo priežasties nestropūs kronikininkai nenurodė; regis, ten dar buvo išlikusi maišto dvasia, kuri, jokios valdžios viršenybės nepripažindama, veržėsi iš įprastos tvarkos: tenykščiai neramūs

didikai tikriausiai negalėjo liautis skriaudę kaimynus — ir prūsus, ir lietuvius, todėl turėjo būti atsakyta puolant jų žemes. Aukaimio tvirtovė buvo prieglobstis tų patrakusių maištininkų. Apie slavų tautos kaimynus pasakytina, kad su jais maždaug tais laikais lietuvių gyventa visiškoje santarvėje, su totoriais palaikyti netgi geri santykiai, juk ir paramos pastariesiems 1302 metais didysis kunigaikštis neatsakė, kai su rusinais žygiavo į Lenkiją, taigi Lietuvos kariauna dalyvavo anų pralaimėtame mūšyje prie Liublino[1].

1061

1303 m. Draikos išdavystė. Tautų gyvenime, kaip ir žmogaus, laimingą valandą keičia metų metais trunkančios negandos. Magistras Helvigas iš Goldbacho valdė ordiną nepilnus trejus metus. Po jo 1302 metais valdžią užėmė Konradas Zakas, ir nors, regis, įstengė sekti savo pirmtako pėdomis, vis dėlto netrukus prasidėjo neramumai. Karšuvos pavietas 1303 metais patyrė stiprų Prūsijos kryžiuočių antpuolį, surengtą vien tam, kad prisiplėštų. Tačiau kaimo žmonės pasislėpė tvirtovėse arba neįžengiamose giriose, tad tas žygis nedavė naudos, tik buvo prarasta rami kaimynystė[2]. Aukaimis rasi perėjo didžiojo kunigaikščio valdžion, juk tos tvirtovės vadą matome einantį vietininko pareigas, o ne savo nuožiūra vadovaujantį, kaip kad būdavo anksčiau. Žmogus, vadintas Draika, greičiausiai ukrainietis, sprendžiant iš vardo, buvo pirmasis Lietuvos istorijoje išdavęs įtvirtintą pilį priešui. Jis, pasak Dusburgiečio, buvo skatinamas noro atsiversti į krikščioniškąjį tikėjimą, apėmusį jį atėjus kažkokiam įstabiam įkvėpimui, bet labiau tikėtina, kad buvo įkalbėtas Pelužio ir paėmęs gerą kyšį. Kad ir kaip ten buvo, sūnus to persimetėlio nuvyko pas Ragainės komtūrą, su kuriuo buvo sudaryta sutartis dėl pasidavimo ir išdavystės. Jis pasiliko įkaitu, o komtūras, susi-

[1] *Naruszewicz.*— T. V.— S. 273.
[2] *Koialowicz.*— P. 124.

siekęs su magistru, sutartą valandą nužygiavo su kariais prie Aukaimio tvirtovės. Draika netikėtai atvėrė vartus, kryžiuočiai įėjo, visus iki paskutinio išpjovė, išskyrus vieną aukštos kilmės jaunuolį, Sudargo sūnų, tačiau sunkiai jį sužeidė. Išlikę vaikai, taip pat keletas merginų buvo išvesti į nelaisvę, pilis ir visi pastatai su žeme sulyginti. Draika su visa šeima Ragainėje priėmė krikštą[1].

1062

1303 m. Plėšikautojų karai. Vėl prasidėjo dažni antpuoliai plėšikautojų, ir iš vienos, ir iš kitos pusės siundomų. Per vieną tokį žygį dešimt lietuvių narsuolių, ieškodami grobio, įsibrovė net iki Kristburgo. Juos nusivijo kryžiuotis Gundramas su dešimčia ginklanešių; prie pat miško žuvo — per pirmą susidūrimą buvo pervertas ietimi dūriu į pilvą taip, kad ėmė virsti viduriai, tačiau nesiliovė savųjų raginęs kautis, kol užpuolikai buvo įveikti bei grobis atimtas, ir tada išleido paskutinį atodūsį. Žmonės, išvaduoti iš grandinių, savo gynėją palaikė šventuoju. Lengvatikiai čia manė esant kažin kokį stebuklą, ypač dėl to, kad tas Gundromas buvo labai mažo stoto ir silpno kūno sudėjimo. Netrukus po to nemaža lietuvių nenaudėlių gauja įsiveržė į Liubavos žemę, išpjovė penketo kaimų gyventojus, paėmė moteris, vaikus, turtą. Kryžiuočiai iš Kristburgo nužygiavo pavymui, tik, pirm įeidami į girią, apsižiūrėjo, kad jų pasidalyta į dvi dalis; tą ir besivejantys turėjo padaryti: viena pavyta dalis neteko šešiasdešimt penkių žmonių, kiti pabėgo palikę septyniasdešimt belaisvių. Kitos dalies nepavyko prisivyti, tik miške buvo aptikti pamesti penki vaikai, kurie nesuskubo pasitraukti. Tik vėliau buvo gauta žinia, esą ir tie ne visi į namus grįžo, nes daugelis girioje pasiklydę žuvo.

[1] *Dusburg.*— C. 273.

Tos aplinkybės vargu ar vertos būtų minėti istorijoje, jeigu nebūtų randamos visuose kronikininkų raštuose[1].

1063

1303 m. Svarbesni puolimai. Prieš pat 1303 metų pavasarį Prūsijos magistras Konradas sutelkė nemažas karines pajėgas pulti Karšuvos pavietui, vienam iš tų, kurį užvaldyti kryžiuočiams labiausiai magėjo. Tik tų tikslų pasiekti nepavyko; vedliai išklydo iš kelio, žmonės, sužinoję priešą artėjant, išsikėlė į nejžengiamas vietoves, o turtą paslėpė. Kryžiuočiai, pernakvoję palapinėse, išskleistose ant sniego, susidūrė su rūpesčiais, kaip gauti maisto žmonėms ir pašaro žirgams, nes turėtas atsargas, ilgai laukdami, buvo sunaudoję. Kad suklaidintų išvarytuosius, tuščius kaimus sudegino arba jau rado tik jų pelenus. Be to, galėjo tikėtis Lietuvos kariaunos smūgio, juk ši seniai žinojo apie įsiveržimą. Taigi kryžiuočiai buvo priversti trumpiausiu keliu grįžti atgalios per Kuršių marias, kur atsidūrė didžiuliame pavojuje ir savo persikėlimą tikru stebuklu laikė, mat ledas, regis, buvo įlinkęs. Lietuviai savo ruožtu tuo pačiu metu apsilankė Liubavos žemėje. Kadangi turėjo gerą žvalgą, puolimas buvo pakankamai sėkmingas. Traukdamiesi išsiskyrė į dvi grupuotes; vieną jų pavijo, ir mūšyje buvo užmušta penkiolika žmonių, taip pat atimta penkiasdešimt belaisvių, kitoji — pasitraukė[2].

1064

1303 m. rugpjūčio 8 d. Žemės drebėjimas. Istorija negali nepaminėti gamtos fenomeno, kurį aprašė Prūsijos kronikininkas Petras Dusburgietis, iš Kryžiuočių ordino,

[1] *Dusburg.*— C. 274, 275. Tas autorius ir į jį beatodairiškai nusižiūrėję šiuos įvykius klaidingai priskiria prie 1301 metų, o turėtų būti vėlesnių laikų. Žr.: *Voigt.*— B. IV.— S. 180 (Magistrų sąrašas XVII priede).

[2] *Dusburg.*— C. 279.

dvasininkas, kaip tik tuo metu gyvenęs Karaliaučiaus vienuolyne, tad turėjęs pats jį matyti; sprendžiant iš to fenomeno paplitimo, galima spėti, kad ir Lietuvoje, bent jau Žemaitijoje ir Aukštaitijoje, jis buvo matomas. „Tų pačių metų (1303) rugpjūčio 8 *(VI Idus Augusti)* dieną, apie trečią valandą (pagal dabartinį laiko skaičiavimą apie aštuntą ryto), visoje Prūsijoje drebėjo žemė. Tris kartus suvirpėjo žemė drauge su pastatais, kurių retas išliko nesugriuvęs“[1].

1065

1304 m. Didysis žygis į Žemaitiją. Jau seniai kryžiuočiai savo žemėje nebuvo turėję svečių — tuo vardu jie vadindavo pasauliečius, atvykusius įžadų daryti, nuotykių panūdusius ar tuščios riterio garbės besivaikančius, ir nieko daugiau, juk visas grobis likdavo ordinui: kariauti reikėdavo be atlyginimo ištisus metus ar per visą kampaniją, jei kuris buvo turtingas, turėdavo arba žmonių, savo išlaikomų, atsivesti, arba gražią dovaną grynais pinigais įteikti. Puotos, riterio garbė, įgyta pagonių žemėje, nuodėmių atleidimas prieš mirtį, prireikus — sielos išganymas — tai toks buvo atpildas, vien tik dvasinis, nieko materialaus, išskyrus duoną ir vandenį, netgi jokio rūbo, išskyrus gabalą dažyto audinio, kuriame buvo išpjautas kryžius, vėliau net pirštui, kaip sakoma, apvynioti netinkamo. Štai tokių karių atsiųsdavo ordinui popiežiai, greičiausiai užsidegę noru ginti krikščionis nuo smurto kaimynų, pagonių, dažniausiai įpykusių dėl vienuolių intrigų ir melagingų jų prasimanymų. Be to, didįjį nuodėmių išrišimą gaudavo asmenys, kurie namuose sudėdavo ordinui didžiules aukas, už kurias būdavo samdomi žmonės ir siunčiami į Prūsiją, arba per specialius rinkėjus perduodavo grynais. Tokiems aukų rinkėjams Romos katalikų tikėjimą išpažįstančiame pasaulyje būdavo atviri

[1] *Dusburg.*— C. 280*; *Luc. David.*— B. V.— S. 149 (leidėjo pastabos). *Tai įvyko aštuntą valandą ryto***.

keliai į visus namus, rūmus, viešas aikštes ir bažnyčias. Kaip tik 1304 metais, žiemojant, į Prūsiją atvyko žymūs svečiai: grafas Verneris Hoinbergas iš Švabijos, riteris Adolfas iš Vintimelio su savo broliais Teodoriku Elneriu ir Arnoldu, taip pat nemažai didikų iš Nadruvos kraštų; kiekvienas su palyda. Tuo naudodamasis, magistras Konradas subūrė du didelius dalinius Žemaitijai pulti. Vienam vadovavo Brandenburgo komtūras Konradas Lichtenhagenas, kuriam buvo pavesta iššygiuoti trim dienom anksčiau ir įsiveržti į Gardeikių pavietą[1], kad puldamas sutelktų į save visą priešo dėmesį; tuo laiku Karaliaučiaus komtūras Eberhardas iš Firneburgo su dviem tūkstančiais raitelių įsiveržė į Pagraudės pavietą, kurį tikriausiai buvo svarbiau pulti. Be abejo, buvo sumanyta užimti Junigedos tvirtovę, bet tai buvo neįmanoma, nes tikriausiai žlugo viltys rasti silpną įgulą. Kad ir kaip ten buvo, abu daliniai kovos lauke nesutiko Lietuvos kariaunos, tad ėmė, kaip paprastai, niokoti įtvirtinimais neapsaugotas vietoves, dobė žmones arba gaudė juos į nelaisvę; tų aukų buvo per tūkstantį. Kitas dalinys persikėlė per Nemuną ir prie tvirtovės, vadintos Gediminu, susijungė su pirmuoju. Ten, ant iškilios kalvos, priešais tvirtovę, kryžiuočiai greta kitų vėliavų iškėlė didžiąją ordino su Dievo Motinos atvaizdu; šitaip iškelti karo ženklai plaikstėsi iki vidudienio. Tuo tarpu šaukliai per visą stovyklą rėkavo: „Kas išdrįs nuginčyti narsių didžiūnų nuo Reino krantų riterio vardą arba kas žinos kurį nors iš jų kokiu savo poelgiu sutepus riterio luomo garbę, tas, kol plaikstosi ordino vėliava, tegu išeina į priekį ir stoja dvikovon atsiskaityti su apkaltintuoju.“ Dienovidis praėjo, ir niekas jokių priekaištų nepareiškė, taigi riterių sambūris vienu balsu pripažino garbingais riteriais didikus nuo Reino krantų. Tuo tarpu komtūrai įprastinėmis apeigomis įšventino riteriais aukštus savo svečius. Privilegiją įšventinti,

[1] Dusburgiečio nurodytą pavadinimą *Garthe* Strijkovskis pakeitė į Gardiną, juo sekė Kojalavičius. Čia kalbama apie Gardeikių pavietą, kurio centras buvo Gardeikiai *Garten, Garden*, dabar dar esantis miesteliūkštis netoli Prūsijos sienos. Žr. šio veikalo VII tomo IX priedo atitinkamą skirsnį.

priklausančią tik monarchams, kryžiuočiai įgijo būdami pagonių žemėje, kryžiaus priešų akivaizdoje. Kai po įprasto pobūvio, naujųjų riterių lėšomis surengto, krikščionių kariauna pasuko atgal, tikėdamasi vytynių, pasalose paliko stiprų atsargos būrį. Lietuviai iš tiesų vijosi besitraukiančius, įkliuvo į spąstus ir netekę keleto dešimčių žmonių turėjo sustoti[1].

1066

1304 m. Kita išdavystė Aukaimyje. Tas žiemos žygis buvo, kaip paprastai, trumpas, surengtas labiau iš romantinių riterių paskatų negu kad politiniais sumetimais. Karaliaučiaus komtūras vos grįžęs tikriausiai per Pelužį gavo žinią, esą atstatytos Aukaimio tvirtovės vadas, vadintas Svirtilu, turįs ryšių su Lietuvos išeiviais ir esąs linkęs pasielgti panašiai kaip Draika. Deramai reikalą apsvarstęs, Eberhardas iš Firneburgo su stipria ginkluotų žmonių palyda patraukė anapus Nemuno. Prisiartinęs prie Aukaimio, rado laisvą įėjimą, išdaviko parengtą. Taigi kilo baisios vyrų skerdynės, vaikai ir moterys buvo paimti į nelaisvę, pilis degėsiais paversta, su žeme sulyginta. Svirtilas savo gėdą manė nuplausiąs šventu sakramento vandeniu, su visa šeima priimdamas krikščionybę. Kryžiuočiai, naudodamiesi išgąsčiu, vis dar niokojo Aukaimio pavieto valsčius, kol lietuvių kariai atskubėjo saviesiems į pagalbą. Stojo kautynės, ir šie buvo smarkiai apmaldyti: netekę trisdešimties žmonių, kurie buvo užmušti, buvo priversti bėgti be grobio, įnirtingai genami besivejančiųjų. Kartu su šiuo įvykiu Dusburgietis mini nepaprastą kryžiuočių riterio Henriko iš Volferštorfo nuotykį. Kadangi atkuriamos senų laikų kovų išmonės, skaitytojai gali susidomėti, tad pateiksime trumpą aprašymą. Kartą, paskubomis traukiantis, suklupo siauroje perėjoje riterio Henriko, kuris vedė priešakinį dalinį, žirgas; nespėjus jam pakilti, visas raitelių dalinys praskriejo

[1] *Dusburg.*— C. 282; *Voigt.*— B. IV.— S. 182—184.

virš jo. Riteris užsidengė tik skydu, kurį žirgai sutrypė kanopomis į šipulius. Juk tokiais atvejais žirgas visada būna atsargus ir nelipa ant gyvo žmogaus, kiek tik gali, stengiasi apeiti arba peršokti. Tad nėra ko labai stebėtis, jog riteris nebuvo smarkiai sužeistas ir išsikapstė iš sniego; tai atsitiko Didžiojoje Lenkijoje. Tą pačią akimirką prišoko raitas ginklanešys, kitu žirgu už pavadžio vedinas. Riteris šaukėsi Dievo malonės, kad duotų jam žirgą, tik šis, nė kiek nepaisydamas jo prašymų ir maldavimų, taip arti prišoko su žirgu, kad pargriovė ant žemės; krisdamas riteris sučiupo vadžias antrojo žirgo, ištraukė ginklanešiui iš rankų, užsėdo ant žirgo ir paspruko nuo besivejančių lietuvių, nors tie buvo labai arti. Taip nepaprastai išsigelbėjęs, ieškojo ir teiravosi savųjų, kieno tai galėjo būti žirgas: juodas, toks eiklus ir šaunus, taip pat apie ginklanešį, tačiau, kad ir kaip stengėsi, nieko negalėjo sužinoti[1]. Senaisiais amžiais norėta paskelbti buvus tatai antgamtinį reiškinį; mes galime neabejoti, kad tas ginklanešys buvo iš lietuvių kariaunos, pasiklydęs ir manęs savuosius besivejąs, nors tuo metu jojo įkandin priešo raitelių; taip dažnai nutinka kavalerijų kautynėse. Kai kryžiuotis išplėšė jam iš rankų žirgą, turėjo suprasti klydęs ir dingo šokęs į šalį. Derėtų stebėtis tomis senų laikų raitelių kautynėmis, vykusiomis žiemą, kai aplink gilu sniego, visur ledas, šalta. Kokie turėjo būti žmonės, galėję tai ištverti! Kokius jie turėjo žirgus!

1067

1305 m. Puolama Lenkija. Lietuvių plėšikautojai negalėjo ištverti neužpuolę Lenkijos žemių; 1305 metų vasaros pabaigoje, prasiveržę pro Mazovijos girias, persikėlė su nemažomis pajėgomis anapus Vyslos ir nepatyrę pasipriešinimo toje suirutės iškamuotoje valstybėje, kurios vidaus tvarka pakrikusi, nusigavo net iki Kališo miesto ir apsupo.

[1] *Dusburg.*— C. 283; *Voigt.*— B. IV.— S. 284, 285.

Ulrichas Boskovicas, čekų karaliaus Vaclovo vietininkas, negalėdamas pasipriešinti tam antplūdžiui, kreipėsi į kryžiuočius, kurie pagelbėjo vargais negalais užpuolikus išvyti iš šalies; tikriausiai patys turėjo nuostolių, antraip kronikininkai nebūtų pamiršę nurodyti nesėkmių[1].

1068

1305 m. Karas Livonijoje. Kaip rašėme anksčiau, Žemaitijos dalis, Ragainės komtūro Liudviko Libencelės pajungta, po jo mirties arba pasišalinimo iš Prūsijos (§ 1056) nusimetė kryžiuočių jungą. Tik kažkokia kaimyninė nuo Žemgalos pusės to krašto dalis buvo valdoma Livonijos kryžiuočių, nežinia nuo kokių laikų — ar nuo tada, kai rasi prieš 1289 metus buvo užimtas Šiaulių pavietas (§ 1014), ar vėliau, kai Bertoldas Briuhavenas, Karaliaučiaus komtūras, 1298 metais užkariavo šiokią tokią dalį Žemaitijos ir atvertė į krikščionybę, kitaip tariant, pajungė kažkokią dalį, lyg ir Lietuvos Užnerio kunigaikštystės (§ 1052). Nors ir kaip ten buvo, 1305 metų pradžioje nieko nebuvo girdėti apie pajungimą kokios nors Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dalies, kai vėlei kilo karas su Livonijos kryžiuočiais; regis, buvo pretekstas padėti šalininkams, ordinui priešiškiems. Gausios lietuvių pajėgos perėjo Žemgalą, persigavo per užšalusias upes ir netikėtai užklupo Dinamiundą; užpuolė įtvirtintą pilį, nuniokojo cistersų vienuolyną, nepasigailėjo ir vienuolių[2]. Livonijoje liepsnojo vaidai tarp priešingų grupuočių. Lietuviai, palaikantys kryžiuočių priešininkų pusę, ištikimai rėmė dvasininkus ir rygiečius. Tomis aplinkybėmis atsitiko šiurpus įvykis. Kai Lietuvos kariauna,

[1] *Voigt.*— B. IV.— S. 195. Dokumentinis liudijimas: *Napierski.* Index corp. diplom.— Nr. 263. *Kuo akivaizdžiausiai tų įvykių raidą parodo Čekijos, Vengrijos ir Lenkijos karaliaus Vaclovo laiškas Konradui Zakui. Tame laiške prašoma pagalbos prieš lietuvius, apgulusius pilis Kališo žemėje (in terra Calisiensi). Originalas saugomas Karaliaučiaus slaptajame archyve. Išspausdinta Foigto (Codex diplomaticus Prusicus.— B. II.— Nr. LI.— S. 64). Aš turiu nuorašą**.

[2] *Voigt.*— B. IV.— S. 132.

ordino priešininkų atvesta, plėšė jo ir Dorpato vyskupo, savo sąjungininko, valsčius, vienuoliai riteriai, sutelkę galingas pajėgas, prirėmė grobikus, išvijo juos iš kovos lauko ir privertė slinkti prie Dauguvos. Tuo metu, ar nerasdami, kur lengviau persikelti per upę, ar Livonijos gyventojų sulaikyti, lietuviai apsistojo prie Rygos sienos tokioje patogioje vietoje, kad kryžiuočiai nedrįso atakuoti, tad pastarieji leidosi į derybas su rygiečiais, iš kurių, sumokėję septynis šimtus sidabro grivinų, išgavo pažadą, jog miestas neduos jokios paramos lietuviams ir netrukdys kovoti su pagonimis. Taip reikalams susiklosčius, ėmė pulti lietuvių stovyklą, ir veltui šie prašėsi rygiečių, savo sąjungininkų, pagalbos, veltui priekaištavo primindami jiems pažado žodį esant šventą — niekas iš miestelėnų nepajudėjo iš vietos, anaiptol, toje pusėje, kurioje prie miesto buvo prigludusi stovykla, atsivėrė vartai, ir pasipylė su kryžiuočių vėliavomis kariaunos daliniai, kurie smogė į silpniausią tašką. Tada sargyba pradėjo žudyti belaisvius, kuriuos prižiūrėjo. Kryžiuočiai, žinoma, laimėjo; dalis lietuvių valiojo sveiki ištrūkti ir persikėlė per Dauguvą, kiti pateko į nelaisvę, vienuoliai riteriai ramia širdimi išpjovė tūkstantį karo belaisvių, tikriausiai keršydami už iššudytus savo tautos belaisvius per išdavikišką išpuolį pro Rygos vartus[1].

1069

Pernelyg niūrūs šio karo padariniai Livonijos istorijai. Neabejotina tik tai, kad, pasinaudojus didžiojo kunigaikščio užmegztais ryšiais su gyventojais ir dvasininkais, tarpininkaujant Konradui, pirmajam tuo vardu Ezelio vyskupui, buvo imtasi šio žygio, ir nors kariauna dėl rygiečių išdavystės prie Rygos sienos pavasarį, greičiausiai gegužę, patyrė pralaimėjimą, tačiau tuo nesibaigė. Lietuviai vėlei grįžo ir stojo į kovą su kryžiuočiais

[1] *Voigt.*— B. IV.— S. 233, 234.

kairiajame Dauguvos krante. Dėl to tų pačių metų pabaigoje, rudens ar žiemos pradžioje, prie Dubnos upės kilo mūšis; tik tų pastarųjų įvykių aplinkybės yra nežinomos, be abejo, ordinui jos buvo ne visai palankios, jei kronikininkai apie tai neužsiminė[1].

1070

1306 m. Antras įsiveržimas į Lenkiją. 1306 metų vasarą didysis kunigaikštis Vytenis, pasukęs per Mazoviją, su kurios didikais palaikė draugiškus santykius, savo kariauną nuvedė į Lenkiją. Rengtis tam žygiui buvo pradėta Gardine. Kryžiuočių sekliai pranešė Prūsijai viską, dar ir nuo savęs pridėdami. Prūsijos magistras Konradas Zakas, iš tų žinių supratęs, kad Gardine suvis nėra kareivių, paskubėjo išsiųsti patyrusį kariūną Albertą iš Hageno, lydimą nemažo būrio brolių ir keturių šimtų rinktinių raitelių iš Natangijos, užimti minėtosios pilies. Tas dalinys vogčia per girias ir miškus prisiartino prie Gardino, pirm kažkur žemiau persikėlęs per Nemuną. Tuo metu užėjo nepaprastai smarki audra, lietus, kruša, o griausmai nustelbė jų artėjimą prie miesto. Per tą audrą kryžiuočiai kaip iš dangaus užgriuvo priemiesčius, ėmė plėšikauti ir žudyti. Pilies įgula laikėsi atkakliai, tad anie turėjo trauktis išsinešdami ką galėjo lengvesnio, nes net gaisro liepsnos per liūtį uždegti negalėjo. Įsitikino, kad žinios apie įgulą buvo klaidingos. Tada ėmė paskubomis trauktis, užuot pasilikę sekti pilies sargybos, kadangi tiesiog jų pėdomis traukė Karaliaučiaus komtūras Eberhardas iš Firneburgo su galinga ir stipriai ginkluota kariauna, turinčia keturis šimtus ordino riterių ir šešis tūkstančius raitelių. Tik priėjęs prie Gardino, Albertas iš Hageno suprato, kokią didelę klaidą padarė, mat Gardinas buvo jau apsuptas karių, atsiųstų pilies įgulai pastiprinti, o Albertas, pasirinkęs patogią vietą kairiajame

[1] *Koiatowicz.*— Pars I.— P. 227; Gebhardi.— S. 410.

Nemuno krante, nežinojo, kad pro čia gali traukti parama. Tad vos kryžiuočių kariauna nuo Jeziorų pusės pasirodė ant kalvagūbrių, išvydo žygiuojantį į juos galingą lietuvių dalinį. Mūšis prasidėjo per pačią aušrą. Jėgų persvara linko tai į vienų, tai į kitų pusę, šitaip pakaitom tai puolant, tai traukiantis, abi pusės be perstojo kovėsi iki pat vidurdienio. Tuo metu kryžiuočiai, vėl stipriai atakuojami, turėjo trauktis nuo miesto, patyrę nemažai nuostolių: daug žmonių žuvo, vienas iš geriausių ordino riterių Hartmanas iš Elsterbergo mirė nuo žaizdos pašautas tikriausiai užnuodytos strėlės[1]. Buvo sužeista dvylika riterių, o kitokių karių — trisdešimt. Abiejų pusių užmuštųjų skaičiaus Dusburgiečio ordino kronika nenurodo tyčiomis, matyt, todėl, kad kryžiuočiai tikriausiai patyrė nemažai nuostolių[2]. *Be jokios abejonės, tatai vyko vasaros pradžioje, magistraujant Konradui, kuris dėl silpnos sveikatos (regis, liepos mėnesį) pasitraukė iš pareigų***.

1071

1306 m. Stebuklas. Nedera apeiti atsitikimo, aprašyto kronikoje, kad ir kaip jis panėšėtų į pasaką, juk pateikiamas įvykis iš gyvenimo pačioje šalyje, o apie tai taip nedaug teišliko istorijos paminkluose. Suprantama, Lietuvoje būta tokių faktų, kurie buvo akstinas aukštos kilmės žmogų uždaryti į kalėjimą. Du tokie vyrai, vienas rusų kilmės krikščionis, kitas lietuvis iš Ariogalos pavieto, kartu sėdėjo sukaustyti grandinėmis ir stiprių užraktų saugomi. Rusinas ėmė lietuviui pasakoti šventojo tikėjimo paslaptis, protino, privertė įtikėti amžinom tiesom ir prisiekė tikrojo Dievo vardu, kad jei šis tvirtai

---

[1] Nors tai, kad užnuodytos strėlės buvo naudojamos, turėjo būti seniai žinoma, o Lietuvoje tatai truko iki XVI amžiaus, kronikos nieko aiškaus apie jas nerašo, tik kartais duoda dingsčių paspėlioti.

[2] *Dusburg.*— C. 286. Šis autorius aiškiai tatai patvirtina įdėdamas toje vietoje tokią pastraipą: *multi de infidelibus letaliter sunt vulnerati et plures mortui ceciderunt* (daug netikėlių šiose kautynėse buvo mirtinai sužeista, daug jų nukauta)*.

apsispręs priimti krikštą ir išpažinti Kristaus tikėjimą, abu bus stebuklingu būdu išvaduoti iš kalėjimo. Pasak kronikininko, tą minutę, kai lietuvis iš širdies gelmių tuo patikėjo, nukrito abiejų grandinės, atsisklendė kalėjimo sklendės, ir jie išėjo į laisvę nepastebėti[1].

1072

1306 m. Žygio į Lenkiją padariniai. Didžiojo kunigaikščio žygis į Lenkiją, be abejo, buvo tuo pačiu metu, kai prie Gardino dėjosi tik ką papasakoti įvykiai, reikšmingi istorijai, dėl datos neginčytini, mat vyko Konrado Zako valdymo pačioje pabaigoje*. Pagaliau kariauna pasiekė Didžiąją Lenkiją, buvo sudegintos Kališo ir Stavišino apylinkės, be jokių kliūčių išsigabenta daug grobio ir išsivesta belaisvių[2]. *Iš šio žygio ypač atmintinas Kališo nuniokojimas; miestas, kurio didžiuma pastatų buvo mediniai, nepaprastai nukentėjo nuo gaisro***.

1073

1306 m. Bolando antpuolis. Be kitų dažnų 1306 metais Prūsijos plėšikautojų užpuolimų, kaip galima spėti iš įvairių susiklosčiusių politinių aplinkybių, metraščiuose buvo aprašytas antpuolis Pilypo Bolando, kryžiuočio, karo vietininko, Sambijos vyskupo paskirto, kitaip sakant, fogto. Tas riteris subūrė keletą šimtų plėšikautojų ir su jais apie Švenčiausios Panelės Dangun Ėmimą (rugpjūčio 15 d.) užpuolė tris tankiai gyvenamus valsčius Žemaitijoje, regis, apie Ariogalą buvusius ir priklausiusius didžiojo kunigaikščio paveldui. Tos gaujos grobstymai,

---

[1] *Dusburg.*— C. 287.

[2] *Naruszewicz.*— T. V.— S. 303. Jis klaidingai nurodo 1307 m. Kojalavičius (p. 227) priskiria prie 1306 m. Foigtas (t. IV.— P. 205) tai patvirtina dokumentais.

niokojimas, smurtas, jos sudėtis pakankamai aprašyta. Betgi lietuviai stojo gintis, apie ką dėl svarbių priežasčių papasakosime atskirai kitame paragrafe[1].

1074

1306 m. Mūšis. Kai tai vyko, didysis kunigaikštis sušaukė į Kernavę suvažiavimą aukštųjų didikų iš visos savo valstybės tikriausiai pasitarti dėl vidaus tvarkos gerinimo. Kaip tik atėjo žinia apie Bolando užpuolimą ir smurtą. Tučtuojau buvo nutarta skubėti gelbėti nuostabių *Žemaitijos** valsčių. Vytenis priešakyje tūkstančio penkių šimtų savųjų riterių būrio, tikriausiai suburto iš posėdžiavusių didikų ir jų dvarionių, leidosi į Žemaitiją. Sambijos kariai jau buvo pakeliui atgalios, tokioje vietoje, kuri, jų manymu, nuo visų pavojų slėpė. Bolandas pirm išsiuntė du šimtus raitelių su vienu kryžiuočių riteriu eskortuoti grobio, o pats su rinktiniais riteriais ir ginklanešiais traukė jų užnugaryje. Tuokart buvo didžiojo kunigaikščio netikėtai atakuotas: tuoj pat, per pirmą susirėmimą, žuvo Bolando sūnėnas, vieno rusino riterio ietimi pervertas. Tatai matydamas, dėdė užsimetė ant nugaros skydą, čiupo abiem rankom kardą ir vienu smūgiu nukirto rusinui galvą. Kilo visuotinis mūšis, žuvo narsusis Pilypas Bolandas, kuris per patį įkarštį tikriausiai buvo įveiktojo riterio draugų užpultas. Gyvybės neteko Bernardas iš Hohenšteino ir Jonas Vienuolis, ordino riteriai[2], šešetas, o gal ir daugiau, ginkluotų žmonių. Pergalė, regis, buvo pasiekta. Tuo tarpu tie, kurie buvo priešakyje, gavę žinią apie užnugario puolimą, atskubėjo į pagalbą. Vėl kilusi kova privertė lietuvius trauktis. Žirgai buvo užmušti, didžiuma kariaunos, metusi sunkius

[1] *Dusburg.*— C. 284. Foigtas taiso Dusburgiečio dokumente klaidingai nurodytą datą — 1305 m.

[2] Jarošinas mini devynetą užmuštų kryžiuočių. Žr.: *Dusburg,*— l. c. Animadversio Hartknochii.

ginklus, pasklido, tad ir didysis kunigaikštis su savo pulku ėmė trauktis. Tą kartą lietuvių riteriai neteko septyniolikos savųjų. Kryžiuočiai, įsiutę dėl vado ir jo bendražygių žūties, be gailesčio ėmė žudyti karo belaisvius[1].

1075

1307 m. Kryžiaus žygis. Atėjo kryžiaus karų laikai — apie juos esame anksčiau užsiminę. Tam, kad aiškiau įsivaizduotume politinę ir religinę tautų sumaištį, pakartosime žodžius naujųjų laikų Prūsijos istoriko: „Tais laikais buvo įprasta, jog tėvai arba giminės, kuriam nors mirus iš jų giminės, ypač jei mirtis būdavo netikėta arba nelaukta, aukodavo tam tikrą sumą pinigų kariams, žygiuojantiems į Prūsiją, kad ten dėl mirusiojo sielos išganymo su nekrikščiais kariautų. Toks paprotys buvo ir Čekijoje. Prahos vyskupas Jonas įsitikino, kad tie kareiviai įprato apgaudinėti, mat, paėmę pinigus, užuot keliavę kariauti su nekrikščiais, traukdavo savo keliu arba, nuvykę į Prūsiją, taip trumpai ten užtrukdavo, jog ordinui visai arba labai mažai kuo tepadėdavo. Tada vyskupas savo diecezijoje paskelbė įsakymą, jog, užuot į nepatikimas rankas įdavus, tokios aukos turinčios būti įteikiamos dvasininkams, paskirtiems tam reikalui, ir siunčiamos tiesiai į Prūsiją kryžiuočiams, kurie jomis deramiau pagal paskirtį pasinaudotų“[2]. Tuo metu vokiečiai vėl panoro kovoti su pagonimis, ypač Pareinio krašte didikų vadovaujami, t. y. tie klajūnai riteriai, kurie kryžiuočių valia leidosi panaudojami kovai Žemaitijoje. Todėl 1307 metų pradžioje Prūsijoje susirinko nemaža kariauna kryžiuočių, turinčių norą traukti į Lietuvą. Betgi pernelyg ankstyva žiema stojosi jiems skersai kelio. Kronikininkai pasakoja, kad, be kryžiuočių, ordinas turėjo parengęs tūkstantį keturis šimtus savo raitelių[3].

---

[1] *Dusburg.*— l. c. *percusserunt peccatores in ira sua* (pražuvo nuodėmingieji dėl savo pykčio).
[2] *Voigt.*— B. IV.— S. 206—207.
[3] *Dusburg.*— C. 289; *Kojałowicz.*— P. 231.

1076

1307 m. Kariniai išpuoliai. Tad anas didysis žygis, į Lietuvą rengtas, perniek nuėjo. Tikriausiai pavasarį kryžiuočiai nusprendė būsiant naudingiau duoti savo svečiams darbo prie kokios tvirtovės ar šventyklos statybos. Mažiau tinkamus rankų darbams įtraukdavo į smulkius plėšikautojų žygius, rengiamus komtūrų, pasitelkdami pasienio vienuolynus. Šiuose žygiuose pasižymėjo Ragainės komtūras, vadintas Folradu, kuris, penkerius metus plėšikavęs, įgudo kariauti plėšrūniškai it vilkas, nors kadaise buvo pelnęs užtarimą, kaip sakoma, turėjo gerus pečius. Lietuviai neilgai buvo skolingi — štai taip jie atsakė į tas Folrado žudynes: nemažas būrys, išpuolęs iš Karšuvos pavieto, įsiveržė į Memelio apylinkes, kur vokiečių naujakuriams daug nuostolių buvo pridaręs. Komtūras savo ruožtu kerštaudamas išsiuntė kryžiuočių riterį Hildebrandą iš Rebergo su galingu daliniu užkariauti to pavieto. Pats nedelsdamas išvyko vandens keliu Jūros[1] upe aukštyn, priplaukė tykiai ūkanotą rytą prie Pūtvės pilies, užėmė ir sudegino papilį. O kitą rudenį, kai tas pats papilys buvo atstatytas, o kluonai buvo pilni nuimto laukuose derliaus, vėlei staigiai užpuolė, užgrobė ir pražudė gaisro liepsnose[2].

1077

1307 m. Lietuvių kariaunos dalinio sutriuškinimas. „Lietuviai,— pasakoja Prūsijos kronikininkas,— saugodami pilis, pastatytas pasienyje, apskritai elgiasi šitaip. Jų karalius paskiria tai ar kitai piliai saugoti tam tikrą skaičių ginkluotų vyrų vienam mėnesiui ar ilgesniam tarpsniui; kai baigiasi laikas, jie grįžta namo, o į jų vietą ateina kiti minėtosios sargybos eiti“*. Kartą tokia įgu-

[1] Ši upė dabar nusekus, laivybai visai netinkama. Iš senų aprašymų matyti, kad mūsų vandenų, srūvančių ir telkšančių, lygis labai krito.

[2] *Dusburg.*— C. 290—292.

la, sudaryta iš aštuoniasdešimt penkių vyrų, pakeista Bisėnos pilies sargyboje, turėjo vykti namo. Friderikas Libencelė, Ragainės vicekomtūras, iš savo žvalgų apie tai sužinojęs, su dvejetu bendražygių, devyniolika ordino brolių ir šešiasdešimčia tarnų patraukė Nemunu ir pastojo jiems kelią Kalsių laukuose; ten kilo mūšis, tikriausiai iš pasalų užpuolus, kuriame visi lietuviai žuvo, išskyrus trejetą, bet ir tie pabėgo sužeisti[1].

1078

1307 m. Pūtviečių maištas. Netrukus po to kryžiuočiai vėlei sėkmės sulaukė. Pūtvės pilies vadas buvo vienas rusinas, Lietuvoje ėjęs pasėlių matininko pareigas, didžiojo kunigaikščio rūmų pareigūnas[2]. Jis tikriausiai, tarpininkaujamas Pelužio, pasidavė įkalbinėjimams išduoti. Taigi sutartu laiku atėjo komtūras Folradas, užėmė išduotąją pilį, iššudė įgulą, kitus žmones paėmė į nelaisvę, o tvirtovę sulygino su žeme. Tas klastūnas priėmė katalikų tikėjimą ir pakeitė savo rusišką Prokopijaus vardą Liudviku[3].

1079

1307 m. Karšuvos pavieto gyventojų išsikėlimas. Pastaraisiais metais kryžiuočiai savo puolimais iš Prūsijos buvo žemaičiams neapsakomai įkyrėję. Ragainės komtūras Folradas buvo nežabotas valiūkautojas ir plėšikas.

---

[1] *Dusburg.*— C. 293.

[2] Nors Dusburgietis jį vadina *Lethovinus* (D. 294), manajame egzemplioriuje yra senų laikų prierašas ranka: *Spud Ruthenus Litvanicus. Mensurarius mag. d. Lith. nomn. Procopius inbaptis. Ludovicus* (Spūdas Lietuvos rusinas. Didž[iosios] Liet[uvos] Kunigaikštystės matininkas garbingas, vardu Prokopijus, pakrikštytas Liudviku). *Cronicon. Conventual Regiomont. MS. ad an. 1309.* Tikriausiai buvo *spudnik*, t. y. pasėlių matininkas, nuo rusiško žodžio *spudkartis*, arba tam tikrų senų laikų pasėlių matas (*Jakubowicz.* Słownik Rossyjsko—Polski.— T. II.— S. 406*). Iš jo Dusburgiečio kronikos perrašinėtojas padarė vardą *Spudo.*

[3] *Dusburg.*— l. c.

Ypač stengėsi užimti Karšuvos pavietą, esantį kaimynystėje, prie Memelio žemės, todėl nuolatiniais antpuoliais nedavė ramybės tenykščiams gyventojams. Šie gynėsi iš paskutiniųjų, galop, pamatę sunaikintas savo gyvenvietes ir dvi — Skronaitės ir Bebirvaitės — tvirtoves, visiškai paliko savo žemę ir išsikraustė kažkur į kitą provinciją. Kryžiuočiai sunaikino tas pilaites pėdsako nepalikdami; jokio tų vietovių atminimo neliko, juk ištisas pavietas ilgiems metams buvo paverstas dykromis[1].

1080

1307 m. Trečiasis Lenkijos puolimas. Ar tai pasigviešę grobio, lengvai įgyjamo, ar Mazovijos, o gal pačios Didžiosios Lenkijos siundomi, šiaip ar taip, lietuviai dar vis norėjo pulti tą nelaimingą kraštą. Regis, 1307 metais didžiulė gauja plėšikautojų iš Gardino nužygiavo į Didžiąją Lenkiją, kur Kališo ir Seradzo kunigaikštystėse pridarė neapsakomai daug žalos, patys atpildo išvengę[2].

1081

1307 m. Polocko prijungimas. Tuo metu Lietuvai taip savotiškai susiklostė aplinkybės, kad didysis kunigaikštis turėjo nepaliaujamai kariauti su vokiečiais, antra vertus, tiesti jiems draugišką ranką, remti mūšiuose ir visokeriopai bendrauti. Panašios aplinkybės buvo ir užimant Polocką 1307 metais. Yra žinoma, kad ši kunigaikštystė su savo miestu — sostine, kuriai vienąsyk mažiau, kitąsyk daugiau žemių ir kraštų buvo pavaldžių, buvo Lietuvos kunigaikščių nuosavybė nuo tada, kai užgrobė Mingaila, nors vėliau būta įvairių politinių manevrų. Valdant Mindaugui, kai Tautvila prieš savo valią tapo Polocko valdovu, padovanojo kunigaikštystę Rygos Švenčiausiosios

[1] Ten pat.— D. 259.
[2] *Naruszewicz.*— T. V.— S. 309.

Mergelės bažnyčiai, tai yra arkivyskupui[1]. Vėliau, kai Mindaugas gavo karaliaus vardą, nepaniekino šios dovanos, turėsiančios tikslą naudos po Tautvilos mirties, o jį patį paliko ligi gyvos galvos šios dalies valdytoju. Po Tautvilos mirties arkivyskupas galbūt veržėsi užvaldyti Polocką, tačiau negalėjo savo teisių išlaikyti, kadangi Daumantai — Pskovietis ir Uteniškis — užėmė šią žemę; ji priklauso Lietuvai. Bet kai revoliucija, įskelta Daumanto Uteniškio, atėmė jam gyvybę, nors Romuntas laikinai buvo užėmęs, Daumantas Pskovietis turėjo valdyti Polocką per savo vietininką. Kadangi buvo galingas prie Dauguvos esančiuose kraštuose, nenorėjo netekti čia valdžios, sykį užėmęs ir iš savo rankų atidavęs anam Daumantui. Tiktai po Pskoviečio mirties arkivyskupas galėjo šiaip taip užgrobti Polocką. Vėliau jį valdė kryžiuočiai, per tarpusavio barnius atidavę miestą Rygos arkikatedrai. Dabar, 1307 metais, jie pardavė šią kunigaikštystę su miestu didžiajam kunigaikščiui, kuris pasodino ten savo sūnų Vainių su Polocko kunigaikščio titulu; tasai kuni-

---

[1] *Regnum Polochense quod quondam rex Polachensis ad fidem christi conversus prolem non habens legitimam, eidem ecclesiae Rigensi contulerat pro animae suae salutem, eisdem paganis* (Lithuanis) *non absque iactura multitudinis innumerae fidelium demisserunt, cuius occasione duae solennes cathedrales, Colomen et Ruthenen, ecclesiae, consistentes in regno praedicto totaliter sunt deletae, quibus castro et regno ad manus infidelium totaliter devolutis, dicti pagani a locis confinium repulsis fidelibus, magnam partem dictarum provinciarum, tunc fidelium multitudine populosam in solitudinem redegerunt, iisdem fidelibus partim peremptis gladio, partim eorundem paganorum miserabili jugo suppositis perpetuo servitutis.* (Kitados Polocko karalius, atsivertęs į Kristaus tikėjimą, neturėdamas teisėto įpėdinio, tai pačiai Rygos bažnyčiai paskyrė savo sielos išganymui Polocko karalystę. Dėl tų pačių pagonių lietuvių įsiveržimo žuvo nesuskaičiuojama daugybė tikinčiųjų, dvi iškilmingos katedros-bažnyčios — Kolomna ir Rutėna, esančios minėtoje karalystėje, buvo visiškai sunaikintos. Joms su pilimi ir karalyste į netikėlių rankas visiškai patekus, vadinamieji pagonys, iš kaimyninių vietovių atsitraukus tikintiesiems, didžiumą minėtų provincijų, tada gausiai gyvenamą tikinčiųjų apiplėštą be pagalbos paliko. Tų pačių tikinčiųjų dalį kardu sunaikino, kita dalis pateko į šitų pagonių apverktino jungo amžiną vergiją) (Iš Dogelio rinkinio, 1309 m.).

gaikštis priėmė krikščionybę su Rytų apeigomis[1]. Kada buvo šis lietuvių nusiaubimas, apie kurį citata iš dokumento aukščiau yra pateikta, negalima tiksliai sužinoti, aišku tik tai, kad tarp Tautvilos mirties ir Vytenio atėjimo į valdžią, tikriausiai per maištus ir revoliuciją, kuri kitą dinastiją soste įtvirtino ir nuo jo nustūmė. Apskritai krivičių ir Polocko istorija laukia savo rašytojo.

1082

1308 m. Taika. 1308 metai Lietuvai buvo ramūs. Kryžiuočiai, matydami, kad nekliudomi lietuviai nedrumsčia jų gyvenviečių rimties, tąsyk paliko pagonis ramybėje. Jų atakos persikėlė už Vyslos; sumanė krikščionis pavergti jausdami tam kažkokią silpnybę: Gdanskas ir Švecas jiems buvo tikra pagunda, Pamarys — pažadėtoji žemė. Tačiau nesileiskime į neesminius dalykus, nors įterpėme tarp išskirtinių, tai yra taikos, metų minėtus metus; grįžkime prie pasakojimų, ganėtinai monotoniškų, apie karus.

1083

1308 m. Sambijos užpuolimas. Kilmingi žemaičių valdovai Manstas ir Sudargas, surinkę bajorus ir kareivius, 1308 metų pabaigoje, Šv. Grigaliaus dieną (gruodžio 17-ąją), persikėlę per užšalusius vandenis, pro naują pilį, Kuršių nerijoje esančią, nusigavo į Sambiją, kur nežmoniškai nusiaubė Pavundos ir Rudavos sritis. Tuomet juos pasiekė žinia, kad artinasi kryžiuočiai su labai nemaža kariuomene. Todėl, nelaukdami dienos, vidury ilgos nakties taip ėmė skubėti, kad išėjo nepasisotinę po netrumpos viešnagės priešų žemėje, trukusios šešias savaites; tai

[1] Kad Vainius buvo Vytenio sūnus, o Gvaželučio ir Gedimino brolis, liudija mūsų genealogai (žr. III genealoginę lentelę). Taip pat: *Hlebowicz.* Żywot Witolda (prie jo genealoginė lentelė, sudaryta pono Onacevičiaus)*. Vainiaus sūnus buvo Liubka, vokiečių nužudytas prie Izborsko 1341 m. Apie Polocko pirkimą žr.: *Stryjkowski.*— S. 335.

retas pavyzdys istorijoje[1]. Iš to darome išvadą, kad iš anksto turėjęs būti koks nors susitarimas su kryžiuočiais dėl paliaubų ir apibrėžtas laiko, kuris sulig Šv. Jurgio diena baigėsi.

1084

1310 m. Livonijos užpuolimas. Po tokio nuniokojimo didesnės dalies vienos iš gražiausių provincijų kryžiuočiai nieko svarbaus nenuveikė, kaip buvo įpratę kitais kartais — rengti keršto žygius, nors, aišku, plėšikų išpuolių netrūko. Lietuviai ketino pabandyti užpulti ir Livoniją. Dėl to Gvaželutis, didžiojo kunigaikščio sūnus, išsirengė su kariuomene už Dauguvos, ir jam labai pasisekė. Kitais metais, toliau puldamas tuos Livonijos kryžiuočių kraštus, didysis kunigaikštis Vytenis pats iššygiavo į Livoniją ir apsupo Ropos pilį[2]. Tačiau daugiau apie tuos ketinimus nieko nežinome.

1085

1311 m. Prūsijos užpuolimas. 1311-aisiais prasidėjo didieji nederliaus metai Šiaurės Europoje ir iš to kylančios žmonių nelaimės. Tie metai, garsūs didžiuoju saulės užtemimu, prasidėjo labai šlapia vasara, javai supuvo laukuose, visoje Lietuvoje trūko maisto[3]. Maisto atgabenti iš užsienio nebuvo taip lengva kaip dabar, be to, trukdė ir kivirčai su kryžiuočiais dėl naudojimo šiam tikslui laivybai tinkamų upių.

Būtinybė privertė užimti jėga tai, ko nebuvo galima gauti už pinigus. Su tokiu sumanymu didysis kunigaikštis didelės kariuomenės priešakyje apie Užgavėnes įsibrovė į Prūsiją. Sambija ir Natangija buvo nuniokotos

---

[1] *Dusburg.*— C. 297, *Koałowicz.*— P. 234.
[2] Strijkovskis, pagal kažkokią seną Livonijos kroniką (p. 273).
[3] Saulės užtemimas buvo sausio 31 d.; apie lietingą vasarą Strijkovskis taip pat rašo (ten pat).

ir apiplėštos. Tačiau nė vienas kryžiuočių būrys nedrįso pasirodyti iš įtvirtintų pilių. Lietuviai neapsakomai greitai perbėgdavo labiausiai gyvenamus, labiausiai pasiturinčius valsčius, atimdavo javus, galvijų prieauglį, vertingiausius rakandus, žuvusių beveik nebuvo, kadangi pavienių užmuštų plėšikų arba priklydėlių prie to priskirti negalima. Belaisvių paimta visai mažai: gal vos penkis šimtus istorija mini. Antpuolis truko devynetą dienų, pasak kitų, dukart tiek. Greitai kryžiuočiai gavo žinią apie atsitraukimą. Karaliaučiaus komtūras Friderikas Vildenbergas su parengta kariuomene, kurioje buvo nemažas vitingų būrys, susijungė su Ragainės ir Įsruties riteriais, vadovaujamais savų komandorų. Taigi didžiulė kariuomenė su vėliavomis — didžiąja ordino Dievo Motinos ir riterių šv. Jurgio — patraukė įkandin lietuvių. Tuo metu kryžiuotis Otonas iš Bergo su penkiais savo kolegomis lengvosios kavalerijos būrio iš Natangijos priešakyje buvo nusiųstas keliu į Gardiną, kad sukliudytų grįžti lietuviams, kurie, atrodo, rengėsi ta kryptimi keliauti. Tačiau kariuomenė nužygiavo kitu keliu, Karaliaučiaus komtūras ją aptiko tik tada, kai, peržengę sieną, savo žemėje dalijosi laimikį, o dievams buvo aukojamos dėkingumo aukos. Įsitraukę į vaišes, įprastas tokiomis aplinkybėmis, leido priešininkui taip sėkmingai užpulti savo stovyklą ir taip toli įsiskverbti, kad vos sugebėjo jį atremti. Panika apėmė pačius narsiausius: visi pakriko, daug žuvo vietoje. Patsai didysis kunigaikštis, užpultas tada, kai sėdėjo prie pietų stalo, vos spėjo nusigauti iki žirgo. Nukentėjo grobis, ir visa stovykla atiteko nugalėtojams, daug į nelaisvę buvo paimta.

To susitikimo vieta turėjo būti už dešiniojo Šešupės kranto, tarp šios upės ir Junigedos tvirtovės. Vengdamas kelio, vedančio iš Natangijos į Gardiną, kuriame apie kryžiuočių būrį galėjo būti gauta žinia, išsiųsta trumpiausiu keliu, didysis kunigaikštis pasuko Šešupės link ir ėjo į Nemuno traktą per Junigedą. Tai dar kartą patvirtina žinią, pateiktą kronikose, kad po šios pergalės

kryžiuočiai plėšikavo Pagraudės paviete, kuriame nežmoniškai žiaurių dalykų pridarė. O kryžiuočio Otono iš Bergo būrys nusigavo net iki Gardino; niekur neaptikę Lietuvos kariuomenės, paplėšikavo kaip paprastai ir su grobiu grįžo į Prūsiją.

1086

1311 m. Antrasis antpuolis. Neprabėgo nė du mėnesiai, o didysis kunigaikštis, vėl surinkęs gausią kariuomenę, balandžio trečiąją įsiveržė į Varmiją su keturiais tūkstančiais rinktinių raitelių. Antpuoliai pasiekė net Braunsbergą. Plėšikauta taip sėkmingai ir taip sparčiai, kad per kelias dienas jokio kaimo, nesutvirtinto gynybos priemonėmis, toje provincijoje nepaliesto neliko. Bažnyčios sugriautos, kunigai nuskriausti, neišmatuojamas grobis — aukso, sidabro, gyvulių, rakandų — paimtas. Vien tik belaisvių buvo keliolika tūkstančių; kas negalėjo pasipriešinti ar pasipriešino, žuvo nuo kardo. Po spartaus Varmijos nusiaubimo[1], lietuviai patraukė į Bartos žemę, ten sustojo atsipūsti aukštumoje, netoli Vaplaukio, arba Vaplaučio, kaimo, Rastenburgo apylinkėse, ir aptvėrė stovyklą. Pasirodo, tada, kai didysis kunigaikštis apžiūrinėjo prisiplėštą grobį, jam į akis krito bažnytinis indas su Švenčiausiuoju sakramentu. Paėmęs jį ir atsigręžęs į belaisvius krikščionis, pasakė: „Ar tai ir yra jūsų Dievas? Kodėl jis nepadeda jums kaip mums mūsų dievai? Matote, koks jis bejėgis, aš jums įrodysiu.“ Tada trenkė į žemę, apspjovė ir koja užmynė pridurdamas: „Nesijaudinkite dėl to savo Dievo! Ką gi jūs garbinate? Duoną? Duona negali būti Dievas, tai apgaulė, kuriai paklūstate; žiurėkite į mano galią, kurią man mūsų dievai suteikė, prilinkite mūsų tikėjimą, kadangi jūsų Dievas nei jūsų, nei pats savęs apginti negali. O mūsų dievai pasirūpino,

[1] Kronikininkai tiktai trimis dienomis suklydo apibrėždami to antpuolio laiką, tikriausiai nenorėjo sugėdinti kryžiuočių, kad nesugebėjo pasipriešinti dėl laiko stokos. *Cronica Oliviensis* (p. 43) ir *Annal. Oliv.* (p. 38), kaip pažymėjo ponas Foigtas, sujungia į vieną to ir ankstesnio antpuolio laiką ir suskaičiuoja 18 dienų.

kad jūs atsidurtumėte mano nelaisvėje“[1]. Krikščionys, tokios kalbos nustebinti, persigandę aptilo. Juos pritrenkė piktžodžiavimai, tikriausiai įkaušusio valdovo. Visa tai vyko vakarop. O galingasis krikščionių Dievas rytojaus dieną parodė grėsmingą savo dešiniąją.

1087

1311 m. Mūšis Vaplaukio lauke. Tuo metu paskui besitraukiančius lietuvius žygiavo Henrikas iš Plockės, didysis ordino komtūras[2], priešakyje aštuoniasdešimties kryžiuočių riterių, kartu su juo buvo gausus asmeninės kariuomenės būrys; pakeliui prisidėjo kiti būriai, taigi tik riterių buvo šimtas penkiasdešimt. Tą patį vakarą, kurį mes minėjome, lietuvių stovyklos akiratyje pasirodė priešininkai. Jie įsikūrė nakčiai, atsižvelgdami į aplinkybes ir savo užmačias. Vos tiktai ėmė švisti, kryžiuočiai įžūliai subruzdo vienu metu iš visų pusių. Tačiau lietuviai buvo puikiai pasirengę ir atrėmė pirmą svarbiausią ataką; žuvo penkiasdešimt priešų. Antrajai atakai uždaromis rikiuotėmis arba kolona vadovavo pats Henrikas; krikščionys, nepaisydami strėlių krušos, sviedinių, akmenų ir kuokų, žygiavo tiesiai į tvoras nesvyruodami, negaišdami nė akimirkos. Tuo metu, kai prisiartino ir kai apšaudymas buvo ypač kurtinamas, komtūras iš Kristburgo Giunteris Arnšteinas su rinktiniu būriu smogė iš sparno šauliams, ginantiems priėjimą prie įtvirtinimų, pralaužė užtvaras, įsiveržė pro tvoras ir drąsiai smogę sukėlė sumaištį, o šaulių veiksmai aprimo. Naudodamiesi šiuo momentu, puolantieji iš priekio sulaužė tvorą ir praleido pro ją sunkiai ginkluotų raitelių koloną su didžiąja ordino vėliava. Stiprus šios kolonos puolimas nušlavė viską, pra-

[1] *Dusburg.*— C. 303. Jis šią kalbą išrašė sutrumpintai. Tačiau kiti kronikininkai taip ją atkūrė, kaip mes pateikiame pažodžiui. Žr.: *Voigt.*— B. IV.— S. 280.

[2] Kai didieji magistrai persikėlė gyventi į Prūsiją, didžiojo komtūro pareigybė buvo pakeista į provincijos magistro pareigybę. Tas Henrikas išties galėjo būti koks nors Mazovijos didikas arba kilęs iš tenykščių kunigaikščių.

laužė patį smarkiausią pasipriešinimą, išstūmė visą lietuvių kariuomenę į lauką, atvirą iš visų pusių. Lietuviai pradėjo rikiuotis, tačiau kiti priešo raitelių būriai, atakuodami iš visų pusių, kliudė jiems. Tvarkingai išrikiuota kariuomenė virto įvairialype minia, gurguolės pakriko, kryžiuočiai vėl ėmė rikiuotis kolona, rengdamiesi svarbiausiai atakai. Tuomet prasidėjo visiška netvarka, sumaištis: dalinės kautynės pakrikais būreliais, gaudynės ir pavieniai susidūrimai. Patsai didysis kunigaikštis su negausiu asmeninės sargybos būriu susirėmė su besivejančiais ir buvo sužeistas smūgiu į galvą kryžiuočio, vardu Dusmeris. Už išsigelbėjimą turėjo būti dėkingas savo protui, žirgo vikrumui, labiausiai — kryžiuočių nepastabumui. Šie buvo jau beveik atkirtę jį nuo vienintelio kelio, kuriuo galėjo išsigelbėti, bet jis, ilgiau nelaukdamas, užbėgo jiems už akių. Šie atlaisvino kelią ir pasuko į kitą pusę. Grobį ir stovyklą belaisviai, išsivadavę iš sargybos, pradėjo užimti; žuvusių arba paimtų į nelaisvę kronikininkai neskaičiuoja.

Persekiojimas truko ilgiau nei dieną, tuokart žuvusių ir belaisvių buvo nemažai; kai kurie nuskendo ežere ir meldynuose, įvaryti į tankias girias, vargiai galėjo išbristi. Didysis komtūras, kitą rytą grįžęs iš gaudynių, mūšio lauke buvo sutiktas džiaugsmo šūksniais ir pašlovinimais, jis aukojo Dievui, pergalių suteikėjui, padėkos maldas kalbėjo. Tai dienai atminti kryžiuočiai pastatė Torunėje vienuolėms vienuolyną, turtingai įrengtą. Laimikis, užgrobtas krašte ir lietuviams priklausantis, buvo labai didelis; vien tik arklių buvo du tūkstančiai aštuoni šimtai. Tiksliausia mūšio data būtų 1311 metų balandžio 7-oji[1].

1088

1311 m. Išpuolis prieš žemaičius. Prasidėjus vasarai, jaunas riteris, Brandenburgo komtūras Gebhardas iš Mansfeldo su nemažu būriu riterių, tūkstančiu penkiais

[1] Visas šis aprašymas paremtas geriausiais šaltiniais, pono Foigto nurodytais ir kritiškai paaiškintais.

šimtais ginkluotų kareivių įsiveržė į Lietuvą plėšti ir siaubti Pagraudės pavieto. Bet kai buvo begrįžtą iš šio žygio, gausybė Žemaičių bajorų, vadovaujamų iškiliausių savo didikų Manstо, Masiaus ir Sudargo, puolė einančius iš jų krašto. Mūšis būtų prasidėjęs vokiečiams visiškai nepalankioje vietoje, ir jie tikriausiai nebūtų kojų išnešę, jeigu Manstas, žmogus gerbiamas dėl didžios išminties, nebūtų atkalbėjęs pulti visu smarkumu — ar dėl kokių burtų, ar įtaręs išdavikišką pasalą, tuščios baimės pagautas. Šis atsitiktinumas išgelbėjo kryžiuočius, kurie, palikę belaisvius ir grobį, be atodairos puolė bėgti siaurais klystkeliais. Po šio įvykio lietuviai klausinėjo pasienio forpostuose, kas buvo šio užpuolikų dalinio vadovas. Atsakyta: komtūras iš Brandenburgo, jaunas riteris, dar be barzdos. Perduokite, sakė, jam, kad nesulauks brandaus amžiaus, jeigu dar kartą panorės įgyvendinti tokį drąsų sumanymą su tokia maža saujele žmonių[1].

1089

1311 m. Žygis į Gardiną. Kryžiuočių vienuolyne Balgoje nelaisvėje buvo vienas bajorų kilmės lietuvis, didžiojo kunigaikščio dvariškis, tai yra turtų valdytojas. Jis vokiečiams pareiškė, jog paleistas į laisvę sugebėtų atiduoti jiems Gardino pilį. Ordino vyresnieji su tuo noriai sutiko, ir godumas juos taip apakino, kad patsai didysis komtūras su surinkta penkių tūkstančių kariuomene išžygiavo šio sumanymo įgyvendinti. Tačiau lietuvis pajuto sąžinės graužimą ir rado būdą pranešti didžiajam kunigaikščiui apie viską. Henrikas iš Plockės būtų brangiai už šį lengvabūdiškumą sumokėjęs, jeigu prie pat Gardino jam nebūtų pasisekę sugauti vieno senio, siųsto iš miesto į žvalgybą, iš kurio sužinojo, kad Vytenis su didžiule kariuomene jau prie Gardino; tikriausiai perkė-

[1] *Dusburg.*— C. 304.

toje per Nemuną, kai kryžiuočiai persiskyrė, viena jų dalis, per upę persikėlusi, buvo iššudyta, o kita imta persekiotl. Henrikas, išgąsdintas tos žinios, kurios teisingumu įsitikino, skubiai grįžo atgal keliu, kuriuo buvo atėjęs[1].

1090

1311 m. Žygis į Šalčininkus. Kad ištaisytų ankstesnę nesėkmę, trečią atsakomąjį žygį tais pačiais metais sumanė didysis komtūras su kariuomene, kurioje buvo šimtas penkiasdešimt vien tik ordino riterių ir, be gausios kavalerijos, du tūkstančiai kareivių pėstininkų. Artinantis prie Gardino, buvo sugautas pasienio sargybinis, kuris patikino, kad lietuviai apie šį žygį nieko nežino, kad dabar traukia pulkas, turintis penkiasdešimt žirgų, o jo tikslas — parinkti vietą didžiojo kunigaikščio dvaro medžioklei. Tie žmonės buvo sučiupti ir užmušti. Keldamiesi į dešinįjį Nemuno krantą, kryžiuočiai pateko į Šalčininkų (*Salsenicki*), arba lietuviškai Druskininkų, pavietą, kuriame iki tol kryžiuočių kariuomenės niekas neregėjo. Viskas buvo nusiaubta, apiplėštos trys pilaitės šiame žmonių gyvenamame ir turtingame krašte. Daugybė kaimiečių iškapota, didžiulis laimikis ir septyni šimtai belaisvių pagrobta, o plėšikautojai sėkmingai grįžo už Nemuno; šis siaubas truko tiktai tris dienas[2].

1091

1311—1313 m. Badas, epidemijos. Dėl labai blogų metų nesiliovė nederliai, krušos, liūtys, keisčiausios atmosferos permainos sugriaudavo paskutines žemdirbio viltis. Livonija, Lietuva, Rusia, Lenkija, Mazovija, Prūsija neturėjo javų duonai. Vidurio Lietuva, ypač Peluzija, turinti tokių puikių žemių, viso derliaus suskaičiuoti nepa-

[1] *Dusburg.*— C. 305.
[2] *Dusburg.*— C. 306. Užpuolimo trukmė nuo birželio 17 iki 19 imtinai. Žr.: *Voigt.*— B. IV.— S. 284.

jėgdavo, o dabar dėl nuolatinių negandų prarado derlių[1]. Kometos rodėsi danguje, o badas, ligos, maras — žemėje. Neturtingi žmonės mito bjauriausiais dalykais; buvo valgomi lavonai. Mirtis vis plačiau viešpatavo žemėje, nyko žmonių giminė. Kaimyninių valstybių kronikininkai su didžiu siaubu aprašo tuos laikus ir vis pasikartojančią maro epidemiją. Tai truko penkerius, kur ne kur ir daugiau metų, Lietuvoje, rodos, trumpiau[2].

---

[1] Žinau Lietuvoje tokių vietų, tarp kurių yra ir gimtasis mano kaimiūkštis, kuriose niekados nėra buvę tikro nederliaus, tai yra vasariniai grūdai niekad mažiau negu du, žieminiai — negu tris grūdus nėra davę, tačiau pernelyg lietingos ir šaltos vasaros arba kruša gali sunaikinti visą rūpestingiausio žemdirbio viltį.

[2] Kronikininkai nesutaria dėl tų nederliaus ir maro datų: vieni nutęsia iki 1317 m., kiti — tiktai iki 1313 m. Skirtumas turėtų būti dėl to, kad ne visur vienu metu ši nelaimė prasidėjo ir baigėsi. Anoniminis Gniezno arkidiakonas apie 1315 metus pasakoja: *Acerba quaedam fames Poloniam omnem annis aliquot afflixit, cuius modi nemo vel prolixissime aetatis fuisset, antea suo tempore contigisse poterat meminisse. Multi alienos liberos ad famem depellendam intercipiebant, neque a propriis etiam natis sibi temperabant. Nonnulli cadavera in patibulum actorum rapuerunt, ut rugientem implerent ventrem* (Žiaurus badas visą Lenkiją per keletą metų visiškai nuniokojo, toks didis ir taip plačiai išplitęs buvo, kad niekas savo amžiuje neprisimena, jog iki tol būtų taip atsitikę. Daugelis svetimus vaikus, bado išvarytus, pagrobdavo ir netgi savus gimusius pasilaikydavo. Kai kurie nusikaltusių lavonus, esančius kartuvėse, naikino, kad urzgiantį pilvą pasotintų). *Chronica Belgic. ap. Pistor.* (t. III— P. 307) Dar prideda: *Mortifera pestis inhoruit et valida fames invaluiti, adeo ut plerique pauperes cadavera pecudum sicuti canes, crudo etgramina pratorum sicut boves incocta comederunt* (Mirtį nešantis maras pakilo ir galingasis badas sustiprėjo dar labiau, kai daugybė vargšų gyvulių lavonus kaip šunes žiauriai ir pievų žoles tarsi jaučiai nevirtas rijo). Dusburgietis praleidžia šią vietą, nors pats buvo to liudininkas, bet jo kronikoje, išlikusioje iki mūsų laikų, yra praleidimų ir pakeitimų. Apie kometą vis dėlto 303 skirsnyje pasakoja: *Anno Dn. MCCCXIII circa festum B. Gregorii* (17 Listop.) *apparuit cometa in sero X diebus vertens comam ad Italiam* (1313 Viešpaties metais apie vysk. Grigaliaus šventę (lapkr. 17) iš tikrųjų 10 dienų rodėsi kometa, pakreipus uodegą į Italiją). Prie tų metų fenomenų priklauso netikėtai pasirodžiusi Prūsijos ir Kuršo pakrantėse pusiau žuvis. Dusburgiečio reziumuotojas 1313 metais rašo: *In Prussia tota captura allocum periit, quae antea fructuosa fuit et utilis* (Prūsijoje visas geras, kalbama, pražuvo, nors iki tol buvo ir derlinga, ir naudinga). Apie nederlius rašo rusų ir Livonijos kronikos. Žr.: *Karamzin* (įvairių metų pastabos); *Hylzen.* Inflanty.—S. 41.

1313 m. Kristmemelio įkūrimas. Kol žmones kamavo liek sielvartų ir nelaimių, kryžiuočiai nesiliovė galvoti apie karą, užkariavimus, savo nelemtų turtų gausinimą. Didysis magistras Karolis Befartas, neseniai perėmęs vadovavimą ordinui, sumanė pasinaudoti aplinkybėmis — nusilpusiomis Lietuvos žmonių jėgomis ir parodyti savo reikšmingumą valdant ordiną.

Jam patiko mintis užkariauti Žemaitiją ir teritoriją pastūmėti gilyn į Lietuvą. Norint šitai įrodyti, privalu buvo turėti prie Nemuno, į viršų nuo Ragainės, įtvirtintų pozicijų, kuriose galima būtų išlaikyti įgulą, prisidedančią prie naujų užkariavimų. 1313 metais tarp didžiojo kunigaikščio Vytenio ir kryžiuočių buvo paliaubos, sudarytos dar praėjusiais metais per susitikimą su didžiuoju magistru[1], kurios, regis, baigėsi per Viešpaties Prisikėlimo iš mirusių šventę. Tuomet didysis magistras pasiuntė iš Ragainės kariuomenę ir medžiagų atsargą, reikalingą amatininkams, per Užgirio kraštą sausuma prie Nemuno. Tie, apėję Junigedą, nusigavo aukščiau, iki kairiojo upės kranto, nutiesė valčių tiltą nuo kranto iki kranto, ir abiejuose galuose buvo įkurtos įtvirtintos stovyklos. Priešais tą tiltą, ant dešiniajame krante iškilusios aukštumos, prieinamos iš visų pusių ir stiprios dėl palankios padėties, buvo pastatyta tvirtovė, arba pilis. Tuo metu

[1] Apie šį susitikimą neturime daugiau duomenų, tiktai Vygandas Marburgietis trumpai užsimena ties 1312 metais vertime iš lotynų kalbos: *Post brevo intervallum factae sunt treurgae* (Po trumpo laikotarpio buvo sudarytos paliaubos). Ir cituoja Vytenio pokalbį su didžiuoju magistru: *Rex agit praeceptoribus: unus e vobis, cuius caput ferreum fuit, molestavit me, quem libens adhuc viderem. Magister quoque destinavit ei cum Dusmer dictum Cui rex: tuo acuto gladio me quasi interfecisset; et ait sic actum fuisset, si mei expectaretis...* (Karalius sako mokytojams: vienas iš jūsų, kurio buvo galva geležinė, mane sužeidė, kuris man iki šiol buvo malonus. Magistras taip pat perdavė jam, kad tai minėtas Dusmeris, kuriam karalius: tu aštriu kardu mane beveik užmušęs būtum; ir patvirtino, taip buvo pasakyta, kad manęs bijotumėte...). Čia kalbama apie sužeidimą mūšyje prie Vaplaukio.

jūra plaukė iš Elbliongo siųsti laivai su maistu ir medžiagomis Nemuno žiočių link; jie turėjo aukštupiu prisiartinti prie naujosios tvirtovės. Tačiau audros nublokšti į atvirą jūrą, visi paskendo su ketvertu ordino riterių ir keturiais šimtais kareivių. Bet, nepaisant to, tvirtovė parinktoje vietoje iškilo su gausios kariuomenės pagalba ir priedanga. Lietuviai nedrįso kliudyti, žiūrėjo su nuostaba į nematytos konstrukcijos tiltą, tuo labiau per tokią plačią upę[1]. Dirbo penki tūkstančiai kareivių, taip įtemptai ir skubinai, kad per keturias savaites buvo tiek padaryta, jog galima buvo pašventinti. Koplyčioje buvo sustatytos relikvijos, atlaikytos šventos mišios. Tvirtovė Kristaus garbei pavadinta Kristmemeliu, tai reiškia — Kristaus Nemunas. Buvo paskirtas komtūras, kuris su atitinkamu būriu riterių ir visu vienuolynu vadovavo gausiai įgulai[2]. Vykstant statybai, buvo atžygiavęs didysis kunigaikštis su kariuomene, iš tolo sekė ir buvo liudininkas atvykstančios pagelbėti naujos kariuomenės, tikriausiai turinčios sudaryti įgulą, vadovaujamą komtūro iš Ragainės, kuris vien tik mokytų balistininkų atvedė šešias dešimtis. Tad nieko nesiimdamas atsitraukė ir visą dėmesį sutelkė į savo artimiausią Bisėnos pilį.

1093

1313 m. Bisėnos užpuolimas. Tačiau šioms kryžiuočių užmačioms trukdė Panemunės pilys, ypač Bisėna; ji kliudė žygiams į Žemaitiją ir Aukštaitiją. Todėl, trokšdamas tą pilį atimti, patsai Henrikas iš Plockės, tuomet didysis ordino maršalka, su gausia kariuomene apsupo Bisėną. Kitas būrys, atplaukęs Nemunu, užėmė salą, susiformavusią tarp Dubysos ir Nemuno vagų, kurioje buvo Romuvos šventykla, sunaikinta Libencelės (§ 1037). Iš šios

[1] Nemunas toje vietoje yra iki 200—500 lietuviškų sieksnių pločio.

[2] *Dusburg.*— C. 308; *Schütz.*— S. 57; *Luc. David.*— B. V.—S. 180; *Voigt.*— B. IV.— S. 299—300.

vietos nutiesus tiltą per Dubysos atšaką, buvo atgabenta mašinos ir pabūklai, reikalingi tvirtovei šturmuoti. Vis dėlto, sugaišęs nemažai laiko, maršalka, kai nepavyko visi mėginimai užgrobti ir kai nebuvo įstengta nieko padaryti, turėjo atsitraukti netekęs savo žmonių; ypač daug buvo sužeistų[1]. Šios apgulties detalę Lukas Davidas paėmė iš Grunau kronikos: šis, kaip vokiečių šalininkas, nors išsako abejones, vis dėlto yra vienintelis iš visų tos šalies kronikininkų, dažniausiai teisingai vertinantis lietuvius ir smerkiantis kryžiuočius už jų elgesį su šiais, todėl turime gerbti jį už neretai drąsiai sakomą tiesą, nors daugelis jo kronikos vietų nėra patikimos[2]. Pasak jo, didysis kunigaikštis su savo kariuomene iš tolo sekė kryžiuočius; kaip tik statant Kristmemelį, kai jis nedrįso pulti šios tvirtovės, stiprinamos jo akyse ir saugojamos keturių tūkstančių kariuomenės, vadovaujamos maršalkos Henriko, apsimetė užsidaręs Bisėnos tvirtovėje. Dėl to ir buvo surengtas jos puolimas, apie kurį kalbame. Tačiau didysis kunigaikštis įsakė padaryti pavojingą perkasą toje vietoje, kurioje buvo patogu priartėti prie priemiesčio. Tas perkasas, arba gilus griovys, buvo užmaskuotas velėna ir, kai maršalka vedė savo kariauną šturmuoti priemiesčio vartų, įlūžo griovio perdengimai; įgriuvo jis pats ir daugelis jo žmonių, kurie buvo vos ne vos ištraukti. Tokioje sumaištyje daug jo karių buvo išžudyta su rankinio valdymo svaidomaisiais pabūklais[3]. Šio pasakojimo teisingumą patvirtina dar ir tai, kad priemiestis net nebuvo tąkart paimtas, antrąja ataka jį sudegino vokiečiai; pasak paties Dusburgiečio, nemažai laiko maršalka sugaišo atakai. Šios karinės išdaigos niekas neužginčija, nes po to įvykio galėjo būti vėl puolama iš kitų tvirtovės pusių.

---

[1] *Dusburg.*— C. 309.

[2] Taikliai jį apibūdino Bajeris: *Laudo libertatem eius etian ubi dissentio* (Gerbiu jo savarankiškumą net tada, kai esu kitos nuomonės). Žr.: *Kotzebue.* Preuss *a. Gesch.*— B. I.— S. XXIV.

[3] *Luc. David.*— B. V.— S. 182, 183.

1313 m. Karas vandenyse. Labiausiai šį sumanymą įgyvendinti tikėjosi komtūras iš Ragainės Verneris[1], statydindamas ypatingiausios konstrukcijos karo laivą. Tai buvo plokščias laivas su sutvirtintais kraštais, šaudymo angomis plaukiojančios baterijos arba mažos pilaitės pavyzdžiu. Jam buvo priskirta keletas laivų, būdingų eskortui. Su tuo laivynu jis nuplaukė Nemuno aukštupiu prie Junigedos tvirtovės. Jo sumanymas buvo sunaikinti prie upės esančius uosto įtvirtinimus, tai reiškė užgrobti prie upės esančias vietoves, kuriose įtvirtinimo priedanga tapę ginkluoti laiveliai užpuldinėjo plaukiančias priešo valtis ir įvairios paskirties laivus; tai nereiškė, jog buvo ketinama užimti lietuvių tvirtoves, nors tokią mintį perša kronikininkai, kadangi mano žinios apie Nemuno pakrantes ir tenykščius miestelius neleidžia su tuo sutikti. Jie buvo tolokai nuo upės kranto, taip aukštai ir taip atokiai, kad jokiu būdu net šiandieniais pabūklais ginkluota baterija negalėtų jiems pakenkti, išskyrus bombardavimą. Kad ir kaip ten būtų, Vernerio atradimas nenusisekė: plaukiojančią bateriją smarkus vėjas nubloškė į krantą prie Junigedos, tai pamačiusi, įgula išpuolė iš tvirtovės ir smogė kryžiuočiams. Vis dėlto laivo įgula narsiai gynėsi dengiama (sutvirtinimų), atakuojantys buvo atremti, nors buvo nuostolių, ir laivelį pavyko atstumti nuo kranto. Didysis kunigaikštis, gavęs apie šį Nemuno karalių žinią, kuri buvo, kaip paprastai, atpasakota su perdėjimais ir papildymais, sušaukė kilmingiausių savo valstybės asmenų susirinkimą pasitarti dėl sunaikinimo šio laivyno, grasinančio sustabdyti plaukiojimą upe. Nutarta rengti žygį vandenimis, kuriam vadovauti buvo patikėta narsumu garsėjusiam Surminui; į šimtą laivų susėdo šeši šimtai žmonių, be to, dar du raitelių būriai po šimtą žirgų ėjo sargybą abiejuose krantuose. Greitai suburtos tos vandens pajėgos priartėjo prie priešininkų laivyno. Plaukio-

[1] Verneris iš Orzelno, kuris vėliau po Karolio Befarto tapo didžiuoju magistru.

jaučios pilies lankininkai labai sumaniai pastatė ją patogioje vietoje, vis dėlto lietuviams pavyko perkirsti inkaro lyną, ir laivas nuplaukė pasroviui. Dar kurį laiką buvo smarkiau puolama, pagaliau buvo užimtas tasai baisus laivas, o jo įgula iššudyta. Šioje kovoje žuvo kilmingos giminės lietuvis Skaldonis, Surmino sūnėnas, be to, buvo nemažai sužeistų. Į laivą, užplaukusį ant seklumos, buvo paleista ugnis. Dar vyko kovos su mažesniais laivais, vaikomais po upę iki ketvirtos dienos. Laimėjo lietuviai; laivai buvo arba atimti, arba sudeginti, žmonės taip pat — arba paimti į nelaisvę, arba žuvę nuo ginklo, o dalis, pasiekusi sausumą, paspruko į Kristmemelį[1].

1095

1313 m. Antrasis Bisėnos antpuolis. Tačiau Bisėna smarkiai rūpėjo kryžiuočiams, nes tą patį rudenį Henrikas, ordino maršalka, vėl puolė tą tvirtovę, turėdamas nepalyginti gausesnę negu anksčiau kariuomenę iš Sambijos ir Natangijos. Ilgai atakavo ir įvairiais būdais taikėsi užgrobti, nors visados su nuostoliais būdavo atremtas; pasiekė tik tiek, kad sudegino du priemiesčius: vieną, esantį Palemono kalno papėdėje, kur dabar Seredžiaus miestelis, kitą — Dubysos saloje, atstatytą senosios Romuvos vietoje[2].

1096

1314 m. Žygiai į Žemaitiją. Tuo metu veiklusis maršalka kiek įmanydamas drumstė ramybę artimiausiems Žemaitijos pavietams, beveik be perstojo juos puldamas. Tačiau dėl menkumo ir trumpumo tie išpuoliai beveik neaprašyti ordino kronikoje; apie juos galima tik spėlioti.

---

[1] *Dusburg.*— C. 310, 311. Stebėtinai melagingai išgalvojęs keturis lankininkus, jis sukuria istoriją apie to ginkluoto laivo gynimąsi nuo organizuoto lietuvių laivyno. Strijkovskis Skaldonį vadina Staldoniu ir laiko jį kilmingos Goštautų giminės protėviu.

[2] *Dusburg.*— C. 312.

O 1314 metų pradžioje patsai Henrikas išsirengė į reikšmingesnį žygį siaubti Medininkų apylinkių[1]. Jo kariuomenę sudarė prūsai iš Sambijos ir Natangijos. Žygiavo labai slapčiomis, nes norėjo apstulbinti gyventojus netikėtu antpuoliu. Ši puolančioji kariuomenė įsikūrė naktigulto prie Medininkų pavieto ribos, visiškai įsitikinusi, jog niekas apie ją nežino. Tuo tarpu viskas klostėsi kitaip. Žemaičiai sekė iš tolo ir per patį įmigį užpuolė nakvynės vietą; iššudė keletoje palapinių buvusius žmones, pagrobė nemažai žirgų ir pasitraukė, kadangi jų, matyt, buvo labai nedaug, tad daugiau nieko nebūtų galėję padaryti. Didžiulė sumaištis kilo stovykloje, bet nebuvo nei su kuo kovoti, nei ką vytis. Prūsai, suerzinti to atsitikimo, su tokiu įniršiu ėmė plėšti ir siaubti Medininkų pavietą, kad netrukus trys kvadratinės mylios (*leucae*) krašto virto gaisraviete, septyni šimtai žmonių, nepaisant to, kad buvo atsargūs ir bėgo, pakliuvo į nelaisvę. Maršalka vėl puolė tą pačią Žemaitijos dalį apie Grabnyčias ir ketino užimti Sizditės, arba Sirditės, pilį. Tačiau nelauktai lietuviai sudarė neįveikiamą atramą kryžiuočių antpuoliui, nors vadovaujamam vieno iš veikliausių vadų, nors karių pasiaukojimas buvo nepaprastas. Žuvo trejetas garsių ordino riterių: Henrikas Rutėnas, Ulrichas iš Tetingeno ir Rebodas iš Izenburgo, ketvertas prūsų vadų: Kviramas, Spagerotė, Mykolas ir Mindotė, ką jau kalbėti apie paprastus kareivius. Iš lietuvių devyniolika bajoriškos kilmės vyrų prarado gyvybę, tarp kurių buvo Masiaus, garsaus žemaičių vado, brolis. Po tų audringų pastangų prie Sizditės pilies kryžiuočiai buvo priversti trauktis niokodami kraštą ugnimi ir kalaviju[2].

1097

1314 m. Žygis į Lietuvos Rusią. Po nepavykusių sumanymų maršalka Henrikas, norėdamas pagerinti nuo-

[1] Žemaitijos Medininkai, šiandien Varniai. Šis pavadinimas kilęs ne nuo *Miedzi* (medžių), bet nuo meduolio, *Meduwnikas*.

[2] *Dusburg*.— C. 313, 314. Apie Masių (§ 1088).

monę apie savo karinius sugebėjimus, kuri iš tikrųjų buvo pasidarius jam nepalanki, sumanė tokį dalyką, kokio lig tol nė vienas kryžiuočių vadas nesiryžo imtis. Sutelkė didžiulę kariuomenę, apsirūpino keturiems mėnesiams maistu ir su šiuo dideliu karavanu rugsėjo mėnesį leidosi per tankią girią, esančią prie Narvos, į Lietuvos Rusią. Nužygiavęs trečdalį kelio, įsakė palikti dalį maisto atsargų jo paties parinktoje vietoje, saugojamoje kareivių, kad grįždamas kiekvienas galėtų rasti maisto. Toliau žygiuojant buvo priešais Gardiną įkurta stovyklavietė, apsupta miškų, kurioje taip pat buvo įsakyta palengvinti atsargas ir palikti tūkstantį penkis šimtus atsarginių žirgų; jiems paskirta trisdešimties rinktinių kareivių sargyba. Žygio tikslas buvo Naugardukas, įtvirtintas miestas ir pilis Lietuvos Rusioje. Tačiau pakeliui lietuviai buvo padarę žalos; visai ištuštinę kaimus, o gyventojus nuošaliai paslėpę; tai didžiai pakenkė visam sumanymui, kadangi aiškiai buvo justi būtiniausių dalykų stoka; miesto apylinkės tikriausiai atrodė panašiai. Po pakartotinių antpuolių pagaliau kryžiuočiams atiteko Naugarduko miestas, kuris buvo sudegintas, o gyventojai persikėlė į pilį; nei trofėjų, nei belaisvių nebuvo matyti Henriko stovykloje, išsidėsčiusioje priešais tą tvirtovę, tikriausiai jo vaizduotėje turėjusią didesnę galią. Pernakvojęs stovykloje, rytojaus dieną pradėjo šturmuoti pilį. Lietuviai išpuldavo iš už pylimų, kautynės truko be perstojo, o naudos puolantieji neturėjo. Abiejose pusėse buvo nemažai sužeistų ir šiek tiek žuvusių, tarp kurių buvo narsus pamarietis, vardu Divonis. Dar keletą kartų pakartojus bandymus, nors kariuomenei trūko maisto ir atsargumas neleido nei ilgiau būti vietoje, nei traukti toliau, buvo nutarta trauktis. Kryžiuočių kariuomenė nuskubėjo prie artimiausios pozicijos, stokodama maisto, bet koks buvo nustebimas, kai nei atsargų, nei žirgų nerado; buvo tiktai kareivių, paliktų sargyboje, lavonai. Dovydas, Gardino seniūnas, arba didžiojo kunigaikščio vietininkas, užpuolė, nužudė saugojusius ir įsakė viską paimti. Išgąsdinti tos skaudžios netekties, kadangi kariuomenė jau

badavo, skubiai nužygiavo iki antrojo posto. Bet, didžiausiai nelaimei, ir ten nieko nerado. Girios glūdumoje, vietose, kuriose jokiais būdais neįmanoma gauti maisto, kariuomenę apėmė didžiausia neviltis. Žirgai krito arba jau buvo suvalgyti, nebuvo nė kąsnelio duonos; kariuomenė pakriko, išsibarstė po tankmes, ir kiekvienas bandė pavieniui ieškoti miške maisto, palaikyti išbadėjusią gyvastį, stengėsi, kiek galėjo, grįžti į savo kraštą. Daugelis pakeliui mirė, nemažai paklydusių pagrobė lietuviai medžiotojai, o kiti, parsigavę namo, susirgo nepagydomomis ligomis. Istorija pasakoja, kad žmonės, grįžę į Prūsiją iš šio karo, buvo panašūs į klaidžiojančius vaiduoklius ir šmėklas, fantazijos iš kapų prikeliamus, o žygis į Rusią buvo ilgai Prūsijoje atmenamas[1].

1098

1315 m. Lietuvių veiksmai. Vis dėlto didysis kunigaikštis nusprendė atkeršyti už tuos jo valstybės puldinėjimus, o jo sumanymai buvo toli siekiantys. 1315 metais, apie Švenčiausiosios Mergelės Marijos dangun ėmimo dieną (rugpjūčio 15), milžiniška lietuvių kariuomenė patylomis netikėtai atžygiavo prie Ragainės, siekdama užimti pilį. Tačiau kryžiuočiai buvo geriau pasirengę, negu tikėtasi. Viską nulėmė jų drąsa. Išpuolę iš tvirtovės, stojo į mūšį atvirame lauke, kuriame nors nemažą nuostolį patyrė — buvo sužeistų ir užmuštų, tarp pastarųjų buvo Jonas Popė,

[1] *Dusburg.*— C. 315; *Voigt.*— B. IV.— S. 303. Pastarasis klaidingai spėjo buvus ir Kryvičių pilį, ne tik Naugarduko, dėl ko Dusburgiečio tekste nėra jokios prielaidos. Iš tikrųjų Naugarduko apskrityje yra Kryvičių kaimas, gerai man žinomas, tačiau ten nėra jokio pėdsako pilies, kuri būtų galėjusi atremti tokią stiprią kariuomenę, užėmusią Naugarduką per vieną dieną. Mano galva, Naugarduko užėmimas reiškia užėmimą miesto, priemiesčių, papilio, kuriuos ir totoriai užgrobdavo (§ 933, 964). Tačiau Naugarduko pilis dar niekada nebuvo užimta, o jos sutvirtinimų nuolaužos, dar ir šiandien išlikusios, primena vieną iš didžiausių lietuvių tvirtovių. Kronikininkas rašo: *Castrum dictae civitatis (parvae Nogardiae)* (minėto miesto (mažojo Naugardo) pilis), kuri stovėjo *in terra Crivitiae* (kryvičių žemėje), atakuota.

narsus ordino riteris,— ir turėjo trauktis į tvirtovę, tačiau lietuviams parodė tokią grėsmingą galybę, kad tie nesiryžo atakuoti, kadangi tikriausiai atėjo norėdami tik gražia apsuptim pagąsdinti. Todėl pasitenkino sudeginę papilį ir nuniokoję aplinkines vietoves, be to, aptikę laukuose daug nenuimtų javų, sunaikino: šitaip priartėjo net iki Tilžės, kurios apylinkės sulaukė tokio paties likimo[1]. Tačiau tai dar nebuvo pabaiga; greičiausiai buvo bandoma ištirti ordino pajėgas, galėjusias lūkuriuoti prie Nemuno; tai buvo susiję su svarbiausiu sumanymu, t. y. su Kristmemelio užgrobimu. Kadangi kitą mėnesį, rugsėjį, didysis kunigaikštis savo galingos kariuomenės priešakyje apsupo tą pilį, iš tikrųjų naują, iš medžio statytą, tačiau tokioje palankioje vietoje ir taip sumaniai sustiprintą, tai jam prireikė sukaupti visas priemones, idant veikiai būtų pasiektas trokštamas vaisius; taigi buvo pastatytos dvi sienas griaunančios mašinos, panaudota daug svaidomųjų ginklų, šešiasdešimt tūkstančių kareivių kovėsi 17 dienų. Tačiau įvykių eiga buvo kitokia. Kryžiuočiai papilį sunaikino pačioje pradžioje, tad visą laiką buvo atakuojama pilis, ir tik tinkamai organizuota gynyba galėjo nepaprasta jėga kautis, nors lietuviai nestokojo nei drąsos, nei priemonių, nei sugebėjimo atakuoti[2]. Per tuos įvykius Nemunu atplaukė valtys su dešimčia kryžiuočių riterių ir šimtu penkiasdešimčia prūsų. Tačiau lietuviai buvo sumaniai apsupę visas prieigas pilies, stovinčios apie du šimtus lietuviškų sieksnių nuo upės, tad, nepaisant didžiausių pastangų, šis pastiprinimas negalėjo prasiveržti. Riteriai liko laivuose vidury Nemuno; ten juos kartą puolė lietuvių laivai; nemažai žmonių kryžiuočiai užmušė arba savo balistomis sužalojo, o patys turėjo tiktai septyniolika sužeistų. Tuo tarpu lietuvių stovyklą pasiekė žinia, kad patsai didysis magistras artėja su didžiule

[1] *Dusburg.*— C. 316.
[2] *Schütz.*— Fol. 58; *Epitomator Dusburgi.*

kariuomene padėti tvirtovei. Didysis kunigaikštis, įsitikinęs, jog tai tiesa, įsakė visiems paskutinį kartą pulti; buvo sukrauti degantys daiktai: šienas, šiaudai, sausi žabai, kurie, sumesti prie sienų, buvo uždegti, tačiau, matyt, nebuvo vėjo, galbūt lietus arba kokia kita panaši priežastis trukdė gaisrui įsiliepsnoti. Atakuojantys buvo nuvaryti nuo tvirtovės. Taigi tą dieną, kuri buvo septyniolikta nuo apgulties pradžios, lietuvių kariuomenė atsitraukė padegusi savo mašinas; tos dienos nuostoliai taip pat buvo didžiausi atakuojantiems[1]. Iš šios paskutinės žinios matome, kad puolimas nebuvo organizuotas itin sutelktai, su įkvėpimu. Vytenis, būdamas jau nejaunas, turėjo tvarkyti reikalus šaltakraujiškai ir apdairiai.

1099

1315 m. Junigedos priemiesčio sudeginimas. Didysis magistras iš tikrųjų skubinosi Kristmemeliui į pagalbą, smarkiai susirūpinęs dėl tos pilies likimo. Tačiau pakeliui, patyręs apie visišką lietuvių atsitraukimą, didžiąją dalį savo kariuomenės nusiuntė namo, o pats su šešiais tūkstančiais kareivių sėdo į laivus ir leidosi Nemunu aukštyn. Naktį priartėjo prie Junigedos ir išlaipino žmones krante. Šie užpuolė žemutinį pilies priemiestį taip netikėtai, kad buvo nemažai žmonių iššudyta ir septyniasdešimt aštuoni belaisviai paimti, o namai sudeginti. Paskui priplaukė Kristmemelį ir įsakė pataisyti apniokotas vietas[2].

1100

1315 m. Vytenio mirtis. Kristmemelio apgultis buvo paskutinis didžiojo kunigaikščio Vytenio darbas, kadangi 1315 metais, atrodo, grįždamas iš to žygio, buvo nu-

[1] *Dusburg.*— C. 317.
[2] Ten pat.— D. 318.

trenktas perkūno[1]. Jo palaikai krašto papročiu buvo sudeginti ant Šventaragio aukuro[2]. Tasai narsusis valdovas, Lietuvos gynėjas ir jos priešų siaubas, viešpatavo trisdešimt dvejus metus su viršum. Jis išplėtė valstybės sienas iš pietų ir rytų, arba veikiau papildė ir apsaugojo įgytas Rusios valdas, po to, kai Erdvilas, Mindaugas ir Traidenis išvarė totorius,— visą kriviičių kraštą, pradėjęs nuo Dauguvos prie Polocko, net iki Naugarduko. Turovo ir Pinsko kunigaikštystė palei Bugą: Brasta, Slonimas, Volkovyskas ir Gardinas iki pat Mazovijos ribų taip pat priklausė Lietuvai. Dainavos ir Nalšios kunigaikštystės, Žemaitija ir didelė dalis rytinės Žemgalos kartu su Lietuvos Užnerio kunigaikštyste buvo suvienytos su Lietuva. Tokia valstybė, turinti daugiau negu penkis tūkstančius kvadratinių mylių ploto, žinoma, buvo labai reikšminga, ir veiklus kunigaikštis sugebėjo disponuoti jos karinėmis galiomis; per visą ilgą jo viešpatavimą vidaus pavietai niekados nematė jokio priešo, išskyrus priešpaskutiniais jo valdymo metais vykusį badą ir marą. Iš to nesunku

[1] Rankraštinė Lietuvos (Bychovco) kronika.— P. 25. Tai įvyko, tiesą sakant, ne anksčiau kaip rugsėjo 18 d. Tačiau pas mus apie tą laiką yra buvusi perkūnija. 1828 m. rugsėjo 21 d. perkūnija mano kaimynystėje sudegino sodiečių klojimą Gudakampių (*Gudakompy*) kaime, priklausančiame Rakliškių dvarui. *1848 metų sausio 6 ir 8 dienomis, aštuntą valandą vakaro, pasirodė šiaurės pašvaistė — tokia ryški, kokia nedažnai esti. Ji iškilo dangaus šiaurės rytų pusėje virš juodo debesies. Švytėjo žemai horizonte, buvo smailiakampio formos, iš pažiūros keleto sieksnių platumo. Dalis pašvaistės buvo ryškiai geltonos, o kita, didesnė, violetinės spalvos. Pirmą kartą sprogus tam meteorui, pašvaistės aukštis buvo pats didžiausias. Vėliau, vis artėdamas prie žemės, per pusvalandį susiskirstė į blyškius neaukštus stulpus ir užgeso. Kitą rytą, tai yra spalio 7(19) dieną, 8 valandą vakaro, kilo audra, griaudėjo ir žaibavo. Toje vietoje, kurioje buvo pasirodžiusi pašvaistė, žaibai buvo patys stipriausi. Vėliau dar ėmė žaibuoti diametraliai priešingoje pusėje. Visa tai truko apie pustrečios valandos. Abi dienas dangus buvo apniūkęs, vėjas lengvas. Tačiau vakarop dangaus vidurys taip išgiedrėjo, kad žvaigždes buvo galima puikiai matyti. Aplink ežerą susitelkė debesys. Išnykus šiaurės pašvaistei, dangus apniūko, tarytum būtų kokia kalnų migla, be jokių debesų. Tas pats įvyko ir po audros su žaibais. Termometras rodė +5,5. Vėjas šiaurės rytų. Stebėta Šauruose**.*

[2] *Stryjkowski.*— S. 338.

padaryti išvadą, kokia laiminga buvo Lietuva, kaip žmonių patogumui išplėtojo švietimą, todėl ir menas, ir prekybos amatas turėjo suklestėti[1]. Jis paliko paveldėtoją sūnų Gediminą[2].

* * *

III skyrius

GEDIMINAS — DIDYSIS LIETUVOS KUNIGAIKŠTIS

.....

1101

Genealoginės pastabos. Lietuvos istorijos rašytojas negali nutylėti Gedimino kilmės įrodymo, nors jis pasirodytų esąs ilgas ir atitraukiantis skaitytojo dėmesį nuo įvykių eigos, kadangi istorikas, rašysiantis po mūsų glaustesnę Lietuvos istoriją, išeities tašku turi laikyti tautos ir ją valdančių monarchų garbę. Gediminas neapgalvotai menkinamas įrodinėjant, esą jis, būdamas didžiojo kunigaikščio Vytenio arklidininku, susidėjęs su jauna kunigaikščio žmona, užmušė savo poną, paėmė ją už žmoną ir atsisėdo neaiškiu būdu į sostą tokios milžiniškos valstybės, kurioje nuo amžių įtakos turėjo kilmingiausių didikų susibūrimas pasitarti dėl politinių įvykių,

[1] *Karamzin.*— T. IV.— Nota 175.— S. 92.

[2] *Apie didžiojo kunigaikščio Gedimino įžengimą į sostą rašo Voluinės, tai yra Hipatijaus, metraštis (p. 227) tokiais žodžiais „6813 metais (buvo pataisyta į 6823 metus, kaip perrašinėtojo klaida — T. N.) pradėjo valdyti Gediminas Vytenaitis (Vytenio sūnus — T. N.) Lietuvoje„ Naugarduke bei Kernavėje ir smarkiai kariavo su Rusia.“ Tai yra ypač reikšmingas faktas, nes užrašytas tų laikų liudininko*.*

išrinkimo ir iškėlimo į sostą didžiųjų kunigaikščių. Pirmučiausia pažvelkime į šaltinį, iš kurio pasklido tas klykštus gandas. Apie tai nežinome senesnio pasakojimo už Olyvos vienuolyno metraštį[1]. Metraščiai pataikavo kryžiuočiams, palaikė vokiečių pusę, buvo rašomi vokiečių ordinui darant įtaką ir saugomi jo archyvuose. Štai taip galima viską išnarplioti: pikti lietuvių tautos priešai, vilkai avių kailyje, godūs svetimo gero, bažnyčiai leidus primetantys globą, iš gobšumo tapę pagonių karaliukais ir nekaltų žmonių žudikais. Jiems sekėsi Livonijoje, Prūsijoje, Kurše, Žemgaloje, tačiau nepralaužiama užtvara jų sumanymams pasirodė esanti lietuvių tauta, iš tikrųjų aniems gimininga, bet nepalyginti narsesnė, turinti gerokai geresnę vidaus tvarką, paklūstanti valdžiai vieno monarcho, kuris viešpatavo plačiuose Rusios kraštuose. Ši tauta, karštai puoselėjanti pagoniškus papročius, tėvynės meilę ir meilę savo valdovui, atsilaikė prieš visą krikščionybės galią, primetamą ginklu. Savo valdovais ji kėlė tuos, kurie keršijo užpuolėjams, kurie galiausiai sutriuškino vienuolių riterių galybę, kitados grėsusią universalia monarchija šiaurėje. Ar galėjo kas nors padėti ordinui įveikti stiprų konkurentą? Kova, kerštas, pyktis — apskritai ordino politikos tikslas buvo kiek įmanoma labiau apjuodinti garbingus savo varžovus. Praleisime įvairius paskvilius ir šmeižtus, kryžiuočių skirtus Gedimino palikuonims. Atkreipiame dėmesį tik į išskirtinę satyrą apie jį patį iš šaltinių, apie kuriuos kalbėjome. Kai kryžiuočiai sutartinai skelbė, jog Gediminas užmušė didįjį Lietuvos kunigaikštį, jog užvaldė jo sostą, sakė tiesą, nes tokia netiesa gyviems asmenims į akis negalėjo būti pasakojama; jie rašė esmingus dalykus, ne melagingus pasakojimus. Žinome, kad Pelužis buvo jų proteguojamas didžiojo Lietuvos kunigaikščio titulu — Utenos kunigaikščio Daumanto sūnus, Rimanto pusbrolis ir paskutinis sosto įpėdinis iš antrosios dinastijos. Tačiau

[1] *Annales Olivienses.* Žr.: *Voigt.*— B. IV.— S. 314.

žinome, jog iš šio kunigaikščio Rimantas ir tautos susirinkimas atėmė paveldėjimo teisę dėl to, kad sukėlė maištą; ištremtas iš tėvynės kaip žiaurus nusikaltėlis, nusipelnė amžiną jos neapykantą. Kituose istorijos tomuose sužinojome, kad jis po Vytenio mirties, kryžiuočių proteguojamas, pasirodė kaip pretendentas ir Gedimino konkurentas. Sugautas su ginklu rankoje, buvo pasmerktas myriop drauge su kitais tėvynės išdavikais. Šis teisingumo nuosprendis, nuspalvintas kitomis spalvomis, darė Gediminą didžiojo kunigaikščio žudiku ir sosto pasisavintoju. Tai labai nuolankiai pripažino Strijkovskis ir tuo patvirtino vieningą Gedimino garbės gynybą[1]. Šis istorijos faktas, taip pat neslepiama informacija, jog Gediminas išties buvo didžiojo kunigaikščio kaimenių Žemaitijoje vyresnysis[2], taip pat kurie ne kurie jo biografijos duomenys, šiandien mums išblukę, pavyzdžiui, kad viena kuri iš Vytenio žmonų buvo paimta į jo sūnaus dvarą, kaip neretai atsitikdavo pagonių papročiu,— visi tie istorijos faktai, savaime teisingi, nepakantaus rašytojo plunksnos aprašyti, įgavo istorinės satyros formą, kuri, nepaisant pasibjaurėtino falšo, buvo cituojama nekritiškų istorikų raštuose iš Olyvos analų padavimo[3] ir šiek tiek kuklesnio Dlugošo[4]. Anot jų, Gediminas kitados buvo didžiojo kunigaikščio Vytenio arklidininkas, žmogus pasipūtęs ir didžiai gudrus, jis nužudė savo valdovą, paėmė

[1] *Stryjkowski.*— S. 340, 341.

[2] Žr. šio veikalo t. I, p. 163.

[3] *Fuit Gediminus hic Magister stabuli apud Vitenem Magnum Ducem Lithuaniae, vir ambitiosus et excelsi animi, qui praedictum Vitenem Dominum suum nacta occasione temporis obtruncavit statimque Magno Ducatu et uxore Domini occisi, quae etiam in necem mariti consenserat, potitus est* (Tasai Gediminas buvo didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytenio arklidininku, garbėtroška ir į puikybę pasikėlęs vyras, jis minėtą savo valdovą Vytenį užmušė pasitaikius patogiai progai ir tuoj pat įgijo didžiąją kunigaikštystę, taip pat nužudytojo valdovo žmoną, kuri irgi pritarė vyro nužudymui). *Annales Olivienses.*— P. 49.

[4] *Erant Gedimino qui in Lithuanos longo tempore dominatione rapta, et iusto Principe, apud quem stabulatus officiv fungebatur occiso, imperum executerat, septem fillii...* (Gediminas, kuris Lietuvoje ilgai viešpatavo pasisavinęs valdžią ir užmušęs teisėtą valdovą, kurio arklidėse tarnavo, turėjęs septynis sūnus...). *Długoss.*— Lib. X.— P. 60.

jo žmoną ir užvaldė sostą. Kartojame tai cituodami originalus, kad priartėtume prie mūsų nuomonės. O ji susidarė iš labiau ištirtų istorijos veikalų ir natūralaus rašto. Be viso to, ką papasakojome, kad sutriuškintume tą satyrą, dar žinome iš Raudonės metraščio, jog Gediminas iš tikrųjų vadovavo savo tėvo pulkams Žemaitijoje. Senatoriškoje Lietuvoje arklidininko pareigos nebuvo negarbingos didžiojo kunigaikščio sūnui. Taip pat žinome, kad pamotės tiko dalyboms tarp sūnų po tėvų mirties, kaip kitokio laipsnio belaisvės, su kuriomis galima buvo ir susituokti[1]. Raudonės rankraštis taip pat akivaizdžiai byloja apie Gedimino žmonas ir palikuonis; jis turėjo trejetą sūnų, o jauniausiasis Karijotas, gimęs 1306 metais, Vytenio mirties metais buvo devynerių, vadinasi, paskutinė Gedimino žmona nebuvo labai jauna, nors galėjo po tėvo mirties pasiimti jauną pamotę, kitokios kategorijos žmoną. Tačiau tokios žmonos neviešpataudavo namuose, nebūdavo priskiriamos prie tikrųjų žmonų kategorijos, ir Raudonės rankraštis apie ją tyli. Taigi iš daugelio faktų, iš esmės teisingų, kitų — tik tariamai teisingų, pridėjus keletą žodžių, atsirado visai kitokia istorija, visai ką kita reiškianti, rašyta Olyvos metraštininko. Dlugošas juo rėmėsi, bet rašė valdant Gedimino vaikaičiui; jis sutrumpino pasakojimą ir pateikė tarsi abejodamas. Be to, Dlugošo raštai ne iš karto buvo išspausdinti ir pasirodė abejingumo laikais. Tad nei komentuoti, nei pataisyti niekas nenorėjo to, kuo netikėjo. Mechovita, Belskis, Kromeris buvo nekritiški Dlugošo belaisviai ir dažnai aklai kartojo jo klaidas. Bet Strijkovskis, dar kartą priminsiu, atsilaikė prieš visą šios pasakėlės jėgą, kadangi po ranka turėjo Lietuvos kroniką, aiškiai patvirtinančią Gedimino sūnystę[2]. Šio istoriko argumentai yra

[1] Žr. šio veikalo t. I, kn. 2, p. 281.

[2] Didysis kunigaikštis Vytenis valdė Lietuvos, Žemaičių r Rusios Didžiojoje Kunigaikštystėje daugelį metų, ir jam gimė sūnus vardu Gediminas. Didysis kunigaikštis Vytenis mirė žaibo nutrenktas. Po jo Lietuvos, Žemaičių ir Rusios Didžiąją Kunigaikštystę ėmė valdyti anksčiau minėtas jo sūnus Gediminas (Rankraštinė Bychovco kronika.— P. 25)*. Senų laikų prierašas skelbia: *Od pioruna zabity* (užmuštas perkūno).

paprasti, aiškūs, jiems nereikia komentaro[1]. Teisinga netgi mintis, kad Gedimino pilis, mums pažįstama iš Dusburgiečio padavimų (§ 1065), galėjo būti pradėta Vytenio netrukus po 1257 metų[2], kai jam gimė tuo vardu pavadintas sūnus. Ne kartą esame rašę apie lietuvių tautos paprotį tėvams statyti pilis sūnų gimimui arba plaukų kirpimui pažymėti[3]. Turime akmeninį reliktą, tą sūnystę neabejotinai atspindintį, Jono Sapiegos antkapiniame užraše, aptiktame Bačkių (*Bocki*) bažnyčioje[4]. Geriausios rusų kronikos tam neprieštarauja[5], o mūsų ar artimo mūsų amžiui istorikai arba abejoja, arba Dlugošą perpasakoja. Naruševičius buvo gerai išstudijavęs Strijkovskį ir galėjo daug ką patikslinti, tačiau per tingumą nuėjo klaidingu keliu, į kurį jį pastūmėjo kažkoks rankraštis, neva priklausantis Jogailai[6]. Karamzinas vadovavosi jam įprastu humoru ir nepaisė geriausių savo vedlių — rusų kronikų[7]. Ponas Foigtas savo šmeižikišką legendą apie

---

[1] *Stryjkowski.*— l. c.

[2] Raudonės metraštis (l. c.) rašo Gediminą gimus 1257 metais.

[3] Apie tai pasakojome ne vienoje mūsų veikalo vietoje.

[4] *Misztola* S. J. Historia Sapiehana.— Parte III.— P. 13*.

[5] *Voluinės kronikoje (p. 227) aiškiai rašoma: „6813 metais Gediminas Vytenaitis pradėjo valdyti Lietuvoje, Naugarduke bei Kernavėje ir smarkiai kariavo su Rusia.“ Tasai pačios geriausios ir seniausios, taip pat seniausia Raudonosios Rusios kalba parašytos kronikos liudijimas yra nepaprastai reikšmingas, Karamzino ir geriausių kritikų nepaneigtas, nes kronika rašyta tuo metu tame krašte, kuriame nebuvo jokios lietuvių įtakos***.

[6] *Naruszewicz.*— T. V.— S. 351.

[7] *Karamzin.*— T. IV.— S. 186.— Nota 266.— S. 131. Šis autorius paliudija, kad apie Gedimino sūnystę byloja rusų kronikos, tačiau cituoja žemiau pateikiamą fragmentą, tarsi klausdamas: ar prieštaraus jam išmanantys Lietuvos istoriją? Mes tai nagrinėjame: *„Vo plenieniie bezbožnago Caria Batya izbiežal ot pliena iego niekij kniaziec, imieniem Vitianiec, roda Polockich Kniaziej, i vsielisia v Žomotie u niekoiego bortnika, i poiat u niego dščier v žienu siebie i priebyst s nieju 30 liet biezdietien, i ubijen byst gromom, i poslie kniazia Vitianca pojat žienu iego rab iego koniušiec, imieniem Giedimienik, i radit nieja 7 synov...“* (Rodoslovnaja Vieliko-Rossijskogo Gosudarstva, pisannaja v Jaroslavlie v 1668 godu, v Sinodalnoj Bibliotiekie.— No. 461***; Rostov. Arch. Kron.; pabaigoje — apie Lietuvos kunigaikščius). Ši ištrauka, pradedanti Jogailos dinastijos istoriją, pakankamai vėlyvą, nuo antrosios XVII amžiaus pusės, nenusipelnytų jokio dėmesio, jeigu joje nebūtų skolinių iš teisingų pasakojimų, pvz., apie Vytenio mirtį, taip pat

Gediminą pagrindė Šlėcerio išvadomis[1], nors žinojo, kad šiuo atveju[2] šis buvo tik aidas Kojalavičiaus, nekritikuotino autoriaus, turinčio po ranka Olyvos analus, iš kurių cituoja pasakojimą apie savo valdovo nužudymą, tačiau priduria, jog seniausios kronikos pritaria sūnystei[3], nors ponas Foigtas žinojo, kad tasai pats Šlėceris kitoje vietoje aiškiai kalba apie sūnystę[4]. Iš viso to aiškėja, kad kryžiuočių draugu sunku yra tikėti. Kad ir kaip ten buvo, toji nešlovė taip įsišaknijo, jog nemažai triūso reikės, kad mūsų tėvynės brangakmenis būtų nepriekaištingas ir švytėtų. Galbūt tai įrodžiau šiomis pastabomis arba nurodžiau teisingą kelią skaitytojui, kuris panorėtų plačiau pagvildenti ir pats įsitikinti; senųjų ir naujųjų laikų istorijai nepaprastai svarbu, jog Gedimino kraujo srovė ir šiandien yra pirmųjų Europos sostų pasididžiavimas[5].

1102

1315 m. Paštuvos pavieto užpuolimas. Didysis kunigaikštis nelauktai mirė nuo perkūno trenksmo tada, kai vyriausias jo sūnus Gediminas buvo išvykęs su kariuomene į kažkokį žygį į Rusią[6]. Kryžiuočiai, vos apie tai sužinoję, užpuolė Paštuvos pavietą su nemaža kariuomene, ir kadangi šį žygį rėmė Kristmemelis,, bemaž visą ugnimi ir kalaviju nusiaubė; nors žmonės išsidangino į

---

apie jo nelaisvę pas totorius. Kiti faktai supainioti ir suklastoti, nepanašūs į tiesą. Kaip galėtų moteris, 30 metų buvusi ištekėjusi ir nevaisinga, vėliau ištekėjusi pagimdyti 7 sūnus? Vis dėlto Šlėceris (*Schlötzer.* Gesch. v. Litt.— S. 88—92) šią legendą ryžtingai atmetė; jis rėmėsi teisingiausiais faktais iš to paties šaltinio ir, priešingai, rado istorijoje Gedimino sūnystės liudijimą. Šio leidinio V tomo XIII priedas. *Hipatijaus metraštyje (Sankt Peterburgas, 1843.— P. 227), kurio autorius buvo Lietuvos įvykių liudininkas, Gediminas vadinamas Vytenaičiu, tai yra Vytenio sūnumi**.

[1] *Voigt.*— B. IV.— S. 314.
[2] *Schlötzer. Gesch.* v. Litt.— S. 60.
[3] *Koiałowicz.*— Pars I.— P. 344.
[4] *Schlötzer.*— S. 88—92.
[5] IV genealoginė lentelė.
[6] Šis veikalas.— T. I.— P. 163.

kitus kraštus, paėmė penkis šimtus belaisvių ir septyniasdešimt aštuonis vyrus nužudė. Maršalka Henrikas iš Plockės pats vedė šią niokotojų gaują[1]. Grįžęs į Karaliaučių, rado atvykusius riterių luomo svečius iš Vokietijos, norinčius tarnauti šventajam tikėjimui ir trokštančius pelnyti riterių titulus pagonių žemėje: tarp kitų buvo Adolfas, Bergo grafas, Jonas, Nuvenaro grafas, ir kiti ne mažiau kilmingi Pareinės žemių valdovai. Su jais maršalka tučtuojau vėl puolė Žemaitiją, nužygiavo į Medininkų pavietą ir pridarė ten daug nuostolių, užmušė arba paėmė į nelaisvę du šimtus žmonių. Bet už tai sulaukė bausmės — neteko iki penkiasdešimties kareivių. Todėl akivaizdu, jog buvo gana stipriai pasipriešinta arba lietuviai juos vijosi. Paskui kryžiuočiai priartėjo prie lietuvių tvirtovės, vadinamos Medvėgaliu arba Megenada, kur, išskleidus didžiąją ordino vėliavą, įvyko tradicinės įšventinimo į riterius apeigos[2].

1103

1315 m. Bisėnos užėmimas. Tuo tarpu Friderikas Libencelė, Kristmemelio vicekomtūras, nužiūrėjo laiką, kada keičiasi Bisėnos tvirtovės įgula, ir išdūmė iš savo pilies su dvidešimčia riterių bei šešiasdešimčia riterių tarnų. Puolė tą akimirką, kai lietuviai ėjo iš tvirtovės, ir visiškai sutriuškino; vos penketui pavyko pabėgti. Taip pat netrukus, 1315 metų gruodžio 7 dieną, keletas kryžiuočių, vadovaujamų Teodoro iš Altenburgo, taip sumaniai prisėlino prie Bisėnos pilies, kad, kai lietuviai, baigę jiems skirtą sargybos laiką, pasitraukė, o nauja pamaina dar nebuvo pasirodžiusi, užpuolė dvylika riterių, išeinančių pro vartus; šeši buvo sutriuškinti, o kiti nubėgo į pilį, kurios vartus jiems atvėrė sargybiniai. Drauge su tais kryžiuočiais įpuolė vidun ir lengvai užkariavo išsigandusius žmones, kurių buvo nedaug. Tokia nepaprastai

[1] *Dusburg.*— C. 319.
[2] *Dusburg.*— C. 320.

drąsia išdaiga buvo užimta tvirtovė, kurios buvo geidžiama anksčiau labai stipriai ir išeikvota daug jėgų. Tačiau kryžiuočiai, nepajėgdami išlaikyti tos pilies, baimindamiesi, jog nebūtų vėl atimta, sudegino pastatus ir sunaikino įtvirtinimus tam, kad ši vieta nuo tol Lietuvai kurį laiką nerūpėtų[1]. *Vis dėlto, nepaisant daugybės reikalų Prūsijoje, lietuviai turėjo pakankamai noro ir jėgų surengti žygį į Livoniją, nes iš pastarosios kronikų žinome, jog dar tais pačiais 1315 metais jie užėmė ir sunaikino Daugpilio pilį*.*

1104

1316 m. Gedimino iškėlimas didžiuoju kunigaikščiu. Kaip mes sužinojome iš vietos šaltinių[2], Lietuvos sostinėje Kernavėje į visuotinį suvažiavimą susibūrė kilmingiausieji didikai iš visos valstybės vis dėlto ne anksčiau, negu kad mirusio didžiojo kunigaikščio sūnus grįžo iš žygio į Rusią. Visa tai dėjosi 1316 metų pradžioje, tris artimiausius mėnesius po Vytenio mirties, mat sausį Gediminas buvo iškeltas į savo tėvo sostą, dalyvaujant dviem jauniausiems broliams — Gvaželučiui ir Vainiui. Tautos papročiu aprengtą ir papuoštą kunigaikštį kilmingiausieji didikai paėmė ant rankų, pakylėjo viršum galvų ir pasodino į aukštą sostą. Tai akivaizdžiai parodė paaukštinimą valdovu ir geranorišką jo pripažinimą aukščiausiuoju valdytoju.

1105

1316 m. Karas. Vis dėlto veikiai po tų iškilmių prasidėjo karas su kryžiuočiais. Didysis magistras Karolis Befartas, sulaukęs palankaus momento, kai Lietuva netikėtai prarado galingąjį savo gynėją, ėmė įgyvendinti savo pirmtakų užmačias — užkariauti Žemaitiją arba

[1] Ten pat.— D. 321, 322.
[2] Raudonės rankraštis (šios knygos t. 1.— P. 163).

apiplėšus visiškai nuniokoti. Tačiau buvo dar ir kita priežastis; bent jau iš pažiūros. Į Lietuvos sostą reikėjo pasodinti Pelužį, pretendentą, žinomą jau iš ankstesnių pasakojimų. Jis, žinoma, nebūtų vengęs didžiausių nuolaidų ordinui, jeigu tiktai jo troškimas išsipildytų. Nesenas Bisėnos sunaikinimas, Medininkų ir Paštuvos pavietų nusiaubimas artino įžengimą į patį Žemaitijos vidurį, iš pažiūros gana lengvą. Taigi nuo Ventos ir Dubysos versmių pradėjo veiksmus, kuriems lietuvių išeivių ryšiai galėjo suteikti daugiau reikšmės, palengvinti priėjimą prie Neries pakrančių, Kernavės užėmimą ir Gedimino nuvertimą nuo sosto, o Pelužio iškėlimą į jį su ordino vasalo titulu. Dėl to, pradėjus plaukioti Nemunu, didysis magistras, turėdamas nemažai užsieniečių svečių iš Vokietijos bei kitų kraštų, padalijo savo kariuomenę į tris didelius padalinius, o jų veiksmus suplanavo taip, kad vienu metu galima būtų pulti visą Žemaitiją. Pirmiausia buvo užimta Jurbarko pilis; taigi kryžiuočiai, tapę dešiniojo Nemuno kranto valdovais, galėjo kilti aukštyn ir arba veikti Nevėžyje, trukdydami Aukštaitijos ryšiams su Žemaitija, arba traukti tiesiog iki Neries žiočių ir užvaldyti dešinįjį jos krantą. Užbėgdamas už akių pastarajam sumanymui, didysis kunigaikštis nusiuntė Lietuvos maršalką Goštautą padėti Kaunui. Toji vietovė, niekados iki tol nelankyta vokiečių, nors ir svarbi dėl padėties, tačiau neturėjo priklausančio sutvirtinimo; ji buvo garsi religijos atžvilgiu, t. y. Mildos, meilės deivės, garbinimu. Taigi kryžiuočiai, vadovaujami paties didžiojo magistro, neatsisakė minties apsiausti Kauną. Po ilgos atakos ir atkaklios gynybos užtvaros buvo išgriautos taranais, miestas užimtas šturmu, o žmonės iššudyti. Goštautas neįstengė pilaitėje ilgai ištverti, tad pasidavė į nelaisvę drauge su kareivių saujele. Kauno nelaimė turėjo sukelti neapsakomą baimę visai Žemaitijai. Didysis magistras tuo pasinaudojo ir šią pilį užėmęs pasuko į Žemaitiją; patraukė prie Nevėžio, o toliau pagal šios upės tėkmę — aukštyn. Kiek tik buvo anose vietose įtvirtintų vietų, vi-

sos pasidavė kryžiuočiams, žmonės, iš dalies persigandę, iš dalies apgauti Pelužio ir jo draugų išeivių, kiti ginklu nukamuoti, liovėsi gynęsi ir pasidavė vokiečių ordino įstatymams[1].

1106

1316 m. Karas su rusinais. Tasai lengvas Žemaitijos užgrobimas ir tie žingsniai, drąsiai žengti Neries link, politiškai siejosi su didžiuoju sumanymu, kurį mes ankstesnio paragrafo įžangoje išdėstėme; priemonės labai gerai buvo apgalvotos ir iš anksto parengtos, tad Gedimino valdžia neišvengiamai turėjo būti nuversta. Dėl rusinų jis negalėjo asmeniškai ginti Žemaitijos; ten jau kurį laiką virė karas, kurio pradžios ypatybių nežinome, tiktai iš užuominos apie Gedimino buvimą Rusioje jo tėvo mirties metu ir dar ilgai po to. 1316 metų pavasarį tas karas vėl įsiplieskė, tačiau dar labiau nei anksčiau. Iš pirma išdėstytų faktų matėme, kiek pietinės Rusios kunigaikščiai turėjo priežasčių pavydėti Lietuvai, kiek jiems paprastai atsieidavo pastangos susigrąžinti savas žemes, jos užgrobtas. Vytenis išplėtė tas žemes, dėl to vyko kivirčai su paleistaisiais kunigaikščiais, kurie ir sukėlė praėjusių metų karą. Kryžiuočiai gerai tai žinojo, komtūras iš Birgelavos Zigebergas Švarcburgas buvo Vladimiro kunigaikščių giminaitis. Tad per jį lengvai užsimezgė tų kunigaikščių santykiai su ordinu ir radosi sutartys, kuriomis kunigaikščiai Leonas ir Andrius, Jurgio sūnūs, Haličo karaliaus Danieliaus vaikaičiai, iškilmingu aktu, 1316 metų rugpjūčio 10 dieną rašytu[2], įsipareigojo būti draugiški ir palaikyti gerus santykius su didžiuoju magistru Karoliu. Tai istoriškai įrodo veiksmų priežastį, antra vertus, rusų kunigaikščių agresyvumo padidėjimą

[1] Rankraštinė Lietuvos (Bychovco) kronika.— P. 26; *Stryjkowski.*— S. 242, 243.

[2] XI priedas.

tuomet, kai didysis magistras puolė Žemaitiją. Į tą sąjungą įėjo ir Vladimiras Vladimirovičius — Voluinės kunigaikštis[1]. Tie trys kunigaikščiai su visomis savo pajėgomis ir samdytais totorių pulkais slinko Nemuno link, perėjo tą upę aukščiau Gardino ir taikė į Neries žemupį taip, kad aiškiai buvo suvokiamas susijungimo su kryžiuočiais prie Kauno sumanymas. Didysis kunigaikštis Gediminas turėjo atstatyti krūtinę tai galybei. Jam pasisekė rusinus atstumti, bet ne įveikti; karas su jais truko iki kitų metų. Dovydas, Gardino seniūnas, šioje kovoje vadovavo kariuomenei. Stiprūs ir, žinoma, į įvairias vietas taikomi priešų smūgiai vertė didįjį kunigaikštį būti labai atidų. Dėl to paties jis paskubėjo išpirkti iš kryžiuočių nelaisvės Goštautą už didžiulę sumą — net už 30 tūkstančių vienetų auksinių monetų[2]. Tačiau labiausiai šio karo sėkmę lėmė tai, kad jis sugebėjo atitraukti totorius nuo rusų kunigaikščių. Gediminas, žinodamas apie tą tautą ir jos priemones, pražūtingame kare vartojamas, dėl nieko labiau nesistengė kaip dėl chanų prielankumo, jam tai pavyko, ir netgi jų šauktiniais pagausino savo pajėgas. Tą istorinę tiesą įrodo tolesni mūsų pasakojimai; čia tiktai padarysime pastabą, kad toje epochoje svarbūs pasidaro Lietuvos istorijos įvykiai, kuriuose totoriai kipčiakai vaidina draugišką vaidmenį. Vėliau jie dažnai didvyriškumu, atsidavimu bei ištikimybe puošė ginkluotąsias Lietuvos pajėgas iki vėliausių tautos egzistavimo laikų. O dėl vykstančio karo su Rusia, tai kunigaikštis Leonas, Jurgio sūnus, nuo Panerio

[1] Tasai Vladimiras buvo Vosyliaus vaikaitis. Jo duktė Bučia vėliau ištekėjo už Liubarto ir atnešė Gediminui Voluinę (II genealoginė lentelė). Anie ryšiai buvo ankstesni už akto, kuris patvirtino jau seniau vykusius faktus, išleidimą.

[2] Rankraštinė Lietuvos (Bychovco) kronika.— P. 26. Yra vietos padavimas apie tai, kad Gediminas vienoje išvykoje pats derėjęsis dėl keitimosi belaisviais, tačiau kryžiuočiai nenorėję Goštauto iškeisti; kunigaikštis paklausęs, kokia išpirka už jį. Magistras parodęs savo kepurę, ant stalelio gulinčią, ir pasakęs — tiek, kiek ta kepurė dengianti. Gediminas pakėlęs kepurę ir radęs užrašą — 30 tūkstančių raudonųjų auksinų, apsigręžęs į iždininką, jis įsakęs tuoj pat sumokėti.

žemių, į kurias laikė, buvo atstumtas už Nemuno ir vejamas toliau. Vladimiras išgrūstas iš Brastos, kurią buvo beužvaldąs. Dovydas, Gardino seniūnas, laikė juos už vadžių ir buvo Pinsko žemės[1] valdovu.

1107

1317 m. Kryžiuočių žiemos žygis. Kai įvykiai Rusios pietuose ėmė klostytis gana palankiai, vokiečių riterių ordinas nesiliovė puoselėti savo sumanymų. 1317 metų pradžioje maršalka Henrikas su gausia kariuomene įsibrovė į Vaikių pavietą, iš tikrųjų ketindamas prisiartinti prie Kauno nuo kairiojo Nemuno kranto, bet ten jam teko įveikti kažkokius sunkumus, tai yra išskersti kai kurias gyvenvietes, kliudančias palaikyti ryšį tuo keliu. Kai įžygiavo į tą pavietą ir įsikūrė miške naktigulto, pakilo baisi žiemos audra[2]. Pratrūko neapsakomai stiprus vėjas, dėl ko miške kilo triukšmas ir griūvančių medžių dundesys; žemė, rodėsi, drebėjo, perkūnai ir griausmai buvo girdimi tolumoje. Žirgai, to trenksmo išgąsdinti, atitrūko nuo saitų ir išsilakstė tamsią naktį po miškus. Paskui juos ir žmonės — vieni leidosi vytis, kiti bėgti. Nebuvo laiko vadui apie ką nors daugiau galvoti, tik apie skubų atsitraukimą, kuris kryžiuočiams buvo išganingas: kaip vėliau sužinota, lietuviai jau buvo berengią jiems tokį sutikimą, jog nė vienas sveikos galvos nebūtų išnešęs[3].

1108

1317 m. Vasaros žygis. Vasarą, apie šventą Joną Krikštytoją, prasidėjo kitas tų pačių metų žygis. Maršalka Henrikas surinko pakankamai gausią kariuomenę, nužygiavo į Pagraudės pavietą, ten ją padalijo į keturias

[1] Anksčiau nurodyti šaltiniai.
[2] Ziemos audros Lietuvoje būna labai smarkios, ypač dažnos sausį ir vadinamos Trijų Karalių. Iš to šiek tiek paaiškėja žygio data.
[3] *Dusburg.*— C. 324.

dalis: pirmasis padalinys buvo nusiųstas naikinti kurių ne kurių atokių ir už miškų esančių to pavieto valsčių. Tačiau, žygiuodamas negyvenamomis vietovėmis, jis pasiklydo ir negalėjo pasiekti numatyto tikslo. Kitas, vadovaujamas Frideriko Libencelės, perėjo Nemuną ir ketino užgrobti Gedimino pilį. Pilies įgula, iš anksto perspėta, davė stiprų atkirtį. Gavęs žinią, jog artinasi priešininkas, jis tik nusiaubė priemiestį. Trečiam padaliniui buvo pavesta užpulti dvarą, priklausantį narsiam Sudargui, dešiniajame Nemuno krante esantį, ir dabar Sudargu vadinamą miesteliūkštį, gražioje aukštumoje žemiau Jurbarko išsidėsčiusį. Tasai su barbarišku įnirtimu įvykdė sumanymą: visa, kas degė, ugnimi paleido, žmones išžudė, moteris ir vaikus drauge su savininko šeimyna paėmė į nelaisvę ir išsivarė. Ketvirtas padalinys su ordino vėliava, vadovaujamas paties maršalkos, nežinia, kokias užmačias turėjęs, pasiklydo miškuose ir nieko nenuveikė. Paskui nurodytu laiku ir nurodytoje vietoje tie padaliniai susiėjo į krūvą ir grįžo į savo šalį[1].

1109

1317 m. Rudens žygis. Apie rugsėjo 21-ąją trečias tų pačių metų žygis įvyko taip pat kairiajame Nemuno krante. Kuo slapčiausiai kryžiuočiai įžygiavo į Kalsių valsčių. Ten tūkstantis penki šimtai raitelių nusėdo nuo žirgų, kuriuos paliko toje vietoje, ir pėsčiomis su ordino vėliava persigavo per mišką, vadinamą Vintu, o dienai baigiantis priėjo Junigedos pilį. Tačiau įgula anksti pastebėjo įspėjamąsias ugnis, užkurtas naktį atokiausių valsčiaus vietovių kaimiečių, sužinojusių apie priešo antpuolį, ir pasirengė gynybai. Dėl to nepavyko užpulti iš nežinių, nors ataka buvo stipri ir atkakli; viso labo buvo

[1] *Dusburg.*— C. 325.

sudegintas priemiestis. Kai priešas traukėsi atgal, susitelkę kalsiečiai puldinėjo ir priešokiais jiems kenkė. Garsios giminės riteris Teodoras iš Piremonto ir nemažai riterių tarnų žuvo[1].

1110

1318 m. Sujudimas Prūsijoje. Iki 1317 metų galo ir nemažą dalį ateinančių metų kryžiuočiai nepuolė lietuvių žemių dėl įvairių savo krašto vidaus sumaiščių. Dar prieš tai didysis magistras Karolis Befartas iš Treviro, sužinojęs iš ordino brolių apie visokius nemalonumus, atsisakė savo pareigų ir grįžo į tėvynę. Vėliau kilo vaidai su lenkų vyskupais dėl bažnyčios teisių Pamaryje. Be to, vėl prasidėjo nesusipratimai su Rygos arkivyskupu; netrukus turėjo atvykti popiežiaus legatas Gabrielius Fabrijanas. Visa tai atėmė kryžiuočiams nemažai laiko, dėl to negalėjo surengti didesnių Lietuvos antpuolių[2].

1111

1318 m. Antpuoliai. Tiktai 1318 metais rudeniop maršalka Henrikas įstengė vėl imtis savo pamėgto puolamojo karo. Jis nužygiavo iki Junigedos, bet užimti jos vėl nepajėgė, tiktai sudegino priemiestį, kuriame buvo klojimai, prikrauti iš laukų sugabentų javų. Iš ten nuvyko į Bisėną, kurioje lygiai taip pat naujas javų atsargas priemiestyje ugnimi sunaikino[3].

1112

1319 m. Antpuoliai. Maršalka buvo sumanęs visiškai užvaldyti Junigedą ir Bisėną, atstatytą po neseno sugriovimo. Todėl, prasidėjus 1319 metų pavasariui, su dideliu

[1] Ten pat.— D. 327.
[2] *Voigt.*— B. IV.— S. 318—331.
[3] *Dusburg.*— C. 328.

ordino riterių ir įvairiai ginkluotų kareivių būriu išsirengė laivais Nemunu aukštyn. Pirmiausia apgulė Junigedą, bet sumanymas nepavyko, atakos buvo atremtos, pabūklai šaudė netaikliai, gerai organizuota įgula sumaniai ir drąsiai gynėsi — visos pastangos buvo veltui. Patyliukais jis nusiuntė penkis šimtus narsiausių žmonių, vildamasis užgrobti Bisėną, tačiau ir tie gavo atkirtį stipresnį, negu tikėjosi. Jie įsiveržė tik į priemiestį, regis, esantį Dubysos saloje, ir sunaikino jį[1].

1113

1319 m. Dovydo žygis. Savo ruožtu lietuviai, Gediminui atėjus į valdžią, iš viso nekliudė kryžiuočių, tarsi norėdami parodyti, jog didysis kunigaikštis trokšta taikos. Tačiau jie galėjo numatyti žinodami ordino polinkius, kad šis niekados nesiliaus kovojęs ir anksčiau ar vėliau surengs tokį stiprų puolimą, kokį tiktai įstengs. Tad sveikas protas ragino rengtis ginamajam karui ir neeikvoti jėgų dažniems nuostolingiems puolimams. Tai nuostatai ištikimi lietuviai ketverius metus nesusigundė užpulti svetimų kraštų, ir istorija mums tai įrodo pateikdama iš to laikotarpio tiktai vienintelį Dovydo, Gardino seniūno, arba, kaip jį Dusburgietis vadina, pilininko, žygį. 1319 metų pavasarį, nepaisydamas didžiojo potvynio, paėmęs aštuonis šimtus kareivių, jis patraukė į Prūsiją, į Unzatrapio apylinkę. Ten, sustatęs pasalos postus, tiktai su aštuoniasdešimčia žirgų nujojo į Natangiją, į Vonsdorfo vietovę, kurioje plėšdamas bei naikindamas pridarė daugybę nuostolių ir grįžo atgal. Tuo tarpu Tepliavos komtūras Ulrichas iš Drinlevės su savo draugu Frideriku Kvicu sušaukė kareivius ir paskubėjo pirmiausia sugadinti tiltą, per kurį lietuviai turėjo grįžti. Paskui stojo

[1] *Dusburg.*— C. 329. Tame skyriuje yra šiokių tokių netikslumų, kuriuos mes pataisėme. Klaidingai parašyta Pistė *(Piste)*, užuot rašius Bisėna *(Bissene)*.

į mūšį ir pasiekė pergalę, užmušę dvidešimt penkis žmones, o grobį atėmę. Iš tikrųjų Dovydas pagaliau pasiekė Unzatrapio vietovėje savuosius, ten kaip rezervą paliktus; tačiau, pasak kryžiuočių padavimų, nedaugelis žmonių iš viso to būrio grįžo į kraštą, nes kelionė buvo sunki[1].

1114

1319 m. Mūšiai prie Žeimių ir Biržulio ežero. Maršalkos Henriko mirtis. Pelužio mirtis. Žemaitija, kurios didžiuma buvo užgrobta kryžiuočių, kentėjo įvairiausią priespaudą: žmonės be perstojo buvo varomi prie statybų, mat visur pradėta tiesti kelius, statyti namus, pilis. Todėl nepakeliami darbai ir negalėjimas dirbti laukuose darė savo. Buvo imamos duoklės ir varginami mokesčiai; niekas nebuvo ramus dėl savo nuosavybės, žmonų ir dukterų garbė dažnai buvo plėšiama. Valsčiuose įsikūrė tokios nemažos įgulos, kad vieni namai turėjo išlaikyti trejetą ir daugiau riterio tarnų, arba reitarų, kurie viešėdami panorėję brutaliai plėšdavo doroms moterims garbę. Susiklosčius tokiai padėčiai, nemažai žemaičių persikėlė į Lietuvą, o kiti vietoje nekantriai laukė savo išsilaisvinimo akimirkos, slapta siųsdami prašymus didžiajam kunigaikščiui. Šis jau buvo surinkęs iš pietinės Rusios ir Polocko kariuomenę, kurią išdėstė prie Žemaitijos sienos, tai yra dešiniajame Nevėžio krante. Nuo jos retkarčiais atsiskirdavo raitelių būriai ir Nemuno vieškeliu artindavosi prie Prūsijos sienos. Kryžiuočiai apie tai žinojo. Jie suprato, kad reikia tą kariuomenę iš lauko išvaryti, jeigu nori išlaikyti Žemaitiją, ir kad, nepridėjus dar vieno laimėjimo prie esamo laimėjimo, sunku bus ir nuosavame krašte išlikti. Ordino šlovė ir pašaukimas vertė parodyti krikščioniškam pasauliui ordino ginklo šventumą. Be to, ordinas tebeturėjo pareigą proteguoti kunigaikštį Pelužį, kuriam norėta patikėti valdyti visą Lietuvą. Tie visi paaiškinimai tikriausiai ir buvo didžiojo 1320 metų maršalkos

[1] *Dusburg.*— C. 330; *Voigt.*— B. IV.— S. 355.

Henriko žygio priežastis. Jį lydėjo keturiasdešimt ordino riterių ir vienas kitas atvykęs pasaulietis iš Vokietijos, taip pat lietuvių emigrantai. Jis stojo priešakyje didelės kariuomenės, susidedančios, be įprastinių vienuolynų savanorių iš miestų ir provincijų, iš specialių šauktinių iš Žemgalos ir Kuršo aplink Memelį; taip pat buvo Livonijos pastiprinimas, be to, keturi tūkstančiai ginkluotų žemaičių. Iš viso toji kariuomenė galėjo turėti dvidešimt tūkstančių kareivių. Netrukus pagrindinė komanda pajudėjo į Lietuvos gilumą, priešakinė Lietuvos kariuomenė visą laiką traukėsi, net iki Žeimelės upės, arba Atmenos, tekančios per dvi mylias į pietus nuo Žeimių[1]. Tokiomis aplinkybėmis Gediminas išsirinko patogią padėtį ir laukė susitikimo. Maršalka, tai matydamas, nedelsė paskelbti mūšį. Išrikiavo savo kariuomenę, paragino pažadais žemaičius, tačiau jais nepasikliovė. Dėl to pastatė juos tarp priekinės ir atsarginės linijos taip, kad būtų tarsi vokiečių kariuomenės apsupti. Galbūt tą nepatiklumą sukėlė spūstis, neseniai minioje susidariusi, nes dėl ko dar taip elgtųsi tokia didelė kariuomenė, kuri galėtų būti pavojinga net pati sau? Lietuvių rikiuotė buvo tokia: totoriai[2]

[1] Strijkovskis ją vadina Žeimele, o rankraštinė Lietuvos (Bychovco) kronika (p. 2) — Atmena (*Otmena*).

[2] *Apie pirmųjų totorių gyvenviečių atsiradimą Lietuvoje įdomią detalę man papasakojo totorius Sobolevskis, atsargos kapitonas, senolis, šiandien, tai yra 1848 metais, jau beveik devyniasdešimtmetis. Iš senų čionykščių totorių, kurie savo dainas dar dainavo senąja totorių kalba, padavimų, o ir iš savo skaitytos (Sobolevskis jaunystėje mokėsi arabiškai) senos, tarytum dar XV amžiuje surašytos arabiškomis raidėmis knygos jis papasakojo, jog Lietuva totoriams buvo tėvynė jau du šimtus metų prieš parašant aną totorišką kroniką. Taip buvo todėl, kad Gedimino kariuomenėje buvo totorių, kurie jam dažnai padėdavo per karus. Dauguma tų totorių pasiliko ir nuolat tarnavo šiam kariui. Galop jie vedė lietuvaites ir apsigyveno įvairiose Lietuvos dalyse. Jų palikuonys laikėsi savo tikėjimo ir, kai Jogaila krikštijo Lietuvą, nebuvo verčiami krikštytis. Vėliau jie susiliejo su Vytauto atvestais totoriais, bet iš pavardžių senuosius totorius dar ilgai buvo galima atskirti nuo naujų atvykusių. Dar ir šiandien totorių gyvenviečių vietose galima rasti tokių vietovardžių kaip Starka, Starki — tai reiškia, jog čia gyveno senieji totoriai. Toji kronika, tai yra padavimas, mini senųjų totorių gyvenvietes, tačiau nūnai, kai totoriai turi sulenkintas pavardes, senosios buvo užmirštos ir skirtumas išnyko. Sobolevskis sakė, kad Lydos apskrityje*

priekyje, išsklaidyti visu frontu, dengė nuo priešų. Centre buvarė rinktiniai Lietuvos bajorai, sparnus — rusinai, polockiečiai buvo rezerve. Mūšį pradėjo totoriai, ėmęsi plačiai greitų manevrų ir dvikovų. Vokiečiams tas manevras buvo neįprastas, todėl sukėlė jų gretose sumaištį; patekę į dulkių debesį, jie nusivylė savo ataka, neteko pusiausvyros nuo riksmo ir neapsakomo įniršio. Tad tokia mūšio tvarka — tiesiog ištempta linija pasirodė esanti pavojinga, kadangi vietovės padėtis buvo palanki sparnus apsupti, ir totoriai panūdo prasiskverbti tarp linijų. Tad šoniniai raitelių būriai pakeitė frontą tam, kad visos kariuomenės sparnus pridengtų. Pirmasis rezervas, sudarytas iš žemaičių, gavo įsakymą artintis prie priešakinės rikiuotės, kad galima būtų suformuoti kvadratą, bet totorių antpuoliai neleido to tinkamai padaryti, kryžiuočių jėgų branduolio nebesaugojo sparnų gynyba. Tuo metu Gediminas, gavęs ženklą, kada totoriai pasitraukė iš fronto, puolė svarbiausią kryžiuočių vidurio koloną, stovinčią su ordino vėliava. Vokiečiai keletą kartų šovė iš pabūklų[1], tą pačią akimirką žemaičiai, užuot žengę į priekį, kad paremtų pirmąją liniją, su neregėtu narsumu atakavo tą pačią koloną iš užnugario, kad prasiveržtų pas lietuvius; šitaip buvo apsupta ši kolona. Tas įvykis visiems sukėlė baimę, net šaltakraujams riteriams. Kolona su didžiąja vėliava buvo palaužta, prasidėjo pavojingas atsitraukimas, nes pakrikusios rikiuotės visur susidurdavo su priešu. Lietuviai ilgai nesiliovė persekioti, per

esanti totorių gyvenvietė Nekrašiūnai (ten ir mečetė stovi) atsirado Gedimino laikais, tai yra buvo įkurta dar senųjų totorių. O visai greta, už pusės mylios, buvo kita gyvenvietė — naujųjų totorių, kuri buvo vadinama Naujaisiais Totoriais. Senolis pats mena totorišką padavimą, tą patį, kuris tarp totorių buvo paplitęs dar XVII amžiuje. Vis dėlto Algirdo laikais totoriai tarnavo lietuvių kariuomenėje. Istorija aiškiai byloja, jog 1370 metais jie dalyvavo mūšyje prie Rūdavos (žr. T. Čackio tyrinėjimus apie totorius: Dziennik Wileński.— 1816.— T. III.— S. 569), kuriuose autorius įrodo totorius labai seniai buvus Lietuvoje).

[1] Strijkovskis (p. 345) aiškiai kalba apie tą šaudymą pabūklais kaip apie naują išradimą.

keletą mylių kelius nuklojo savo priešų lavonais[1]. Trauktis Nemuno vieškeliu pasidarė neįmanoma, kadangi brasta per Nevėžį šios upės žemupyje buvo suardyta.

Todėl maršalka buvo priverstas trauktis aplenkdamas miškingas Dubysos pakrantes per Medininkų pavietą. Galbūt ten kryžiuočiai turėjo stiprią pilį, o jos priedangoje būtų galėję duoti ryžtingą atkirtį besivejančiai kariuomenei, kuri tolydžio spausdama grūmėsi per kelioliką mylių net iki Akmenos upės[2]. Tačiau, traukiantis toliau, tasai naujas kryžiuočių sumanymas, lengvinantis kelionę, suvaržytą ežerų ir pelkių ežero, vadinamo Biržuliu, pasirodė esąs nieko vertas[3]. Žemaičiai paskubėjo priekyje išardyti didelį tiltą, o iš užpakalio spaudė besivejantys, kurie taip pat griovė tiltus. Visa kryžiuočių kariuomenė pasirodė esanti prispausta prie užtvankos, iš abiejų pusių pragaištingų pelkių apsupta. Lietuvių lankininkai žeidė iš šonų, braudamiesi pėsčiomis jiems pažįstamomis klampynėmis. Smarkiai buvo puolama iš priekio ir užnugario. Prasidėjo antras mūšis Biržulio ežere, dar pražūtingesnis negu pirmasis, vykęs prie Žeimių. Iššudyti, paskandinti arba sučiupti buvo bemaž visi, kuriems vadovavo maršalka Henrikas. Jis žuvo užtvankoje su dvidešimt devyniais riteriais ir nemažu būriu puikiausių kareivių; kiti pavieniai, išvengę kalavijo krašte, nuosavomis rankomis nuniokotame, mirė iš bado. Vieną iš sučiuptųjų riterių, Gerardą Rudę — Sambijos fogtą, arba vyskupų valdos karinį valdytoją, žemaičiai fanatikai dievams paaukojo: su visa karine apranga sėdintį ant žirgo, įvarė jį tarp keturių stulpų, prie kurių pririšo, apkrovė malkomis nuo galvos iki kojų taip, kad visiškai buvo jomis uždengtas, ir tą laužą uždegė. Visa Žemaitija buvo sukilusi prieš kryžiuočius, engėjai išvaryti arba iššudyti. Besitraukiančius vijosi lietuvių būriai net iki Ra-

[1] Tas ir kiti mūšiai (visame mūsų veikale) aprašyti remiantis kronikininkų pasakojimais, vietovių apžvalgomis ir konkrečiomis aplinkybėmis, susijusiomis su tais įvykiais, bei to meto taktikos pažinimu.

[2] *Stryjkowski.*— l. c.

[3] Duomenys apie šią vietą yra iš vietos padavimų, nurodančių ir padėtį, ir mūšio lauką.

galnės ir Tilžės, kurių įtvirtinti papiliai buvo sudeginti, daugelis Prūsijos pasienio valsčių apiplėšta. Tą pergalių epochą Pelužis buvo pagautas ir nubaustas mirtimi, o jo bendrininkams — Draikai, arba Draikolitui, taip pat Svirtilul — Gediminas įsakė nukirsti galvas[1]. Nuo to Žemaitijos išlaisvinimo pradėta švęsti Ilgių šventė; tatai buvo lapkričio 3-iąją[2].

1115

1320 m.* **Išpuolis prieš Lenkiją.** Vis dėlto tie metai nesibaigė be plėšikiškų lietuvių išpuolių; jų vadai tikriausiai buvo pietinės Lietuvos kunigaikštukai. Jie anks-

[1] Šio paragrafo šaltiniai: rankraštinė Lietuvos (Bychovco) kronika (p. 26, 27); *Dusburg.*— C. 331. Su aiškiomis užuominomis komentuoja: *Stryjkowski.*— S. 340, 345, 346; *Koiałowicz.*— P. 240—251; *Luc. David.*— B. V.— S. 203. Pastarasis cituoja ne visada teisingus padavimus iš Grunau; anot jo, kryžiuočių iš Vokietijos buvo gana daug. Kurie ne kurie mano buvus dvi kampanijas, tačiau labiau patyrus šaltinius, matyti, jog nuo mūšio prie Žeimių iki maršalkos mirties — labai trumpas laiko tarpas, rodantis vieną veiksmų eigą. Jarošinas (žr.: *Animadversiones Dusburg.*— C. 331) paliko mums Gerardo Rudės aukojimo apeigas, aprašytas originaliame Hartknocho eilėraštyje:

Drier Manne Wape an
Sy ym zu mahle thaten
Und uff ein Ross yn saten
Gebunden an vier Phäle
Nach ihres Sitten Wele
Unde trugen Holzes dran
So viel dass sie noch Ross noch Mann
Gesehen darin Kunden
Und darnach in zunden
Indem Holz ein Feuer.

Jie iškart prisegė
Jam trijų vyrų ginklus
Ir užsodino jį ant žirgo,
Ir, savu papročiu
Pririšę prie keturių mietų,
Užkrovė dar šitiek rąstų,
Jog negalėjai matyti
Nei žirgo, nei žmogaus.
Paskui jie malkose
Įžiebė ugnį.

[2] Pasakytina, kad toje epochoje buvo pradėta švęsti lietuviškų Ilgių šventė; apie tai kalba Strijkovskis, ir mes patys tai matėme (šio leidinio t. I.— P. 315).

čiau buvo nemažai plėšikavę Mazovijoje, o dabar antrąsyk šį kraštą aplankė ir numatytu laiku patraukė net iki Dobrynės žemės; nei plėšikauti, nei laimikių išgabenti niekas jiems nesutrukdė[1].

1116

1320 m. Dvimetės paliaubos. Gana reikšmingas įvykis Lietuvai buvo kryžiuočių ir Mazovijos kunigaikščio Vaclovo sutartis, sudaryta 1320 metais, tarpininkaujant Plocko vyskupui Florijonui, kadangi joje minėtas kunigaikštis ne tik neatsižadėjo visų santykių su lietuviais, bet dar įsipareigojo išlaikyti sargybą savo pilaitėse ir Lietuvos pasienyje, kuri iš anksto praneštų kryžiuočiams apie lietuvių plėšikavimus[2]. Vokiečių ordino nusilpimas po neseniai pasibaigusio žygio tikriausiai pagreitino sutarties sudarymą ir su didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu; derėjosi didžiojo magistro pavaduotojas Friderikas Vildenbergas, ordino špitolininkas ir Elbliongo komtūras, per jį sudarytos dvejų metų paliaubos[3]. Žinoma, šia sutartimi kryžiuočiai norom nenorom turėjo atsižadėti savo įgytų žemių Žemaitijoje; apie šio krašto grįžimą prie senųjų teisių byloja mūsų istorikai. Su Lenkija vyravo taika, šiek tiek anksčiau garantuota sutartimi[4]. Su Didžiuoju Naugardu ir Livonijos kryžiuočiais Gediminas užmezgė draugiškus santykius[5].

---

[1] *Cromer.*— Lib. XI.

[2] *Voigt.*— B. IV.— S. 343, 344.

[3] *Kojałowicz.*— P. 151; *Naruszewicz.*— T. V.— S. 379.

[4] *Naruszewicz.*— T. V.— S. 382. Jis užsimena apie tai tik keliais žodžiais.

[5] *Karamzin.*— T. IV.— S. 192, 193.— Nota 280.— S. 139. Iš Naugardo kronikos jis pateikia faktą: *Priiechaša posly iz Litvy, brat Gediminov Voin, i Polotskij Kniaz Vasilij i Minskij Kniaz Fiedor Sviatoslavič, i dokončaša mir s Novogorodcy i s Niemcy.* Tai iš tikrųjų vyko 1326 metais ir buvo patvirtinimas prieš šešerius metus, 1320-aisiais, sudarytos sutarties, nes praslinko penkerių metų paliaubų terminas, kaip galima suprasti iš anksčiau aprašytų įvykių. Čia

1320 m. Voluinės užkariavimas. Didysis kunigaikštis, sąjungus iš išorės — iš šiaurinės Rusios pusės, Livonijos, Prusijos bei Lenkijos, nusprendė atsikratyti amžinos sumaišties, keliamos pietinės Rusios kunigaikščių. Tie Romano Mstislavovičiaus palikuonys, silpna ranka laikantys puikiausius kraštus, nesugebėjo jų nei nuo totorių, nei nuo lenkų, nei nuo Lietuvos apsaugoti, tačiau išsirengdavo kiekvieno kaimyno pavieniui nusiaubti, sugebėjo gudria politika ar jungdamiesi tai su vienu, tai su kitu išlaikyti nepriklausomybę, mokėjo duoklę totoriams, nors ne visados, ir nebuvo nuo jų taip priklausomi kaip kairiajame Dnepro krante esančios rusų žemės. Didysis kunigaikštis sumanė nukariauti Voluinę ir tam tikslui surinkęs kariuomenę iš Lietuvos, Polocko, Naugarduko ir Gardino 1320 metų rudenį nužygiavo į Vladimirą, Voluinės sostinę. Tenykštis kunigaikštis Vladimiras Vladimirovičius, jau pasirengęs gynybai, atžygiavo į lauką ir pradėjo mūšį. Lietuviai uždaromis kolonomis, prisidengę dideliais skydais, pralaužė voluiniečių eiles ir nuvarė net iki sostinės sienos. Priešais miestą įvyko dar vienas mūšis; seniai ir moterys šūkavo nuo sijų, skatindami savųjų ryžtą. Kova buvo neapsakomai atkakli. Kunigaikštis Vladimiras žuvo narsuolio mirtimi, o Voluinės sostinė atkėlė vartus nugalėtojams. Paskui didysis kunigaikštis nužygiavo į Lucką kautis su Levu; tasai kunigaikštis, praradęs viltį gintis ir neturėdamas Vladimiro narsumo, paliko priešui plėšti savo kunigaikštystę ir pabėgo į Brianską, kuriame turėjo giminių, mat jo duktė buvo ištekėjusi už

---

kronika akivaizdžiai kalba apie Gedimino sūnystę, Vainių vadindama jo broliu. Tasai Vainius priėmė rusų tikėjimą, buvo Polocko kunigaikštis ir turėjo Vosyliaus vardą; jiedu su Teodoru Sviatoslavovičium, Minsko kunigaikščiu, Lietuvos vasalu, buvo Gedimino pasiuntiniai dėl paliaubų pratęsimo, kurios ir Livonijos vokiečius įpareigojo.

Romano, Briansko kunigaikščio[1]. Luckas pasidavė didžiajam kunigaikščiui. Bajorai, susibūrę iš visos Voluinės, pripažino jį savo valdovu, o jis garantavo jų teises, papročius bei tikėjimą ir paskyrė valdytojus, o miestuose įkurdino savo įgulas. Paskui išvyko į Brastą žiemą pailsėti[2].

1118

1321 m. Kijevo užkariavimas. Tačiau tas poilsis buvo veiklus. Kadangi didysis kunigaikštis, kartą sumanęs pavergti pietinę Rusią, privalėjo tai padaryti, jei norėjo būti teisėtas šios slavų kraštų dalies savininkas. Kijevo kunigaikštystėje, nusidriekusioje dešiniajame Dnepro krante, tuomet viešpatavo kunigaikštis Stanislovas, kuris buvo totorių chano vasalas, tačiau ne taip prispaustas kaip Uždneprės kunigaikščiai, mokėjo duoklę ir išsisukinėjo nuo didesnės priklausomybės, naudodamasis savo krašto padėtimi, kurią totoriai vertino kaip nepalankią sau. Tas valdovas taip pat nerangiai atlikdavo pareigas, kaip ir jo kaimynai. Žygis prieš jį prasidėjo nuo Brastos iškart po Viešpaties iš mirusių prisikėlimo šventės. Kariuomenės iš Žemaitijos, Lietuvos, Rusios susitiko apie tą laiką, ir jų priešakyje buvo didysis kunigaikštis. Pirmiausia buvo nugalėtas Ovručo miestas, vėliau Žitomiras. Kunigaikštis Stanislovas[3] subūrė kariuomenę ir sąjungi-

---

[1] Rankraštinė Lietuvos (Bychovco) kronika (p. 27) rašo: „... pabėgo į Brianską pas kunigaikštį Romaną, savo žentą"*. Ja remėsi ir Strijkovskis. Bet Karamzinas čia pastebėjo klaidą, nes to Romano tada jau nebuvo gyvo. Galbūt kronikininkas turėjo galvoje: į savo žento valstybę?

[2] Ibidem. Strijkovskis (p. 347—349) parafrazuoja kroniką.

[3] *Strijkovskis, tikriausiai remdamasis rusų metraščiais ir Bychovco kronika, tuo metu valdžiusį Kijevo kunigaikštį vadina Stanislovu (Bychovco kronika.— P. 28; Voluinės kronika.— P. 348; Strijkovskis.— P. 349). Stanislovo vardas buvo vartojamas Rusioje (Voluinės (Hipatijaus) metraštis.— P. 13). Nestoras, aprašydamas 988 metus, minėjo Vladimiro Didžiojo sūnus, tarp jų ir Stanislovą.*

Viską išdėsčiau taip, kaip mačiau savo turėtuose šaltiniuose. Tuo tarpu atsirado abejonių dėl šio vardo, ir ponas Danilavičius pirmasis jas išsakė. Mano paprašytas labiau pastudijuoti, po kiek laiko parašė, kad iš dalies atrado minimą Stanislovą Kijevietį. Vienąme iš savo

nlnkus iš dešiniojo Dnepro kranto, kadangi visa rusų žemė kairiajame tos upės krante tuo metu buvo sukaustyta totorių priespaudos bei vidinių intrigų. Tie sąjungininkai buvo Olegas, Perejaslavlio kunigaikštis, Sviatoslavas ir Bazilis, Briansko kunigaikščiai, Romano sūnūs ar vaikaičiai, o su jais — iš Voluinės pabėgęs Lucko kunigaikštis Levas. Tos ginkluotos pajėgos turėjo kautis su Lietuvos kariuomene, žygiuojančia į Kijevą, ir laukė susitikimo prie Irpenio upės, prie įtvirtintos Belgorodo pilies. Ten užvirė labai svarbus mūšis, skerdynės buvo didžiulės, kruvinos. Lietuviai pasiekė pergalę. Kunigaikščiai Olegas ir Levas neteko gyvybės, žuvo daugybė žmonių. Stanislovas su tenykščiais kunigaikščiais pabėgo į Brianską. Belgorodas buvo apgultas, tačiau miestiečiai ant tvirtovės sienų, būdami savųjų nepasisekimo liudininkais, ilgai nesispyrė, išprašė nugalėtojų malonės ir pasidavė su miestu. Paskui priėjo eilė Kijevui. Miestas dar buvo galingas, turintis gausybę miestelėnų, turtingas, nors buvo praradęs didžiumą senosios savo puikybės, tačiau nestokojo narsių ir didvyriškų gynėjų. Tad apgultis užtruko du mėnesius. Pagaliau kijeviečiai, netekę vilties sulaukti pagalbos iš kunigaikščio Stanislovo, praradusio visas galimybes pataisyti savo reikalus, surinko tarybą, iš kurios sužinojo, jog ilgiau negali būti valdomi senojo valdovo, apsvarstė valdymo švelnumą, maloningą elgesį su kitais miestais,

---

turėtų rankraščių I. Danilavičius ties 1320 metais aptiko užuominą apie Kijevo kunigaikštį, kurio vardo, nelaimei, nepavyko įskaityti, tik pirmąsias raides Sta..., o gal Stan... Rostislavovičius. Galbūt anuometinės kovos su mongolais metais Kijevo sostas priklausė kokiam nors mažai žinomam kunigaikštukui. Kita abejonė kyla dėl datos. Rusų metraščiai (Voluinės metraštis.— P. 318) rašo, kad Gediminas Kijevą užkariavo 1305 metais. Tačiau Gediminas tuomet dar nevaldė, o jo tėvas Vytenis dar negalėjo jo siųsti kariauti, nes tuomet puolė Lenkiją. Dėl šių priežasčių pasikliovėme Strijkovskiu (p. 349), o skaičiuodami laiką net pasirinkome kiek vėlesnę epochą. Mat niekuomet per visą Gedimino valdymo laikotarpį nebuvo palankesnio meto už tą, kurį mes nurodėme. Apskritai 1318—1322 metai šiandien žinomuose rusų šaltiniuose yra beveik neistoriniai. Taigi ir tuo metu pasirodžiusių kunigaikščių vardai būtų patekę užmarštin, jei ne mūsų lietuviškieji šaltiniai. Gustyno metraštis (priedas prie 1843 metais spausdinto Voluinės metraščio) aiškiai rašo apie tą Stanislovą.*

nesipriešinančiais didžiajam Lietuvos kunigaikščiui, ir nusprendė pasiduoti nugalėtojui, kuriam, kai tik gavo garantijas, atvėrė Aukso vartus ir išėjo pasitikti nešini kryžiais bei paveikslais, su igumenais bei visa dvasininkija; padėjo duonos su druska prieš didįjį kunigaikštį, nusilenkė iki žemės ir pasidavė, prisiekę ištikimybę, gavo nuosavybės, teisių, papročių, religinės tolerancijos patvirtinimą. Tada didysis kunigaikštis įvažiavo su triumfu į kitados galingos valstybės sostinę[1]. Čia reikia pažymėti, kad nors totorių chanas galėjo pretenduoti valdyti Kijevą, tačiau tarp jo ir Gedimino nebuvo kivirčo dėl to miesto užėmimo. Gal dėl to, kad buvo sudarę sąjungą, tai yra Gediminas sugebėjo įsigyti chano palankumą, gal dėl to, kad įprastinės Kijevo duoklės chano iždui jis nenutraukė. Kad ir kaip ten būtų, rusų istorija rašo, kad Gediminas visados gyveno su chanu santarvėje; nors nemokėjo jam jokios duoklės, nors jam iš po nosies užiminėjo rusų kunigaikštystes, niekados su totoriais nekariavo[2].

---

[1] Rankraštinė Lietuvos (Bychovco) kronika.— P. 28—29. Beveik pažodžiui jos laikausi šiame paragrafe, dėl to atmečiau Strijkovskio papildymus ir jo minimą totorių pagalbą kunigaikščiui Stanislovui.

[2] *Karamzin.*— T. IV.— S. 191. *Labiausiai tikėtina, kad lankstī Gedimino politika, paremta galinga ginklo jėga, padėjo jam Vladimiro Didžiojo skeptrą ištraukti mongolų chanams iš rankų; šie nedrįso kovoti su to meto herojumi. Rusinai, regis, taip pat norėjo tapti Gedimino valdiniais, nors jis ir nebuvo krikščionis. Užkariautas, tiksliau, užgrobtas, rusų žemes Dnepras skyrė nuo mongolų draskomos Rusios. Bet, be jokios abejonės, ir žemės į rytus nuo Dnepro, beveik iki Ugros upės, atiteko Lietuvai. Tenykščiams kunigaikščiams, kurie savo valia pasidavė, netgi buvo leista toliau valdyti savo žemes su sąlyga, kad pripažins Gediminą didžiuoju kunigaikščiu. Nebuvo kėsintasi nei į jų tikėjimą, nei į papročius, nei į leises. Visoje Rusioje buvo garbinamas nukryžiuotasis Dievo sūnus, ir jam buvo atnašaujamos aukos už monarchą pagonį. Kijevo metropolitas arba kas nors kitas jį pavaduojantis tvarkė dvasios reikalus be jokių suvaržymų, tarytum būtų globojamas krikščionio valdovo skeptro. Dar daugiau, Kijevo valdovu buvo paskirtas krikščionis Alšėnų kunigaikštis Mindaugas. Tiesą sakė dvasios reikalų tyrėjas (Opisanije Kijevsko-Sofijskogo sobora i Kijevskoj Eparchii. Kijev, 1825.— S. 91—92), Gediminas Lietuvos Rusiai, tai yra Mažajai Rusiai, netgi sutelkė eparchiją, atskirą nuo Didžiosios Rusios; tikriausiai Rytų Bažnyčios galva tam neprieštaravo. Iš jos tarp 1283 ir 1328 metų atsirado Rytų metropolija, vadinama lietuviškąja*.*

1321 m. Tolesni laimėjimai. Užėmus Kijevo kunigaikštystę, kiti jos priklausiniai arba atokesni miestai kartu su nepriklausoma Perejaslavlio kunigaikštyste nusiuntė pasiuntinius ir tokiomis pačiomis sąlygomis iškart pasidavė didžiajam Lietuvos kunigaikščiui. Tarp tų miestų žymiausi buvo Čerkasai, Kanevas, Putivlis, Slepovrodis, Perejaslavlis[1] bei jiems priklausančios žemės. Didysis kunigaikštis tuose miestuose ir žemėse valdė buvusia tvarka, tiktai savo vietininkus ir įgulas pilyse įkurdino. Vyriausiuoju vietininku Kijeve paskyrė Mindaugą, *Algimanto sūnų**, Alšėnų kunigaikštį[2]. Nepamiršo netgi užtikrinti deramą išlaikymą kunigaikščių, netekusių teisės

---

[1] Kronikininkai prie šių miestų nepriskiria Berdyčevo galbūt dėl to, kad jis turėjo savininką ir įkūrėją. Pateiksiu sutrumpintą pasakojimą apie Berdyčevo įkūrimą, paimtą iš seno slaviško rankraščio, duoto man vieno iš senųjų reliktų mėgėjo. XIV amžiaus pradžioje vienas iš mongolų chano giminaičių, kunigaikštis Berdyčius, arba Berkdyčius, iš chano Mangu-Timuro giminės, valdė, arba viešpatavo Voluinėje. Ten nusižiūrėjęs vieną vietą, įkūrė pilį, prie jos — miestą, kurį pavadino Berdyčevu. Tasai kunigaikštis buvo totorius sibaritas, gyvenantis prabangoje, linksmas, mėgstantis muziką, vyną bei moteris. Dosnus, ramybės šalininkas, su Gediminu gyveno santarvėje ir siuntė jam daugybę dovanų, o iš jo mainais gaudavo nuostabaus gražumo sakalų ir merginų dar nuostabesnių, belaisvių iš visos Lenkijos, Mazovijos bei Rusios rinktinių gražuolių. Už vieną gražią belaisvę nusiuntė jis pulką totorių Gediminui. Gyvenimo pabaigoje jis sėdėjo ordos chanų soste. Kol gyveno Berdyčeve, buvo atmintinas jo vaišingumas. Berdyčius linko į krikščionybę, laikė savo dvare krikščionių vienuolius, musulmonų dervišus bei mongalų šamanus. Mirė ordoje 1360 metais.

[2] *Strijkovskis (o po jo ir Kojalavičius veikale „Miscellanea") Lietuvos metraštyje neteisingai perskaitė to Kijevo vietininko vardą Mendolfhus ir pridūrė, kad jis buvęs graikų tikėjimo krikščionis. O Bychovco (Lietuvos) metraštyje aiškiai rašoma: „<...> jų (Kijevo ir visų priemiesčių — T. N.) valdytoju paskyrė (Gediminas — T. N.) kunigaikščio Mindaugo sūnų Algimantą, Alšėnų didįjį kunigaikštį..." (Rankr.— P. 30; spausdintas variantas.— P. 16). Kiek anksčiau metraštyje dar sakoma, kad to Mindaugo sūnus buvo Algimantas (Rankr.— P. 24; spausdintas variantas.— P. 13)**.*

valdyti kraštus, šeimoms[1]. *Matyt, norėdamas savo užkariavimais tame krašte pasiekti ramybę, nužygiavo net iki Krymo, kur numaldė totorius ir patyrė susidūrimą su krikščionimis. Istorija tik šiek tiek apie tai pasakoja prie 1320 metų*[2]. Pats, sklidinas garbės, užkariautų žmonių palydėtas su palaiminimu, grįžo į Lietuvą[3].

1120

1321 ir 1322 m. Trakų įkūrimas. Vilniaus įkūrimas. Tie įvykiai nepaprasti dėl sėkmingumo, taip pat dėl palankių aplinkybių verti būsimųjų kartų atminimo. Žemės, prijungtos prie Lietuvos, ilgai buvo jos nuosavybė, padidino jos galią, sustiprino iždą, atsirado galimybė įgyvendinti daugelį sumanymų, pritraukti naudingų kraštui žmonių. Kijevas visados buvo tų šalių švietimo motina, menų ir rankdarbių aruodas, dvasininkų, mokytojų bei amatininkų mokykla. Gediminas pats įgijo žinių, manierų, išmoko daug dalykų, reikalingų savo luomui, aišku, turėjo išsilavinusių žmonių iš jam palankių kijeviečių. Vos tik grįžusį iš to švento žygio matome jį gražinantį savo kraštą, kuriantį miestus, aprūpinantį gyventojus, statantį mūrines pilis. Kartą, 1321 metais, išvykęs rudenį į medžioklę, apžiūrėjo Senųjų Trakų apylinkes, kurios jam patiko ir kurių stipri padėtis teikė daug vilčių.

---

[1] O dėl Kijevo kunigaikščio Stanislovo, tai rankraštinė Lietuvos (Bychovco) kronika sako: „Tuo metu Kijevo didysis kunigaikštis Stanislovas, didžiojo kunigaikščio išvarytas, gyveno Brianske, ir Riazanės kunigaikštis Jonas nusiuntė pas jį pasiuntinį. Būdamas senas, prašė Stanislovą, kad šis persikeltų pas jį ir vestų jo dukterį, vardu Olga, ir kad po jo mirties Stanislovas būtų Riazanės didžiuoju kunigaikščiu, nesgi jis sūnaus neturėjo, tik tą vienintelę dukterį. Ir kunigaikštis Stanislovas persikėlė pas jį, vedė jo dukterį ir po jo mirties tapo Riazanės didžiuoju kunigaikščiu"*. Po Lucko kunigaikščio Levo valdė jo sūnus Jurgis, dar jaunas žmogus. Jam buvo leista ir toliau valdyti savo kunigaikštystę, tik davus tam tikrą vasalo priesaiką Lietuvai. Vėliau, 1325, 1327 ir 1334 metais, Jurgis užmezgė diplomatinius santykius su kryžiuočiais. XI priedas.

[2] *Siestrzencewicz. Histoire de la Tauride.— P. 194***.

[3] Rankraštinė Lietuvos (Bychovco) kronika.— P. 29, 30.

Todėl jis sustiprino senovinę pilį ir įkūrė miestą žavingoje vietoje, kurioje buvo Senieji Trakai[1]. Tačiau ateinantis 1322 metais, taip pat būdamas medžioklėje, aplankė vietą, garsią didžiųjų kunigaikščių aukurais ir Perkūno šventykla, vadinamą Šventaragiu. Tasai kalnas, tikriausiai jau nuo seno turintis pilį, kaip paprastai, pastatytą tam, kad šventa vieta būtų saugi,— tvirtas, esantis atokiai, apsuptas upės, galėjęs būti naudingas dėl vienos iš galingiausių tų laikų tvirtovių pozicijos, dabar ypač patraukė didžiojo kunigaikščio dėmesį. Sėkminga medžioklė — mat jis savo ranka nudobė didžiulį taurą[2] ant kalno, iki šiol vadinamo Tauro,— pagaliau vyresniojo

[1] „<...> ir davė jam Trakų vardą — tenai, kur buvo Senieji Trakai" (Rankraštinė Lietuvos (Bychovco) kronika.— P. 30). Žr. šio veikalo t. I.— P. 234, 235. *Nors metraštininkai Trakų įkūrimo data laiko 1321 metus, o Vilniaus — kitus metus, mes laikysimės labiau tiesą atitinkančio padavimo, užrašyto viename sename Trakuose buvusiame rankraštyje, kuriame sakoma, jog Gediminas jau pirmaisiais savo valdymo metais pamėgo Trakus ir ten ėmė statyti sostinę, kurią 1313 metais baigė rusinų rankomis. Tačiau 1322 metų rugsėjo mėnesį padėjo pirmąjį Vilniaus Žemutinės pilies pamatų akmenį. Tą rankraštį pas Trakų kunigus dominikonus matė Ignotas Sobolevskis, paskutinis Lietuvos vyriausiojo tribunolo maršalka, kuris man tai ir papasakojo. Tačiau dar patikimesnis liudijimas — tai didžiojo kunigaikščio Vytauto dovanojimo aktas, pasirašytas Naujųjų Trakų pilyje, prie ežero, 1428 metų gruodžio 7 dieną ir skirtas karaimui Eliašui, kuriame sakoma, kad Naujųjų Trakų pilis egzistuoja jau 116 metų ir kad ją įsteigė didysis kunigaikštis Gediminas. Raštas rašytas rusiškai. Nuorašą man davė ponas Danilavičius. Tai patvirtina anksčiau išsakytą nuomonę*.

[2] Tauras buvo iš laukinių jaučių giminės, dar XVI amžiuje gyvenusios Mazovijos tankmėse. Kromeris (Descriptio Poloniae.— Lib. II, in Republica sive status Regn. Pol. etc.— P. 70) pasakoja: *Uri, hoc est boves sylvestres, quos nos thuros dicimus, in solis Masoviticis sylvis apud Vyskitkos extant* (Uriai — tai yra miško jaučiai, kuriuos mes taurais vadiname, vien tik Mazovijos miškuose prie Viskiautų gyvena). Aprašo ypatingą bizonų rūšį, laikydamas ją taip pat laukinių galvijų veisle, tačiau sunku patikėti, kad šie gyvuliai buvo tokio didumo, jog du ar tris žmones galima buvo pasodinti tarpuragyje. Apie stumbrus atskirai užsimena. Taurus pas mus buvus rodo topografiniai pavadinimai: Taurupio upelis teka Lydos apskrityje, netoli Kalesninkų įteka į Verseką. Tų žvėrių iliustracijas galima pamatyti Hartknocho veikale (Alt. und Neue Preussen.— S. 216, 217). Laukinių Lietuvos arklių aprašymus turėjome po ranka; jais naudojosi savaitraščio *Przyjaciel Ludu* (1835 m.) autorius**.

kunigo ir dvaro pranašautojo Lizdeikos įspūdingas sapno apie geležinį vilką[1] aiškinimas taip sujaudino didįjį kunigaikštį, kad jis čia pasiliko ir įsakęs sukviesti amatininkus, daugybę žmonių įkūrė miestą su pilimis[2]. Pavadino jį Vilniumi[3], o netrukus iš Trakų čia perkėlė savo valstybės sostinę. Pirmu miesto valdytoju paskyrė Goštautą iš Stulpų herbo, garsiojo Grumbio[4] palikuonį. Vėliau, po septynerių metų nuo įkūrimo, suteikė Vilniaus miestui tvarkymosi europietiškos teisės pagrindais galią, nes tuo metu antspaudą, arba herbą, jam paskyrė[5]. Be to, daugelio apie tą patį laiką pastatytų miestų ir tvirtovių

---

[1] Anot rankraštinės Lietuvos (Bychovco) kronikos (l. c.), tasai vilkas pasirodė ant Kreivojo, vėliau vadinamo Plikuoju, o dabar Trijų kryžių, kalno.

[2] *Istoriškai įrodyta, kad miestas, tai yra gyvenvietė, Šventaragyje buvo jau nuo seno, o Gediminas ją tik sustiprino pilimis ir pasirinko kaip valstybės sostinę (Baliński M. Historya miasta Wilna.— T. I.—S. 43; Naramowski. Facies rerum Sarmaticarum.—T. I.— P. 194). Jeigu įrodytume, kad miesto teisės Vilniui buvo suteiktos 1321 metais (tą nurodo M. Balinskis (p. 178), tačiau neaišku, kuo remdamasis), tai būtų svarbus dokumentinis įrodymas to, ką mes pasakėme, tai yra kad Vilnius jau buvo miestas prieš čia įsikuriant sostinei*.*

[3] Vilnius neabejotinai turi vardą nuo Vilijos upės — taip iki tol buvo vadinama Vilnia, o apie to pavadinimo kilmę kalbėjome šio veikalo I tome (p. 109—110).

[4] Rankraštinė Lietuvos (Bychovco) kronika.— P. 31, 32. Dlugošo ir senųjų rusų kronikininkų prielaida (žr.: *Karamzin.*— T. IV.— Nota 277), kad Vilnius egzistavo daug seniau iki Gedimino, neprieštarauja tiesai, nes žinome, jog Šventaragis ten Perkūno šventyklą įrengė galbūt prieš 1268 metus. Gediminas pastatė miestą ir pilis. Lietuvos kronika, pasakodama apie tai, anaiptol nedaro Gedimino pirmuoju viso Vilniaus įkūrėju. Tai padarė Strijkovskis ir apsiriko dėl įkūrimo datos, o kronikoje to nėra, tiktai galima spėti iš pasakojimo sekos. Gžibovskis (Skarb nieoszacowany.— S.l) pagrįstai manė tai buvus iki 1322 metų.

[5] Šio veikalo I tomo recenzentas (*Wizerunki.*— 1835.— T. XII) prikišo man, jog klaidingai pateikiau Vilniaus miesto antspaudą. Tačiau pats taip prasilenkia su faktais, kad neįmanoma nesistebėti. Vis dėlto turiu pasakyti: 1. Milžinas, nešantis ant pečių figūrėlę, nėra naujiena šiaurės mitologijoje (žr.: *Masch Alterthümer* der Obodriten. 85 iliustracija, § 157 tekstas**; Tado Bulgarino „Rusijos istorija" (t. I.— Iliustr. 3***). Tai turėjo būti Baltasis dievas *(Bieloboh)*. Visiškai nesvarbu, ar milžinas ant Vilniaus herbo yra Alcis, ar šv. Kristoforas. Pirmajam to herbo fundatoriui, kurio oficialiai nežinome, galima buvo rinktis tą ar kitą alegoriją. 2. Kad Vilniaus magistratas negali savo archyvuose rasti panašaus antspaudo, tai ne mano

pradininkas buvo Gediminas, kadangi jis daugiau negu jo pirmtakai turėjo tam talento ir sugebėjimų. Didžiumos senųjų pastatų mūrijimo būdą ir medžiagas, palyginus su Kijevo, Ovručo bei kitų pietinės Rusios miestų senovės paminklais, galima tuo įsitikinti. Vilniuje Gedimino mūrų liekanos jau beveik sunyko, tačiau mano jaunystėje dar buvo jų pėdsakų. Pastebėjau, o paskui ir įsitikinau, kad miestas, griaudamas senus pylimus ir senas cerkves, jau apgriuvusias, naudodavo medžiagas naujų statinių arba pylimų statybai. Šitaip taupiai medžiagas naudojant, kelis amžius viena plyta galėjo tai išlikti senoviška, tai keletą kartų patekti į naują statinį. Griaunant miesto sienas tarp Trakų ir Vilniaus vartų 1803 metais, griuvėsių čerpių ir plytų žymės rodė kelių amžių skirtumą bei jų apdailos būdus. Tai įrodo, kad Vilniuje nuo pat jo atsiradimo nemenkų mūrų buvo, o XVI amžiuje šventyklų[1] ir mūrinių pastatų gausa jis nenusileido Šiaurės Europoje nė vienam miestui.

1121

1322 m. Vokiečių veiksmai. Kol geras šeimininkas didysis kunigaikštis šitaip puošė ir gerino kraštą, paliaubų

---

kaltė. Kad su datomis, artimomis 1548 metams, nerasta jokio antspauduoto sandėrio arba burmistro M. R. pasirašyto, tai nė vienas nebuvo išsaugotas. 3. Istorinio veikalo, 1837 metais išėjusio Vilniuje pas poną A. M., autorius*, iškreipęs p. 97—99 užrašą šio antspaudo apvade, skaito jį savaip ir daro stebėtinai drąsias išvadas... Tačiau čia ne vieta piktiems atsakomiesiems priekaištams. Norėjau tiktai skaitytojams parodyti, jog mėgstu atvirumą ir teisingumą. Tos transakcijos autografą su kitais rankraščiais atidaviau buvusio Vilniaus universiteto bibliotekai, ponui Bohatkevičiui į rankas**.

[1] Nuo karaliaus Stepono laikų Vilniuje buvo trisdešimt Rytų apeigų cerkvių, mūrinių, didžiuma išdekoruota labai brangiai: auksas, sidabras ir brangakmeniai, baldai ir paveikslai: *Ubi (Polociae et Vilnae) Supellectilem ex auro et argento copiosam habent (Rutheni) in ecclesiis. Vilnae triginta templa habent, omnia fere opere lateritio structa... Scolas semper templis adiunctas habent...* (Ten (Polocke ir Vilniuje) jie (rutėnai) tvarkingai puošė auksu ir sidabru bažnyčias. Vilniuje jie turėjo trisdešimt šventyklų, beveik visas iš plytų statytas... Mokyklas visada šventyklos turėjo...). Respublica Moscoviae etc. Lugd. Batav. 1580. Epistola Joh. Meletii ad David. Chytraeum.— P. 129—130, 133.

laikas, sutartas su Prūsijos kryžiuočiais, prabėgo. Narsieji skleidėjai Kristaus tikėjimo, kuriam tarėsi uoliai tarnaują, stengėsi suburti naujas pajėgas ir rasti naujus būdus sunaikinti pagonims. Kaip tai prieštarauja Kristaus mokslui! Koks nusikaltimas žmonijai! Šventajam Tėvui Gediminą jie pavaizdavo kaip didžiausią priešą ir krikščionybės persekiotoją, o lietuvių tautą — laukinę ir barbarišką, jie sukūrė kaip pabaisą, galinčią praryti visą tikinčiųjų bendruomenę. Taigi, kad užkirstų tam kelią, jie paskelbė savo veiksmų planą: užuot rengus, kaip anksčiau, dažnus karus, reikia surengti kasmet dusyk didelį žygį: sykį per Grabnyčias, kitą — per Nekalčiausiosios Mergelės ėmimą į dangų. Dėl tos priežasties jie prašė popiežiaus paskelbti apie kasmet vykstantį kryžiuočių susibūrimą Prūsijoje tomis dienomis, dar prašė visokių privilegijų kryžiaus žygiams suteikti[1]. Taigi 1322 metais popiežius liepė paskelbti visam krikščioniškam pasauliui visuotinį kryžiaus žygį prieš Lietuvą. Sujaudintas aprašymo naujų nelaimių, Vokiečių ordino patirtų, pasibaisėjęs riterių pavaizduotu nežmoniškumu, Jonas XXII parodė tiek uolumo ir užsidegimo prieš Šiaurės pagonis, kiek

[1] Ponas Foigtas (B. IV.— S. 357) viename kryžiuočių prokuroro skunde popiežiui rado šiuos žodžius: *Primo colore quasi adhuc rabies paganica in christicolas deseverit, convocant (scil. fratr. Ordinis) in subsidium Christianos assumunt sibi quasi pro regula cum valido exercitu invadere partes infidelium bis in anno, hiis scilicet diebus et temporibus videlicet assumptionis et purificationis gloriose Virginis Marie, quas vices suo vulgari sermone Rejsas vocant sicque in consuetudinem error deducitur, quod fideles christi causa exercende milicie credentes catholice fidei ampl i ende gens quieta in fidelium crudeliter inpugnatur* (Pirma dingstimi, neva dėl iki šiol grėsusio pagonių siautėjimo prieš Kristų tikinčiuosius, jie šaukia (vad. ordino broliai) į pagalbą krikščionis, reikalauja esą dėl tvarkos su stipria kariuomene įsibrauti į netikėlių kraštus dusyk per metus šiomis dienomis, būtent per garbingosios Mergelės Marijos paėmimą ir apvalymą; tuos žygius savo vulgaria kalba vadina reisais, ir taip paprastai sukuriama apgavystė, kad Kristų tikintieji, buriantis kariuomenei, būtų įtikinti, jog tai daroma katalikų tikėjimui skleisti, o kad nekariaujanti netikinčiųjų bendruomenė žiauriausiai būtų atakuojama). Tai yra kaukė, pateisinanti žiaurumus, kuriuos visi popiežiai rėmė.

lig tol jo pirmtakai dar nebuvo regėję[1]. Buvo nusiųstas pavedimas dominikonų provincijolui Vokietijoje, visiems milestams paskelbti kasmet vyksiantį kryžiaus žygį į Lietuvą. Tiems žmonėms, kurie dėl šeimyninių aplinkybių, skurdo arba fizinio luošumo nepajėgtų būti tos priesaikos dalyviais, leisti prisidėti pinigais, jei gali. O įsigalėjusiu papročiu Apaštališkoji sostinė apsiima pati globoti artimuosius ir turtus asmenų, išėjusių į kryžiaus karą, visą buvimo jame laiką. Niekas negalėjo netgi teisėta tvarka atgauti iš jų tai, kas priklausė. Be atlaidų, kryžiuočiams būdavo atleidžiamos nuodėmės, nors ir būtų buvę prakeikti už padegimą ar pasikėsinimą ranka į dvasinio luomo asmenį. Tokias religijos malones kiekvienas kunigas, kryžių dovanodamas, turėjo teisę teikti. Be to, buvo pašaukti krikščionys kunigaikščiai ir valdovai pagelbėti Vokiečių ordino riteriams, esantiems Prūsijoje ir Livonijoje. Tuo pasižymėjo Julicho grafas, ordino interesų gynėjas Apaštališkojoje sostinėje, kuris pirmasis priėmė kryžių, palankius paskatinimus gavo ir buvo iškeltas pavyzdžiu visiems krikščionims. Netrukus tos pastangos pasiekė savo tikslą, nes, prasidėjus 1322 metų žiemai, kryžiuočiai jau susibūrė į armiją, o jiems vadovavo kunigaikštis Bernardas Svidnickis[2], grafas Geroldizekė iš Švabijos, taip pat dvejetas grafų iš Julicho ir iš Vildenbergo. Be to, daug kitų žymių vokiečių ir čekų didikų su tarnais, savo lėšomis surinkusių žmones, ir nemažai įvairių luomų žmonių, atvykusių pavieniui. Prūsijos provincijos magistras ir didžiojo magistro pavaduotojas Friderikas Vildenbergas sutelkė visas ordino pajėgas ir vadovavo jeigu ne pačiam gausiausiam, tai pačiam garsiausiam, koks tik vyko Prūsijoje, kryžiaus žygiui. Su tokia armija reikėjo užsimoti prieš pagonybę; toks buvo didžio sumanymo tikslas. Kryžiuočiai žinojo, kad Nalšios, arba

[1] Šios popiežiaus bulės yra formuliare *Marini Ebuli epist. 1865, 1869, 1893.* Taip pat Slaptajame Karaliaučiaus archyve (Nr. 110, 112, 121, kopijų knygoje.— *Voigt.*— l. c).

[2] Sileziečio Bolkono sūnus (*Sommersberg.*— T. 1.— P. 150, 151).

Užgirio, žemėje buvo šventa giraitė, Vaikių paviete, netoli Junigedos pilies, kuri buvo vadinama Vintu arba Ventu (§ 1109), joje — šventykla ir gausus kunigų sambūris. Tasai krašto užkampis buvo užpultas ir nusiaubtas ugnimi bei kalaviju. Vis dėlto šventykla negalėjo savo ištaigingumu atitikti to įvaizdžio, koks apie ją buvo turėtas, žinoma, iš šnipų pasakojimų, kadangi istorija tyli apie tai, kas atsitiko užimant tą vietovę, vis dėlto kažkokia pilaitė ten buvo užimta ir ugnimi paleista. Rytojaus dieną po šio atsitikimo kariuomenė perėjo Nemuną ir įsibrovė į Raseinių pavietą, žygiuodama per Klogėnų valsčių ir Ariogalos apylinkes, pakeliui nepaliko nieko nesunaikinto. Kai šitaip gyventojų dėmesys buvo nukreiptas į tas šalis, vienas kryžiuočių būrys ėmė šturmuoti Bisėnos pilį. Įgula gynėsi stebėtinai narsiai. Atakuojantys riteriai taip gerai buvo apsišarvavę geležiniais šarvais, kad nei kalavijas, nei sviedinys negalėjo jiems pakenkti; jie atkakliai skverbėsi prie sienų. Tačiau lietuviai, narsiai laikydamiesi ant sijų, kiekvieną nustumdavo savo ietimis. Nakties tamsa nutraukė tas žiaurias rungtynes, ypatingą kovą, ant tvirtovės sienų. Rytojaus dieną pradėta tartis, apgultieji davė įkaitų ir priesaiką, kad jeigu sutartą valandą pas juos pagalba neatvyks, tuojau pat atiduos pilį. Netikėtai pats didysis kunigaikštis su pastiprinimu atvyko, ir priešas, atsitraukęs nuo pilies, skubiai grįžo į savo kariuomenę[1].

1122

1322 m. Lietuviai užpuola Livoniją. Šių nedraugiškų veiksmų įkarštyje stiprus Lietuvos kariuomenės būrys, patyliukais perėjęs arkivyskupo valdas, kuriose elgėsi draugiškai, įsibrovė į Livoniją ir labai nuniokojo Dorpato vyskupo dvarus, šitaip buvo sudarytos sąlygos vidaus vaidams, tame krašte ilgai trukusiems. Dėl šios nelaimės Livonija neteko penkių tūkstančių žmonių, kurie žuvo

[1] *Dusburg.*— C. 333; *Stryjkowski.*— S. 358; *Voigt.*— B. IV.— S. 359, 360.

arba buvo paimti į nelaisvę, ką jau kalbėti apie pagrobimus ir įgulų sunaikinimą[1]. Tai buvo atsakymas kryžiuočiams į antpuolį, anksčiau buvusį. Tačiau Kryžiuočių ordinas lietuvių žygį priskyrė arkivyskupui Friderikui, manydamas, kad pasiuntinybė, į Vilnių jo siųsta, buvo ne dėl ko kito kaip tik dėl ordino išstūmimo iš tos provincijos ir kerštо išliejimo ant Dorpato vyskupo, sudariusio su jais sąjungą[2].

1123

1323 m. Kryžiuočių veiksmai. Kryžiuočius stipriai baugino tie Gedimino santykiai su arkivyskupu Friderikу, tuo labiau neabejotinos žinios apie tai, kad jiems pirmiausia daro įtaką vietiniai gyventojai ir riteriai pasauliečiai, tai yra Livonijos bajorai. Pats arkivyskupas dėl to nesiginčijo, tačiau prasitarė, jog tai buvo tiesiog susitarimai dėl religijos, be jokių kitų užmačių, kadangi didžiojo kunigaikščio ir visos lietuvių tautos siekimas

---

[1] *Dusburg.*— C. 334; *Luc. David.*— B. V.— S. 226.

[2] Anksčiau pateiktas (§1121) kryžiuočių prokuroro skundas pasakoja apie tai: *Tempore Friderici dudum Archiepiscopi, idem Archiepiscopus cum suis complicibus nitens ad totale exterminium Ordinis prelibati Ambaxiadores ad regem Litwinorum infidelium miserunt, per quos cum eiusdem Rege et infidelibus contra ipsum Ordinem confederationes fecerunt, cum eisdem ordinarunt, quod in manus forti venirent versus Livoniam et quod transitum haberent per terras ecclesie Rigensis et in ipsis Castris et terris possent ad exterminium dicti Ordinis stare et per ea Ordinem inwadere...* (Pagaliau, arkivyskupo Frideriko nelaimei, tas pats arkivyskupas su savo sąmokslininkais, siekdamas visiškai sutriuškinti ordiną, iš anksto numatęs pasiuntinius, pas netikėlių lietuvių karalių nusiuntė, per kuriuos su tuo pačiu valdovu ir netikėliais sudarė sąjungą prieš patį ordiną, kad galbūt pavyks nusigauti į Livoniją ir kad kelias eis per Rygos bažnyčios žemes, ir kad pačiose tvirtovėse bei žemėse jie galės apsistoti prieš minėto ordino sutriuškinimą ir tada ordiną užpulti...) (ap. *Voigt.*— B. IV.— S. 351). *Varmijos vyskupas Eberhardas, 1323 metų spalio 16 dieną gindamas kryžiuočių reikalą (nuorašą aš turiu), sako, kad tas žygis prieš Danijos Estiją ir kai kuriuos Dorpato vyskupystės valsčius įvyko 1323 metais, per Užgavėnes. Buvo paimta keturi tūkstančiai belaisvių, sunaikinta penkiasdešimt parapijų ir dvi bažnyčios, nužudyti du vienuoliai cistersai ir keletas kunigų pasauliečių*.*

krikščioniško tikėjimo tuo metu buvo neabejotinas. Jis netgi reikalavo, kaip bus matyti iš tolesnės įvykių eigos, kad ordinas atsisakytų priešiškų žingsnių ir šmeižtų didžiojo kunigaikščio atžvilgiu, o jeigu nenori prisidėti prie jo atvertimo, tai tegu bent kuo mažiau trukdo. Bet tai nesutapo su ordino planais; jis ėjo savo keliu ir visiškai apsisprendė primesti vienvaldystę visam kraštui, lietuvių tautai priklausančiam, netgi sutriuškinti Rygos bažnyčią su jos ganytoju. Tad kvietė be paliovos į kryžiaus žygį, kurio kariai jau buvo Prūsijoje sulig 1323 metų pradžia. Jiems vadovavo du žymūs vokiečių riteriai, didikai iš Cinenbergo ir Egerbergo. Toje kariuomenėje buvo vokiečiai ir čekai. Magistras Vildenbergas jau turėjo parengtą vietos ginkluotą, kurią, sujungęs su kryžiuočiais, nuvedė į Lietuvą. Tačiau prasidėjo tokie stiprūs ir ilgai trukę šalčiai, kokių retai kada būna šiame krašte. Vaismedžiai Prūsijoje ir Livonijoje beveik visiškai iššalo, jūra per penkiolika mylių apsitraukė storu ledu, iš Danijos į Liūbeką važinėta rogėmis[1]. Tasai gamtos fenomenas sulaikė priešo kariuomenę pusiaukelėje, ir visas užmojis nugrimzdo į nebūtį[2].

1124

1223 m. Karinė Dovydo veikla. Vis dėlto papasakosime apie atkaklumą lietuvių, kurių karinėms užmačioms net ir tokios žiemos nedarė žalos. Praėjusių metų rudenį Livonijos kryžiuočiai, nekreipdami dėmesio į sutartimi patvirtintą taiką, iššudė Pskovo medžiotojus, žvejus ir pirklius Peipaus ežere bei Narvos upėje, kurie nuo seno savo verslu vertėsi prie Livonijos sienos. Pskoviečiai norėjo atkeršyti už savo įžeidimą, tačiau jų jėgos buvo per silpnos, todėl nusiuntė į Lietuvą prašyti pastiprinimo. Dovydas, Gardino seniūnas, Pskovo kunigaikščio Dau-

[1] XII priedas.
[2] *Dusburg.*— C. 336.

manto sūnus[1], leidosi palenkiamas, nes buvo palankus šiai respublikai, gerbiančiai jo tėvo atminimą.

Tad išsirūpinęs didžiojo kunigaikščio leidimą, priešakyje veržlios lietuvių jaunuomenės vidury sunkiausios žiemos iššygiavo bausti kryžiuočių už priesaikos laužymą. Pskovo riteriai noriai žygiavo su Dovydo vėliava. Buvo įsiveržta į Estiją per pačias Užgavėnes, be to, tenykščiu klimatu — dar per didesnius šalčius. Visas kraštas net iki Revelio buvo apiplėštas; grįžtant atgal, buvo užpulta Dorpato vyskupystė. Per šį antpuolį buvo neapsakomai niokojama, žuvo nemažai žmonių, paimta keturi tūkstančiai belaisvių, vienų tik parapijų bažnyčių penkiasdešimt dvi apiplėštos ir sudegintos, daug kunigų išžudyta. Paskui Dovydas grįžo į Lietuvą. Tačiau sulig pavasario pradžia kryžiuočiai apsiautė Pskovą, išgriovė priemiesčius, miesto mūrus atakavo įvairiomis priemonėmis aštuoniolika dienų ir gerokai apgadinę sienas rengėsi kopėčiomis užsikabaroti, bet Izborsko vietininkas kunigaikštis Eustachijus atvyko į pagalbą ir smogė iš užnugario vokiečių stovyklai, išsidėsčiusiai už Didžiosios upės,— šitaip atitraukė juos nuo miesto šturmo. Bet netikėtai vėl kilo pavojus: pskoviečiai po pagalbininkų atkirčio, stipriau vokiečių spaudžiami, ėmė siųsti pasiuntinį po pasiuntinio į Naugardą, tačiau veltui. Todėl kreipėsi į kilnųjį Dovydą, ir jis iš Gardino atskubėjo į pagalbą gimtajam miestui. Taip ryžtingai puolė apsupusiuosius, kad sudavė jiems milžinišką smūgį, užėmė stovyklą, visas atsargas, turtus, pabūklus, vėliavas, sutriuškino narsiausius pulkus. Visa tai privertė magistrą Gerardą Jokę sudaryti aštuoniolikos metų taikos sutartį, kuria apdovanojęs Pskovo respubliką jis grįžo atgal[2].

---

[1] *Chron. Herm. Corneri.*— P. 1022; *Tatiščiev.* Hist. Ros. (žr.: *Karamzin.*— T. IV.— Nota 254).

[2] Pskovo kronika (*Karamzin.*— T. IV.— Nota 254.— S. 128, 129) ir pats Karamzinas (p. 178, 179); *Dusburg.*— C. 336; *Voigt.*— T. IV.— S. 362.

1125

1323 m. Memelio ir Vėluvos užpuolimas. Kai dėl Dovydo narsumo buvo perrašytos ordino teisės prie Pskovo, kažkuris iš Žemaitijos vadų išsirengė į Memelį, tikriausiai didžiojo kunigaikščio siunčiamas, kad padėtų atitraukti dėmesį ir pakenktų siunčiamam pastiprinimui iš Prūsijos į Livoniją. Gegužės 25 dieną Memelio miestas buvo paimtas šturmu; gynyboje žuvo septyniasdešimt įvairios ginkluotės tenykščių riterių; gyventojai buvo išvaryti į nelaisvę. Paimtos trys tvirtovės prie miesto, arba papiliai, turintys apsaugos nuo netikėtų užpuolimų įtvirtinimus. Juose gyveno vokiečiai ir vietos naujakrikščiai. Laivai, buvę uoste, sudeginti, ir viskas, kas galėjo būti sunaikinta, sunaikinta. Tiktai pati pilis, arba įtvirtintas kryžiuočių vienuolynas, išsigelbėjo[1]. Ne mažiau žalos buvo padaręs lietuvių antpuolis Vėluvos apylinkėse; jis buvo surengtas tų pačių metų birželio mėnesio paskutinę dieną, tai yra Šv. Petro išvakarėse; tada šeši gausiai gyvenami kaimai buvo ištuštinti, narsus kryžiuotis Frideri-kas Kvicas drauge su trisdešimt šešiais tarnais užmušti[2].

1126

1323 m. Žygis į Dobrynės žemę. Sunku atspėti, dėl kokios priežasties lietuviai tais pačiais metais surengė žygį į Dobrynės žemę. Kronikininkai sutartinai tvirtina, kad tai troškulys grobio, lengvai pasiekiamo krašte, valdomame moters. Tai buvo kunigaikštienė Anastazija, našlė Ziemovito, tikro karaliaus Vladislovo Lokietkos brolio, turinti du paauglius sūnus. Dovydas, Gardino seniūnas,

---

[1] *Varmijos vyskupas Eberhardas jau anksčiau minėtame kryžiuočių gynybos dokumente rašo, kad 1323 metais, po Šv. Jurgio, tai yra po gegužės 25 dienos, lietuviai visiškai sunaikino Memelio miestą (išskyrus pilį), išsivedė daug belaisvių ir nužudė vieną kunigą kryžiuotį*".

[2] *Dusburg.*— C. 338; *Voigt.*— B. IV.— S. 363.

grįžęs iš Pskovo, tapo to žygio vadu. Gausios kariuomenės priešakyje jis įsiveržė į Dobrynės žemę, kurią plačiai niokojo, užėmė Dobrynės miestą; ten žuvo du tūkstančiai žmonių ir ketvertas kunigų. O visame krašte šeši tūkstančiai abiejų lyčių žmonių arba buvo iššudyta, arba į nelaisvę išvaryta, tarp jų septynetas pasauliečių kunigų ir dvejetas vienuolių benediktinų; iš viso šešiasdešimt dvasininkų luomo asmenų kartu su klierikais, mokyklų mokiniais ir prie bažnyčių buvusiais buvo iššudyta. Sunaikinta dešimt parapinių bažnyčių ir daugybė kaimų[1]. Tos pačios kariuomenės būrys, per Drevantos upę patekęs į Prūsiją, nužygiavo į Brodnicos apylinkes, kuriose apie šešiasdešimt kaimiečių išpjovė ir ordinui pridarė tūkstančio grivenų sidabro žalos[2]. Apskritai tie metai parodė didžiulį lietuvių ginklo pranašumą prieš krikščionis, kadangi tais metais iš Estijos, Livonijos, Kuršo, Prūsijos ir Lenkijos vienų tik išvarytų belaisvių buvo dvidešimt tūkstančių, o kiek dar galvijų ir rakandų, sunaikintų bažnyčių, miestų, gyvenviečių, pasėlių laukuose bei javų atsargų[3].

---

[1] *Dusburg.*— C. 339. *Dobrynė buvo užpulta 1323 metų gegužės 3 dieną (remiantis anksčiau cituotu Varmijos vyskupo diplomu)**.

[2] Apie šį Prūsijos užpuolimą anksčiau cituotame Varmijos vyskupo Eberhardo akte dar rašoma: *Idem infideles in districtu fratrum domus Theut. videlicet in Strasburg, sexaginta homines, virgines, mulieres, et viros... et in dicto districtu ipsis fratribus dampna mille marcarum dampnabiliter intulerunt* (Taip pat netikėliai brolių iš teutonų namų srityje, t. y. Štrasburge, šešiasdešimt žmonių: merginų, moterų ir vyrų <...> ir minėtoje srityje pačių brolių gėdingi nuostoliai buvo tūkstantis markių). *Voigt.*— B. IV.— S. 363, 364.

[3] *Dusburg.*— l. c. *Chron. Anonym. Archidiac. Gnesa.*— P. 93. Apie kunigų ir klierikų nužudymą, be žinomų šaltinių ir Varmijos vyskupo dekreto, dar pasakoja dokumentai, saugomi Slaptajame Karaliaučiaus archyve (Stalčius XI.— Nr. 49 ir LVI.— Nr. 3), tai yra šiek tiek vėlesni Mazovijos kunigaikščių Ziemovito ir Traidenio dekretai, kuriuose užsimenama apie Dobrynės užpuolimą: *Qui profanus Dux David, paulo ante indictas treugas predictas ingrediens cum valido exercitu Litwanorum terram Dobrinen, sitam in prenominatu Plocen. dioc. totam miserabiliter devastavit. Ex nihilominus opido quodam munito Dobryn vulgariter dicto expugnato et in favillam prorsus redacto multis inibi christi fidelibus ferre peremptis decem milia et ultra hominum ultriusque sexus secum abegit similiter et deduxit* (Šis bedievis kunigaikštis Dovydas netrukus prieš baigiantis

1323 m. Kryžiuočių antpuolis. Per šiuos įvykius Prūsijos kryžiuočiai nedrįso išlįsti iš savo įtvirtintų vienuolynų ar tai iš baimės, kuri juos užvaldė, ar dėl silpnų karo pajėgų ir netvarkos ordine, nes nebuvo didžiojo magistro. Mat Karolis Befartas nesikišo į valdymą ir linksmai leido laiką Tryre, kuriame turėjo dvarą. Juk tiktai vienas pavyzdys vienintelio nedidelio pasienio žygio, kryžiuočių sumanyto, pateiktas mums kaip kelerių metų istorija, būtent toks: Henrikas, Tepliavos komtūras, su trimis šimtais kareivių per pačią javapjūtę užpuolė Užgirio kraštą, apylinkes, esančias už Nemuno, priešais Bisėnos tvirtovę, tai yra Vaikių paviete. Žmonės iš dešiniojo Nemuno kranto sunaikintų kaimų laukuose, už upės, turėjo savo pasėlių, nors patys ten dėl puldinėjimų iš Prūsijos negalėjo gyventi. Tasai kryžiuotis norėjo pagrobti pjovėjus, kertančius javus. Tuo metu užėjo lietus, kuris nutraukė pjūtį, o žmonės persikėlė per Nemuną; liko tiktai arkliai, iš jų vokiečiai paėmė trisdešimt keturis. Lietuviai, tai pastebėję, leidosi vytis. Komtūras, norėdamas iš to turėti naudos, pasislėpė pasaloje, įsakęs saviesiems vaizduoti bėgančius, o išgirdus jo trimitą, smogti besivejantiems, kad apsigręžtų ir iš kitos pusės atakuotų. Tačiau lietuvių vadas turėjo perprasti tą karinę išdaigą, pakankamai dažną panašiomis aplinkybėmis. Metė burtus, ir tie jam parodė pavojų. Todėl jis įsakė trimituoti atsitraukimą, perspėdamas priešakinį savųjų būrį apie pasalą. Komtūras puolė grįžtančius, tačiau negalėjo pavyti daugiau kaip dvylika jų, kuriuos visus iškapojo[1]. Tasai įvykis pats, savaime nelabai reikšmingas, nors aprašytas kronikose, vargiai būtų galėjęs

---

minėtoms paliauboms, su stipria lietuvių kariuomene užpuolęs Dobrynės žemę, esančią vadinamojoje Plocko vyskupystėje, visą apgailėtinai nusiaubė. Ne mažiau ir miesto, kurį paprastai Dobrynės tvirtove vadino, užkariavęs ir pelenais tiesiog pavertęs, daug ten Kristų tikinčių kardu iššudęs, dešimt tūkstančių ir daugiau abiejų lyčių žmonių panašiu būdu išsivedė ir išsivarė).

[1] *Dusburg.*— C. 340; *Luc. David.*— B. V.— S. 228.

paklinti į šį mūsų veikalą, jeigu nebūtume pastebėję aplinkybės, labiau mūsų istoriją dominančios, būtent kad Vaikių pavietas ir visas Užgirio kraštas tarp Šešupės ir Nemuno jau buvo visiškai nusiaubtas, žmonės iššudyti, išvaryti į Prūsiją arba išstumti už dešiniojo Nemuno kranto. Tiktai lietuvių narsumas neleido kryžiuočiams tų didžiulių kapinių prijungti prie Prūsijos. Vis dėlto tai buvo priežastis, dėl kurios jie vėlesniais laikais tą kraštą savu laikė.

* * *

IV skyrius

GEDIMINO KARAI IR IŠORĖS PADĖTIS

.....

1128

Pastabos. Kuo plačiau garsėjo lietuvių tautos pergalės atokiausiose Europos šalyse, tuo labiau kryžiuočiams reikėjo rengti naują kryžiaus žygį. Didysis kunigaikštis įsakė paskelbti per krikščionių galvą popiežių Joną XXII didžiuosius savo sumanymus. Iš tikrųjų sunku suvokti aplinkybes krašto viduje, dėl kurių atsirado toks sumanymas, tačiau išvada yra neabejotina: jis siekė plėtoti švietimą, *skatinti bičiuliškus santykius su pramonės kraštais, prekybą, amatus**, atitinkančius laiką, ir apsiginti nuo išorės priešų, kuriuos sunku būtų sutramdyti ryžtingomis priemonėmis dėl kryžiaus žygių, galinčių kiekvienu metu sustiprėti ir kartą užplūsti Lietuvą nesuskaičiuojama daugybe žmonių. Be to, pagonybė jau

išgyveno nuopuolį, net nebuvo tinkama naują kartą vesti senovinės dorovės keliu. Tiesa, Rytų apeigų krikščionybė buvo toleruojama Lietuvos žemėje; su rusinų gyvenvietėmis, žymiausiose vietose besikuriančiomis, net tarp kilmingųjų lietuvių daugelyje vietų vaidai mezgėsi, tačiau nukrypimas nuo mokslų, prasimanymai, tamsumas, storžieviški kunigų įpročiai sudarė sąlygas kurtis sektoms, ypač lietuviškam manicheizmui. Gediminas pakankamai turėjo proto ir jį supančių šviesių žmonių, buvo ganėtinai susipažinęs su rygiečiais bei kijeviečiais, kad suprastų naudą, kokią galėtų duoti tautos atvertimas į krikščionybę ir susijungimas su Romos bažnyčia. Tiktai kai tapo krašto valdovu nuo Mazovijos iki Žemgalos, nuo *pietinio Bugo** iki Kuršo sienų, kai sukūrė tobuliausią ginkluotę, pagaliau kai jau darė neabejotiną įtaką Didžiajai Rusios kunigaikštystei, jis įžvelgė patį palankiausią metą įgyvendinti savo sumanymą, kurio esmė buvo pasidaryti krikščionių monarchu, nepriklausomu nuo jokios pasaulietinės vyresnybės ar globos. Tiesą sakant, tai yra prielaidos, tačiau pagrįstos šių dienų tyrimais, kurie, atrodo, yra nepriekaištingi.

1129

Rygos arkivyskupas Friderikas Lobenštatas[1], negailestingas kryžiuočių priešininkas, paveldėjęs iš savo pirmtakų pretenzijas ir kivirčus su ordinu, buvo tuo labiau jam pavojingas, nes charakterio atkaklumas siejosi su veikliu protu ir politikos išmanymu, ką jau kalbėti apie sumanymų drąsumą ir atkaklumą. Jis pasiekė tas aukštas pareigas, pradėjęs pranciškonų vienuoliu. Todėl turėjo ištisus pulkus vienuolių ir, be abejo, pasaulietinę dvasininkiją — kaip aukščiausiąjį bažnyčios asmenį. Interesų vienodumas, tai yra karas su kryžiuočiais, suartino jį su Gediminu. Jam dar rūpėjo didžiojo kunigaikščio ir jo

[1] Šio arkivyskupo pavardė minima tiktai Luko Davido (t. V.— P. 209).

valstybės atvertimas, tačiau, kaip sumanus politikas, reikalus pradėjo iš tolo, perprato laikus ir asmenis, apsvarstė politinę naudą, mokėsi juos vertinti. Žodžiu, rengė patvarų ir tvirtą statinį, nepaisydamas net piktų kryžiuočių kėslų, įtūžio, pavydo bei godumo įkvėptų, įgyvendinti savo norus. Be to, arkivyskupas pasitikėjo popiežiumi ir jo valdžia, vildamasis paramos pradėtam darbui. Kadangi manoma buvo ne tiktai Gediminą ir jo pavaldinius lietuvius atversti, bet rusų cerkvę sujungti su lotyniškuoju tikėjimu, stengiantis patraukti Lietuvos rusinus, kartu ir didįjį Rusios kunigaikštį, tai, rodės, viskas turėjo priklausyti nuo Gedimino valios, kaip kad tais laikais buvo įprasta. Šventasis Tėvas, sužavėtas tuo, jog turės tokią didžiulę dvasinę kaimenę, privalėjo visomis galiomis to imtis. Tuomet kryžiuočių grupuotė sustabdė tuos gražius renginius, kaip tai rodo tolesni įvykiai*.

*1130***

*Paskui Gediminas rašė popiežiui Jonui XXII laišką****, kuriame pabrėžė, kad pripažindamas teisingumą priklausyti Apaštališkajai sostinei, kokį turi kitos galingos Europos valstybės, prisimena savo pirmtako Mindaugo atsivertimą į krikščionybę su visa Lietuvos valstybe, tačiau dėl klastingumo, begalės išdavysčių ir daugiakarčių nuoskaudų, vokiečių ordino atseikėtų, toji valstybė dėl savo atokumo ir jis pats iki šiol pasilieka netikėjimo klystkeliuose. Vis dėlto artimiausi jo pirmtakai ne kartą siuntė pasiuntinius pas Rygos arkivyskupus, siekdami taikos ir vienybės; kryžiuočiai pasiuntinius negarbingai nužudė; pateikiamas akivaizdus pavyzdys. Toliau pasakoja: „Taip pat mūsų pirmtakas karalius Vytenis buvo nusiuntęs laišką ponui legatui Pranciškui ir ponui arkivyskupui Friderikui, prašydamas, kad jie atsiųstų jam du brolius iš Pranciškonų ordino, [drauge] paskirdamas jiems vietą ir jau pastatytą bažnyčią. Apie tai sužinoję,

Prūsijos ir teutonų namų broliai išsiuntė aplinkiniais keliais savo kariuomenę ir minėtą bažnyčią sudegino.“ Toliau jis aprašo nežmonišką kryžiuočių elgesį su Livonijos dvasininkais: jie plėšia kraštą, žudo žmones iš kažkokių asmeniškų paskatų, o tvirtina, kad taip daro tarnaudami tikėjimui. Baigia tokiais žodžiais: „Šventasis ir garbingasis Tėve! Mes su krikščionimis kariaujame ne dėl to, kad sunaikintume katalikų tikėjimą, bet kad pasipriešintume mums [daromoms] skriaudoms, kaip tai daro krikščionių karaliai bei valdovai; tai matyti iš to, kad pas mus yra brolių iš Pranciškonų ir Dominikonų ordinų, jiems davėme visišką laisvę krikštyti, sakyti pamokslus ir atlikti kitas šventąsias apeigas. Apie visa tai, garbingasis Tėve, mes rašome tam, kad jūs žinotumėte, kodėl mūsų senoliai mirė kaip pagonys ir netikintys. O dabar, šventasis ir garbingasis Tėve, labai prašome atkreipti dėmesį į mūsų apverktiną būklę, nes mes, kaip ir kiti krikščionių karaliai, esame pasirengę visada jums paklusti ir priimti krikščionių tikėjimą, kad tik mūsų nevargintų anksčiau minėtieji kankintojai, būtent minėtasis magistras ir broliai“[1]. Tokie posakiai nekelia jokios abejonės dėl nuoširdaus Gedimino sprendimo, kad ir kas būtų buvęs šio laiško rašytojas — ar pats arkivyskupas, ar kas iš vienuolių, esančių su didžiuoju kunigaikščiu; jis visados galėjo pareikalauti svetimšalio raštininko lotyniškoms korespondencijoms. Vis dėlto tasai laiškas buvo parašytas paties Gedimino valia, su jo žinia ir patvirtintas asmeniniu jo antspaudu[2].

*1131***

Dar tais pačiais metais didysis kunigaikštis išsiuntinėjo Viešpaties Kūno dieną (1323 m. gegužės 26 d.) datuotus laiškus: vieną Šv. Dominyko regulos vienuoliams, kitą Hanzos miestams — Liūbekui, Rostokui, Zundui,

[1] XIII priedas.— Nr. I*.

[2] To paties priedo pabaigoje — atsakymas į priekaištus dėl Dedimino laiškų autentiškumo.

Greifsvaldui, Štetinui ir Gotlandui, trečią — Šv. Pranciškaus regulos vienuoliams minoritams. Juose praneša apie savo rašytą laišką popiežiui Jonui XXII ir apie nuoširdų troškimą susijungti su Katalikų bažnyčia, laukia nekantraudamas popiežiaus pasiuntinių, jau būdamas katecheto parengtas priimti krikštą. Dėl to stengiasi savo krašte įtvirtinti vyskupus, kunigus, vienuolius, išskirdamas tuos, kurie savo vienuolynus parduoda arba rengia sąmokslus dėl dvasinių asmenų žudymo, kviečia tad žmones, tinkamus skelbti Dievo žodį Lietuvos žemėse. Turi dvi bažnyčias, pastatytas pranciškonams: vieną Vilniuje, kitą Naugarduke. Jei reikės, prižada pastatyti ir dominikonams. Prašydamas apie tai paskelbti Vokietijoje, kartu paveda pakviesti kunigaikščius ir miestų vadovus, kad paskelbtų apskritai žmonėms, o ypač pirkliams, amatininkams, ginklakaliams, karo pabūklus darantiems, kurpiams, akmenskaldžiams, račiams, auksakaliams, druskaviriams, žvejams ir įvairaus amato bei luomo asmenims, jog jie gali su žmonomis, vaikais, visu turtu drąsiai atvykti į Lietuvą, be muito mokesčio ir be baimės, kad bus apsunkinti duoklėmis. Žemdirbiai dešimtį metų bus atleisti nuo šaukimo į kariuomenę, o paskui Rygos teisės pavyzdžiu arba atsižvelgiant į galimybes mokės mokesčius. Kelias į Lietuvą yra atviras per Mazovijos kunigaikščio Boleslovo valdas. Laiškas baigiasi taip: „Nors kryžiuočiai dėl anksčiau minėto noro mus įžeisti sudegino mūsų antspaudą, matyt, [tam tikslui], kad užgniaužtų Dievo pradėtą [darbą] ir apdumtų žmonėms akis, tačiau prie šio rašto mes pridedame tą patį antspaudą, panašiai kaip liepėme pridėti jį prie laiško didžiai mylimam viešpačiui Apaštališkajam Tėvui didesniam jo patikimumui ir sutvirtinimui, nes pirmiau geležis taps vašku ir vanduo pavirs plienu, negu mes atšauksime mūsų ištartą žodį“[1].

Šie laiškai buvo oficialiai ir viešai įteikti adresatams per valdininkus krikščionis**.

[1] XIII priedas.— Nr. II, III, IV*.

*1132**

*Regis, arkivyskupas ir rygiečiai nesistengė nieko konkretaus daryti nei popiežiaus dvare, nei Hanzos miestuose. O tai, kad norėjo netiesiogiai patvirtinti didžiojo kunigaikščio nuomonės nuoširdumą, atrodo, buvęs tik aplinkybių sutapimas. Norėdami su Lietuva užmegzti glaudesnius santykius, į Vilnių nusiuntė pasiuntinybę***.* Tuomet Rygos miesto įgaliotiniai, turintys tarpininkų titulą, derantį pavedimui, taip pat dalyvaudami kaip įgaliotiniai Rygos arkivyskupo ir tenykštės katedros, Ezelio ir Dorpato vyskupų, Rygos ir Dorpato miestų, Estijos valdytojai, įgalioti Danijos karaliaus bei Kryžiuočių ordino Livonijos provincijos***; susitarė ir sudarė taikos sutartį 1323 metais, sekmadienį po Šv. Mykolo Arkangelo; išvardytos žemės, kurias apima ši sutartis, garantuojamas saugumas viešuose keliuose ir upėse šių žemių žmonėms, prekiaujantiems arba kitu tikslu keliaujantiems, teismuose nagrinėjami pasienio ginčai, galintys kilti tarp gyventojų. Galų gale nustatytos apiplėštųjų teisės atgauti daiktus, pabėgusius tarnus bei valdinius ir t. t. Šios sutarties kopija, išversta iš vokiečių į lotynų kalbą, buvo nusiųsta popiežiui ir primygtinai prašoma patvirtinti. Jonas XXII įsakė ilgiau negaištant ją patenkinti; tai ir buvo padaryta[1].

---

[1] Taikos dokumentas tarp Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ir kryžiuočių, Estijos, Livonijos bei Kuršo miestų ir t. t. Datuotas Vilniuje, sekmadienį, per Šv. Mykolą, 1323 metų *spalio 31 dieną*** (*Index Corp. dipl.*— Nr. 300). Popiežiaus patvirtinimo Karaliaučiaus archyve neturime, tačiau žinome apie tai iš popiežiaus bulės (Regestr. Literar. communium Johan. XXII.— Epist. 1894.— P. II, esantis slaptojo archyvo kopijų knygoje Nr. 379), kurioje yra perrašytos taikos sutartys. Tą pačią bulę aptinkame, tik be sutarties, leidinyje: *Rinaldi.* Annal. eccles. An. 1323.— Nr. 20.— P. 256. Ten pasakyta: *Foedus que Vilnae hoc anno die dominico post evolutum D. Michaelis sacrum diem compositum est* (Sutartis, kuri Vilniuje šiais metais sekmadienį po Švento Mykolo yra sudaryta).

*Šio traktato nuorašą aš turiu. Šiame diplome verta dėmesio tik tai, kad Pskovas jau tuomet buvo laikomas Lietuvos vietove*****.

*1133**

Vos tik pasklido žinia apie Gedimino laiškus, Varmijos vyskupas Eberhardas paskelbė tokio turinio aplinkraštį: „Atsiranda žmonių, kurie prasimanymu šių ar anų įvykių, užsisklendę nuo artimo meilės ir paprastų žmonių minioje rasdami pragyvenimo šaltinį netikusiomis diskusijomis, melagingai drįsta tvirtinti, kad lietuviai, iki šiol liek krikščioniško kraujo praliejęs, gali laisva valia krikščionių tikėjimą priimti, tačiau to vokiečių ordino broliai neleidžia. Dėl to mes tokį tvirtinimą skelbiame visam pasauliui ir visiems Dievą tikintiems kaip akivaizdų melą, kaip ir patys netikėliai žodžiais ir veiksmais šitai dar labiau patvirtina, kadangi jie Kristaus vardą ir šventą katalikų tikėjimą kiek tik gali stengiasi iš krikščionių tarpo visiškai išstumti." Čia pasipila įrodymai iš ką tik buvusių Revelio, Dorpato, Memelio, Vėluvos, Dobrynės, Štrazburgo apylinkių puolimų. „Sunku patikėti,— toliau sako vyskupas,— kiek krikščionių kraujo per tuos pagonis buvo žiauriai pralieta. Dėl to dar atkakliau maldaujame — netikėkite ateityje tokiais ordino riterių šmeižikais, tokiais tiesos ir teisingumo juodintojais. Bet jeigu jie ateitų pas jus, atsakykite jiems, kaip priklauso demaskuotiems melagiams šmeižikams[1]*". Kai vėl buvo sužinota* apie tokį sutarties tarp Livonijos gyventojų ir netikėlių sudarymą, *Prūsijos**** kryžiuočiai, jau ankstesnių laiškų įpykinti, griebėsi intrigos, būdingos jų politikos vingiams, pažįstamiems iš dažnų pavyzdžių nuo pat ordino atsiradimo Prūsijoje laikų. Sušaukė jie vyskupus: Eberhardą

[1] *Šį laiško originalą aptiko ponas Foigtas Slaptajame Karaliaučiaus archyve, datuotą... burg in castro nostro in die B. Galli a. d. supra dicto (...burg mūsų pilyje palaim. Gali... dieną viešpaties metais kaip anksčiau minėta). Voigt.— B. IV.— S. 400. Jis buvo prieš arkivyskupą ir pranciškonus. Aš turiu laiško nuorašą. Ponas Foigtas visiškai nepagrįstai tą diplomą datavo 1325 metais, nes jo tekste apskritai nėra užuominų apie tuos metus, atvirkščiai, kalbama apie 1323 metus**.*

iš Varmijos, Joną iš Žemgalos ir Rudolfą iš Pamario drauge su kuriais ne kuriais pasauliečiais dvasininkais, didžiuma ordino narių arba jų proteguojamų, kurie bendrame susirinkime, įvykusiame viename iš vienuolynų, turinčių didžiausią gero vyno atsargų rūsį, parašė kreipimąsi į Ezelio vyskupą, Rygos, Ezelio, Dorpato ir Revelio kapitulas, magistrą ir visą Livonijos kryžiuočių bendruomenę, Estijos valdytoją bei tenykštės provincijos bajorus ir vasalus, kaip sutarties sudarymo dalyvius. Kreipimesi mėginama priskirti šėtonams šį reikalą, jis vadinamas dėme, darančia žalą visiems krikščionims, galinčia Prūsiją ir šalia esančius tikinčiųjų kraštus neišvengiamai nugramzdinti į nelaimes. „Kadangi,— jie pridūrė,— tie šėtono sūnūs, būdami klastingi, rezga savo pavojingas užmačias ir jūsų, ir mūsų atžvilgiu. Kaip pelė maiše, kaip žaltys užantyje išpenėtas, pirmiausia mus ir mūsų kraštus su pasienio žemėmis, o paskui jus, jūsų provincijas ir jūsų valdinius laukinišku pasiutimu užpuls ir visiškai sumals, neapsakomai trokšdami pražūties visai krikščionijai. Tad primename ir patariame, jausdami nuoširdų prielankumą, atsižadėti taikos sutarties kuo skubiau, kad tik ji nebūtų sudaryta. Kadangi nepridera kovojantiems dėl Dievo su tokia nusikaltėlių paderme, su tokia niekinga tauta ir prasikaltusiais šėtono sūnumis, sudaryti kokį sandėrį. Kadangi jie, būdami gudrūs niekšai, daugiau nieko kaip tik jūsų ir mūsų kraštų pražūties tykoja. Tai akivaizdu ne vien iš daugybės senų, bet ir iš naujausių pavyzdžių, neseniai matytų Dobrynės ir Kulmo žemėje[1]. Tad atsižadėkite tos bedieviškos sutarties, kadangi Dievas jūsų kariuomenėms vadovauja ir didelės narsos suteikia, tad muškite priešą nepaliaudami. Tiktai tada, kai

[1] Dusburgiečio kronikoje 1323 m. Dovydo vadovaujamas Dobrynės užpuolimas yra perdėtas. Tuo pačiu laiku kaip ir pranešimas rašytuose Gedimino laiškuose apie kelionės saugumą žmonių, kviestų iš Vokietijos į Lietuvą per Boleslovo, Mazovijos kunigaikščio, žemę, be to, bičiulio, rodo visiškai ką kita, t. y. kad dėl šio antpuolio draugiški santykiai su Mazovija nebuvo pažeisti. Boleslovas buvo Anastazijos Ziemovitienės, Dobrynės valdovės, sūnus, Lokietkos sūnėnas.

jis bus visiškai sunaikintas, žemėje jūsų laukia garbė, o danguje — pergalių triumfo palmė[1]". Kokia ta naikinimo sistema, kokios dvasios įkvėpta? Kaip buvo sumanytas tasai kreipimasis? Tegul skaitytojas įvertina ir suvokia kryžiuočių politikos charakterį iš dokumento, viešai paskelbto ir parodančio jų interesus. Kokia dorovė, kokia moralė, kokia religija galėjo būti šventa bendruomenėje, gyvuojančioje tokiais principais?

*1134***

Tačiau čia dar ne galas. Po prelatų suvažiavimo susirinko gauja pranciškonų vienuolių, gyvenančių Prūsijoje, vadovaujamų savo vyresniųjų. Šis susirinkimas, tarsi savo valia stodamas riterių ordino ginti, parašė *atvirus liudijimus****. „Teisingumo jausmas,— kalbėjo jie,— ir asmeniškos atsakomybės liudijant pareiga verčia mus pranešti****, kad gera šlovė brolių iš Vokietijos buvo apjuodinta nedoriausiu ir netinkamiausiu būdu, kurie ne kurie pavydūs priešai išdrįso tvirtinti, esą jie Lietuvos karaliui, norinčiam priimti Kristaus tikėjimą, visokeriopai prieštaravo. Mes, priešingai, nuodugniai ir deramai visą reikalą ištyrę, esame visiškai įsitikinę, kad nors minėtas karalius po visą pasaulį išsiuntinėjo laiškus, supažindinančius neva su minėtu jo ketinimu, dėl ko gausios misijos iš miestų, po kuriuos laiškai buvo išsiuntinėti, jo dvarą aplankė, tačiau toks sumanymas yra melagingas, patys girdėjome, kaip karalius piktžodžiauja prieš Dievą; priešingai, jo asmens sargybiniai tuomet kaip tik įsibrovė į kaimyninę šalį ir *daugybę****** žmonių išskerdė, api-

[1] Šio kreipimosi data: *in Elbinga a. d. 1323, feria secunda ante festum beat. Symonis et Jude* (Elblionge, Viešpaties metais 1323, antrąją švenčių dieną prieš Palaimintųjų Simono ir Judo šventę). Dokumentas saugomas Slaptajame Karaliaučiaus archyve (žr.: *Voigt.*— B. IV.— S. 370, 371; *Napierski.* Index Corp. dipl.— Nr. 301). *Aš turiu nuorašą**.

plėšė, bažnyčias sudegino ir begalę gyventojų, tarp jų net ir kunigus, į nelaisvę išsivarė. Kaipgi tai galėtų atitikti tiesą arba net išvadą, kad ordino broliai, kurie kasdien atsidavę gina krikščionybę, nepaisydami mirtino pavojaus, gali karaliaus atsivertimui sukliudyti, juk jis pats bei jo asmens sargybiniai tokias baisybes prieš krikščionis daro!" *Tokio pat turinio laišką parašė ir Šventajam Tėvui, kuriame teisino kryžiuočius dėl jiems mesto kaltinimo*[1]. Pagaliau Olyvos ir Pelplino cistersų vienuolynų abatai pačioje kitų metų pradžioje parėmė tą skundą popiežiui, neva sąžinės verčiami, ir maldavo, kad jis netikėtų ordino kryžiuočių šmeižimu[2].

*1135******

Vis dėlto šie vienuolių skundai nepadarė jokio įspūdžio popiežiaus rūmams. Kadangi ten buvo asmenų, sugebančių teisingiausiai tvarkyti reikalus. Be to, kaip tik tuo metu atvyko Gedimino misija su ankstesnių pasiūlymų garantijomis, primindama skundus dėl Prūsijos provincijos kryžiuočių, ir su prašymu patvirtinti sutartį, jau sudarytą su livoniečiais, išplėsti ją apskritai visam Vokiečių ordinui, ir pranešė, jog didysis kunigaikštis nori būti apsaugotas nuo savo kaimynų, kad galėtų atsidėti atsivertimui, neseniai patvirtintam Vilniuje tautos susi-

---

[1] *Šis laiškas datuotas 1323 metais, Šv. Kotrynos dieną. Rašytas Kulme. Šio kreipimosi transumptas datuotas 1324 metų vasario mėn. Aš turiu abu nuorašus*.*

[2] Pranciškonų kreipimosi data: *in Culmine a. d. 1323**, in die S. Catherine* (Kulme, Viešpaties metais 1323, Šv. Kotrynos dieną). Dvejetas šio dokumento originalų yra Slaptajame Karaliaučiaus archyve (stalč. XI.— Nr. 19, 20). *Aš turiu nuorašą****. Taip pat abatai — Povilas iš Olyvos ir Jordanas iš Pelplino — rašė apie tai: *In Castro Gnieva a. d. 1324 indictione VII. Calend. Februar.* (Gnievo pilyje Viešpaties metais 1324, VII indikte per vasario kalendas (vasario 1 d.). Originalas tame pačiame archyve (stalč. LIV.— Nr. 3); Index Corp. dipl.— Nr. 303—306, 312; *Aš turiu nuorašą*****.

rinkime, per kurį minėta sutartis buvo sudaryta[1]. Dar viena aplinkybė padeda geriau suprasti tų laikų įvykius; tai Prūsijos kronikos[2], iš kurių galima nustatyti, jog prie Gedimino suartėjimo su popiežiumi nemažai prisidėjo ir lenkai. Kai dalį Mazovijos valdė Vladislovas Lokietka, kai kurie nepatenkinti tenykščiai pasitraukė į Lietuvą ir buvo gerai priimti didžiojo kunigaikščio. Tai jų patarimu ir jiems vadovaujant vyko neseni įvykiai, o vėliau — Mazovijos žemių puldinėjimai. Nors patsai Gediminas apskritai tuo nelabai buvo patenkintas ir dargi atkalbinėjo, kaip aiškiai liudija kronikininkas. Tie lenkai gyveno Vilniuje, didžiojo kunigaikščio rūmuose, užsitarnavo jo malonę ir pasitikėjimą. Taigi tikėtina, kad jie prisidėjo prie politinių veiksmų, kurių tikslas buvo atversti Lietuvą, nepaisant kryžiuočių. Vadinasi, jie rėmė Rygos arkivyskupo užmačias. Net misijoje, apie kurią ką tik buvo kalbėta, galėjo atsidurti kas nors iš šių lenkų. Kad ir kaip ten buvo, Šventasis Tėvas nedelsdamas patvirtino aptartą sutartį atskira bule, *kaip jau mes anksčiau sakėme**, paskelbta 1323 metų spalio 31 dieną. Ir nuo šios akimirkos debesis, pakilęs viršum Kryžiuočių ordino, įgavo grėsmingą pavidalą; net ir pranciškonų pareiškimai, abatų kreipimasis per vėlai pasirodė, kad galėtų ką nors lemti. Galbūt politiniais ordino sumetimais iš pradžių teko imtis plunksnos, o ne kišenės.

---

[1] Smulkesnių žinių randame popiežiaus laiške Gediminui, rašytame per legatus (*Rinaldi.*— 1324.— Nr. 48, 50). Iš jo matyti, kad Jonas XXII iš tikrųjų buvo tėviškos širdies, nuoseklus, iškalbingas ir džiaugsmingas. Paaiškėjo, jog, sudarant sutartį, 1323 m. sekmadienį po Šv. Mykolo buvo susirinkę lietuvių *principes et omnes barones* (kunigaikščiai ir visi bajorai), be to, laiško popiežiui data buvo ta pati — *Dominica proxima post festem beatissimi Michaelis* (Artimiausias šventadienis po Šv. Mykolo šventės) (apud. *Rinaldi.*— a. s. c.).

[2] *Luc. David.*— B. VI.— S. 79—81. Ši detalė atremia kritiką ir yra istorinė.

Artinosi audra, kadangi, be didžiojo Lietuvos kunigaikščio, trys galingos grupuotės susimokė prieš ordiną: Lenkijos vyskupai, karalius Vladislovas Lokietka ir Livonijos dvasininkai. Pirmieji iš pradžių abejingai žvelgė į Pamario užgrobimą, tačiau tol, kol kryžiuočiai sumažino jiems dešimtines, tame krašte renkamas. Ši skola baigėsi tuo, kad vietoj gaunamų produktų natūra jiems buvo pasiūlytas nedidelis mokestis pinigais. Dėl to vaidai pasiekė kraštutinę ribą: vyskupai prakeikė kryžiuočius, o šie savo ruožtu su išdidžia panieka atsiliepė ir apie prakeikimą, ir apie vyskupus, ir apie jų karalių. Įžeidimų storžieviškų, bauginimų, netgi satyrų stebėtinai išmoningai prirašė pranašaudami negarbingą savo priešų žūtį[1]. Lenkijos karalius, supykęs dėl Pamario atplėšimo, įsižeidęs dėl vienuolių šmeižto, sudarė sutartį su vyskupais. Jos padarinys buvo 1319 metais iškilmingas įsakymas Gerardui, Kujavijos vyskupui, buvusiam Avinjone, apskųsti kryžiuočius popiežiui. Šis uoliai tai padarė. Popiežius paskyrė komisiją, bet susidedančią iš Lenkijos prelatų. Tiems, nelaimei, tapus teisėjais, susiklostė tokia padėtis, kad jų sprendimai nei pagarbos, nei gerų rezultatų nepelnė. Didžiausias nuostolis Lenkijai buvo, kad Pamarys popiežiaus įsakymu kartu su pajamomis, surinktomis nuo nuosavybės įsigaliojimo dienos, turėjo būti grąžinti karaliui. Kryžiuočiai paniekino šį teismą. Nors dėl Pamario sugrąžinimo jie nesispyriojo, tačiau atrado naujų priekabių, kad galėtų šio krašto negrąžinti. Šios komisijos sprendimas, paskelbtas, kryžiuočių nepasitenkinimui, 1322 metais, buvo grąžinti Pamarį, trisdešimt tūkstančių grivinų pajamų ir teisėtų lėšų šimtą penkiasdešimt Prahos kapų grašių. Na, o juos pasmerkė atskirti nuo bažnyčios. Netrukus iš Lenkijos į Avinjoną ėmė plaukti nauji nusiskundimai kryžiuočiais; tai buvo tada, kai Rygos arkivyskupas ten plačiai skleidė savo skundus ir rėmė Lie-

[1] XIV priedas.

Livonos didžiojo kunigaikščio sumanymą. „Jie apiplėšia bažnyčią,— sakė jis,— užkerta visus kelius tikėjimo skelbėjams, kuriuos pašaukimas veda į netikinčiųjų kraštus, ir netgi suima pakeliui į Romą sumaniusius eiti piligrimus, apsunkina atverstuosius nepakeliamomis naštomis, trukdo statyti bažnyčias, persekioja, suriša, užpuldinėja, žudo vyskupus. Prisiekė neplauti savo baltų apsiaustų tol, kol neapšlakstė arkivyskupo krauju. Trukdo laivybą Dauguvoje, pažeidžia Rygos miestiečių teises ir privilegijas, stiprina Dinamiundos tvirtovę, kursto maištininkus, pribaigia savuosius brolius, sužeistus susirėmimuose su priešais, o jų kūnus degina, tyčiojasi iš bažnytinės cenzūros, niekina popiežių, silpnina jo prestižą per slaptus ryšius ir draugijas[1]. Šių visų užmojų prieš vokiečių ordiną sutapimas kitam popiežiui ir kitokiomis aplinkybėmis būtų padėjęs sugriauti iš pamatų visą šauniojo magistro Hermano Zalcos statinį. Tačiau galinga ordino paspirtis buvo Jonas, Čekijos karalius, Prancūzijos karaliaus Pilypo uošvis, globojantis popiežių; jis turėjo nemažai pinigų, be to, prieš akis — Karolį Befartą, nors niekinamą ir, galimas daiktas, su nuoskauda iš Prūsijos išvarytą, tačiau keliantį pagarbą pietinėje Europoje žmogų, stropiai besidarbuojantį iš savo pašaukimo, užmirštantį asmenines skriaudas tuomet, kai reikia rūpintis bendruomenės gerove, iškalbų, mokantį italų kalbą.

*1137**

Nors buvo daugybė priežasčių kryžiuočiams atsisakyti sprendimo, panašaus į tą, kuriam neseniai pakluso templieriai, tačiau lemtis aniems buvo palankesnė. Vis dėlto neverta abejoti, kad paniška baimė nebūtų pasklidusi po visas šventoves ordino ir jo bičiulių, o šių turtingam niekuomet netrūksta. Įvairios kalbos apie Jono XXII rūstybę

[1] *Kotzebue.*— B. II.— S. 131 (iš aktų); Ibidem.— P. 364, 368—376. Atskyrimo nuo bažnyčios aktas spausdinamas XV priede.

didino išgąstį. Reikėjo išmėginti visas gynybos priemones ir užkalbėti audrą, kybančią čia pat virš galvų. Į aiškų Šventojo Tėvo kvietimą 1323 metų pabaigoje atsiliepė minėtasis Karolis Befartas, užmiršęs asmeniškas nuoskaudas ordine, jis nuvyko į Avinjoną ginti jo teisininkų ir patikėtinių ordino brolių draugijoje. Iš tikrųjų jis buvo priimtas, kaip derėjo jo personai, mandagiai ir gana gerai. Tačiau patyrė, kad ordino reikalai kybo ant plauko. Pirmiausia išbučiavo Šventajam Tėvui kojas per privačią audienciją. Paskui prisistatė viešajai kardinolų konsistorijai, kurioje buvo ir popiežius. Didysis magistras kalbėdamas kategoriškai teisino savo ordiną; jis buvo atidžiai klausomas. Garbingas jo amžius, bajoriška kilmė, žavinga artikuliacija italų kalba stipriai traukė protus. Tiktai patys priešininkai gūžčiojo pečiais neįstengdami iškratyti ylos iš maišo. Nesigilinsime į Befarto kalbą, apskritai svetimą mūsų temai. Tik pasakysime, kad arkivyskupui, be kitų argumentų, jis įteikė atimtus laiškus, iš kurių buvo matyti intrigos tarp jo ir Gedimino, taikančios sunaikinti Kryžiuočių ordiną Livonijoje. Tačiau, be viso to, paaiškėjo, kad didysis kunigaikštis išties nuoširdžiai buvo linkęs atsiversti. Toks Apaštalų sostinės nuosprendis buvo paskelbtas 1324 m. vasario 10 dieną: „Jeruzalės Mergelės Marijos vokiečių ordino riteriai įpareigojami tučtuojau grąžinti Rygos bažnyčiai pagrobtus turtus ir ateityje jokia dingstimi jų nepulti. Tas vertas būti atskirtas nuo bažnyčios, kuris sužeistą brolį pribaigtų arba tokio elgesio bendrininkas būtų. Niekas neturi teisės kenkti kelionėje Šventųjų Apaštalų sostui piligrimaujančiam. Visokios slaptos draugijos ir prisiekusiųjų sąjungos, pažeidusios šventosios Bažnyčios įstatymus, privalo būti panaikintos ir ilgiau nepakenčiamos[1]. Riteriai įpareigojami gerbti dvasininkus ir nesielgti su jais neteisingai, taip pat bažnyčioms nuostolių nedaryti. Jokiu būdu neturi trukdyti statyti bažnyčias naujakrikščiams ir

[1] Iš to aišku, kad tie, kurie iš ordino riterių susibūrimų padarė išvadą apie slaptųjų draugijų pradžią, turėjo tam tikrą pagrindą.

šių žmonių ne tik kad neapsunkinti mokesčiais, neversti dirbti, bet, priešingai, padėti visokeriopai ir duoti laisvę tiek tikėti, tiek ir gyventi. Dievo žodžio skelbėjus jie privalo globoti ir garantuoti jiems saugumą; jeigu kas iš pykčio šiems įsakymams kenktų arba tokius žmones užgauliotų ir trokštų jiems nelaimės, tas privalo būti atskirtas nuo bažnyčios[1]". Kad visų nurodymų ir įspėjimų tiksliai būtų laikomasi, didysis magistras su esančiais broliais turėjo prisiekti šv. Evangelija, šventosios konsistorijos akivaizdoje.

*1138**

Dėl tų skundų, Lenkijos pateiktų, labiausiai pasisekė kryžiuočiams. Šventosios kolegijos šališkumas buvo toks aiškus; anksčiau lenkams buvo leidžiama patiems savo reikalus tvarkyti, o dabar tik paskyrus kryžiuočių statytinį. Žemgalos vyskupas buvo paskirtas komisoriumi spręsti ginčą, paduotą apeliacijai dėl ankstesnės komisijos sprendimo, ir jam visiška Apaštalų sosto galia buvo patikėta[2]. O dėl didžiojo kunigaikščio Gedimino skundų ir pasiūlymų, tai popiežius manė, jog derėtų labiau ištirti ir pagelbėti vietoje, tarpininkaujant ypatingai pasiuntinybei. Reikia pabrėžti, kad popiežius pasielgė visiškai taip, kaip aiškino kryžiuočiai Liūbeko rotušėje (§ 1132). Tad pagrįstai galima manyti, kad tiesiog prisidėjo prie jų nuomonės. Taigi daugiau Šventasis Tėvas nė ženklo paramos neparodė gėriui ir tikėjimui skleisti Šiaurėje, nors privalu buvo iš jo šito reikalauti. Gražų vilties spindulėlį, sušvitusį krikščionybės garbei iš Lietuvos valdovo pergamento, užtemdė auksaburnės turtingojo ordino viršininko kalbos spindesys. Kryžiuočiai išlošė bylą iš esmės,

[1] *Rinaldi* (datuota: *IV. Idus Febr. pontif. an. VIII, t. y.* prieš vasario 4-ąją, VIII popiežiaus valdymo (pontifikato) metais); *Kotzebue.*— l. c.

[2] Plačiau žr.: *Voigt.*— B. IV.— S. 377, 378.

ypač triumfavo dėl Lietuvos. Laimėję laiko, neabejojo, kad politika pasikeis jiems naudinga linkme. Net priesaika, popiežiaus įsakymu keleto senolių duota, neilgai buvo ordinui šventenybe. Didysis magistras Befartas netikėtai mirė. Tie, kurie su juo prisiekė, taip pat greitai paskui jį į kapą nuėjo. Todėl išnyko Dievo bausmės už melagingą priesaiką baimė. Lengvai atsikratyta skrupulų dėl politinių siekių. Kad ir kaip ten būtų, istorija mus įtikina, kad klasta niekur negali būti klastingesnė kaip tik šiame apverktiname mūsų užkampyje, vidury bendruomenės vienuolių riterių, kurie patys nesiliovė kaltinę visų dėl šios ydos.

*1139**

1324 m. Kryžiaus karas. Kad nors kiek popiežius būtų stengęsis sulaikyti kryžiaus karą kuriam laikui, tačiau apsukrūs ir dosnūs kryžiuočiai stropiai to neleido. Priešingai, bylai Avinjone įsibėgėjus, pinigai ir siekimas užbėgti už akių sukosi po Vokietiją ir Čekiją, kad būtų sutraukta kryžiuočių kariuomenė į Prūsiją. Dominikonai, gerai pamylėti, skelbė iš sakyklų šventą karą pagonims. Tad tuojau pat, 1324 metų pradžioje, Prūsijoje pasirodė iš Elzaso ir Pareinio Vokietijos atvykę kryžiuočių būriai, vedami brolių Jono ir Pilypo, Španheimo grafų. Be jų, nebuvo jokių svečių iš artimiausių kraštų. Galbūt Hanzos miestai, plačiai palaikydami ryšius šiaurinėje Vokietijoje, ir pranciškonai jau anksčiau žinojo padėtį, labiau atitinkančią tikrovę. Užtat Čekijoje dėl karaliaus Jono įtakos kryžiaus karas turėjo didžiausią paklausą. Kažkoks vokietis riteris Petras iš Rozenbergo ten atvedė nemažą būrį riterių ir kareivių. Tai buvo senis, kuris, amžių nugyvenęs su klajojančiais riteriais, žygiavo į šventąjį karą drauge su vaikaičiu Hermanu[1]. Kryžiuočiai tučtuojau pasiuntė juos

[1] *Dusburg.*— C. 341.

šlaubti Lietuvos. Bet patys nesiryžo pulti, galbūt baimindamiesi įvykių Avinjone[1]. Tiktai čekai su vokiečiais, lydimi šlaptų ordino palydovų, galiausiai puolė vasario mėnesį. Tačiau netrukus prasidėjo polaidis, ir vandenys ėmė lietis, tad keltis buvo nesaugu; tai suturėjo ataką Rozenbergiečio, kuris nieko daugiau negalėjo padaryti, tik pavojų patirti.

*1140**

1324 m. Dovydiškių sunaikinimas. Užtat kryžiuočiai sumanė smogti Lietuvai iš kitos pusės ir padaryti nuostolių vienam iš geriausių Gedimino vadų. Dovydas, Gardino seniūnas, turėjo nuosavą dvarą — Dovydiškes. Kryžiuočiai, išklausinėję apie viską per savo šnipus, gal turėjo vilties sučiupti ir patį šeimininką per Didįjį pasninką, taigi, kai popiežiaus nuosprendis jau buvo primirštas, pasiuntė trejetą ordino brolių su šešių šimtų raitelių būriu. Jie užpuolė šį dvarą, žmones iššudė, apiplėšė, sudegino ir pagrobė šimtą žirgų bei bandą įvairių galvijų[2]. Tas žygis tokią šiltą žiemą su tokia didžiule kariuomene negalėjo būti vien paprastas plėšikavimas, jis, be abejo, turėjo kitą tikslą — įtraukti didįjį kunigaikštį į karą, mat jis nebūtų galėjęs neduoti Dovydui leidimo atkeršyti.

*1141***

1324 m. Gedimino tvirtovės priemiesčio sudeginimas. Tačiau Dovydas nepatraukė į mūšio lauką. Svarbiausias sumanymas buvo sukurstyti patį didįjį kunigaikštį kerštо karui. Dėl šio ketinimo gegužės mėnesį Ragainės kom-

[1] *Chron. Canonici Sambiensis.* Ten sakoma: *Per hiemem non fuit expeditio, sed Bohemi explorabant aliquam partem Litwinorum terre* (Per žiemą nebuvo žygio, tačiau bohemiečiai iššniukštinėjo kitą lietuvių žemės sritį). *Voigt.*— B. IV.— S. 382.

[2] *Dusburg.*— C. 342. Tą dvarą jis vadina *alodium sive praedium (Dovidiski)* (Dovydiškių dvaras).

tūras Tomas iš Alenburgo, lydimas keturiasdešimt keturių ordino riterių ir keturių šimtų raitelių tarnų, vos brėkštant dienai, netikėtai užpuolė Gedimino tvirtovės priemiestį. Žmones, nespėjusius įbėgti į pilį, jis užkapojo aliai vieno be jokio gailesčio, o visą priemiestį sudegino. Vis dėlto lietuviai laikėsi už tvirtovės sienų; kryžiuočiai suskaičiavo tarp savų užmuštųjų ir keletą žmonių iš Natangijos. O vienas kryžiuotis, vadinamas Oteriu, buvo paimtas į nelaisvę ir išvarytas į krašto gilumą, iš kur vėliau pabėgo ir dešimt dienų klajojo neturėdamas normalaus maisto[1].

*1142**

1324 m. Nenaudėlių karas. Nors ir buvo sunaikinta asmeninė didžiojo kunigaikščio valda, dar jokio kerštо žygio nebuvo surengusi Lietuva. Todėl ieškota užgauliausio būdo prikibti, t. y. atnaujinti prieš kelerius metus nutrauktus nenaudėlių karus (§ 1121). Ypač tuomet pasižymėjo kažkoks varmis, vardu Muka Praviltas[2], kuris, surinkęs būrelį drąsuolių, tais metais keletą kartų leidosi į negyvenamą teritoriją, supančią Lietuvos sienas. Jis tykojo žvalgų, pasienio sargybos, kuriuos ypač drąsiai, gudriai ir sėkmingai mokėjo sunaikinti, įbaugino pasienio valsčius ir sykiais plačiai sąmyšį sukeldavo[3].

*1143***

1324 m. Didžiojo magistro rinkimas. Tuomet kryžiuočių vyresnieji, susirinkę iš Marienburgo, savo ordino sostinės, suformavo vyriausiąją kapitulą, kuri didžiuoju magistru liepos 6 dieną išrinko Vernerį iš Orzelno. Jis buvo

[1] *Dusburg.*— C. 344.

[2] *Prawiltas* reiškia priemiesčio gyventoją. *Pravillas* — priemiestis.

[3] *Dusburg.*— C. 245; *Luc. David.*— B. V.—S. 232.

kilęs iš Moguncijos, ilgai ėjo aukščiausias ordino pareigas ir paskutiniais metais darė įtaką politiniams jo interesams. Ypač gerai buvo susipažinęs su Lietuvos reikalais, nes ilgai ėjo Ragainės komtūro pareigas.

*1144**

1324 m. Kristmemelio užpuolimas. Kai visa tai dėjosi Marienburge, žemaičiai, nutaikę progą, su ketvertu šimtų žirgų prisiartino prie Nemuno, ketindami netikėtai užpulti Kristmemelį, kol nėra komtūro. Buvo vakaras, būrys įsikūrė nakčiai vienoje artimoje dauboje. Žmonės upėje patamsy girdė žirgus, kuriuos vienas žvejys, vėlai plaukdamas valtimi, pastebėjo ir apie tai piliai pranešė. Kryžiuočiai nusiuntė pėsčius žvalgus sužinoti, ar priešas arti. Jie turėjo laiko pasirengti gynybai. Aušt ant žemaičiai pradėjo smarkiai atakuoti. Tačiau gynyba, narsiai vadovaujama ir gerai pasirengusi, niekais ją pavertė ir pridarė tiek daug nuostolių atakuojantiems, kad tie nustebo dėl šitokio priėmimo. Vieną iš šio žygio vadų strėlė pakirto prie pat tvirtovės sienos. Jo būrys traukdamasis pastebėjo šią netektį. Grįžę paimti užmuštojo kūno, gerokai nukentėjo nuo svaidomųjų pabūklų[1].

1145

Taip reikalams susiklosčius, didysis kunigaikštis ėmė laukti diplomatijos padarinių, nes buvo parašęs Šventajam Tėvui, dar kartą pageidaudamas ir jau aiškiai prašydamas paskirti legatą — Rygos arkivyskupą, kad šis atverstų jo tautas į Kristaus tikėjimą ir sujungtų su Romos katalikų bažnyčia. Popiežius, apsvarstęs ankstesnius įvykius, priėmė Gediminui palankų sprendimą. Atsivėrė gana daug žadanti perspektyva, o pranešimai apie krikščionių

[1] *Dusburg.*— C. 348.

padėtį Gedimino valdomuose kraštuose, kaip galima spręsti iš popiežiaus bulių, buvo arba perdėti, arba nepakankamai tikslūs — juk anais laikais Pietų Europos gyventojai mažiau pažinojo mūsų kraštus, lygiai taip pat, kaip šiandien mes pažįstame Ameriką. Nėra ko stebėtis, kad popiežiaus dvaras įsivaizdavo rasiąs Lietuvoje aukso kalnus, tai yra naująjį Eldoradą — jeigu jau kalbėsime apie šį reikalą žemiškai. Tačiau popiežius Jonas XXII savo apaštališkuose darbuose buvo šviesaus proto sąžiningas žmogus, o jo bulės, kurias vėliau cituosime, yra kupinos įkvėpimo. Tam, kad savo tikėjimą įkvėptų naujoms tautoms, ėmėsi darbo su tikru užsidegimu. Jam nepasisekė, tačiau tai ne jo, o to meto aplinkybių, labiausiai — kryžiuočių politikos, kaltė. Mat tais laikais šis ordinas buvo itin klastingas ir turėjo blogų ketinimų. Netgi didysis magistras Karolis Befartas, būdamas tiesaus būdo ir labiau išsilavinęs, nei tai galėjo pakęsti tamsūs vienuoliai, nesugebėjo išsilaikyti valdžioje.*

1146

1324 m. Popiežiaus pasiuntinybė. *Tuo tarpu*** iš pasikėsinimo į Kristmemelį kryžiuočiai padarė išvadą, jog netrukus Gediminas visą savo valstybės galią panaudos prieš Prūsiją. Širdyje džiūgaudami, kad noras įtraukti jį į karą pradeda pildytis, vis dėlto baimindamiesi rengėsi karui. Tuomet vokiečius pasiekė žinia, jog popiežiui, išsamiai išnagrinėjus reikalą, pasirodė, kad jis labiausiai vertas jo dėmesio, nors išsyk nebuvo taip manyta. Jis apsvarstė Gedimino pasiūlymus ir suvokęs jų svarbą krikščionybei bei žmonių giminės gerovei įsakė patenkinti jo norą atsiversti. Apie tai sužinojo didysis magistras iš atsiųstos popiežiaus bulės, kurioje Šventasis Tėvas aiškiai pareiškė: „Dievobaimingiems Lietuvos karaliaus pageidavimams duodamas sutikimą, patsai Dievas ir žmonių giminės tėvas įkvėpė proto pažinti ir išpažinti katalikų tikėjimo tiesas...“ Pranešė siunčiąs legatus, tu-

rinčius visišką galią tvarkyti reikalą to karaliaus pageidavimu, be to, ordinas bus įpareigotas daryti viską, ko tiktai reikės tam reikalui sutvarkyti. Pirmiausia tučtuojau privalo nutraukti nedraugiškus veiksmus prieš lietuvių tautą, nes greitai karalius Gediminas bus pakrikštytas, sudaryti amžiną taikos sutartį, paremti jį ir patarti, rodydamas visokeriopo palankumo ženklus, kai rūpinsis tikinčiųjų gerove ir saugumu[1]. Kaip perkūnas trenkė ta bulė kryžiuočiams, ir tikriausiai jie būtų ėmęsi įprastų priemonių, kad sutrukdytų šiai pasiuntinybei pasiekti tikslą, jeigu nebūtų turėję kitų palaižūniškų politikos kėslų. Veikiai į Prūsiją atvyko popiežiaus legatai. *Įvykiai klostėsi taip. Popiežius Jonas XXII ir jo kardinolai entuziastingai ir nepaprastai dievobaimingai pritarė Lietuvos karaliaus Gedimino pasiūlymui, norėdami jį ir jo pagoniškos Lietuvos kraštus priversti priimti [naują] tikėjimą, o Rusią, kuri laikėsi Rytų krikščionybės, sėkmingai atvesti į sąjungą su Romos bažnyčia. Taigi buvo paskirta pasiuntinybė, kuri buvo patikėta mokytiems ir gabiems vyrams — Aleto vyskupui Baltramiejui, Šv. Teofrido benediktinų vienuolyno, esančio Le Piui diecezijoje, abatui Bernardui ir klebonui iš Spirėjos Ferdinandui. Pasiuntiniai gavo specialius dokumentus. Bulę, datuotą 1324 metų gegužės 28 diena, turiu savo rinkiniuose; į ją reikia ypač atkreipti dėmesį*[2]*. Bule buvo pavedama uoliai diegti katalikų tikėjimą, legatams suteikiama visiška valdžia šventinant vyskupus, kunigus ir visus kitus, kuriuos tik galima priartinti prie Dievo; leidžiama atleisti smulkias nuodėmes ir didelius nusikaltimus; suteikti bažnyčioms galią atleisti nuodėmes bei skelbti visokeriopus dvasinius potvarkius. Atskiroje bulėje, datuotoje tuo pačiu metu, buvo nustatytos taisyklės, pagal kurias pasiuntiniai privalėjo slapta į katalikų tikėjimą atversti Lietuvos karalių ir jo tautą*[3]*. Iš to matyti, kad Gedimino prašymus duoti*

[1] Apie tai XIV priede, pačioje jo pabaigoje.

[2] *Turiu nuorašą. Spausdinta: Historica Russiae Mon.— T. I.— Nr. CIX.— P. 105—109.*

[3] *Turiu nuorašą. Spausdinta ten pat.— Nr. CIII.— P. 97—99.*

pavedimus Rygos arkivyskupui Friderikui Apaštališkoji sostinė deramai apsvarstė ir pripažino nuoširdžiais. Kad galėtume įsitikinti, kokia svarbi popiežiui buvo toji pasiuntinybė, turime panagrinėti dar dvi bules, datuotas tuo pačiu metu. Vienoje iš jų pasiuntiniams leidžiama Dievo mišias laikyti net ten, kur būtų paskelbtas interdiktas[1]. *Antrojoje — šv. mišias galima laikyti prieš aušrą*[2]. *Kitą bulę popiežius paskelbė tų pačių metų birželio 1 dieną. Ji buvo skirta visai dvasininkijai ir ordinams, joje buvo sakoma, jog minėti legatai turi pačius plačiausius įgaliojimus*[3]. *Be to, tą pačią dieną buvo paskelbtas aplinkraštis, kuriame buvo teigiama, jog nė vienas krikščionis nemėgintų pasiuntiniams kliudyti atlikti duotus pavedimus*[4]. *Dar viena bule ta pačia data buvo skelbiama, kad kiekvienas kuo nors įžeidęs legatus privalės asmeniškai stoti prieš Apaštališkąjį sostą*[5]. *Atskira tos pačios dienos bule pasiuntiniams buvo suteikta galimybė rinktis vertėjus iš vienuolių, mokančių to krašto kalbą*[6]. *Dar viena tos pačios dienos bule buvo nustatytas kasdienės duoklės dydis tose dvasininkams priklausančiose vietose, kuriose lankytųsi pasiuntiniai: vyskupui aštuoni, abatui penki raudonieji auksinai*[7]. *O patiems legatams popiežius įdavė tą pačią dieną pasirašytą bulę, adresuotą Gediminui. Joje gyrė jo norą priimti katalikų tikėjimą ir perpasakojo dviejų iš jo gautų laiškų turinį. Suteikė Gediminui išganymą ir pavedė jo globai savo legatus, išvardijo ir jų įgaliojimus*[8]. Po deramų vaišių Marienburge didysis magistras pats išvyko su jais į Rygą[9], mat buvo įsakyta ten ištirti

---

[1] *Turiu nuorašą. Spausdinta ten pat.— Nr. CVI.— P. 101.*

[2] *Turiu nuorašą. Spausdinta ten pat.— Nr. CVII.— P. 101—102.*

[3] *Turiu nuorašą. Spausdinta ten pat.— Nr. CX.— P. 109—110.*

[4] *Turiu nuorašą. Spausdinta ten pat.*

[5] *Turiu nuorašą. Spausdinta: Codex dipl. Prussicus.— B. II.— Nr. CIV.— P. 135—136; Historica Russiae Monum.— T. I.— Nr. CI.— P. 95.*

[6] *Turiu nuorašą. Spausdinta: Historica Russ. Mon.— Nr. CV.— P. 100.*

[7] *Turiu nuorašą. Spausdinta ten pat.— Nr. CIV.— P. 99—100.*

[8] *Turiu nuorašą. Spausdinta ten pat.— Nr. CVIII.— P. 102—103*.*

[9] Apie šią palydą į Rygą žr.: *Voigt.*— B. IV.— S. 388.

didžiojo kunigaikščio skundus prieš ordiną. Jie atvyko į vietą rugsėjo 22 dieną. Tačiau legatų nusistatymas galėjo būti palenktas į ordino pusę, o jie patys nepalankiai nuteikti prieš didįjį kunigaikštį, išgalvojus įvairių aplinkybių, ypač paminėjus paskutinį Kristmemelio užpuolimą. Jie turėjo pradėti veiksmus reikalaudami visiškų paliaubų tarp ordino apskritai ir Lietuvos pagal sutartį, jau sudarytą anksčiau, 1323 metais, sekmadienį po Šv. Mykolo; toji taikos sutartis, paskira popiežiaus bule patvirtinta, kaip esame minėję, dar tais pačiais metais[1], pačių Prūsijos kryžiuočių po visą krikščionišką pasaulį išgarsinta, buvo pažeista kryžiuočių antpuoliais, ką tik paminėtais, nekreipiant nė mažiausio dėmesio į popiežiaus rekomendacijas, kurias netgi buvo leista kandžiai išjuokti jo priešams, nepaisant aiškaus priminimo Rygos vyskupo, o šis net bažnytine cenzūra grasindamas tokią taikos sutartį kryžiuočiams rekomendavo išlaikyti. Dėl to, nepaisant vingraus Vernerio teisinimosi legatams, kad neseniai vykę susirėmimai su lietuviais buvo arba padarinys kryžiaus karo, kuriame ordinas nedalyvavo, arba įprastiniai nenaudėlių puldinėjimai, rengiami slapta, dažniausiai be ordino žinios, legatai, įsitikinę šių vingrybių

[1] Ši bulė datuota: *Avenion.* II, *Calend. Novembri* (Avinjone II, per lapkričio kalendas) (o ne *Septembri,* t. y. spalio) (1323 metų spalio 31 dieną), VII pontifikato metais (*Rinaldi.* An. 1323.— Nr. 20). Joje nėra įrašyta taikos sutartis. Kiek tasai sutarties su pagonimis patvirtinimas pridarė triukšmo, Vokietijoje sukurstant kryžiuočius, galima spręsti iš imperatoriaus Liudviko IV akto (*Rinaldi.*— An. 1323.— Nr. 52), kuriame Kristaus vietininko žemėje priešininkas skelbia jį eretiku, siekiančiu sugriauti Dievo bažnyčią, dėl tokios taikos sutarties patvirtinimo: *Proh dolor, aures homines refugiunt, observationem treugarum cum infidelibus in confinio Pruciae praeceptori generali domus S. Mariae Theutonicorum districtissime iniunxit, illud agere et augmentum fidei christianae licet mandaciter, se praetendens quod est in eiusdem fidei Christianae, notorium detrimentum* (O skausme, klausos žmonės netenka, jis [popiežius] tyrimą skundų su netikėliais Prūsijos pasienyje vyriausiajam Šv. Marijos teutonų ordino valdytojui kuo griežčiausiai primetė, kad tai galima daryti krikščionių tikėjimui stiprinti, o pats pabrėžė, jog tam pačiam krikščionių tikėjimui skundas yra žalingas). Ar tai ne aidas laiško, rašyto Prūsijos vyskupų ir prelatų, prieštaraujant šiai sutarčiai (§ 1133)*.

melagingumu ir atviru karu — Dovydiškių bei Gedimino priemiesčio sunaikinimu, paskelbė didžiojo magistro, vyresniųjų ir ordino brolių arba jiems pavaldžių asmenų atskyrimą nuo bažnyčios, kuris turės padarinių, pirmiausia dėl, kaip anksčiau minėta, sutarties laužymo, per kiekvieną nedraugišką Lietuvos žemių kliudymą. Dar ištyrė ir nurodė, kad sutartys, livoniečių su didžiaisiais Lietuvos ir Rusios kunigaikščiais sudarytos, yra susijusios ir įpareigoja kryžiuočius, Prūsijos provincijų, ordino bendruomenės didįjį magistrą, dvasinius ir pasaulietinius Prūsijos krašto valdovus. Pabaigoje nusprendė, kad tokia taikos sutartis truks tol, kol Šventajam Tėvui atrodys tinkama ir išganinga. Ši ištarmė paskelbta Rygoje 1324 metų spalio 20 dieną[1]. Iš to aiškėja, kad legatai sužinojo, jog Prūsijos kryžiuočiai yra kalti, nes siekė nutraukti taiką, jog didysis kunigaikštis ir visa lietuvių tauta tuo laiku didžiai nekentė lotyniškojo tikėjimo krikščionių dėl naujausių kryžiuočių veiksmų. Legatai apie tai gavo žinią iš Rygos miestiečių, palaikančių prekybinius santykius su lietuviais, taip pat susirašinėjančių su Gediminu. Jie netgi parodė legatams jo laišką[2]. Galiausiai šie nematė kito būdo, galėjusio garantuoti jų derybų Lietuvoje sėkmę, vykdant įsakymą pagerinti su šiuo kraštu santykius, pasiekti draugišką santarvę, norint užsitarnauti didžiojo Lietuvos kunigaikščio palankumą. Pranešė jam apie savo atvykimą į Rygą, o jis, atsakydamas į pasveikinimą, išsiuntė pasiuntinį, vardu Sedegalis, kurį kryžiuočiai sučiupo kelyje, nuvarė į Ašeradę ir ten žiauriai nužudė. Tikriausiai kankino, kad išgautų Gedimino rūmų paslaptis[3]. Tuo tarpu popiežius rengėsi siųsti pranciškonus tarnauti bažnyčiose, pastatytose Vilniuje ir Nau-

[1] Popiežiaus legatų sutarties ratifikacijos akto originalas saugomas Slaptajame Karaliaučiaus archyve (stalč. XI.— Nr. 3). Adresuotas: *Ad Magistrum Preceptores et fratres Prussie* (Magistrui, vyresniesiems ir Prūsijos broliams). Datuota: *Rige a. d. 1324 die vicesima mensis Octobri* (Viešpaties metais 1324, spalio 20 dieną) (Index. corp. dipl.— Nr. 312).-*Aš turiu nuorašą**.

[2] *Luc. David.*— B. V.— S. 236.

[3] Žr. XV priedą, taip pat § 1150.

garduke. Tam išleido bulę ordino vyresniesiems Saksonijoje, kurioje aprašė šių vienuolių kelionės priemones ir budus, taip pat siūlė apsukrumu ją palengvinti, be to, kuo smulkiausiai išdėstė visokius rūpesčius[1].

1147

1324 m. Legatai vyksta į vietą. Vėliau legatai, nors ir pastebėjo stiprias kliūtis užmezgant draugiškus santykius su *didžiuoju kunigaikščiu**, apie kurio mąstymo būdą jau buvo girdėję iš Livonijos pirklių, vis dėlto, atsiduodami valiai Dievo, valdančio žmonių širdis, ryžosi vykti į vietą ir tartis. *Abatas Bernardas ir klebonas Ferdinandas iš Rygos į Vilnių išvyko per Šv. Simoną ir Šv. Judą*[2].

---

[1] Šios bulės kopija yra saugoma: in *Registr. litterarum communium-epist*:— Nr. 440.— P. I, Slaptojo Karaliaučiaus archyvo kopijų knygoje: Nr. 107. Žr.: Nr. 120, datuota: *Avenion II, Idus Novembr. anno IX* (Avinjonas II, lapkričio 13 d., devintieji [pontifikato] metai).

[2] *Buvo priežasčių manyti, kad tie legatai paskirai tarėsi ir su Rusios, tai yra Maskvos, didžiuoju kunigaikščiu, tačiau šio fakto negalime patvirtinti jokiu dokumentu. Šis teiginys atsirado dėl Dusburgiečio klaidos (D. CCCXLIX. — P. 404). Diplomuose, tai yra popiežiaus bulėse, kurias atsivežė legatai, visur buvo sakoma: „Gedenimne Rex Litwinorum et multorum Ruthenorum" (Gediminas — lietuvių ir daugelio rutėnų karalius). Taip jis titulavosi laiškuose popiežiui, o savo rusiškuosius slavų kraštus manė esant didesnius už tikrąją Lietuvą. Vienoje Dusburgiečio teksto vietoje vienaskaitos forma sakoma: „Regem Lethowinorum et Ruthenorum" (lietuvių ir rutėnų karalių), o kiek žemiau: „dictos Reges" (minėtas karalius). Tuo remdamasis, Hartknochas (įsidėmėkite!) jau aiškiau kalba apie du — lietuvių ir rusų — karalius. Grunau, būdamas dar iškalbingesnis, atveda paskirą pasiuntinybę pas rusų karalių (vadovaujamą klebono Ferdinando) ir į šio karaliaus lūpas deda savo paties sugalvotus atsakymus. Lukas Davidas (t. V.— P. 236) irgi pasakoja apie tą pasiuntinybę į Maskvą ir net įsivelia į teologinius svarstymus. Kocebiu, laikydamas šį faktą istoriniu, atpasakoja sutrumpinęs (Preussens aeltere Geschichte.— B. V.— S. 136). Taip dažnai nekritiški rašytojai dėl perrašinėtojo padarytos klaidos arba neatidžiai perskaitę seną kroniką savo plunksna sukuria naują, dar didesnę klaidą. Tame pačiame Dusburgiečio kronikos skyriuje vietoje „Aniciensem Diaconem" užrašyta „Anniensem Diaconem", kas byloja apie abatą Bernardą, kuris bulėse akivaizdžiai nurodytas kaip kunigas. Tuo tarpu Hartknochas užrašė „Amicienscii Diaconum", remdamasis tuo pačiu Dusburgiečiu, tik Strijkovskio išverstu**.*

Pasiuntinybės rezultatai*. Nelabai pasiuntinybei pasisekė pas didįjį Lietuvos kunigaikštį. Nepaisant svetingo priėmimo bei įteikto popiežiaus laiško, kuriuos Šventasis Tėvas su atviru lipšnumu sveikina išganingą ketinimą priimti krikštą ir susijungti su Katalikų bažnyčia, dėl to skelbia džiaugsmą visai krikščionijai ir pasirengimą bičiuliautis; atsižvelgdamas į laiškus, jam rašytus, siunčia legaciją ir meldžia dangų jai trokštamos sėkmės[1], deja, legatas susirinkusiems į tarybą didikams ir didžiajam kunigaikščiui pasakė kalbą, kuria, matyt, pernelyg aiškiai parodė kryžiuočių ketinimus rūpintis naujakrikščių kraštais ir sukėlė įtarimą, kuris prie jau žinomų užmačių dar naujų pridėjo. Negalėjo tad jis gauti kitokio atsakymo negu šis, kuris čia pateiktas[2]: didysis kunigaikštis neneigia, kad rašė popiežiui laiškus, kadangi arkivyskupui ir rygiečiams dar anksčiau buvo žinomi jo norai tikėjimą priimti, nes su jais dėl to asmeniškai tarėsi. Taip pat jis pripažįsta, jog, kai arkivyskupas buvo išvykęs į Avinjoną, Rygos gyventojai, sužinoję apie kryžiuočių rengimąsi pulti, baimindamiesi kokios nelaimės, parašė jam*** ir paprašė *jo***** užtarimo prieš ordiną. Jie sutiko su sąlyga, kad jeigu *jo kariuomenė****** turėtų įžengti į Livoniją padėti kovoti su vokiečių ordinu, gyventojai *jo******* ir karo išlaidas padengtų. O dėl krikšto priėmimo iš Romos katalikų ir susijungimo su jais rusų apeigų krikščionių, tai didysis kunigaikštis prisidėti negali, kadangi pirmajame jo laiške popiežiui įrašyta sąlyga nėra Šventojo Tėvo įvykdyta. Mat tautos valia buvo, kad be jokios vokiečių arba kieno nors iš kaimynų įtakos tie ketinimai būtų įgyvendinti tik bendraujant su Apaštališ-

[1] *Popiežiaus laiškas buvo cituotas anksčiau. Spausdintas: Rinaldi.— An. 1324.— Nr. 40***.

[2] Skaitytojui sunku įsivaizduoti Prūsijos kronikininkų užmojus, pradedant Dusburgiečiu. Turime netgi ilgą abato Bernardo pamokslą, skirtą Gediminui. Tačiau vengdami nereikalingų parafrazių, apsiribosime atsakymu legatui, paimtu iš geriausių šaltinių ir labiausiai atitinkančių tiesą.

kuoju sostu, kadangi Lietuvos valstybė visais atžvilgiais nori būti nepriklausoma. O kad aiškiau ir akivaizdžiau didžiojo kunigaikščio ir tautos valia būtų pateikta, siunčiama į Rygą ypatinga pasiuntinybė, kuri, *abiem** legatams girdint, visa tai praneš arkivyskupui ir kryžiuočių vyresniesiems. Taip abatas Bernardas grįžo iš Vilniaus į Rygą lapkričio 25 dieną, lydimas Lietuvos pasiuntinių. Vienas iš kilmingiausių didikų, vadovaujantis tai pasiuntinybei, viešame priėmime pasakė legatams, kad jo valdovas ir krašto didikai visai neturi valios keisti savo protėvių teises ir tikėjimą, darydami žalą savo nepriklausomybei. Jie patenkinti esama padėtimi, globojami tautos simbolių, todėl prašo, kad jiems ir ateityje būtų leista taip gyventi. Pagaliau jie nesibijo būti laikomi ir krikščionių priešais todėl, kad nenori, nenorėjo ir niekados nenorės būti jokiu atžvilgiu priklausomi nuo vokiečių ordino riterių, kadangi tokia nepriklausomybė buvo svarbiausia sąlyga, su kuria didysis kunigaikštis Šventajam Tėvui savo norus paskelbė. O šiandien toji sąlyga ne tik kad nepakankamai įvykdyta, priešingai, legacija atvyko ne tiesiai į Vilnių, o per Prūsiją į Rygą. Jos veiksmams kryžiuočių žemėje įtaką daro kryžiuočiai, kurie, nepaisydami sutarties ir Apaštališkosios sostinės įsakymų, patvirtinančių šią sutartį, nesilaikydami nei pastabų, nei priesaikų, susijusių su ja, nevykdo įsipareigojimų, nesilaiko tikėjimo, stoja į atvirą karą su lietuvių tauta. Todėl didysis kunigaikštis, neturėdamas jokios saugumo garantijos, matydamas, jog sąlygos nevykdomos, nutraukia santykius su Apaštališkąja sostine. Dėl akivaizdžių įvykių Gediminas negalėjo pasitikėti legatais, kuriais ir arkivyskupas, ir rygiečiai nelabai pasitikėjo, nes gerai matė sąlygas, šiai legacijai palankias. Vyskupas ir abatas buvo siųsti *dėl doro ir nuoširdaus Šventojo Tėvo noro skleisti krikščionybę (kaip tai matyti iš dokumentų). Tačiau bulė, kuria jiems skiriama kasdienėms išlaidoms po trylika raudonųjų auksinų, kurstė kažkokį ypatingą norą*** rinkti pinigus. Atvyko į Prūsiją, iš ten, lydimi didžiojo magistro Vernerio, į Rygą, kurioje įsteigė savo jurisdikciją ir

pradėjo neva griežtai elgtis su kryžiuočiais, kad galop galėtų teikti jiems naudą. Dėl to didysis kunigaikštis ėmė nepasitikėti ir pačiu popiežiumi; šiuo atžvilgiu jam daug ką galėjo paaiškinti lenkai, labai nepatenkinti popiežiaus sprendimu karaliaus ir dvasininkų byloje dėl Pamario ir dešimtinės. Jų argumentai tikriausiai nesutapo, kadangi Jono XXII polinkiai buvo aiškūs, neabejingumas žemiškoms dovanoms pralenkė norą rūpintis tikėjimo gėriu ir tauriais proto privalumais.

1149

Prielaidą dėl pastabų popiežiaus atžvilgiu, lenkų perduotų didžiajam kunigaikščiui, dar labiau patvirtina vėlesnis atsitikimas, parodantis, kad lenkai tuo metu lankėsi Lietuvoje. Netrukus po to, kai legatas išvyko iš Vilniaus, lapkričio 22 dieną, Gardino seniūnas Dovydas, tikriausiai didžiojo kunigaikščio įsakymu, palaikantis lenkų emigrantų troškimus (§ 1135), išsirengė su nemaža kariuomene į Mazoviją ir užpuolė Pultusko apylinkes, kuriose aštuoniasdešimt kunigaikščio kaimų, trisdešimt septynis vyskupo, neapsaugotą Pultusko miestelį, taip pat nemažai vienuolyno kaimelių apiplėšė. Arklius, galvijus ir įvairius daiktus net iš bažnyčių pagrobė, namus padegė, daug žmonių iškapojo ir daugiau negu du tūkstančius į nelaisvę išvarė, neskaičiuojant vaikų, pastarųjų didžiuma kelyje nuo šalčio mirė[1].

1150

*Rytojaus*** dieną, jeigu tikėtume Dusburgiečio[2] kronika, kita Lietuvos kariuomenė įsibrovė į Livoniją ir kyšulį, vadinamą Rasyte, nusiaubė. Tačiau juo tikėti negalima, mat pasakoja, jog tą pačią dieną, kai pasiuntinybė buvo

[1] *Dusburg.— C. III, L.— P. 405*.*
[2] *X. Calend. Decembris (Dusburg.— C. III, LI.)***.*

Gedimino rūmuose, vyko tie abu žygiai, sąmoningai rengti, kad paniekintų krikščionis, ir jog kariuomenė iššygiavo iš Vilniaus* abato Bernardo akivaizdoje. *Betgi laiko skaičiavimas pagal mums žinomus šaltinius ir Dusburgiečio nurodytos datos vieni kitiems prieštarauja*[1]. Negalėjo didysis kunigaikštis pats išsiųsti tos kariuomenės vien dėl to, kad nepasitikėjo ar troško parodyti klastingumą, kaip norėtų įteigti ordino kronikininkas, nes to kiekvienas garbingas žmogus gėdytųsi. Tad prisipažįstame, kad mums nežinoma to puolimo priežastis ir vado vardas. Tikriausiai tai buvo nežinoma ir Gediminui. Manome, kad mažą plėšikų išpuolį išpūtė kryžiuočiai, trokštantys primesti kaltę didžiajam kunigaikščiui ir pritaikyti jam lotynišką apostrofą[2]. O dėl Mazovijos užpuolimo, tai jis

---

[1] *Iš Rygos abatas išvyko spalio 28 dieną. Į Vilnių negalėjo atvykti anksčiau kaip lapkričio 3 dieną, turint omenyje to meto kelią, tai yra per Daugpilį ir Ukmergę. Kariai tam, kad apie lapkričio 20 dieną pasiektų Pultuską ir Rasytę, iš Vilniaus turėjo iššygiuoti prabėgus keletui dienų nuo legato atvykimo. O tai nerealu, nes derybos su juo turėjo vykti daugiau nei dvi savaites — lapkričio 25 dieną legatas jau grįžo į Rygą. Taigi galbūt dar prieš legatui išvykstant iš Vilniaus, kai jau buvo aišku, kad derybos nepavyko, vienas iš Lietuvos didikų davė įsakymą pulti. Šis faktas galėjo būti žinomas ir legatui***.*

[2] *Dusburg.*— C. 351. *Ecce qualem devotionem seductor iste habuit ad suscipiendum baptismatis sacramentum* (Štai kokį užkeikimą tasai suvedžiotojas turi krikšto sakramento priėmimui). O kitoje dalyje (d. 352) į lūpas Gedimino pasiuntinio, atvykusio į Rygą su grįžtančiu iš Vilniaus legatu Bernardu, įdeda žodžius: *quod nunquam aliquae literae de conscientia Regis super negotio baptismatis sui vel suorum emanaverunt, aut domino Papae praesentatae fuerunt, nec mandaverit talia in Civitatibus Maritimis et Provinciis aliis in sermonibus publicari* (kad niekuomet jokie laiškai apie karaliaus įsitikinimą dėl jo ir saviškių krikšto nebuvo išplatinti arba popiežiui pateikti ir kad jis neįsakė visa šitai Pamario miestuose ir kitose provincijose skelbti)... Kaipgi suderinti anksčiau primestą Gediminui klastingumą su šia jo pasiuntinio kalba? Nebent tai žino pats kronikos autorius. Kodėl jis suvedžiotojas *(seductor)*, jeigu jokių laiškų niekam nerašė apie atsivertimą? Tačiau mes išsiaiškinome, kad rašė (XIV priedas), ir jo pasiuntinys negalėjo paneigti visiems žinomos tiesos. Žodžiai, paimti iš Hermano Kornerio *(Corner)* kronikos (p. 1006), neva didžiojo kunigaikščio ištarti legatui: *Papam vestrum non novi nec noscere cupio, fidem autem, quam ex traditione paterna accepi, in illa perseverabo certando pro ea usque ad mortem* (Jūsų popiežiaus nepažinojau ir netrokštu pažinti, o tikėjimą tėvų papročiu priėmiau ir jam būsiu ištikimas, kovosiu dėl jo iki pat mirties). *Tai yra akivaizdi metraštininkų išmonė****.

negali turėti nei priežasties, nei padarinių, nes nesusijęs su legatų tvarkomu reikalu, mat tai nebuvo sutartis, įpareigojanti laikytis taikos, nei su Mazovijos kunigaikščiais, nei su Lenkija. Žygis įvyko, kai tam buvo tinkamas laikas, kaip ir daugelis kitų. Likimas taip norėjo, kad tuo metu dėtųsi legatams keisti ir nesuprantami dalykai. Tačiau akivaizdžiausiai didįjį kunigaikštį išteisina arkivyskupo Frideriko veiksmai kryžiuočių atžvilgiu; jis popiežiaus legatų akivaizdoje 1325 metų balandžio mėnesį ėmė oficialiai skųstis riterių ordinu. Įsivyravus tylai, išvardijo įvykius ir aplinkybes, svetimas mūsų temai, o toliau išdėstė tai, į ką privalome sutelkti dėmesį. Kryžiuočiai visokiais būdais stengėsi iki to momento Lietuvos karalių atitolinti nuo atsivertimo, be perstojo tykojo pasiuntinių, iš Rygos į Vilnių, iš Vilniaus į Rygą vykstančių, juos sučiupo, kankino ir žiauriai nužudė. Tačiau norėdami prieš pasaulį tuos savo poelgius pagražinti, paleido paskalas, esą magistras ir ordinas prižadėję karaliui sumokėti tūkstantį grivinų sidabru arba keturis tūkstančius auksinų, kai tiktai krikštą priimsiąs, dar neva jam prižadėję sugriauti arkivyskupo valdose pilaites, pastatytas tam, kad pagonys būtų atversti prievarta. Šitaip įžeidę karalių nepalankiais gandais ir raštais, po visą krikščionių pasaulį išplatintais, pamynę taikos sutartį, didžiausio autoriteto palaimintą, pasistengė sukelti didžiausią Lietuvos karaliaus ir jo sąjungininkų neapykantą dėl neabejotinos negarbės ir katalikų tikėjimo pažeminimo[1]. Dėl šios ir daugelio kitų priežasčių arkivyskupas paskelbė didžiojo magistro ir Kryžiuočių ordino atskyrimą nuo bažnyčios, kuris buvo perskaitytas viešai, skambinant visais varpais, užgesinus žvakes Rygos arkikatedros bažnyčioje, dalyvaujant legatui Bernardui, buvo įsa-

[1] Dėl to kryžiuočiai nedrįso nieko pasakyti, išskyrus žodžius „nežinome". Kai buvo sulaikyti kryžiuočių laiškai, rašto įrodymas užkirto kelią spyriojimuisi. Kryžiuočiai taip pat turėjo sulaikytus Gedimino laiškus arkivyskupui (*Kotzebue.*— B. II.— S. 132). Ar jų legatams neįteikė, kad įrodytų, jog didysis kunigaikštis nemanė ir nemano apie tikėjimo priėmimą ir vienybę su katalikų bažnyčia?

kyta pakartoti tai visose bažnyčiose iš sakyklų ir paskirti interdiktą visoms kryžiuočių koplyčioms bei bažnyčioms[1].

1151

1325 m. Legatų išvykimas. Po tokios katastrofos, apaštališkųjų legatų aprobuotos,— kai užduotys buvo baigtos, o taikos sutartis pratęsta ketveriems metams, kuriems slenkant buvo vilties, kad Dievas išjudins didžiojo Lietuvos kunigaikščio* širdį ir jis prisiglaus prie šventosios Romos bažnyčios krūtinės[2],— jie įsakė vyskupams ir Prūsijos kryžiuočių ordinui išmokėti jiems priklausančius kelionės pinigus — tris šimtus aštuoniasdešimt raudonųjų auksinių. Ordinas ir prelatai delsė, anie paskelbė atskirią juos nuo bažnyčios; pagaliau, gavę pinigus, išsirengė atgal į Prancūziją — iš Rygos jūra iki Liūbeko plaukė; tikriausiai baiminosi dėl saugumo, nes negrįžo tuo keliu, kuriuo atvyko[3].

1152

1325 m. Kryžiuočių manevrai. Tuojau pat po to, kai legatai išvyko, kryžiuočiai ėmėsi įprastų politikos manevrų. Mazovijos kunigaikščiai Ziemovitas ir Traidenis drauge su Plocko vyskupu Florijonu — tuomet ordino sąjungininkai — sukūrė popiežiui raštą, kuriuo pranešė: „Nors apaštališkieji legatai, būdami savarankiški, sudarė taiką ir ramybę tarp vokiečių ordino riterių ir Lietuvos ketveriems metams, per kuriuos neva didžiojo Lietuvos kunigaikščio atsivertimas įvyksiąs, vis dėlto tai yra apgaulė. Mat tasai barbaras tiktai ginklu — dviašmeniu kalaviju gali būti priverstas. O koks didžiulis pavojus dėl

[1] XVI priedas.

[2] Tą patį Gedimino atsakymas legatui, mūsų anksčiau išdėstytas, aiškiai byloja: nes jeigu būtų buvęs toks pagrindas, kokį Korneris išgalvojo ar klaidingai pritaikė, juk jau nebūtų jokio vilties spindulio atversti, apie ką čia kalbame.

[3] *Voigt.*— B. IV.— S. 396, 397.

šios taikos kyla krikščionių kraštams, Lietuvos kaimynams; jie negali to apsakyti be skundų, be gilaus skausmo ir ašarų. Pakanka prisiminti nuniokotas Dobrynės žemes ir ką tik jų pačių krašte buvusius žiaurumus." Toliau aprašyta Dobrynės užpuolimas 1323 metais, vėliau, 1324 metais, įvykę plėšimai Pultusko apylinkėse, kuriuos iš to paties pranešimo mes anksčiau išdėstėme (§ 1149). „Jeigu Jūsų Šventenybė,— toliau jie rašo,— mūsų krašto, t. y. Plocko diecezijos, ir apskritai lenkų tautos neapgins nuo lietuvių, tuomet tie pagonys, jau pralobę iš grobimo, turtingi karo amunicijos, per paliaubas sustiprinę ir pataisę savo pasienio pilis, kaip neseniai kuo puikiausiai sutvirtino Gardiną, esantį tik už keleto mylių nuo mūsų sienų, po kurio priedanga nesiliauja pulti mūsų kraštų panašiai kaip per anksčiau aprašytą neseniai buvusį puolimą, taigi tie pagonys be perstojo viską niokos. Todėl kuo labiausiai prašome Jūsų Malonybės malonėti atšaukti taiką, pavesti magistrui ir Kryžiuočių ordinui iš pašaukimo ir pareigos lietuvius kuo stipriau sudoroti, o senu papročiu mūsų kraštus, ypač Plocko bažnyčią, nuo dažnų priešo antpuolių apsaugoti, kaip tai iki šiol buvo daroma, kadangi riterių pagonys bijo ir prieš juos nuolat dreba"[1]*. Tokio šmeižto šūviu iš politinės kryžiuočių mašinos jie tikėjosi įveikti arkivyskupo Frideriko ir pranciškonų vienuolių uolumą skleidžiant tikrąjį tikėjimą Lietuvoje. Tačiau valdovo ir tautos prielankumas šiems savo apaštalams dar labiau išaugo, pasitikėjimas jų skelbiamomis šventosiomis tiesomis sklido po visą Lietuvą. Nuo to laiko pranciškonai, kryžiuočių persekiojami, tapo tikraisiais lietuvių atvertėjais, ir nors jų išganingus darbus negreitai ši knyga aprašys, nereikia abejoti, kad čia ar kitur Lietuvoje jie nebūtų rūpinęsi išganingu ti-

[1] To prašymo ir skundo data: *in Ploczk in crastino Beati Bartholomei Apli glor. a. d. 1325* (Plocke, 1325 Viešpaties metais, rytojaus dieną po Palaimintojo Apaštalo Baltramiejaus), t. y. 25 rugpjūčio. Dokumento kopija laikoma Slaptajame Karaliaučiaus archyve, stalčiuje L, knygoje su užrašu *Copie omnium privilegior. et productorum contra Regem Polonie ex parte Cruciferorum in Romana Curia eoram Papam p. XXXIV.*

kėjimu patylomis, todėl ir mūsų kronikoms tie geri darbai nebuvo žinomi. Taip pat ir užsienyje blogio vaisius Dievas paverte gėrio, kadangi visur kryžiuočių šalininkų šauksmai buvo gaudomi su susidomėjimu. Pranciškonų vienuoliai kiekvieną supažindindavo su reikalo esme, iš sakyklų skelbė didžiojo kunigaikščio pageidavimą kviesti mokytojus ir reikalingus žmones į savo šalį; kuo energingiau jie įrodinėjo tų ketinimų teisėtumą, tuo labiau kryžiuočiai stengėsi jiems pakenkti. Dar ilgai jie, savo skausmui, turėjo tramdyti norą kariauti ir plėšikauti, tiktai stengėsi, kiek galėjo, pakirsti lietuvių ryšius su užsieniu. Dėl tos priežasties mintys apie santykius su Lenkija pradėjo bręsti Gedimino vyriausybėje; tiktai per Lenkiją buvo galimi laisvi ryšiai ir prekyba su nuošaliausiomis Europos šalimis. Tuo tarpu kryžiuočiai nė kiek nebuvo persekiojami taip, kaip įsivaizdavo; jie patys, persekiodami ir žudydami lietuvius, šaukė apie prievartą ir nelaimes, mat tame amžiuje kryžiuočiai turėjo iki septyniasdešimties tūkstančių belaisvių, iš Lietuvos išvarytų, darbingų vyrų, kurie jiems statė pilis, miestus ir patogius vienuolynus[1].

* * *

V skyrius

TOLESNIS GEDIMINO VALDYMAS

.....

1153

1324 m. Susidūrimas su totoriais. Tuo metu, kai didysis kunigaikštis rūpinosi diplomatiniais santykiais su Vo-

[1] *Dusburg.*— C. 353; *Luc. David.*— B. VI.— S. 81.

kietija ir popiežiumi, stengėsi pagerinti tautos gyvenimą, kreipė daug dėmesio į amatus, meną, švietimą ir išganymą teikiančią religiją, įvyko kažkoks susidūrimas su totoriais. Matyt, tie užkariautojai kadaise palaimingos Rusios žemės, esančios žemutinio Dnepro kairiajame krante, susigundę priešo tautų žmoniškumu, taika ir palaima, rado istorijai nežinomą pretekstą nekęsti didžiojo kunigaikščio. Kad ir kaip ten buvo, kronikose užsimenama, kad chanas Uzbekas 1324 metais pasiuntė savo kariuomenių vadus nukariauti Lietuvos, ir tie su pagrobtais belaisviais grįžo į ordą[1]. Tie įvykiai turėjo būti pietinėje Lietuvoje arba, veikiau, Naugarduko apylinkėse, kairiajame Nemuno krante.

1154

1325 m. Lietuvos ir Lenkijos sąjunga. Prūsijos istorikas Kocebiu prie svarbiausių popiežiaus legacijos nepasisekimo priežasčių priskiria tai, kad tauta nutraukė ryšius su Apaštališkąja sostine dėl Lietuvos didikų nepasitikėjimo ja. Gediminas gali sulaukti lemties Mindaugo, kuris, netekęs tautos meilės, tapo savo uolaus tikėjimo Kristumi auka, taigi Gediminas turėjo būti atsargus ir branginti savo tautos meilę. Juolab kad matė ir iš rytų totorių audrą, lengvai galinčią sukelti neramumus, ir pastangas visiškai izoliuoti Lietuvą, subūrus prieš ją visus kaimynus. Tačiau Dievo Apvaizda sergėjo Lietuvą ir pranašavo jai stiprius ryšius, kurie ateityje padės nugalėti piktus jos priešus. Mat tuo pačiu metu nelauktai suspindo dviejų didelių tautų susivienijimo žvaigždė, pažymėta meile, degančia jaunuolių širdyse ir slypinčia tauriose širdyse, toji žvaigždė buvo stipri, nes jos tiks-

[1] Nikono kronika (*Karamzin.*— *T. IV.*— Nota 280.— S. 140).

las buvo žmonių gerovė ir rūpinimasis tikro šventojo Dievo šlove.

1155

Kaip esame rašę, kurie ne kurie lenkai gyveno Gedimino rūmuose, nes dėl vidaus nesutarimų laikinai buvo palikę gimtuosius kraštus. Tikriausiai jie, artimai pažinoję didžiojo kunigaikščio šeimyną, formavo Krokuvoje nuomonę apie Gedimino dukterų žavumą bei būdo bruožus, ir Lenkijos karalius įsakė tarp jų paieškoti savo sūnui žmonos. „Valdovų santuokos giminystės mazgu,— ta proga pareiškė Naruševičius,— susieja ne tik jų ir jų palikuonių širdis, tais pačiais saitais sujungia ir tautas.“ Gal niekados nebuvo nei reikalingesnės politikos atžvilgiu, nei švelnesnės bei tinkamesnės besituokiančių asmenų atžvilgiu kraujo sąjungos tarp valdovų vaikų. Lenkijai ir Lietuvai reikėjo abipusės pagalbos ne tiek dėl fizinės kryžiuočių jėgos — toji buvo silpna,— kiek dėl moralinės, t. y. dėl kryžiaus karų ir intrigų, nežaboto godumo plėsti savo valstybę, dėl neapsakomai išdidžių riterių, pasipūtusių, turtingų ir labai veiklių politinėse intrigose. Lietuvos žlugimas būtų reiškęs Lenkijos žlugimą, Lenkijos žlugimas būtų reiškęs vienuolių riterių įsigalėjimą Šiaurėje. Šis ordinas akivaizdžiai to siekė; jis buvo apdairus, ekonomiškas, turėjo nuolatinę kariuomenę, iš karo gyvenančią, besiverčiančią su mažiausiomis išlaidomis, statantis pilis, turintis iš kažkur visa tai, ką tame amžiuje derėjo turėti. Jis įsigyveno kaip parazitas ant Lenkijos kūno ir nors suleido savo čiuptuvus į lietuvių tautos kūną ir sėmėsi ten tvirtybės, tačiau vis labiau siurbdamasis savo motinai į krūtinę, norėjo galiausiai ir jos išsižadėti. Antra vertus, lietuviams nebuvo jokio skrupulo pulti ir niokoti Lenkiją, tokį svetimą kraštą kaip laukiniam ame-

rikiečiui poliariniai tyrai[1]. Todėl niekados geriau nei tada negalėjo būti suprantamas bendras dviejų kaimyninių tautų interesas; šį interesą suvokė protingieji Vladislovo Lokietkos sosto patarėjai. Jis turėjo sūnų Kazimierą, tiesa, vos šešiolikos metų sulaukusį, tačiau puikiai protaujantį, turintį daug gerų idėjų, senoviškai išauklėtą Jono iš Melštino, Krokuvos vaivados. Aldonos Gediminaitės žavesys Krokuvoje buvo žinomas. Išsiųsta pasiuntinybė atvyko į Vilnių ir pageidavo karalaičiui gražiosios Aldonos rankos. Reikalai klostėsi lengvai, nes santuokos sąlygos buvo tik tokios — draugystė, sąjunga ir abipusė pagalba prieš bendrą priešą. Kraitis, aišku, nebuvo menkas. Ta proga didysis Lietuvos kunigaikštis Gediminas suteikė laisvę Lietuvoje esantiems lenkų belaisviams, kurių buvo dvidešimt keturi tūkstančiai. Greitas jų grįžimas į tėvynę pradžiugino visus karalystės kraštus pirm nei jaunosios poros vestuvės, kuriose dalyvavo visa tauta. Motinos ir žmonos, iki tol našlavusios, ar vaikai, apdovanoti didžiausia laime, pranokusia visus lūkesčius, laimino jaunąją nuotaką, važiuojančią pasiuntinių palydoje, puošnius lietuvių didikus bei ginkluotą jaunimo palydą, išsipuošusią brangiais šarvais ir šalmais. Kelias buvo nuklotas padėkos sveikinimais, gėlėmis ir džiaugsmo ašaromis iki pat senosios Krokuvos; ją lydėjo sveikina-

---

[1] *Rex Poloniae Vladislaus cernens assiduis excursionibus Lithuanorum terras Regni vastari, nec facile eos domari posse, quippe qui neque foris pugnandi copiam facerent, sed rapta praeda fugerent, et domi fluminum obiecta silvarumque et paludum latebris tuti essent, itague guod erat reliquum placuit tentare, ser forte eos mitigare ulla ratione et in societatem pertrahere posset, contra Crucigeros communes utrisque hostes. Quam sententiam cum frequens senatus comprobasset, mittuntur ad Gediminum magnum Ducem Legati.* (Lenkijos karalius Vladislovas, matydamas, kaip per nuolatinius lietuvių antpuolius niokojamos karalystės žemės, ir negalėdamas lengvai jų suvaldyti, nes kovojantys iš išorės ne tik turtus įgijo, bet ir su prisiplėštu grobiu pabėgę namuose, upių ir miškų apsuptuose, bei pelkių atokumose būdavo saugūs, taigi tam, kad tai, kas išlikę, būtų išsaugota, pageidavo ir tiktai taip galėjo juos kokiais nors ryšiais įtraukti į sąjungą prieš kryžiuočius — bendrus abiejų priešus. Kai šią nuomonę su gausiai susirinkusiu senatu patvirtino, pas didįjį kunigaikštį Gediminą buvo nusiųsti legatai) (*Chron. Anonym. Archidioe. Gnesne.*— P. 96).

mosios padėkos bei vestuvių giesmės. Kai [jaunoji] atvyko į pilį, nusimetė kunigaikštiškus apdarus ir, ant kelių suklupusi, ištroškusi šventosios tiesos, prie Nukryžiuoto Išganytojo kojų, *iš Krokuvos vyskupo lūpų** išgirdo tikėjimo tiesas, pajuto sau ant galvos išganymo vandenį ir patyrė didžią Dievo meilę anksčiau, negu kad gražiam kaip pavasaris jaunuoliui ranką atidavė. Krikščioniškas jos vardas buvo Ona. Iškilmės karaliaus dvare buvo puikios ir ištaigingos, lietuviškų apdarų žavesys nustelbė visus paveikslus. Karalius savo ruožtu, norėdamas šią šventę padaryti iškilmingą, sudarė su didžiojo kunigaikščio patikėtiniais amžiną taikos sutartį ir dviejų tautų draugystės sąjungą, be to, amžinam atminimui įsteigė Baltojo erelio ordiną. Tai įvyko 1325 metų birželio 28 dieną[1].

1156

1325 m. Lietuvos ir Mazovijos sąjunga. Tas pavyzdys ir tokios pačios pakankamai aiškios priežastys nulėmė Lietuvos ir Mazovijos sąjungą apvesdinus Boleslovo sūnų Traidenį, pietrytinės Mazovijos dalies, arčiausiai Polesės ir dalies Rusios esančios, kairiajame Bugo krante, kunigaikštį, su kita Gedimino dukterimi, kuri buvo pakrikštyta Marijos vardu, neilgai trukus po Aldonos santuokos[2]. Šios aplinkybės rodo, kokia išmintinga ir apgalvota buvo Vilniaus vyriausybės politika, ir išsklaido

---

[1] *Aldona buvo apkrikštyta 1325 metų gegužės 28 dieną (D. Paškevičiaus „Piliečio kalendorius". Rankraštis)***. *De Wal.* Historie de l'Ordre Theutonique.— T. III.— P. 72. Autorius, remdamasis kitu veikalu (Histoire des Ordres militaires.— T. III.— P. 328), sako: *Le Roi voulant perpétuer le souvenir de cet evénément, institua un Ordre de Chevalerie, qui fut nommé l'Ordre de l'Aigle blanc, parceque les nouveaux chevaliere devoient en porter un au col, attaché á une chaine d'or, et un autre sur leur manteau qui etait bleu* (Karalius norėjo įamžinti šį įvykį, įsteigdamas kavalieriaus ordiną, kurio pavadinimas buvo Baltojo erelio ordinas).

[2] *Naruszewicz.*— T. V.— S. 419 (prierašas).

įtarimus dėl neapykantos krikščionims, kurią kryžiuočių kronikininkai stengėsi priskirti didžiajam kunigaikščiui, nes to pageidavo jų ponai. Išleidęs antrąją dukrą už vyro, Gediminas su žentu ir jo tėvu sudarė sąjungą bei draugystės sutartį dėl abipusės gynybos nuo kryžiuočių[1]. Prie tos sutarties prisidėjo ir kiti Mazovijos kunigaikščiai, ypač Plocko kunigaikštis Vanka, arba Vaclovas[2].

1157

1326 m. Lietuvių pagalba lenkams. Netikėtai Lenkijos karaliui pasitaikė galimybė pasinaudoti ryšiais su Lietuva. Nes dėl noro įtikti popiežiui, prisidengęs neva ketinimu atkeršyti už savo pirmtako karaliaus Pšemislo mirtį, sumanė pulti Brandenburgo markgrafystę, kurią imperatorius Liudvikas, popiežiaus priešininkas, įsigijo savo sūnui Liudvikui po to, kai neseniai buvo išnaikinta markgrafų linija iš Alberto, praminto Lokiu. Dėl to Vladislovas Lokietka paprašė pagalbos savo sąjungininko, ir Gediminas nusiuntė tūkstantį du šimtus rinktinių raitelių[3]. Toji kariuomenė žygiavo per dalį krašto, priklausančio kryžiuočiams, kurie neišdrįso pasipriešinti, nors labai palaikė imperatorių; jie baiminosi sulaužyti popiežiaus įsa-

---

[1] *Rinaldi.* Annal. eccles. Prie 1325 metų autorius pasakoja: *Sancitum deinde inter Polonos et Lithvanos foedus, ac finitimas provincias...* (po to patvirtinta sutartis tarp lenkų ir lietuvių, taip pat tarp kaimyninių provincijų...).

[2] Traidenis, Ziemovito sūnus, gimęs Lietuvos didžiojo kunigaikščio Treniotos dukteriai, iki to laiko palaikė sąjungą su kryžiuočiais. Žr.: *Voigt.*— B. IV.— S. 378. Vanka *(Venceslaus)* taip pat buvo prielankus ordinui (ten pat.— P. 635). Po metų jie įstojo į lygą su kryžiuočiais, bet tiktai prieš Vladislovą Lokietką. Tos sutarties data: *in Strasburg anno domini 1326 in Crastino Circumcisionis* (Štrasburge, Viešpaties metais 1326, rytojaus dieną po apipjaustymo). Žr.: *Naruszewicz.*— T. V.—S. 416, 417. *Už čia paminėto Plocko kunigaikščio Vaclovo buvo ištekėjusi Gedimino duktė Danutė, kuri taip pat kaip Aldona išsivežė daug mazoviečių, buvusių lietuvių nelaisvėje (Stryjkowski.— S. 366). Danutė pagimdė Vaclovui sūnų Boleslovą (šis nesulaukė palikuonių). Anot Długošo, ji mirė 1364 metais*.*

[3] *Dusburg.*— C. 354.

kymą dėl bažnytinės cenzūros, draudžiantį kovas su lietuviais.[1]. Tasai Brandenburgo markgrafystės užpuolimas 1326 metų birželio mėnesį buvo jai pragaištingas; tik lietuviai išsivedė iki šešių tūkstančių belaisvių[2].

1158

1326 m. Gardino seniūno Dovydo mirtis. Tačiau už tą sėkmę teko brangiai sumokėti Dovydo, Gardino seniūno, mirtimi. Tasai vadas buvo narsus ir laimingas, kunigaikščių giminės (§ 1124), vedęs didžiojo kunigaikščio Gedimino dukterį[3]. Iš to žygio, kuriam vadovavo, jis traukė atgal per Mazoviją. Tuomet tenykštis bajoraitis, vardu Andrius Gostas, arba Gosčiuskis, asmeniškai jo įskaudintas, sugebėjo įsimaišyti tarp Lietuvos kazokų, esančių prie vado, ir, kai, prijoję upę, girdė žirgus, staiga nudūrė jį [Dovydą] iš užpakalio ietimi, o pats paspruko, nors buvo atkakliai persekiojamas[4].

---

[1] *Prutheni et fratres de domo Theut. in nullo nocuerunt exercitu Lithuanorum, nec impediuerunt eorum transitum, quia prohibiti erant per Johannem Papam sub excommunicationis sententiae e, eo quod iam patrem Ludovici Marchionis excommunicasset tanquam ecclesiae hostem* (Prutėnai ir broliai teutonai visiškai nepakenkė lietuvių kariuomenei ir netrukdė jiems eiti, kadangi popiežiaus Jono atskyrimo nuo bažnyčios įsakymu jiems buvo tai uždrausta, nes Liudviko markgrafo (tuomet 8 metų) tėvą jau buvo ekskomunikavęs kaip bažnyčios priešą) (*Herm. Corner.*— P. 1022*; *Alb. Krantz***. Wandal.— Lib. VIII.— C. 10).

[2] *Dusburg.*— l. c.

[3] *Stryjkowski.*— S. 363.

[4] *Dusburg.*— l. c; *Kotzebue.*— B. II.— S. 142. Per tą žygį lietuviai žiauriai būrė; Hermanas Korneris (p. 937) taip aprašo: *Stragam maximam in metis Marchiae et Poloniae facientes Lithowini, exercitum ad interiora terrae duxerunt, et Praepositum de Bernowe hominem corpulentem et pinguem vinxerunt caput inter crura torserunt et dorsum eius gladiis aparuerunt, ac profluvium sanguinis attendentes, de exitu belli per ipsum divinare coeperunt* (Lietuviai, surengę didžiausias žudynes markgrafystėje ir Lenkijoje, vedė kariuomenę į šalies gilumą; kleboną iš Bernovės *(Bernowe)*, žmogų kūningą, apnuogino, galvą tarp blauzdų įkišo ir nugarą jam kardais perskrodė, kraują tekant stebėdami, apie karo pabaigą iš jo paties ėmė pranašauti).

1159

1327 m. Lietuviai antrąkart Brandenburgijoje. Kitais metais didysis kunigaikštis antrąsyk leido lietuvių plėšikautojams traukti į Brandenburgo markgrafystę, vadu paskyrė savo sūnų Algirdą[1]. Kovo 9-ąją jie užpuolė tenykštį kraštą, įsirengė sutvirtintą stovyklą palei Frankfurtą prie Oderio ir iš ten plačiai po visas šalis žvalgus išsiuntinėjo; pagaliau, užtektinai prisiplėšę turtų ir belaisvių, grįžo per Pamarį, Prūsiją bei Mazoviją be jokių kliūčių[2].

1160

Metraščių pasakėlės. Senovės lietuviai, kaip vėliau ir turkai, stengėsi kariaudami bei puldami svetimus kraštus pasigrobti gražių belaisvių, kuriomis vietos ištvirkėliai mėgo savo haremus papildyti, todėl toks grobis buvo nemažai vertas. Kronikininkai pasakoja stebėtinų atsitikimų, susijusių su šiais trofėjais, kai kurie, kartojami visų mūsų šalių istorikų, gali būti papasakoti ir šioje knygoje. Kartą, puolant Brandenburgiją, vienam lietuviui atiteko žavinga vienuolė. Toji, skaistybei pasišventusi auka, jausdama greitą savo įžadų galą, nutarė, jog veikiau mirs, nei tą nuodėmę padarys. Ji sugebėjo įteigti savo pagrobėjui — jei apskritai sugebėjo su juo susikalbėti,— jog žino paslaptį, kaip padaryti, kad geležis nesužeistų žmogaus, kad joks smūgis, net pats stipriausias, nebūtų pavojingas. Norėdama įrodyti, atsiklaupė ir palenkusi apnuogintą savo sprandą paprašė, kad pamėgintų aštriu kalaviju nukirsti jai galvą; tasai lengvatikis ka-

[1] *Stryjkowski.*— S. 363.
[2] Ibidem.

riumas, arba veikiau beprotis kerėtojas, vienu smūgiu nukirto jai galvą ir ilgai laukė, kada atsigaus[1].

Kitas pavyzdys ne mažiau svarbus. Dvejetas kareivių pykosi dėl jaunos belaisvės, labai patrauklios; jau veržėsi iš karštųjų muštis, kai vadas, prijojęs prie ginčininkų, nusprendė, kad riteriams taip elgtis nepridera, bet kai tie nei taikytis, nei derėtis nebuvo linkę, perskrodė mergelę kaip lydeką perpus ir įsakė po lygiai pasidalyti.

1161

1328 m. Pagalba Lenkijai. Kryžiuočiai negalėjo ilgai būti be veiklos, tad prikibo kažko prie Lenkijos karaliaus, ir tas sumanė pradėti su jais karą. Pasikvietė į pagalbą vengrus, kuriuos karalius Karolis, Vladislovo žentas, atsiuntė vadovaujamus Rakūzos kunigaikščio Vilhelmo. Didysis Lietuvos kunigaikštis, taip pat pakviestas, pats išskubėjo priešakyje rinktinės kariuomenės, lydimas savo sūnų. Kariuomenė įžengė į Kulmo žemę su tokiomis pajėgomis ir taip netikėtai, kad tenykštės provincijos komtūras nedrįso stoti į mūšio lauką. Kraštas buvo neapsakomai nuniokotas net iki Osos upės. Turtų buvo tiek daug, kad keletąsyk gurguolės buvo siunčiamos į Lenkiją ir Lietuvą. Apiplėšę šalį, neapsupę ir nenusiaubę jokios pilies, išskyrus keletą dienų šturmuotą Dobrynę, stipriai kryžiuočių įtvirtintą, kariuomenės būriai siūbtelėjo atgal prie Drevantos upės niokoti Plocko kunigaikščio Vaclovo krašto, kurio karalius nusprendė išlieti kerštą dar ir už mezgimą prieš jį ryšių su lenkų tautos priešais. Tuo tarpu Kulmo provincijos komandoras, surinkęs karius ir šiek tiek mazoviečių, pastojo kelią kariuomenei, užpuolusiai Kujaviją ir jau besirengiančiai grįžti. Kilo

[1] Vyresnioji vienuolė, vardu Benedikta, iš Kšešovicų (Brandenburgija) vienuolyno, paimta į nelaisvę kažkokio lietuvio, kitaip negalėdama išvengti gėdos, tik prarasdama mergystę, sumanė jam įteigti, kad niekados nebus nei sužeistas, nei užmuštas kare, jei dalį jos kaktos kaulo su savimi nešiosis. Tas patikėjo ir nukirto jai galvą. Vėliau jis žuvo dvikovoje nuo Gardino seniūno Dovydo rankos, kiaurai pervertas ietimi. *Pruszcz.* Forteca monarchów.— S. 141 (§ 141)*. Tas pats faktas, truputį kitaip aprašytas.

didelis mūšis, per kurį vokiečiai buvo visiškai sutriuškinti, prarado minėtą komtūrą, vardu Hugas Almenhauzenas, beveik su visais riteriais. Pačiam kunigaikščiui Vaclovui su saujele saviškių pavyko išnešti kailį[1].

1162

1328 m. Politinės kryžiuočių klastos. Niekados kryžiuočiai taip energingai nesirūpino pilimis kaip valdant didžiajam magistrui Verneriui iš Orzelno, kuris netikėjo ginklo pergale atvirame mūšio lauke; juo labiau kad buvo sąjungos tarp jo kaimynų sudarytos, be to, jautė nemalonę popiežiaus, kuris ką tik nesumanė panaikinti šio ordino, prisijungusio prie imperatoriaus Liudviko, priešiško jam. Net bešališka akimi stebint, lengvai buvo galima numatyti tą kryžiuočių katastrofą, ir tiktai subtiliai laviruodami politikoje, negailėdami dovanų, taip pat dėl aplinkybių sutapimo, palankaus imperatoriui, jie galėjo išsilaikyti. Imperatorius nekentė lenkų ir lietuvių dėl Brandenburgo markgrafystės apiplėšimo, priekaištavo popiežiui, kad pagonims pritaria, ramybę jiems garantuoja, ir vadino jį eretiku; iš dalies jau anksčiau tai minėjome. Vienuoliai riteriai, plūduriuodami tarp dviejų vandens srovių, sugalvojo priežastį lietuvius pavadinti klastingais už tai, kad, padėdami Lenkijos karaliui, užpuolė Prūsiją ir patys pirmieji sulaužė taikos sutartį. Vadinasi, popiežiaus draudimas turėjo nebegalioti, ir jie vėl galėjo plėšikauti Lietuvoje. Tai jie skelbė visoje Vokietijoje, net imperatoriui atsidavę vienuoliai buvo linkę į kryžiaus karą. Vis dėlto dar niekas nevyko.

1163

1328 m. Kristmemelio žlugimas. Įtvirtinta Memelio pilis priklausė Livonijos kryžiuočiams, ir tie ne visada galėjo išlaikyti ją parengtą, todėl perleido saviesiems Prūsijos broliams. Jie pataisė sutvirtinimus ir įkurdino ri-

[1] *Stryjkowski.*— S. 366, 367; *Voigt.*— B. IV.— S. 420, 421.

terius, surinktus iš Kristmemelio. O tos antrosios pilies žlugimas yra ypatingas tiek politiniu, tiek fiziniu atžvilgiu. Iš ankstesnių faktų žinoma, kaip kryžiuočiai vylėsi naudos iš tos Panemunės tvirtovės, kiek pastangų padėjo jai sustiprinti ir išlaikyti, lygiai tiek, kiek lietuviams atsiėjo ją užgrobti. Nūnai dėl sustiprėjusios lietuvių tautos, išlaikytų ir pagausėjusių Panemunės pilių, išdėstytų aukščiau ir žemiau Kristmemelio, ypač Veliuonos, gal jau Vytenio valdymo pabaigoje pastatytos, Kristmemelio išlaikymas pasidarė jeigu ne visiškai nenaudingas, tai brangus, kadangi plukdyti prieš srovę sunku, be to, patogu pulti lietuvių laivams, aukštupiu pagal vandens tėkmę plaukiantiems. Izoliuota tos pilies įgula buvo be pertrūkio sergstima iš lauko ir upės kaip per blokadą. Ten riteriai nuobodžiavo, ketverių metų taika neleido jiems veikti. Taip susiklosčius aplinkybėms, Kristmemelyje kryžiuočiai išvydo danguje klaidžiojančius šviesulius, pranašaujančius šios pilies žlugimą. Mat tame amžiuje dažnąsyk stebuklai būdavo įžvelgiami pačiuose paprasčiausiuose dalykuose, kai būdavo svarbu patvirtinti kokią prielaidą arba paskelbti pranašystę. 1327 metais trejetas ordino brolių, būdami valgomajame, prieblandoje pastebėjo žvaigždes, besisukančias akiratyje neįprasta tvarka. Tą pačią kitų metų dieną Kristmemelyje įvyko stiprus žemės drebėjimas; vieni pastatai įgriuvo, kitiems tai grėsė. Todėl paskubėta tą pilį ištuštinti, kol visiškai nesugriuvo[1].

[1] *Dusburg* (supplementum).— C. 5 pasakoja: *Anno Domini MCCCXXVIII fuit terrae motus in dicto castro (Chistmemel), et non alibi, et quatiebatur terra horribiliter, quod aedificia alta minebantur ruinam, ita quod hi, qui in aedificiis fuerunt, volebant jam saltare ad terram suam, at evaderent mortem* (Viešpaties metais 1328 buvo žemės drebėjimas minėtoje pilyje (Kristmemelyje), ne kur kitur, ir žemė taip baisiai drebėjo, jog pastatai aukšti kyšojo iš griuvėsių, jog tie, kurie buvo viduje, jau norėjo šokti ant žemės savos, kad išvengtų mirties). Tai nebuvo paprastas kalno, vandens paplauto, griuvimas, kaip kai kurie įsivaizdavo, tačiau aiškus žemės drebėjimas, tiktai vietinės reikšmės. Tai yra fenomenas, retas gamtos reiškinys, o mūsų krašte vienintelis, apie kurį žinome, kadangi nėra jokių vulkano žymių. Savaimingą sunaikinimą ir Kristmemelio ištuštėjimą liudija Vygandas Marburgietis (p. 281). Žr.: *Voigt.*— B. IV.— S. 422. Tos garsios kryžiuočių tvirtovės istoriją rasite VII tomo IX priede.

1164

1328 m. Žygis į Gardiną. Tuo laiku kryžiuočiai, nekantraudami kariauti su pagonimis, sumanė rengti neabejotinai svarbius žygius; ar dėl to, kad sutarties apibrėžtas laikas išseko, ar dėl to, kad vertino ją kaip sulaužytą, kai [lietuviai] pagelbėjo Lenkijos karaliui užpulti Prūsiją. Žodžiu, buvo nutarta vėl pradėti kovas. Šešiasdešimt riterių nemažos kariuomenės priešakyje patraukė Gardino link, kur tikėjosi neblogos medžioklės. Tačiau pakeliui žvalgai jiems pranešė, kad lietuviai, sužinoję apie šį žygį, gerai pasirengė gynybai. Dėl to priešakinis būrys, turintis keturis šimtus žirgų, jau esantis Gardino paviete, rytojaus dieną grįžo į pagrindinę kariuomenę; tuo atsitraukimu apgavo lietuvius, apsistojusius stovykloje ties Gardinu; šie, gavę žinią apie priešo atsitraukimą, išsiskirstė kas sau. Vos tiktai taip atsitiko, kryžiuočiai sugrįžo ir su visomis pajėgomis užpuolė Gardino apylinkes, kurias per šešias mylias aplinkui nuniokojo. Kai kurie iš tenykščių bajorų, tikriausiai kilusių iš senųjų Prūsijos išeivių, laisva valia prisidėjo prie kryžiuočių, iš viso devynios šeimynos — devyniasdešimt keturi asmenys — išėjo į Prūsiją ir pasikrikštijo[1].

1165

1328 m. Žemaitijos puolimai. Beveik tuo pačiu laiku, kai lietuvių dėmesys turėjo būti sutelktas į Gardiną, buvo puolama Žemaitija, norint užimti miestus, sutvirtintus pilimis, esančius arčiau. Į žygį iš Ragainės išsirengę trisdešimt riterių ir du šimtai raitų riterių tarnų rytmetį pasiekė Pūtvės priemiestį; šis buvo užimtas ir sudegintas.

[1] *Dusburg* (supplementum) — C. 6. Autorius skaičiuoja IX *animas* (sielas) vietoj *familias* (šeimynų). Vygandas Marburgietis (pas Šiutcą) suskaičiuoja devyniasdešimt keturias galvas. O kad būtų buvęs užimtas Gardinas, kaip spėliojama, neturime jokios priežasties manyti, nes būtent taip tvirtina ankstesni kronikininkai.

įkandin to kitas būrys, taip pat iš Ragainės, patraukė į Aukaimio pilį, užpuolė dar miegančius priemiestyje, paėmė šturmu ir sudegino. Gyventojai abiem atvejais mažiausiai buvo saugūs; kas tiktai gyvas pakliuvo po ranka, žuvo nuo kalavijo arba liepsnose mirė[1].

1166

1328 m. Kryžiaus karas. Tų mėginimų svarbiausias tikslas buvo pažaboti lietuvius jų pačių žemėje, kad nesiųstų pastiprinimo lenkams, su kuriais karas vyko kuo atkakliausiai: popiežius, sužinojęs apie vokiečių savivalę ir žiaurumus krikščioniškame krašte, smarkiai supyko. Nei šventumas vietų, Dievo garbei paskirtų, nei krikščionių religijos apeigų daiktai, nei dvasininkai, nei amžius, nei lytis, nei luomas — niekas nebuvo svarbu: degino, plėšė, žudė tarsi pasmerktoje žūčiai žemėje. Popiežiaus legatas, būdamas Vokietijoje, gavo pavedimą iš Šventojo Tėvo, jeigu iš tikrųjų kryžiuočiai taip elgiasi, atimti iš jų privilegijas ir visokias lengvatas, Apaštališkosios sostinės suteiktas. Tačiau ordino auksas buvo pernelyg reikšmingas, kad paprasti skundai galėtų ką nors reikšti. Priešingai, viskas baigėsi tuo, kad laikinai buvo liautasi kėsintis į Lenkiją, o atsigręžta į Lietuvą. Dėl to popiežius, suvedžiotas vokiečių aiškinimų, tuo laiku, kai atvertimas galėjo įvykti tarpininkaujant Lenkijai, ėmė perkūnus svaidytis į pagonis ir schizmatikus, pagelbėdamas kryžiuočiams vėl gauti leidimą skelbti kryžiaus karą. Šitaip jis atstūmė ir atitolino nuo savęs lietuvius bei rusinus. Tuo pačiu metu Gediminas, sudaręs sąjungą su lenkais, buvo pasirengęs susijungti su jais tikėjimo saitu, mat ir trečiajai dukteriai Danutei leido krikštytis ir susituokti su Plocko kunigaikščiu Vaclovu[2], sūnums nedrau-

[1] *Dusburg* (supplementum).— C. 7, 8.

[2] Nežinome Danutės išleidimo už vyro tikros datos, tačiau ji buvo jaunesnė už Aldoną ir 1327 metais turėjo būti sutuokta. Jos

dė krikščiones kunigaikštytes imti už žmonas, vadinasi, ir patiems būti pakrikštytiems, jo rūmų daugumą sudarė krikščionių didikai, vienuoliai pranciškonai Lietuvoje, dominikonai Rusioje laisvai skelbė žmonėms šventąją Evangeliją. Regis, visa tai kuo aiškiausiai rodė didžiojo kunigaikščio prielankumą katalikybei, tačiau kažkokia pikta dvasia, globojanti kryžiuočius, sugebėjo išprašyti bulę dėl kryžiaus karo Lietuvai paskelbimo[1]. Taigi karas su pagonimis paties popiežiaus ir didžiojo magistro, nešykštinčio ordino iždo atsargų, pastangomis užsiplieskė su visu religiniu fanatizmu. Tačiau Vokietijoje trūko kilmingos giminės vado. Todėl Verneris iš Orzelno su liaupsinamuoju kreipimusi nuvyko pas Čekijos karalių, kupiną teatrališko riteriškumo tuštybės ir neapykantos lenkams bei lietuviams. Popiežius nešykštėjo pažadų ir paskatinimų. Taigi tasai valdovas priėmė šventojo karo įstatymų skelbėjo skeptrą 1328 metais, jau rudeniop. Greitai žinios apie šį didįjį Čekijos karaliaus ketinimą pasklido po Vokietiją, ir netrukus aibės karingo jaunimo ėmė spiestis su kryžiaus vėliava; klajojantys riteriai, avantiūristai, visokio plauko dykinėtojai būrėsi į karaliaus stovyklą. Jis su žmona Elžbieta, sūnumi Karoliu — Mozavijos markgrafu, apsuptas prabangaus dvaro, stojo didžiulės kariuomenės priešakyje, kurią vedė nukariauti plačios Lietuvos valstybės, turėdamas Apaštališkosios sostinės jam suteiktą teisę pasiimti tą grobį arba atiduoti kam panorėtų. Rūmų liežuvautojų veiksmai buvo taip apgalvoti, taip prižiūrimi taikiųjų riterių, kad tereikėjo nueiti ir pasiimti kaip grybą milžinišką galingą valstybę, tarp Nemuno ir Dauguvos, Dnepro ir Ventos esančią. Žymiausi didikai, dalyvaujantys šiame žygyje, buvo Bolkas — kunigaikštis iš Falkenbergo, silezietis, grafai Gotfridas iš Leiningeno, Henrikas iš Vilnau, Ulrichas iš Hanau, taip

krikšto vardas — Elžbieta. Mirė 1364 m. Apie ją žr.: *Długoss; Stryjkowski.*— S. 366; *Naruszewicz.*— T. VI.— S. XV.

[1] Bulla in formular. *Marini Ebuli.*— Epist. 742 (Kopijų knyga Slaptajame Karaliaučiaus archyve.— Nr. 384).

pat riteriai iš Virtenbergo, Otingeno, Nojenaro, Saumburgo ir Falkenšteino; žymiausi riterių luomo: Otonas iš Bergo, Petras iš Rozenbergo, Henrikas iš Lipės, čekas, Vilhelmas iš Landšteino, Timotiejus iš Katlico, Bernardas iš Cinenbergo ir daug kitų iš Vokietijos, Čekijos ir net Anglijos[1]. Iš šių vardų rinkinio aiškėja, kad pačioje Vokietijoje labiau išmanantys, protingesni žmonės netikėjo tuo pagyrūnišku karu, nes nėjo į jį nė vienas iš kilmingiausių kunigaikščių, vadinasi, kryžiuočių veiksmai jiems neatrodė pagirtini.

1167

Vis dėlto didysis magistras, kitus apgaudinėdamas, pats save apgavo. Jis paskubėjo su Lenkija sudaryti paliaubas, kad galėtų visomis ordino jėgomis dalyvauti kryžiaus kare, viename iš pačių švenčiausių, kokie iki tol buvo rengiami prieš lietuvius. Tuo tarpu karalius stovyklavo, rengė turnyrus arba labai lėtai žygiavo per Sileziją, kurioje priėmė vasalų priesaikas ir rinko aukas šventajam karui. Pagaliau 1328 metų pabaigoje kryžiaus žygio dalyviai apsistojo prie Vyslos. Pajėgos buvo tokios: trys šimtai rinktinių riterių, sudarančių karaliaus dvarą, du šimtai penkiasdešimt kryžiuočių riterių, aštuoniolika tūkstančių raitelių, ką jau kalbėti apie gausų būrį pėstininkų, gurguolių ir atsargos žirgų. Be viso to, išsiuntinėti žvalgų būriai sulaikė daugybę valčių su maistu. Pirmiausia buvo ketinama visomis jėgomis smogti Žemaitijai ir tą pagonybės atramą sunaikinti iki pat šaknų, vėliau pasistūmėti Neries ir Nemuno vidurupio link. Žiemos orai buvo palankūs žygiui, pelkes ir upes sukaustė tvirčiausias ledas. Didžiausios sėkmės lydima kariuomenė perėjo Prūsiją ir prie Ragainės persikėlė per Nemuną. Prisiartino prie Jūros upės ir pagal jos tėkmę patraukė

[1] *Voigt.*— B. IV.— S. 427, 428.

aukštyn, net iki Medininkų pavieto, kur stovėjo Medvėgalio pilis (*Medewageln*), į kurią prieš trylika metų kryžiuočių pulkai su Nojenaro ir Bergo grafų vėliavomis atsitrenkdavo. Užėmus tą pilį, būtų buvę galima įsivieš-patauti Medininkų paviete, lengviau sujungti Memelio ir Kristmemelio apylinkes. Tvirtovės apgultis prasidėjo 1329 metų vasario pirmąją. Gan ilgai buvo be perstojo atakuojama, ir dieną, ir naktį. Pagaliau įgula, nepajėgdama jėga apsiginti, buvo priversta pasiduoti. Tarp užmuštųjų aptiktas vienas lietuvis iš kilmingiausių bajorų, nepaprasto stoto, siekiančio dvylika pėdų; tai apstulbino visą kariuomenę[1]. Trys tūkstančiai įgulos žmonių dar buvo gyvi; didysis magistras norėjo įsakyti iškapoti juos iki vieno, tačiau Čekijos karalių toks nežmoniškas ketinimas papiktino. Jis uždraudė žudynes, visiems gyvybę dovanojo su sąlyga, kad apsikrikštys. Buvo įsakyta tučtuojau pakrikštyti ir išsiųsti į Prūsiją gyventi. Gretimų valsčių gyventojai, kurių mirties kalavijas pasigailėjo, prisiekė būti paklusnūs ordinui ir davė įkaitų. Vis dėlto žiema, labai darganota ir žvarbi, padarė nuostolių kryžiuočiams, nepratusiems prie tokių orų permainų. Patsai karalius stipriai skundėsi akimis, netgi viena apako. Nepaisydamas to, nusprendė tęsti karą, kurį, kaip buvo giriamasi, iš pradžių lydėjo sėkmė. Tačiau atskriejo netikėta žinia, jog Lenkijos karalius nutraukė paliaubas, įžengė į Kulmo žemę su penkiais tūkstančiais karių ir skersai išilgai per penkias dienas nuniokojo. Tas įvykis privertė kryžiuočius kuo greičiau trauktis iš Žemaitijos, ir didžiajam ketinimui buvo padarytas galas. Kryžiuočiai, įširdę ant karaliaus Vladislovo, kuo skubiausiai kryžiaus žygį surengė į lenkų žemes: įsiveržė į Dobrynę, vėliau į Kujaviją, nusiaubė kaimus, plėšė, degino bažnyčias ir šventyklas, su kuriomis elgėsi tarsi su pagonių švento-

[1] *Unus procerum gentilis tunc occiditur, qui habuisse XII pedes in longitudinem perhibetur* (Vienas iš tos genties vadų buvo nužudytas; minima, jog buvo 12 pėdų ūgio) (Chron. Aulae Regiae.— P. 65).

vėmis[1]. Labiausiai kryžiuočiai buvo įtūžę ant Kujavijos vyskupo, ordino skundėjo popiežiui ir atkaklaus bylų prieš jį rėmėjo Apaštališkojoje sostinėje nuo 1319 iki 1325 metų; jo valdos ugnimi ir kalaviju buvo sunaikintos, rezidencija, katedros bažnyčia, sutrypus šventenybes, virto gaisraviete[2].

1168

1328 m. Rygos vaidai. Tačiau Livonijos kryžiuočiai negalėjo talkinti kryžiaus karui Lietuvoje dėl kruvinų incidentų su rygiečiais. Įgyvendindami Bažnyčios cenzūrą, arkivyskupo primestą, jie apgulė Dinamiundą, tačiau nesėkmingai. Provincijos magistras Eberhardas iš Manheimo, nedalyvavęs apgultyje, su savo kariuomene apjuosė Rygą ir prirėmė miestą su gyventojais bei jų šalininkais taip žiauriai, kaip kryžiuočiams buvo įprasta. Jie kreipėsi pagalbos į įvairius seniausius savo bičiulius: Hanzos miestus, vyskupus, danus, lietuvius, tačiau veltui. Didysis Lietuvos kunigaikštis buvo susijęs su kryžiaus karu; karas Lenkijoje atitraukė jo dėmesį, gal nenorėjo kištis į Livonijos vaidus, kurių nei sėkmės kuriai nors pusei, nei pabaigos negalima buvo numatyti[3].

Šiuo didžiojo kunigaikščio valdymo laikotarpiu, tai yra 1329 metais, Pietų Lietuvoje, tai yra Lietuvos ir krivičių žemėje, įvyko kažkas, kas nebuvo užfiksuota istorijoje. Kažkoks kunigaikštis buvo karūnuotas Naugarduke. Tikriausiai tokias garbingas pareigas jis gavo ne Gedimino įgaliotas, nes ankstesni kunigaikščiai neturėjo teisės būti karūnuoti. Todėl tai tikriausiai buvo ne vietinis kunigaikštis, o koks nors įsiveržėlis, kuris nors iš Rusios kunigaikštukų, tačiau turintis teisių į šią kunigaikščio

[1] Plačiau apie tą įvykį žr.: *Voigt* — B. IV.— S. 429—431.
[2] Įrodymai lenkų istorikų darbuose.
[3] *Gebhardi.*— S. 114.

mitrą. Taigi jis, pasinaudojęs proga ir užvaldęs Naugarduką, karūnavosi[1].

1169

1330 m. Kryžiaus karas. Nors tai, kad Lenkijos karalius užpuolė Prūsiją, turėjo padėti atitolinti kryžiaus karą nuo Lietuvos ir tasai svarbus tikslas buvo pasiektas, tačiau nebuvo apsieita be žalos jo žemėms, ir kilo atviras kryžiuočių priešiškumas Lenkijai. Vis dėlto jie neatsisakė savo ketinimų Gedimino žemėse. Nesiliaujantys plėšikų antpuoliai ir kerštautojų plėšikavimai truko net iki 1330 metų pradžios, kai prasidėjo naujas kryžiaus žygis, kuriam vadovavo Markos ir Bergo grafai su daugybe vokiečių riterių. Didysis magistras tučtuojau paskyrė šimtą ordino riterių ir tūkstančius kareivių, kurie nulydėjo šventąją kariuomenę į Lietuvą. Puolimas prasidėjo kairiajame Nemuno krante, Vaikių paviete. Tačiau gyventojai, iš anksto apie tai sužinoję, spėjo pasislėpti patys ir savo turtą sukrauti neprieinamose vietose. Tad

---

[1] *Akivaizdų šio įvykio faktą randame labai senoviniame mišiole, kadaise saugotame Lauriševo vienuolyne, kurį kunigaikštis Adomas Cartoriskis (sūnus) 1822 metais įsigijo ir viešėdamas Sčiorsuose pas grafą Chreptavičių parodė. Tos knygos paraštėse buvo 19(?) įvairių asmenų dovanojimų tam vienuolynui įrašų. O tarp jų ir toks: „13. Koronata Kniazia Novohrotskaho. Roku 1329". Grafas Chreptavičius įsakė tuos donacinius įrašus tiksliai nukopijuoti lenkiškomis raidėmis, o paskui davė juos man kartu su jo paties aprašyta jų atsiradimo istorija. Tarp tų įrašų yra dar du labai svarbūs kunigaikščių genealogijai įrašai. Štai Nr. 1: „Se až Kniaz Aleksandr Volodimirovič i s svojeju Kniahiniju Moskovskoju i s detmi svoimi dal jesmy desiatinu sviatoj Bohorodicy v Lavryšev monastyr s Turca wo wieki". Tai Gedimino vaikaičio Olelko Vladimirovičiaus įrašas. Olelkas buvo vedęs Vytauto dukraitę Amasiją, Maskvos didžiosios kunigaikštienės Sofijos dukterį. Olelkas ją vedė 1417 metais. Apie tai jis rašo laiške Nr. 82 (kn. B.— Nr. 2 (iš mano rinkinių): „Se až Vieliki Kniaž Dmitry Olhendovič (Kaributas) pomolil sia ješmy Bohu i Sviatoj Bahorodicy, dal ješm Sviatoj Bohorodicy i S[u] Mikolaju likno piaty [...] i ozera imenyno [...] a kto porušyl ili pry mojem žyvotie, ili pry mojem žyvotie raz soditsia ze mnoju pred Bohom". Užrašas Kaributo, kuris buvo Naugarduko kunigaikščiu apie 1392 metus**.

žygis baigėsi tuo, kad buvo sudeginti kaimeliai, likę be žmonių, ir šiek tiek turto prisiplėšta. Tuo tarpu kai kurie kryžiuočiai, padarę išpuolį iš Ragainės, brėkštant dienai, pasiekė Gedimino tvirtovės papilį, kurį užėmė, o gyventojus iki vieno iškapojo, išskyrus dvylika žmonių, spėjusių įbėgti į pilį[1].

1170

1330 m. Karas Lenkijoje. Lenkijos karalius vėl ėmė grasinti kryžiuočiams karu, sulaukęs nemažo pastiprinimo iš Vengrijos, žento atsiųsto, vadovaujamo grafo Vilhelmo; atvyko per aštuonis tūkstančius kareivių, be to, buvo rinktinė lenkų kavalerija. Į pagalbą atskubėjo ir Gediminas. Susitarė su Vladislovu Švenčiausiosios Mergelės Marijos gimimo dieną, tai yra rugsėjo 8-ąją, įsiveržti į Prūsiją dviejose skirtingose vietose ir susijungti prie Drevantos krantų. Didysis kunigaikštis savo ruožtu staiga peržengė Prūsijos sienas ir pasuko į Osterodės apylinkes, kuriose nesulaukė jokio pasipriešinimo. Nors Verneris iš Orzelno žinojo, kad lietuviai eina pagelbėti lenkams, bet manė, jog kartu susijungę pradės veikti. Tuo tarpu šie traukė toliau, savo papročiu niokodami gyvenvietes ir nesustiprintas vietoves. Užpuolė Liubavą ir jos priemiesčius padegė. Tuomet pasirodė kryžiuotis Jonas iš Tryro, Kulmo vyskupo vaitas. Jo būrys, tiesą sakant, buvo mažas, bet kovojo taip drąsiai, kad reikėjo susiprotėti, jog iš paskos traukė gausi kariuomenė, kurios priešakinė sargyba jis galėjo būti. Lietuviai pernelyg atsargiai traukėsi, netgi pagrobtus arklius paliko ir neteko vieno kito iš savųjų, kurie per toli buvo nuklydę nuo stovyklos. Tačiau rytojaus dieną, iš arčiau išžvalgęs priešą, didysis kunigaikštis iš pradžių nukeliavo į vieto-

[1] *Dusburg (supplementum).*— C. 14, 15. Kodėl ponas Foigtas (B IV.— P. 431) įsivaizduoja toje vietoje Vilnių, o ne žinomą Gedimino tvirtovę, arčiausiai Ragainės esančią, neįmanoma suprasti.

vę, vadinamą Kavernykais, prie Drevantos. Turbūt tai buvo sutarta susijungimo su lenkais vieta. Tačiau ten nesulaukė jokios žinios apie jų kariuomenę, kurios manevrai prieš galią didžiojo magistro, trukdančio persikelti per upę, buvo tose vietose nutraukti; Gediminas, to nežinodamas, didžiai nustebo; išsiuntinėjęs būrius palei upę į įvairias vietas, jis įsakė gan ilgai niokoti apylinkes. Negalėdamas nieko sužinoti apie karaliaus veiksmus, piktas paliko miesteliūkštį ir patraukė atgal. Nežinia kelintą kartą pavojingai atakuojamas kažkokio kryžiuočių būrio, pagaliau suvokė, jog buvo demaskuotas ir pateko į priešo pasalą[1]. Tiesą sakant, Lenkijos karalius nevėlavo atvykti į Mikelau žemę, tačiau didysis magistras buvo pasirengęs neleisti priartėti prie Drevantos ties Kavernykais, tad privertė trauktis Brodnicos link. O ten laukė stiprus pasipriešinimas, taigi persikelti buvo bemaž neįmanoma, mat krantai buvo apjuosti pylimu ir saugojami ginkluotų kareivių. Dėl tų priežasčių karalius turėjo manevruoti ir visaip klaidinti kryžiuočius, kol pamėgino pereiti upę ties Libičium. Tada didysis magistras turėjo gauti žinią apie lietuvius, esančius netoli Kavernykų, ir nusiųsti savo riterių būrį, kuris juos, iš ten jau besitraukiančius, ėmė puldinėti. Kad ir kaip ten buvo, karalius Vladislovas apie lietuvių kariuomenę sužinojo tik tada, kai persikėlė per Drevantą. Todėl nusiuntė pasiuntinius ir paprašė didžiojo kunigaikščio su juo susijungti. Tuo tarpu atsirado kažkokių nesusipratimų tarp karaliaus ir vengrų vado; galbūt pastarasis, suklaidintas kokios nors religinės iliuzijos, pačių kryžiuočių sukurtos, tapo lietuvių priešu ir leido kryžiuočių būriui, prieš jį pasiųstam, persikelti tokiose vietose, kuriose jis negalėtų įgyvendinti savo žygio, padedančio niekšiškai užpulti Gediminą. Vos tiktai grafas Vilhelmas sužinojo apie pasiuntinius, nusiųstus į lietuvių stovyklą, atėjo pas karalių ir pasakė: „Tu, karaliau, nori, padedamas pagonių, nugalėti krikščionis? Tai leisk mums grįžti į Vengriją. O jeigu trokšti mus

[1] *Wigand Marburg.*— P. 280.

išlaikyti su savo vėliavomis, leisk pagonis namo. Tiktai su tokia sąlyga norėsime kovoti dėl tavo reikalo." Matyt, ir Gediminui nebuvo paslaptis vengrų užmačios bei tie perdėti priešiškumo ženklai; tai lengvai galėjo išgauti per susidūrimą iš kokio sugauto kareivio, kai traukėsi iš Kavernykų, kuris gal pasakė, kaip būrys atsidangino į tas vietas. Išsyk didysis kunigaikštis įtarė, jog Vilhelmas priešiškai nusiteikęs jo atžvilgiu, o toliau galvodamas galėjo rasti būdą gauti žinių iš vengrų stovyklos. Karaliaus pasiuntiniui įduotas atsakymas visa tai paaiškina. „Jau sykį buvau sutaręs su tavuoju karaliumi,— atsakė didysis kunigaikštis,— numatytą dieną sutartoje vietoje, prie Drevantos, susieiti. Aš atvykau čia, bet karaliaus ten neradau, ir jei man manieji dievai nebūtų pagelbėję, būčiau patekęs kryžiuočiams į rankas per išdavystę. Tačiau dabar žinau savo išdavikus." Su tokiu atsakymu, lydimas didžiojo kunigaikščio pasiuntinio, grįžo siųstasis pasiuntinys į savo stovyklą. Tasai lietuvis karaliui dar paaiškino, jog didysis kunigaikštis ištesėjo savo pažadą: įžengė į Prūsiją sutartą dieną, nukariavo nemažą krašto dalį, prisiartino prie sutartos vietos ties Drevanta ir ten gan ilgai laukė karaliaus. Tačiau, nesulaukęs jokios žinios, ėmė trauktis ir taip vos nepatyrė nelaimės dėl niekšiško kryžiuočių antpuolio. Įvykdęs savo įsipareigojimą, jis mano, kad jo žmonėms nedera ateityje dalyvauti tame kare. Tad prašo atleisti jį nuo įsipareigojimo] ir užsimena apie atlyginimą, pažadėtą jo kariuomenei. Karalius nedvejodamas sumokėjo sutartą atlyginimą sidabru ir auksu, apdovanojo lietuvių vadus žirgais ir brangiais apdarais[1]. Per tuos įvykius, kuriuos šiek tiek anksčiau aprašėme, galima manyti buvus kryžiuočių intrigą, turinčią tikslą sulaikyti vengrus. Sunku patikėti, jog grafas Vilhelmas anksčiau nežinojo apie lietuvių dalyvavimą, ir nors pradėjo klausimu, rodančiu jo neinformuotumą, tačiau toji kalba yra paimta iš raštų kryžiuočių kronikininko, kuris, galbūt slėpdamas savojo

[1] *Voigt.*— B. IV.— S. 161—163 (rėmėsi Vygandu).

ordino intrigas, sumanė tokią jos pradžią. Arba Vilhelmas paaiškino karaliui, jog kalba vardu savo kariuomenės, kuri galėjo ir nežinoti apie lietuvių pastiprinimą. Nors ir kaip ten būtų, tasai atsitikimas turėjo karaliui pridaryti nemažai rūpesčių. Kadangi, jeigu nepatenkintų vengrų pageidavimo, liktų pats vienas su lenkais, o jeigu lietuvių nepatenkintų, šie taptų svečiais Lenkijoje.

1171

1330 m. Didžiojo magistro Vernerio nužudymas. Išsyk po pasibaigusio karo su Lenkija kryžiuočiams nutiko atsitikimas, kurstantis mintis apie negailestingą Dievo bausmę šiam ordinui ir jo viršininkui, pagarsėjusiems dažnais klastingos politikos vingiais. 1330 metų lapkričio 19 dieną, kai didysis magistras Verneris iš Orzelno buvo begrįžtąs po mišparų pamaldų, laikytų jo asmeninėje koplyčioje, vienas kryžiuotis Jonas iš Endorfo, įširdęs dėl žiauraus elgesio su juo, pastojo prieblandoje jam, einančiam į savo buveinę, kelią koridoriuje ir mirtinai peiliu dūrė. Mažas šuniukas, Vernerio išpaikintas, bindzinęs jam iš paskos, sukėlė triukšmą, į kurį subėgę tarnai aptiko krauju paplūdusį poną. Kai į riksmo vietą susirinko kryžiuočiai, atėjo ir žudikas. Tuomet šunytis, neatitraukiamas nuo užmuštojo, šoko ant jo kaip padūkęs, ir tai atkreipė vienuolių dėmesį. Jie pastebėjo kraują ant balto apsiausto, ir tasai išsyk prisipažino nusikaltęs, taip pat papasakojo, kad žmogžudystės akimirką Verneris spėjo pratarti pažvelgęs į jį: „Tegul tau Jėzus Kristus atleidžia!“ Buvo pripažinta, jog tam žudikui pasimaišęs protas, ir popiežiaus įsakymu jis buvo įkalintas iki gyvos galvos, gyvas tik duona ir vandeniu.

1172

1331—1332 m. Rusios reikalai. Didysis kunigaikštis, grįžęs iš to žygio, ėmė tvarkyti rusų žemių, priklausan-

čių jam ir esančių jo vasalėmis, reikalus. Didžiojo kunigaikščio vietininku Kijeve buvo kažkoks kunigaikštis Teodoras, išpažįstantis krikščionių tikėjimą. Be to, totorių baskakai, arba duoklės Didžiosios ordos chanui rinkėjai, turėjo tam tikros įtakos Kijevo kunigaikštystės valdžiai, tikriausiai sričiai, esančiai kairiajame Dnepro krante. Apie tai žinome iš tolesnių pasakojimų. Pskoviečiai buvo susivaidiję su Didžiuoju Naugardu dėl to, kad anie suteikė prieglobstį Tverės kunigaikščiui Aleksandrui. Nepaisydami netgi baisios Maskvos kunigaikščio Jono galybės — nei karinės, nei dvasinės, jie kilniai laikėsi vienąsyk duoto žodžio persekiojamam kunigaikščiui, kuris, matydamas dėl jo gresiantį pavojų pskoviečiams, tarė jiems su ašaromis akyse: „Nenoriu būti savo bičiulių ir brolių prakeikimo bei pražūties priežastimi! Išeinu iš jūsų miesto, atleidžiu jus nuo priesaikos, kurią man esate davę.“ Mat pskoviečiai buvo prakeikti, ir grėsmingas pasauliečių ginklas kabojo jiems virš galvų. Tas kunigaikštis paliko miestui globoti jauną savo žmoną, o pats iškeliavo į Lietuvą. Toks garbingas poelgis išgelbėjo pskoviečius nuo pavojų. Kunigaikštis Aleksandras, persekiojamas chano įsakymu, Lietuvoje jautėsi visiškai saugiai, nes šio galingo valdovo veiksmai čia neturėjo galios. Be to, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje jis rado savo šalies globėją, kuris ne tiktai priėmė jį svetingai, bet ir, praslinkus aštuoniolikai mėnesių, nuveikė tiek, kad kunigaikštis Aleksandras galėjo jaustis ramus ir toliau būti pirmuoju kunigaikščiu, Pskovo respublikos, kurią ėmėsi globoti. Šitaip Pskovo žemė tapo nepriklausoma nuo Didžiojo Naugardo. Joje buvo įvestas savarankiškas valdymas, ir Gediminas paskyrė vyskupu tenykštį Arsenijų, kurį nusiuntė į Voluinę pas metropolitą Teognostą, kad būtų įšventintas. Tačiau tasai senis nepaisė Aleksandro, Mykolo sūnaus, prašymų ir įsakymų didžiojo Lietuvos kunigaikščio, kurio žemėje pats gyvendamas paskubėjo įšventinti Vosylių Polocko arkivyskupu, vadindamas jį vyriausiuoju ganytoju Vladimiro, Haličo, Pšemyslio, Kulmo ir Pskovo diecezijų, senu Rytų

apeigų Bažnyčios papročiu. Tuo labiau darė nemalonų įspūdį Gediminui, nes tasai Vosylius buvo naugardiečių rekomenduojamas asmuo. Tačiau didysis kunigaikštis, laikydamasis savo nuosaikios politikos, gerbdamas tikėjimą, viešpataujantį didžiojoje savo valstybės dalyje, iškentė tą dvasininkų vadovo nepaklusnumą, bet Vosylių ir Naugardo bajorus įsakė sulaikyti, kai jie grįš iš Voluinės į Naugardą per Kijevo kunigaikštystę. Kunigaikštis Teodoras su totoriais įvykdė tą įsakymą, tačiau paliko juos Uždneprėje, saugojamus totorių baskakų. Anie papirko sargybą ir paspruko. Paskui, eidami kitu keliu, išvengė lietuvių valdžios persekiojimo[1].

1173

Didysis kunigaikštis nesileido į tolesnius konfliktus su Rusios dvasininkais, sugebėjo nepaisyti tų smulkių nuoskaudų, tarsi niekados jų nebūtų. Jis rūpinosi svarbesniais dalykais, jam magėjo įgyti rusų tautos pasitikėjimą ir paklusnumą. Dėl to sugebėjo padaryti daug gero kraštuose, jo valdžioje esančiuose, taip pat kaimynystėje. Be to, svarbu buvo naugardiečius sutaikyti su pskoviečiais ir kunigaikščiu Aleksandru. Dėl to jis atleido arkivyskupui Vosyliui ir leido vadovauti diecezijoms. Šis savo jurisdikciją pradėjo atvykęs į Pskovą ir suteikęs žmonėms ganytojišką palaiminimą. Nors Jonui, didžiajam Rusios kunigaikščiui, nepatiko, kad Gediminas globojo respubliką ir miestus, jo ir chano nedraugams teikė prieglobstį, rūpinosi jais, tačiau nebuvo jokių priešiškų susidūrimų su tais valdovais, priešingai, sudarė sąjungą su Jonu, išleisdamas už jo sūnaus Simono savo dukterį Augustę, kurios krikšto vardas buvo Anastazija. Nesirūstino netgi Rusios kunigaikščiai, kad Didysis Naugardas, aplenkdamas jų rūmus, išsirinko konstituciniu kunigaikščiu Gedimino sūnų Narimantą; šis priėmė krikštą ir nusi-

[1] Plačiau žr.: *Karamzin.*— T. IV.— S. 196—199.

lenkė šventajai Sofijai[1], atvykęs į Naugardą su bajorais, pirma savęs išsiųstais, prisiekė įsipareigojąs žmonėms ir teisės atžvilgiu; tauta jam dovanojo Ladogą, Šliselburgą, Keksholmą, visą Kareliją ir pusę Koporijos kaip palikimą bei tėvoniją su paveldėjimo teise savo palikuonims. „Toji teisė,— rašo rusų istorikas Karamzinas,— rėmėsi tikra civiline ir karine valdžia, susijusia su tam tikromis pajamomis, jai priklausančiomis“[2]. Pagaliau, Gediminui tarpininkaujant, respublika susivienijo su didžiuoju kunigaikščiu Jonu ir metropolitu, netgi arkivyskupas Vosylius buvo priimtinas monarchui ir aplankė jį Maskvoje.

1174

1333 ir 1334 m. Konfliktai su kryžiuočiais. Tuo laiku, kai tiek garbės teko Gedimino rūmams, amžinas Lietuvos priešas rengė jai naujas nelaimes iš Prūsijos. Po tragiškos Vernerio mirties didžiuoju magistru kryžiuočiai išrinko Liuterį iš Braunšveigo, kurio valdymo pradžia buvo labai karinga ir nesėkminga. Prasidėjo karas su Lenkija iš kerštо popiežiui ir sudavė ordinui atmintiną smūgį ties Plovista, mūšyje, įvykusiame 1331 metų rugsėjo 17 dieną, kaip pasakoja vienas kitas mūsų istorikas, ir lietuvių pulkai turėjo būti atvykę pagelbėti Lenkijos karaliui[3]. Nuramdyti dėl Lenkijos, kryžiuočiai iš tikro kvietė į kryžiaus žygį, tačiau tą kartą nedaug norinčių kovoti atsirado, todėl jis dėl menkų pajėgų neįvyko. Vis dėlto Livonijos magistras Eberhardas iš Manheimo, atsipūtęs nuo vidaus maištų, kuriuos su tikru kryžiuočio atkaklumu

[1] Katedros cerkvė — soboras — Didžiajame Naugarde yra vadinama šventosios Sofijos vardu, tai reiškia Dievo Išminties. Tasai religinis amžinumo simbolis Naugardo piliečiams reiškė jų Aukščiausiąjį Viešpatį ir Valdovą, už kurį viršesnės valdžios, tiesą sakant, nenorėjo pripažinti. Todėl, kai jų kunigaikščiai duodavo priesaiką laikytis teisių ir laisvių bei ginti jas, būdavo sakoma, kad jie nusilenkė šventajai Sofijai (Naugardo metraštis, daugelyje vietų).

[2] *Karamzin.*— T. IV.— S. 201.

[3] *Hylzen.* Inflanty.— S. 45.

jam pavyko numalšinti, pradėjo veikti prieš Lietuvą. Pirmiausia Prūsijos nenaudėlių pavyzdžiu įvedė plėšikaujančių partizanų gaujas, kurios, kartkartėmis įsibraudamos į Lietuvą įvairiose vietose, kėlė pavojų. Galų gale, radusios progą, regis, 1333 metais, kai lietuviai buvo žygyje į Prūsiją, anot kitų šaltinių, mums nežinomų, įsiveržė į Rusios kunigaikščio, vardu Santokas[1], artimo lietuvių sąjungininko, valdas. Tačiau neleido jam ilgai tame krašte svečiuotis ir skubiai užpuolė Livoniją. *Nors į Livoniją įsiveržė ir pats didysis kunigaikštis su gausia kariuomene, magistras jau buvo pasirengęs duoti atkirtį. Įvyko kruvinas mūšis, per kurį Gediminas buvo sunkiai sužeistas, neteko penkių šimtų lietuvių ir rusų riterių, tad buvo priverstas trauktis. Gediminas skundėsi, kad lietuvius palikę dievai. Kryžiuočiai neteko dviejų ordino brolių ir keturiasdešimties kitų riterių*[2]. Kitą žiemą, tai yra 1334 metais, tas magistras surengė žygį į Žemaitiją, iššudė apie tūkstantį du šimtus įvairios kilmės žmonių, užgrobė Dubingius ir Duobelę, dvi įtvirtintas pilis, nukariavo kažkokį Cikulių (*Cikulen*) pavietą, užsuko į Aukštaitiją ir ten privertė vietinius didikus sudaryti su juo palankią sutartį dėl įtakos didžiajam kunigaikščiui. Grįždamas įkūrė dvi pilis vietos gyventojų sugriautų vietoje — Mintaują ir Duobelę. Tai mūsų istorikų visiškai užmiršti dalykai, vis dėlto istoriškai teisingi, nes šaltiniai verti pasitikėjimo. Iš ten sužinome, kad toje epochoje Gediminas vėl priartėjo prie santarvės su Livonijos kryžiuočiais, užleido jiems dalį vakarinės Žemgalos, kurią buvo užgrobęs. Tačiau tuo laikotarpiu ji buvo visiškai sunaikinta. Vaidų su Prūsijos kryžiuočiais tuo metu taip pat buvo, bet negalėjo būti nei ordinui naudingi, nei

[1] *Gebhardi.*— S. 417. Šis autorius nurodo šaltinio, komentuojančio duomenis apie tą kunigaikštį, prierašą „i"): *Pässe des Dänischen Statthalters Johann Kanna für die Handlungsleute von Orechowecz (v. J. 1321) und von Nogarden (v. J. 1323)* (Danijos vietininko Jono Kanos pasai prekeiviams ir pirkliams iš Orechovo (nuo 1321 metų) bei Naugardo (nuo 1323 metų); *Sanktpeterburgischen Journal.*— B. VI.— S. 192; *Arndt.*— B. II.— S. 83.

[2] *Nyenstede F. Livländische Chronik.*— *S. 36**.

partijoms tiek reikšmingi, kad kuo nors būtų atkreipę istorikų dėmesį. Pagaliau didysis magistras, suvokęs, kad iš mažų ketinimų maža naudos, nusprendė, jog 1333 metų gale verčiau būtų visai nutraukti plėšikiškus išpuolius[1].

1175

1335 m. Neramumai Rusioje. Konkrečiau priklausomybės teisėmis neapibrėžta kunigaikščių ir kai kurių didikų, valdančių paveldėtas provincijas, valdžia suteikdavo jiems dingsčių nepaisyti valstybės nustatytos tvarkos, ypač taikos kaimynų atžvilgiu, kurią pertraukdavo plėšikiškais antpuoliais prieš didžiojo kunigaikščio valią senu papročiu, kuris bent jau vėlyviausiais laikais turėjo būti sugriežtintas, nes visuomet kildavo daug pagundų jį sulaužyti. 1335 metais gaujos, panašios į plėšikų, patylomis patraukė už Dauguvos ir palei Toržoką apiplėšė valsčius. Supykę naugardiečiai pasiskundė didžiajam kunigaikščiui Jonui, kuris, matyt, nepatenkintas surengė atsakomąjį žygį arba veikiau leido savo bajorams atkeršyti už tą skriaudą. Tie drauge su naugardiečiais, surinkę pakankamai kariuomenės, persikėlė į kairįjį Dauguvos krantą ir sudegino apiplėšę du gausiai žmonių gyvenamus miestus: Rusnę ir Osečeną, Polocko kunigaikštystei priklausančius. Tolesnis jų žygis buvo atremtas, tad turėjo grįžti už Dauguvos. Tačiau veikiai naugardiečiai apsižiūrėjo, kad, savo nelaimei, užrūstino didįjį Lietuvos kunigaikštį. Kai netrukus kitas karas su Švedija kilo, jų kviečiamas kunigaikštis Narimantas neatvyko iš Lietuvos, atsisakė vadovauti ir nesuteikė jokios pagalbos. Tik per laimingą atsitiktinumą reikalai susi-

[1] Vygandas Marburgietis (*Voigt.*— B. IV.— S. 509) sako: *Sed Magister cum fratribus pensavit, quod huiusmodi transitus de utero non induceret profectum* (Bet magistras su broliais nusprendė, jog šitokia pabaiga apskritai nebus prasta).

klostė Naugardui palankiai sudarant taikos sutartį[1]. *Ne mažiau garsus yra žygis į Didžiąją Lenkiją, kurį tais pačiais metais surengė kunigaikštis Liubartas. Jis, eidamas Vytenio pėdomis (§ 1072), nužygiavo net iki Kališo, kurį, vos šiaip ne taip atstatytą, užėmė ir antrą kartą sugriovė*[2].

1176

1336 m. Kryžiaus karas. Pilėnų sugriovimas. Didysis magistras Liuteris iš Braunšveigo nukeliavo į amžinybę 1335 metų balandžio pabaigoje. Jo įpėdinis Teodoras iš Altenburgo neatrodė linkęs rengti žygius į Lietuvą. Tad dveji metai praslinko ramiai. Bet 1336 metai Vokietijoje pažadino norą kovoti su pagonimis. To kryžiaus karo priežastis neaiški. Kryžiuočiai, palaikantys su Lenkija itin netvirtus ryšius, neketino kurstyti prieš save lietuvių, kurie nepuolami Prūsiją buvo palikę ramybėje. Gal naujasis popiežius Benediktas XII manė, jog Kryžiuočių ordino pašaukimas yra veikti prieš pagonis, gal šitaip jis norėjo atitraukti juos nuo karo su Lenkija, kuriam galėjo rengtis, kaip atrodo iš žinomų aplinkybių. Jis įsakė pakurstyti krikščionis kovoti su kryžiaus vėliava. Galiausiai stebėtina sėkmė Rusios šalyse, atsisakymas suvienyti tikėjimą su Romos bažnyčia vertė Šventąjį Tėvą manyti apie tolesnį ginkluotą atvertimą. Kad ir kaip ten būtų, kryžiaus žygis jau 1336 metų vasarį vyko Prūsijoje. Jam vadovavo Brandenburgo markgrafas Liudvikas — jaunesnysis imperatoriaus sūnus, Namiūro grafas Pilypas, Heneburgo grafas, taip pat daug kilmingos giminės riterių iš Prancūzijos, Šiaurės Vokietijos ir Austrijos — daugiau nei du šimtai. Netrukus, vasario pabaigoje, kryžiuočių kariuomenę, kai tik buvo pasirengusi,

[1] *Karamzin.*— T. IV.— S. 212, 213.
[2] *Vietos padavimai. Ištrauka iš K. Vuičickio kelionės dienoraščio (Dziennik Warszawski.— 1829. Nr. 44)*.*

patsai didysis magistras išvedė į šventąjį žygį į netikėlių kraštus. Per upes ir pelkes, dar užšalusias, traukė tiesiai į Traupeino *(Troppen)* pavietą, kurį svetimšaliams kryžiuočiai aprašė kaip labai reikšmingą teritoriją. Iš tikro tai buvo dalis Nalšios, arba Užgirio, kunigaikštystės, dar nelabai nusiaubta, esanti miškingoje, pelkėtoje ir daugybės ežerų apsuptoje vietovėje. Labiausiai rūpėjo įtvirtinta Pulėnų *(Pullen)* pilis, kitų vadinama Pilėnais *(Pillonen)*, kažkokios žynės ir garsios pranašautojos buveinė. Tad kryžiaus žygininkams, įsipareigojusiems pirmiausia griauti religinius pastatus, objektas buvo gana reikšmingas. Tos tvirtovės sienos buvo surėstos iš milžiniškų medinių sienojų, 83 sprindžių *(Spannen)*[1] aukščio ir 52 sprindžių storio; griovių gylis — 26, plotis — 50 pėdų. Joje buvo daugybė įvairaus amžiaus ir lyties žmonių, kurie, iš anksto sužinoję apie priešo antpuolį, pasislėpė ten su brangiausiu savo turtu. Gynybai vadovavo tenykštis kunigaikštis, vardu Margiris *(Marger)*, žmogus didžios narsos, be galo atsidavęs, stebėtinai vyriškas ir gražus. Apgultis vyko skrupulingai, atakos buvo atkaklios ir veiksmingos, beveik be pertrūkio. Tačiau į visas puses įnirtingai duodamas atkirtis uždegė puolančiuosius, pakurstė didžio laimėjimo viltį, atkakli gynyba dar sustiprėjo. Apsuptųjų ištvermė kovojant dėl savo gyvybės, dėl žmonų ir vaikų, dievų ir visko, kas mieliausia, kas švenčiausia, buvo neįsivaizduojama. Jau seniai buvo pradėtas mūšis, bet krikščionys dar neįstengė nei griovių užpilti, nei nusigauti iki spragų sienose. Mat griuvėsiai tučtuojau būdavo išvalomi, o apgriauti sutvirtinimai užtaisomi, daugsyk nakties sutemos sunkų darbą nutraukdavo ir priversdavo krikščionis ilsėtis. Tačiau, bėgant laikui, buvo imta naudoti daugiau svaidomųjų įrengimų, smogiamųjų pabūklų ir kitokių dalykų. Vienu metu pradėję daug veiksmų, jie negalėjo būti taip lengvai sulaikyti, nes jau daugelyje vietų fašinos, sienų nuolaužos bei lavonai buvo užpildę griovius. Griaunamieji pabūklai buvo statomi vis

[1] 5 sprindžiai — lietuviška uolektis arba dvi paryžietiškos pėdos.

arčiau sienų tose vietose, kurias sekėsi atakuoti. Tuo tarpu įgula kasdien klausinėjo savo pranašės, ir jos atsakymai kasdien painesni darėsi, sulig kiekviena diena viltis išsigelbėti silpo. Tada kryžiuotis Verneris Randorfas išdalijo trisdešimčiai pačių geriausių lankininkų šešis šimtus padegamųjų strėlių, kurios tą pačią akimirką ugnies kruša apibėrė visą pilį. Ugnis daugelyje vietų iš išorės ir iš vidaus apėmė tvirtovę, nebuvo galimybės nei ją užgesinti, nei sulaikyti. Tąsyk vadas Margiris įsakė sukrauti pilies viduryje didžiulį laužą, graudų žengimo iš mirtingojo gyvenimo į amžinybę simbolį; žyniai jį pašventino, atnešė didžiąsias žarijas iš Amžinosios ugnies aukuro. „Čia,— tarė vadas,— ant šio ugniakuro veikiau paaukosime visą savo turtą, mums brangius žmones ir save dievų garbei, negu kad gėdingą mirtį sutiksime patirti nuo mūsų priešų rankos. Dabar mes turime tas dvi galimybes: pasirinkime verčiau garbingą, dievams malonią ir tėvynei išganingą.“ Į ugnį buvo įmestos visos brangenybės, iššudyti vaikai, moterys, seniai, sužeistieji ir ligoniai, kurių palaikai ant to paties ugniakuro buvo sudeginti. Palengva liautasi gintis ant tvirtovės sienų, ir kariai patys į save kalavijus nukreipė. Margiris šimto karių priešakyje prižiūrėjo baisiąją auką, visi nužudytieji į ugnį buvo sutempti. Tuo tarpu krikščionys, nustebę dėl nutrūkusios narsuolių gynybos, porai valandų sulaikė ataką, tada šoko prie skylės, ketindami įsiveržti į tvirtovę arba veikiau į siaubingą laužą. Tačiau siauriausioje vietoje susidūrė su milžiniškos povyzos žmogumi, kuris vienas juos atrėmė, kovėsi su pasiutusio liūto jėga ir įniršiu, kol dauguma žuvo, pagaliau jis dingo iš akių. Tai buvo narsusis Margiris, atkeršijęs daugybei priešų mirtimi, jis paliko išlaužą, nulipo į požemius, kuriuose buvo paslėpta jo žmona su vaikais, iššudė juos, o pats nusidūrė kalaviju. Besiveržiančius į pilies vidų pritrenkė baisus vaizdas: ant iškilių pastolių sėdėjo žynė su kirviu rankoje, prie jos paeiliui ėjo šimtas karių, kuriems ji kirto galvas ant priešais stovinčio rąsto, o kai kryžiuočiai prisiartino, paskutinį sykį kirvis nusileido, ir šim-

loji galva nuo rąsto nusirito. Sužvilgo durklas šventiškai pasipuošusios žynės rankoje, ir akimirksniu iš po pastolių kaip iš vulkano blykstelėjusios liepsnos ir ją, ir nukirsdintųjų kūnus apglėbė. Siaubas apėmė krikščionis, matant tokį vaizdą ir tokio susinaikinimo pėdsakus, nors jokios mirties nebijodami įsiveržė į pilį. Bet tą akimirką gaisras baisiausiai įsisiautėjo, dūmų ir ugnies kamuoliai privertė bėgti iš nugalėtos tvirtovės, pakilo galingas vėjas, ir iš tos pilies netrukus nieko daugiau, be pelenų, neliko. Nuošaliame požemyje buvo aptikti nebaigę degti Margirio ir jo šeimos kaulai, kurie iš šarvų buvo atpažinti. Gynybai tinkančių žmonių Pilėnuose buvo keturi tūkstančiai. Tikriausiai dusyk tiek moterų, vaikų bei senių galima suskaičiuoti. Tasai garbingas šermenų laužas galėjo iškart praryti mažiausiai dvylika tūkstančių žmonių. Retas pavyzdys istorijoje, vienintelis Šiaurėje, kaip pagrįstai sako tikras mūsų istorijos mokovas, pastatė amžiną paminklą lietuvių narsumui, vertą Tacito plunksnos ir Homero liutnios. Na, o krikščionys jokios naudos neturėjo, išskyrus keletą belaisvių, sugautų pilies apylinkėse. Jie nedrįso leistis į krašto gilumą, o ir artėjantis pavasaris vertė grįžti į Prūsiją[1].

1177

1336 m. Lietuviai pagelbėja lenkams. Kryžiuočiams taip pat reikėjo, kad ta kariuomenė grįžtų į kraštą, nes Kazimieras, atsisėdęs į Lenkijos sostą, paveldėjo iš tėvo neapykantą ordinui ir nusprendė pasinaudoti ta aplinkybe, kurią suteikė kryžiaus žygis į Lietuvą. Jis sutraukė būrius Gedimino ir su tokiu pastiprinimu bei savo pul-

[1] *Voigt.*— B. IV.— S. 536, 537. Šaltiniai patikrinti atsižvelgiant į kritines jo pastabas. Taip pat: *Kotzebue.*— B. II.— S. 171. Jis rašo: *Die Zerstörung der Burg Pullegen, ist und bleibt nur ein Denkmal der Tapferkeit, jener Heiden, würdig der Feder eines Tacitus wie der Leyer eines Homer* (Pilėnų pilies sugriovimas yra ir bus narsumo paminklas, o tų pagonių susinaikinimas — vertas tiek Tacito plunksnos, tiek Homero liutnios).

kais įžygiavo į kryžiuočiams priklausantį kraštą; ten pradėjo antpuolius tame amžiuje įprastu kovos būdu. Tos kovos vyko tol, kol didysis magistras, įveikdamas žygio sunkumus dėl pavasario potvynio, pamėgino prisiartinti prie savo būrių, kad sukliudytų toliau viską naikinti. Tuomet karaliaus kariuomenė pasitraukė ir išsigabeno trofėjus[1].

1178

1336 m. Prūsijos užpuolimas. Dėl nesuprantamų aplinkybių lietuviai iš viso nesiskubino į pagalbą Pilėnų tvirtovei, turbūt sukliudė kokie vidaus reikalai, apie kuriuos neturime duomenų. Tačiau vos kryžiaus žygio kariuomenė grįžo į savo kraštą, tuoj pat nemaža lietuvių kariuomenė pasuko Prūsijos sienos link ir visai nelauktai įsibrovė į kraštą tuo metu, kai didysis magistras traukė prieš lenkus prie Vyslos krantų. Šitaip užpuolus, buvo nemažai prisiplėšta ir prisigrobta. Ypač daug paimta belaisvių, vien tik merginų suskaičiuota tūkstantis keturiasdešimt, be to, galybė galvijų buvo išvaryta[2]. Tas puolimas tikriausiai susijęs su Dlugošo aprašytu, įvykusiu tų pačių metų lapkričio mėnesį; kariuomenei vadovavo kunigaikščiai Algirdas, Kęstutis, Kaributas, Patrikas, Liubartas ir Butautas, taip pat Survila bei kažkoks rusinas, Dovydo sūnus. Tikriausiai to paties gausaus žygio kariuomenė, grįždama iš Prūsijos, nuniokojo ir Mazoviją, pridarė daug nuostolių[3].

1179

1336 m. Sumanymas statyti tvirtovę. Kryžiuočiams, turintiems prieš Lietuvą užmačių, svarbu buvo viena —

[1] *Voigt.*— B. IV.— S. 538.
[2] *Kotzebue.*— B. II.—S. 173 (pagal Valenrodo bibliotekos kroniką.— P. 146).
[3] *Dlugoss.*— T. I.— P. 1057.

turėti tvirtovę prie pat Nemuno, ties Dubysos žiotimis, kuri abiejų upių santakoje stūksotų, nes, ištuštėjus Kristmemeliui, jie turėjo patirti sunkumų kėsindamiesi į tenykštes šalis. Dėl to, sulaukęs palankios progos, didysis magistras paskubėjo apie Žolinę įgyvendinti minėtą sumanymą. Kaip tik tais laikais ir Bisėnos tvirtovę lietuviai apleido. Bet dėl jos būklės, netinkančios sumanymui, nuspręsta sustiprinti salą, skalaujamą Dubysos žiočių. Pats didysis magistras, atvykęs į vietą su darbininkais ir kariuomene, kuri turėjo saugoti dirbančius, įkūrė tvirtovę ir pavadino Marienverderiu, Marijos sala. Pirmiausia buvo sutvirtinta šalis iš dešinės Dubysos vagos pusės, mažesnė ir nepalyginti mažiau vandens turinti. Pakloti pamatai riterių buveinei ir visu smarkumu pradėti darbai. *Lietuviai atžygiavo dešiniuoju Nemuno krantu, o pastebėję, kad vandens Dubysoje mažai, patraukė sekluma. Kryžiuočiai, matydami tai, įvertino išsekusias mirštančių žmonių jėgas ir supratę, jog nesugebės atsilaikyti, paliko jau pradėtą statybą, tada sėdo į laivus ir nuplaukė Nemunu žemyn.**

1180

1337 m. Didysis kryžiaus karas. Žmonių godumas neturi ribų, ir niekas negali sukliudyti jo patenkinti. Čekijos karalius Jonas, neva norėdamas paremti šventus ketinimus atversti pagonis, paskelbė didįjį kryžiaus žygį ir ta dingstimi pagrobė vertingiausių ir turtingiausių savo valstybės bažnyčių turtus[1]. Tas žingsnis turėjo atkreipti skelbiančiųjų didžiuosius ketinimus dėmesį. Taigi karalius nešykštėjo riterius maloninančios prabangos, pagyrų, gražių ateities pažadų, papildančių tuos svaičiojimus. O kokie jie buvo iš tikrųjų, galime spręsti iš mums žinomo Jono charakterio. Tarp šio žygio kariūnų būta titulinio Tesalonikos karaliaus, Burgundijos kunigaikščio Liudviko, Šventojo Liudviko vaikaičio, Prancūzijos karaliaus,

[1] *Dubrowski.*— P. 174.

Henriko — Bavarijos kunigaikščio, Legnicos kunigaikščio Vaclovo, Moravijos markgrafo Karolio, karaliaus Jono sūnaus, kuris betgi susirgo ir toliau žygyje nedalyvavo palydėjęs jį tiktai iki Kujavijos, Reino falcgrafo Otono, grafų iš Pjemonto, Hagenau, iš Bergo — Adolfo, Zigfrido iš Vitgenšteino, Vilhelmo Arnsbergo, Henriko ir Giunterio Švarcburgų, Eberhardo Dvumostovo, Jono Falkenburgo ir kitų. Iš kilmingųjų: Otonas iš Bergo, Arnoldas Blankenhainas, Konradas Zaleidenas, Jonas iš Lipos, Otonas Rifenšeidas, Jonas Klingenbergas, Friderikas Dohna, Vanka Vartenbergas bei daugybė kitų. Jie nusipelnė, kad būtų paminėti Lietuvos istorijoje, kadangi garbingi žinomų žmonių vardai yra pavyzdys ateities kartoms. Kariuomenė susitelkė Čekijoje ir Silezijoje, vėliau patraukė per Lenkiją. Didysis magistras, įspėtas apie kryžiaus žygį, riterių galybę ir atranką, apimtas didžiausio džiaugsmo, pasitiko jį Kujavijoje. Ten pat į stovyklą ties Lešnu atvyko ir Lenkijos karalius, tiktai kaip stebėtojas ir svetingas šeimininkas. Ir išties buvo į ką pažiūrėti. Šiuolaikinės mūsų kariuomenės yra pernelyg vienodos akiai, sykį pamatytos, nieku nauju daugiau nenustebina. Tačiau to amžiaus riteriai, nepalyginti puošnesni, gerokai įvairesnių reginių sulig kiekvienu krustelėjimu žadėjo. Vien tik papuošalų įvairovė, vien tik sumanymas bailumą užgrūdintais metalais pridengti turėjo kažkokio teatriškumo, sunkiai pamėgdžiojamo. Apsukriai tarpininkaujant karaliui Jonui, anksčiau su ordinu sudaryta taika buvo atnaujinta ir patvirtinta naujais aktais, kuriuos karalius Kazimieras noriai pasirašė, aišku, kad tiktai galėtų atsisakyti dalyvauti žygyje. Taip pat ir karalius Jonas to kuo mažiausiai troško. Kol kariuomenė dar kėlėsi per Vyslą, jis nutarė palikti ją netikėtam atvejui, verčiančiam jį patį būti Silezijoje. Vadovavimą patikėjo Henrikui, Bavarijos kunigaikščiui. Pagaliau žygininkai prasiskverbė į netikėlių žemes Nemuno vieškeliu[1]. Pirmiausia buvo

[1] Įsibrovimo datos nežinome. Aišku tiktai tai, kad kryžiaus žygio dalyviai susibūrė apie Žolinę 1337 metais.

patraukta į tą vietą, kurioje praėjusiais metais buvo nutrūkus tvirtovės Dubysos saloje pradėtoji statyba. Ten su didžiulės kariuomenės apsauga statybos buvo atnaujintos. Tuo metu kunigaikštis Henrikas Bavarietis truputį žemiau pradėjo naują pilį, kurią baigęs statyti pavadino Bajerburgu; ji buvo tiktai per ketvirtį mylios nuo Veliuonos. Tą lietuvių tvirtovę tas pats kunigaikštis kažkaip užkariavo (istorija to nemini), atstatė ir pavadinęs Fridburgu perdavė kryžiuočiams[1]. Taigi kryžiuočiai vienu metu įsigijo dešiniajame Nemuno krante tris stiprius atramos punktus, esančius netoli jų, beveik už pusantros mylios. Iš jų Bajerburgas buvo pagrindinis postas, turintis labai stiprią įgulą iš keturiasdešimties ordino riterių, šimto rinktinių kareivių, tiek pat lankininkų, ką jau kalbėti apie sargybą vitingų, atsiųstų Sambijos ir Natangijos kareivių. Per tuos visus darbus dažnai buvo siunčiami būriai į krašto gilumą maisto ir trofėjų, tačiau to negalima lyginti su triūsu tų, kurie rūpinosi pašarais, nes žmonės buvo pasitraukę iš gyvenviečių ir palikę jas visai tuščias. Didysis magistras apsukriai pasinaudojo ta proga ir pastatė tris pylimus, saugomus gynybos punktų — blokhauzų, įrengtų kažin kur savo sienų priedangai. Bavarijos kunigaikštis, norėdamas palikti savo atminimą pagonių žemėje, kuris, manė, truksiąs amžinai (šiandien nerasime jo nė ženklo), be karinių prietaisų, pabūklų, netgi patrankų arba mortyrų, pritaikytų naujam atradimui — šaudymui paraku, dar padovanojo savo vėliavą ir kunigaikščio antspaudą kaip ypatingos globos ženklą. Kryžiaus žygio kariai vėlų rudenį grįžo į Prūsiją[2], nesurengę nė vieno mūšio lauke su lietuviais, ir apskritai tai labiau priminė posakį: „Iš didelio debesies mažas lietus.“ Čekijos karalius Jonas galėjo su artimais draugais smagiai pasijuokti pavertęs kryžiaus riterius Kryžiuočių ordino dailidėmis; mat šios tvirtovės buvo mediniai pastatai, apjuosti medinėmis sienomis. Vis dėlto lietuviai, pra-

[1] *Voigt.*— B. IV.— S. 542—546.
[2] V tomo XII priedas.

ėjus tai audrai, subūrė kariuomenę ir apie spalio 15 dieną įsiveržė į Mazoviją. Apiplėšė Pultuską ir Ciechanovą bei arti esančias apylinkes. Grįždami, Mazovijos bajorų genami, šiek tiek nuostolių patyrė keldamiesi per Narevą[1].

1181

1338 m. Pagunda laimėti Bajerburgą. Tuo tarpu dviejų tikrų brolių, priklausančių ištikimiausiai prūsų kastai, vadinamai vitingais, išdavystė vos nesibaigė tuo, kad svarbiausia tvirtovė galėjo atitekti lietuviams. Jie jautė kažkokią neapykantą savo viešpačiams, tad sutarė tą nusikaltimą. Vienas pabėgo iš pilies, nusigavo tiesiai į Vilnių ir papasakojo didžiajam kunigaikščiui savo sumanymą: kai sutartu laiku lietuvių kariuomenė priartėsianti naktį, pilyje likęs brolis įžiebsiąs ugnį ir per sumaištį, kilusią dėl gaisro, atversiąs vartus. Didįjį kunigaikštį sugundė tas Bajerburgo užvaldymo būdas, tad nusiuntė vadus ir savo sūnų su kariuomene į Žemaitiją. Tuomet pas vieną iš didžiojo kunigaikščio sūnų gyvenantis jaunas vokietis, aukštos kilmės, jaunystėje paimtas į nelaisvę, galbūt priskirtas jaunajam kunigaikščiui mokyti vokiečių kalbos, jau devynerius metus tarnaujantis, kai apie viską sužinojo, vėl pajuto tėvynės meilę ir nutarė perspėti savo tėvynainius apie pavojų. Naktį jis sėdo ant žirgo, paspruko iš stovyklos ir nusigavo į Bajerburgą. Sulaikytas išdavystės bendrininkas, dėl visko prisipažinęs, patvirtino jaunikaičio pasakojimą, o slaptavietėje aptikti pėdsakai, rodantys ketinimą padegti pilies pastatus, visiškai įrodė niekšingą sumanymą. Skubiai imta rengtis gynybai, nusiųstas pasiuntinys į Ragainę su pranešimu ir prašymu kuo greičiausios pagalbos, o kaltininkas pakartas prie tvirtovės vartų. Lietuvių kariuomenė, neturėdama jokių žinių apie išdavystės atskleidimą, birželio 15-ąją, tai yra Švč. Trejybės dieną, prisiartino. Tačiau vietoj sutarto

[1] *Długoss.*— T. I.— P. 1042.

ženklo rado pakaruoklį, kurį brolis pažino, ir suprato, kad sąmokslas pilyje buvo atskleistas. Tada įniršę lietuvių kariai iškart jį užkapojo. Vis dėlto vadai, nenorėdami, kad perniek nueitų pasirengimas, nusprendė pulti pilį ir atakavo ją dvidešimt dvi dienas. Bet šauni įgulos gynyba, gerai vadovaujama, visas pastangas atrėmė. Tuomet lietuviai nusprendė keletą dienų atsipūsti ketindami po to dar stipriau pulti sienas, jau gerokai apardytas. Betgi tuo metu į pagalbą atskubėjo ordino maršalka Henrikas Dusemeris bei Reino falcgrafas su kariuomene. Kai tik susisiekė su įgula, jie nedelsdami puolė naktį lietuvių stovyklą iš vienos pusės, o ana [įgula] iš kitos pusės atakavo. Tai privertė lietuvius taip skubiai trauktis, kad visa stovyklos manta, ligoniai ir sužeistieji pakliuvo priešui į rankas. Atsitraukiančius maršalka persekiojo ir sugavo keletą lietuvių, išsisklaidžiusių keliuose arba nakties prieglobstyje nuklydusių nuo stovyklos. Tada leido saviškiams plėšikauti Medininkų paviete, bet veikiai sužinojo, jog lietuviai traukia prieš jį su nemažomis pajėgomis. Jis įsakė saviškiams susirinkti ir rengtis greitai trauktis. Tačiau, vos susibūrė vokiečių kariuomenė, pasirodė ir lietuvių, trissyk už aną didesnė. Prieš tokį reginį nublanko kryžiuočių pulkų narsa, vos ne vos maršalka su falcgrafu įstengė juos įkvėpti kalbomis bei asmenišku pavyzdžiu. Tad, užuot pasirinktoje vietoje laukę atakos, jie nužygiavo pirmyn, puolė drąsiai ir sumaniai, šitaip išsklaidę pulkus, išvengė pavojaus, mat lietuvių kariuomenėje buvo beveik vien tik kaimiečiai, paskubomis surinkti, neįgudę mūšyje, reikiamai neapginkluoti. Kryžiuočiai traukėsi atsargiai ir labai tvarkingai, į priekį pasiuntė gurguoles ir grobį, maršalka su riterių rinktine traukė rezerve; lietuviai tai matė ir tik iš tolo lydėjo net iki Sambijos sienų, tačiau pulti nesiryžo[1].

[1] *Schütz.*— S. 69—70. Jis iš to laikotarpio turėjo geriausios medžiagos, ypač originalią Vygando Marburgiečio kroniką, rašytą vokiškai eilėmis, kurios pavyzdį § 1114 citavome ir kurią šiandien žinome tiktai lotyniškai išverstą, esančią Karaliaučiuje. Tačiau jis, rašydamas apie lietuvių stovyklos užpuolimą, nieko nemini apie Gedi-

1338 m. Imperatorius Liudvikas dovanoja visą Lietuvą kryžiuočiams. Kai Bavarijos kunigaikštis Henrikas grįžo iš kryžiaus žygio, jo dėdė imperatorius Liudvikas stengėsi pateikti kryžiuočiams kuo daugiau palankumo įrodymų, be abejo, į jų bendruomenę žiūrėdamas kaip į savo politinių vingrybių įrankį, mat jie ir globa, ir pinigais dažnai paremdavo jo interesus popiežiaus rūmuose; tuo rūpintis nesiliovė įgaliotinis Volframas Nolenbergas, Vokietijos provincijos magistras. Dėl tų įrodymų jau trečią kartą į Prūsiją didžiajam magistrui buvo siunčiami imperatoriaus dekretai, kupini didžiausių liaupsių, kuriuose išdėstyti didieji ordino darbai skleidžiant šventąjį tikėjimą, tramdant pagonis, ginant Bažnyčią ir šventosios Romos valstybę, dosnumą bei rūpinimąsi vargšais ir ligoniais. Jais didžiajam magistrui, vadinamam kunigaikščiu ir numylėtuoju imperijos nariu, ir jo ordinui imperatorius pripažįsta kaip deramą dovaną visiems laikams jo galingos valdžios dėka suteikiamą viešpatavimą Lietuvos, Žemaitijos, Karšuvos bei Rusios žemėse, kiek tik jų yra pagonių valdomų, su laikinų potvarkių parengimo, teisių ir valdymo galia kaip savo nuosavoje kunigaikštystėje; dėl to jam įteikiama investitūra su sąlyga, kad tos valstybės sostinė būtų Bajerburgo miestas, įkurtas imperatoriaus sūnėno kunigaikščio Henriko, turintis jam suteiktus ženklus: Bavarijos herbą ir vėliavą; tos vertybės privalo likti Bajerburge, o vėliava kiekviename mūšyje su pagonimis turi būti kitų priekyje, o grįžtant — paskutinė. Tos dovanojamos valstybės gyventojai niekur kitur kaip tiktai Bajerburge privalo bylinėtis ir savo ginčus spręsti, remdamiesi didžiojo magistro susita-

---

mino mirtį. Priešingai, kai kariuomenė išėjo į tą žygį iš Vilniaus, visąlaik atrodo, jog pats didysis kunigaikštis jam nevadovavo. Todėl ponas Foigtas klaidingai laikosi lotyniško vertimo Vygando, kuris, kaip pats pripažįsta, ne paeiliui vaizduoja tai, kas susiję su savaime vykstančiais įvykiais. Mes laikomės labiausiai paplitusios kronikininkų nuomonės ir labiausiai sutampančios su vietos padavimais.

rimu su kunigaikščiu Henriku[1]. Kai tiktai krikščionių tikėjimas paplis po visą Lietuvą, ten bus pastatyta metro-

[1] *Voigt.*— B. IV.— S. 557—559. To dovanojimo buvo ne viena imperatoriaus kanceliarijos redakcija Pirmasis aktas datuotas: *Monaci XVII Non. Decembr [is] a[nno] [domini] 1337. Indictione quinta, Regni nostri anno XXIII. Imperii vero decimo* (Monake. 5-ąją gruodžio 1337 Viešpaties metais. Penktuoju indiktu mūsų karaliavimo XXIII metais, imperatoriavimo tikrai dešimtaisiais). Iš šio istoriko tyrimų matyti, kad buvo du originalai arba du paskiri aktai, vienas su auksiniu antspaudu ir imperatoriaus monograma, o kitas — be monogramos, su antspaudu geltoname vaške, su tų pačių metų data: *feria sexta ante Luciae virginis proxima* (artimiausią šeštadienį prieš Mergelės Liucijos šventę...). Išspaudintą tą aktą randame: *Ludewig.* Reliquiae Mscr.— T. I.— Nr. 239.— P. 366; *Lünig.* Reichs Archiv. pars spec.— T. V.— P. 6; Acta Boruss.— B. III.— S. 549. Anot Luko Davido (t. VI.— P. 127), trečioji to akto redakcija tokia: *Datum Franchenfurd vicesima secunda Mensis Julii Anno Domini Millesimo Tricentesimo Tricesimo octavo. Regni nostri anno vicesimo quarto Imperii vero undecimo* (Duota Frankfurte, liepos mėnesio 22-ąją Viešpaties metais 1338. Mūsų karaliavimo dvidešimt ketvirtais, imperatoriavimo vienuoliktais). Išspausdinta: *Lünig.* Spicil. ecles. Cont.— Pars. I. O čia viena kita ištrauka: kalbėdamas apie dovanojimą, imperatorius nukreipia kalbą į didįjį kunigaikštį: *Dictum fratrem Theodoricum felicem nostrum et Imperii Principem nomine dicti sacri Ordinis investimus de eisdem (terris) cum administratione temporalium et Jurisdictione ejusdem plenaria principatus* (Minėtą brolį Teodoriką, mums malonų, minėto šventojo ordino imperijos kunigaikščio vardu papuošiame tose pačiose žemėse su laikinu valdymu ir visa tos pačios valdžios jurisdikcija). Čia ir pats kryžiuočių pagyrūnas pridėjo: *alledrings etwas befremdend!* (iš tikrųjų kažkas stulbinančio!) Dabar apie dovanotąsias žemes: *Terram Litwinorum cum omnibus pertinenciis suis et partibus suiuscunque ydeomatis sive Samaythen, Karsaw vel Russie seu alterius cuiuscunque existant, prout nunc sunt vel ad quamcunque fidem declinaverint...* (Lietuvių žemė su visomis jai priklausančiomis valdomis ir sritimis, kurias atitinka arba Žemaitija, Karšuva, arba Rusia, arba ir vienos, ir kitos, kurios iš jų kad ir kaip egzistuoja, nelygu kokios dabar jos yra, reikia, kad kažkaip į tikėjimą palinktų...). Vėliau pataisyta: *Terram infidelium Litwinorum, crucis Christi inimicorum, videlicet Ouchsteten, Samayten, Karsoto, Ruzzen, ceterasque partes prenominatis Terris adiacentes cum omnibus suis pertinenciis et partibus cuiuscunque ydentitatis prout nunc sunt vel ad quamcunque formam seu statum fidei declinaverint* (Netikėlių lietuvių žemę, Kristaus kryžiaus nedraugų, būtent Aukštaitiją, Žemaitiją, Karšuvą, Rusią ir kitas minėtas žemės dalis, esančias su visomis jų valdomis bei sritimis, kurios yra identiškos, kad ir kokiu būdu, nelygu kokios dabar jos yra arba nesvarbu, į kokią formą, arba būklę, tikėjimo jos būtų linkusios). Dar prie to amžiaus kaprizų reikia priskirti ir tai, kad tas aktas, prieš įgyvendinant kryžiaus žygį, tai yra 1337 m., jau buvo paskelbtas, o po to kryžiaus žygio, tiesa, tik statybų prasme, aprėpusio pusantros mylios Nemuno pakrantės, pasirodė trečiasis akto leidimas.

polijos bažnyčia ir įsteigta arkivyskupija su metropolijos pareigomis, turinti galią kitoms bažnyčioms, įkurtoms toje valstybėje. Be to, bažnyčia ir visa arkivyskupija visados bus vadinama Bavarija. Jeigu mūsų laikais kuris nors iš Europos imperatorių, turėdamas tiek teisių į kokį nors kraštą kiek imperatorius Liudvikas į Lietuvą, suteiktų kokiam kunigaikščiui panašiais pašlovinimais pagražintus ir panašiomis sąlygomis dovanojimo dekretus, tikriausiai tasai kunigaikštis jaustųsi labai įžeistas, ir toks požiūris tinka kiekvienam kraštui ir kiekvienam amžiui. Tačiau vieša apgaulė tuomet buvo taip įsisenėjusi ir stipriai įaugusi į visuomenės opiniją, kad patys apgavikai buvo apgauti. Iš to atsirado įvairių perrašymų, trigubų dovanojimų, tų pastangų, provincijų išvardijimų, kiekvienąkart vis kitaip. Imperatoriai didžiai prisidėjo prie kryžiuočių ordino pagedimo pataikaudami ambicingiems jo vyresniesiems. Iš tiesų tai buvo kastų žmonės, nuo seno kupini ambicijų. Tačiau ordinas, besiremiantis nuolankumo ir ypač savo narių neturto principais, neapkentė tos aistros, šėtonams derančios. Todėl ją kurstyti reiškė tą patį kaip kastis po institucijos pamatais. Imperatorius Liudvikas asmeniniais sumetimais, kurie paprastai būdavo bjaurūs ir pražūtingi krikščionių bendruomenei, iškėlė kryžiuočius iki ordino monarcho arba didikų sambūrio, valdančio netikėlių tautas bei žemes pusiau laukinių, nevertų žmogaus vardo, o kartu kaip miško žvėrys priklausančių šventosios Romos imperijos — universalios valstybės nuosavybei ir galiai. Štai tokia amžiaus apgaulė. O kokia ji buvo nevykusi ir beprasmiška, rodo mūsų istorijos puslapiai.

1183

1338 m. Susidūrimai su totoriais. Kitoje pusėje Lietuva turėjo kaimyną, taip pat pretenduojantį viešpatauti joje. Tai buvo totorių chanas. Tuo pačiu metu, kai kryžiuočiai Europai pasiskelbė esą Lietuvos žemės šeimininkai,

Uzbekas Azijos akivaizdoje tas pačias teises prisiskyrė. Ar tokių pačių ketinimų genamas, ar patyręs apie vienuolių riterių sumanymą, nutarė pats ją užgrobti. Kad ir kaip ten būtų, nors liaudies kronikų ir pamirštas, 1338 metais įvykęs Uzbeko žygis prieš Lietuvą buvo ypatingas ir išliko atmintinas Rusios istorijoje, beje, apie jį, kaip apie jiems bendrą dalyką, užsimenančioje[1]. Be abejonės, puolimas turėjo būti ryžtingai atremtas narsių tėvynės gynėjų, kaip galima spręsti iš pakrikusių užpuolėjų pajėgų ir tolesnių aplinkybių.

1184

1339 m. Karas su kryžiuočiais gruodžio mėnesį. Gedimino mirtis. Kryžiuočiai svajojo apie paramą didžiosioms savo užmačioms, kurios jau neapsiribojo kaip anksčiau Žemaitijos užgrobimu. Tačiau tas planas buvo parengtas stiliumi klajojančių riterių, kurių patronas buvo Don Kichotas, taip sąmojingai išjuoktas Servanteso, mat iš visų tų karų ordinas Lietuvoje nieko negavo, tik Bajerburgą. Jau 1338 metais Veliuona buvo atkariauta, Marienverderio tvirtovė virto pelenais, ir apie ją vėliau istorijoje nebuvo jokios užuominos. Mūsų riteriai tikėjosi sukurstyti karą jų valdomame krašte, iš kurio kaip iš ugnies židinio karo gaisras turėjo praryti visą Lietuvą. Tų kėslų rėmėjas kažkoks vokiečių Don Kichotas, kurio istorija net vardo nepaminėjo, Reino falcgrafas, subūrė kryžiaus savanorius Vokietijoje ir 1339 metų žiemos pradžioje atvedė į Prūsiją. Tie pulkai nedelsdami patraukė į Bajerburgą, pirmas žingsnis buvo atgauti Veliuoną, arba Fridburgą, tokią artimą tvirtovę, įkurdinti įgulą, viskuo gerai aprūpinti, kaip buvo tikimasi dėl patogios jos padėties. Atakos, nepaisant stipraus šalčio, buvo dažnos ir taiklios, tačiau kaskart didvyriškai atremiamos[2]. Tuo tarpu didysis kuni-

[1] Nikono metraštis, prie 1338 metų (*Karamzin.*— T. IV. Nota 328.— S. 159).

[2] *Voigt.*— B. IV.— S. 572.

gaikštis Gediminas, sužinojęs apie šį užpuolimą, išskubėjo su pastiprinimu. Teko pulti įtvirtintą vokiečių stovyklą, kurioje buvo palikta vietos ir atsargų, reikalingų paremti Veliuonos atakai, atgabentų iš Bajerburgo. Čia, be abejo, stovėjo patrankos akmeniniams sviediniams svaidyti su paraku, galinčios įveikti tvirtovę. Kai pats didysis kunigaikštis, atlikdamas paprasto kareivio pareigą, lydėjo saviškius tų stebuklingų mašinų užkariauti, pirmą kartą naudojamų Lietuvos žemėje, kurių į perkūnus panašūs šūviai galėjo įbauginti vietos žmones, iššautas sviedinys pataikė tam kariūnui į pečius, ir jis žuvo šlovės lauke. Tačiau tvirtovė nebuvo užimta, ir kryžiokai su kryžiuočiais turėjo trauktis į Prūsiją[1].

1185

Pastabos. Kronikininkų darbuose dėl didžiojo kunigaikščio Gedimino mirties priežasties, vietos ir laiko galima rasti nesutapimų. Todėl esu priverstas pagrįsti savo nuomonę skaitytojui. Strijkovskis baigė tą įvykį per-

[1] Ten pat. *Kraševskis (Wilno.— S. 369) pateikia Danilavičiaus tyrimus, paremtus 1340 metų aktu bei Prūsijos vyskupų laišku į Romą, kuriame kalbama apie Gedimino sūnus ir apie tai, kad 1340 metais Gediminas jau buvo miręs. Tuo remdamasis „Vilniaus" autorius daro išvadą, jog rusų metraštininkų datavimas klaidingas. Iš tikrųjų „Lietuvos metraštininke" (t. y. Danilavičiaus rinkinyje, išleistame 1827 metais, p. 164) sakoma: „Toje že zimy (1341) umre Hedimen — kniaz Litowski". Kaip ir visur, taip ir šiame leidinyje datavimas romėnišku metų skaičiavimu pateiktas skliausteliuose. Perrašantysis paragrafą, kuriame kalbama apie Gedimino mirtį, įdėjo po dviejų ankstesnių paragrafų, nes jis susijęs su Lietuvos istorijos pasakojimu, prasidedančiu 165 puslapyje. Iš tikrųjų chronologiškai jis turėtų būti po paragrafu, kuris baigiasi 163 puslapyje. Tokia turėtų būti įvykių seka: „W lieto 6848 (1340) pristawisia kniaz' weliki Daniłowicz i t. d. Tohož lieta pojde wo Ordu kniaz' Semen i t. d. Toj že oseni wyjde iz Ordy kniaz' Semen Iwanowicz na welikoje kniazenie, oktebra 1". Paskui turėtų būti paragrafas, kuriame kalbama: „Toje že zimy umre Hedimen kniaz' Litowski." Originale data nenurodyta. Taigi, padarius tokią pataisą, būtų galima teigti, kad Gediminas mirė 1339 metų žiemą, tikriausiai gruodžio mėnesį, nes jau buvo trečiasis 6848 (1340) metų mėnuo (rusišku skaičiavimu naujieji metai prasidėdavo rugsėjo mėn.)*.

nelyg anksti, 1329 metais, apsigavęs dėl klaidingos chronologijos; pastebėtas jo klaidas taktiškai pataisėme, nors jo nuomonė ilgai tarp mūsų istorikų buvo paplitusi. Naruševičius pirmasis, man rodos, rado aptariamo fakto klaidą ir pripažino, kad ji atsirado dėl Dlugošo istorijos leidėjo, netiksliai išdėsčiusio datas[1]. Daugiau paskaičius kaimyninių kraštų istorijas, kuriose yra užuominų apie Gediminą, lenkų istoriko nuomonė pasitvirtino. Mirties vieta turėtų būti kažkur Bajerburgo papilyje, tačiau ten tuo laikotarpiu nėra buvę jokių karo veiksmų, tiktai 1337 metais, kai maršalka Dusemeris atvyko pagelbėti, bet tame įvykyje Gediminas nedalyvavo, kaip pasakojome atitinkamoje vietoje, dėl to ta išvada atkrinta. O akivaizdžiausiai liudija Dlugošas, kaip aiškina kritikai, nurodydamas Veliuoną[2], arba Fridburgą. O dėl mirties priežasties yra daugybė spėliojimų. Negalėjo būti ugninės strėlės, kadangi jos nebuvo naudojamos šaudyti į karius, tiktai namams arba medinių pilių sienoms padegti. Tai buvo šaudomosios kulkos, apvyniotos pakulomis su smala, fakelo pavidalo, turinčios geležinius ašmenis ir plunksnas kaip strėlės. Uždegtos buvo svaidomos iš specialiai padarytų svaidyklių iš arti. Rankiniai šaunamieji ginklai dar nebuvo naudojami, nors parakas buvo išrastas jau anksčiau; apskritai jis imtas vartoti ne muškietoms ar pistoletams, o mortyroms, vadintoms bombardomis. Kadangi buvo svaidomi apvalūs akmenys, bombos pavidalo, didumo sulig žmogaus galva, sveriantys apie trisdešimt svarų, tai parako reikėjo vienam kartui apie aštuonis svarus, taigi negreitai patrankos, nepalyginti statesniu kampu nuo žemės sumontuotas, didelio kalibro, pradėtos naudoti ir tik penkioliktajame amžiuje į mūšio lauką pateko. Muškietos su uždegamuoju dagčiu

[1] *Naruszewicz.*— T. V.— S. 436. Prierašas. Jis pateikė aiškius įrodymus, kad Dlugošo faktas 928 puslapyje ne savo vietoje įdėtas dėl leidėjo kaltės arba veikiau metų skaičiavimas paraštėse, kaip anksčiau pastebėjome, nesutampa su tuo įvykiu.

[2] *Dlugoss.*— l. c.

buvo išrastos kartu su patrankomis[1]. Prūsijos kronikininkai aiškiai byloja, kad Henrikas — Bavarijos kunigaikštis dovanojo Bajerburgui bombardą. Todėl nereikia abejoti, kad tas pabūklas galėjo būti atgabentas rogėmis apie ketvirtį mylios nuo Veliuonos ir sumontuotas paskirame įtvirtinime, iš kurio svaidyta akmenis arba į pačią pilį, arba į žmones, atvykusius į pagalbą. Savaime suprantama, tie perkūnai galėjo sukelti tokią paniką, jog pačiam kunigaikščiui teko vesti karius į naują ataką. Kronika, kuria rėmiausi, nes patikimai ir teisingai aprašo tas aplinkybes, aiškiai rašo, kad sviediniu iš bombardos, arba mortyros, prie Veliuonos buvo užmuštas Gediminas kryžiuočių patrankininko, vardu Tilemanas iš Zunpacho[2].

---

[1] Apie pirmą kartą panaudotą paraką ir ugnies ginklų atradimą, apie tai, kad tai buvo prieš pat tą laikotarpį, mini Hėnigas prieraše, esančiame Luko Davido veikale (t. VI.— P. 133).

[2] Štai to fakto aprašymas: *Porro Gediminus Magnus Dux Lithuaniae cum ipsemet seu miles gregarius machinas moenibus arcis Vielonae admoveret, a milite Mariano globo bombardae, tum primum in Germania inventae, necdum Lithuano militi visae, traiectus fuit* (Savo ruožtu Gediminas — didysis Lietuvos kunigaikštis — pats kaip paprastas karys prie Veliuonos pilies sienų esančių pabūklų prisiartino, kareivio Marijono bombardos Vokietijoje išrastos, lietuvių kariui dar nematytos, sviediniu buvo partrenktas) (*Annales Oliv.*— P. 48). Jis apsirinka tiktai, kad Veliuoną įsakoma paimti. Patrankininko vardą pateikia Vygandas: *Accidit quod quidam frater Tilemanus de Sunpach, magister Sagittariorum, telo igneo vexillum combussit, et statim post paganorum regem de Tracken volnerat in colum inter scapulas et mortuus est, suscipiens partem cum dampnatis et ita pagani post plurima dampna perpessa cum scandalo abierunt. Fratres quoque exeunt et machinas etalia deducunt ad Castrum Bajerburg* (Atsitiko taip, kad vienas brolis Tilemanas iš Zunpacho, šaulių (lankininkų) mokytojas, ugnies strėle vėliavą sudegino ir išsyk iš užpakalio pagonių karalių iš Trakų sužeidė strėle į pečius tarp menčių, ir jis mirė gavęs priklausantį atpildą; tada pagonys po daugybės patirtų pavojų sumišę atsitraukė. Taip pat broliai išvyko ir pabūklus bei kita perdavė Bajerburgo tvirtovei). Čia taip pat nėra aiškus kovos pobūdis, bet tas pats Vygandas lotyniškame rankraštyje (p. 283) tiksliai nurodo, kad kryžiuočiai Veliuoną puolė 1339 metais ir patys įtvirtintoje stovykloje buvo puolami Gedimino, kurį Tilemanas iš Zunpacho nušovė. Kalbant apie ugnies sviedinį, reikia pasakyti, kad tą meną jis galėjo parodyti uždegdamas vėliavą, tačiau perverti Gediminui pečių tarp menčių jis nebūtų įstengęs, nes tikriausiai tąsyk šis buvo su šarvais. Visą tos istorijos miglotumą tenka priskirti asmeniui, vertusiam į lotynų kalbą Vygando eilėraščius, kuriuos trumpindamas jis praleido užuominą apie bombardą, žinomą Olyvos vienuolyno metraš-

Biografijos pastabos. Neįmanoma nepriskirti Gediminui didžių bruožų, darančių garbę monarcho sostui. Jis niekuo nenusileido savo tėvui Vyteniui narsumu, netgi pralenkė jį kaip išmanantis politikas, sugebantis tinkamai elgtis tam tikromis aplinkybėmis, įvesdamas malonų, tolerantišką valdymą, neprarasdamas aukščiausios valdžios. Jam valdant nors būta tautos susibūrimų, tai yra įprastinių kilmingiausių krašto didikų suvažiavimų, tačiau aukščiausiosios valdžios įtaka valstybės interesams pasidarė labai akivaizdi, įvairūs valstybės valdymo padaliniai veikė tolygiai. Daliniai kunigaikščiai, provincijas valdantys didikai, Žemaičių pavietų karaliukai, Rusios vietininkai priklausė nuo jo, visados buvo paklusnūs ir ištikimi. Netgi vasalai nuolankiai leidosi jo globojami, laisvieji miestai pakentė galingą jo įtaką. Jis gerbė tikėjimą krikščionių, paklususių jo skeptrui, nekliudė valdžiai metropolito, daugiausia Maskvoje gyvenančio; nepersekiojo katalikų, priešingai, toleravo jų atvertimus ir kvietėsi mokytojus arba reikalingus amatininkus bei menininkus iš užsienio. Katalikų šventyklų buvo Vilniuje ir Naugarduke. Netgi yra pagrįsta išvada, kad pirmajame iš tų miestų nuo pat įkūrimo buvo vieši maldos namai Rytų apeigų krikščionims. Platūs šeimos ryšiai per vaikus, kuriems pereiti į krikščionybę jis nedraudė, rodė šį valdovą esant didžiai išmintingą ir apsišvietusį. Totoriai, tarnavę su jo vėliavomis, turėjo gauti apdovanojimų ir žemės gyvenvietėms. Ordos chanai gerbė jį ir jo šalį kaip galingą kaimyną, nors porą trejetą kartų ryžosi išmėginti

---

tininkui. *Ponas Mykolas Balinskis labai taikliai pasakė (Histor. miasta Wilna.— T. 1.— S. 108), kad Gediminas galėjo žūti nuo bombardos, tai yra tam tikros rūšies mortyros. Tokias bombardas anglai 1346 metais naudojo mūšyje prie Kresi. Kadangi anglai dažnai padėdavo kryžiuočiams, tai pastarieji galėjo pasiskolinti iš jų tokių pabūklų. Ši pastaba skirta tiems mūsų skeptikams, kurie atsisakytų daryti prielaidą, jog mortyras Bajerburge buvo palikę bavariečiai*.*

ginklą[1]. Jo ryšiai su kryžiuočiais, rygiečiais ir Bažnyčia buvo teisingi, stiprūs, paremti nepriklausomybės troškimu. Santykiai su Lenkija buvo abiejų tautų susijungimo sėkla, kuri išaugo per vaikaitį, o per vaikaičio provaikaitį grūdą subrandino. Amžiaus pabaigoje jis sutvirtino tėvynės likimą, padalydamas ją palikuonims, ir įvedė vieningą aukščiausiąją valdžią[2]. Gyvenimą baigė būdamas aštuoniasdešimt dvejų metų, dar kovodamas. Galbūt buvo katechumenas, kaip iš čia cituotų aktų galima būtų manyti, galbūt ketino priimti krikštą prieš mirtį, tačiau šioji užklupo jį pagonių tikėjimo, ir buvo senoviniu papročiu palaidotas jam parengtame kape Vilniuje, ant kalno, ilgai jo atminimą saugančio[3].

---

[1] *Luc. David.*— B. VI. Autorius iš savų šaltinių tris kartus nurodo, kad Gediminui teko kovoti su totoriais.

[2] Rankraštinė Lietuvos (Bychovco) kronika.— P. 32.

[3] Žr. šio veikalo I tomo 362 puslapį, apie Gedimino kapą. Šio veikalo I tomo recenzentas (*Wizerunki* — 1835.— T. XII) suabejojo mano pateiktais duomenimis apie Gedimino kapą, tačiau nepadarė jų menkesnių jokiais įrodymais, artimesniais tikrovei. Strijkovskis (p. 369) aiškiai nurodo, kad sūnūs parengė Gediminui kapą anksčiau, negu kad kūnas buvo liepsnose sudegintas, tačiau tebūnie mums leista gerbti kalną, Užupio priemiestyje iškilusį ir turintį viršum savęs ryškų pilkapį, iškasinėtą galbūt lobių ieškotojų, kol kas nors mūsų neįtikins, kad tas kūgio pavidalas ir tas pilkapis kitam tikslui ir kitam atminimui pastatytas. *Ypatingo atsitiktinumo dėka gavau informaciją iš Žemaitijos, iš pono Strumilos. Jis aptiko padavimą, kuris lig šiol sklando tarp kaimo žmonių Maišiagalos apylinkėse ir kuris buvo pasakojamas kartų kartoms: „Prie Maišiagalos esti kažkas panašaus į seną piliavietę. Pasak padavimų, ten buvęs sudegintas didžiojo kunigaikščio Gedimino, žuvusio mūšyje su vokiečiais, kūnas". Tai manojo informatoriaus žodžiai. Reikėtų juo tikėti, nes pirmiausia padavime sklandžiai ir raiškiai apdainuojamos laidotuvės, kunigaikštis minimas vardu, o pasakojimas atitinka jo mirties aplinkybes. Antra, ir Dlugošas (kn. X.— P. 144), remdamasis savais šaltiniais, nurodo didžiojo kunigaikščio palaikus buvus sudegintus (jis per klaidą kunigaikštį vadina Algirdu: „prope castrum et villam Missole" (arti Maišiagalos pilies ir gyvenvietės). Taigi galėjo prie Veliuonos žuvusio Gedimino kūnas tuomet įprastu papročiu būti sudegintas prie Maišiagalos, o pelenai užkasti pilkapyje prie Vilniaus. Šiandien sunku paaiškinti, kodėl taip buvo pasielgta*".

Apie Gedimino palikuonis. Tas narsus kunigaikštis paliko septynetą sūnų ir septynetą dukterų, turėjo tris žmonas, kurias vesdavo, kai ankstesnioji mirdavo. Pirmoji, vardu Vida, žemaitė, bartininko (galbūt žmogaus, kilusio iš Bartos, Prūsijos provincijos), vardu Vidmantas, švedų kilmės, duktė, pagimdė 1276 metais Manvydą (*Montwid*); tas vardas reiškia Vidos pasaulį (*Świat Widy*). Jam tėvas paskyrė dalį Karačeve ir Slonime; jis mirė gal praėjus metams po tėvo mirties. Kitas Vidos sūnus Narimantas gimė 1277 metais; tas vardas reiškia krantą (*brzeg*) arba pasaulio kraštą (*koniec świata*), pagal graikų apeigų tikėjimą turėjo Glebo vardą[1]. Palikimo gavęs valdė Turovo kunigaikštystę arba Pinsko, gyvenimą baigė netikėtai — nuskendo 1348 metų vasario 2-ąją per mūšį prie Strėvos upės. Su antrąja žmona Olga, ruse, istorijoje neminimos kilmės[2], turėjo sūnus Algirdą (*Olgerd*), tas vardas reiškė Olgos džiaugsmą (*radość Olgi*); apie jį ir jo palikuonis papasakosime vėliau atitinkamoje vietoje. Antrasis buvo Kęstutis, kas reiškė — vikruolis (*fortelnik*); apie jį taip pat rašysiu vėliau. Trečiajai žmonai Ievai[3], rusų kunigaikštytei, kažkokio Jono Vsevolodovi-

---

[1] *Karamzin.*— T. IV— S. 294.

[2] *Lelevelis savo „Lenkijos istorijoje", genealoginėje lentelėje (kitoje jos pusėje), rašo, kad Gedimino žmona Olga buvo Smolensko kunigaikščio Vsevolodo duktė. Už Gedimino ji ištekėjo apie 1290 metu. Mirė 1299 metais. Algirdo ir Kęstučio motina*.*

[3] *Pasakojimas apie trečią Gedimino žmoną Ievą (Iewe): „Vienas lietuvių kunigaikštis, o gal ir karalius, labai mėgo kariauti. Todėl jam valdant nebuvo kito tokio plataus, taip gausiai gyvenamo ir turtingo krašto kaip Lietuva. Vieną kartą jis panoro suremti ginklus su vienu rusų kunigaikščiu, kuris nors ir nebuvo kaimynas, bet labai protingai valdė savo valstybę, mylėjo savo krašto žmones. Jis vengė karų, o kadangi buvo nepaprastai turtingas ir liaudis buvo jam palanki (vos pašaukus buvo pasirengusi ginti šalį), tai kaimynai kunigaikščiai labai jį gerbė. Tačiau, kaip sakėme, lietuvių kunigaikštis įsigeidė su juo kariauti. Kodėl, nežinia. Galbūt troško, kad nebūtų nė vieno, kurio jis nebūtų kare nurungęs, galbūt tik tam, kad turėtų*

čiaus dukteriai, 1299 metais gimė Liubartas, gavęs Vladimiro[1] krikšto vardą; Voluinės kunigaikštis, buvo vedęs Bučią Vladimirovną, tos kunigaikštystės paveldėtoją. Antrasis sūnus Karijotas, gimęs 1301 metais, gavo Naugarduką. Sename Lauriševo vienuolyno mišiole, kurį vie-

---

progą pakariauti, nes jau buvo baigęs viską nukariauti ir paženingęs visus kaimynus monarchus, kuriuos tik norėjo, o galbūt tik todėl, kad riteriai veltui neleistų laiko. Taigi patraukė prieš tą rusų kunigaikštį.

Kai lietuviai peržengė jo kunigaikštystės sieną, nusiuntė pasiuntinius klausdamas: „Kokią turite teisę pulti svečias šalis? Ar jums Lietuvoje per maža žemės ir vandens?" Bet lietuviai nieko neatsakė pasiuntiniams ir žygiavo vis tolyn. Vos keletas dienų prabėgo nuo jų įsiveržimo į Rusią, o pilis, kurioje kunigaikštis gyveno, jau buvo apgulta. Tuo metu, kai lietuviai, savo kunigaikščio vadovaujami, darė viską, kad tik užimtų pilį, patys buvo apsupti tokios didelės kariuomenės, kokios Rusioje niekas anksčiau nebuvo matęs. Nes, pakviesti geriausio iš kunigaikščių, ginklą paėmė ne tik rusų kunigaikščio valdiniai, visi iki vieno valstiečiai, bet ir dvigubai tiek karių atvyko iš kaimyninių kraštų. Netrukus kilo įnirtingas mūšis, per kurį lietuviai visiškai pralaimėjo, o pats jų kunigaikštis, visas žaizdotas, buvo paimtas į nelaisvę. Tačiau nugalėtojas priėmė jį maloniai, deramai, kaip tinka jo luomui, laikė kunigaikščio pilyje tol, kol užgijo žaizdos. Paskui su rusų kunigaikščiu sudarė taiką, pasirašė paliaubas, o kadangi buvo našlys, už žmoną paėmė to kunigaikščio dukterį, vardu Ieva.

Tai buvo nepaprasto grožio ponia, protinga, pamaldi ir uoli krikščionė. Jos mėgstamiausia vieta Lietuvoje buvo nuostabaus ežero, esančio netoli Vilniaus, labai mieloje nuošalėje, pakrantė. Kai jos vyras kunigaikštis iš sostinės vykdavo į kokį nors karo žygį, ten praleisdavo daugiausia laiko.

Vėliau, kai kunigaikštis žuvo kažkuriame kare, tapusi našle, ten apsigyveno. Pasistatydino cerkvę ir moterų vienuolyną našlėms krikščionėms, kurių vyrai riteriai buvo žuvę gindami tėvynę. Ta vietovė, ir šiandien vadinama Vieviu (Iewa), yra išsidėsčiusi šiauriniame ežero krante ir turi puikų vaizdą į apylinkes. Cerkvė, kuri išstovėjo per amžius, tebėra ir dabar, tik iš naujo pamūryta."

Pasakojimą, tai yra tokį padavimą, kuris ir šiandien sklando Vievio miestelio apylinkėse, 1840 metais mano vaikai išgirdo iš seno perėjūno, duobkasio Semiono Ostapovo. Jis buvo kilęs iš Vievio kaimo, o daug įdomių pasakojimų buvo girdėjęs iš senojo Panamario (Panamar), kuris buvo raštingas ir skaitęs daug senovinių knygų.*

[1] *Kojalavičius savajame herbyne (genealoginėse lentelėse) jį vadina Teodoru (rankr., p. 627)**.*

nuoliai padovanojo kunigaikščiui Adomui Čartoriskiui (1822 m.), tarp kitų paraštėje yra pastaba: „1329 m. Naugarduko kunigaikščio karūnavimas." Iš to matyti, kad tais metais Karijotas gavo kunigaikštystę. Trečiasis sūnus Jaunutis, gimęs 1306 metais, gavo palikimo Vilnių, didžiojo kunigaikščio vardą įgijo po Manvydo mirties, vėliau turėjo valdą Rusioje[1]. Apie dukteris nežinome, kurios motinos kuri buvo. Pirmoji (vardas nežinomas) buvo Gardino seniūno Dovydo žmona. Antroji, taip pat mums nežinomu vardu, buvo ištekėjusi 1320 metais už Dmitrijaus, Mykolo sūnaus, praminto Rūsčiaakiu, didžiojo Rusios kunigaikščio[2]. Trečioji — Aldona, pakrikštyta Ona, Kazimiero Didžiojo, Lenkijos karaliaus, žmona, ištekėjusi 1325 metais. Ketvirtoji — Marija, išleista 1331 metais už Boleslovo, Mazovijos ir Haličo kunigaikščio, Traidenio sūnaus[3]. Penktoji — Danutė, pagal krikštą — Elžbieta, ištekėjusi už Vaclovo, kitaip Vankos, Plocko kunigaikščio. Šeštoji — Augustė, pagal krikštą — Anastazija, už Simono, didžiojo Rusios kunigaikščio Jono Kalitos sūnaus, ištekinta 1333 metais. Septintoji (vardas nežinomas) buvo ištekėjusi už Haličo kunigaikščio Jurgio Andrejevičiaus[4].

---

[1] Apie gimimo datas ir chronologiją žr.: Raudonės rankraštis (šio veikalo t. I.— P. 161). Apie paveldėjimą žr.: Rankraštinė Lietuvos (Bychovco) kronika (p. 32, 33). Apie jų palikuonis žr. VII tomo IX priedą (genealoginė lentelė).

[2] *Karamzin.*— T. IV.— S. 181.

[3] *Długoss.*— T. I.— P. 1022. *Boleslaus Dux Masoviae et Russiae filius Ducis Trojdeni uxoratur, et accepit in uxorem filiam Gedenmini Ducis Lithuaniae gentilam et barbaram. Qua fonte baptismatis a sordibus idolorum abluta, nuptiae ex more apud Ploczkam celebrantem* (Boleslovas — Mazovijos ir Rusios kunigaikštis, kunigaikščio Traidenio sūnus, vedė, paėmė už žmoną Lietuvos kunigaikščio Gedimino dukterį, tamsią ir laukinę, su kuria, krikšto vandeniu nešvarius stabus nuplovus, vestuvės pagal paprotį ties Plocku buvo švenčiamos). O kad jos vardas buvo Marija, liudija tas pats autorius (p. 1057).

[4] *Karamzin.*— T. IV.— S. 224.

* * *

„LIETUVIŲ TAUTOS ISTORIJOS" IV TOMO PRIEDAI

.....

I priedas

Popiežiaus bulė

Popiežius Inocentas IV įsako Gnezno arkivyskupui ir sufraganams kunigaikštį Sviatopelką ir jo sąjungininkus — lietuvius ir prūsus — per 15 dienų įspėti, kad karą su Vokiečių ordinu nutrauktų, antraip jie būsią prakeikti, o jeigu toliau kariaus, prieš juos būsiančios pašauktos pasaulietinės pagalbos pajėgos. *D. D. Lion Kalen. Febr. Pontif. An. II* (tai reiškia: 1245 metų vasario 1) (duota Lijone per vasario kalendas antraisiais pontifikato metais).

Be šios bulės originalo, turinčio švininį antspaudą ant kanapinės virvelės, dar egzistuoja transumptas pergamente Karaliaučiaus archyve. Jis yra išleistas Pomezanijos vyskupo Jobo fon Debeneko Karaliaučiuje 1506 m. spalio 14 d. Apie šią bulę užsimena Kocebiu (t. I. — P. 405—407), tačiau ją metais pasendina.

Innocentius Episcopus seruus seruorum Dej. Venerabilibus fratribus Archiepiscopo Gnesnensi et Suffraganeis ejus Salutem et apostolicam benedictionem. Pruscie negotium non solum laboribus plurimis et expensis sed multa sanguinis innocentis effusione pro motum nobilis

uir Swantopolcus dux Pomeranie sicut audiuimus et referimus cum dolore ad illam inconuenientiam deduxisse dinoscitur, ut nisi super illo cito prouidentia dej prouideat perdi finaliter timeatur. Maxime cum idem dux contra Dilectos filios fratres Hospitalis Sancte Marie Theutonicorum et alios Christi fideles in terra Culmensi et ipsius Pruscie partibus constitutos non solum suarum uirium experiatur extrema set etiam ad illorum exterminium Letouinos aduocet et Prutenosqui licet per dictos fratres et fideles eosdem Suffragante diuinj uirtute subsidij multipliciter sint attriti. Tamen sub huiusmodi persecutoris uexillo feralem animum resumentes, eo durius in familiam dei deseuiunt, quo ipsam de finibus illis posse confusam eicere uel delere totaliter meditantur. Ne igitur hic hostis dei et fidei persecutor abutens christiani nominis dignitate, populum domini sic impune conterere glorietur, fraternitati uestre per apostolica scripta precipiendo mandamus. Quatinus ipsum et complices eius infra quindecim dies post susceptionem presentium, quo tanta penitus temeritate desistant sicut efficatius poteritis moneatis. Alioquin ex tunc in eos excommunicationis sententiam omni occasione postposita proferatis. Quam singuli uestrum in suis ciuitatibus et diocesibus singulis diebus dominicis et festinis pulsatis campanis et candelis accensis publicetis ac publicari sollempniter et eosdem tanquam excommunicatos usque ad satisfactionem condignam appellatione cessante faciatis ab omnibus artius euitari. Ceterum si prefatus Dux qui pro multe impietatis excessibus sicut dicitur excommunicatione ligatus iam per octo annos claues contempsit ecclesie, ad inductionem uestram a predictorum fratrum et fidelium persecutione non duxerit desistendum uos contra ipsam uelut christiani hostem exercitus seculare brachium inuocelis. Datum Lugduni Kalendis Februarii Pontificatus Nostri Anno Secundo.

(Inocentas vyskupas, Dievo tarnų tarnas. Garbingiesiems broliams Gnezno arkivyskupui ir jo sufraganams

pasveikinimą ir apaštališkąjį palaiminimą [siunčia]. Prūsijoje rūpinimąsi ne tik galybe sunkumų ir išlaidų, bet ir gausiu kraujo praliejimu dėl neramumo, kurį, kaip girdėjome ir su skausmu pranešame, kilmingas vyras Sviatopelkas, Pamario kunigaikštis, teikiasi sukelti, tad jeigu Dievo apvaizda greitai nesiims jo sunaikinti, tebūnie jis visiškai išgąsdintas. Ypač kai tasai kunigaikštis prieš mylimus sūnus ir brolius iš Šventos Marijos Teutonų ordino ir kitus Kristaus tikinčiuosius, Kulmo žemėje ir pačios Prūsijos srityse įsikūrusius, ne tik savo jėgų galybę išmėgina, bet dargi aniems išvyti pasikviečia lietuvius ir prūsus, kad tiktai minėtieji broliai ir tie tikintieji, palaikantys dieviškąjį dorumą, visokeriopai būtų susilpninti. Tačiau su tokio persekiotojo vėliava pragaištingą dvasią vėl atgaudami, tuo labiau į Dievo šeimyną jie skverbiasi, tad gali ją, iš tų žemių išblaškytą, išvyti arba rengiasi visiškai išnaikinti. Taigi, kad šis priešas, Dievo ir tikėjimo persekiotojas, blogam naudojantis dorą krikščionio vardą, taip begėdiškai nesididžiuotų, Viešpaties žmones naikindamas, jūsų brolijai per apaštališkąjį raštą nurodydami pavedame. Patį ir jo bendrininkus, praėjus penkiolikai dienų po dabartinio [laiško] gavimo, kad jie kiek įmanoma nuoširdžiau nuo begėdiškumo atsitolintų, kaip galėsite sėkmingiau sudrausminkite. Antraip nuo to laiko jiems ekskomunikos sprendimą kiekviena vėlesne proga skelbkite. Paskui pavieniai jūs savo miestuose ir diecezijose kas sekmadienį, iš anksto paskambinę varpais ir uždegę žvakes, paskelbsite — ir kad būtų skelbiama iškilmingai — juos pačius kaip ekskomunikuotus, be perstojo taikingai apeliuodami į atitinkamą atgailą, stenkitės, kad jie kuo labiau būtų apriboti. Tačiau, jeigu minėtas kunigaikštis, už didelį bedieviškumą atitolinimu, kaip sakoma, ekskomunika, suvaržytas, jau aštuonetą metų paniekinęs bažnyčios duris, į jūsų paskatinimą neatsižvelgdamas nuo minėtų brolių ir tikinčiųjų persekiojimo neatsitrauks, nedelsdami prieš jį patį, kaip krikščionybės priešą, kariuomenę, iš pasauliečių kareivių sudarytą, pašaukite.

Duota Lijone per vasario kalendas antraisiais mūsų pontifikato metais).

Išrašyta iš Luko Davido „Prūsijos kronikos", Hėnigo leidimas (t. III.— P. 9—10). Įrodymas Lietuvos ryšių su Pamario kunigaikščiu ir prūsais. Priklauso § 864.

* * *

II priedas

Imperatorius Friderikas kryžiuočiams dovanoja Lietuvą, Kuršą ir Žemgalą

C. In nomine Sancte et indiuidue trinitatis Amen.

Fridericus secundus diuina fauente clementia Romanorum Imperator semper Augustus Jerusalemi et Sicilie Rex.

Ad hoc deus Imperium nostrum, pre Regibus orbis terre sublime constituit et per diuersa mundi climata ditionis nostre terminos ampliauit ut ad magnificandum in seculis nomen eius et fidem in gentibus propagandam prout ad predicationem euangelii sacrum Romanum Imperium preparauit sollicitudinis nostre cura uersetur ut non minus ad depressionem quam conuersionem infidelium gentium intendamus, illius prouisionis gratiam indulgentes, per quam uiri catholici, pro subiungandis barbaris nationibus et diuino cultui reformandis, instantiam diuturni laboris assumant et tam res quam personas indeficienter exponant. Eapropter per presens priuilegium notum fieri uolumus modernis Imperii et posteris uniuersis qualiter frater Heinricus de Hoheloch uenerabilis Magister sacre domus Hospitalis sancte Marie Theutonico-

rum Jerusalemitani fidelis noster deuotam animi sui uoluntatem attentius reserando proposuerit coram nobis quod ipse et fratres domus sue pio estuantes desiderio ad dilatandam fidem catholicam, et cultum divini nominis ampliandum, sub confidentio diuini auxilii, laborem libenter assumerent, et insisterent importune, ad ingrediendum et obtinendum terras, Curlandiam, Letowiam, et Semigalliam, ad honorem et gloriam ueri dej et celsitudinem nostram attentius implorabat, quod si digneremur annuere uotis suis ut auctoritate nostra fretus inciperet aggredi et prosequi tantum opus, et ut nostra sibi et domui sue, concederet et confirmaret serenitas, omnes terras que in partibus predictis Curlandia uidelicet Letowia et Semigallia per suas et fratrum suorum instantiam fuerint acquisite, et insuper domum suam, immunitatibus, libertatibus, et allis concessionibus quas de conquisitione predictarum terrarum petebat nostre munificentie priuilegio muniremus, ipse ad ingressum et conquisitionem terrarum prescriptarum, continuis et in defessis laboribus bona domus exponeret et personas. Nos igitur attendentes promotam et expositam uoluntatem, et deferuentem denationem eiusdem Magistri, qua pro terris ipsis sue domui acquirendis, feruenter in domino estuabat, et quod terre ipse sub monarchia Imperii sint contente, considentes quoque de prudentia Magistri eiusdem, quod homo sit potens opere et sermone, et per suam et fratrum suorum instantiam potenter incipiet et conquisitionem terrarum ipsarum uiriliter prosequetur. nec desistet inutiliter ab inceptis sicut plures multis laboribus, in eundem negotio frustra temptatis, cum uiderentur proficere defecerunt. auctoritatem eidem Magistri concessimus, terras predictas cum uiribus et totis conatibus inuadendi concedentes et confirmantes eidem Magistro successoribus eius et domui in perpetuum omnes terras quas in partibus Curlandie, Letowie et Semigallie, deo faciente conquiret, uelut actus et debitum ius Imperii, in montibus, planitie, nemoribus, fluminibus, et in mari. ut eas liberas ab omni seruicio

et exactione teneant et immunes, et nulli teneantur inde, nisi tantum nobis et successoribus nostris Romanis pricipibus respondere. Liceat insuper eis per omnes terras conquisitionis eorum sicut acquisite per eas et acquirende fuerint, ad commodum domus passagia et thelonia (1) ordinare, nundinas et fora statuere, monetam cudere, tallias (2) et alia iura taxare, directuras (3) per terram, in fluminibus, et in mari, sicut utile uiderint stabilire. fondinas et megeras (4) auri et argenti, ferri et aliorum metallorum, ac salis, que fuerint uel inuenientur in terris ipsis, possidere perhenniter et habere. Concedimus insuper eis, iudices et rectores creare, qui subiectum sibi populum tam eos uidelicet qui conuersi sunt, quam alios omnes in sua superstitione degentes, iuste regant et dirigant, et excessus malefactorum animaduertant, secundum quod ordo exegerit equitatis. Preterent ciuiles et criminales causas audiant et dirimant, secundum calculum rationis. Audiemus insuper ex gratia nostra quod idem Magister et successores sui, iurisdictionem et potestatem illam habeant et exerceant in terris suis, quam aliquis princeps Imperii, melius habere denoscitur, in terra quam habet, ut bonos usus et consuetudines ponant assisias faciant et statuta, quibus et fides credentium roboraretur, et omnes eorum subditi pace tranquilla gaudeant et utantur. Ceterum auctoritate presentis priuilegii firmiter prohibemus ut nullus princeps, Dux, Marchio, Comes, Prelatus, Aduocatus, Officialis, nullaue persona sublimis uel humilis ecclesiastica uel mundana, contra presentis concessionis et confirmationis nostri tenorem audeat aliquid attemptare. Quod si presumpserit, indignationem nostri culminis, et penam quingentarum librarum (1) auri se nouerit incursurum, sed quarum medietas camere nostre, reliquo uero passis iniuriam applicetur. Ad huius igitur concessionis et confirmationis nostre futuram memoriam et robur perpetuo ualiturum, presens privilegium fieri et bulla aurea typario (2) nostre maiestatis inpressa, iussimus communiri. Huius rei testes sunt. Chunradus illustris Romanorum in Regem Electus. Eberhardus, Salzpurgen-

sis Archiepiscopus. Sifridus Ratisponensis Episcopus. Chunradus Frisingensis Episcopus. Heinricus Babbergensis Electus. Egeno Brixinensis Electus. Fridericus Campidonensis Abbas. Chunradus Elwacensis Abbas. Fridericus Dux Austrie et Stirie. Otto dux Meranie. Bernhardus dux Kurinthie, Albertus Comes Tirolensis. Vlricus Comes de Vltimis. Rudolfus Comes de Habchesburch. Lvdowicus Comes de Frobarch. Godefridus et Chunradus de Hohenloch et alij quam plures.

Signum Domini Nostri Friderici Dei gratia Inuictissimi Romanorum Imperatoris Sem-

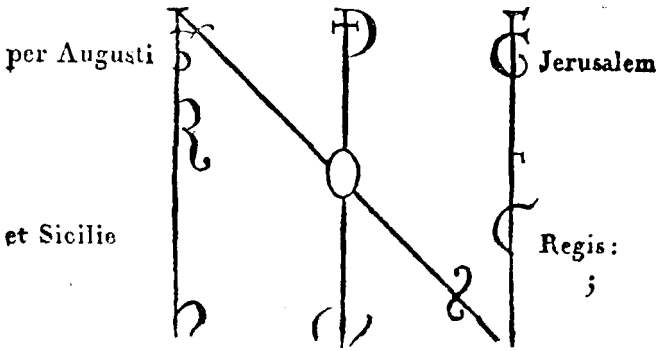

Acta sunt hec Anno dominiae incarnationis Millesimo ducentesimo quadragesimo quinto. Mense Junio Tertie Indictionis; Imperante domino nostro Friderico gloriosissimo Romanorum Imperatore semper Augusto Jerusalem et Sicilie Rege. Remani Imperij anno vicesimo quinto. Regni Jerusalem vicesimo primo. Regni uero Sicilie quadragesimo septimo, feliciter, AMEN

Datum Verone per manus Magistri Werdensis Prepositi Imperialis aule Notarij. Anno. Mense. et Indictione pre scri ptis

(C. Vardan Šventosios ir neatskiriamosios Trejybės. Amen.

Friderikas antrasis, iš Dievo malonės ir palankumo Romos imperatorius, visad Augustas, Jeruzalės ir Sicilijos karalius.

Iki šiol Dievas mūsų imperiją priekyje viso pasaulio valdovų aukštai iškėlė ir per skirtingus žemės klimatus mūsų valdžios ribas išplėtė, kad būtų pagarbintas per amžius jo vardas ir kad tikėjimas tarp tautų plistų, šventajai evangelijai skelbti Romos imperiją [Dievas] parengė, kad mes dėl to rūpintumėmės, jog ne mažiau dėl pavergimo nei kad dėl netikinčių tautų atvertimo stengtumėmės, atsiduodami to rūpinimosi malonei, per kurią vyrai katalikai dėl barbariškų tautų prijungimo Dievo garbinimo pakeitimo pasiryžo ilgam bei atkakliam darbui ir tiek turtą, tiek žmones be pertrūkio siuntė. Todėl dabartiniu privilegijos raštu norime pareikšti šių laikų imperijos ir visiems vėlesniems [tikintiesiems], kaip brolis Henrikas Hohenlohė, Šventosios Marijos Vokiečių Jeruzalės šventųjų namų ligoninės gerbiamas magistras, mūsų tikintysis, savo dvasios beatodairišką pasiryžimą kuo nuosekliau mums viešai atskleisdamas išdėstė, esą jis pats ir jo ordino broliai, dievobaimingai trokšdami skleisti katalikų tikėjimą bei dieviškąjį vardą garbinti, pasitikėdami dieviškąja pagalba, pasiryžo darbui noriai ir atkakliai užimti bei užvaldyti žemes: Kuršą, Lietuvą ir Žemgalą; dėl Dievo tiesos, garbės ir didybės jis kuo atkakliau maldavo mūsų Šviesybę, kad jeigu mes pripažintume, jog verta pritarti jų siekiams, tai, mūsų autoritetu pasitikė-

damas, jis galėtų imtis daryti tokį svarbų darbą. Ir kad mūsų Šviesybė jam ir jo ordinui pripažintų bei patvirtintų visas žemes, kurios yra minėtose srityse, būtent: Kuršas, Lietuva ir Žemgala — kaip jiems priklausančias, ir kaip savo brolių nuosavybę įgytų, ir dar viršaus jų ordinui mokesčiais, laisvėmis ir kitokiais apdovanojimais, kurie minėtas žemes paėmus priklauso, mūsų geradarybės privilegija mes patvirtintume. Jis dėl įžengimo ir aprašytų žemių paėmimo nepertraukiamomis ir alinamomis pastangomis atiduos ordino turtus ir asmenis. Taigi, mes, paisydami iškelto atviro sumanymo ir to paties magistro uždegančio pasakojimo, kaip už tas žemes, jo ordinui teikiančias džiaugsmą, jis karštai iš Viešpaties troško, kad ir tos pačios žemės imperijos monarchijoje būtų patenkintos; taip pat, apsvarstę to magistro įžvalgumą, kad jis yra žmogus, pasižymintis veikla ir iškalba, [nusprendėme], jog jis savo ir savųjų brolių atkaklumu galingai pradėtų ir pačias žemes narsiai paimtų. Ir kad neatsitrauktų be naudos kaip didžiuma, prasidėjus daugybei sunkumų dėl šio reikalo, veltui sugaišę, kai jiems atrodė, kad pritrūko jėgų eiti pirmyn. To magistro valdžią patvirtinome, kad į žemes, anksčiau paminėtas, gali su visomis pajėgomis ir pastangomis įsiveržti, dovanodami ir patvirtindami tam magistrui bei jo įpėdiniams ir ordinui amžinai [valdyti] visas žemes, kurias Kuršo, Lietuvos ir Žemgalos srityse, Dievo padedamas, jis paims veiksmu ir privaloma imperijos teise, kalnuose, lygumose, miškuose, upėse ir jūroje, kad jas laisvas nuo visokios vergijos ir apmokestinimo jie laikytų ir atleistų nuo prievolių, ir kad niekam nuo tada nebūtų priklausomos, vien tik mums ir mūsų paveldėtojams Romos valdovams pasižadėtų. Tebūnie leista, be to, jiems, kad visas užimtas žemes valdytų kaip jas gavę ir įsigytinai; ordino naudai [leista] *passagia et thelonia*[1] imti, turgus ir prekyvietes steigti, pinigus kaldinti, *tallias*[2] ir kitokių teisių

[1] Tilto mokesčius ir muitus.
[2] Mokesčius arba rinkliavas.

griežtai laikytis, *directuras*[1] per žemę, upėse ir jūroje, kaip jiems atrodytų naudinga, sutvirtinti. *Fondinas* ir *megeras*[2] auksą ir sidabrą, geležį ir kitus metalus bei druską, kurios bus arba kuriąs jie aptiks tose pačiose žemėse, [leista] amžinai valdyti ir turėti. Dar jiems leidžiame rinkti teisėjus ir vietininkus, kurie nuolankius jam žmones, tiek tuos, žinoma, kurie yra atversti, tiek visus kitus, savo tikėjimu gyvenančius, teisingai valdytų bei tvarkytų ir atitolintų nuo piktadarysčių pagal tai, ko reikalaus teisingumo nuostata. Be to, reikia, kad jie civilines ir kriminalines bylas išklausytų ir išspręstų balsavimo principu. Taip pat mes iš savo maloningumo pritariame, kad tas magistras ir jo sekėjai turėtų ir pritaikytų savo žemėse tą jurisdikciją bei galią, kaip vienas žymus imperijos valdovas geriau valdyti priskyrė negu žemėje, kurią jis valdo, kad jie paskirstytų turtų naudojimą ir santykius ir padarytų asesijas bei nuostatus, kuriais ir tikinčiųjų tikėjimas galėtų būti sustiprintas, taip pat visi jų valdiniai taikos ramybe džiaugtųsi ir naudotųsi. Tačiau dabartinės privilegijos galia griežtai uždraudžiame, nė vienas valdovas, kunigaikštis, markizas, grafas, prelatas, advokatas, oficiolas, nė joks aukštas ar žemas asmuo, ar tai pasaulietis, ar dvasininkas, prieš dabartinio mūsų dovanojimo ir patvirtinimo turinį tenedrįsta nė kiek prieštarauti. Todėl, jeigu jis taip padarys, mūsų didžiausią pasipiktinimą ir baudą penkiasdešimties svarų[3] aukso užsitrauks, o pusė iš jų atsidurs mūsų saugyklose, ogi kita nukentėjusiems dėl neteisybės bus pridėta. Taigi šio mūsų dovanojimo ir patvirtinimo būsimam atminimui ir amžinai pasiliksiančiam tvirtumui dabartinę privilegiją sudaryti ir auksinį medalioną su įspaustu mūsų didenybės typario[4] [atvaizdu] įsakėme patvirtinti. Šio įvykio liudininkai yra: Konradas — didikas romėnų, išrinktas ka-

[1] Nustatymo ribas.

[2] Šis pasakymas nesuprantamas, galbūt reikštų naudingąsias iškasenas.

[3] Aukso svaras atitiko 12 sidabro svarų arba 72 raudonuosius auksinus.

[4] *Typarium* — portretas, atvaizdas.

raliumi, Eberhardas — Zalcburgo arkivyskupas, Zigfridas — Ratiboro vyskupas, Konradas — Fryzijos vyskupas, Henrikas — Babergo elektas, Egenas — Briksijos elektas, Friderikas — Kampidonės abatas, Konradas — Elvo abatas, Friderikas — Austrijos ir Stirijos kunigaikštis, Otonas — Meranijos kunigaikštis, Bernardas — Kurintijos kunigaikštis, Albertas — Tirolio grafas, Ulrikas — Ultimos grafas, Rudolfas — grafas iš Habsburgo, Liudvikas — Frobarcho grafas, Godfridas ir Konradas iš Hohenlohės bei daugelis kitų.

Ženklas mūsų viešpaties Frideriko, iš Dievo malonės neįveikiamiausio Romos imperatoriaus, visad Augusto, Jeruzalės ir Sicilijos Karaliaus.

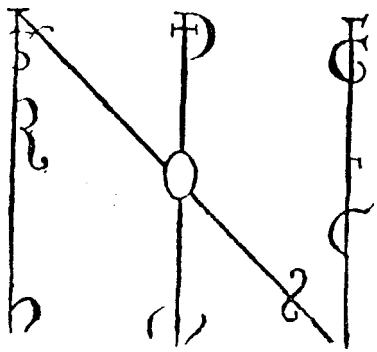

Šitai aktuota metais Viešpaties gimimo (pasaulio atpirkimo) tūkstantis du šimtai keturiasdešimt penktaisiais. Birželio mėnesį trečiąjį indiktą, valdant mūsų viešpačiui Friderikui, garbingiausiam Romos imperatoriui, visad Augustui, Jeruzalės ir Sicilijos karaliui. Romos imperiją dvidešimt penktus metus, Jeruzalės karalystę — dvidešimt

pirmus, o Sicilijos karalystę keturiasdešimt septintus sėkmingai [valdant]. AMEN.

Duota Veronoje, Verdeno magistro prepozito imperatoriškojo rūmų notaro ranka. Mėnesį ir indiktą anksčiau paminėtą.

Antspaudas apačioje pakabintas ant raudonos šilkinės virvelės, einančios per pergamento užlenkimą ir patį antspaudą, kuris yra iš dviejų auksinių plokštelių, rublio didumo. Vienoje pusėje pavaizduotas krėsle sėdintis imperatorius, dešiniąja lazdą, kairiąja ranka skeptrą laikantis. Užrašas apskritime: ✝ *Frideric. Di Gra. Romanor. Impator. et Sep. August. et Rex Jerusal. et Sicilie (Fridericus Dei Gratia Romanorum Imperator et Semper Augustus et Rex Jerusalem et Sicilie).* Kitoje pusėje matyti pagrindiniai Romos vartai su keturiais šoniniais bokštais. Užrašas: ✝ *Roma. Caput. Mundi. Regit. Orbis. Frena. Rotundi* (Roma — pasaulio sostinė. Valdo visą žemę.)

Išrašyta iš Luko Davido (t. II.— P. 126—131; Hėnigo leidimas). Priklauso § 870.

* * *

III priedas

Apie Mindaugo krikšto ir karūnavimo laiką

Autorių nuomonės dėl Mindaugo krikšto ir karūnavimo skiriasi: vieni nukelia į 1251 metus, kiti — pernelyg

vėlai, net iki popiežiaus Aleksandro, pavyzdžiui, Karamzinas (t. IV.— P. 78). Todėl, atrodo, reikia patikslinti remiantis aktais. Yra dvi popiežiaus Inocento IV bulės: 1) *Datum Mediolani XVII Calen. Aug. an. IX, ap. Raynald. an. 1251, N 46* (Duota Milane 17 dieną prieš rugpjūčio kalendas, IX [pontifikato] metais.— Ap. Raynald.— An. 1251.— Nr. 46); 2) Bulė ten pat, IX [pontifikato] metais, Nr. 44. Pirmoji žyminti karaliaus ir Lietuvos Karalystės priėmimą į Apaštališkosios sostinės globą, antroji paskirianti legatą Kulmo vyskupą Henriką, kaip privalantį dalyvauti naująjį karalių karūnuojant. Taigi įvykiai pradėjo klostytis metais anksčiau ir buvo parengti įvykdyti. Dėl vietos atokumo, aišku, buvo uždelsta. Pirmiausia randame įrodymų Strijkovskio veikale, kurio 278 ir 279 puslapiuose mums aiškiai rašoma, jog 1252 metais įvyko krikštas ir karūnavimas. Tas pats faktas užrašytas ir Rainaldžio (*Annal. Eccles.*— An. 1252.— Nr. 5). Kryžiuočių kronika (Ordens-chronik.— S. 44 sequ.) tai patvirtina. Foigtas (Gesch. Preuss.— B. III.— S. 38) Karaliaučiaus slaptajame archyve (Stalč. III) aptiktame akte Nr. 3 su 1253 metų data perskaitė, kad praėjusiais metais Kulmo vyskupas dalyvavo Mindaugą karūnuojant Naugarduke. Tas pats istorikas po ranka turėjo iš minėto archyvo popiežiaus bulės originalą, datuotą 1253 metų rugpjūčio 21 diena, kuriame apie Mindaugą pasakyta: *Regem Lethovie de novo conversum* (Lietuvos karalių, neseniai atverstą), iš ko matyti, kad krikštas ir karūnavimas neseniai, vos prieš metus, turėjo įvykti. Pagaliau tolesniuose prieduose pateikiamas paties Mindaugo aktas su tam tikromis pastabomis, tai dar labiau pagrindžia tų įvykių datą, susijusią su 1252 metais.

O dėl krikšto, tai jis įvyko ne Naugarduke prieš pat karūnavimą, o Kernavėje, ir visa tai buvo 1252 metų pradžioje — vėliausiai gegužę. Turime pagrįstą priežastį taip tvirtinti, kurią aprašėme VIII knygos V skyriuje: pirmiausia santykiai su Andriumi Štiriečiu — Livonijos magistru, turėjo užsimegzti Rygoje anksčiau per Mindaugo pasiuntinius. Jų dėka didysis kunigaikštis sutiko

priimti krikštą su visa tauta su vienintele taikos sąlyga, taip jo trokštama, vadinasi, Mindaugas jau buvo pasirengęs; jis sušaukė senoviniu papročiu tautos seimą į Kernavę — Lietuvoje tai būdavo kilmingiausių visos valstybės didikų susibūrimas. Tame seime jis išdėstė tautai to meto aplinkybes ir lenkė priimti taikos sutartį su kryžiuočiais su tokia sąlyga, kokią tik galima išprašyti. Be to, į Kernavę buvo iškviestas Andrius, ir su juo buvo apsvarstyta sutartis, patvirtinta atsivertimu didžiojo kunigaikščio su šeimyna ir gausaus būrio kilmingųjų iš lietuvių bajorų luomo. Tai buvo jau anksčiau pradėtų darbų rezultatas, kaip rodo įvykių eiga. Pagaliau popiežiaus bulėse, anksčiau cituotose, randame akivaizdų mūsų nuomonės patvirtinimą. Pasitiksliname Naruševičiaus „Lenkijos istorijoje" (t. V.— P. 14.— Prierašas „w"). Netgi detalė, kad karūnuojama Mindaugo žmona jau turėjo krikščionišką Mortos vardą, byloja apie išankstinį jos krikštą. Sūnūs, kurie kartu su tėvais priėmė krikštą, buvo du jaunesnieji, Ruklys ir Rupeikis, kadangi vyriausiasis Vaišelga tuomet buvo pas Danielių — Haličo kunigaikštį kaip užstatas ir buvo laikomas Slonime (pasak Strijkovskio.— P. 277).

* * *

IV priedas

Apie Lietuvos vyskupą

Nėra abejonių, jog Kristijonas, Kryžiuočių ordino iš Livonijos kunigas, kaip mokantis lietuvių kalbą, buvo nuo pat Mindaugo atsivertimo pradžios paskirtas jo mokytoju paties magistro Andriaus. To įrodymų aktuose ir popiežiaus bulėse aptiko ponas Foigtas (*Voigt.* Gesch. Preuss.— B. III.— S. 39). Vėliau tas vienuolis, jau iš seniau, prieš Kernavės suvažiavimą, Mindaugui pažįs-

tamas ir jo rūmuose gyvenantis, užsitarnavo karaliaus prielankumą, tad asmenišku karaliaus pageidavimu 1253 metais buvo paskirtas Lietuvos vyskupu arba pirmuoju naujosios Bažnyčios ganytoju. Ponas Foigtas pateikia (p. 40) ištrauką iš Inocento IV bulės, kurios originalas saugomas Slaptajame Karaliaučiaus archyve (stalčius III.— Nr. 55): *Rex per litteras affectione plenus petivit a nobis, ut de fratre christiano de domo Teutonicorum in Livonia viro utique litterato, provido et honesto, quem secum tempore sue conversionis habuit, et iusto se in futurum habere desiderat, predicte provideri ecclesie faceremus* (Karalius laišku palankiai nusiteikęs prašė mūsų dėl brolio Kristijono iš Teutonų ordino Livonijoje, vyro, ypač išsilavinusio, rūpestingo ir garbingo, kurį savo atsivertimo metu turėjo ir trokšta ateityje turėti, prašė paskirti jį rūpintis nauja įkurta bažnyčia). Tad šis Kristijonas, o ne kitas kas, buvo pirmasis Lietuvos vyskupas. Kaip diplomatinį liudijimą, kad jis buvo tikrasis Lietuvos vyskupas, turime jo dekretą, išduotą kryžiuočiams, kuriuo šie atleidžiami nuo dešimtinių mokėjimo savajai bažnyčiai ir žemių, karaliaus Mindaugo jiems dovanotų 1254 metų balandžio 6 dieną (*Dat. Riga Idus Aprili*). Patvirtinta popiežiaus Aleksandro IV Ananjyje 1260 metų sausio 25 dieną (*D. D. Anagni VIII Kalend. Febr. pontif. a. VI.*) (*Napierski.* Index. Corp. diplomat.— Nr. 160).

Betgi lenkų istorikai verčia mus tikėti, jog kažkoks *Veit* arba *Vitus* turėjo tą garbę naujojoje Lietuvos Bažnyčioje. Dėl tos priežasties svarbus Naruševičiaus prierašas „Lenkijos istorijoje" (t. V.— P. 14): „Kojalavičius, turėdamas pirmtakus savo knygos — Strijkovskį su Kromeriu, „Lietuvos istorijos" 97 puslapyje sako, kad, Mindaugą karūnuojant, *sacrorum per Lithvaniam pontifex designatus Vitus, religiosum institutum, ordinemque sanctis Dominici sub sanctus Hyacinthi magisterio secutus"* (Šventųjų [apeigų] Lietuvai pontifiku paskirtas Vitas, besilaikantis šventojo Dominyko pagal šventojo Hiacinto mokymą ordino regulos). Šis pasakojimas yra abejotinas, ir atrodo, kad tas Vitas paskui tikrai tapo

vyskupu. Odorikas Rainaldis, kuris Bažnyčios istoriją rašė iš autentiškų liudijimų, tai yra remdamasis popiežiaus laiškais, 1253 metais pasakoja, kad popiežius Inocentas IV, gavęs Mindaugo, jau pakrikštyto karaliaus, prašymą, davė įsakymą arkivyskupui *Livoniae et Prussiae* (Livonijos ir Prūsijos) įšventinti Lietuvos vyskupą. Dar neteko girdėti apie tai, kaip įgyvendintas to paties popiežiaus pavedimas, duotas anksčiau, dar 1251 metų 16 dieną prieš rugpjūčio kalendas, Milane Kulmo vyskupui Henrikui dominikonui (?), kaip anksčiau kalbėjome. Anksčiau, nei popiežiaus laiškas pasiekė arkivyskupo rankas, šis įšventino Kristijoną, kryžiuočių vienuolį, Lietuvos vyskupystei. Nors popiežius buvo paėmęs į celabą *in ius et proprietatem sanoti Petri* (į šventojo Petro teisę ir nuosavybę) Lietuvos Karalystę, norėjo turėti to krašto vyskupą, nepriklausantį nuo jokio arkivyskupo, tiktai nuo Apaštališkosios sostinės. Tačiau arkivyskupas, įšventinęs Kristijoną, gavo iš jo priesaiką savo Bažnyčios vardu. Nepatiko toks poelgis Mindaugui, kadangi prieštaravo laisvei ir jo tautos nepriklausomybei. Todėl jis rašė popiežiui laišką prašydamas, kad tą priesaiką pripažintų negaliojančia. Tai nepatiko ir pačiam popiežiui, turinčiam pirmumo teisę į Lietuvą ir jos Bažnyčią. Popiežiaus laiškas, rašytas Neuburgo vyskupui, yra Rainaldžio veikale su 1254 metų data 641 lape. Bačka, kuris baigė Bogufalo, mirusio 1253 metais, Lenkijos istoriją, pasakoja apie tuos pačius metus: *anno vero predicto Petrus electus Posnaniensis et frater Vitus de ordine praedicatorum Lithvanorum primus Episcopus, per venerandum fulconem Archiepiscopum Gnesnensem in Episcopos fuerunt consecrati* (Iš tiesų anksčiau nurodytais metais Petras — Poznanės išrinktas ir brolis Vitas iš Dominikonų ordino — pirmasis lietuvių vyskupas garbingojo Fulkono, Gnezno arkivyskupo, į vyskupus buvo įšventinti). Tas pats 1254 metais sako, kad minėtasis Vitas — pirmasis vyskupas, *primus Lithvanorum Episcopus* (pirmasis lietuvių vyskupas), dalyvavo perkeliant iš karsto šv. Stanislovo — Krokuvos vyskupo palaikus. Dlugošas taip pat 733 lape prie 1253 metų, rašydamas apie

tą konsekraciją, vykusią Kozlove, mini *Vitum Polonum* (lenką Vitą) ir kt. Dėl to atrodo, kad Kristijono — kryžiuočio vienuolio paskyrimas buvo pripažįstamas negaliojančiu, kai Vitas laikomas pirmuoju vyskupu, ir kad tas Kristijonas nebuvo įšventintas. Iki tol [cituotas] Naruševičius. Reikėtų dar pacituoti Bzovskį* (*Annal. eccles.— An. 1252.— Nr. V*). Tačiau tie visi pasakojimai iškraipo Dregerio** liudijimus (Nr. 244, 247, 248, 249). Patvirtinta Baronijaus*** (*An. 1252.— Nr. V*), Rainaldžio (*An. 1252.— Nr. 46, 47; An. 1253.— Nr. 26; An. 1254.— Nr. 27*), De Wal (*Histoire de l' Ordre Teutonique.— T. I.— P. 444*). Iš šių istorijos paminklų ir faktų analizės ne Vitą, o Kristijoną regime Lietuvos vyskupu. Ar lenkų istorikų duomenys galėtų būti dar didesnis prasimanymas? Mūsų nuomonė kitokia. Tad mėginsime suderinti įvykius taip, kad būtų bent panašu į tiesą, ir nesileisime į ilgus apmąstymus; lenkai savo ruožtu turėjo stengtis daryti įtaką Lietuvoje vykstančioms permainoms, o labiausiai Fulkonas — Gnezno arkivyskupas, informuotas dominikonų, turinčių savo misijas Rusioje ir tikriausiai Gardine, taigi esančių arti lietuvių valdų.

Bet mūsų nuomonės teisingumą geriausiai paaiškina palaimintojo Vito gyvenimo aprašymas.

Nėra žinoma nei palaimintojo Vito gimimo metai, nei vieta, nei jo kilmė, išskyrus tai, kad jis, anot Dlugošo, buvo tikras lenkas. Jis buvo dvasininkų luomo, ir, kaip matyti, jo dorybės toje šventoje veikloje atkreipė dievobaimingo monarcho Boleslovo Gėdingojo dėmesį, nes pasirinko Vitą savo nuodėmklausiu[1]. *Tarnyba rūmuose atvėrė kelią į aukštas bažnyčios pareigas: apie 1230 metus jis jau buvo Krokuvos katedros kapitulos narys, prelatas*[2].

---

[1] *Pruszcz. Forteca monarchow.— 1737.— S. 118. Duomenys iš dominikonų metraštininkų.*

[2] *Krokuvos kapitulos arkidiakono Humberto 1230 metų rugsėjo 29 dienos dovanojimo akte, kuriuo Panelės Marijos bažnyčiai ir vienuolynui dovanojamas Blonos kaimas, kaip liudininkas tarp kitų Krokuvos kapitulos narių nurodomas ir Vitus Praepositus (prepozitas Vitas). Turint omenyje metus ir kitas aplinkybes,— tai tas pats, apie kurį kalbama (Przezdziecki A. Podole, Wołyn i Ukraina.— T. II).*

Kai Lenkijoje buvo pradėtas kurti Dominikonų ordinas, palaimintasis Vitas, trokšdamas dvasiškai apaštalaudamas padėti tamsoje, tai yra stabmeldystėje, skendinčioms tautoms, prisidėjo prie šventojo Jackaus: apsivilko vienuolio abitą ir tapo jo mokiniu bei apaštališkojo žygio bičiuliu. Be jokios abejonės, iš Kijevo buvo siųstas į Lietuvos Rusią, kurios sostinė anuomet buvo Naugardukas. Tačiau Liubčioje[1]*, klestinčiame Panemunio prekybos mieste, priklausančiame garsiam Kijevo emigrantui bajorui Andriui Kijanui, kurį labai mėgo Lietuvos didysis kunigaikštis Mindaugas, buvo deramai sutiktas, globojamas ir skatinamas dirbti pagal savo pašaukimą. Tai turėjo įvykti dar prieš 1250 metus. Maždaug tuo laiku palaimintasis Vitas Liubčioje įsteigė Romos katalikų bažnyčią, o kartu ir dominikonų vienuolyną. Tai įrodymas, kad turėjo vilties sustiprinti Lietuvos Rusios dieceziją šioje Mindaugo valstybės dalyje. Palaimintasis Vitas šio valdovo dvare nebuvo svetimas asmuo, ir net iš metraščių žinome, kad dalyvavo Mindaugo karūnavimo iškilmėse*[2]*. Be jokios abejonės, prisidėjo ir prie tikrųjų lietuvių krikš-*

[1] *Liubčia, esanti Naugarduko srityje, kairiajame Nemuno krante, kur dar ir dabar stovi pilaitė, yra nepaprastai sena gyvenvietė. Neseniai miręs Lydos zemskinio teismo prezidentas ponas Stanislovas Adomavičius pasakojo man tokį atsitikimą. Kartą, nagrinėdamas kažkokią bylą, tarp kitų jam pateiktų dokumentų rado ir tokį istorinį dokumentą: Liubčią kartu su dvarais, buvusiais Naugarduko, Ašmenos ir Lydos pavietuose, dar XIII amžiuje Lietuvos didysis kunigaikštis Mindaugas dovanojo Kijevo bajorui Andriui Vasiljevičiui Kijanui, kuris, pabėgęs iš totorių niokojamos Kijevo Rusios, tarnavo didžiajam kunigaikščiui Mindaugui. Kaip mena tas dokumentas, rašytas apie 1250 metus, Andrius Kijanas, priėmęs Romos katalikų tikėjimą, įsteigė Liubčios dominikonus — Ašmenos pavietė dovanojo jiems Lugamavičių (Ługomowicze) dvarą. Vėliau pajamos iš dvaro gerokai sumažėjo, bet, valdant Gediminui, vėl padidėjo. Tačiau tuomet dominikonai savo buveinę iš Liubčios jau buvo perkėlę į Naugarduką. Liubčios žemė tuo laiku pateko į didžiojo kunigaikščio iždą, todėl dominikonams buvo skirti nauji dvarai. Tačiau dar iki pat Aleksandro viešpatavimo laikų Liubčioje jie turėjo savo filiją, o apylinkėje — kažkokią žemės valdą, vadintą Svidravičiais (Swindrowicze) ar kažkaip panašiai.*

[2] *Kromeris, Strijkovskis, Kojalavičius ir kt.*

to. Karalius, tapęs kataliku, negalėjo priešintis vyskupystės steigimui, taigi buvo užmegzti santykiai su Apašt̃ališkąja sostine: Gnezno arkivyskupas Fulkonas, kurio valdžioje buvo visa Rusia, 1253 metais Kozlovo[1] *dominikonų vienuolį Vitą pašventino Liubčios vyskupu. Kitais, 1254, metais palaimintasis Vitas, jau kaip Lietuvos vyskupas (Episcopus Lithuanorum)*[2]*, kartu su Rusios vyskupu (Episcopus Ruthenorum) Gerardu dalyvavo kanonizuojant Krokuvos vyskupą šventąjį Stanislovą. Iškilmės įvyko gegužės 8 dieną Krokuvoje. Negalime tiksliai pasakyti, kur turėjo katedrą tasai Gerardas. Vis dėlto, neradę jos pėdsakų Raudonojoje Rusioje, esame priversti daryti išvadą, kad ji buvo Kijeve ir buvo pastatyta tuoj pat po to,*

---

[1] *Kozlovas — miestelis Raudonojoje Rusioje, šiandienėje Galicijoje, Berežanų apygardoje. Pruščas, lenkiškai rašantis, palaimintąjį Vitą vadina Liubčios vyskupu (op. cit.). Bačka (p. 135), Dlugošas t. 1.— L. VII.— P. 733, 735), Kojalavičius (Miscellanea.— P. 1, rank. prie herbyno) rašė lotyniškai Lubiensis; tuo remdamasis, Fridrigovičius padarė jį Liubucko vyskupu ir davė pradžią naujai istorinei klaidai.*

[2] *Reikėtų įsiskaityti į anksčiau cituotas Dlugošo vietas. Tas istorikas argumentuotai kalba apie tai, kad Kozlove Gnezno vyskupas Fulkonas pašventino Vitą vyskupu: Vitam Polonum, fratrem ordinis Praedicatorum, pro Lithuanis in Episcopum nominatum [...]. Taigi jau iš pradžių Vitas buvo paskirtas Lietuvos krašto vyskupu, o paskirti negalėjo niekas kitas tik Mindaugas, jau krikščionis to krašto valdytojas. Tais pačiais metais Lietuvos vyskupu buvo įšventintas ir kryžiuočių vienuolis Kristijonas. Taigi galima manyti, kad popiežius, negalėdamas iš karto dviejų vyskupų skirti vienai katedrai, vieną nusiuntė į Lietuvos Rusią, o kitą — į tikrąją Lietuvą, į Lietuvos Naugarduką (Nauenpille, šiandien — Liškiava) arba Kernavę. Nors, anot Dlugošo (p. 735), Rusios (Ruthenus) vyskupu yra vadintas Gerardas, bet juk jis dėl tikėjimo skirtumų galėjo būti stačiatikių vyskupas ir turėti savo katedrą Rusioje, nepriklausančioje Lietuvai, tikriausiai Kijeve, jeigu jau jos negalime rasti Raudonojoje Rusioje. Taigi galime ištaisyti dvi istorines klaidas. Pirmiausia, jeigu Vitas buvo įšventintas vyskupu 1253 metais, tai, 1252 metų liepos mėnesį, karūnuojant Mindaugą, šių pareigų negalėjo eiti. Antra, kad jis buvo ne tikrosios Lietuvos, bet Lietuvos Rusios, tai yra Liubčios, vyskupas. Tačiau derėtų sutikti, jog buvo laikomas pirmuoju vyskupu Lietuvos kraštams, nes Kristijonas įšventintas Livonijos, Estijos ir Prūsijos vyskupo Alberto kiek vėliau. Dėl šių priežasčių jis iš tikrųjų galėjo pasirašinėti taip: Primus Episcopus in Rusia Lithuanica, trumpiau — Lithuania, dar trumpiau — Lithuanicus.*

kai nurimo mongolų antplūdžio pavojus. Tačiau palaimintasis Vitas negyveno nuolat Lietuvos valstybėje, nes 1262 metų liepos 29 dieną jį matome Poznanėje, kur (taip pat kaip Episcopus Lithuanicus) konsekravo tenykštės katedros chorą[1]*. Vėliau, apie 1264 metus, jau po Mindaugo mirties, kai kryžiuočių kunigai, baimindamiesi dėl savo saugumo (jeigu Lietuvoje pasikeistų religinė politika), paliko naujus iškeptus krikščionis, palaimintasis Vitas išvyko į Lietuvos kraštus, tikriausiai į savąją Liubčios bažnyčią. Tačiau ten situacija jau buvo pasikeitusi ne jo naudai. Tikriausiai buvo miręs jo protektorius, vietos valdovas. Visi buvo linkę grįžti į stabmeldystę. Vyskupas tam uoliai priešinosi, bet buvo paniekintas, įžeistas ir išvarytas iš krašto. Tai jį privertė grįžti į gimtus kraštus; Krokuvoje, tėvų dominikonų vienuolyne, 1269 metais, būdamas visiškai senas, baigė savo dievobaimingą gyvenimą. Palaidotas viename kape su šv. Jackumi. Garsėjo stebuklinga galia suteikti įvairias dieviškas malones daugeliui ligonių*[2]*, kankinamų visokių kūno negalių. Jis paliko liūdnos krikščionių padėties Lietuvos valstybėje prieš Mindaugo krikštą aprašymą, kuris buvo atpasakotas laiške popiežiui Inocentui IV. Nuorašas buvo saugomas Krokuvoje, dominikonų bibliotekoje*[3]*. Jeigu tas rankraštis dingo, tai mes netekome svarbaus mūsų istorijos paminklo.**

---

[1] *Łukaszewicz J. Obraz historyczno-statystyczny miasta Poznania.— T. 1.*

[2] *Ruszel. Tryumf, na dzień S. Jacka kazaniem ogłoszony, in 4 to.— Wilno, 1641.— S. 18, 24.*

[3] *Ponas Mykolas Višnevskis, informuodamas mus apie tą rankraštį, tiksliai nenurodo, kur jis saugomas, mini tik jo pavadinimą: De christianorum in Lithonia, conditione deplorabili, ad sandisssimum et beatissimum patrem dominum Innocentium papam quartum, fr. Viti de Ordine Praedicatorum episcopi Litonien. epistola (Hist. Literatury Polskiej.— T. II.— S. 158, 159). Taigi tas laiškas buvo rašytas prieš Mindaugo mirtį, be jokios abejonės, jau po įšventinimo apeigų Kozlove, nes popiežius Inocentas IV mirė 1254 metų gruodžio 7 dieną, tai yra nukeliavo į amžinybę aštuoneriais metais ir devyniais mėnesiais anksčiau už Lietuvos karalių.*

* * *

V priedas

Mindaugo dovanojimai kryžiuočiams

Kryžiuočiams labai svarbūs turėjo būti Lietuvos karaliaus dovanojimai, kaip pažymi ponas Kocebiu; Slaptajame Karaliaučiaus archyve rūpestingai saugomi ne tiktai originalai, bet ir senų laikų kopijos. Visus tuos dovanojimus galima rasti išspausdintus: *Cod. Diplom. Pomer. Dregeri,* taip pat *Acta borussica.* Pirmiausia čia pateikiame 1252 metų aktus, esančius minėtame archyve, pažymėtus Nr. 966; tai pono Kocebiu publikacija, pataisyta Foigto. Prie pergamento yra raudonos šilkinės virvelės, prie kurios buvo pritvirtintas antspaudas, liekana.

I. Myndowe Dei gratia rex Lettowie universis Xti fidelibus presentas litteras inspecturis Salutem in nomine Jesu Christi. Quoniam inspirationis diuine gratia faciente per consilium dilectorum nobis in Christo Magistri et fratrum domus teuthonice in Lyuonia de tenebris gentium in ecclesie Jesu Xti lumen uocati sumus ac renati per unde gratiam baptismatis. Ac sanctissimus pater ac dominus noster Innocentius papa quartus personam regnum et omnia bona nostra iurisdiccioni ac protectioni apostolice sedis subiiciens, auctoritate sua nos fecit coronari in regem totius Lettowie ac terrarum omnium quas diuine uirtutis auxilio iam eripuimus de infidelium manibus vel eripere poterimus in futurum ut fine laudabili valeat consumari quod in nobis inchoatum est, fideique rebelles (et) turbatores regni nostri manu potenti reprimere valeamus, necessarium nobis uidimus magistri et fratrum auxilium predictorum quod et ipsi nobis ferendum ut in eorum litteris super hoc confectis plenius continetur sub iure iurando firmiter promiserunt. Quanuis autem milicia

eorundem fratrum ordinis instituta noscetur contra fidei et ecclesie turbatores et ipsi nobis plus quam ceteris Xtianis auxilium suum ferre essent parati ad resistendum inimicis fidei absque obligationis uinculo speciali vitam eternam sufficiens sibi stipendium reputantes [transumpte reputarent] tamen ut suam obligationem nobis in hac nouitate maxime nessariam efficatius in auxilio nobis ferendo ualeant obseruare terras inferius nominatas [transumpte — nominandas] domui eorum de consensu heredum nostrorum contulimus libere ac quiete perpetuo possidendas nichil nobis iuris siue iurisdictionis uel dominii in eisdem reseruantes [vieta nuo žodžio nichil iki reseruantes, 1352 metų transumpte praleista] ea condicione interposita ut ipsi fratres per se ac suos in propriis expensis maceriali gladio [transumpte—maceriali, bet originale šio žodžio nėra, nes rankraštis toje vietoje apgadintas; Acta boruss.— T. III.— P. 739: materiali] auxilio et consilio nobis ac regni nostri legitimis heredibus [transumpte — Successoribus] assistant perpetuo contra [transumpte šioje vietoje papildyta: nostros ac] fidei inimicos regni nostri terminos intestantes. [transumpte trūksta keturių paskutinių žodžių]. Nomina autem terrarum haec sunt (Rassejene medietatem. Lowkoue medietatem. Betegalle medietatem. Ergalle medietatem). [Tų žodžių į tekstą įterptų, originale nėra, tik transumpte, tas pat ir kitų, į tekstą įterptų žodžių, kurių trūksta originale]. Denowe tota (Deynowe medietatem) quam etiam quidam Jetwesen uocant (Pamemene medietatem. Kulene totum. Carsowe totum. Crase totum. Niterowe totum. Weyzze totum. Wanghe totum. In huius itaque rei testimonium presentem paginam sigilli nostri munimine fecimus roborari. Datum anno dominice incarnacionis Millo ducentesimo quinquagesimo septimo) exceptis quibusdam terrulis scilicet Sentane Dernen et Cresmen [Arndt.— Th. II.— S. 57: Crosinen] et villa que Gubiniten [Arndt.— 1. c.: Grubunthin; Cod. Dipl. Pomer. Nr. 312: Gribunchin] dicitur cum tribus villis in Welzowe quas nostro dominio reseruamus. Insuper dedimus fratribus praelibatis totam

terram Schalowen, Sejmeten totam illis duntaxat bonis in ipsa Sejmeta exceptis que venerabili patri ac domino Lettowie Episcopo contulimus prout in litteris desuper confectis plenius continetur. Hanc etiam ipsis gratiam facimus specialem cum heredum nostrorum consensu et voluntate liberaliter et libenter ut quicunque in regno uel dominio nostro fratribus ipsis de bonis suis tum mobilibus quam immobilibus in toto uel in parte aliquid dederit uel in testamento legauerit siue a nobis teneantur in feudo, seu dantium uel legantium sint propria tanquam alia bona sua que ipsis contulimus libere posidere ualeant perpetuo et habere. In huius itaque donacionis ordinationisque perhennem memoriam presens priuilegium inde confectum sigilli nostri munimine fecimus roborari. Datum Anno Domini MCC Liĵe. vij. Idus Augusti.

(Mindaugas, iš Dievo malonės Lietuvos karalius, visiems Kristų tikintiems, dabartinį laišką skaitysiantiems, sveikinimą Jėzaus Kristaus vardu [siunčia], kadangi dieviškojo įkvėpimo teikiama malone ir patarimu mūsų Kristaus mylimų magistro ir Livonijos teutonų ordino brolių esame pašaukti iš tautų tamsybės į Jėzaus Kristaus bažnyčios šviesą ir išaukštinti per krikšto vandens malonę. Be to, Švenčiausiasis Tėvas ir mūsų viešpats popiežius Inocentas IV, karališkąją personą ir visus mūsų turtus Apaštališkojo sosto jurisdikcijai ir protekcijai priskirdamas, savo autoritetu padarė [taip], kad mes būtume karūnuoti karaliumi visos Lietuvos ir visų žemių, kurias su dievišku narsumu jau esame išplėšę iš netikinčiųjų rankų arba pajėgsime išplėšti ateityje, kad jis sveikintų su pagyrimo verta pabaiga, kai bus padaryta tai, ką pradėjome; kad maištaujančius prieš tikėjimą ir mūsų karalystės kiršintojus galinga ranka prispausti galėtume, tikimės globos magistro bei minėtų brolių, kurie pagalbą mums teikti,— kaip laiškuose, dėl to rašytuose, plačiau išdėstyta,— prisiekdami tvirtai pasižadėjo. Be to, ir tų pačių ordino brolių surinkta kariuomenė bus paskirta prieš tikėjimo ir Bažnyčios kurstytojus, o ir patys labiau negu

kiti krikščionys mums pagalbą yra pasiryžę siųsti, nes pasižadėjome tikėjimo priešus sulaikyti amžinu ryšiu amžiną gyvenimą sau rengdami — atlygį jie apskaičiavo; betgi, kad šį naują pasižadėjimą, mums labiausiai reikalingą, jie kuo sėkmingiau pajėgtų vykdyti mums pagelbėdami, paskyrėme jų ordinui žemes, toliau išvardytas, prižiūrėti, mūsų įpėdinių sutikimu, laisvai, taikiai ir amžinai paveldimas, patys neturėdami ten daugiau jokių teisių ar jurisdikcijos, ar dominijos; įterpdami sąlygą, kad tie broliai, savo ir saviškių asmeniškomis lėšomis, kardu bei kalaviju, pagalba bei patarimu [remdami] mus, mūsų karalystės teisėtus įpėdinius, nuolat būtų su mumis prieš tikėjimo priešus, puolančius mūsų karalystės sienas. [Keturių paskutinių žodžių transumpte trūksta.] Pavadinimai žemių yra šie: (pusė Raseinių, pusė Laukuvos, pusė Betygalos, pusė Ariogalos), Dainava visa (pusė Dainavos), kurią dar kai kurie vadina *Jetwesen,* Jotvingiais. *Pavadinimas Jetwesen daugelį privertė manyti, kad Mindaugas kryžiuočiams dovanojo jotvingių žemę, tai yra Palenkę. Bet jis negalėjo to padaryti, nes toji žemė jam nepriklausė. Kalbama apie Jotvingių, arba Jatviežių valsčių (Jetweska wlość) Lydos apskrityje, tai yra senojoje Dainavos kunigaikštystėje, kuris lig šiol tą pavadinimą išlaikė. Nes netgi visa kunigaikštystė, užimanti visą pusę to krašto, kuriame yra Jatveskas, tarp Ščiučino ir Kamionkos, nuo tos vietovės (kurios anuomet puikios turėta būti) galėjo būti vadinama Jotvingių arba Jatviežių žeme*.* Pusė Panemunės, visi Kulėnai, visa Karšuva, visi Kražiai, visa Nadruva, visi Veisiejai, visi Vangiai. Tad šitą reikalą paliudijame mūsų antspaudu, kad dabartinis raštas būtų patikimas. Duota Viešpaties atgimimo tūkstantis du šimtai keturiasdešimt septintais metais, išskyrus kai kurias nedideles žemes, t. y. *Sentane, Dernen* ir *Cresmen* [*Arndt.*— Th. II.— S. 57: *Crosinen*], ir kaimą, kuris vadinamas *Gubiniten* [*Arndt: Grubunthin,* Gruobinė; Cod. Dipl. Pomer.— Nr. 312: *Gribunchin*], su trimis kaimais Velžiuje, kurie lieka mūsų valdžioje. Be to,

prieš tai esame davę broliams visą Skalvos žemę, visą Žemaitiją (*Sejmeten*), išskyrus valdas pačioje *Sejmėta*, kurias garbingajam tėvui ir valdovui Lietuvos vyskupui paskyrėme, kaip anksčiau pateiktuose laiškuose plačiau rašoma. Taip pat šią ypatingą malonę darome jiems, [turėdami] mūsų įpėdinių sutikimą ir palankumą, laisvai ir maloniai, kad kiekvienas mūsų karalystėje arba valdose tiems patiems broliams iš savo tiek judamojo, tiek nejudamojo turto visą ar dalį kaip nors duotų arba testamentu užrašytų, arba, jei iš mūsų pagal sutartį turėtų, ar išduodančių ar užrašančių būtų nuosavybė, kaip ir kiti turtai, kuriuos jiems skyrėme, kad galėtų laisvai ir amžinai valdyti bei turėti. Taigi šio dovanojimo ir paskyrimo amžinam atminimui tą privilegiją po to, kai buvo baigta, mūsų antspaudu sutvirtinome. Duota Viešpaties metais 1252-aisiais, 7 dieną, prieš rugpjūčio idas).

Minėtas transumptas (1352) yra toks:

In nomine Domini amen. Anno natiuitatis eiusdem Millesimo trecentesimo quinquasesimo secundo indictione quinta Sanctissimi in Christo patris ac Dni Domini nostri Clementis divina providentia papae sexto anno decimo mensis Martii die septimo hora tercia vel quasi. In praesentia mei Notarii et testium subscriptorum ad hoc specialiter vocatorum et rogatorum. Religiosus vir in cristo deuotus frater Goswinus de Herike Magister fratrum domus Teutonicorum Jerusalemit. Per Liuoniam in domo habitacionis siue in castro Rige quasdam patentes litteras exhibuit et in instrumentum publicum redigi petiit quarum una olim Myndowe Nobilis Regius Lettowie cum vero suo Sigillo integro et illeso in filis Sericeis Rubeis permixtes appendenti non abolita non rasa non cancellata nec in aliqua cui parte viciata seu suspecta cuius tenor sequitur in hec verba.

(Viešpaties vardu amen. To paties [Viešpaties] gimimo metais trys šimtai penkiasdešimt antraisiais, penktajame indikte, švenčiausiojo Kristuje tėvo ir viešpaties mūsų valdovo Klemenso popiežiaus šeštojo dieviškuoju

rūpesčiu, metais dešimtais kovo mėnesio septintą dieną, trečią arba beveik trečią valandą. Dalyvaujant mano raštininkui ir žemiau pasirašiusiems liudytojams, kaip tik tam sušauktiems ir paragintiems. Dievobaimingas vyras Kristuje, atsidavęs brolis Gosvinas iš Herikės, brolių iš Jeruzalės [ligoninės] Teutonų ordino magistras. Per Livoniją namuose arba Rygos pilyje turimų keletą laiškų atvežė ir paprašė, kad būtų parašytas oficialus dokumentas; vienas iš jų kitados buvęs Mindaugo, kilmingo Lietuvos karaliaus, su tikru jo antspaudu, visu, pritvirtintu prie raudono šilko virvelės sumišai; [laiškas] nesunaikintas, neištrintas, nesubraukytas, niekur nesugadintas, nekeliantis įtarimo; jo turinys yra toks).

Toliau pateikiamas anksčiau išrašytas aktas su pakeitimais, pažymėtais skliaustuose. Prasidėjęs nuo *Myndowe Dei gratia* (Mindaugo iš Dievo malonės), o baigiasi *Millo ducent. quinquages. septimo* (tūkstantis du šimtai penkiasdešimt septintais). Toliau Inocento IV patvirtinimas (Cod. Dipl. Pomer.— Nr. 252.— 1253)[1]. Tad visa tai įrodo akto data buvus 1252, o ne 1257 metus, kaip matyti iš sugadinto ir papildymų prikaišioto transumpto, kadangi popiežius Inocentas IV mirė 1254 metais[2].

Paimta iš Kocebiu (Preuss. ält. Gesch.— B. II.— S. 291—294).

II. Mindowe dei gratia Rex Lettowie etc. Quoniam inspirationis diuine gratia faciente per consilium etc. fratrum etc. in Liuonia de tenebris gentium in ecclesie Jesu Christi lumen sumus vocati ac renati etc. necessarium nobis vidimus etc. terras inferius nominandas domui eorum de consensu heredum nostrorum contulimus etc. ea conditione interposita vt ipsi fratres peer se ac svos in expensis propriis maceriali gladio auxilio et consilio

[1] *D. D. Assisi XII. Kalen. Sept. an. XI,* tai yra 1253 metų rugpjūčio 21 dieną (Duota Asyžiuje 12 dieną prieš rugsėjo kalendas XI pontifikato metais).

[2] Tačiau Hėnigas pastabose prie Luko Davido kronikos (t. VII.— P. 139) to akto data laikė 1259 metus ir, vėliausių liudytojų nuomone, apsiriko.

nobis ac regni nostri legitimis successoribus assistant perpetuo contra nostros et fidei inimicos. Econtra nos et successores nostros eodem modo et per omnia fratribus eisdem obligamus. Nomino autem terrarum sunt hec Rasseyene medietatem. Lukowe medietatem, Betegalle medietatem, Eregalle medietatem, Dejnowe medietatem, Kulene totum, Karsowe totum, Crase totum, Nederowe totum, Vejze totum, aliud Wejse totum, Wange totum, In huius rei testimonium presentes litteras sigillo nostro fecimus roborari. Presentes fuerunt cum hec fierent dominus Culmensis Episcopus, Magister Andreas fratrum predictorum et fratres sui Andres, Johannes pincerna, Sitterus dapifer, et theodoricus de Hassendorp, de fratribus predicatoribus frater Sinderamus. De fratribus minoribus frater Adolfus et sui socii et alii quamplures. Datum in Lettowia (2) in curia nostra, anno domini M. CC. liij. mense Julio.

(Mindaugas, iš Dievo malonės Lietuvos karalius ir t. t. Kadangi dieviškojo įkvėpimo malone, patarimu ir t. t. brolių ir t. t. Livonijoje iš tautų tamsybės į Jėzaus Kristaus bažnyčios šviesą esame pašaukti bei išaukštinti ir t. t. globą jaučiame ir t. t. žemes, žemiau išvardytas, jų ordinui mūsų įpėdinių sutikimu paskyrėme ir t. t. pridėję tokią sąlygą, kad patys broliai, savo ir saviškių asmeniškomis lėšomis, kardu, kalaviju, pagalba bei patarimu mus ir mūsų karalystės teisėtus palikuonis remdami, nuolat būtų su mumis prieš mūsų ir tikėjimo priešus. Taip pat mums ir mūsų palikuonims ir per visa tai tiems patiems broliams pasižadame. O žemių pavadinimai yra tokie: pusė Raseinių, pusė Laukuvos, pusė Betygalos, pusė Ariogalos, pusė Dainavos, visa Kulenė, visa Karšuva, visi Kražiai, visa Nadruva, visi Veižiai, kitaip, visi Veisiai, visi Vangiai. Kad šį reikalą paliudytume, šį raštą savo antspaudu sutvirtinome. Kai šitai vyko, dalyvavo valdovas Kulmo vyskupas, minėtų anksčiau brolių magistras Andrius ir jo broliai Andrius, Jonas vyninin kas, Siteras ginklanešys bei Teodorikas iš Haseldorpo; iš brolių dominikonų — brolis Sinderamas, iš Mažes-

niųjų brolių — brolis Adolfas ir jo bendrai bei daugelis kitų. Duota Lietuvoje[1], mūsų dvare, Viešpaties metais 1253-aisiais liepos mėnesį).

Kadangi pirmame akte, kaip matyti iš originalo bei transumpto, išvardytos ne visos žemės, kurios teko kryžiuočiams, todėl po metų turėjo būti vėl išdėstyta, tad pasirodė tas kitas aktas, aiškiai žemes, transumpte pažymėtas, išvardijantis, be *Pamemene;* užtat tame antrajame dovanojime vėl praleistas *Schalowen* ir *Sejmeten.* Tačiau išlikusi liudininkų formulė. Šioji dovana panaikina ankstesnę ir yra už ją autentiškesnė.

III. Mindowe dei gratia primus Rex Lettowie etc. Magistro et fratribus in Liuonia Terram que Selen dicitur videlicet Meddene Pelone Maleysine Thovrase cum suis attinentiis duximus assignandam perpetuo libere possidendam in cuius itaque facti perhennem memoriam presentem paginam sigilli nostri munimine fecimus roborari. Datum anno domini MCC. Lquinto. Mense oct.

(Mindaugas, iš Dievo malonės Lietuvos karalius ir t. t. Magistrui ir broliams Livonijoje žemę, kuri vadinama *Selen,* būtent: *Meddene, Pelone, Maleysine, Thovrase* su jų priklausiniais, perleidome, skyrėme amžiais laisvai valdyti, o šio įvykio amžinam atminimui padarėme, kad tas raštas mūsų antspaudu būtų sutvirtintas. Duota Viešpaties metais 1255 aštuntą mėnesį (rugpjūtį).

Originalas, rašytas pergamente, yra Karaliaučiaus slaptajame archyve su prikabintu antspaudu geltoname vaške.

Sėlių (*Selen*) žemė buvo Žemgaloje; dabartinis Sėlpilis (Selburgas) primena pagrindinę jos gyvenvietę. Dėl šios dovanos Mindaugas rašė popiežiui, prašydamas ją patvirtinti (*Luc. David.*— B. VII.— S. 140). Transumptas, išleistas Jono — Revelio vyskupo, dalyvaujant abatui iš Paduvos Jonui, kapitulai bei trims imperatoriškiesiems

[1] Yra pastebėta, kad ne *in Littowia* (Lietuvoje), bet *in Tittowia* (Tytuvėnuose; reikia skaityti *Tittowia* — tai Tytuvėnai dabartinėje Žemaitijoje). Informacija suteikta originalo žinovo.

raštininkams, Livonijos didžiojo magistro Menemaro Briügeniečio pageidavimu, Revelyje 1392 metų kovo 16 dieną. Jis yra Karaliaučiaus slaptajame archyve, 7-ame foliante.

Be to, tame pačiame transumpte yra dar du aktai.

IV. Mindowe dei gratia Rex Littowie, Vniuersitatem vestram scire volumus ad quos presens scriptum peruenerit quod nos de maturo consilio et consensu heredum nostrorum scilicet Replen et Gherstutten (1) assignamus et donamus totam terram Selen et Seloniam dilectis Magistro et fratribus domus theutonicorum per Lyuoniam cum omnibus distinctionibus terminorum let pertinenciis sicut inferius patet primo incipiendo distinctiones inter christianos et Selones ex opposita Burchwalle Nowenene descendendo Dunan ad medium torrentem versus Romelem vicinum insule Dolen Distincciones vero alterius laterio inter Selones et Littewinos apredicto Burchwalle Nowenene transeundo directe super viam Kopwech eandem viam sequendo usque ad ripam Lodenbeke, Ripam Lodenbeke descendendo usque peruenitur ubi alio nomine vocatur de Dr Dussothe Predictam Dussethe ultra sequendo in ripam que inde affluit que dicitur Swenteuppe, Swenteuppam descendendo in ripam Lettowie predictam Ripam ascendendo et persequendo in ripam Wassenke ultra in ripam Wesinthe ultra ripam Lenene, Predictam ripam Lenene ultra descendendo in flumen quod vocatur Semigaller A Predictum flumen Semigaller A ultra descendendo in Rabatesmunde ceterum alia Burchwalle in predictis distinccionibus et terminis situata cum omnibus pertinenciis sicut Mendenen Culuen Mallaysen Thowraggen Vtten Vspal ac aliorum bonorum in predictis distinccionibus iacencium presentibus et futuris temporibus utantur pacifice et quiete inperpetuum nullo omnino hominum contradicente In huius itaque assingnationis et donacionis perennem memoriam presens priuilegium inde confectum sigilli nostri munimine fecimus roborari Datum anno domini millesimo ducentesimo sexagesimo primo vii Idus Augusti.

(Mindaugas, iš Dievo malonės Lietuvos karalius, nörime, kad jūsų bendruomenė, kuriai šis raštas teks, sužinotų, kad mes, skubiai pasitarę ir gavę sutikimą mūsų įpėdinių, t. y. Rupeikio ir Girstučio[1], duodame ir dovanojame visą Sėlių žemę bei Selonę mylimiems magistrui ir broliams iš Livonijos teutonų ordino su visomis apibrėžtomis sienomis ir priklausiniais, kaip žemiau yra paaiškinta: ribos pradžia tarp krikščionių ir sėlių nuo priešais stovinčios *Burchwalle Nowenene* pilies žemyn einant *Dunan,* Dauguva, iki vidurio sraunios *Romelem* vagos arti *Dolen* salos. Toliau ribos tarp sėlių ir lietuvių eina antruoju krantu, aplenkia anksčiau minėtą *Nowenene Burchwalle* [pilį], tiesiai *Kopwech* keliu; tuo pačiu keliu eina iki pat *Lodenbeke* upės. *Lodenbeke* upe leidžiasi iki tos vietos, kur pasiekia kitu vardu vadinamą *Dussothe.* Minėta *Dussothe* eina toliau, kol atsiremia į upę, kuri iš ten išteka ir yra vadinama *Swenteuppe, Swenteuppam,* Šventupe. Šventupe nusileidžia iki *Lettowie,* Lietavos upės. Minėtą upę pasiekia ir eina *Wassenke* upe, toliau *Wesinthe,* Viešintos upe, dar toliau *Lenene,* Lėvens upe. Minėta *Lenene* upe toliau žemyn nusileidžia iki upės, kuri vadinama *Semigaller.* O toliau minėta *Semigaller* upė priartėja prie *Rabatesmunde,* arba kitaip *Burchwalle* [pilies], ant minėtos ribos, sienos, pastatytos, su visais priklausiniais:*Mendenen, Culyen, Mallaysen, Thowraggen, Utten, Uspal* ir kitomis valdomis, minėtose ribose esančiomis tam, kad šiais ir ateities laikais jie naudotųsi taikingai, ramiai, amžinai, neprieštaraudami nė vienam iš žmonių. Tad šio skyrimo ir dovanojimo amžinam atminimui padarėme [taip], kad ši privilegija, kai bus sudaryta, mūsų antspaudu būtų sutvirtinta. Duota Viešpaties metais tūkstantis du šimtai šešiasdešimt pirmais, 7 dieną prieš rugpjūčio idas).

[1] Tai yra dvejetas jaunesnių Mindaugo sūnų, Strijkovskio minimų Repikos ir Ruklio vardais; vyresniojo Vaišelgos neįvardina, kadangi jau buvo vienuolis ir tokiu būdu išsižadėjo paveldėjimo po tėvo.

O čia apibrėžiamos kryžiuočiams dovanoto Žemgalos Sėlių pavieto ribos.

V. Mindowe dei gratia Rex Littowie Vniuersis presentes litteras inspecturis Salutem in nomine Jesu Christi Notum esse volumus omnibus christifidelibus tam presentis vite quam posteris quod nos dei inspiracione et consilio ac auxilio fratrum domus theutonice in Lyuonia constitute in uniuersa terra Lettowie in regem sumus coronati Hinc est quod nos totam terram Semejten fratribus predictis assingnamus cum omni iure possidendo exceptis terris quas Episcopo Lettowie contulimus sicut litteris super hoc confectis plenius continetur In huius itaque rei testimonium presentem paginam sigilli nostri munimine fecimus roborari Datum anno dominice incarnacionis M. CCL. vii.

(Mindaugas, iš Dievo malonės Lietuvos karalius, visiems dabartinį laišką skaitysiantiems sveikinimą Jėzaus Kristaus vardu [siunčia]. Norime visiems Kristų tikintiems, tiek dabar gyvenantiems, tiek vėliau [gyvensiantiems], pranešti, kad mes Dievo įkvėpimu ir Livonijos teutonų ordino brolių patarimu bei su pagalba esame karūnuoti karaliumi visoje Lietuvos žemėje. Tai reiškia, kad mes visą *Semejten,* Žemaitijos žemę, minėtiems broliams paskyrėme su visokeriopa valdymo teise, išskyrus žemes, kurias Lietuvos vyskupui buvome paskyrę, apie ką anksčiau parengtuose laiškuose plačiau paaiškinta. Šiam reikalui paliudyti padarėme [taip], kad šis raštas mūsų antspaudu būtų patvirtintas. Duota Viešpaties atgimimo 1257 metais).

Šis aktas garantuoja, kad visa Žemaitija skiriama arba dovanojama Kryžiuočių ordinui, apskritai visam, o ne Livonijos riteriams išimtinai, kaip būdavo ankstesniuose. Iš to aišku, kad tai yra koks nors užsakytas tam tikru atžvilgiu įrašas Mindaugo vardu. Kai kas mano, jog tas laiškas yra išgalvotas kryžiuočių vienuolių, bet ne visas, kadangi priekaištavimas, kad Revelio vyskupo Jono transumptuose nenurodyta, nieko nerodo, kaip sako Hėnigas. Iš tikrųjų galėjo būti to laiško paskiras transumptas, kuris

pražuvo, galėjo ir nebūti. Pagaliau tai neprieštarauja originalo egzistavimui. Kitas priekaištas, esą kadangi donacijoje, mūsų pažymėtoje Nr. I, sykį jau buvo dovanota Žemaitija, tai antrąsyk neturėtų būti tai daroma. Į visa tai galima atsakyti, kad ten rašoma *Sejmeta,* o dovanojama atskirais valsčiais, todėl ir dėl pavadinimų panašumo manytina, jog čia kalbama apie taip vadinamą valsčių, taigi apie valsčių, dabar vadinamą Žeimiais (*Zejmy*), kaip mes donacijos Nr. I komentare rašėme (§ 885). Todėl teks plačiau išdėstyti mūsų mintis. Turėjo būti Žeimeliai (*Zejmele*), tai yra mažieji Žeimiai, kaip sakoma lietuviškai ir kaip matyti donacijoje Nr. I: *Seyme totam illis duntaxat bonis in ipsa Seymeta, exceptis que venerabili patri ac domino Lettowie Episcopo contulimus [...]* (Žeimių visą [žemę] aniems, išskyrus tas valdas pačiuose Žeimeliuose (*Seymeta*), kurias garbingajam tėvui ir viešpačiui Lietuvos vyskupui paskyrėme [...]), tai primena, kad Žeimelių valdose buvo skirtų Lietuvos vyskupui, kurios atskiriamos ir neliečiamos. Taigi ne apie kraštą, ne apie provinciją, bet aiškiai apie valdas, valsčius, žemes, valdoms priklausančias, kalbama. Tad kryžiuočiai negrabiai tai priskyrė prie visos Žemaitijos, nes juk Žeimių valsčius, upė Žeimelė (*Zejmila*), žinoma Strijkovskiui (p. 345), ir šiandien Kauno apskrityje tą patį pavadinimą primenantys, neveda mūsų Žemaitijos link. O dar negrabiau padarė kryžiuočiai, savo popieriuose pataisę raidę *l* į *t,* paprasčiausiai brūkštelėję, mat norėjo, kad būtų panašu į Žemaitiją. Be to, dar paprastas reikalo paaiškinimas ir pastaba, kad visi Mindaugo dovanojimai nepadaro kryžiuočių savarankiškais šeimininkais jokio pavieto ar provincijos, tik pavienių valdų, paskirose vietose esančių. Taip pat Mindaugas nepuolė į tokius kraštutinumus kaip Vytautas ir nebuvo priverstas užleisti Žemaitijos. Iš tiesų Sėlių (*Selen*) žemę 1255 metais dovanojo eksmagistrui Andriui, Livonijos kryžiuočiui; ją aiškiai atribojo nuo Lietuvos. Tačiau, tiesą sakant, toji žemė nebuvo lietuvių provincija, nes priklausė Žemgalai ir tur-

būt atiteko Rimgaudui kaip užkariauta. Taip faktas aiškinamas apskritai suprantamai, neieškant jokios naudos, tik siekiant tiesos. Keista, kad lenkų teisininkai to nepastebėjo per Konstancos suvažiavimo procesą. Paprasčiausiai jie klydo, nes neišmanė Lietuvos geografijos. Kadangi pasakyme *Seymeta* jie iš tikrųjų matė *terra Samaytarum* (žemaičių žemė), todėl turėjo griebtis kitokių teisinių vingrybių, menkinančių tos provincijos dovanojimo svarbą. Iš žymaus Karaliaučiaus literato šv[iesaus] a[tminimo] Hėnigo tyrimų turime paliudijimą (*Luc. David.*— B. VII.— S. 142—143), jog, kai Konstancos suvažiavime kryžiuočiai sudėjo I ir V Mindaugo dovanojimus, įrodančius, kad jiems buvo dovanota visa Žemaitija (*Totum Seymetem*), Vytauto advokatas Jonas Milis negalėjo gintis kitaip, kaip tik sakydamas: *per premissa tolletur, quidam pretensa donatio dictis prutenis facta de terra predicta (Samaytarum) per Mindowem regem Littowiae de anno MCCLVII, quia Litwani (žemaičiai?) nunquam fuerunt sub rege predicto* (Kas pasakyta, reikia atmesti, nes žadama dovanoti minėtiems prūsams anksčiau minėta žemė (žemaičių) esą buvusi dovanota Mindaugo, Lietuvos karaliaus, 1257 metais, kadangi lietuviai [žemaičiai?] niekados nebuvo to karaliaus valdžioje). Ką tai reiškia? Stulbinamas dalykas nesusipažinusiam su Lietuvos reikalais. Tačiau iš to, kaip mes juos suvokiame, lengvai pastebėsime teisinę gudrybę. Advokatas buvo priverstas įrodinėti, kad tuo laikotarpiu lietuviai, arba, veikiau, žemaičiai, buvo laisva tauta, nepripažįstanti karaliaus, kurio jie nerinko ir nepatvirtino ta prerogatyva; tačiau Mindaugui ją davė kryžiuočiai, be jokio tautos sambūrio sankcijos, nes kas gi kitas galėjo sukurti tą sankciją? Tiesa, kad Mindaugas buvo Rimgaudo įpėdinis paveldėtojas didžiojoje Lietuvos kunigaikštystėje, kad jis tvarkėsi Rusioje, visiškai užkariautoje, bet į Žemaitiją turėjo visai kitokias teises. Tas kraštas nuo amžių buvo suskaidytas į suverenių didikų valdas arba mažų karaliukų žemes, o šie sudarė tautos federaciją Krėvos suvažiavimuose, kuriems vado-

vavo vyriausiasis kunigas Krivių Krivaitis. Taip pat nebuvo ir nė negalėjo būti teisėtai Lietuvos karaliumi vadinamas be tos federacijos pritarimo. Tuo labiau kryžiuočiai turėjo gauti dovanojimo patvirtinimą per tautos susirinkimą. Tokia buvo advokato Jono Milio mintis. Jeigu jis būtų žinojęs, kad Lietuvoje yra žemė, vadinama Žeimiais arba Žeimeliais, tikriausiai lengvai būtų pastebėjęs kryžiuočių apgavystes ir peiktiną pataisą, *Sejmelem* į *Sejmetem* keičiančią. Galbūt XV amžiaus kryžiuočiai nežinojo, apie ką kalbama anksčiau cituotuose dovanojimuose, ir pageidavo taip skaityti, kaip jiems parankiau atrodė[1].

Aktai nuo Nr. II iki Nr. V perrašyti iš Luko Davido kronikos (t. VII.— P. 137—143) pagal Hėnigo išleistus originalus.

VI. Mindowe dei gratia Rex Littowie uniuersis christi fidelibus pressentas litteras inspecturis salutem in domino nostro Jesu Christo. Quamuis inspiracionis diuine gratia facientes per consilium dilectorum nobis in Christo Magistri et fratrum domus Theutonice in Lyuonia de tenebris gentium in ecclesia Jesu Christi lumen vocati sumus ac renati per unde gratiam baptismatis et sanctissimus pater et dominus noster Innocentius Papa IV ad instanciam et operam efficacem predictorum Magistri et fratrum personam regnum nostrum et omnia bona nostra iurisdiccioni sedis apostolice subiiciens auctoritate sua nos fecerit coronari in regem totius Lettowie ac terras omnium quas divine uirtutis auxilio iam deripimus de infidelium manibus vel eripere poterimus in futuram tamen ante nostram conuersionem et post eam nos quoniam totum regnum nostrum Lettowie per aliquos christiane

[1] *Kad būtų galima šį dalyką tinkamai paaiškinti, pasakysime, kad XIII amžiuje Žemaitijoje, Kuršo pasienyje, buvo valsčius, vadintas tiesiog Sameten, apie ką byloja Kuršo vyskupo Henriko 1259 metų rugsėjo 20 dieną kryžiuočiams išduotas skolos dokumentas, paremtas vyskupystės valsčiais. Dokumento originalas saugomas Kurše, valstybiniame archyve. Išspausdino Hėnigas (Sammlung der wichtigsten Chroniken.— S. 187), kur klaidingai perskaityta Jamaten*.* Apskritai apie tai, kas susiję su vietomis ir jų padėtim, žiūrėkite šio veikalo VII tomo IX priedą.

fidei inimicos et aliquorum apostasiam sic turbati fuerimus et concussi quod nisi dictorum magistri ac fratrum magnum consilium et auxilium nobis affuisset totum regnum nostrum fuisset cum subversione fidei annullatum unde nos considerantes labores et expensas ac voluntatem magistri et fratrum prenominatorum que in promocione nostre persone regni nostri imo totius fidei christiane habuerunt de consilio voluntate et consensu heredum nostrorum que nobilium totum regnum nostrum Lettowie et omnes terras adiacentes quocumque nomine censeantur exceptis terris et iure episcopali domino Episcopo Lettowie in dicto regno nostro deputatis sepedictis magistro et fratribus de domo Theutonico in Lyuonia dedimus contulimus et donauimus et presencium tenore donamus in verum ius et proprietatem sue religionis, ita tamen si nos sine legitimis heredibus decedere contingeret transferentes in ipsos ex nunc ut ex tunc in ipsos dominium et possesionem totius regni Lettowie supradicte in cuius translate possesionis indicium conuentum fratrum predictorum in nostra curia collocamus speciali et licet varias et diuersas donaciones prius faceremus ergo fratres memoratos sicut in litteris inde confectis continetur tamen hanc quam nostram et prouidam donacionem specialem predictis magistro et fratribus ac successoribus eorundem tanquam nostris principalibus coadiutoribus aliarum precedencium donacionum conclusionem esse volumus plenariam et finalem In cuius rei perpetuam memoriam ut prehabita nostra donacio robur obtineat firmitatis hanc cartam inde conscribi, nostri sigilli munimine fecimus confirmari Huius autem donacionis testes sunt venerabilis dominus Culmensis Episcopus et magister Andreas fratrum predictorum ac fratres sui Languinus, sororius noster Lygeike Schabbe, Biec, Bune, nostri barones, et consanguinei Parbuse de Nene, Gerdine de Nailse, Vege, Vesegele, ibidem et Parbuse iunioris, de fratribus predicatoribus frater Suideramus, de fratribus minoribus frater Adolphus et sui socii et alii quam plures dei digni

qui omnes simul et semel dicte donacioni nostre a nobis prouide facte magistro ac fratribus ac eorum successoribus supra dictis interfuerint vocati ad hoc in testimonium premissorum Datum Littowie (I) in curia nostra anno domini MCC. LX. in medio mensis Junii.

(Mindaugas, iš Dievo malonės Lietuvos karalius, visiems Kristų tikintiems šį laišką skaitysiantiems, mūsų Viešpaties Jėzaus Kristaus sveikinimą [siunčia]. Kadangi dieviškojo įkvėpimo malone, patarimu mylimų mums Kristuje magistro ir Livonijos teutonų ordino brolių iš tautų tamsybės į Jėzaus Kristaus bažnyčios šviesą esame pašaukti bei išaukštinti per krikšto vandens malonę. Ir Švenčiausiasis Tėvas, ir mūsų viešpats popiežius Inocentas IV dėl minėtų magistro ir brolių dalyvavimo bei sėkmingos pagalbos mūsų karališkąją personą ir visas mūsų valdas pavesdamas Apaštališkojo sosto jurisdikcijai, savo autoritetu padarė [taip], kad mes esame karūnuoti karaliumi visos Lietuvos ir visų žemių, kurias, Dievo padedami, jau išplėšėme netikintiems iš rankų arba galėsime išplėšti ateityje, tačiau prieš mūsų atsivertimą ir po jo mes dėl kai kurių atsimetimo nuo tikėjimo ir visos mūsų karalystės priešų buvome taip sutrikdyti ir susilpninti, kad jeigu minėtų magistro ir brolių didžiulės paramos bei pagalbos mums nebūtų buvę, visa mūsų karalystė būtų, panaikinus tikėjimą, anuliuota, dėl ko mes, trokšdami magistro ir minėtų brolių rūpesčius, išlaidas bei pageidavimą [patenkinti], nes jie rūpinosi mūsų asmens iškėlimu mūsų karalystėje, žemiausioje iš visų dėl krikščioniško tikėjimo, mūsų įpėdiniams ir kilmingiesiems pritarus, panorus ir sutikus, visą mūsų Lietuvos karalystę ir visas priklausančias žemes — nesvarbu, kieno vardu jos būtų, išskyrus žemes, vyskupo teise ponui Lietuvos vyskupui minėtoje mūsų karalystėje atiduotas, paskyrėme, atidavėme ir dovanojome dažnai minimiems magistrui ir broliams iš Livonijos teutonų ordino ir šiuo [raštu] dovanojame su tikra teise ir

savo tikėjimo nuosavybės teise, bet su sąlyga, jeigu atsitiktų, kad be teisėtų įpėdinių atsisakytume perduodami jiems patiems nuo dabar, kad nuo tada jiems patiems visōs anksčiau minėtos Lietuvos viešpatavimą ir valdymą [perduodami], to perduoto valdymo minėtų brolių vienuolynui mūsų dvare įrodymą atskirai išdėstome. Nors įvairių, skirtingų mūsų dovanojimų anksčiau buvo minėtiems broliams, kaip yra išdėstyta po to rašytuose laiškuose, tačiau šis išankstinis ir ypatingas mūsų dovanojimas minėtiems magistrui ir broliams bei jų palikuonims, kaip pagrindiniams mūsų pagalbininkams, tegu būna kitų, pirmesnių, dovanojimų visiška pabaiga. Šio reikalo amžinam atminimui, kad mūsų parengta dovana įgautų tvirtumo, padarėme [taip], kad šis raštas, kai bus parašytas, būtų sutvirtintas mūsų antspaudu. O šio dovanojimo liudininkai yra garbingasis ponas Kulmo vyskupas ir minėtų brolių magistras Andrius bei jo broliai Lengvenis, mūsų sesers [vyras], Lygeikis, Šabys, Bienys, Buinys — mūsų bajorai ir pusbroliai Parbusi iš Nerių, Gerdenis iš Nalšios, Vegis, Vesegelis, taip pat Parbusai jaunesnieji, Dominikonų ordino brolis Sinderamas, Mažesniųjų brolių — brolis Adolfas bei jo bendrai ir dar daugelis kitų Dievo vertų, kurie visi drauge visam laikui dėl minėto mūsų dovanojimo, iš anksto daryto magistrui ir broliams bei jų palikuonims, anksčiau minėtiems, buvo sukviesti paliudyti anksčiau išvardytus sprendimus. Duota Lietuvoje[1], mūsų dvare, Viešpaties metais 1260-aisiais, birželio mėnesio viduryje).

Paimta iš: *Acta Boruss.*— B. III. Originalas ir kopija yra Karaliaučiaus slaptajame archyve. Jo autentiškumas neginčytinas. Nors Andrius tuomet jau nebuvo Livonijos didysis magistras, vis tiek dar buvo gyvas ir nuo 1256 metų gyveno Vokietijoje, tačiau galėjo dėl tokio svarbaus

[1] Čia taip pat reikia skaityti *Tittowie,* Tytuvėnuose, kur vyko pasitarimai su kryžiuočiais, o ne *Littowie,* Lietuvoje, nes anksčiau tame pačiame akte kelis kartus tokia pačia reikšme pavartota *Littowie.* Duomenys pateikti originalo žinovo.

dokumento atvykti į Lietuvą, kaip karaliaus Mindaugo senas bičiulis ir pažįstamas, nes norėjo dalyvauti sudarant dovanojimą ne kaip vyresnysis, kuriam jis buvo sudaromas. Mat dėl formalumų nederėjo pačiam būti savo dovanos liudininku, bet kaip buvęs magistras ir tą garbę pelnytai turintis dalyvavo. Priekaištas, dėl ko atsidūrė Prūsijos kryžiuočių archyve, taip atremiamas: Kuršo vyskupas 1420 metais nenorėjo jos transumuoti, tai Livonijos magistras pats atvežė į Prūsiją transumpcijai papildyti. Livonijos magistro laiškas didžiajam magistrui *d. Riga Tage der octava Epiphaniā 1421* (duota Rygoje, 8 Viešpaties apsireiškimo dieną (sausio 13), 1421 metais) (*Napierski.* Index corp. hist. dipl.— T. I.— Nr. 1007).

* * *

*VI priedas**

Apie Mindaugo apostazę

Luko Davido kronikos leidėjas ponas Hėnigas Karaliaučiaus kryžiuočių archyve aptiko Livonijos kryžiuočių pasiteisinimą Rygos arkivyskupui ir Rygos miestui, rašytą jų advokato, be abejonės, 1304 metais, kurio ištrauką, tinkamą mums, pateikiame iš tos pačios kronikos (t. VII.— P. 145—146, prierašas).

I. Item ponit et probare intendit dictus procurator nomine quo supra. Quod Mindaw olim rex Lytouie venit ad Curiam Romanam et quod in Romana Curia baptizatus est cum quibusdam suis familiaribus. Item quod dictus Rex rediit ad regnum Lytouie. Item quod Lytuini statim dicto Rege reuerso pro eo quod baptismum receperat ipsum Regem et omnes qui cum eo facti sunt christiani occide-

runt. Item quod in dicto Regno cessauerunt esse Episcopi. Presbiteri fratres minores et predicatores. Item quod preceptor et fratres dicti ordinis per Lyuoniam et Prusiam constituti nunquam prohibuerunt fratribus Predicatoribus minoribus et aliis Clericis ne ipsi irent ad predicandum fidem Catholicam infidelibus... (Taip pat minėtas advokatas, vardu, kaip aukščiau [paminėta], pateikia ir mėgina paaiškinti, kad Mindaugas, kitados Lietuvos karalius, atvyko į Romos kuriją ir kad ten buvo pakrikštytas su kuriais ne kuriais savo šeimynykščiais, taip pat kad minėtas karalius grįžo į Lietuvos karalystę, taip pat kad lietuviai tuojau po to, kai minėtas karalius grįžo, už tai, jog krikštą priėmė, jį ir visus, kurie su juo kartu tapo krikščionimis, nužudė. Taip pat kad minėtoje karalystėje vyskupai yra neveiklūs, presbiteriai, mažesnieji broliai ir dominikonai. Taip pat kad magistras ir minėto ordino broliai, įsikūrę Livonijoje ir Prūsijoje, niekuomet nedraudė broliams dominikonams, mažesniesiems broliams ir kitiems dvasios tarnams skelbti katalikų tikėjimo netikintiems...).

Ponas Foigtas (Gesch. Preussens.— B. III.— S. 179) pateikia ta pačia tema rastą Slaptajame kryžiuočių archyve Karaliaučiuje (stalčius XLI) ištrauką iš liudininkų apklausos ordino kryžiuočių ir Rygos arkivyskupo byloje 1309 metais.

II. Quod Rex Lethovie quondam Minde nomine fuit conversus ad fidem catholicam et quod fratres hospitales quedam dampna fecerunt ipsius regis nepoti [sūnėnui], et quia noluerunt satisfacere pro dampnis huiusmodi ipsi regi seu nepoti eius, ipse Rex apostatavit a fide. Kitas liudytojas taip sakė: *Quod audivit dici, quod quidam Rex fuit Lethovia, qui fuit christianus, nomine Mindo et quod audivit dici a quodam mercatore, quod Rex ille apostatavit ab fide ob istam causam, videlicet quod cum dictus Rex haberet quondam suum avunculum strenuum in armis et ille mitteret familiam suam cum quibusdam mer-*

cibus versus partes fidelium, quod fratres predicti illas merces predictas familie abstulerunt, unde dictus avunculus Regis audito quod bona sui sibi fuissent ablata, dixit Regi: tu es christianus factus, et cum eis pacem fecisti, videas qualem amicitiam faciunt nobis! Quo Rex audito dixit: ego mittam ibi nuncios meos et faciam omnia restitui tibi, et missus nunciis suis ad fratres rogans de restitutione rerum predictarum, fratres nollent restituere, voluit dictus Rex esse contentus quod sulummodo dimidium eorum, que ablata fuerant, restituerent, quod cum dicti fratres nollent hoc facere, dictus avunculus Regis intravit terram christianorum cum magno exercitu et fecit ibidem magna dampna, ex quibus postea potentiores Lythovie opposuerunt se Regi predicto ita quod ipse postmodum apostatavit a fide.

(Kad kitados Lietuvos karalius, vardu Mindaugas, buvo atverstas į katalikų tikėjimą ir kad ordino broliai iš tiesų nuostolių padarė to paties karaliaus palikuoniui [sūnėnui], o kadangi nenorėjo atlyginti nuostolių pačiam karaliui arba jo sūnėnui, tai tas karalius atsimetė nuo tikėjimo. Kitas liudytojas taip sakė: ką girdėjo, pasakysiąs, esą kitados buvo toks Lietuvos karalius, vardu Mindaugas, kuris buvo krikščionis, ir jis esą girdėjęs sakant vieną pirklį, jog anas karalius atsimetė nuo tikėjimo dėl to, kad turėjęs vieną kažkokį apsukrų dėdę su kariuomene ir anas nusiuntęs savo šeimyną su prekėmis į tikinčiųjų šalis, kad minėti broliai tas prekes iš šeimynos pagrobė, dėl ko minėtas dėdė, karaliui išgirdus apie pagrobtus turtus, pasakė jam: tu esi tapęs krikščionimi, ir kai taiką su jais sudarei, galėjai suprasti, kokią draugystę jie mums rengia! Tai išklausęs, karalius tarė: aš nusiųsiu ten savo pasiuntinius ir pavesiu tau viską grąžinti. Ir nusiuntęs savo pasiuntinius pas brolius, ragindamas grąžinti minėtus daiktus; broliai nenorėjo grąžinti, o šis [dėdė] troško, kad minėtas karalius būtų patenkintas, kad bent pusę tų prekių, kurios buvo pagrobtos, jie grąžintų, bet kai minėti broliai nenorėjo to daryti, minėtas kara-

liaus dėdė įžengė į krikščionių žemę su didžiule kariuomene ir padarė ten daugybę nuostolių, dėl kurių vėliau Lietuvos galingieji prieštaravo tam pačiam karaliui taip, jog šis pats netrukus atsimetė nuo tikėjimo).

Turime dar vieną gana svarbų įrodymą, kad Mindaugas mirė būdamas krikščionis. Kai, mirus šiam karaliui, Lietuva vėl grįžo į savo senąjį būvį, kryžiuočiai sugebėjo paakinti Čekijos karalių Otokarą vėl ją atkariauti krikščionių pasauliui. Popiežius Klemensas IV džiaugsmingai pritarė šiam sumanymui, ir Otokarui suteikė įgaliojimus po Mindaugo mirties vėl atnaujinti krikščionišką Lietuvos karalystę, tai yra atversti ją į tikėjimą. Šiam tikslui išleido bulę, kurioje sakė: „Unde sicut asseris, signo vivifice crucis assumpto proponas in brevi favente divina clementia extento potentie tue brachio procedere contra illos (Lituanos) ac tandem in finibus locorum, que predictis infidelibus remanere contigerit magnum constituere presidium bellatorum ad infidelium eorundem locorum populum salutem per vexationis angustias ad caulam Domini reducendum nos zelum tue devotionis, qua circa cultum orthodoxe fidei ampliandum fervere dinosceris, tuum que pium in hac parte propositum ut pote laude dignum multipliciter in Domino commendantes et intendentes te prosequi favoris gratia plenioris Regiis supplicationibus inclinati de fratrum nostrorum consilio presentium tibi auctoritate concedimus ut si terram Letovie, de qua predicto sedis auctoritate Regnum extitit constitutum, presidente illi clare memorie Mindota, qui post receptum baptismatis sacramentum auctoritate apostolica coronatus in Regem fuit tandem a quibusdam proditionis filiis crudeliter interfectus de manibus inimicorum tuo ministerio eripi, domino prestante, contigerit, in illa Regni solium sicut prius erigere libenter soleas, ac illius regimini personam fidelem et Ecclesie Romane de votam preficere, pro ut bono statui fidelium et augmento catholice fidei videris utilius expidere Nolumus tamen per hoc predictis Magistro et fratribus hospitalis Sancte Marie Theut. quo ad terras, bona et iura spectantia ad eosdem,

sive ea teneant, sive ab aliis etiam infidelibus teneantur, in aliquo preiudicium generari. Nulli ergo nostre concessionis etc. Datum Viterbis decimo tertio Kalendas Februarii Anno Tertio (Dėl ko taip skelbei, priėmęs prisikėlusio kryžiaus ženklą, ketini netrukus, globojamas dieviškosios malonės, pakėlęs savosios rankos galybę, eiti prieš anuos (lietuvius) ir pagaliau tų vietovių kraštuose, kurie minėtiems netikintiesiems išliko, [ketini] įkurti dideles karių įgulas nors šitų vietų netikintiems žmonėms [išgelbėti] per žiaurią prievartą vedant į Viešpaties tvartą,— mes tavo atsidavimo uolumą, kuriuo dėl tikrojo tikėjimo išpažinimo skleidimo prisipažinai degąs, ir tavo šiuo atžvilgiu dievobaimingą sumanymą, kaip labai vertą pagyrimo, visokeriopai Viešpačiui patikėdami ir siekdami, jog tu būtum lydimas kuo didesnio palankumo malonės, karaliaus maldavimų palenkti, mūsų brolių patarimu šio [rašto] galia tau leidžiame, kad jeigu Lietuvos žemę, kuri dėl minėto Sosto įtakos tapo karalyste, valdant ją šviesaus atminimo Mindaugui, kuris, priėmęs krikšto Sakramentą, apaštališkąja galia buvo apvainikuotas karaliumi, galiausiai dėl kažkurio iš brolių išdavystės žiauriai nužudytas,— priešams iš rankų tau padedant pavyktų išplėšti, Viešpačiui padedant, ten Karalystės sostą, kaip anksčiau, laisvai pajėgtumei įkurti ir anam vadovauti asmenį, tikintį ir Romos bažnyčiai atsidavusį, [paskirtumei], kaip tau atrodys naudingiau tikinčiųjų gerovei ir katalikų tikėjimo skleidimui pagelbėti. Tačiau mes nenorime dėl to minėtų Šventosios Marijos vokiečių ordino magistro ir brolių žemėms, turtams ir jiems priklausančioms teisėms, ar tai jiems priklausytų, ar iš kitų, netgi netikinčiųjų, būtų įsigiję, jokiu išankstiniu sprendimu pakenkti. Taigi, nė vienam mūsų nuolaidos ir t. t. Duota Viterbe, 13 dieną prieš vasario kalendas, trečiaisiais metais [pontifikato] (1268 sausio 30 d.)[1]*. Čia nėra nė vieno žodžio apie apostazę, nors visas periodas nuo krikšto iki mirties yra trum-*

[1] *1268 metų sausio 30 diena (Voigt. Codex dipl. Pruss.— B. I.— Nr. CLVI.— S. 161—162; Rinaldi. Ann. eccles...).*

pai atpasakotas. Popiežius nebūtų pasakęs net clara memoria, jeigu Mindaugas būtų miręs pagonimi.*

* * *

*VII priedas***

Ištraukos iš metraščių ir pastabos apie paskutinius Mindaugo valdymo metus

Labai atsargiai vertinome kronikas, kaip ir visus senuosius dokumentus, taip pat ir paskutinių Mindaugo valdymo metų. Turėjome daug triūso įdėti rinkdami ir lygindami pasakojimus, kad galėtume nustatyti tiesą. Čia pateiksime ištraukas iš patikimiausių metraščių su mūsų pastabomis, kad parodytume skaitytojui tyrimų būdus bei rezultatus.

Dėl Mindaugo mirties datos esame įsitikinę; geriausi metraštininkai ir Strijkovskis tą įvykį priskiria 1263 metams.

Tačiau kokia buvo mirties priežastis ir kas buvo šio karaliaus žudikas, reikia patikslinti. Alnpekė (§ 94) pasakoja, kad kažkoks galingas lietuvių didikas užmušė Mindaugą. Hiernas (p. 133) sako: *Zu welcher Zeit der Mameluk (?) Mendau von einem seiner Wojwoden auf seinem Bett ermordert und umgebracht worden...* (Po tam tikro laiko karalius (?) Mindaugas savo lovoje vaivados buvo užmuštas ir mirė...). Tai, kas vyko 1270 metais, vėliau perkelia į 1264 metus. Tačiau šio metraštininko chronologija beveik visur klaidinga. Livonijos kronikose tikra tik tai, kad nužudytas 1263 metų pabaigoje. Arnto vadinamas žudiku *Dumand Tramata oder Trojnat* (Daumantas, Treniota) (t. 2.— P. 70 sequ.). Lietuvos rankraštinėje (Bychovco) kronikoje (p. 15) yra fragmentas iš Voluinės

metraščio (žr.: *Karamzin.*— Nota 119.— S. 52); toje vietoje net dialektas skiriasi nuo kito mūsų kronikos teksto. Bet metraštininkas, lipdydamas iš nuolaužų tą kronikos dalį, labai nevykusiai jas sudėjo. Tiktai sužinome, jog po Mindaugo valstybę perėmė Treniota. Paskui metraštininkas grįžta į savo originalo kelią. Didžiojo Naugardo metraštis trumpai užsimena, kad nužudyta 1263 metais. Voskresenijos metraštis (t. I.— P. 49) sako, kad Mindaugą užmušė kunigaikštis Gerdenis, Dovilo sūnus. Faktas negirdėtas, prieštaraujantis visiems pasakojimams. Voluinės metraštis, kaip paprastai, įvykius dėsto ne paeiliui, bet labiau išmano istoriją, mat jo autorius po ranka turėjo Lietuvos metraščio rankraštį, kurį turime. Tad pasistengsime tuos įvykius sudėlioti chronologiškai: Mindaugas buvo visos Lietuvos žemės valdovas. Pradėjo mušti savo brolį ir sūnėnus, o kitus išvarė... ir ėmė didžiuotis, pasikėlė į puikybę... Turėjo sūnų Vaišelgą ir dukterų; viena iš jų — ištekėjo už Danieliaus sūnaus Švarno. O Vaišelga pradėjo kunigaikščiauti Naugarduke, būdamas pagonis (*jam katalikas ir pagonis tą patį reiškia*)... užmušdavęs kasdien po 3 ar 4, o jei kurią dieną nieko neužmušdavo, tai sielvartaudavo. Tad įsibrovė jam į širdį Dievo baimė... ir apsikrikštijo Naugarduke... paskui vyksta į Haličą pas Danielių, nori tapti vienuoliu... vyksta į Poloną pas Grigorijų į vienuolyną ir nusikerpa plaukus... ir išbūna ten 3 metus... ir eina į Šv. kalną, gavęs iš Grigorijaus dieviškąjį palaiminimą. O Grigorijus buvo žmogus toks šventas, kokio prieš jį nebuvo ir po jo nebus. O Vaišelga negalėjo pasiekti Šv. kalno, kadangi tose žemėse buvo maištas, ir vėl grįžo į Naugarduką, ir pasistatė vienuolyną prie Nemuno, tarp Lietuvos ir Naugarduko, ir gyvena čia... (*Tada turi būti aprašymas Danieliaus sutarties su Boleslovu Gėdinguoju, sudarytos 1262 metais suvažiavime Tarnove, o toliau sako):* Po to seimo (*Lietuvos metraštis pataiso: Po šito seimo*) praėjus vieneriems metams, buvo užmuštas didysis kunigaikštis Mindaugas... Apie jo nužudymą taip pasakosime... Mirė kunigaikštienė Mindaugienė, ir pradėjo jos verkti (*kareti*).

Nes buvo jos sesuo už Daumanto, Nalšios kunigaikščio, ir nusiuntė Mindaugas nalšėnams [žinią], savo svainei, tokiais žodžiais: atvažiuok apraudoti savo sesers. O jai atvažiavus, pradėjo Mindaugas jai kalbėti: tavo sesuo mirdama įsakė man tave paimti, kad kita vaikų neskriaustų (*ne švielila*)... ir paėmė ją [už pačią]... O Daumantas ieškojo, su kuo galėtų užmušti Mindaugą (*Ieškojo žmogžudystės bendrininko*). Treniota tada buvo Žemaičiuose. Tuo pačiu laiku Mindaugas buvo nusiuntęs visas savo pajėgas už Dnepro prieš kunigaikštį Romaną Debranskietį (*Brianskietį*). O Daumantas buvo su jais išėjęs... ir grįžo atgal, taip pasakęs: burtai (*kob*) man neleidžia su jumis eiti... ir veikiai nuskubėjo risčia, ir pasivijo Mindaugą, ir užmušė jį, ir abu jo sūnus kartu užmušė — Ruklį ir Rupeikį...[1] Toliau aprašo Vaišelgos darbus. Akivaizdu, kad žmogžudystės bendrininkas buvo Treniota. Anas sumanė atkeršyti už žmonos atkalbėjimą, o jis padėjo įvykdyti trokšdamas valdžios. Danilavičiaus „Metraštininke" (p. 147) sakoma: „6771 (*1263*) metais Lietuvoje buvo maištas. Dievo kerštui nusileidus ant jų, sukilo patys prieš save, ir užmušė didįjį kunigaikštį Mindaugą „savi giminaičiai, susitarę slapčia nuo visų..."

* * *

*VIII priedas**

Įrodymas, kad XIII amžiuje Lietuvoje buvo lietuvių tautybės krikščionių katalikų

Kopija paso, išduoto Jo Karališkosios Didenybės sostinės Krokuvos miesto valdžios, Jonui Sulnai, Sulninio

[1] Iš Karamzino: T. IV.— Pastaba 119.— P. 52.

sūnui, lietuvių tautybės žmogui iš aukštesniosios Lietuvos, t. y. Aukštaitijos provincijos, Romos katalikų tikėjimą išpažįstančiam, išvykstančiam į Romą. Duota 1268 metais, gegužės 5 dieną (*anno 1268, Maja 5*). Pergamente, su antspaudu, prikabintu prie odinės juostos, įspaustu raudoname vaške.

Preconcules Vrbis Cracouie Metropolis Regni Polonie. Vniuersis et singulis quorum interest, vel ad cognoscendum Presentis Nostre devenerint Littere premissa officiorum nostrorum pro cuiusque status Dignitatis et conditionis exigentia, promptitudine diligenti Commendacione Significamus Presentium exhibitorem Deuotum Joannem filium Sulni Sulninisem, Catholicum Nacione Littuanum de Prouincia Auxestecia in Littuania. Romam ad visitanda Sanctorum Petri et Pauli Apostolorum Limina, aliasque Sacra et miraculis insignia Loca, per DEI gratiam, cum omnibus circumferenciis suis salubri illuc tendenti, has testimoniales, sani acris et liberi passâs Litteras dandas esse duximus, prout presentibus damus, Eundem omnibus et singulis, Illustrissimis, Magnificis, Generosis, aliisque suis Titulis ornatissimis, Dominationibus Vestris commendanter quatenus Ipsum ubique locorum, citra ullum periculi ac pestilencie metum libere et secure transire permittant omnique humanitatis sudiô et sacra Eleèmosynâ prosequi dignentur. In quorum fidem presentis manu Secretarii et Notarii Nostri Subscriptas Sigillo Vrbis istius communiri iussimus. Datum in Pretorio Cracoviensi Die V Mens. Maii A. Dni M. CC. LXVI.

(L.S.)

Ethienus Petriqu.
Cancellarie officii.
Consularis Cracoviensis.
Regens.

Delineatio Sigilli: In scuto rotundo sine ullo ornamento: Porta Urbis patens, in qua reperitur aquila alba coronata. Murus vero urbis est coronatus tribus turris, cum

propugnaculis suis. Scutum ornat corona regalis, ornatissima. Inscriptio Sigilli: Sigillum. Civitatis. Cracoviae. Metropol. Regn. Poloniae.

(Lenkijos Karalystės miesto sostinės Krokuvos prokonsulai, konsulai.

Visiems ir kiekvienam, kuriuos domina arba kuriems teks susipažinti su dabartinio mūsų rašto [kopija], siųsta iš anksto mūsų įstaigos, patvirtinti luomo kilmingumą ir sąlygų reikalavimus, pagrįstai rekomenduojame ir pranešame apie dabartinio [rašto] pateikėją, Joną Sulną, Sulninio sūnų, atsidavusį kataliką, lietuvių tautybės, iš Aukštaitijos provincijos Lietuvoje. Į Romą, kad galėtų aplankyti šventųjų Petro ir Povilo sienas ir kitas šventas bei stebuklais garsias vietas, kad Dievo malone su visais savo aplinkiniais ten sveikas nusigautų, šis liudijamasis raštas, kurį pagrįstai, laisvai ir greitai parengėme, yra duodamas. Šiuo raštu pareiškiame visiems ir kiekvienam, šviesybėms, didenybėms, kilnybėms ir kitiems, kad savo garbingiausiais titulais, jūsų rekomendacijomis jie leistų jam patikimai pačiam kiekvienoje vietoje be jokio pavojaus ir epidemijos baimės laisvai ir saugiai eiti ir, kaip ir pridera, visokeriopu žmoniškumu bei šventąja išmalda teiktųsi palydėti. Šio mūsų [rašto] tikrumą įsakėme patvirtinti mūsų sekretoriaus ir raštininko parašu bei to paties miesto antspaudu. Duota Krokuvos miesto valdyboje gegužės mėnesio 5 dieną Viešpaties metais 1266-aisiais.

L.S.

Etjenas Petrikas
Kanceliarijos tarnautojai
Krokuvos miesto valdantysis
konsuliaras

Antspaudo piešinys: apskritame skyde, be jokio ornamento — atviri miesto vartai, kuriuose pavaizduotas baltas erelis su karūna. O miesto siena vainikuota trimis bokštais su apsauga. Skydą puošia karališkoji karūna, kuo gražiausiai išdailinta. Antspaudo įrašas: *Sigillum.*

Civitatis. Cracoviae. Metropol[is] Regn[i] Poloniae (Antspaudas. Miesto. Krokuvos. Sostinės. Karalystės. Lenkijos).

Šią kopiją išrašiau 1835 metų lapkričio 15 dieną iš autentiškos kopijos, galinčios priklausyti XVI amžiui, turimos bajorų Pšelenskių Lydos apskrityje, Zablotės parapijoje. Priklauso § 939.

Ne tik Lietuvoje, bet ir Rusioje (pavyzdžiui, Kremenece) buvo vienuolių pranciškonų, išpažįstančių Romos katalikų tikėjimą. Tenykštė istorija byloja, kad 1242 metais du ordino kunigai — Gerardas ir Markvardas — buvo totorių nužudyti. (Tyg. Petersb.— 1843.— Nr. 92.— S. 549).*

* * *

*IX priedas***

Apie kunigaikščių gimines

Šiaip jau nederėtų imtis genealogijos išvedžiojimų istorijos aprašymuose, kadangi tai be reikalo nukreipia skaitytojo dėmesį nuo įvykių. Vis dėlto negalima apeiti tokių prisiminimų, kurie ir istorines tiesas patikslina, ir patys priklauso istorijai, būdami jos šaltiniuose.

Didžiojo kunigaikščio Narimanto broliai Halšys, arba Alšys, ir Giedrius, turėdami valdas, galbūt dar tėvo paskirtas, tos giminės tėvonijoje — Lietuvos Užnerio kunigaikštystėje, pasitenkino tomis žemėmis, kurios palengva tapo asmeninėmis valdomis, nei patys, nei savo palikuonims neieškodami būdų patekti į didžiojo kunigaikščio sostą ar kokių dalinės valdžios paveldėjimo teisių. Atrodo, jie nors buvo Romano sūnūs, tačiau iš kitos santuokos negu Narimantas, Daumantas ir Traidenis. Todėl jų paveldėjimo teisė, kaip minėta, buvo ribota. Reikia pa-

žymėti, kad metraštininkai sutartinai nesilaiko Romano sūnų eilės. Mums atrodo, kad Traidenis buvo trečias (kaip matome genealoginėje lentelėje), Alšys — ketvirtas, o Giedrius — penktas.

Alšio valdoms priklausė žemė, esanti kylant į viršų nuo Vilnios įtekėjimo į Nerį vietos. Ten jis, išrinkęs patogią vietą prie Neries upės, per mylią nutolusią nuo pirmosios, priešais Rokantiškes, įkūrė savo rezidencinę pilį, kurią pavadino Alšėnais pagal savo vardą. Vėliau, medžiodamas miške, esančiame nuo jo pilies per dešimtį mylių, aptiko puikų kalną, supamą patogioje vietoje esančių derlingų lygumų. Tad toje vietoje, prie Karoblio upės, pastatė miestą, į kurį persikėlė gyventi; ir šitaip atsirado kunigaikščių alšėniškių vardas (Rankraštinė Lietuvos (Bychovco) kronika.— P. 20).

Giedrius gavo plačią valdą dešiniajame Neries krante, kurioje už šešių mylių nuo Vilnios įtekėjimo į Nerį įkūrė rezidencinę pilį prie Kiemento ežero, kurią pavadino pagal savo vardą Giedraičiais. Pagoniškas vardas *Gedrus,* Giedrius, turėjo žemaičių kalba reikšti saulę, ir štai lietuvių Heliopolis, t. y. Saulės miestas (*Stryjkowski.*— S. 306). Tolesnę šių dviejų kunigaikščių giminių kilmę, be II genealoginės lentelės, dar išdėstysime VII tomo X priede.

Prie šių pastebėjimų priklauso kunigaikščių Rožinskių genealogija, jie, remiantis Okolskio* tyrimais, surinktais iš antkapinių įrašų (Orbis Polonus.— Fol. 652.— Lib. II), kilę ne iš Liubarto, bet iš Narimanto. Ką tik neseniai gavau paliudijimą iš vieno Voluinės tyrėjo, ištyrusio antkapio paminklą, kuriame išskaitė, kad kunigaikščiai Rožinskiai kildino save ne iš Narimanto, Gedimino sūnaus, bet iš dar vyresnio jo brolio, taip pat Narimanto, buvusio didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu XIII amžiaus pabaigoje. Paminėjau šį įdomų pastebėjimą, smulkiai neanalizuodamas, nes jis yra šiek tiek nutolęs nuo mano temos. Mat nors Narimantas, Romano sūnus, paliko vyriškos lyties palikuonį, tačiau apie tai nei genealoginė lentelė, nei metraštininkai nerašo; juk įpėdinystė Traide-

niui vis dėlto teko senųjų amžių Šiaurės papročiu, išlaikytu gotų. Be to, dėl tragiškos Traidenio II (didžiojo kunigaikščio) mirties ir giminės revoliucijos Dausprungo dinastija galėjo lengvai netekti skeptro.

Dar reikia papasakoti apie Romano sūnų Daumantą. Jau pastebėjome tiek mus, tiek rusų metraštininkus susipainiojus dėl Daumantų, kurių buvo ketvertas pagal genealogines lenteles, paskelbtas šio veikalo ankstesniame tome. Be Daumanto, karaliaus Mindaugo sūnėno ir žudiko, kuris nežinia kur buvo dingęs, o paskui žuvo mūšyje (§ 990), buvo Daumantas, pramintas Senuoju, Germanto sūnus; viešpatavo ir mirė Pskove. Dėl jo pabėgimo ir kovų su lietuvių karaliukais, turinčiais savo valdų šiaurės vakarų Lietuvoje, tarp kurių buvo vienas, vardu Gerdenis, atsirado klaidų Naugardo ir Pskovo metraščiuose, nes dėl vardų panašumo susipainiojo jo titulai su titulais Daumanto, Romano sūnaus, taip pat pabėgusio į Pskovą; šis kurį laiką buvo užgrobęs Polocko kunigaikštystę. Pagaliau ketvirtasis Doumundas, arba Daumantas, Romano sūnaus Alšio provaikaitis, taip pat aprašytas istorijoje — Strijkovskio [kronikoje] (p. 308), bet labai panašiai kaip Daumantas Senasis. Nedaug trūksta, kad neatsargus istorikas susipainiotų, o svetimšalis greičiausiai to neišvengs.

Toliau tirsime mūsų kunigaikščių giminių genealogiją šio veikalo VII tomo priede.

* * *

*X priedas**

Apie valdančiuosius kunigaikščius

Darbuojantis prie Lietuvos istorijos, kuri mus pasiekė neregėtai sunaikinta, kadangi šios žemės audros skaudes-

nės negu Pompėjos ir Herkulanumo sunaikinimas, nes Vezuvijaus ugnys bent paliko nevisiškai sudegusias bibliotekas, o šios nepaliko rašto paminklų, tad vos ne vos iš nuotrupų, atsitiktinai aplinkamų kaip aukso smiltelė upės dugne, labai nelengvai galime tirti istoriją ir patikslinti vieninteli Lietuvos istoriką, kurio veikalas yra išspausdintas,— Strijkovskį. Neišsiverčiame be daugybės pastabų, kurių su malonumu atsisakytume, pavyzdžiui, kunigaikščių giminės genealogijoje, kurioje tenka taisyti metraščių klaidas.

Voluinės metraštis (*Karamzin.*— T. IV.— Nota 175.— S. 92), kalbėdamas apie draugiškus Lietuvos santykius su pietinės Rusios kunigaikščiais, 1289 metais pasakoja: *O tada Lietuvos kunigaikštis Butegeidis (Budikid) ir jo brolis Buivydas (Bujvid) atidavė Mstislavui savo miestą Volkovyską, kad su jais taikos laikytųsi.* Kunigaikštis Mstislavas, Danieliaus sūnus, jau prieš 1289 metus dingo iš istorijos. O Volkovysko atidavimo laiką reikia pastūmėti anksčiau. Tačiau kas buvo tie Butegeidis ir Buivydas? Jokių žinių apie juos istorijoje nėra. Metraštininkas, priėjęs prie pasakojimo apie tai, aprašo kažkokio maišto malšinimą Briansko provincijoje ir praneša, kad Vladimiras — Voluinės sostinė priklausė Mstislavui. O reikėtų tai priskirti vėliausiai prie Mindaugo valdymo laikų. Tuo metu buvo įvairių pasikeitimų Lietuvos Rusioje, dauguma istorijos neaprašytų. Galbūt kuris nors iš Lietuvos kunigaikštukų savo sumetimais užgrobė Volkovyską ir vėliau leidosi proteguojamas Rusios kunigaikščio Mstislavo, norėdamas gauti iš Voluinės garantijų dėl taikos. Pagaliau *Budikid,* Butegeidis,— iškraipytas vardas, tikriausiai turėtų būti *Budinkind; Bujvid,* Buivydas,— žinomas lietuviškas vardas; tie asmenys nėra istoriniai.

Ta pati kronika (l. c.) pasakoja apie Traidenį: *Kunigaikščiu 12 metų išbuvęs mirė bedievis. O turėjo brolius iš Dievo: Sirputį, Lesį, Svelkenį; ramius, nes gyveno šv. Krikšto meilėje ir santaikoje, labai mylėdami vargšus; jie visi mirė Traideniui gyvam esant.* Tai galėtų reikšti,

kad Traidenis — kalbama apie kitą tuo vardu — buvo kunigaikščiu 12 metų, tai yra tiek metų valdė savo kunigaikštišką dalį teisėtai, nes kunigaikščių kraujo buvo, be to, beveik savarankiškai valdė Palenkę. Mirė pagonių tikėjimo, kaip suprato rusinai, nes buvo didžiuoju kunigaikščiu valstybės, kurioje aukojamos aukos netikriems dievams. Turėjo brolių, dorų žmonių: Sirputį, Lesį, Svelkenį, kurie visi buvo krikščionys. Ramūs, tarpusavyje draugiški, dosnūs vargšams. Visi trys numirė prieš Traidenį. Sirputis, apie kurį užsiminėme mūsų istorijoje, yra ne kas kitas tiktai Narimantas, kiti du mums žinomi Alšio ir Giedriaus vardais. Nes lietuvių didikai, neturėdami tiek vardų, siejančių juos su gimine, turėjo vardus, duotus pagonių papročiu gimus, kaip ir kiekvienas žmogus, o vėliau nuo valdos, gimdytojo arba valdovo jam paskirtos, gaudavo kitų vardų; greitai jie pasidarydavo tų žemių savininkais, dažniausiai pilių, tėvų pastatydintų tyčia sūnums ir pavadintų kaip patinka arba pagal kokios Sibilės pranašystę. Dėl to, jei svetimšaliai sykį nugirstus vardus įrašė į savo istoriją, o vėliau anie gavo ir kitų vardų, atrodė, jog tai kiti asmenys. Pagaliau, be krikščionybės, tame metraštyje nėra tokio žodžio, kuris nesutaptų su mūsų šaltiniais.

Voskresenijos metraštyje (t. I.— P. 49, taip pat: *Karamzin.*— T. IV.— Nota 175.— S. 92) skaitome: *Didžiajam kunigaikščiui Mindaugui atsisėdus į sostą, Vidas, Dovilo sūnus, o žmonės jį vadino Vilku (Volkom), ir tas prijungė daug derevenų (drevlianų, arba Pinsko ir Voluinės) žemių, ir po jo į didžiojo kunigaikščio sostą atsisėdo Vido sūnus Traidenis, ir tas prijungė jotvingius, paskui į didžiojo kunigaikščio sostą atsisėdo Traidenio sūnus Vytenis, ir tas prijungė prie Lietuvos daug žemių, net iki Bugo.*

Čia vėl labai lengva paaiškinti. Metraštininkas nežinojo, kas po Mindaugo, tarp jo ir Traidenio tėvo Romano valdė. Dėl tos priežasties *Wid, Witiaz,* t. y., Vido,— narsuolio ir kovų nugalėtojo vardu, dėl to Vilku praminto, atsirado Traidenio tėvas, jam iš vardo taip pat nežinomas.

Po Traidenio pagarsėjo ilgai valdęs, daug titulų turėjęs Vytenis, tad šį padarė ano sūnumi. Tokie pavienių metraštininkų apsirikimai dažni ir lengvai pastebimi to, kuris geriau išmano šaltinius. Todėl nesistebėsime, kad Karamzinas klausė: galbūt Vytenis ir Buivydas yra vieno žmogaus vardai? Bet sunku suvokti, kaip šis rusų istorikas neapkentė Strijkovskio, kuriuo ne tiktai niekad netikėjo, bet dar jam akivaizdžiai priskiria pačias didžiausias melagystes, prasimanymus, sakydamas, kad jis, surinkęs įvairių kunigaikštukų vardus, čia ar kitur viešpatavusių Lietuvoje tame ar kitame amžiuje, apmetė iš jų audeklą visai Lietuvos kunigaikščių dinastijai, skelbdamas vieną tėvu, kitą seniu, trečią proseniu, kaip jam šovę į galvą. Išties, jeigu Karamzinas būtų skaitęs rankraštinės mūsų Lietuvos, t. y. Bychovco, kronikos dalį, išplėštų savo veikalo lapus, juodinančius atminimą Strijkovskio, kuris, be to, dar atlaikė ne vieno mokovo kritiką, skaitė vertingus šaltinius ir rašė krašte, kuriame švietimas buvo puoselėjamas.

* * *

*XI priedas**

Pietų Rusios kunigaikščių santykiai su kryžiuočiais

Trys aktai ta tema

I. Magnifico Domino — etc.— Magistro. Generali. ceterisque. fratribus eiusdem. professionis. in Prussia. Andreas. et Leo. Dei gratia Dnus totius terre. Russie. Galicie, et Lodomerie. (I) salutem. et post. huius. vite. militiam. in celestibus. triumphare. cum inter honorabiles. viros. vestros. predecessores. Magistrum. eaque. fratres.

Pruscie. ex una parte. nostrosque. serenissimos progenitores. ex altera. dilectionis, insinia ac mutue promocionis beneficia viguerunt. delectat. et nos. vobiscum. eodem caritatis vinclo. uniri, ac sincera amicitia federari, maxime cum honorabilis. Religiosus. vir. frater Sygchardus de Swarzburh. consanguineus noster. dilectus. antiquam antiquorum. amicitiam. nobiscum duxerit innovandam. prout. in instrumentis et paccionibus. super hoc confectis, plenius est expressum. nos volentes. utique exemplo. progenitorum. nostrorum. vobis adesse. sincera amicicia. et favore. et de amiciciis, federacionibus. et pace. inter nos. conceptis. a diebus diutinis. nihil. omnino. diminuere. sed pocius. volante Domino. habundancius. ad augere. ceterum. terras. vestras. fideliter premunire. curabimus pre Tataris. dummòdo nobis constiterit, et ab hostili. quolibet invasores. insuper. vobis. ac omni vestro populo. ad omnem dilectionem et ad cuncta. beneplacida promocionis et favoris existimus debitores. In cuius. rei testimonium presentes. scribi iussimus. nostrorum sigillorum munimine solidatas.

(Jo Didenybei Viešpačiui ir t. t., didžiajam magistrui ir kitiems tos pačios profesijos broliams Prūsijoje. Andrius ir Levas, iš Dievo malonės valdovas visos Rusios, Haličo ir Lodomerijos[1] žemės, pasveikinimą [siunčia] ir [linki], kad po šio gyvenimo kariuomenė aukštybėse triumfuotų, kadangi tarp garbingų vyrų jūsų pirmtakai magistras, taip pat šviesiausieji Prūsijos broliai, antra vertus, šviesiausieji mūsų protėviai meilės ženklus ir abipusiško išaukštinimo malone sustiprino. Tegul ir jus, ir mus džiugina tai, jog esame suvienyti tuo pačiu pagarbos ryšiu ir nuoširdžia draugyste, tuo labiau kad garbingas, dievobaimingas vyras — Zigebergas Švarcburgas, mūsų mylimas giminaitis, atvyko su mumis atnaujinti senosios draugystės tiek dokumentais, tiek ir sutartimis, šiam reikalui parengtais; mes norime, kad būtų aiškiau pasakyta, kaip kad mūsų su jumis protėvių pavyzdžiu būtų nuoširdi draugys-

[1] Vietoje *Wladimiriae* (Vladimiro) parašyta *Ladimiriae*, iš to atsirado *Lodomeriae*.

tė. Ir iš malonės, ir dėl draugiškų santykių, sąjungų bei taikos, tarp mūsų parengtų ilgam laikui, kad nieko nemažėtų, bet veikiau Viešpaties pageidavimu gausėtų ir kad kitaip jūsų žemes ištikimai stiprintų. Pasistengsime dėl totorių. Kad tik jis [Dievas] mus apsaugotų nuo priešų, kur tik patinka įsibraunančių, be to, jums ir visiems jūsų žmonėms už visokeriopą meilę bei padarytas visas išaukštinimo ir malonės geradarystes, manome, esame skolingi. Dėl to įsakėme, kad šis [raštas] būtų parašytas ir mūsų antspaudu sutvirtintas. Aktuota ir duota Lodomerijoje *[Vladimire]* [Viešp.] gimimo metais 1316, Šv. Lauryno dieną *[10 rugpjūčio]*). Prikabinti du dideli vaško antspaudai; vienoje pusėje Jurgio: kunigaikštis soste su skeptru dešinėje rankoje; aplinkui užrašas: *Domini Georgii regis Russie* (valdovo Jurgio, Rusios karaliaus); kitoje pusėje — šarvuotas riteris, rankoje skydas ir vėliava, apskritime užrašas: *Domini Georgii principis Ladimeriae* (viešpaties Jurgio, Lodomerijos kunigaikščio). Antrasis antspaudas Levo: vienoje pusėje — riteris, laikantis ietį, aplink jį žvaigždės, kitoje pusėje — liūtas.

Paimta iš Karaliaučiaus archyvo (Nr. 426); Karamzino veikale: t. IV— Pastaba 268. Aišku, kad kryžiuočiai nusiuntė Zigebergą Švarcburgą galutinai susitarti su Rusios kunigaikščiais dėl veiksmų prieš kryžiaus priešus, ir nors laiške nėra nė žodžio apie Lietuvą, reikia numanyti iš turinio, kad tas dokumentas, susijęs su slaptaisiais sandėriais, priklausė abipusiškiems įsipareigojimams prieš lietuvius.

II. ... Nos Georgius Dei gratia Dux Russie promittimus ac spondemus honorabilibus Dominis, Domino Wernhero Magistro Generali in Thorun singulisque fratribus eiusdem Ordinis Beatae Mariae deputatis, quod quem admodum nostri progenitores felicis recordationis Rex Daniel, seu Leo, noster Atavus [ai yra prosenis] aut Georgius [Jurgis — Levo sūnus] noster Avus carissimus, pacem et omnimodam caritatem cum Ordine praenominato tenere conseverunt, ita et nos non minuentes, sed potius

augentes temporibus vitae nostrae fide data in eadem concordia cupimus permanere, in cuius rei testimonium praesentes fieri iussimus nostri maioris sigilli munimine roboratas. Datum et actum anno domini MCCCXXV.

(Mes, Jurgis, iš Dievo malonės Rusios kunigaikštis, pažadame ir patvirtiname garbingiesiems viešpačiams, viešpačiui didžiajam magistrui Verneriui Torunėje ir pavieniams to paties Palaimintosios Marijos ordino paskirtiems broliams, kad kaip iki šiol mūsų protėviai — šviesaus atminimo karalius Danielius arba Levas, mūsų prosenis, arba Jurgis *[Jurgis — Levo sūnus]*, brangiausias mūsų senelis, taiką ir visokeriopą pagalbą su minėtu ordinu stengėsi išlaikyti, taip ir mes, ne mažindami, o veikiau didindami per mūsų gyvenimą, ištikimi toje pačioje santarvėje trokštame pasilikti. Šiam reikalui paliudyti įsakėme, kad šis laiškas būtų parašytas ir mūsų didžiuoju antspaudu sutvirtintas. Duota ir aktuota Viešpaties metais 1325).

III. In nomine Domini amen. Quoniam omnium coditoris incomprehensibilis providencie altitudo non solum ob id dominus prefici voluit, ut subditis dominando predessent sed etiam ut pacis et iusticie copiam eis ministrando prodessent ea propter nos Georgius, Dei gratia natus Dux tocius Russie Mynoris, volentes litium dispendia equitatis et unionis compendio coarctare, ut per hoc zyzanie scrupulus evitari pacisque et concordie tranquillitas possit eo firmencius augmentari amicicie, pacis concordie et federa amicabilis unionis, cum olim cum reuerendis ac serenissimis, sacre professionis viris, ac Dominis generalibus Magistris Ordinis Hospitalis sancte Marie Domus Theutonicorum Jerus. Terre Prussie, quibuscumque nominibus censentur usque ad tempora venust reuerendique Domini Theodorici de Aldenburk moderni summi et generalis Magistri Ordinis Hospitalis sancte Marie domus Theut. per nostros felicis recordacionis predecessores, Reges et Principes, videlicet Romanum. Danyelem, Leonem, Georgium et Andream, inita contracta utque ha-

bila ac inviolabili effecto prosequente seruata, nos nunc cum dilectis et fidelibus nostris Baronibus militibusque, scilicet Demetrio Detkone nostro, Mychalo Yelezarowicz Pallatinu Belzenci, Waskone Kudrymowicz Judicecurie nostre, Hryczkone Kossaczowicz Pallatino Premyslensi, Boriscone Cracula Pallatino Lemburgensi, Chodore Otek Pallatino de Lutzel, Chotkone filio Yeromiri, innowamus, approbamus, ratificamus et presentis scripto ammyniculo patrocinioque confirmamus, premittentes, bona fide semoto omni dolo, studio, ingenio et subtilitate aliquali malis penitus pretermissis, una cum prefatis nostris Baronibus, militibus, nobilibus terris nostrisque et hominibus, eandem fenorabilem unionem et concordiam cum prelibato reuerendo mire professionis Dno. Theodorico de Aldenburk, moderno Magistro generali Ordinis Hospitalis supra dicti, suisque cum Conpreceptoribus, Commendatoribus, fratribus, nobilibus, terrisque ipsorum et hominibus perpetuis temporibus firmiter et irrefragibiliter obseruare nec contra facere aliqualiter autvenire, et ut hec maneant in conwulsa et semper integra, roburque obtineant perpetue firmitatis ac nowitatis wultum assumant, presentes scribi fecimus et nostro ac predictorum nostrorum Baronorum sigillis communiri. Datum et actum in Wlademiria, anno Incarnacionis Domini millesimo trecentesimo trecesimo quinto tredecimo Kalendas Nowembris, in vigilia undecim millium sanctorum virginum.

(Viešpaties vardu amen. Kadangi visų sukūrėjo neaprėpiama globa didi ne tik dėl to, kad Viešpats norėjo pasakyti, kaip valdiniams viešpataudami [valdovai] vadovautų, bet taip pat kad dosniai taikos ir teisingumo jiems teikdami padėtų. Todėl mes, Jurgis, iš Dievo malonės gimęs visos Mažosios Rusios kunigaikštis, norėdami sutramdyti kivirčus ir greičiau sudaryti sąjungą, kad šitaip abejonių piktžolės būtų pašalintos ir kad taikos bei santarvės ramybė galėtų sustiprinti draugystės, taikos bei draugiškos sąjungos sutartis, kaip kitados su garbingais ir šviesiausiais šventosios profesijos vyrais bei viešpa-

čiais didžiaisiais magistrais iš Šventosios Marijos Jeruzalės ligoninės teutonų namų [ordino] Prūsijos žemėje, kurių vardai yra gerbiami iki šių laikų: maloningojo ir garbingojo viešpaties Teodoro iš Altenburgo, naujojo vadovo ir didžiojo magistro iš Šventosios Marijos ordino ligoninės teutonų namų, su mūsų šviesaus atminimo pirmtakais, karaliais ir valdovais, būtent su Romanu, Danielium, Levu, Jurgiu ir Andrium, pradėtas sutartis, kurių ypač laikomasi ir kurios vykdomos nepažeistos, išlaikytos ir išsaugotos su pagarba. Dabar mes su mylimais ir ištikimais mūsų bajorais ir kariais, būtent su Dmitrijumi — mūsų „diadka" [t. y. auklėtoju — *vert. past.*] Mykolu Jelezarovičiumi — Belzo vaivada, Vasilka Kudrinovičiumi — mūsų dvaro teisėju, Jurgiu Kosakovičiumi — Pšemislo vaivada, Borisu Krakula — Lvovo vaivada, Teodoru Oteku — Lucko vaivada, Chotka, Jeromyro broliu, atnaujiname, patvirtiname, ratifikuojame ir šį [laišką] apsaugomuoju raštu sutvirtiname, prieš išsiųsdami, gera valia, atmesdami kiekvieną klastą, palankumu, sumanumu ir kiaurai įžvelgdami kiekvieną piktadarystę padariusį, kartu su minėtais mūsų bajorais, kareiviais, mūsų žemių didikais bei žmonėmis tą pačią sąjungą, teikiančią gausų atpildą ir santarvę, su jau anksčiau išmėgintu gerbiamu ypatingos profesijos viešpačiu Teodoru iš Altenburgo, naujuoju didžiuoju anksčiau minėtos ligoninės ordino magistru bei jo mokytojais, patikėtiniais, broliais, didikais ir jų pačių žemėmis bei žmonėmis visiems laikams tvirtai ir nelaužydami laikytis ir nedaryti [nieko] prieš arba kitaip atsimesti ir kad tai būtų neliečiama ir nesumažinta, ir kad jėga išlaikyta, amžino tvirtumo ir naujumo išraišką įgytų, padarėme, kad šis [laiškas] būtų parašytas ir mūsų bei minėtų mūsų bajorų antspaudais sutvirtintas. Duota ir aktuota Vladimire, Viešpaties apsireiškimo metais tūkstantis trys šimtai trisdešimt penktais per lapkričio kalendas Vienuolikos tūkstančių šventųjų mergelių dieną). Antspaudai uždėti ant vaško, nusitrynę.

Išrašyta iš Karaliaučiaus archyvo šviesaus atminimo Hėnigo (Nr. 681, 131); Karamzino t. IV.— Pastaba 276.— P. 134—136.

II akte Levo sūnus Jurgis atnaujina ryšius su kryžiuočiais — savo pirmtakų sudarytos draugystės [ryšius]. III akte tą daro jo sūnus, bet jau drauge su savo bajorais, kuriuos tituluoja vaivadomis niekados nebuvusių vaivadijų. Apskritai visa tai atskleidžia kryžiuočių politiką, rusinų nusigręžimą nuo Lietuvos ir įsitraukimą į savo sandėrį prieš ją, nepaisant priklausymo didžiajam Lietuvos kunigaikščiui, apie kurį nė neužsimenama, bet prieš jį rezgamas sąmokslas.

Dar reikia atkreipti dėmesį į to akto puikią lenkų rašybą, pateikiant antro, trečio ir ketvirto nuo pradžios bajorų vardus, o tai aname amžiuje yra retas lenkų rašto pavyzdys. Apskritai galima pridurti, kad stilius rodo tą aktą rašius kokį nors lenkų vienuolį.

* * *

*XII priedas**

Apie šaltas žiemas

Aprašant istorinius įvykius, ne pro šalį bus išvardyti ir meteorologijos reiškinius, kurie kartais žmonėms daro didelę įtaką.

101 m. *Užšalo Juodoji jūra**.

163—164 m. *Užšalo ne tik Juodoji jūra, bet ir Dardanelų sąsiauris. Ledo storis siekė 30 colių, kai kuriose vietose sniego buvo priversta iki penkiasdešimties (?) pėdų aukščio**.

* *Šiuo ženklu žymima informacija, paimta iš Rigaische Zeitung.*— 1853.— Nr. 37; 1855.— Nr. 46.

800 m. *Ten pat ledo storis siekė 50 colių*.*

822 m. *Vokietijoje Dunojus taip užšalo, kad ledu galėjo riedėti sunkieji vežimai. Kitos, šiauriau esančios upės, pradedant Elbe, ilgai buvo sukaustytos storo ledo*.*

860 m. *Užšalo Adrijos jūra*.*

991 m. *Beveik visoje Europoje šaltą žiemą iššalo daug medžių ir augalų. Iššalo ir javai, todėl buvo didžiulis badas.*

1048 m. *Baltijos jūra užšalo visiškai, o Vakarų vandenynas — kiek tik akys aprėpia. Iš Norvegijos į Daniją žmonės pėsčiomis ledu vaikščiojo (Samuel Fröde. Apud Thor. Throrpheum. Series dynast. regum Danice.— P. 41).*

1067 m. *Vokietijoje keliuose mirtinai sušalo daugybė keliautojų*.*

1133 m. *Užšalo Pietų Rudanas ir Padas*.*

1183 m. *Pado upė užšalo nuo Kremono iki pat žiočių. Nuo šalčio sproginėjo ne tik vyno statinės, bet ir medžiai*.*

1236 m. *Dunojus beveik visą laiką buvo užšalęs iki pat dugno*.*

1292 m. *Kategatas buvo visiškai užšalęs*.*

1294 m. *Kategatas taip užšalo, kad žmonės iš Norvegijos į Jutlandiją ne tik pėsčiomis vaikščiojo, bet ir rogėmis važinėjo (Stretow. Chron. Jutlandiae.— P. 148).*

1296 m. *Baltijos jūra užšalo nuo kranto iki kranto, o iš Olandijos į Švediją buvo rogėmis ledu važinėjama (Annales de Nor. Westphalii // Monumenta Cimbr.— T. I.— P. 1392).*

1306 m. *Baltijos jūra buvo sukaustyta ledo tarp Danijos ir Švedijos salų (Ludewig. Reliquice Miss.— T. IX.— P. 170).*

1316 m. *Beveik visoje Europoje buvo visiškas nederlius, nes žiema buvo labai šalta ir nepastovi. Pirmiau už saiką javų buvo mokama po šešis auksinius, o dabar — keturiasdešimt*.*

1322 m. *Rogių kelias buvo nusidriekęs per visą Baltijos jūrą šešias savaites (Dusburg. Chronicon Prussiae.— T. III.— C. 236; Krantzius. Wandalia.— Lib. VIII.— C. 7).*

1349 m. *Buvo vaikščiojama ledu nuo Štralzundo iki Danijos (Incerti auctoris [nežinomo autoriaus]. Apud Ludewig.— T. III.— P. 171).*

1408 m. *Visa Baltijos jūra, ypač tarp Gotlando ir Elando salų, taip pat tarp Rostoko ir Geserio, buvo sukaustyta labai storo ledo (Ibidem).*

1423 m. *Iš Prūsijos į Liūbeką buvo jodinėjama (Krantzius. Wandalia.— Lib. X.— C. 40).*

1426 m. *Žiemos būta tokios šaltos, kad jūra rogėmis buvo važinėjama nuo Liūbeko iki Danijos (Schütz.— Fol. 114).*

1432—1434 m. *Tai metai, atmintini labai šaltomis ir sniegingomis žiemomis. Vokietijoje 1434 metais snigo be perstojo keturiasdešimt dienų*.*

1459 m. *Baltijos jūra buvo taip užšalusi, kad iš paties aukščiausio Helos pusiasalio bokšto nebuvo galima įžiūrėti ledo pabaigos. Net iki pat Šv. Gertrūdos, tai yra kovo 7 dienos, iš Revelio į Švediją buvo važiuojama rogėmis (Schütz.— Fol. 281).*

1461 m. *Beveik visą žiemą buvo važinėjama per jūrą, per tūkstantį tris šimtus žingsnių nuo kranto. Net iš Vokietijos į Islandiją ir Arkadų salas (Nicol Mareschaleusini. Annales Herul. Apud. Westphal.— T. 1.— P. 261).*

1468 m. *Flandrijoje kariams, kovojusiems su Karoliu Drąsiuoju, buvo išduota porcija vyno, bet jis buvo taip sušalęs, kad reikėjo kirviais kapoti*.*

1493 m. *Užšalo Genujos uostas*.*

1507 m. *Marselio uostas taip pat užšalo*.*

1544 m. *Visuose Prancūzijos sandėliuose sukrautas vynas taip sušalo, kad reikėjo kirviais kapoti*.*

1545 m. *Iš Meklenburgo į Daniją buvo važinėjama ledo keliu*.*

1548 m. *Baltijos jūra taip užšalo, kad iš Rostoko į Daniją ir iš Fiūno salos į Zelandtjos salą buvo važinėjama rogėmis (Anonym. Apud Ludewig.— T. IX.— P. 176).*

1594 m. *Jūra ties Marseliu ir Venecija buvo užšalusi labai toli nuo kranto*.*

1621—1623 m. *Venecijos laivynas Adrijos jūroje, ties Venecija, įstrigo tarp ledų*.*

1631 m. *Žiema buvo nepaprastai šalta. Pietų jūros užšaldavo labai toli nuo krantų. Ypač Baltija (Histoire generale de Voyages.— Vol. LVII.— P. 421).*

1640 m. *Buvo rogių kelias jūra iš Rostoko į Vismarą, Liubeką ir Kopenhagą*.*

1657—1658 m. *Prancūzijoje nuo gruodžio 24 dienos iki vasario 18 dienos buvo žodžiais nenusakomas speigas. Eresūnas giliai užšalo*.*

1676 m. *Buvo rogių kelias jūra iš Rostoko į Vismarą, Liūbeką ir Kopenhagą*.*

1683 m. *Žiema visur buvo nepaprastai atšiauri. Soduose iššalo medžiai. Paryžiuje Sena buvo važinėjama rogėmis, nes ledo storis buvo 11 colių. Temze kuo saugiausiai traukė sunkiausiai pakrauti vežimai. Per Mažąjį Eresūną švedų kariuomenė žygiavo kartu vilkdama ir pabūklus*.*

1709 m. *Pas mus, Lietuvoje, būta tokios šaltos žiemos, kad žemė buvo įšalusi per devynias pėdas*.*

1716 m. *Ant užšalusios Temzės buvo pastatyti kalėdiniai prekybos kioskai*.*

1718 m. *Nuo Naujųjų metų iki pat Grabnyčių visąlaik buvo toks speigas, kad iš Danijos salų iki pat Šlėzvigo krantų buvo vaikščiojama ledu. Tai atsitiko po jūros potvynio, kurį savo ruožtu buvo sukėlusi rudens audra*.*

1744 m. *Anglijoje pats stipriausias alus, į speigą išneštas, per ketvirtį valandos sušaldavo į 1/8 colio storio ledą*.*

1809 m. *Lietuvoje buvo atšiauri ir ilga žiema.*

1812—1813 m. *Pernelyg anksti atėjo speiguota žiema. Jau lapkričio viduryje buvo sniego ir rogių kelias. Pavasarį visur išplito karšligės epidemija. Nemaža valstiečių išmirė.*

1814 m. *Londone, ant užšalusios Temzės, vyko prekyba. Tarp šiaurinių Fryzijos salų iki pat balandžio mėnesio važinėjo sunkiai pakrauti vežimai.*

1835 m. *Lietuvoje šaltis siekė 22° šalčio pagal Reomiūro skalę. Eresūno sąsiauriu iš Danijos į Švediją buvo važinėjama rogėmis*.*

1855 m. *Sausio mėnesį Lietuvoje šaltis siekė 25°, o Kryme — 10° Reomiūro. Šiaurės Europoje žiema buvo itin atšiauri, o sniegas itin gilus — tai labai stebino meteorologus. Žuvies beveik nebuvo sugaunama. Vištos nustojo dėti kiaušinius, kurių kaina, pirmiausia Vokietijoje, nepaprastai išaugo. Berlyne vienas pokštininkas tvirtino, kad kiaušiniai bus brangesni už vištas*.*

* * *

*XIII priedas***

Gedimino ryšių su užsieniu įrodymai

Keturi Gedimino laiškai

I. Popiežiui Jonui XXII

Excellentissimo patri domino Johanni Romane sedis Summo pontifici. Gedymine letwinorum et multorum Ruthenorum Rex etc. Diu est quod audivimus, quod omnes

Cultores christiane fidei vestre auctoritati et paternitati debent esse subiecti et quod ipsa fides catholica iuxta prouisionem Romane Ecclesie gubernatur. Hinc est quod Reverencie vestre presentibus litteris declaramus, quod predecessor noster Rex Myndowe cum toto suo Regno ad fidem christi fuit conversus, sed propter atroces iniurias et innumerabiles prodiciones magistri fratrum de domo Theutonica omnes a fide recesserunt, sicut prohdolor et nos usque in hodiernum diem in errore ipsorum progenitorum nostrorum permanere. Nam multociens predecessores nostri nuncios suos dominis Archiepiscopis Rygensibus miserunt pro pace facienda, quos crudeliter occiderunt, sicut patet per dominum Isarnum, qui nobiscum et cum fratribus de domo Theuton. ex parte domini Bonifacii pacem et Treugas ordinavit et litteras suas nobis misit, sed nunciis de domino Isarno revertentibus in via alios occiderunt, alios suspenderunt et ut se ipsos submergerent coegerunt. Item predecessor (1) noster Rex Viten misit litteras suas domino legato Francisco et domino Archiepiscopo Frederico, rogans ut sibi duos fratres de ordine minorum fratrum mitterent, assignans eis locum et ecclesiam iam constructam. Hoc intelligentes fratres Pruscie de domo Theutonica miserunt exercitum per devia et predictam Ecclesiam igne succenderunt. Item dominos Archiepiscopos et Episcopos et Clericos capiunt, ut patet in domino Johanne, qui temporibus domini Bonifacii in curia fuit defunctas et in domino Frederico Archiepiscopo, quem fraudulenter de Ecclesia eiecerunt. Item clericum unum dominum bertoldum, quem in Civitate Regensi in propria domo crudeliter occiderunt. Item terras ponunt desertas, ut patet in Samigallia et in aliis multis. Sed dicunt, quod faciunt propterea ut christianos defendant. Pater Sancte et Reverende, nos christianos non inpugnamus, ut fidem catholicam destruamus, sed ut iniuriis nostris resistamus, sicut faciunt Reges et principes christiani, quod pated quia habemus nobiscum fratres de ordine fratrum minorum et de ordine fratrum predicatorum,

quibus dedimus plenam libertatem baptizandi, predicandi et alia sacra ministrandi. Ista enim, Pater Reverende, vobis scripsimus, ut sciatis, quare progenitores nostri (2) in errore infidelitatis et in credulitatis decesserunt. Nunc autem Pater Sancte et Reverende studiose supplicamus, ut flebilem statum nostrum attendatis, qua parati sumus vobis sicut ceteri Reges christiani in omnibus obedire et fidem catholicam recipere, dummodo tertoribus predictis videlicet magistro predicto et fratribus in nullo teneamur.

(Didžiai prakilniam Tėvui Viešpačiui Jonui, Romos sosto aukščiausiajam kunigui, Gediminas, lietuvių ir daugelio rutėnų ir t. t. karalius. Jau seniai esame girdėję, kad visi krikščionių tikėjimo išpažinėjai turi paklusti tavo valiai bei tėviškai [globai] ir kad pats katalikų tikėjimas yra tvarkomas Romos bažnyčios rūpesčiu. Tai ir yra priežastis, kad Jūsų kilnybei šiuo laišku pareiškiame, jog mūsų pirmtakas karalius Mindaugas su visa savo karalyste buvo atsivertęs į Kristaus tikėjimą, bet dėl brolių iš Teutonų namo magistro [daromų] žiaurių nuoskaudų ir nesuskaičiuojamų išdavyščių jie visi nuo to tikėjimo atkrito; kaip tik dėl to ir mes, deja, ligi šios dienos esame priversti kartoti savo senolių klaidą. Iš tikrųjų daugelį kartų mūsų pirmtakai, norėdami sudaryti taiką, siuntė savo pasiuntinius ponams Rygos arkivyskupams, tačiau tie [Teutonų ordino broliai] juos žiauriai nužudydavo, kaip tai matyti iš pono Isarno atvejo, kai jis, kaip viešpaties Bonifacijaus atstovas, sudarė taiką bei paliaubas tarp mūsų ir Teutonų namo brolių ir savo laišką mums atsiuntė; tačiau, kai pasiuntiniai grįžo iš pono Isarno namo, pakeliui vienus jie užmušė, kitus pakorė arba privertė pačius pasiskandinti.

Taip pat mūsų pirmtakas[1] karalius Vytenis buvo nusiuntęs laišką ponui legatui Pranciškui ir ponui arkivys-

[1] Vietoje *predecessor* turėtų būti *pater et predecessor* (tėvas ir pirmtakas). Autografo tikrintojo Karaliaučiuje pastaba. Kadangi mums skirta kopija turi šiokių tokių netikslumų, laikomės spausdintos iš pono Foigto.

kupui Friderikui, prašydamas, kad jie atsiųstų du brolius iš Pranciškonų ordino, [drauge] paskirdamas jiems vietą ir jau pastatytą bažnyčią. Apie tai sužinoję, Prūsijos iš Teutonų namo broliai išsiuntė aplinkiniais keliais savo kariuomenę ir minėtą bažnyčią sudegino. Taip pat jie smurtu ima ponus arkivyskupus ir vyskupus, ir dvasininkus, kaip matyti iš atsitikimo ponui Jonui, kuris buvo numarintas kurijoje viešpaties Bonifacijaus metu, ir iš atsitikimo ponui arkivyskupui Friderikui, kurį klastingai išmetė iš bažnyčios. Jie taip pat smurtu paėmė ir vieną dvasininką, poną Bertoldą, kurį žiauriai nužudė Rygos mieste jo paties namuose. Jie ir žemes paverčia tyrais, kaip tai matyti Žemgalijoje ir daugelyje kitų [vietų]. Tačiau jie sako, jog tai daro dėl to, kad nori apginti krikščionis!

Šventasis ir garbingasis Tėve! Mes su krikščionimis kariaujame ne dėl to, kad sunaikintume katalikų tikėjimą, bet kad pasipriešintume mums [daromoms] skriaudoms, kaip tai daro krikščionių karaliai bei valdovai; tai matyti iš to, kad pas mus yra brolių iš Pranciškonų ir iš Dominikonų ordinų ir jiems davėme visišką laisvę krikštyti, sakyti pamokslus ir atlikinėti kitas šventąsias apeigas. Apie visa tai, garbingasis Tėve, mes rašome tam, kad jūs žinotumėte, kodėl mūsų senoliai[1] mirė pagonybės ir netikėjimo klaidą darydami. O dabar, šventasis ir garbingasis Tėve, labai prašome atkreipti dėmesį į mūsų apverktiną būklę, nes mes, kaip ir kiti krikščionių karaliai, esame pasirengę visad jums paklusti ir priimti krikščionių tikėjimą, kad tik mūsų nevargintų anksčiau minėtieji kankintojai, t. y. minėtasis magistras ir broliai).

Iš Rainaldžio (Registr. Joanni XXII.— Ad annum 1323.— Nr. 256). Paimta iš Foigto (t. IV.— P. 626, 627), pagal rankraštį, esantį Slaptajame Karaliaučiaus archyve, dabartinė kopija pergamente.

[1] *Progenitores nostri* (mūsų protėviai) patvirtina neabejotiną Gedimino kilmę iš Vytenio.

II. Gediminas rašo Dominikonų ordino vienuoliams

Gedeminne Dei gratia Litphanorum Ruthenorumque rex princeps et dux Semigallie litteratis viris et deuotis ordinis predicatorum magistris cuiuscumque prouincie prioribusve fratribus universis principaliter tamen magistro Saxonie ac prioribus sub eodem constitutis salutem et quidquid melius poterit adoptari. Sciat vestra honorabilis commendabilisque scientia nostros nuncios cum litteris misisse ad patrem nostrum gloriosissimum dominum Johannem papam ut nos vestiat stola prima cuius nuncios cum grandi timore et tedio de die in diem expectamus, quia Dom. Jesu Christo annuente, iam parati erimus ad queque sue beneplacita voluntatis. Ita quod Episcopos cupimus, Sacerdotes Religiosos colligere, exceptis hiis qui claustra sua vendunt et machinantur in mortem clericorum (I). Jura ecclesiastica protegere, clerum honorare et cultum Dei ampliare. Idcirco petimus, ut vos hec in civitatibus, locis et villis ubi aliquod nostrum predicare contigerit populo nuncietis. Etiam si qui milites essent et armigeri, daremus eis redditus et agriculturam quantum vellent, mercatoribus fabris, carpentariis balistariis, sutoribus artis mechanice cuiuscumque cum uxoribus et liberis et iumentis concedimus liberum introitum et exitum terre nostre sine ulla exactione seu thelonio et omni turbatione procul mota. Licet cruciferi huius negocii causa prescripti sigillum nostrum in contumeliam nostram igne cremauerunt videbitur ut a Deo inceptum extinguerent et oculos hominum obsecarent tamen hanc cartam ipso sigillamus prout sigillari fecimus literas Dni patris apostolici predilecti in certam credenciam et munimen quam prius ferram in ceram transit et aqua in caliben commutatur quam verbum a nobis progressum retrahamus. Malignantes contra hoc scriptum et sigillum sunt detractores veritatis dyaboli cultores fidei destructores, heretici mandaces et omni honore privati in hiis scriptis. Hac littera lecta et exscripta a magistro et prioribus Saxonie ultra

mittatur quanto prius vt dei gloria perficiat quod incepit Datum anno Dui M. CCCXXIII ipso die corporis Xti. valete.

(Gediminas, Dievo malone lietuvių ir rutėnų karalius, Žemgalijos valdovas ir kunigaikštis, mokytiems ir pamaldiems vyrams, visų dominikonų provincijų magistrams ir priorams, visiems broliams, tačiau pirmiausia Saksonijos magistrui ir jam pavaldiems priorams, [siunčia] sveikinimą ir kuo geriausių linkėjimų.

Težino jūsų garbingasis, įtakingasis bei mokytasis [asmuo], jog mes pasiuntėme savo pasiuntinius su laišku mūsų Tėvui, garsingajam viešpačiui popiežiui Jonui, kad jis mus apvilktų pirmuoju krikšto rūbu; jo pasiuntinių diena iš dienos laukiame didžiai būgštaudami ir nekantraudami, nes Viešpaties Jėzaus Kristaus laiminimu jau būsime pasirengę [įvykdyti] kiekvieną jo valios pageidavimą. Todėl norime susikviesti vyskupus, kunigus, vienuolius, išskyrus tuos, kurie pardavinėja savo vienuolynus ir rengia dvasininkų žudynes[1]. Mes esame pasirengę saugoti Bažnyčios teisę, gerbti dvasininkus ir plėsti Dievo garbinimą. Todėl prašome, kad jūs paskelbtumėte šį [laišką] žmonėms miestuose, vietovėse bei kaimuose, kur tik kuriam nors iš jūsiškių reikės sakyti pamokslą. Taip pat, jei bus [tarp jų] riterių ir ginklanešių, duosime jiems pajamų ir žemės, kiek norės; pirkliams, meistrams, račiams, svaidomųjų pabūklų gamintojams, kurpiams ir [kitiems] visokių sričių amatininkams suteikiame laisvę įeiti į mūsų žemę ir išeiti [iš jos] drauge su žmonomis, vaikais bei galvijais be jokių rinkliavų arba muitų, nedarydami jokių kliūčių.

Nors kryžiuočiai dėl anksčiau minėtojo noro mus įžeisti sudegino mūsų antspaudą, matyt, [tuo tikslu], kad užgniaužtų Dievo pradėtą [darbą] ir apdumtų žmonėms

[1] Cistersai iš Dinamiundos pardavė savo vienuolyną, prieš tai leidę apiplėšti ir iššudyti žmones, gyvenusius priemiestyje, nes jų nepriėmė į savo pastatus; taip pat kai kuriuos savo brolius, ten buvusius, pasmerkė tikrai mirčiai; čia labiau įgeliama cistersams.

akis, tačiau prie šio rašto mes pridedame tą patį antspaudą, panašiai kaip liepėme pridėti šį antspaudą prie laiško didžiai mylimam viešpačiui Apaštališkajam Tėvui, kad būtų patikimesnis ir sutvirtintas, nes pirmiau geležis pasikeis į vašką ir vanduo pavirs plienu, negu mes atšauksime mūsų ištartą žodį.

Pikta valia veikiantys prieš šį raštą ir antspaudą šiuo laišku yra [skelbiami] tiesos neigėjais, šėtono gerbėjais, tikėjimo ardytojais, melagingais eretikais ir visai garbės netekusiais [žmonėmis]. Perskaitę ir nurašę Saksonijos magistras ir priorai tepasiunčia šį laišką toliau, kiek galima greičiau, kad Dievas savo garbei baigtų tai, ką pradėjo.

Duota 1323 Viešpaties metais, per pačią Kristaus kūno dieną.

Būkite sveiki).

III. Gediminas rašo Hanzos miestams

Gedeminne dei gratia Letphanorum Ruthenorumque rex princeps et dux Semigallie Honorabilibus viris providis et honestis advocatis consulibus civibusque Lubecens. Rostokcens. Sundens Gripeswaldens. Stetynes. Gotlandieve mercatoribus et mechanicis cuiuscunque conditionis. Sol. et regalem gratiam et fauorem. Cum omnia regna subiacent celesti regi Jesu Christo de quibus unum tenemus tanquam forma in materia vel servus in domo, licet omnium regum minimus apparemus, tamen dei prouidentia in propriis maximus in quibus habemus precipere et impetrare perdere et salvare claudere et reserare; iam dudum nostros terminos transivitis absque ulla recognitione visitando. Noygordiam Pleskowiam, que omnia permissimus futurum propter bonum nunc vidistis et aure percipitis de die in diem omnium vestrorum detrimentum miserunt progenitores nostri vobis suos nuncios et litteras, aperuerunt vobis terram, nullus vestrorum veniens aut canis ex parte eorum referens gratas de preceptis, non

vos terreant prescripta si ipsi unum promiserunt domino annuente nos dupla faciemus Ideoque amplius quia patri nostro sanctissimo domino pape nostras litteras misimus pro ecclesie Dei unione (1) et legatorum suorum adventum cum inenarabili tedio expectamus quorum presenciam literaliter recepimus nos videre. Idcirco consulentes vobis ipsis, mittentes nobis ex parte vestrorum omnium sollempnes nuncios veros et viros fide dignos super manum nostram et super presens scriptum nostro regis sigillo roboratum. Super hoc promittimus vobis omnibus fide data quod talem pacem ordinabimus inuicem quod Christiani similem nunquam senciebant. Episcopos Sacerdotes Religiosos ordinis predicatorum et minorum colligemus quorum vita laudabilis et probata, tolium nolumus accessum qui de cenobiis faciunt latronum refugium et elemosinam vendunt in detrimentum animarum et etiam unda latrunculi exeunt in preceptis et mortificationem clericorum, de talibus monachis sibi unusquisque caueat consulimus dominorum (2). Insuper ex regali dono domus iam in precenti carta nostram terram liberam esse sine theolones exactione, angariarum et perangariarum super omnes predecessores nostros omnibus mercatoribus militibus vasallis quos dotabo reditibus unicuique suam secundum dignitatem mechanicis conditionis cuiuscumque scilicet fabris sutoribus carpentariis lapicidiis, in arte salis peritis pistoribus argentariis balistariis piscatoribus cuiusve conditionis veniant eum liberis uxoribus et iumentis Intrent et exeant secundum placitum omni turbatione procul mota quod spospondimus in hiis fide data quod ab omni iniusta petitione meorum subditorum manebunt securi et exempti. Agricolis nostrum regnum intrandi commorandique volentibus damus et concedimus ad decem annos colere libere absque censu et medio tempore ab omni opere regio sint exempti, termino predicto expirato et etiam secundum terre fertilitatem dabunt decimam prout in aliis regnis vel propriis dare consueverunt. Ita tamen quod nobiscum plus exsuperabit gratia quam in aliis

regnis et consuetum. Jure civili utantur Rigensis civitatis omnis vulgus nisi tunc melius fuerit inventum de sano consilio discretorum. Vt igitur securiores et magis certiores eos reddamus duas ecclesias fratrum minorum unam in civitate nostra regia Vilna dicta, et aliam in Noygardis habemus erectas, et terciam fratrum predicatorum, ut quisvis secundum ritum suum dominum colat. Quod ergo nostre donacionis concessio maneat impermutabilis et firma presentem cartam conscribi iussimus et sigilli nostri appensione fecimus roborari. Quia hoc scientes quod idem sigillum duo nostro ac patre sctissimo misimus et quidquid sibi liberaliter conscripsimus seruabimus illibatum. Contradictores huius sigilli tanquam maliciosas, fidei destructores hereticos mandaces repudiamus et omni honore priuatos in hiis scriptis per ducatum domini Bonislai ducis Masouie ad nos poterit habere securum accessum super manum nostram unus quisque. Datum Vilna A. Dni M. CCCXXIII. ipso die corporis christi. Litera perlecta in una civitate petimus sub testimonio religiosorum ac aliorum fide dignorum virorum ex scribiet mittere in aliam sine mora, ut desiderium nostrum manifestatur universis, valete.

(Gediminas, Dievo malone lietuvių ir rutėnų karalius, Žemgalijos valdovas ir kunigaikštis, gerbiamiems vyrams, rūpestingiems ir garbingiems Liūbeko, Rostoko, Zundo, Greifsvaldo, Štetino ir Gotlando [miestų] reikalų valdytojams, tarėjams ir piliečiams, pirkliams ir įvairios padėties amatininkams [siunčia] pasveikinimą ir savo karališką malonę bei palankumą.

Kadangi visos karalystės, iš kurių vieną mes valdome, yra pavaldžios dangaus karaliui Jėzui Kristui taip, kaip forma materijai, o vergas namams, tai nors iš visų karalių esame menkiausias [svetur], tačiau Dievo Apvaizda didžiausias savajame krašte, kur turime galią duoti nurodymus ir įsakinėti, pasmerkti ir pasigailėti, uždaryti ir atverti,

Pagaliau jūs jau perėjote mūsų sienas be jokio tikrinimo, kad aplankytumėte Naugardą, Pskovą; visa tai jums leidome dėl būsimosios naudos.

Dabar jūs pamatėte ir savo ausimis diena iš dienos girdite, kokios naudos jūs visi netekote. Mūsų senoliai siuntė jums savo pasiuntinius ir laiškus, atvėrė jums savo kraštą, [tačiau] niekas iš jūsų neatvyko, net nė šuo iš jūsų pusės su padėka neatsiliepė į tuos pasiūlymus. Tenegąsdina jūsų tai, kas anksčiau buvo rašyta. Jie [senoliai] vieną dalyką prižadėjo, o mes, Dievo laiminami, dvigubai padarysime ir dar daugiau, nes mes pasiuntėme mūsų laišką mūsų Tėvui, šventajam viešpačiui popiežiui dėl susivienijimo su Dievo[1] bažnyčia ir su neapsakomu nekantrumu laukiame jo pasiuntinių atvykstant; jų saugumu pas mus rūpintis esame raštu prižadėję. Todėl, rūpindamiesi savimi, siųskite mums iš visų savo kraštų aukštus pasiuntinius, teisingus ir pasitikėjimo vertus vyrus; mes, be savo parašo ir be šio savo laiško, sutvirtinto mūsų karališkuoju antspaudu,— be visa to, iškilmingai prižadame jums visiems, kad sudarysime tokią tarpusavio taiką, apie kokią krikščionys niekados nė nemanė.

Vyskupų, kunigų, Dominikonų ir Pranciškonų ordinų vienuolių tokių prisikviesime, kurių gyvenimas girtinas ir doras, [tačiau] nepageidaujame tokių, kurie iš vienuolyno padaro plėšikų prieglobstį ir pardavinėja aukas, žalodami [savo] sielas, ir iš kur išeina mokyti plėšikėliai bei [žmonės], kurie žudo dvasininkus; patariame kiekvienam valdovui pasisaugoti tokių vienuolių[2].

Taip pat, be to, [ką suteikė] mūsų pirmtakai, šiuo savo raštu skelbiame, jog mūsų žemė karališka malone yra laisva [nuo mokesčių], nuo muitų ir kelio prievolių visiems pirkliams, riteriams, vasalams; juos aprūpinsiu pajamomis — kiekvieną pagal jo padėtį; [tai suteiksiu]

[1] Iš šių žodžių galima suprasti, kad su popiežiumi vyko sandėriai ne tiktai dėl lietuvių atvertimo, bet ir dėl rusėnų sujungimo su Roma.

[2] Švelniai priekaištauja kryžiuočiams.

įvairios padėties amatininkams, t. y. meistrams, kurpiams račiams, akmenskaldžiams druskininkams, malūnininkams, sidabrakaliams, svaidomųjų prietaisų gamintojams, žvejams ir [kitiems] įvairios padėties; tegu jie atvyksta [į mūsų žemę] su vaikais, žmonomis bei galvijais, tegu ateina ir išeina savo noru visiškai be jokio trukdymo; tai šiuo savo laišku užtikrindami, prižadame, kad jie bus saugūs ir neliečiami jokių neteisėtų mano pavaldinių pretenzijų.

Žemdirbiams, norintiems atvykti į mūsų karalystę ir čia pasilikti, duodame [žemę] bei suteikiame [privilegiją] dešimt metų [ją] dirbti laisvai ir be mokesčių, o pusę to laiko tebūna jie atleisti nuo bet kokios karališkos prievolės; minėtam terminui praėjus, priklausomai nuo žemės derlingumo, jie duos dešimtinę, kaip ir kitose karalystėse bei tautose paprastai duodavo, tačiau su tokiu [skirtumu], kad pas mus grūdas bus gausesnis, negu paprastai yra kitose karalystėse.

Tie visi žmonės tesinaudoja Rygos miesto civiline teise, jei paskui nebus geriau sumanyta išmintingųjų tarybos.

Tam, kad jūs mažiau abejotumėte dėl saugumo ir labiau pasitikėtumėte, [pranešame], jog esame pastatę dvi pranciškonų bažnyčias: vieną mūsų karališkajame mieste, vardu Vilnius, ir antrą Naugarduke, o trečią dominikonų, kad kiekvienas pagal savo apeigas galėtų garbinti Dievą. Taigi, kad šios mūsų suteiktos privilegijos būtų nekintamos ir tvirtos, liepėme surašyti šį raštą ir sutvirtinti jį, nurodydami prikabinti mūsų antspaudą, nes jūs, žinodami, kad tą patį antspaudą pasiuntėme mūsų viešpačiui ir Šventajam Tėvui, [tikėsite], jog ir tai, ką jam laiške parašėme, viską ištesėsime.

To antspaudo niekintojus šiuo savo laišku pasmerkiame kaip bjaurius tikėjimo ardytojus, eretikus, melagius ir jokios garbės neturinčius žmones. Per viešpaties Mazovijos kunigaikščio Boleslovo kunigaikštystę galės kiekvienas saugiai atvykti į mano valdomą žemę.

Duota Vilniuje 1323 Viešpaties metais, pačioje Kristaus kūno dienoje.

Laišką, kai jis bus perskaitytas viename mieste, prašome nurašyti ir su vienuolių bei kitų vertų pasitikėjimo vyrų patvirtinimu nedelsiant nusiųsti į kitą, kad mūsų pageidavimas būtų paskelbtas visiems.

Būkite sveiki.)

IV. Gediminas rašo Pranciškonų ordino vienuoliams

Gedeminne divina providentia Letphanorum Ruthenorumque rex princeps Semigallie et dux Religiosis in Xto viris et patribus reverendis cum devotis ministris custodibus et gardianis ceterisque fratribus minoribus universis toto orbe diffusis, precipue tamen ministro Saxonie ceterisque fratribus universis salutem ac promotionis amminiculo continuum incrementum. Scire vos volumus litteras nostras parti nostro excellentissimo Dno Johanni sedis apostolice summo pontifici direxiose ut naret (?) nos una cum ceteris ouibus ad pascua ubertatis, recepimus itaque in responso breuiter adventum fieri suorum legatorum quorum dilatio tedis nobis generat infinita vt eo cicius perficeretur opus dei fraus reductoria cassaretur capimus per vos et vestros fratres in omnibus ciuitatibus locis seu villis nostrum paudere velle universis et popolum hortari salutaribus monitis, ut quot rigauit deus pullulat ac metat et in celestibus collocet cum beatis. Volumus enim Episcopos Sacerdotes, religiosos ordinis cuiuscumque colligere, precipue de vestris quibus iam erexiimus duas ecclesias unam in civitate nostra regia Vilna, aliam in Nougardia ad quos nobis hoc anno quatuor fratres scientes polonicum, semigallicum ac ruthenicum ordinatis tales ut nunc sunt et fuerunt et etiam de predicatoribus quibus debimus ecclesiam tempore successivo. Exclusis tamen religiosis qui cenobia eorum in dispedium dominorum et mortificationem clericorum vendunt miserabiliter animas illudentes, intimantes etiam populo ac

fratribus incipiatis intimate in ciuitatibus locis et villis amore nostri, quod militibus et armigeris redditus dabimus mercatoribus autem fabris carpentariis, argentariis salis arte peritis ac plane mechanicis condicionis cuiuscumque liberam facultatem intrandi et exeundi terram nostram per ducatum ducis Masovie Dni Bonizlai omni exactione Theloneo infestatione iniusta angariarum et perangariarum procul motis. Hec scripta servabimus rata quia verbum nostrum ut calibo manebit duraturum. In cuius rei testimonium nostrum sigillum quod domino apostolico et patri nostro sanctissimo misimus quod nunc Cruciferi ad ignem proiecerunt in contumeliam huius legationis presentibus duximus apponendum. Huius sigilli contradictores et serei reddimus falsarios fidei persecutores hereticos maliciosos et perversos in hiis scriptis. Datum Vilna A. D. M. CCCXXIII. ipso die corp. Xti. litera perlecta a ministros et custodibus mittatur ad aliam provinciam, et omnes fratres orent pro Rege filiis et Reginis et tota terra, ut dominus perficiat quod incepit.

(Gediminas, dieviškąja apvaizda lietuvių ir rutėnų karalius, Žemgalijos valdovas ir kunigaikštis, pasišventusiems Kristui vienuoliams ir garbingiems bei pamaldiems tėvams, ministrams, kustodams ir gvardijonams bei visiems kitiems Pranciškonų ordino broliams, pasklidusiems visame pasaulyje, tačiau pirmiausia Saksonijos ministrui ir visiems kitiems broliams [siunčia] sveikinimą su linkėjimais tobulėti ir nuolatinės sėkmės.

Mes norime, kad jūs žinotumėte, jog mes nusiuntėme laišką mūsų didžiai prakilniam viešpačiui Jonui, Apaštališkojo sosto aukščiausiajam kunigui, kad jis padėtų mums drauge su kitomis savo avimis [įeiti] į gausumo ganyklą; gavome atsakymą, jog greitai atvyksią jo pasiuntiniai; jų delsimas mums kelia begalinį susirūpinimą, [nes norime], kad greičiau būtų baigtas Dievo darbas ir niekais pavirstų klastinga apgaulė.

Mes pageidaujame, kad jūs ir jūsų broliai paskelbtų savo nutarimą visuose miestuose, vietovėse bei kaimuose

ir paskatintų žmones išganingais pamokymais, kad tai, ką Dievas palaistė, jis ir išaugintų, ir nupjautų, taip pat nusiųstų į dangų su palaimintaisiais. Dėl to mes norime sukviesti vyskupus, kunigus ir kiekvieno ordino vienuolius, ypač iš jūsiškių, kuriems jau pastatėme dvi bažnyčias: vieną mūsų karališkajame mieste, vardu Vilnius, antrą Naugarduke; joms priskirkite mums šiais metais keturis brolius, mokančius lenkų, žemgalių ir rusų kalbas, tokius, kokie dabar yra ir kokie buvo [anksčiau]; taip pat [kviečiame] ir iš dominikonų, ir jiems netrukus duosime bažnyčią; tačiau išskiriame tuos vienuolius, kurie prekiauja savo vienuolynais, darydami nuostolį savo valdovams, sukeldami pavojų dvasininkų gyvybei ir negailestingai žudydami savo sielas.

Be to, pranešdami [apie šį raštą] žmonėms ir broliams, dėl mūsų meilės [jums] pradėkite skelbti miestuose, vietovėse ir kaimuose, kad riteriams ir ginklanešiams suteiksime pajamų, o pirkliams, meistrams, račiams, sidabrakaliams, druskininkams ir lygiai taip pat įvairios padėties amatininkams galimybę laisvai įeiti į mūsų žemę ir išeiti [iš jos] per Mazovijos kunigaikščio viešpaties Boleslovo kunigaikštystę be jokių rinkliavų, muitų, be jokio apsunkinimo teisės nenumatytom kelio prievolėm.

Šį raštą mes laikysime nekeičiamu, nes mūsų žodis bus tvirtas kaip plienas.

To [rašto] paliudijimui, manome, reikia pridėti prie šio laiško tą mūsų antspaudą, kurį nusiuntėme Apaštališkajam viešpačiui ir Švenčiausiajam mūsų Tėvui ir kurį kryžiuočiai, šią pasiuntinybę įžeisdami, įmetė į ugnį.

To antspaudo niekintojus ir teksto klastotojus šiuo laišku skelbiame tikėjimo persekiotojais, piktais ir klastingais eretikais.

Duota Vilniuje 1323 Viešpaties metais, pačioje Kristaus kūno dienoje.

Laišką, kai perskaitys ministras ir kustodai, prašom nusiųsti į kitą provinciją, o visi broliai nuoširdžiai tepa-

simeldžia už karalių, jo vaikus ir karalienes, taip pat už visą kraštą, kad Viešpats baigtų tą [darbą], kurį pradėjo).

Trys pirmieji laiškai rašyti iš atskiros kopijos, mums suteiktos, kopijuotos iš Karaliaučiaus autografų, sutikrintos su Kocebiu leidimu: Preuss. ält. Gesch.— B. IV.— S. 367, 368 (Prierašas).

Antspaudas, visų laiškų vienodas, turėjo atvaizdą, kaip liudija aprašas kanceliarinio dokumento, nukopijuoto Liūbeke 1323 m[1]. Iš tikrųjų prie to paties laiško buvo prikabintas apvalus vaško antspaudas, turintis apskritime dvylika kampų, o apskritimo centre atvaizdą vyro ilgais plaukais (ant galvos turinčio kunigaikščio mitrą), sėdinčio soste, dešiniąja ranka laikančio karūną ir skeptrą — kairiąja, o aplink jį buvo keturiasdešimt viena raidė ir kryžius įrėžtas *S. igillum [dei gratia Gedemini lithwinorum et ruthenor [um] reg[is]* (Antspaudas iš Dievo malonės Gedimino, lietuvių ir rutėnų karaliaus). Tai ypač reikšmingas antspaudas, nes soste sėdintis kunigaikštis rankose laikė karališkosios valdžios ženklus, tarsi būtų norėta tuo pabrėžti, jog buvo ar galėjo būti karaliumi savo valia.

Pono Foigto išvadų dėl Gedimino laiškų falsifikavimo kritika

Daugeliui Lietuvos istorikų turėtų rūpėti, kaip reikėtų vertinti ką tik paminėtus didžiojo Lietuvos kunigaikščio laiškus. Tuo labiau kad istorikų, vertų didžios pagarbos, nuomonės viena kitai stačiai prieštarauja. Vieni, kurių priešakyje yra Kocebiu, jų tikrumu nė akimirkos neabejoja, kiti, vadovaujami pono Foigto, laiko juos suklastotais, primestais, parašytais Livonijos vienuolių, be Gedimino valios ir žinios. Mes savo ruožtu, šiame veikale pasirinkę vidurio kelią, turime paaiškinti gerbiamojo Prūsijos istoriko poziciją ir spėliojimus, mūsų nuomone, pažeidžiančius istorinę tiesą.

---

[1] *Voigt.*— B. IV.— S. 632, 633.

1. Kadangi laiško, rašyto popiežiui, turinys susijęs vien tik su arkivyskupo interesais ir kaltinimu, mes labiau tikime, kad lotyniškosios Gedimino korespondencijos sekretoriumi galėjo būti pranciškonas arba koks kitas arkivyskupo statytinis, tad valdovo, tikriausiai ne per daug tą kalbą mokančio, vardu galėjo rašyti savo mecenato dvasios įkvėptas. Jeigu Gediminui būtų rūpėję krikščionybės gėris ir tikras savo žmonių atvertimas, tai visai kitokiu stiliumi būtų rašęs. O kokiu — derėtų paklausti. Nes ir seniausi, ir vėlesni didžiojo kunigaikščio darbai prieštarauja laiškui. Seniausi negali būti paisomi, o vėlesnių priežastį išdėstėme tekste. 2. Tas laiškas popiežiui yra akivaizdžiai garbinantis arkivyskupus, papildantis jų skundus ir prakeikimus ordino atžvilgiu; tai, be abejo, vienuolio darbas. Juk Gedimino reikalai siejosi su arkivyskupo, todėl vienas kito argumentais galėjo paremti savus interesus. 3. Pavienės išvados. Argi Gediminas, būdamas Mindaugo įpėdinis, smulkiau nežinojęs aplinkybių, lėmusių jo atsimetimą, rašydamas laiškus, negalėjo apie tai užsiminti? Gali būti, kad Gediminas žinojo tą istorijos smulkmeną geriau už mus abu ir žvelgė į ją kitaip negu kas nors iš neobjektyvių kryžiuočių šalininkų. Jis nenutylėjo nekaltumo ir aukos, kuria tapo tas karalius krikščionis, taigi patvirtino mūsų išdėstytas istorines tiesas, jam valdant. Apie Vytenio nužudymą gerbiamasis istorikas iš to paties papratimo pakartojo pasakėlę, kadangi Gediminas vadina jį savo tėvu ir iškelia kaip iš naujo pradėto atvertimo pavyzdį. 4. Gediminas nebūtų galėjęs padiktuoti tokios savo laiško pabaigos, juk jis visai kitaip pasirodė prieš popiežiaus legaciją, ypač namuose ir Rygoje per pasiuntinį. Į tai atsako pats tekstas; tiktai pridursime, kad kaip tik ta laiško pabaiga, jeigu dėl jos autentiškumo iš ankstesnių posakių ir galėjome abejoti, mus juo įtikina, kadangi kiekvienas bešališkai vertinantis kryžiuočių ir Lietuvos istoriją, įsitikina, jog negalėjo ir neturėjo Gediminas iškelti kitos sąlygos, jeigu norėjo būti nepriklausomas valdovas ir apsaugoti savo tautą nuo pražūties, kuri ištiko prūsus. Taigi bevaisiai pono Kocebiu istorinių tiesų įro-

dinėjimai su prasimanymais, tušti barbariškų Jarošino rimų citavimai, beprasmiški vėlesnių ordino vaikų liudijimai, šališki ir atitinkantys ordino dvasią; tikriausiai dėl to, kad parodytų, jog išsyk po vyskupų ir kryžiuočių vienuolių antspaudo išniekintojų kreipimųsi į Livonijos dvasinę bei pasaulietinę valdžią ordinas apsižiūrėjo ir pasistengė suteikti klastos atspalvį laiškams[1], kuriuose įžvelgė savo reikšmės menkinimą bei nešlovę, nes nėra lengvesnio būdo nukreipti nuo savęs satyrą, kaip klasta sutriuškinti jos autentiškumą. Tas pats ir popiežiaus bulėje (Ap. *Rinaldi.*— An. 1323.— Nr. 20)— kruopštus tamsios vietos įrodymas, nieko daugiau neminintis apie tai, kad ordinas ėmėsi minėtos klastos dar tais pačiais metais, kai buvo rašomi laiškai. Vėlesni metraštininkai (*Alb. Krantz.* Wandal.— Lib. VIII.— C. 9; Koialowicz.— P. 271; *Herm. Corner.* Chron.— P. 1006; *Luc. David.*— B. V.— S. 235[2]) nė žodžio apie laiškus nesako. Jie taip pat nutyli daugelį kitų dalykų, betgi jais naudojamės mūsų raštuose kaip istorinėmis tiesomis.

Kalbant apie faktus, atsiskleidusius iš laiško turinio, triuškinančius jų autentiškumą, tai tas varginamas darbas netenka prasmės bešališkam stebėtojui, linkusiam analizuoti, taip pat bešališkuose mūsų komentaruose. Pagaliau, ar kryžiuočiai, pačiupę kokius didžiojo kunigaikščio dokumentus, nupjovė antspaudą ir į ugnį, rodydami jam panieką, įmetė, ar ne, šiandien yra nereikšmingas dalykas, nei paneigiantis, nei patvirtinantis laiškų tikrumą. Tiktai ponas Foigtas remiasi rašiusiojo laiškus baime, kad tik kryžiuočiai, tąsyk besilinksminantys Liūbeke, nesužinotų apie jo prasimanytą anspaudo sudeginimą; dėl to jis nutylėjo šią detalę Hanzos miestams rašytame laiške. Savo informacijoje rašo prieštaringus dalykus, kai toliau

[1] Livonijos kryžiuočiai to nedarė. Lukas Davidas (t. V.— P. 236) praneša, kad tuometinis magistras prikaišiojo rygiečiams, jog Gedimino laiškus paskleidė po Hanzos miestus, bet jis nė žodžio nesako apie jų neautentiškumą.

[2] Dėl pastarojo ponas Foigtas apsiriko pagal čia anksčiau pateiktą prierašą, nes toliau (p. 236) yra Luko Davido pastaba.

(p. 636) pasakoja, kad visus tris laiškus vienu metu ir viešai Liūbeko rotušėje 1323 metų liepos 18 dieną pristatė Rygos magistrato nariai ir tuoj pat kryžiuočiai padarė jų oficialią kopiją, iš kurios autorius mums pateikia išrašus. Taip kovojant nesunku pačiam save sunaikinti!

Trečias, svarbiausias priekaištas dėl laiškų tikrumo yra nurodomas kelias per Mazovijos kunigaikščio Boleslovo žemę atvykėliams iš užsienio į Lietuvą. O tai nieko nereiškiantys samprotavimai apie tai, kad autorius jokio Boleslovo, valdžiusio Mazoviją, neaptikęs. Buvo Vanka, Traidenis, Ziemovitas, o Boleslovo nebuvo.— Gaila, kad gerbiamasis autorius nežvilgtelėjo į Naruševičiaus istoriją (Hist. Narod. Pol.— T. V.— S. XIII.— S. 404). Ten būtų perskaitęs, kad Boleslovas, Ziemovito sūnus, Vladislovo Lokietkos sūnėnas, gyveno su motina Anastazija ir tikriausiai jos vardu valdė Kujavijos kunigaikštystę bei Dobrynės žemę, kadangi vyriausiasis jo brolis iš dėdės gavo kitą dalį. Todėl tai, ką autorius laikė svarbiausiu argumentu, pasirodė esąs silpniausias ir ankstesniuosius niekais paverčiantis.

Galų gale svarbių pastabų apie tų laiškų autentiškumą yra veikale: *Sartorius von Waltershausen. G. F.* Urkundlich Geschichte des Ursprungs der deutschen Hause/ Herausgegeben von J. M. Lappenberg.— B. II.— S. 305—308. Be tų visų paaiškinimų ir įrodymų, verta peržiūrėti: *Kotzebue.* Preuss. ält. Gesch.— B. II.— S. 353—358; *Karamzin.*— T. IV.— S. 191, 192.— Noty. 278, 279; *Napierski.* Index Corp. dipl.— B. I.— S. 77.— Nr. 298; B. II.— S. 387 (pranciškonų kreipimasis į popiežių; mūsų veikale § 1134. Labiausiai verta dėmesio Jono XXII bulė, išleista didžiojo magistro Vernerio iš Orzelno vardu. Duota Avinjone per birželio kalendas VIII pontifikato metais (Ap. *Rinaldi.*— An. 1324.— Nr. 51). Joje, beje, pasakyta: *ad eiusdem Regis devotae requisitionis instanciam* ... (to paties karaliaus reikalavimu skirti tyrimą...). Kaip galima sakyti, kad Gedimino laiškai buvo prasimanyti, jei popiežius, turėdamas greta savęs arkivyskupą Frideri-

ką, Lenkijos vyskupus ir didįjį magistrą Karolį, be to, tiek daug kitų asmenų iš abiejų pusių, išmanančių reikalus, po ilgo tyrimo, dar ilgesnio svarstymo ir tarimosi su Bažnyčios tėvais rašo kryžiuočiams žodžiais, jokios abejonės nekeliančiais, o pačioje bulėje dėsto tokius dalykus: *Pater hominum [...] mentem Magnifici Viri Gedemine Regis Litwinorum et multorum Ruthenorum preparasse videtur, sicut per devotissimas litteras eius nobis* [...] *directas percepimus, ad cognoscendam et percipiendam lucem catholice veritatis* [...] (Žmonių tėvas [...] mato, kad kilnaus vyro Gedimino, lietuvių ir daugelio rutėnų karaliaus, širdis yra pasiruošusi, kaip sužinojome iš jo nuolankiausių mums [...] skirtų laiškų, pažinti ir priimti katalikų tiesas). Ar galėjo kas kitas tinkamiau nuspręsti dėl autentiškumo aptariamų laiškų tam, kuriam jie buvo rašyti, už popiežių Joną XXII, po šitiek laiko ir paskelbusį tokį nuodugnų tyrimą? Be to, bulėje, rašytoje Gediminui (Ap. *Rinaldi.*— An. 1324.— Nr. 48—50; *aš turiu kopiją**), popiežius beveik paraidžiui pakartoja pirmąjį Gedimino laišką. Negi dar yra tokių lėkštų prasimanymų, negi dar yra, sakau, tarp šiuolaikinių autorių tokių, kurie abejotų šiais faktais. (Šis priedas rašytas 1837 m.)

Labai įdomu, kodėl ponas Foigtas liudijimą, tai yra aplinkraštį, kurį Varmijos vyskupas Eberhardas datavo „...burg (Heilsberge) in castro nostro in die Beati Galli, Anno Domini supra dicto" (...burge mūsų pilyje Palaimintojo Galo dieną Viešpaties metais, anksčiau paminėtais...), nori priskirti prie 1325 metų, nors dokumente net neminimi šie metai, atvirkščiai, akivaizdžiai kalbama apie 1323 metus, kai vyskupas aprašinėja lietuvių antpuolius. Taigi mes dokumentą datuojame 1323 metų spalio 16 diena, tuomet, kai prūsų dvasininkai, norėdami apginti kryžiuočius, ėmėsi plunksnos. Neturiu po ranka nei originalo (jis saugomas Slaptajame Karaliaučiaus archyve), tačiau iš jo nuorašo (nors kai kurie žodžiai neišskaitomi) galima suprasti, kad vyskupas mini Gedimino laiškus, kuriais, anot jo, nereikėtų tikėti. Štai toji vieta: „Autem audivi-

mus et scimus sicut... contingerunt... est fama publica et manifesta ut profitemur in hiis scriptis et credimus bona fide. Prebet igitur Cristiana Religio... super habeantur, qui notam et falsitatis temeritate ponere nituntur in alios etc.“ (Taip pat girdėjome ir žinome, kaip... jie subjaurojo... yra reikalas aiškus ir žinomas, kaip esame pranešę šiuose laiškuose ir tikime gera valia. Trumpai tariant, tai teikia krikščioniškas tikėjimas... Be to, tegul sau pasilaiko tie, kurie siekia kitus apgaulingu aklumu paženklinti ir t. t.). Šie žodžiai, regis, turėtų išsklaidyti visas abejones dėl laiškų falsifikavimo. Jeigu nustatysime tikrą dokumento datą, tai šiandien turėsime svarbiausią argumentą, liudijantį Gedimino laiškų, rašytų popiežiui, autentiškumą. Šių laiškų nuorašus iš Vatikano bibliotekos gavo Albertrandis, o išleido Jalaginas (Historica Rusiae Monumenta.— Petropili, 1841.— T. 1). Nuorašą turiu savo rinkiniuose. Iš viso vienuolika laiškų.*

* * *

*XIV priedas***

Pranašystė dėl Lenkijos

„Tas raštas, pasirodęs apie 1320 metus, yra Slaptojo Karaliaučiaus archyvo knygoje, kurioje yra įvairių formuliarų, kopijų ir kitokių panašių dalykų. Rašyta lotyniškai, prasideda taip: „Mes, magistras Andronikas, slaptasis sekretorius ir žvaigždžių tyrinėtojas *(cognitor constellationum)*, arabų kilmės, laisvųjų menų daktaras, šlovingiausio astronomijos mokslo magistras, Konstantinopolio rūmuose nuostabiausiojo viešpaties Androniko, Graikijos, Aleksandrijos ir visų Rytų imperatoriaus, kunigaikščių kunigaikščio ir visų karalių viešpaties, skiriame mūsų pasveikinimą visiems žmonėms, išminčiams ir mėgėjams vi-

sokių slaptųjų mokslų, esantiems visose pasaulio šalyse. Mes, būdami pašaukti *a bonorum operum viris mundi terras maremque flumina marcimoniis peragentibus qui suas nobis cum dolore cordis vexationes exposuerunt* (gerų darbų vyro, kuris mums su širdies skausmu savo išgyvenimus išdėstė apie pasaulio žemių, jūros ir upių susilpnėjimą, kuris kyla iš vienos žemelės *(terricula),* vadinamos Lenkijos valstybe, o toji šalelė karaliuką *(regulus)* renkasi, kaip matome iš žvaigždžių)".

Toliau prasideda graudūs kryžiuočių skundai dėl Vladislovo. Toliau tasai keistuolis elgiasi šitaip: jis nusigauna į nuošalius Armėnijos kalnus, ten ant aukščiausio kalno, pasninku ir marinimusi atsikratęs pojūčių bukumo bei kūno traukos, taip pat vidiniu pojūčiu išrinkęs vietą, atsigula aukštielninkas kaip tokio meno magistrui dera, ir *nunc de primo mobili in polo arctico in polum antarcticum per spericam volutionem axisque — decurentia superiorum a centro in centrum naturos singulorum in corpore sperico et intro existentium vidi non semel sed plures ubiquo reperi* (iš pradžių judant Arkties poliuje į Antarkties polių per sferinį ašies sukimąsi — bėgimą aukščiau esančių nuo centro į centrą, pavienių natūrų sferiniame kūne ir viduje esančių stebėdamas ne syk̨į, bet daugelį kartų iš visur kur pasirodant); taigi ten jis mato, kad kažkokia švytinti žvaigždė šiek tiek užtemdyta kitos, kurią Beritu *(Beryth),* melo žvaigžde, vadina; galiausiai juoda, blyški, kraujo trokštanti kometa ant tos šalelės ir ant tos menkos karalystės didžiuliu smarkumu nukrinta. Todėl tos šalies kunigai *[turi omenyje Lenkijos vyskupus],* susirgsią baisia liga ir išmirsią, nes trokšta užtemdyti švytinčią ordino žvaigždę. Tas regėjimas *[taip baigia stebukladarys],* buvo 1320 metų gegužės 15 dieną, o išsipildys tų pačių metų gegužės 26-ąją; iš arabų į graikų kalbą išversta pono Mykolo Konstantinopolyje, o iš graikų į lotynų — brolio Saturnino švento Blažiejaus *(Saturninus sancti Blasii) [tikriausiai pats rašto sukurpėjas],* patvirtinta ir pašlovinta visų Konstantinopolio magistrų bei daktarų."

Ištraukos vertimas iš: *Kotzebue.* Preussens ältere Geschichte.— B. II.— S. 362, 363.

Tai yra satyrinė kryžiuočių išmonė prieš Lenkijos vyskupus, tuometiniu papročiu galėjusi lengvatikių protams padaryti didelę įtaką.

* * *

*XV priedas**

Kryžiuočių atskyrimo nuo bažnyčios dekretas, paskelbtas Rygos arkivyskupo

In nomine Domini Amen. Anno eiusdem Millesimo CCCXXV Indictione octava, pontificatus Sanctissimi patris et Dni nostri Domini Johannis Pape XXII. Anno nono mensis Aprilis die quarta quinta et septima. In presencia mei notarii publici et testium subscriptorum ad hec vocatorum specialiter et rogatorum Reverendus in Christo pater et dominus Dns frater Fredericus Scte Rigensis ecclesie Archiepiscopus infra sacra officia sanctorum dierum Jouis Veneris et Paschatis more consueto proposito solempniter verbo Dei, quosdam processus denunciationis fecit et publicavit et per religiosum virum Dominum Gerhardum Dicte Rigensis ecclesie Canonicum coram se et clero et populo ibidem in sua cathedrali ecclesia beate virginis congregato fecit legi et deinde per Dnum Arnoldum Rectorem ecclesie Sancti Jacobi Rigensis in vulgari fecit eidem populo publicari quorum tenor dinoscitur esse talis.

In nomine domini Amen. Quia nos frater Fredericus Sancte Rigensis ecclesie Arciepiscopus dudum sicut existit notarium Magistrum et fratres ac singulares personas

ordinis fratrum sancte Marie Theutonicorum vt fidei Christi impeditores, ecclesiarum destructores, morum bonorum violatores, captivatores temerarios, Archiepiscoporum, et aliorum prelatorum et clericorum, quorum quam plures per eosdem occisi fuerunt, notarios invasores, castrorum aliorumque locorum eorundem ecclesiarum avidissimos occupatores, conspiratores, periuros, ac facientes parlamenta, nullam iurisdictionem habentes in prouincia Rigensi, a iure prohibita inscriptis, candelis extinctis et campanis pulsatis excommunicauimus et eorum domos, ecclesias, ac loca quaecumque ecclesiastico subposuimus interdicto, nostras contra eas sentencias proferentes ipsosque postmodum similiter denuciauimus candelis extinctis et campanis pulsatis et mandauimus ab aliis nostre iurisdictioni subiectis modo simili campanis pulsatis et candelis extinctis excommunicatos suis plebibus publice nunciari, et loca eorum ecclesiastico fore subposita interdicto, ob causas predictas. Et eciam, quia Dominus Mutinensis olim sedis apostolice legatus, prout in eius processibus et literis clare liquet, statuit et edicto perpetuo firmauit, omnes et singulos, qui terminos terrarum divisionis per ipsum destributos excederent; aut excommunicatos infra sue legacionis limites in castris domibus aut aliis locis tenerent uel defenderent, esse excommunicatos ipso facto, et ipsa castra subposita essent ecclesiastico interdicto, quod nulla tergiversacione celari potesi, dictos Magistrum et fratres premissa facere continue et fecisse. Preterea Dominus Franciscus a dicta sede apostolica contra dictos Magistrum et fratres missus inquisitor, eosdem Magistrum et fratres etiam propter quasdam causas, et eorum in obedienciam excommunicauit, et ecclesias, loca, domos et capellas ipsorum ecclesiastico subposuit interdicto, privans eosdem propter premissa summaliter omnibus privilegiis que habebant. Insuper Sanctissimus pater et Dominus noster Dominus Johannes Papa XXII dictis, scilicet Magistro generali, preceptorique Livonie Commendatoribus,

fratribus, ac fratri Conrado generali procuratori tocius ordinis eorum in sua presencia constitutis, pro se et toto ordine suo, ac successoribus suis inperpetuum sub pena excommunicationis, quam ipsos et quemlibet eorum voluit incurrere ipso facto, si eius transscenderent limites mandatorum in pleno consistorio precipiendo mandauit: quod Ecclesias Rigenses et eius sufraganeas ac Capitula eorundem in spiritualibus et temporalibus restituerent plenarie, et ablata tam mobilia quam immobilia cum suis iuribus et iurisdictionibus ac singulis pertinenciis et terminis redderent sine mora et quod de singulis suis malefactis satisfaccione premissa de cetero similia non committerent, nec alios pro suo posse admitterent dictas ecclesias qualiterumque in posterum molestari. Et quod super hiis constitutiones ederent in perpetuum duraturas in suis generalibus capitulis, ne ipsi et fratres sui ordinis de cetero talia vel similia perpetrarent, sed suo ordine in sua professione regulariter conseruato deputata sibi officia, ad que sunt vocati, utiliter exhiberent. Quodque predicatores, minores, et elias personas religiosas uel seculares et quoscumque alias pro fide Xti predicanda et dilatanda apud paganos Lethowinos et alios infideles ac Scismaticos in eundo, stando, et redeundo laborantes, nec per se nec per alios impedirent. Et quod nullos religiosos vel seculares ad Romanam curiam et inde venientes nullatenus molestarent. Et quod neophitos de novo conversos importabilibus oneribus non grauarent, et edificationes locorum sanctorum non impedientes pro suo posse studiosius promouerent. Et quod Archiepiscopos, Episcopos, prepositos Decanos et alios Ecclesiarum prelatos et personas ecclesiasticas capiendo, incarcerando, inuadendo, occidendo, et alias in ea manus violentas temere iniiciendo amplius non facerent. Et quod omnes coniuraciones, conspirationes, vniones, et confederaciones factas per eos et eis adherentes, quatenus sunt preiudiciales dictis ecclesiis et personis, revocarent et eas ulterius non tenerent, quas eciam dictus Dominus papa cassauit, annullauit, reuocauit, irri-

tauit, et eciam vacuauit, statuens perpetuo, ut similia nullo modo de cetero facerent, vel eciam attemptarent Et quod portum ac ipsum fluuium Dune cum suis litoribus intrantibus versus Rygam et agredientibus de Ryga, nullatenus clauderent, sed liberum omnibus demitterent, omni condicione postposita et semota. Et quod ciuitatem Rigensem et ipsos ciues in suis iuribus iurisdictionibus et libertatibus ac pertinenciis nec per se nec per alios impedirent, sed pocius promouerent. Et quod in Dunamunde nullam facerent aliquo modo in edificiis et in aliis nouitatem. Quodque conspiratores violentatores et rebelles alios ad condignam satisfaccionem pro posse suo inducerent, sic ut dimissis totaliter omnibus coniuracionibus conspiracionibus vnionibus et confederacionibus quatenus ut premittitur sunt preiudiciales dictis ecclesiis et personis ad seruicia debita efficaciter reddederentur et alia quam plurima dictus Dominus papa prefatis Magistro et fratribus facienda precepit vt patet in actis inde confectis que ratione prolixitatis hic minime exprimuntur. Que quidem omnia et singula dicti Magister, preceptor, Commendatores, fratres, ac procurator ordinis eorum pro se ac fratribus ac successoribus sui ordinis in perpetuum in presentia dicti domini pape dominorumque Cardinalium in pleno consistorio, tactis, sacrosanctis evangeliis iuraverunt et prehabita omnia firmiter, plenarie, inviolabiliter et perhenniter seruaturos, et se talia de cetero uel similia non facturos. Sed, quod dolenter referimus, dicti Mgstr et fratres predicta omnia et singula prout iurauerunt, nec faciunt prodolor nec fecerunt. Immo quod deterius est mala malis addentes duriores in maliciis sunt effecti, facientes quecunque volunt, pro sue libitu voluntatis. Nam ad vomitum redeuntes post dicta iuramenta, quosdam clericos venientes de Curia Romana, et transeuntes ad eandem occiderunt vt patet in Domino Bertoldo dicto Gygante quondam Osiliensis ecclesie canonico, et quosdam ceperunt non sine inieccione manuum violenta, tam diu detinentes captivos in durissimis vinculis et car-

ceribus donec iuxta voluntatem dictorum Mgri et fratrum cum eis componerent et de cetero ad dictam Romanam Curiam contra eos se promitterent non venire, quod nunquam factum esse dinoscitur, etiam per quoscunque et quantumcunque rebelles imperatores sub titulo Christiane fidei consistentes, vt patet in Gotfrido sacerdote nunc plebano in Corbe Osiliensis Dioeceseos et Magistro Nycolao sacerdote nunc plebano parochie sancti Petri in Riga et dicte Osiliensis Ecclesie vicario et fratre Thiderico dicto Scoldo ordinis minorum ibidem, et aliis quam pluribus clericis et laycis, civitatis, dyoeceseos et provincie nostre Rigensis quos capientes contumeliis affecerunt, vt patet in Ernesto consule Rigensi, et eius familia, ac aliis ciuibus Rigensibus, quos ceperunt et capere non desistunt, tam in dicto libero fluvio Dune quam alibi pro sue arbitrio faccionis spoliant, carcerant et offendunt et tandem de carceribus sub grauissimis paccionibus demittunt eosdem quod hiis modernis temporibus factum esse dinoscitur. In Hinrico dicto Lokesor, Kaykemele, Arnoldo, Thidorico sutore, Toke et Kone et aliis pluribus quam triginta Ciuibus Rigensibus Preterea dictum regen Lethowinorum infidelium, ne ad fidem citholicam cum suis veniat, dicti Magister et fratres per omnes vias quas possunt impediuerunt et impediunt. Nam nunccios ad regnum ipsius euntes vel versus partes Xtianorum pro salute animarum venientes dictis iuramentis non obstantibus capiunt, carcerant crudeliter et occidunt. ut patet propudor in fratre Gerhardo ordinis minorum dicto Dordemure, quem de dicto rege Lethowinorum versus Rigam cum suis collegis venientem, modernis temporibus anno videlicet Domini Mlle. C. CC. XIII pro saluteque animarum laborantem violenter ceperunt et in eorum castro Aschradis pluribus temporibus in carceribus tenuerunt. Reliquos uero nunccios eiusdem regis ad dominos dicte sedis apostolice nunccios et ad dictum dominum Archiepiscopum Rigensem per dictum regem missos, videlicet Sedegallum crudeliter occiderunt in castro prefato, mandatum apostolicum et iuramenta eidem

prestita penitus contempnentes in magnum scandalum et Xtiane fidei detrimentum. Neophitos quoque non solum importabilibus oneribus aggrauant, imo dictis infidelibus et Scismaticis vendunt, vt patet in fratre dicti ordinis advocato in Rosito, qui homines neophitos dicti domini Archiepiscopi capiens, dictis infidelibus et scismaticis vendidit perpetuo seruituros. Insuper dicti Magister et fratres postquam per premissa et quam plura alia dictum regem Lethovie cum suis a fide Christi callide et subdole retraxerunt ne viderentur impeduisse, nec adhoc impedire dictum regem et suos vt ad fidem Xti veniret fucos et colores mendaciter adinveniunt quemadmodum Judei Xto fecerunt, flectentes genua, ac verbis reverentibus salutantes, in faciam eius spuentes, cedentesque collaphis blasphemabant clamantes: ave rex Iudeorum: Sic sub quadam apparencia verborum dicti Magister et fratres promittebant dicto regi Lethowinorum mille marchas argenti vel quatuor millia florenorum si sacrum baptisma cum suis recipiat, se daturos. Castra eciam quedam in solo dicte Rigensis ecclesie per dictos Magistrum et fratres violenter constructa, ad honorem dicti regis, si ut promittitur baptizatus cum suis fuerit, se fracturos. Que omnia et singula carent omnimoda veritate, quod ex eo colligitur, nam dicti Magister et fratres contra dictum regem et suos illudentes eisdem ac omnibus aliis qui ipsum cum suis magnis laboribus nisi sunt ad fidem Xti trahere et adhuc nituntur, litteras diffamatorias, illusorias, subsannatiuas et impeditorias ad Curiam Romanam et alias civitates et partes infidelium miserunt, mittunt et mittere non desistunt in distractionem ut dictum est fidei orthodoxe. Preterea pacem cum dicto re Lethowinorum et suis subditis ex una parte et dictos dominos Archiepiscopum Rigensem et episcopos Osiliensem, Tarbatensem, Revaliensem ac capitula, civitates, Vasallos et Dioceses eorundem, dictos Mgrm et fratres ex parte altera factam et iuramentis, litteris aliisque paccionibus hinc inde confirmatam, in magnum dampnum et scandalum christianitatis tocius violen-

ter et temerarie infregerunt, quod patet. Quia dictus Dominus Osiliensis Episcopus in fauorem et augmentum Romane fidei renunciare ad importunam instanciam dictorum Mgri et fratrum noluit dicte pacis, sibi contradici fecerunt, grauissime ferentes ipsum et ei adherentes Magistro dictorum fratrum publice et notorie dicente in faciem dicti Episcopi Osiliensis in Parlamento Perone, nisi vos renunciaueritis paci iam facte cum dicto rege, nos et ordo noster tales vias excogitabimus, et faciemus, quod Christianitas in partibus Liuonie nunquam recuperare volebit. Similiter minabantur ibidem et aliis qui in fauorem Christianitatis dictam pacem cum dicto rege fouere et seruare volebant, quod factum toti Liuonie constat notum. Item dicti Mgr et fratres ecclesias, oratoria et capellas curata que occupant per clericos sui ordinis vel alias personas seculares cura animarum non habita a suo ordinario, et quod plus est, ecclesiastico subposita interdicto continue in dampnacionem animarum et contemptum clauium administrant vel administrari per alios faciunt sicut libet. Preterea nos hiis nouissimis temporibus cum omni exhortationis modestia, sicut plus potuimus eciam iuribus nostris in magna parte dampnose postpositis, in fauorem salutis animarum ad gremium veramque obedienciam et unionem Sancte matris ecclesie ac nostram, sepedictos Magistrum et fratres una cum vasallis nostris coniuratoribus conspiratoribus et confederatoribus eorundem, videlicet Johannem de Tisenhusen, Johannem de Pala, Johannem et Rudolphum de Vngaria, Johannem de Ostinhusen, et Johannem de Ikeskule ac eis adherentes excepto duntaxat Waldemaro de Rosis qui, istam denunciacionem preveniens, nobis humiliter suplicavit, ut secum generose et misericorditer ageremus, quem ob hoc non ponimus in numero predictorum, reducere conabamur, et sepius in nostris predicacionibus et aliis locis nunc monendo, nunc exhortando, nunc mulcendo, nunc sub penis prenominatis vt ad penitentiam et satisfaccionem de premissis redirent, diucius et clemencius expectantes monuimus et moneri fecimus pietate paterna. Sed quod do-

lenter referimus apud predictos Mgrm, fratres, vasallos eisque adherentes, sic monendo, exhortando, mulcendo et omni posse, ad vnionem ecclesie sancte et nostram trahendo, in nullo proficere potuimus nec volemus, nam dictas sentencias excommunicationis, interdicti, periuria continue perpetrantes audaci et pertinaci animo sustinent et non curant, nec curauerunt a retroactis temporibus redire ad gremium sancte matris ecclesie et obedienciam cum satisfaccione ut tenentur.

Nos itaque ex debito personalis officii attendentes solicite quod premissorum omnium et singulorum communio cunctis fidelibus est dampnosa. Parumque obediencia prodesse videretur humilibus si contemptus contumacibus et rebellibus impunitus aliqualiter remaneret. Vnde, quantum in nobis est, desiderantes toto mentis affectu, pro quo laborauimus laboramus et laborare intendimus de salubri remedio prouidere predictis quia crescente contumacia crescere debet et pena, pronominatos Magrm, Commendatores, fratres, Vasallos et omnes adherentes eisdem, auctoritate qua fungimur propter predicta omnia et singula, vt prius denunciamus, excommunicatos et periuros in hiis scriptis et loca eorum ecclesiastico subposita interdicto, mandantes has sententias denunciacionis per omnes ecclesias nostre dyoceseos quantocius publicari et eosdem in divinis arcius evitari. Has quoque litteras publica manu scriptas sub appensione nostri sigilli ianuis affigi ecclesie nostre precepimus ad huiuscemodi mandati nostri et dictarum sentenciarum euidenciam pleniorem. Et licet predictis omnibus et aliis quam pluribus et quasi innumerabilibus factis prefati Mgr et fratres cum nostris vasallis ac omnibus eis adherentibus sunt dampnabiliter irreciti, tamen toto cordis affectu ipsorum desiderantes salutem, capimus et querimus nostris commodis postpositis, eosdem Scte matris ecclesie gremio incorporari, et secundum totum nostrum posse cum eis paternaliter, amicabiliter, generose facere et agere et recipere eosdem cum omni misericordia ad penitenciam pleno corde. Dicimus igitur notorie annunciantes omnibus, quod nos paratos et promptos

ad omnia prehabita, quando eis placuerit invenient. Oramus itaque et orari pro eis Deum petimus ut sue salutis memores quantocius redeant ad ecclesie vnionem. Datum et actum Rige in dicta Kathedrali ecclesia beate virginis Anno Dni Indictione pontificatu, mense et die ut supra. presentibus honorabilibus et religiosis viris dominis Bernardo abbate Monasterii Sancti Theofredi Amiciensis dyoc. sedis apostolice nuncio, et sua familia Lutfrido dicte Rigensis ecclesie preposito, Ludolfo priore, ac aliis eiusdem ecclesie canonicis; fratribus quoque Wernero Gardiano, Echardo dicto Knoke, et Thiderico dicto Scoldo ordinis minorum in Riga ac pluribus aliis fide dignis testibus ad hec vocatis specialiter et rogatis. Et quia superius a principio in noua linea, post dictiones: et eorum inobedienciam, obmisi has dictiones: auctoritate apostolica, hec propria manu supleui.

(Viešpaties vardu amen. Jo paties [Viešpaties] metais tūkstantis 325-aisiais, aštuntame indikte Švenčiausiojo Tėvo ir mūsų viešpaties popiežiaus Jono XXII pontifikato devintais metais, balandžio mėnesio ketvirtą, penktą ir septintą dieną. Dalyvaujant mano viešųjų reikalų raštininkui ir žemiau pasirašiusiems liudininkams, tam tyčia sušauktiems ir paragintiems, gerbiamas Kristuje tėvas ir viešpats brolis Friderikas, šventosios Rygos bažnyčios arkivyskupas, po šventųjų pareigų šventųjų dienų — antradienio, ketvirtadienio ir Velykų,— paprastai vykstančių iškilmingai pagal Dievo žodį, padarė keletą pranešimų ir paskelbė, jog dievobaimingam vyrui Gerhardui, minėtos Rygos bažnyčios kanauninkui, pavedama viešai ir klerui, ir žmonėms, ten pat, savo Palaimintosios Mergelės katedros bažnyčioje, susirinkusiems, perskaityti ir paskui ponui Arnoldui, Rygos Švento Jokūbo bažnyčios rektoriui, pavedama kasdien tiems patiems žmonėms skelbti [dekretą], kurio yra žinomas toks turinys.

Viešpaties vardu amen. Tad mes, brolis Friderikas, Šventosios Rygos bažnyčios arkivyskupas, prieš pasirodant kaltinimams magistrui ir broliams bei pavieniams as-

menims iš Šventosios Marijos teutonų ordino, kad jie yra Kristaus tikėjimo trukdytojai, bažnyčių griovėjai, gerų papročių niekintojai, lengvatikių pagrobėjai, arkivyskupų, kitų prelatų bei dvasininkų, kurių daugybė per juos buvo nužudyta, raštininkų užpuolikai, pilių ir kitų vietų, tų pačių bažnyčių godžiausi užgrobėjai, sąmokslininkai, melagingai prisiekiantys ir rengiantys teismus, jokios jurisdikcijos neturintys Rygos provincijoje, juos draudimo teise atskyrę, užgesinę žvakes, varpais skambindami ekskomunikavome, o jų namus, bažnyčias bei visas vietoves pavedėme bažnytiniam interdiktui (draudimui), o jiems patiems, prieštaraujantiems mūsų sprendimams, netrukus panašiai pranešėme užgesinę žvakes ir skambindami varpais, taip pat įsakėme dėl kitų mūsų jurisdikcijos subjektų panašiu būdu, skambinant varpais ir užgesinus žvakes, apie ekskomunikuotuosius savo žmonėms viešai skelbti ir jų vietoves pavesti bažnytiniam interdiktui dėl minėtų priežasčių. Be to, kadangi Modenos viešpats [vyskupas], kitados Apaštališkojo sosto legatas, kaip iš jo veiksmų ir laiškų aiškiai matyti, nustatė ir amžinu ediktu patvirtino, jog visi ir pavieniai, kurie jo paties nubrėžtas žemių ribas peržengs arba atskirtas nuo bažnyčios po jo legacijos sienas pilių, namų ir vietovių išlaikys arba saugos, yra ekskomunikuojami taip pat, o tos pačios pilys yra pavedamos bažnytiniam interdiktui, kad nebūtų galima pasislėpti išsisukinėjant, minėtas magistras ir broliai turėjo padaryti premisą ir padarė. Be to, viešpats Pranciškus, minėto Apaštališkojo sosto pas minėtus magistrą ir brolius siųstas kaip ištyrėjas, tuos pačius brolius ir magistrą dėl tų pačių priežasčių jų paklusnumo vardan ekskomunikavo, bažnyčių žemes, namus bei jų pačių koplyčias pavedė bažnytiniam interdiktui, atėmęs iš jų dėl iš anksto duoto pažado visas privilegijas, kurias jie turėjo. Be to, Švenčiausiasis Tėvas ir mūsų globėjas viešpats popiežius Jonas XXII minėtiesiems, būtent didžiajam magistrui ir mokytojui, Livonijos komtūrams, broliams ir broliui Konradui, didžiajam viso jų ordino prokuratoriui, pa-

tiems dalyvaujant, jam ir visam jo ordinui bei jų palikuonims paskyrė amžiams ekskomunikos atgailą; jeigu jie patys ar kuris iš jų norėtų išvengti to įsakymo, jeigu jo įsakymų ribas peržengtų, visuotinėje konsistorijoje įsakė: kad Rygos bažnyčias, jos sufraganijas bei tų pačių kapitulą dvasiniams ir laiko [poreikiams] sugrąžintų visiškai ir tai, kas pagrobta, tiek judamąjį, tiek nejudamąjį [turtą], su jų teisėmis ir jurisdikcijomis, taip pat priklausiniais bei ribomis grąžintų nedelsdami ir kad dėl pavienių savo piktadaryščių išankstinės satisfakcijos ar šiaip panašių dalykų neužsitrauktų, ir kad jie nenusikalstų, ir kad kiti reikalų negalėtų dėl jų minėtų bažnyčių kaip nors ateityje apsunkinti. Ir kad šių nurodymų, amžinai tversiančių, laikytųsi savo generalinėse kapitulose, ir kad nei jie patys, nei jų ordino broliai šitaip ar panašiai nedarytų, bet savo ordine, savo profesijoje tvarkingai laikytųsi, savo pasirinktas pareigas, kurioms yra pašaukti, deramai vykdytų. Ir kad dominikonai, mažesnieji [broliai] bei kiti dvasininkai ar pasauliečiai, o ir visi kiti asmenys Kristaus tikėjimo skelbti ir platinti pas pagonis lietuvius ir kitus netikinčiuosius bei schizmatikus galėtų eiti, pasilikti ir grįžti, ir kad nei jis, nei kiti netrukdytų. Ir kad nė vieno iš tikinčiųjų arba pasauliečių, vykstančių į Romos kuriją ir iš ten grįžtančių, niekuo neapsunkintų. Ir kad naujakrikščių, atverstųjų, nepakeliamomis naštomis neapkrautų ir šventomis vietomis statiniams nesinaudotų, kad šie galėtų savo reikalams uoliau juos plėsti. Ir kad arkivyskupų, vyskupų, prepozitų, dekanų ir kitų bažnyčių prelatų bei bažnyčios asmenų gaudyti, įkalinti, grobti, žudyti ar kitokių smurto priemonių į rankas pakliuvusiems taikyti nemėgintų. Ir kad visas sąjungas, sąmokslus, unijas, konfederacijas, jų sudarytas ir su jais palaikomas, kadangi yra žalingos minėtoms bažnyčioms bei asmenims, atšauktų ir kad jų, kaip negaliojančių, nesilaikytų, nes jas, taip pat minėtas, viešpats popiežius nutraukė, anuliavo, atšaukė, paskelbė negaliojančiomis ir praradusiomis reikšmę, nurodydamas amžinai, kad panašių dalykų jie nedarytų ir dargi nemėgintų daryti. Ir kad

uosto, Dauguvos upės bei jos pakrančių atvykstantiems į Rygą ir išvykstantiems iš Rygos jokiu būdu neuždarytų, bet visiems laisvai leistų be jokių išlygų. Ir kad Rygos miestui bei patiems piliečiams su jų teisėmis, jurisdikcijomis, laisvėmis ir priklausiniais nei jis, nei kiti netrukdytų, bet veikiau padėtų plėstis. Ir kad Dinamiundoje neatnaujintų nei pastatų, nei ko kito. Ir kad sąmokslininkus, išniekintojus ir kitus maištininkus būtų galima už jų veiksmus patraukti deramon atsakomybėn, taip kad, paleidus visas sąjungas, [uždraudus] sąmokslus, unijas, konfederacijas, nes jos, kaip pranešama, yra pražūtingos minėtoms bažnyčioms bei asmenims, jie būtų kuo sėkmingiau grąžinti į privalomą tarnybą. Ir dar daugybę visko minėtas viešpats popiežius minėtiems magistrui ir broliams įsakė padaryti, kaip paaiškėja iš aktų, vėliau parengtų, kurių išminties gausumas čia mažiausiai atsiskleidžia. Betgi dėl viso to ir tam tikrų dalykų minėti magistras mokytojas, komandorai, broliai ir jų ordino prokuratorius savo ir brolių, taip pat savo ordino sekėjų vardu amžinai prisiekė dalyvaujant minėtam viešpačiui popiežiui ir viešpačiams kardinolams pilnoje konsistorijoje, liesdami Švenčiausiąją evangeliją, prisiekė, jog viskam, kas išvardyta, tvirtai, visiškai, nepažeidžiamai per amžius tarnausią ir jog šiaip tokių bei panašių dalykų nedarysią. Bet, kaip su skausmu sužinojome, minėti magistras ir broliai dėl visų ir pavienių dalykų nors ir prisiekė, o varge, kaip nieko nedarė, taip ir nedaro. Priešingai, kas yra blogiausia, dar daugiau piktadarybių daro, dar į žiauresnes niekšybes linkę dėl savo įgeidžių. Nes po pasakytos priesaikos kai kuriuos dvasininkus, einančius iš Romos kurijos ir vykstančius į ją, jie, net pykinimą sukėlę, nužudė, kaip paaiškėja iš pono Bertoldo, vadinamo Gigantu, kitados Ezelio bažnyčios kanauninko, ir kuriuos tik sučiupo jėgą panaudoję, taip ilgai laikydavo kaip belaisvius kiečiausiuose pančiuose ir kalėjimuose, kol minėtų magistro ir brolių noru su jais susitardavo ir šiaip pažadėdavo prieš juos į minėtą Romos kuriją neiti, kad niekuomet nebūtų žinoma,

kas yra padaryta; taip pat per bet ką ir bet kaip maištininkai valdovai, remdamiesi krikščionišku tikėjimu, kaip matyti iš kunigo Gotfrido, ir dabar klebono Ezelio diecezijos centre, ir magistro Mikalojaus, kunigo, dabar klebono Švento Petro parapijoje Rygoje, bei minėtos Ezelio bažnyčios vikaro, ir brolio Tideriko, vadinamo Skoldu, iš Mažesniųjų brolių ordino ten pat, bei kitų, kurių daugybė: dvasininkų ir pasauliečių iš mūsų Rygos miesto, diecezijos ir provincijos, kuriuos sugavę visaip įžeidinėjo, kaip matyti iš Rygos konsulo Ernesto bei jo šeimynos ir kitų Rygos piliečių, kuriuos jie sugavo ir nesiliauja gaudyti, tiek minėtoje laisvoje Dauguvos upėje, tiek visur kitur neribota savo šalininkų galia plėšia, įkalina, sumuša ir pagaliau iš kalėjimų paleidžia po sunkiausių priesaikų; yra žinoma, kad tai padaryta šiomis dienomis. Iš Henriko, vadinamo Lokesoriumi, Kaikemelės, Arnoldo, batsiuvio Tideriko, Tokės ir Konės ir daugybės kitų Rygos piliečių, kurių daugiau negu trys šimtai. Be to, kad minėtas netikinčiųjų lietuvių karalius su saviškiais nepereitų į katalikų tikėjimą minėti magistras ir broliai visais galimais būdais trukdė ir trukdo. Pasiuntinius, į jo karalystę einančius arba į krikščionių kraštus sielų gelbėti vykstančius, minėtoms priesaikoms nepaklūstančius, sugauna, žiauriai įkalina ir nužudo, kaip sužinome, o gėda, iš Mažesniųjų brolių ordino brolio Gerhardo, vadinamo Dordemure, kurį, keliaujantį iš minėto lietuvių karaliaus Rygos link su savo kolegomis, dabartiniais laikais, būtent Viešpaties metais tūkstantis 323 [tekste 1314, romėniškais rašmenimis: MCCCXIIII; turėtų būti: MCCCXXIII ar pan.— *vert.*], besirūpinantį sielų gelbėjimu, grubiai sučiupo ir savo pilyje Ašeradėje ilgai kalėjime išlaikė. O kitus to paties karaliaus pasiuntinius, minėto karaliaus siųstus pas minėto Apaštališkojo sosto viešpačius ir pas minėtą viešpatį Rygos arkivyskupą, būtent Šedgailą žiauriai nužudė minėtoje pilyje, apaštališkąjį pavedimą ir jam suteiktas priesaikas labai išniekinę, sukėlę didelį sąmyšį ir [padarę] žalos krikščionių tikėjimui. Be to, naujakrikš-

čius ne tik nepakeliamomis naštomis apsunkina, bet dargi minėtiems netikintiesiems ir schizmatikams parduoda, kaip matyti iš minėto ordino Rasytėje brolio, kuris, minėto viešpaties arkivyskupo naujakrikščius pagavęs, minėtiems netikėliams bei schizmatikams pardavė kaip amžinus vergus. Taip pat minėti magistras ir broliai po to, kai per išankstinį pažadą ir daugybę kitų dalykų minėtą Lietuvos karalių su jo artimaisiais nuo Kristaus tikėjimo gudriai ir klastingai atitraukė, kad atrodytų, jog ne jie sutrukdė ir iki šiol netrukdo minėtam karaliui bei jo artimiesiems į Kristaus tikėjimą pereiti, melagystes ir detales tariamai prasimano taip, kaip darė žydai Kristui: lenkdami kelius ir pagarbiais žodžiais sveikindami, į veidą jam spjaudydavo ir praeidami kumščiavo, piktžodžiavo: sveikas, žydų karaliau; taip žodžiais apgaudinėdami, minėti magistras ir broliai žadėjo minėtam lietuvių karaliui tūkstantį sidabrinių markių, arba keturis tūkstančius florinų [auksinų], jeigu jis su saviškiais šventą krikštą priimtų. Taip pat kai kurias pilis, minėtos Rygos bažnyčios žemėje pastatytas minėto magistro ir brolių jėga minėto karaliaus garbei, jeigu, kaip pasižada, su saviškiais bus apsikrikštijęs, jam paliksią. Kad visi ir pavieniai dalykai nepanašūs į tikrus, kas išvardijama, nes minėti magistras ir broliai, iš jo paties ir visų kitų tyčiodamiesi, kad esą sunku jį patį ir jo artimuosius atvesti į Kristaus tikėjimą ir kad iki šiol jie stengiasi, prieš minėtą karalių ir jo artimuosius laiškus, šmeižikiškus, pajuokiamus, išsityčiojamus, kliautis rezgančius, į Romos kuriją, kitus miestus bei tikinčiųjų [tekste netikinčiųjų — *infidelium* — *vert.*] kraštus siuntė, siunčia ir siųsti nesiliauja, kad atitolintų, kaip yra pasakyta, nuo tikrojo tikėjimo. Be to, dar taikos sutartį, sudarytą minėto lietuvių karaliaus bei jo valdinių ir minėtų viešpačių Rygos arkivyskupo bei Ezelio, Dorpato, Revelio vyskupų ir kapitulos, jų miestų, vasalų bei diecezijų, minėtų magistro ir brolių, po to patvirtintą priesaikomis, kitais sutarčių raštais, su dideliu nuostoliu, visai krikščionybei sujudus, šiurkščiai ir neprotingai su-

laužė, kaip matyti. Kadangi minėtas Ezelio vyskupas dėl Romos katalikų tikėjimo palankumo ir plėtimo nenorėjo atsisakyti minėtos taikos, nors nemalonus buvo minėtų magistro ir brolių dalyvavimas, šie ėmė jam prieštarauti bjauriausiai šmeiždami jį ir jo artimuosius; minėtų brolių magistras Pernuvos teisme viešai į veidą apskundė minėtą Ezelio vyskupą: jeigu jūs neatsisakysite sudarytos taikos su minėtu karaliumi, tai mes ir mūsų ordinas visokių būdų sugalvosime ir padarysime [taip], kad krikščionybė į Livonijos žemes niekados nenorės daugiau grįžti. Panašiai jie ten grasino ir kitiems, kurie dėl krikščionybės malonės minėtą taiką su minėtu karaliumi norėjo išlaikyti, dėl ko buvo visos Livonijos sudaryta nota. Taip pat minėti magistras ir broliai bažnyčiose, maldos namuose ir koplyčiose — visame tame, kas turėta, užimta per savo ordino brolius ar kitus pasauliečių asmenis, visiškai nesirūpina savo ruožtu sielų išganymu, bet dar blogiau yra, kad tai, kas bažnytiniam interdiktui pavesta amžinai, jie į sielų pasmerkimą veda ir į [šventyklų] neliečiamybės išniekinimą arba daro, kad kiti būtų nuvesti, kaip panori. Be to, mes šais naujausiais laikais, visaip taktiškai įkalbinėdami, kaip tik kuo labiau stengėmės, taip pat mūsų teisėmis, daugiausiai pragaištingai nepaisytomis, dėl sielų pasveikimo į Šventosios Bažnyčios ir mūsų prieglobstį bei tikrą paklusnumą ir vienybę [sugrąžinti] dažnai minėtus magistrą ir brolius išvien su mūsų vasalais sąmokslininkais ir jų pačių sąjungininkais, būtent Joną iš Tisenhuseno, Joną iš Palos, Joną ir Rudolfą iš Vengrijos, Joną iš Ostinhuseno ir Joną iš Ikskulos bei jiems prijaučiančius, išskyrus Valdemarą iš Rusnės, kuris, aną pranešimą pralenkdamas, mūsų nuolankiai prašė, kad su juo kilniai ir gailestingai elgtumės, kurio dėl to nepriskiriame prie išvardintųjų; stengėmės juos grąžinti, dažniau mūsų pamoksluose ir kitur tai priminti, tai padrąsinti, tai raminti, tai vėl, kad, išvardijus nuostolius, atgailauti ir taikytis po pažadų jie imtų, ilgai ir maloniai laukdami raginome ir ragindami elgėmės pagal tėvišką pareigą. Bet nuliūdome

sužinoję, kad nieko nepasiekėme dėl minėtų brolių ir jiems prijaučiančių vasalų, taip raginimų, drąsinimų, raminimų ir visaip, kaip tik galima, į šventosios bažnyčios ir mūsų vienybę traukiamų; ir nenorėsime, nes, minėtus ekskomunikos, interdikto, priesaikos laužymo įsakymus atmesdami, akiplėšiškai ir atkakliai jie laikosi ir neketina, ir nuo neatmenamų laikų nesirengė grįžti į šventosios motinos bažnyčios prieglobstį, būti paklusnūs kaip pridera.

Taigi, mes, rūpestingai paisydami asmeninės pareigos, [sakome], kad pažadai, visų ir pavienių, yra pražūtingi visiems tikintiesiems. Atrodytų, jog paklusnumas per mažai gali padėti menkiesiems, jei išliktų nepagarba, priešgyniaujantiems ir kaip nors nesuvaldomiems maištininkams. Dėl to, kaip mums atrodo, pasigesdami dvasios palinkimo, dėl ko dirbome, dirbame ir dirbti ketiname, kad naudingai rūpintumėmės aukščiau paminėtais, kadangi, didėjant užsispyrimui, reikia didinti ir bausmę; minėtus magistrą, komandorus, brolius, vasalus bei visus jiems prijaučiančius šiuo įsakymu skelbiame dėl visų ir pavienių minėtų dalykų, kaip anksčiau pareiškėme šiuo raštu, kad yra ekskomunikuojami ir laužantys priesaiką, ir jų bažnytinės vietovės pavedamos bažnytiniam interdiktui, įsakome, kad šie pareiškimo nurodymai visose mūsų diecezijos bažnyčiose kuo dažniau būtų skelbiami ir kad jie patys dieviškaisiais [įstatymais] griežčiau būtų suvaržyti. Taip pat liepiame šį raštą, viešai ranka pasirašytą, po to, kai bus prikabintas mūsų antspaudas, prikalti prie mūsų bažnyčios durų, kad šitas mūsų įsakymas ir minėti nurodymai būtų aiškesni. Ir tebūna žinoma, kad dėl visų minėtų ir kitų darbų, kurių yra nesuskaičiuojama daugybė, minėti magistras ir broliai su mūsų vasalais bei visais jiems prijaučiančiais yra pragaištingai įsipainioję, tačiau [mes], visa dvasia trokšdami, kad jie pasveiktų, suprantame ir stengiamės, sau naudos nepaisydami, jog jie Šventosios Motinos Bažnyčios glėbyje būtų priglausti. Ir kad visa mūsų bendrija galėtų su jais tėviškai, bičiuliškai, kilniai elgtis, dirbti ir priimti juos visokeriopos mie-

laširdystės atgailai kupina širdimi. Tad sakome ir garsiai skelbiame visiems, kas mus, pasirengusius visokeriopai paremti, kai jiems tai patiks, atras. Taip pat prašome ir meldžiame, kad Dievas dėl jų būtų maldaujamas, idant, savo pasveikimą atmindami, kuo greičiau grįžtų prie bažnyčios. Duota ir aktuota Rygoje, minėtoje Palaimintosios Mergelės Katedros bažnyčioje, Viešpaties metais, indiktą, pontifikatą, mėnesį ir dieną, kaip ir anksčiau, dalyvaujant garbingiems ir dievobaimingiems vyrams, viešpačiams: Bernardui, Amjeno diecezijos Švento Teofrido vienuolyno abatui, Apaštališkojo sosto nuncijui, minėtos Rygos bažnyčios prepozitui Liutfridui, priorui Liudolfui bei kitiems tos pačios bažnyčios kanauninkams, taip pat broliams: Verneriui Gardianui, Echardui, vadinamam Knoke, ir Tiderikui, vadinamam Skoldu, iš Rygos Mažesniųjų brolių ordino, bei daugeliui kitų, pasitikėjimo vertų liudininkų, tam tyčia sušauktų ir paragintų. Kadangi po anksčiau išleistų pareiškimų dėl jų nepaklusnumo šiuos pareiškimus išleidau, apaštališkuoju autoritetu čia savo ranka papildžiau).

Šis dekretas yra labai svarbus istorijos liudininkas mūsų veikale atskleistoms tiesoms. Stengėmės kuo tiksliau nurašyti iš kopijos, mums skirtos, kopijuotos pagal autografą, saugojamą Rygos archyve (Nr. 1041), lygindami su paskelbtu spaudoje pono Kocebiu (t. II — P. 368, sequ.). Pagaliau turime parodyti dėmesį ponui Kocebiu. „Nors visos blogos bylos,— sako jis,— šiame dekrete primestos kryžiuočiams, pateiktos visiškai įsitikinusio tonu, ordino šalininkų gali būti laikomos perdėtomis, kadangi jas apibūdina nedraugiškai nusiteikęs asmuo. Tačiau, antra vertus, kai pasvarstome, jog tas sprendimas buvo paskelbtas viešai, dalyvaujant daugybei žmonių, kurių akivaizdoje reikalai buvo atskleisti; kadangi vėliau norėsime papasakoti, kad popiežiaus legatas, būdamas pareiškimo liudininku, tikriausiai turėjo įsitikinti priekaištų ir pabarimų pagrįstumu pirmiau negu sutiko su tuo, kad jo vardas greta asistuojančių galėtų būti parašytas liudininkų

pradžioje ir popiežiaus antspaudas galėtų būti prikabintas; dėl šių priežasčių turime pripažinti tokį sprendimą kaip didžiausią teisingumo gynimą."

* * *

*XVI priedas**

Sąrašas monarchų, viešpatavusių kraštuose ir dariusių įtaką Lietuvai nuo XIII amžiaus pradžios iki Gedimino valdymo pabaigos

Popiežiai

Honorijus III, nuo iki 1227 metų	1216
Grigalius IX	1241
Celestinas IV	1241
Inocentas IV	1257
Aleksandras IV	1261
Urbonas IV	1264
Klemensas IV	1268
Grigalius X	1276
Inocentas V	1276
Hadrijonas V	1276
Vicedominus, (neįšventintas ir neįtrauktas)	1276
Jonas XXI	1277
Mikalojus III	1280
Martynas IV	1285
Honorijus IV	1287
Mikalojus IV	1292
Celestinas V, atsisakė sosto	1294
Bonifacas VIII	1303
šv. Benediktas XI	1304
Apaštališkoji sostinė buvo Benedikto XI paveldėtojo perkelta į Avinjoną	
Klemensas V, nuo iki 1314 metų	1306
Jonas XXII	1334
Petras iš Korbarijo, antipopiežius	1338
Benediktas XII	1342

Vokiečių imperatoriai

Friderikas II, nuo 1212 iki 1250 metų
Vilhelmas 1256
Maištai ir tarpuvaldis iki 1273
Rudolfas Habsburgas, nuo 1273 iki 1291 metų
Adolfas iš Nasau 1298
Albertas Austras 1310
Tarpuvaldis
Henrikas VII, iki 1312
Friderikas, nepriskiriamas prie imperatorių 1314
Liudvikas IV, iki 1343

Lenkijos karaliai

Vladislovas Laibakojis, nuo 1202 iki 1207 metų
Lešekas Baltasis, iki 1228
Boleslovas Gėdingasis 1279
Lešekas Juodasis 1289
Maištai, pretendentai: Boleslovas, Henrikas, Vladislovas, Konradas iki 1295
Pšemislas, užmuštas 1296
Tarpuvaldis, arba anarchija, iki 1298
Vladislovas Lokietka, iki 1299
Vaclovas, Čekijos karalius, iki 1304
Vladislovas Lokietka, antrąkart iki 1333
Kazimieras Didysis 1370

Švedijos karaliai

Erikas X, nuo 1210 iki 1220 metų
Jonas 1223
Erikas Mikčius 1250
Valdemaras 1279
Magnus I 1290
Birgeris II 1320
Magnus II 1365

Danijos karaliai

Valdemaras II, nuo 1203 iki 1241 metų
Erikas VI 1250
Abelis 1252
Kristupas 1259

Erikas VII 1286
Erikas VIII 1320
Kristupas II 1335
Valdemaras III 1375

Didieji Vladimiro ir Maskvos kunigaikščiai

Jurgis Vsevolodovičius, nuo 1212 iki 1238 metų
Jaroslavas Vsevolodovičius, iki 1247
Sviatoslavas Vsevolodovičius, Andrejus Jaroslavovičius ir Aleksandras Neviškis, vienas po kito, iki 1263
Jaroslavas Jaroslavovičius iki 1272
Vosylius Jaroslavovičius 1276
Dmitrijus Aleksandrovičius 1294
Andrejus Aleksandrovičius 1304
Mykolas Jaroslavovičius 1319
Jurgis, Danieliaus sūnus, Dmitrijus ir Aleksandras, Mykolo sūnūs, vienas po kito 1328
Jonas Kalita, Danieliaus sūnus 1340

Čekijos karaliai

Otokaras, nuo 1197 iki 1230
Vaclovas III 1253
Otokaras II 1278
Tarpuvaldis, iki 1284
Vaclovas IV 1305
Vaclovas V 1306
Henrikas Korintietis 1310
Jonas Liuksemburgietis 1346

Didieji kryžiuočių magistrai

Landgrafas Konradas Tiuringas, nuo 1239 iki 1241
Gerardas Malbergas, atsisakė pareigų 1244
Henrikas Hohenlohė, nuo 1244 iki 1249
Giunteris 1253

Jis buvo išrinktas imperatoriaus šalininkų po savo pirmtako mirties. O kryžiuočiai, palaikantys popiežių, ypač Prūsijos ir Livonijos, išrinko Fri-

deriką Gruningeną, buvusį Livonijos magistrą.
Poponas Osternachas, vienas viso ordino išrinktas 1253 metais, savo noru atsisakė pareigų 1257
Anonas Zangershauzenas, nuo 1257 iki 1274
Hartmanas Heldrungenas 1283
Burchardas Švandenas, atsisakė pareigų ir įstojo į brolių joanitų vienuolyną 1290
Konradas Foichtvangeris 1297
Gotfridas Hohenlohė, persikėlė gyventi į Prūsiją ir ten perkėlė ordino sostinę 1302 metais, pareigų atsisakė 1303
Tačiau iki pat mirties 1309 metais titulavosi didžiuoju magistru ir gyveno Marienburge
Zigfridas Foichtvangenas, išrinktas 1303 metais po Hohenlohės mirties, persikėlė į Prūsiją ir sostinę pasirinko Marienburgą. Mirė 1311
Karolis Befartas iš Tryro, pašalintas iš pareigų, tačiau ėjo jas iki mirties, ištikusios 1324
Verneris iš Orzelno, ordino brolio nužudytas 1330
Liuteris, arba Lotaras, Braunšveigo kunigaikštis, mirė 1335
Teodoras iš Altenburgo, mirė 1341

Rygos vyskupai ir arkivyskupai

Mikalojus, vyskupas, išrinktas Rygos kapitulos 1229 metais, mirė 1253 metais.

Albertas Sverberis, vyskupas, iškart po Alberto Apeldorno mirties Brėmeno arkivyskupo paskirtas, tačiau tik po Mikalojaus mirties priimtas, 1233 metais. Tas pats Albertas buvo paskirtas popiežiaus Aleksandro IV 1254 metais Prūsijos ir Livonijos arkivyskupu, o vėliau Rygos, mirė 1272 metais.

Jonas Lundas, arkivyskupas, išrinktas 1272 metais, mirė 1286 metais.

Jonas Fechtenas, arkivyskupas, išrinktas 1286 metais, mirė 1294 metais.

Jonas, Šveryno grafas, arkivyskupas, išrinktas 1294 metais, mirė 1300 metais.

Izauras Takonis, arkivyskupas, paskirtas popiežiaus, bet, pasibjaurėjęs vietos rietenomis, 1302 metais netikėtai atsisakė, pasak kitų, 1303 metais.

Friderikas Lobenštatas, Čekijos bajoras, Pranciškonų ordino kunigas, arkivyskupas, išrinktas 1304 metų kovo 21 dieną, mirė Avinjone, gindamas savo teises nuo kryžiuočių, 1340 metais.

Krašto magistrai Livonijoje

Kalavijuočių ordino

Vinas Rorbachas, 1202—1208 metais

Folkvinas Vinterštetas, 1208—1236. Rugsėjo 21 dieną žuvo mūšyje su lietuviais.

Vokiečių ordino

Hermanas Balkas, 1237—1238

Teodorikas Griuningenas, 1238

Andrius Velfas, 1241

Henrichas Heimburgas, 1244—1245

Teodorikas Griuningenas, 1245—1250

Andrius Štiūklandas, arba Štirietis, 1247—1254

Eberhardas Zeinas, 1254

Anonas Zangershauzenas, 1254—1257

Burhardas Hornhauzenas, 1257—1261, žuvo mūšyje su lietuviais prie Durbės.

Andrius NN, galbūt vicemagistras, 1261

Jurgis Aichstedtas, vicemagistras, 1261

Verneris Braithauzenas, iki 1263

Konradas Mandernas, arba Medemas, iki 1266

Otonas Luterbergas, arba Rodenšteinas, iki 1270 metų, žuvo nuo lietuvių rankos mūšyje prie Karusės.

Andrius Vestfalas, vicemagistras, 1271
Valteris Nortekas, iki 1273
Ernestas Rasburgas, iki 1279 metų kovo 9 dienos, žuvo nuo lietuvių mūšyje prie Ašeradės 1279 metų kovo 9 dieną.
Gerardas Kacenelenbogenas, 1279
Konradas Foichtvangeris, 1280—1282
Mangoltas Šternbergas, Prūsijos ir Livonijos, 1282
Vilhelmas Šuerburgas, arba Vilkenas Syrborchas, kitų vadinamas Endorfu, 1282—1288 m. Žuvo mūšyje su lietuviais.
Konradas Hercogenšteinas, arba Kunonas Hacegenšteinas, iki 1290
Haltas, kitaip Holtė, arba Bodo, Hohenbachas, Baltazaras, Balzeris, iki 1293
Henrikas Dumpelshagenas, iki 1295
Brunas, nuo 1296 metų, žuvo mūšyje su lietuviais prie Treiderės upės 1298 metų birželio 1 dieną.
Gotfridas Rogė, 1298—1306
Venemaras, 1305
Reimaras, 1306
Gerardas Jokė, 1307—1326
Frimeris, arba Reimaras, vicemagistras, Eberhardas iš Manheimo, 1326—1341

Vokiečių ordino krašto magistrai Prūsijoje

Hermanas Balkas, nuo 1228 metų, mirė 1239 kovo 5 dieną
Hermanas Altenburgas, vicemagistras, 1237—1238
Friderikas Fuchsbergas, vicemagistras, 1238—1239
Berlevinas, vicemagistras, 1239
Henrikas Veida, 1239—1244
Poponas Osternachas, 1244—1246
Teodorikas Griuningenas, Prūsijoje, tiktai iki 1247
Henrikas Veida, vicemagistras, 1247—1250
Liudvikas Kvendenas, vicemagistras, iki 1252
Henrikas Botelis, vicemagistras, iki 1253
Burhardas Hornhauzenas, vicemagistras, iki 1257

Gerardas Hiršbergas, vicemagistras, 1257—1259
Hartmanas Grumbachas, arba Griunbachas, magistras, 1259—1261
Teodorikas... vicemagistras, 1261
Helmerikas Rechnenbergas, magistras, 1262—1263
Jonas Vegelebenas, vicemagistras, 1263
Liudvikas Baldensheimas, magistras, 1264—1269
Konradas Tirbergas, vicemagistras, 1270
Teodorikas Gaterslebenas, magistras, 1271—1273
Konradas Tirbergas, magistras, iki 1279
Konradas Tirbergas, vicemagistras, 1274—1275
Konradas Foichtvangeris, magistras, 1279—1280
Maugoltas Šternbergas, magistras, iki 1283 arba iki 1284
Konradas Tirbergas, vicemagistras, 1284—1288
Meinhartas iš Kverfurto, vicemagistras, 1288—1299
Konradas Babenbergas, magistras, 1299, tiktai mėnesį
Liudvikas iš Šipeno, 1299, keletą mėnesių
Bertoldas Briuhavenas, vicemagistras, 1300
Helvigas iš Goldbacho, magistras, 1300—1302
Konradas Zakas, magistras, 1302—1306
Zigebergas Švarcburgas, 1306, keletą mėnesių
Grafas Henrikas iš Plockės, 1307—1309
Friderikas Vildenbergas, iki 1317.

* * *

*XVII priedas**

Apie Kaune aptiktas statulėles

Nors 1804 ir 1805 metais kurį laiką gyvenau Kaune, nes dirbau inžinieriumi, betgi neturėjau laimės padaryti atradimų, apie kuriuos mane pasiekė žinia, išleidus šių raštų I tomą. Vienas iš kilnių mano bičiulių turėjo garbės susipažinti su grafu Mykolu Kosakovskiu, kitados

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės lauko etmonu, kuris atkreipė jo dėmesį į vieną senųjų amžių paminklą, esantį Kaune, visų vadinamą Perkūno bažnyčia; nors paprastiems žmonėms ji nėra niekuo ypatinga. Be abejo, tai yra likučiai seno gotikinio mūro, jėzuitų perdirbto į bažnytėlę, o vėliau — į klases, kaip matyti iš man perduoto laiško, rašyto tam pačiam grafui gerbiamo mūsų literatūros veterano, nusipelniusio Kauno mokyklų prefekto Laurinavičiaus 1835 metų gruodžio 12 dieną iš Kauno. Pateikiu ištrauką: „Dar apie Perkūno bažnytėlę: aš mažai pasitikiu tais liaudies padavimais, esą kadaise Perkūnas ten būdavęs garbinamas; jėzuitų dienoraščiuose, kurie buvo bibliotekoje, ieškojau pėdsakų; kai XVII amžiaus pabaigoje jie pradėjo kurtis Kaune, neturėjo jokio būsto, tik vieną mūrinį pastatą gyventi ir kitą, mažesnį, skirtą bažnytėlei. Vėliau, kai atsirado dabartinė bažnyčia, minėtoji buvo perdirbta į klases. O kad taip buvo, liudija ant jos sienų užrašas *Pars Romana — Pars Graeca* (lotynų skyrius, graikų skyrius), šie vienuoliai paprastai savo klasėse dėstė. Galbūt ši mūrinukė kitados buvo naudojama kaip Perkūno šventykla, vis dėlto labiau tikėtina, kad, jėzuitams perimant ją savo nuosavybėn, ji buvo žmonių, o ne dievukų buveinė. Nė menkiausio pėdsako jų dienoraščiuose apie šitą Perkūną neaptikau.“ Grafas Kosakovskis, prieš siųsdamas šį laišką, mano bičiuliui papasakojo tokį dalyką: „1818 metais, kai buvo statomas Kauno muitinės pastatas, to namo kampas atsirėmė į senąją Perkūno bažnyčią, čia visų taip vadinamą, Kauno mieste esančą; daužydamas šį mūrą, Kauno miesto magistrato tarnautojas Sokolovskis aptiko bronzinę šešių colių aukščio figūrėlę sukryžiuotomis kojomis, ant kurios galvos buvo miesto vaizdas, arba bokštai ir bažnyčios, o viena ranka laikančią tris žuvis. Mano manymu, tai buvo Kauno miestą globojančio dievuko atvaizdas, nes trys žuvys galėjo reikšti Nemuną, Nerį ir Nevėžį — upes, kurios aplink Kauną teka. Šią bronzos skulptūrėlę Kauno magistratas man perleido, o aš 1820 metais nusiunčiau į Varšuvą Mokslo bičiulių draugijai...“ Stengiausi gauti iš-

samesnių paaiškinimų apie tą skulptūrėlę, tačiau jau per vėlai, nes 1836 metais, kaip man buvo pranešta, ji su visu draugijos muziejumi buvo pervežta į Peterburgą. Apie ją minėtos draugijos nuomonė, kaip matyti iš jos „Metraščiuose" (t. XIV.— P. 277) esančios prezidento Stašico kalbos pradedant viešą susirinkimą 1820 metų lapkričio 22 dieną, buvo tokia: „Draugijai buvo atsiųsta bronzinė figūrėlė, aptikta Kauno apylinkėse, buvo spėjama, jog tai figūra Perkūno, kitados Kauno miestą globojusios dievybės. Dailiųjų menų skyriaus atstovai įsitikinę, kad ši figūrėlė priklauso prie įvairių indų dievybių. Galėjo būti į mūsų kraštą atsiųsta, įsigyta arba per totorių karus su kitais trofėjais pagrobta".

Kadangi neturime nei piešinio, nei kopijos, nei originalo, sunku vertinti; iš darbo tobulumo bei veido bruožų daug kas paaiškėtų. Vis dėlto, kad tai Perkūnas, tikėti negalima; jo atributai, išvaizda ir paskirtis kitokie, be to, ne jis, o pasak mitologijos — Milda, meilės deivė, globojo Kauną. Tam, kad skulptūrėlė gali priklausyti prie lietuviškų dievukų, prieštarauti nereikia; tai buvo miesto dievas, nes ant galvos turėjo mūsų karūną ir miesto, įsikūrusio prie trijų upių, vaizdą; tai labai panašu į Kauną. Ir miestai galėjo turėti savus dievus, taip kaip žmonės ir giminės, ką įrodo mitologija. Tad nėra prasmės nuklysti pas indus, totorius ir t. t., kad paaiškintume senos lietuvių šventyklos mūruose aptiktą statulėlę. Reikalas tas, kad jos kojos azijietiškai pariestos. Kadangi iš lietuvių kilmės įrodymų žinome, kad budinai, lietuvių protėviai, atėjo iš Azijos, lengva suprasti, jog palikuonių dievai išlaikė senuosius indų-skitų pavidalus.

Apie kitą skulptūrą, rastą Kaune, minėto pono Laurinavičiaus laiške taip rašoma: „Atrodo, verta užsiminti apie tai, ką šviesaus atminimo kunigas Pranckevičius, kitados Kauno klebonas (klebonavo jis prieš pat šv. a. kleboną Pucilovskį), savo dienoraštyje, ir šiandien esančiame toje klebonijoje, atskleidžia: „Aš, kadangi turėjau savo klebonijos patalpose padaryti saugojamąją spintą,

išvykdamas į Klebonišką, įsakiau nurodytoje vietoje išmušti sieną ir įtaisyti lentynas. Mūrininkas, dirbdamas šį darbą, išėmė keletą eilių plytų ir aptiko alavinę deivės Veneros skulptūrėlę, kitados ten įmūrytą, kurią atnešė kunigui vikarui Mingailai; kunigas vikaras, žmogus skrupulingas, nelaukdamas manęs grįžtant, įsakė pentimis tokią senieną sudaužyti, o nuolaužomis kaistuvus ir puodus išbaltinti." Atsitiko taip, prideda ponas Laurinavičius, kad tai, ką senovės lietuvis (matyt, tikėjęs ta dievybe) nuo pražūties įstengė paslėpti, dievobaimingasis mūsų Mingaila to senovės paminklo nė ženklo palikti nepanoro.

Tai, tiesą sakant, buvo Kauno numylėta dievybė, kuri ten ypač buvo garbinama,— lietuvių Venera. Kauno klebonijos pastatų, esančių pačiame miesto viduryje, kaip pats pastebėjau, sienos beveik visos yra labai senos. Tad nuo pagonybės nuopuolio laikų, arba keturioliktojo amžiaus paskutinio ketvirčio, Milda turėjo būti užmūryta žmogaus, nepanorėjusio jos atiduoti į rankas, naikinančias tėviškės dievus. Iš alavo, lengvai besilydančio metalo, Lietuvoje buvo liejamos dievų statulos. Tai išties įmanomas dalykas, kadangi ir šis metalas nebuvo brangus dėl prekybos su Anglija ir dėl baltumo pritiko deivių simbolikai.

Šį straipsnį, papildantį mano mitologinius tyrimus, čia teko įdėti iš tikrųjų dėl jo gavimo laiko, tačiau ne mažiau jis bus vertas kaip įrodymas tiems mūsų senovės skeptikams, kurie nenorėjo tikėti esant tokius dalykus. Apgailestauju, kad Mildos atvaizdas išnyko visiems laikams, Mingailos kirvio sunaikintas, tačiau turiu vilties, kad Kauno penatai pasistengs mano skaitytojams pateikti [vaizduotės] sukurtą paveikslą. Gal pasirodys, jog tai buvo Kaunis (*Kaunis*), kuris, kaip miesto globėjas, kadaise puošė Kauno šventovės altorių, iki tos akimirkos, kai Jogaila, 1387 metų gavėnios viduryje su pranciškonais sudaužęs Vilniaus šventovių dievus, artinosi prie Kauno, turėdamas tokį patį tikslą. Strijkovskis apie tai ir kalba pateikdamas Kauno senolių priekaištus jauno kunigo pamokslui

apie pasaulio sutvėrimą; žodžiu, maždaug tuo metu, artimu šventovės sunykimui, koks žynys turėjo lietuvišką Kupidoną Kaunį įmesti į mūro įdubimą ir pridengti kalkėmis pateptomis plytomis*.

* * *

XVIII priedas

Apie žydus

Kaip tvirtina Rostovskis (Litvanicarum.— P. 6), XIV amžiaus pradžia turėtų būti atmintina tuo, kad žydai, išvyti iš Prūsijos, atvyko į Lietuvą. Neturiu jokio dokumento, patvirtinančio šią nuomonę, nors mano prašymu šis klausimas iš tikrųjų buvo tiriamas Karaliaučiuje. Šiandien savo rankose laikau hebrajišką XVII amžiaus rankraštį — genealoginį žydų giminės, gyvenančios Lietuvoje nuo XIV amžiaus pradžios, nuo pat jos spėjamo pasitraukimo iš Prūsijos, iš Redino miesto (kitaip vadinamo Rheden preuss, o vėliau Ehren preuss), aiškinimą. Šis dokumentas šiek tiek paaiškina tų germanų-hebrajų atvykimą į Lietuvą. Kaip tvirtina savais šaltiniais besiremiantis Rostovskis, valdant didžiajam magistrui Gotfridui Hohenlohei, žydai buvo išvyti iš Prūsijos ir atvyko į Lietuvą. Tasai didysis magistras ordinui vadovavo nuo 1297 iki 1363 metų. Lenkijoje žydai gyveno jau nuo seno, nes Didžiosios Lenkijos kunigaikštis Boleslovas (Kazimiero Didžiojo prosenelis) jiems suteikė nemaža privilegijų (Januszowski J. Statuta prawa i constitucie koronne). Vėliau Kazimieras Didysis tas privilegijas patvirtino visai Lenkijai (Neugebauer. Hist. rerum Polonicarum.— Lib. X). O tai, kad visi Lenkijos, Lietuvos, Rusios, Voluinės ir t. t. žydai tarpusavy, regis, kalbasi vokiškai, rodo,

jog jų dauguma, XIII amžiuje atkeliavusi iš už Nemuno į Lenkiją, labai greitai išplito po visą kraštą, kadaise sudariusį Lenkiją. Vadinasi, tie žydai, kurie dar iki Jogailos laikų gyveno Lietuvoje arba Rusioje ir niekuomet neturėjo ryšių su Vokietijos žydais, arba išmirė, arba persikrikštijo, o tie, kurie išliko, susiliejo su anaisiais. Kad ir kaip ten būtų, toji tauta skiriasi nuo kitų, taigi reikia ją atskirai aptarti. Savo tautinę, tai yra hebrajų, kalbą prarado seniai, bet lengvai išmoko Vokietijos žydų kalbą. Vis dėlto ir praeityje, ir šiandien matome, kad Lietuva buvo tai tautai pati draugiškiausia šalis, o ilgainiui iš tikrųjų jiems tapo pažadėtąja žeme. Čia, nuo Pripetės iki Palangos, yra pats svarbiausias, pats stipriausias ir pats palankiausias jiems Talmudo mokslo centras. Be to, čia yra ir daugiausia prietarų, sektantiškumo bei su tuo susijusios demoralizacijos. Lietuvoje egzistuoja keturios ar penkios žydų sektos, viena už kitą prieštaringiau suvokiančios apeigas ir Talmudą. Išsišokėlius, rėksnius Karolino, Minsko ir kt. mūsiškius žydus viso pasaulio jų tėvynainiai laiko Dievo žodžio gerbimo stebuklu. 1839 metais Jeruzalės fanatikai nusiuntė tokį levitą, vilkėjusį baltą ilgaskvernį surdutą ir šlikę užsidėjusį, kuris su Karolino ir dar kažkokiu rabinu sukūrė projektą, kurio tikslas, matyt, buvo apiplėšti savo tikėjimo brolius, o ne skleisti religijos tiesas. Taigi slapta buvo išleista knygelė, kurioje paskelbta, jog Mesijas jau gimė. Tuo tarpu, regis, Krėvoje gyveno labai graži žydaitė, mokytoja ir itin dievobaiminga. Dar prieš 1839 metus buvo pastebėta, kad ji nėščia. Jos tėvai, garsėję turtais ir turėję gerą vardą, labai slėpė tą nuodėmę. Kamantinėjo dukterį, prašė pasakyti kaltininko vardą, bet toji kartojo nežinanti. Galėjo pasakyti tik tiek, jog karštai melsdamasi jautė malonius džiaugsmus, kurių negali niekaip kitaip apibūdinti kaip tik dieviškus. Ja nepatikėjo, reikalavo, grasino ir galų gale taip iškankino, kad slapčiomis paliko tėvų namus ir dingo. Taip niekas jos daugiau ir nematė. Taigi minėtos knygos leidėjai pasinaudojo šiuo faktu, pridėjo savo iš-

vadas, aiškinimus ir dievobaimingų senolių vizijas, trumpai tariant, konstatavo, kad Mesijo apvaisinta moteris pasislėpė tarp krikščionių ir judėjų žemėje, vietoje, kurią parinko Dievas, pagimdė sūnų, o šis dabar kaupia išmintį ir po trisdešimties metų turi vėl pasirodyti Izraelio arenoje. Taigi šia pranašystės kauke prisidengusiam levitui ir jo pagalbininkams ėmė plaukti nemaži pinigai. Toje knygelėje būta ir kitokių kliedesių. Knygelė pateko į rankas vienam rusų šventikui, tobulai mokėjusiam hebrajų kalbą ir besibičiuliaujančiam su spaustuvės vedėju. Vieną kartą šis šventikas atėjo į savo bičiulio namus ir pamatė ant stalo gulinčią naują išspausdintą knygelę. Ėmė ją sklaidyti, ir jau pirmieji žodžiai padarė jam didelį įspūdį. Tuo tarpu įėjo šeimininkas ir pamatęs popo rankose knygelę paprašė jos neskaityti, nes tai krikščionims uždraustas veikalas. Popui davus garbės žodį, žydas leido kuriam laikui paimti vieną egzempliorių, bet popas kažkaip gavo dar ir antrą. Vėliau vienam savo kolegai jis perpasakojo visą tos knygelės turinį ir užsiminė, kad joje yra eretiškų minčių apie Jėzų Kristų, taip pat nemaža pamokymų, kurių tiklas — slapta kenkti krikščionims. Tuomet popo kolega įteikė skundą Kijevo kariniam gubernatoriui. Pristatė ir iš ano popo gautą knygelę. Buvo suimti svarbiausi kaltininkai žydai, bet jų spaustuvės vyresnysis dingo (visiškai akivaizdu, kad buvo slapčiomis pakartas). Be to, buvo sunaikinta pati spaustuvė ir spaudinių sandėliai; jų neliko nė pėdsako. Tiesa, apsukrūs žydai sukūrė opiniją, neva knygelė apskritai neegzistavo, o toji, kurią popas skundikas pristatė gubernatoriui, buvo pakeista visai kita, kitokio turinio knyga. Taigi viskas baigėsi tuo, kad vienas popas buvo suimtas už melagingą skundą, o antrajam, knygelės radėjui, du kartus grėsė mirtinas pavojus — buvo ketinama jį nunuodyti. Todėl jis slapčiomis turėjo išvykti iš namų ir atsidūrė Peterburge, kur užmezgė ryšius ir rado būdą apie šį reikalą informuoti imperatorių Mikalojų. Tuomet monarchas nusiuntė į Kijevą vieną generolą, kuris turėjo viską tiksliai ištirti.

Šis ir vėl apklausė žydus. Procesas užtruko ilgai. Tuomet generolo adjutantas, dėdamasis kaltinamųjų bičiuliu, įkalbėjo juos sudėti didelius pinigus — kad byla, kaip ir anksčiau, būtų prislopinta. Žydai taip ir padarė — kaip mat sunešė didžiulę pinigų sumą. Tuomet generolas pasikvietė juos tariamai pasitarti. Žydams susirinkus, ėmė kalbėti apie bylos sunkumus — esą reikalą galima būtų sutvarkyti nebent tuo atveju, jeigu jie viską nuoširdžiai ir atvirai papasakotų. Trumpai tariant, žydai viešai prisipažino. Suprantama, jie manė, kad šnekasi akis į akį su generolu — iškilus pavojui, būtų galėję lengvai atsisakyti savo žodžių. Tačiau jie klydo — generolo kabinete, už širmos, sėdėjo ir pokalbio klausėsi liudytojai — policmeisteris, keli kiti valdininkai, du bajorai ir dvasininkas. Kai tik žydai prisipažino, liudytojai kaipmat išėjo iš slėptuvės ir prisipažino, kad viską kuo aiškiausiai girdėjo. Buvo surašytas aktas. Tą pačią akimirką žydai buvo sukaustyti grandinėmis. Buvo atrastas ir antras knygelės egzempliorius, taigi byla tapo kriminalinė. Žydai buvo išsiųsti į Sibirą. Popams ir generolui buvo gerai sumokėta iš ... žydų surinktų pinigų. Visoje šalyje buvo uždarytos hebraiškos spaustuvės, išskyrus vieną, Vilniuje, kur cenzūros prižiūrimos, buvo spausdinamos liturginės knygos. Namų bibliotekose buvo uždrausta turėti tas hebraiškas knygas, kurios nebuvo pažymėtos vietos rabino antspaudu. Šią istoriją man papasakojo keli patikimi asmenys, tiesioginiai šio įvykio liudininkai, bei keli labiau išsilavinę žydai.

Tikriausiai pats svarbiausias šios avantiūros vadas buvo Karolino rabinas (Karolinas yra Pinsko apskrityje, ir jame gyvena vieni žydai). Taigi tas rabinas įgijo didžiulę šlovę tarp žydų, gyvenančių Rusijos imperijoje. Visi kahalai jam rinko lėšas, o juk visi žinome, jog aukoti religijos tikslams — žydams šventas dalykas. Taigi tasai rabinas gerokai praturėjo. Vizituodavo sinagogas ir darydavo tai gana ištaigingai. Važiuodavo šešiais žirgais kinkyta karieta, vežėjas vilkėdavo ilgaskverniu surdutu, du liokajai, livrėjomis aprengti, stovėdavo už vežėjo. Paskui

karietą traukdavo keturiais arkliais kinkyta puskarietė, kurioje buvo susodintas didelis būrys giedotojų. Dar šiai procesijai nepriartėjus prie miestelio, žydai iš anksto visu būriu traukdavo pasitikti, o tada ir į mokyklą atvykėlius palydėdavo. Giedotojai giedodavo himnus, o Karolino rabinas pamokslaudavo. Į puotą būdavo kviečiami kahalo nariai ir ten renkami pinigai.*

* * *

XIX priedas (genealoginių lentelių) Gedimino sūnaus Narimanto genealogija[1]

Narimantas gimė 1277 metais. Susivaidijęs su savo broliu Algirdu, pabėgo pas Krymo totorių chaną Čanibeką, ketindamas jį paakinti kariauti su didžiuoju kunigaikščiu Algirdu. Tačiau chanas Narimantą laikė nelaisvėje, iš kurios jį išpirko Jonas Kalita. Taigi Narimantas ilgai gyveno Didžiojo Naugardo žemėje. 1331 metais jam atiteko Naugardas, Ladoga, Orechovas, visa Karelija ir pusė Ingrijos (šiandienė Sankt Peterburgo gubernija), bet su sąlyga, kad iš Livonijos riterių išpirks Naugardo arkivyskupą ir gins sienas nuo švedų ir kryžiuočių. Tačiau Narimantas, sugrįžęs į Lietuvą, Naugarde pasodino savo sūnų Aleksandrą. Aleksandras apie penketą metų valdė Orechovą, bet, pabodus taikstytis su naugardiečių ištižimu ir lengvabūdiškumu, grįžo pas tėvą į Lietuvą.

1348 metais, kai didysis kryžiuočių magistras užpuolė Lietuvą, Narimantas atvedė naugardiečius į pagalbą. Tačiau šie neatlaikė kryžiuočių spaudimo ir ėmė trauktis per

---

[1] *Pagal veikalą: Записки о роде князей Голицыных. Jo autorius rėmėsi įvairių giminių archyvais. Gediminas Narimantui davė valdas Pinske, Mozyriuje ir pusę Voluinės.*

Strėvos upę. Ledas lūžo, ir Narimantas kartu su kitais 1348 metais nuskendo. Po jo mirties sūnui Aleksandrui atiteko Podolė, o vėliau ir Voluinė. Jo sūnus Patrikas, Zvenigorodo kunigaikštis, 1397 metais atvyko į Naugardą, kur buvo pagarbiai sutiktas. Vėliau Patrikas stojo tarnauti Maskvos didžiajam kunigaikščiui Vasilijui Dmitrijevičiui. Kunigaikštis Patrikas turėjo tris sūnus: Teodorą, Jurgį ir Aleksandrą. Iš pirmojo save kildina Chovanskių, iš antrojo — kunigaikščių Golicynų ir Kurakinų, o iš trečiojo — kunigaikščių Koreckių (kurie persikėlė į Lenkiją) giminės. Kunigaikštis Jurgis buvo vedęs didžiojo kunigaikščio Vasilijaus Dmitrijevičiaus dukterį. Vienas iš dviejų kunigaikščio Jurgio vaikaičio sūnų buvo pramintas Bulhaku, o vienas iš keturių jo sūnų — Mykolas — buvo vadinamas Bulhakovu-Golica. Iš jo vaikaičio, mirusio 1583 metais, kildina save visa šiandienė Golicynų giminė[1].

[1] *Žr. Stadnickio veikalą „Gedimino sūnūs"* (Lvovas, 1850)*.

PAAIŠKINIMAI

P. 43* — Epigrafas, kuriuo autorius papildė tekstą, rengdamas antrąjį leidimą (Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos rankraščių skyrius (toliau — MAB RS).— F. 17.— B. 244/4. Įklija parankiniame IV tomo egzemplioriuje (toliau — PEĮ). Citata iš veikalo: *Gallus M.* Chronicon ad fidem codicum. Varsaviae, 1824.

P. 45* — T. Narbutas cituoja 1824 metais Varšuvoje išleisto Nikolajaus Karamzino „Rusijos valstybės istorijos" antrojo tomo (*Karamzin N. M.* Historia Państwa Rossyjskiego. — Warszawa, 1824.— T. 2) ištrauką.

P. 47* — Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė „Pratarmę", rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 16—17), vietoje žodžių: „Man pakaks ir tos garbės..." (*Mnie pozostanie dość chluby...*) (Parankinis LTI IV tomo egzempliorius (toliau — PE).— P. XII). T. Narbutas cituoja Simono Starovolskio (*Starowolski*, 1588—1656), vieno žymiausių XVII a. Lenkijos rašytojų, istorikų, žodžius.

P. 47** — Turima omenyje „Kurjer Litewski" (1836. VI.19— Nr. 48.— P. 404) išspausdinta žinutė apie grafo Edvardo Račinskio (Raczyński, 1786—1845) mokslinę kelionę po Italiją. Joje, be kita ko, sakoma, kad grafas buvusios Venecijos Respublikos archyve rado keliolika didžiulių tomų rankraščių, kuriuose yra daug me-

džiagos apie Lenkijos ir Venecijos diplomatinius ryšius.

P. 49* — Minėto laiško ir piešinio kopijos siuntėjo pavardės identifikuoti nepavyko.

P. 53* — Kitaip — Daugerutis.

P. 64* — Išnaša, kuria T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PĮ.— P. 32—33). Papildyta remiantis 1844 metų sausio 17(29) dienos T. Volianskio laišku T. Narbutui (*Tadeusza Wolańskiego* listy o starożytnościach sławiańskich. — Zbiór pierwszy. — Gniezno, 1845.— S. 14).

P. 64** — *Gruber J. D.* Origines Livoniae sacrae et civilis.— Francofurti et Lipsae, 1740.

P. 69* — T. Narbutas turi omenyje vadinamąją Bychovco kroniką, kurią atskiru leidiniu istorikas paskelbė 1846 metais (Kronika litewska. Pomniki do dziejów litewskich. Pod względem historycznym, dyplomatycznym, geograficznym, statystycznym, obyczajowym, archeograficznym i t. p. Zebrane przez *Teodora Narbutta.* Z ryciną i facsimile.— Wilno, 1846).

P. 69** — T. Narbutas naudojosi M. Strijkovskio kronikos 1582 metų Varšuvos leidimu (Która przedtem nigdy światła nie widziała, Kronika polska, litewska, zmodzka i wszystkiej Rusi.— Królewiec, 1582). Ši kronikos publikacija buvo T. Narbuto Šaurų dvaro bibliotekoje ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum z Szawrach // MAB RS.— F. 18.— B. 185.— L. 12.— Nr. 21).

P. 76* — Tai I. Danilavičiaus (1787—1843) darbas, kuriame buvo paskelbtas pluoštas Lietuvos metraščių (*Daniłowicz I.* Latopisiec Litwy i kronika ruska.— Wilno, 1827). Minėtas I. Danilavičiaus rinkinys, davęs pradžią Lietuvos met-

raščių publikavimui, buvo T. Narbuto Šaurų dvaro bibliotekoje ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach.— L. 13.— Nr. 85).

P. 78* — T. Narbutas, rengdamas antrąjį leidimą, šiame sakinyje atsisakė žodžio „dažnai“ (*często*) (PE.— P. 41).

P. 81* — Tekstas, kurio T. Narbutas papildė išnašą rengdamas antrąjį leidimą (PE.— P. 45). Papildymas parengtas remiantis leidiniu: Полное собрание русских летописей, изданное по высочайшему повелению Археографическою коммиссиею.— Том второй.— Часть III: Ипатиевская летопись.— Санктпетербург, 1843.

P. 84* — T. Narbuto pataisa antrajam leidimui, vietoje žodžių: „Kita kronika (Hipatijaus rankraštis)“ (*Inna Kronika (Rękopism Ipatiewski)* (PE.— P. 50).

P. 86* — Turimas omenyje leidinys: *Hiärn Th.* Ehst—, Lyf— und Lettlaendische Geschichte.— Riga, Dorpat und Leipzig, 1835. Knyga buvo T. Narbuto Šaurų dvaro bibliotekoje ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach.— L. 12.— Nr. 24).

P. 91* — Autoriaus pataisa antrajam leidimui, vietoje „1224 m.“ (*R. 1224*) (PE.— 60).

P. 92* — Išnaša, kuria T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PE.— P. 60). Papildymas parengtas pagal veikalą: Livländische Jahrbücher... von 1030 bis [1761] ... *Von Friedrich Konrad Gadebusch.*— Riga, 1770—1783.— 4 Th.

P. 93* — Išnaša, kuria T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PE[illegible].— P. 64—65).

P. 96* — *Alnpeke (von) D.* Fragment einer Urkunde der ältesten Lievländischen Geschichte.— Riga,

1817. Kronika buvo T. Narbuto Šaurų dvaro bibliotekoje ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach.— L. 12.— Nr. 23).

P. 97* — T. Narbuto pataisa antrajam leidimui, vietoje: „Voluinės (Wołyński) ir nauja išnaša antrajam leidimui (PE.— P. 67; PEĮ.— P. 64—65).

P. 98* — Išnaša, kuria T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 80—81).

P. 99* — 1846—1856 metais T. Narbutas spaudoje paskelbė tyrimus, skirtus Naujapilio lokalizacijai: *Narbutt T.* Wiadomość historyczna o Liszkowie, niegdyś Nowogródku Nadniemnowym czyli Nauenpille // Ondyna Druskienickich Źródeł.— 1846.— Zs. 4.— S. 3—15 (1856 metais straipsnis buvo perspausdintas leidinyje: *Narbutt T.* Pomniejsze pisma historyczne szczególnie do historyi Litwy odnoszące się.— Wilno, 1856.— S. 21—31).

P. 100* — Sakinys, kuriuo autorius papildė išnašą, rengdamas antrąjį leidimą (PE.— P. 72).

P. 102* — Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 80—81).

P. 103* — Šis veikalas buvo T. Narbuto Šaurų dvaro bibliotekoje (*Stebelski I.* Żywoty Świętych Panien Eufrozyny i Parascewii.— Wilno, 1781 // [*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach.— L. 15.— Nr. 185).

P. 103** — T. Narbuto pataisa antrajam leidimui, vietoje: „Ditva“ (*Dzitwa*) (PE.— P. 76).

P. 104* — Išnaša, kuria autorius papildė tekstą, rengdamas antrąjį leidimą (PE.— P. 76; PEĮ.— P. 80—81), vietoje: „*Narbutt J.* Krótki rys pierwiastkow narodu Litewskiego.— Grodno, 1820, 12-mo.— S. 10. Liaudies daina, kuri, regis, apdainuoja tuos įvykius, pateikiama XIX priede“

(*Justyn Narbutt: krótki rys pierwiastkow narodu Litewskiego.— Grodno 1820, 12-mo stronica 10. Zabytek śpiewu gminnego, odnoszący się podobno do tej okoliczności, w dodatku XIX).*

P. 104** — Žodžiai, kuriuos T. Narbutas įterpė į sakinį, rengdamas antrąjį leidimą (orig.: *przed tem*) (PE.— P. 77).

P. 105* — T. Narbuto pataisa rengiant antrąjį leidimą, vietoje: „Rygos vyskupas Mikalojus“ (*Biskup Ryzki Mikołaj*) (PE.— P. 78).

P. 106* — Sakinys, kuriuo T. Narbutas papildė išnašą, rengdamas antrąjį leidimą (PE.— P. 79). Išnašoje cituojama Johano Gotfrydo Arnto (1713—1763) išleista „Livonijos kronika“ (Der Liefländischen Chronik. Th. 1—2. In deutsche uebersetzt von *Johann Gotfried Arndt.*— Halle im Magdeburg, 1747—1753).

P. 106** — Autoriaus intarpas antrajam leidimui (PE.— P. 79).

P. 106***— T. Narbuto pataisa antrajam leidimui, vietoje: „Kamenio“ (*Kamieniem*) (PE.— P. 80).

P. 108* — Sakinys ir išnaša, kuriais autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PE.— P. 82). T. Narbutas cituoja Franco Nienšteto (1540—1622) „Livonijos kroniką“ (Livländische Chronik nebst dessen Handbuch, erstere nach ältern und neuern Abschriften, letzteres nach dessen Originalhandchrift herausgegeben *von G. Tielemann...*— Riga, 1837 // Monumenta Livoniae antiquae.— B. 2.— T. 1).

P. 108** — Tekstas, kuriuo autorius papildė išnašą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 80—81), vietoje: „Tačiau popiežiaus gegužės 14 dienos bulėje (Nr. 64) (Ap. *Rinaldi*) apie šį mūšį yra pasakyta, kad Livonijos riterių ordinas *casum lugubrem in occasu Magistri et quinquaginta*

fratrum eiusdem militiae ac peregrinorum, paganorum saeviente perfidia noviter pertulerunt. Prie 1237 metų nebūtų rašęs *noviter,* jeigu mūšis nebūtų įvykęs praėjusių metų rudenį, t. y. prieš septynis mėnesius" (*Lecz Bulla papiezka ap. Rajnold. An. 1237, Nro 64, pod dniem 14 Maja, o tej bitwie mówi: że zakon rycerzy Inflantskich casum lugubrem in occasu Magistri et quinquaginta fratrum eiusdem militiae ac peregrinorum, paganorum saeviente perfidia noviter pertulerunt. Nie pisałby w 1237 noviter, gdyby nie zaszła bitwa roku przeszłym w jesieni, tojest: przed siedmią miesiącami)* (PE.— P. 83).

Naujas papildymas buvo parengtas pagal leidinį: Historica Russiae Monumenta / Ed. *A. Turgenev.*— 1841.— T. 1.

P. 108***— T. Narbuto pataisa antrajam leidimui, vietoje: „Kamenio *(Kamieniem)* (PE.— P. 83).

P. 109* — Autoriaus pataisa antrajam leidimui, vietoje: „Kamenio" *(Kamieniem)* (ten pat.).

P. 109** — Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 144—145).

P. 112* — Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ— P. 144—145). Istorikas naudojosi 1763 m. kronikos leidimu: *Bielski J.* Widok Królestwa Polskiego że wszystkiemi woiewodztwami, xięstwy y ziemiami, monarchów tychże y monarchin prawami... — Poznań, 1763.— T. 1—2.

Kronika buvo T. Narbuto Šaurų dvaro bibliotekoje ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach.— L. 11.— Nr. 7).

P. 112** — Turimas omenyje straipsnis: Dzieje starożytne narodu Litewskiego przez *Teodora Narbutta.*—

Tom I. Mitologia Litewska, z ośmią rycinami. Wilno, nakładem i drukiem A. Marcinowskiego. 1835 in 8 vo. stronic prócz regestru 482, wstępu stronic XV. na dobrym białym papierze // Wizerunki i Roztrząsania Naukowe.— Wilno, 1835 — T. XII.— S. 88—113.

P. 113* — Korona Polska przy złotey wolności starożytnemi rycerstwa Polskiego i Wielkiego Xięstwa Litewskiego, kleynotami naywyszzymi honorami heroicznym, męstwem y odwagą, wytworną, nauką, o naypierwey cnotą, nauka pobożnością, y światobliwością ozdobiona potomnym zaś wiekom... podana przez *X. Kaspra Niesieckiego S. J.*— Lwów, 1728—1743.— T. 1—4.

P. 115* — Išnaša, kuria T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą, vietoje: „Stai Voluinės kronikos ištrauka, paimta iš Karamzino (t. III— Pasaba 190.—P. 107): *Biachu že imena Kniazej: se staršij Živinbud, Dovial, Dovspruik brat jeho Midoh brat Dovialov Velikail, a Žemojtskij Kniaz Erdivil, Vikint Aruskovič, Kintibud, Unibud, Butovit, Vižeiv i syn eho Višli, Kitenij, Plikosov Asebulevič i Višimut, jehže ubi Mindoh i ženu jeho pojal i bratiu jeho pobil Edivila, Sprudiejka a se Kniazi iz Lotvy: Judky Pukyik, Bikši, Likiejk. Vsi mir daša Kniaziu Danile i Vasilku.* Aišku, kad metraštininkas tai bus paėmęs iš dokumento, kurio įžangoje suminėti valdančiųjų kunigaikščių protėviai: Živinbudas, Dausprungas, Mingaila, klaidingai pavadintas Doviala. Ką galėtų reikšti, kad Mindaugas skelbiamas broliu Dovialos Viligailos, asmens, šiaip ar taip, visai nežinomo? Sunku įspėti, tikriausiai rašte iškraipyti kokie nors Mindaugo titulai. Tai, kad Erdvilas turėjo savo valdžioje Žemaitiją,— visiškai aišku. Toliau — Žemaitijos ir Lietuvos dalinių kunigaikštukų

vardai. Pabaigoje — pasaka apie Mindaugą. Taigi aišku, kad tarp besitariančių, o tiksliau — pasirašiusių dokumentą vyresnieji buvo Erdvilas ir Mindaugas. Žr.: *Karamzin.*— T. III.— S. 166" (*O to jest wyjątek z Kroniki Wołyńskiej: u Karamzina. T. III, Nota 190. str. 107: Biachu że imena kniazej. Se starszyj Zywinbud, Dowiał, Dowsprunik brat jeho. Midoh brat Dowiałow Welikaił, a Żemojtskij Kniaź Erdiwiłł, Wikind Aruskowicz, Kintibud, Wnibud, Butowił, Wiżeiw i syn eho Wiszli Kitejnij, Plikosow Asebulewicz i Wiszymut, jehoże ubi Mindoh i żenu jeho pojał i bratiu jeho pobił Ediwiła Sprudiejka, a se Kniazi iz Litwy: Judki Pukyik, Bikszi, Likiejk. Wsi mir dasza Kniaziu Danile i Wasilku.* Rzecz widoczna, że kronikarz wziął z dyplomatu, w którym na wstępie wspomnieni byli przodkowie Xiążąt panujących, Zywibund, Dowszprung, Mingajło, Dawiałą nazwany mylnie. Coby zaś znaczyło, że Mendoga robi bratem Dawiały Welikajła, osoby zupełnie zkądinąd nieznajomej, zgadnąć trudno, zapewne to jakieś tytuły Mendoga źle wypisane. Że Erdźwiłł miał Żmójdź pod sobą, niepotrzeba objaśnień. Dalej następują imiona Królików Żmójdzkich i Litewskich. Na końcu bajka o Mendogu. Widać przeto, że na czele traktujących, czyli raczej potwierdzających dyploma osób, byli Erdźwill i Mendog. cf. *Karamzin*: T. III.— Str. 166) (PE. P. 92, PEĮ.— P. 112—113).

P. 116* — Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PE.—P. 92).

P. 118* — Žodžiai, kuriais autorius papildė sakinį, rengdamas antrąjį leidimą (orig.: *starzec przeszło lat 70 mający*) (PE.— P. 95).

P. 118** — T. Narbutas remiasi žymaus lenkų poeto ir istoriko Adomo Stanislovo Naruševičiaus (1733—1796) veikalu: *Naruszewicz A.* Historya narodu Polskiego, od początku chreściaństwa.— W-wa, 1803—1804.— T. 1—7. Kaip byloja T. Narbuto bibliotekos knygų sąrašas, istorikas naudojosi ir kitu, 1824 metų, šio veikalo leidimu ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach.— L. 12.— Nr. 67—73).

P. 119* — Tekstas, kuriuo autorius papildė išnašą, rengdamas antrą leidimą (PEĮ.— P. 96—97).

P. 121* — Cituojamas Jonas de Plano Karpinis (*lot.* de Plano Carpini, *it.* da Piano di Carpine, 1182—1252), keliautojas, pranciškonų misionierius, 1245—1247 metais popiežiaus Inocento IV siųstas su diplomatine misija pas mongolų chaną. Keliavo iš Liono pro Kijevą, toliau — Volgos žemupiu, Aralo šiaurine pakrante, Syrdarjos slėniu, Mongolijos Altajaus pietiniais šlaitais ir per Karakorumą. Išliko jo kelionės aprašymas. T. Narbutas remiasi 1735 metų leidimu: Relation du voyage de Jean du Plan Carpin, en Tartarie // *Bergeron P.* Voyages faits principalment en Asie... — La Haye, 1735.— T. 1.

P. 121** — Turimas omenyje Chyvos chano Abulgazi-Bajaduro veikalas „Totorių istorija“ (Histoire généalogique des Tatars. Traduite du manuscript tartare *d'Abul-Gasi-Bayadur-Chan...* — Leiden, 1726).

P. 121***— История российская с самых древнейших времён неусыпными трудами через тридцать лет собранная и описанная покойным тайным советником и астраханским губернатором, *Василием Никитичем Татищевым.*— М., 1768.— Кн. I.— Ч. 1—4.

P. 122* — Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė išnašą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 96—97). Papildymas parengtas remiantis Bosiackio atsiųstu piešiniu bei laišku (laiškas įklijuotas greta minėto aprašymo).

P. 122** — Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 112—113).

P. 123* — Čia ir kitur lietuviškas Bychovco kronikos vertimas cituojamas iš leidinio: Lietuvos metraštis. Bychovco kronika.— V., 1971. Vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Rimantas Jasas.

P. 124* — Išnaša, kuria T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 112—113).

P. 127* — Augusto Kocebiu (Kotzebue, 1761—1819) „Senosios Prūsijos istorija“ (Preussens aeltere Geschichte.— B. 1—3.— Riga, 1808) buvo T. Narbuto Šaurų dvaro bibliotekoje ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach.— L. 12.— Nr. 42—45).

P. 130* — T. Narbutas, rengdamas antrąjį leidimą, iš naujo perrašė § 870 (PEĮ.— P. 112—113). Pataisa susijusi su pasirodžiusia spausdinta Voluinės kronika.

P. 130** — Autoriaus pataisa antrajam leidimui, vietoje: „Traidenis“ *(Trojden)* (PE.— P. 110).

P. 132* — T. Narbuto pataisa antrajam leidimui, vietoje „1247“ (PE.— P. 113).

P. 132** — T. Narbutas, rengdamas antrąjį leidimą, papildė tekstą nauja išnaša vietoje ankstesnės: „Voluinės kronika (*Karamzin.*— T. IV.— Nota 45). Krokininkas tą vardą vadina *Łonkowhenij*“ (*Kronika Wołyńska, u Karamzina.— T. IV.—*

Nota 45. Kronikarz wodza tego nazywa Łónkowhenij) (PE.— P. 114, PEĮ.— P. 128—129).

P. 133* — Išnaša, kuria T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 128—129). Papildymas parengtas pagal Juozapo Jaroševičiaus veikalą „Lietuvos vaizdas" (*Jaroszewicz J.* Obraz Litwy pod względem jej cywilizacyi, od czasów najdawniejszych do końca wieku XVIII.— Wilno, 1844—1845.— T. 1—3). Knyga buvo T. Narbuto Šaurų dvaro bibliotekoje ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach.— L. 19.— Nr. 293).

P. 134* — Žodžiai ir išnaša, kuriuos T. Narbutas įterpė į sakinį (orig.: *oddająca się pod jego apiekę*) (PE.— P. 115). Papildymas parengtas pagal Livonijos metraštininko Baltazaro Rusovo (Russow, apie 1540—1601) kroniką (Chronica der Provintz Lyflandt... — Rostock, 1578).

P. 135* — Turimas omenyje veikalas: *Hylzen J. A.* Inflanty w dawnych swych y wielorakich aż do wieku naszego... — Wilno, 1750.— Cz. 1—2. Knyga buvo T. Narbuto Šaurų dvaro bibliotekoje ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach.— L. 12.— Nr. 25).

P. 137* — Išnaša, kuria T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 128—129).

P. 137** — Išnaša, kuria autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (ten pat).

P. 138* — Tikriausiai turimas omenyje vokiečių istoriko Liudviko Albrechto Gebhardžio (1735—1802) veikalas: Geschichte von Lithauen, Kurland und Liefländ // Allgemeine Weltgeschichte.— Halla, 1785—1789.— T. L, LI.

P. 141* — T. Narbuto pataisa antrajam leidimui, vietoje: „1231" (PE.— P. 125).

P. 142* — Išnaša, kuria T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ— P. 128—129).

P. 142** — Išnaša antrajam leidimui (ten pat).

P. 148* — T. Narbuto pataisa antrajam leidimui, vietoje: „Rygos" (*Ryski*) (PE.— P. 135).

P. 149* — Tekstas, kuriuo autorius papildė išnašą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 144—145). Kaip galima spręsti iš papildyto teksto, šią medžiagą T. Narbutas gavo iš buvusio Vilniaus universiteto kuratoriaus Adomo Čartoriskio sekretoriaus, literato, artimo Simono Daukanto bičiulio Peterburge Bazilijaus (Vasilijaus) Anastasevičiaus (Anastasiewicz, 1775—1845) rinkinių.

P. 153* — Plačiau apie šią Bychovco kronikos fragmento interpretaciją žr.: Lietuvos metraštis. Bychovco kronika.— P. 209.— Paaiškinimai Nr. 18—20.

P. 154* — T. Narbutas rėmėsi rinkiniu: Index corporis historico-diplomatici Livoniae, Esthoniae, Curoniae... hrsg. von *C. E. Napiersky*.— B. 1—2.— Riga und Dorpat, 1833—1835. Veikalas buvo T. Narbuto Šaurų dvaro bibliotekoje ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach.— L. 11.— Nr. 10).

P. 156* — T. Narbutas turi omenyje Sicilijos karališkojo geografo, mokslų akademijos nario Getingene Rizzi Zannoni sudarytą Lenkijos žemėlapį. Šis žemėlapis buvo parengtas kunigaikščio Juozapo Aleksandro Jablonovskio užsakymu (Carte de la Pologne dievisée par provinces et palatinats et subdivisée par districts, construite d'apres quantité d'arpentages, d'observations et de mesures prises sur les lieux. Dediee a S. A. le Prince de Prusse Jablonowski).

P. 159* — Išnaša, kuria autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ— P. 160—161).

P. 160* — T. Narbutas remiasi Odoriko Rainaldžio (Raynaldo, Rinaldi, 1595—1671) daugiatome „Bažnyčios istorija" (Annales ecclesiastici ab anno 1198. Ubi desinit cardinalis Baronius. Auctore *Odorico Raynaldo...;* Accedunt notae... auctore Joanne Dominico Mansi... 14 vol. // *Baronio C.* Annales ecclesiastici... — Lucca, 1738—1756.— Vol. 21—34).

P. 160** — Išnaša, kuria T. Narbutas papildė tekstą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 176—177). Tikriausiai cituojama lenkų istoriko, geografo ir heraldiko Tomo Svenckio (Święcki, 1774—1837) knyga „Istorinės žinios apie Pamario žemę" („Historyczna wiadomość o ziemi pomorskiej, mieście Gdańsku oraz żegludze i panowianiu Polaków na Morzu Baltyckim.— Warszawa, 1811).

P. 166* — T. Narbuto pataisa antrajam leidimui, vietoje žodžių: „tikriausiai tai šiandienė Gorodiščė, Naugarduko apskrityje, į šiaurę nuo Stolovičių (*podobno dzisiejsze Horodyszcze w pow. Nowogrodz. na północ Stołowicz)* (PE.— P. 161).

Be jokios abejonės, T. Narbuto pasakojime turima omenyje Vorutos pilis.

P. 166** — T. Narbuto pataisa antrajam leidimui, vietoje: „Karamzin.— T. IV.— Nota 102" *(u Karamzina: T. IV. Nota 102)* (PE.— P. 161).

P. 166***— Išnaša, kuria T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 176—177). Papildymas parengtas remiantis vadinamuoju Gustyno metraščiu: Густинская летопись // Полное собранне русских летописей, изданное по высочайшему повелению.— Том

второй.— Часть III: Ипатиевская летопись.— Санкт-Петербург, 1843.— С. 233—373.

P. 167* — T. Narbuto pataisa antrajam leidimui (orig.: *Tehak*), vietoje: „Tebuto“ (*Tebutta*) (PE.— P. 162).

P. 167** — Autoriaus pataisa antrajam leidimui (orig.: *Zitie*), vietoje: „Zate“ (*Zatie*) (PE.— P. 163).

P. 168* — Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PĮ.— P. 160—161.

P. 169* — Tekstas, kuriuo autorius papildė išnašą, rengdamas antrąjį leidimą (ten pat).

P. 174* — Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PE.— P. 172).

P. 174** — Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė paragrafą, vietoje žodžių: „su Vasilka sustojusių Drohičine (tikriausiai Kobrino apskrityje esančiame), prispyrė jį grįžti atgalios“ (*z Wasilem będącej w Drohiczynie, zapewne w Kobryńskim powiecie położonym, odwołały go na powrót*) (PE.— P. 172).

P. 175* — *Dusburg (de) Petrus.* Chronicon Prussiae..., collect Christophor Hartknoch.— Jenae, 1679. Šis Petro Dusburgiečio kronikos leidimas buvo T. Narbuto Šaurų dvaro bibliotekoje ([*Narbutt T.*]) Spisanie Muzeum w Szawrach.— L. 14.— Nr. 121).

P. 176* — Tekstas, kuriuo autorius papildė išnašą, rengdamas antrąjį leidimą (PĮ.— P. 176—177). Papildymas parengtas pagal žymaus archeografo Motiejaus Dominiko Dogelio (1715—1760) šaltinių publikaciją, išspausdintą Vilniuje 1758 metais (*Dogiel M.* Codex diplomaticus Regni Poliniae et Magni Ducatus Lituaniae, in quo pacta, feodera, tractatus pacis etc.— Vilnae, 1758.— T. 1; Vilnae, 1764.— T. 4: In

quo totius Prussiae res continentur; Vilnae, 1758.— T. 5: In quo ut universae Livoniae, ita speciamtim Curliandiae et Semigalliae Ducatuum res continentur).

P. 178* — Žodžiai, kuriuos T. Narbutas įterpė į sakinį, rengdamas antrąjį leidimą (orig.: *pod dowodztwem Eustachego Konstantynowicza, bojara* zbieglego z Rezania) (PE.— P. 178).

P. 178** — Autoriaus pataisa antrajam leidimui (orig.: *Kamienca-Litewskiego*), vietoje: „Voluinės Kameneco" (*Kamienca-Wołyńskiego*) (ten pat).

P. 178***— Autoriaus pataisa antrajam leidimui (orig.: *Medusznik bezkutecznie pędzili*), vietoje: „Medatrikas, nusivijo" (*Medatrik, popędzili*) (ten pat).

P. 178**** — Žodžiai, kuriuos T. Narbutas įterpė į sakinį, rengdamas antrąjį leidimą (orig.: *koło Młynowa w łupy zbogaconemu*) (PE.— P. 179).

P. 178***** — T. Narbuto pataisa antrajam leidimui (orig.: *Kondyżata Tiudijaminowicza*), vietoje: „Kondižato Taudijaminovičiaus" (*Kondyżata Towdijaminowicza*) (ten pat).

P. 179* — Tekstas, kuriuo autorius papildė išnašą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 192—193).

P. 180* — Šioje sakinio vietoje T. Narbutas, rengdamas antrąjį leidimą, atsisakė žodžių: „tikriausiai sulauktas pirmoje santuokoje, nes" (*podobno z pierwszego małżeństwa, ponieważ*) (PE.— P. 181).

P. 181* — Išnaša, kuria autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 192—193).

P. 182* — Išnaša, kuria T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (ten pat).

P. 183* — Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PE.— P. 184). T. Narbuto minimas D. Poškos rankraštis šiandien nežinomas. T. Narbutas jį ne kartą citavo LTI. „Piliečio kalendorius" kartu su kitais D. Poškos rankraščiais buvo įtrauktas ir į Šaurų dvaro bibliotekos sąrašą (Studja, notacje, wiersze, Kalendarz obywatelsko-historyczny i t. d. Dominika Paszkiewicza // [*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach.— L. 7.— Nr. 19).

P. 191* — Žodis, kurį T. Narbutas įterpė į sakinį, rengdamas antrąjį leidimą (orig.: *piechoty*) (PE.— P. 198).

P. 192* — Sakinys, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (ten pat).

P. 200* — Išnaša, kuria T. Narbutas papildė tekstą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 224—225). Papildymas parengtas remiantis vadinamąja J.F.R., arba Rivijaus, kronika (Kronika Niemiecka J.F.R. Z rękopismu autentycznego, objaśnił, tłómaczenie polskie dołączył i do druku podał Teodor Narbutt // MAB RS.— F. 22.— B. 54). Kaip byloja šio parengto spaudai rankraščio pratarmė, Rivijaus kronika T. Narbutas įsigijo 1808 metais Revelyje (Taline), t. y. per vadinamąjį Suomijos karą. Matyt, mintį išspausdinti šią kroniką T. Narbutas brandino jau seniai. 1833 metais tuo klausimu susirašinėjo su K. E. Napierskiu, bet tik 1842 metais rankraštis buvo galutinai sutvarkytas (pratarmė rašyta 1842 metų sausio 1(13) dieną).

P. 200** — Išnaša, kurią T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 224—225), vietoje ankstesnės: „Čia dar ateina mintis apie vyskupą Vitą, lenką: argi ne tuo laiku

jis ėmė vadintis Lietuvos vyskupu, juk Kristijoną į Livoniją jau šiek tiek anksčiau buvo atsiuntęs?“ (*Tu jezcze myśl nawija się o biskupie Wicie, Polaku: czy on nie od tej pory, zaczął się nazywać Biskupem Litewskim, albowiem odesłanie Chrystyana do Inflant, już było nastąpiło, trochę pierwej(?)* (PE.— P. 212). Naujoji išnaša parengta remiantis rašiniu: Zamek Płocki. Wspomnienie historyczne. Przez *Wincentego Hipolita Gawareckiego* // Snopek Nadwiślański.— Warszawa, 1845.—T. II.— S. 105—126.

P. 201* — Išnaša, kuria T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 224—225).

P. 201** — Cituojamas veikalas: *Schloezer A. L., Gebhardi L. A.* Geschichte von Littauen, Kurland und Liefland.— Halle, 1785.

P. 202* — Autorius, rengdamas antrąjį leidimą, atsisakė dalies išnašos teksto: „Lietuvoje yra nuostabus Kobelių (*Kobele*) ežeras, tai yra Mažasis Kobas. Galbūt kažkas iš padavimų? Driekiasi jis Gardino apskrityje, palei ribą su Trakų apskritimi“ (*Mamy w Litwie piękne jezioro Kobele, to jest: mały Kob. Coś mytycznego? Leży w powiecie Grodzieńskim, na granicy Trockiego*) (PE.— P. 214).

P. 202** — T. Narbuto pataisa, vietoje: „Pastaba 119.— P. 53“ (*Nota 119. str. 53*) (ten pat).

P. 207* — Išnaša, kuria T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 224—225).

P. 210* — Turimas omenyje veikalas: *Schütz C.* Rerum Prussicarum historia.— Gedani, 1769.

P. 212* — Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė išnašą, rengdamas antrąjį leidimą (PE.— P. 228).

P. 213* — T. Narbuto pataisa antrajam leidimui (orig.: *podług tego, cośmy wyżej powiedzieli*), vietoje žodžių: „pasak Voluinės kronikos“ (*podług świadectwa kroniki Wołyńskiej*) (PE.— P. 230).

P. 217* — Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė išnašą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 240—241).

P. 222* — Autoriaus pataisa antrajam leidimui, vietoje: „L.M.Th.“ (PE.— P. 243).

P. 224* — Sakinys, kuriuo T. Narbutas papildė išnašą, rengdamas antrąjį leidimą (PE.— P. 243). Papildymas parengtas pagal leidinį: Codex diplomaticus Prussicus: Urkunden=Samml. zur ältern Geschichte Preussens aus dem Königl. Geheimen Archiv zu Königsberg, nebst Regesten. Hrsg. *von Johannes Voigt*.— Königsberg, 1836 — B. I.

P. 227* — T. Narbutas turėjo omenyje labai kritišką nežinomą autoriaus recenziją, skirtą pirmajam LTI tomui (Dzieje starożytne narodu Litewskiego przez *Teodora Narbutta*. Tom I. Mitologia Litewska, z ośmią rycinami. Wilno, nakładem i drukiem A. Marcinowskiego. 1835, in 8vo stronic prócz regestru 482, wstępu stronic XV na dobrym białym papierze // Wizerunki i Roztrząsania Naukowe.— 1835.— T. XII— S. 88—113).

P. 227** — Išnaša, kuria T. Narbutas papildė tekstą, rengdamas antrąjį leidimą. Papildymas parengtas remiantis leidiniu: *Brandis M.* Chronik, oder älteste Livländische Geschichte, und Collectanae, oder die Ritter-Rechte des Fürstenthums Ehsten, zum ersten Malen in Druck gegeben mit Anmerkungen *von Carl Julius Albert Paucker*.— Riga, 1840—1842.— T. 1—2.

P. 231* — Autoriaus pataisa antrajam leidimui, vietoje: „1264“ (PE.— P. 255).

P. 232* — T. Narbuto pataisa antrajam leidimui, vietoje: „į Lucką“ *(do Łucka)* (PE.— P. 257).

P. 238* — Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė išnašą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 265—266). Papildymas parengtas remiantis straipsniu: *Jucewicz L. A.* Gry i zabawy ludu Litewskiego na Żmudzi // Tygodnik Peterburski.— 1839.— Nr. 38.— S. 217—218.

P. 239* — Išnaša, kuria T. Narbutas papildė tekstą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 272—273).

P. 242* — Išnaša, kuria autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PE.— P. 271).

P. 242** — T. Narbutas cituoja veikalą: *Czacki T.* O litewskich i polskich prawach, o ich duchu, źródłach, związku i rzeczach, zawartych w pierwszym Statucie dla Litwy 1529 roku wydanem.— Warszawa, 1880.— T. 1; Warszawa, 1801.— T. 2. Knyga buvo T. Narbuto Šaurų dvaro bibliotekoje ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach.— L. 14.— Nr. 118—119).

P. 242***— T. Narbuto pataisa, vietoje: „Karamzinas.— T. IV.— Pastaba 151.— P. 67“ *(„u Karamzina: T. IV. Nota 151. str. 67)* (PE.— P. 272).

P. 243* — Autoriaus pataisa antrajam leidimui, vietoje: „1259“ (PE.— P. 272).

P. 243** — Šioje išnašos vietoje T. Narbutas atsisakė sakinio: „VI priedas“ *(Dodatek VI)* (ten pat).

P. 245* — Autorius, rengdamas antrąjį leidimą, šioje sakinio vietoje atsisakė žodžio „Didžioji“ (*Wielkie*), t. y. „Didžioji [Dainavos] kunigaikštystė“ (PE.— P. 275).

P. 245** — Išnaša, kuria T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 228—229).

P. 246* — Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė išnašą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 288—289). Papildymas parengtas remiantis publikacija: Krótka historyczno-chronologiczna wiadomość o dawnym Dynaburgu i o Fortecy dynaburgskiej od roku 1667 o jej Garnizonie, Arsenale, tudzież o Starostach dynaburgskich // Rubon.— Wilno, 1842.— T. I.— S. 19—57.

P. 250* — Tekstas, kuriuo autorius papildė išnašą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 288—289).

P. 251* — Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (ten pat).

P. 253* — T. Narbuto pataisa antrajam leidimui, vietoj išnašų: „(1) Voluinės kronika (*Karamzinas.*— T. IV.— Pastaba 175.— P. 81); (2) Ibidem; (3) Ibidem.— P. 82" *((1) Kronika Wołyn. u Karamzina: T. IV. Nota 175. str. 81, (2) Ibidem, (3) Ibidem. str. 82)* (PE.— P. 286).

P. 254* — Autoriaus intarpas antrajam leidimui (orig.: *w prawo*) (PE.— P. 287).

P. 255* — Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 304—305), vietoje sakinio: „Palikuonių Narimantas nepaliko" *(Potomstwa Narymund po sobie nie zostawił)* (PE.— P. 287). Papildymas parengtas remiantis Ignoto Onacevičiaus suteiktais vadinamaisiais „Die littauischen Wegeberichte", t. y. XIV a. kelių gilyn į Lietuvą aprašymais, paremtais kryžiuočių žvalgų pranešimais bei Simono Daukanto atsiųstais A. Vijūko-Kojalavičiaus herbyno nuorašais. Abu rankraščiai buvo įtraukti į Šaurų dvaro bibliotekos sąra-

šus ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach.— L. 6.— Nr. 5; L. 17.— Nr. 15).

P. 259* — Sakinys, kuriuo autorius papildė išnašą, rengdamas antrąjį leidimą (PE.— P. 294).

P. 266* — Į lietuvių kalbą versta pagal leidinį: *Petras Dusburgietis*. Prūsijos žemės kronika.— Vilnius, 1985.— P. 214. Vertė L. Valkūnas.

P. 270* — Turimas omenyje leidinys: *Bandtkie J. S.* Dzieje narodu Polskiego.— Wrocław, 1820.— T. 1—2. Veikalas buvo T. Narbuto Šaurų dvaro bibliotekoje ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach.— L. 14.— Nr. 125—126).

P. 272* — Išnaša, kuria T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PE.— P. 311). Papildymas parengtas pagal leidinį: *Praetorius M.* Orbis Gothicus.— Oliva, 1688.— L. 2.

P. 273* — Plačiau apie Raudonės rankraštį žr. *Narbutas T.* Lietuvių tautos istorija.— Vilnius, 1992.— T. 1.— P. 161.

P. 273** — Į lietuvių kalbą citata versta pagal leidinį: Lietuvos metraštis. Bychovco kronika.— P. 66.

P. 279* — Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 320—321).

P. 284* — Sakinys, kuriuo T. Narbutas papildė paragrafą (orig.: *Tablica genealogiczna T. III*) (PE.— P. 327).

P. 284** — Autoriaus pataisa antrajam leidimui, vietoje: „tėvas“ (*ojciec*) (ten pat).

P. 288* — Išnaša, kuria autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 336—337). Papildymas parengtas remiantis veikalu: *Henrici Leonardi Schurzfleischii* Historia ensiferorum Ordinis teutonici Livonorum.— Vitemberga, 1701.

P. 303* — Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė išnašą, rengdamas antrąjį leidimą (PE.— P. 356).

P. 309* — Turimas omenyje Mikalojus Jarošinas (*Jaroschinus*), Petro Dusburgiečio bandradarbis, jo lotyniškosios „Prūsijos žemės kronikos" vertėjas į vokiečių kalbą.

P. 310* — Tekstas, kuriuo autorius papildė išnašą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 368—369).

P. 319* — Citatą verčiant į lietuvių kalbą, buvo pasinaudota leidiniu: *Suchenwirt Peter.* Žygis į Lietuvą. Istorinė poema iš 1377 metų.— Brooklyn, 1977. Vertė A. Tyruolis.

P. 321* — Į lietuvių kalbą citata versta pagal leidinį: *Petras Dusburgietis.* Prūsijos žemės kronika.— P. 239.

P. 328* — Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 320—321).

P. 335* — Citatą verčiant į lietuvių kalbą, buvo pasinaudota leidiniu: *Petras Dusburgietis.* Prūsijos žemės kronika.— P. 249.

P. 335** — Sakinys, kuriuo autorius papildė išnašą, rengdamas antrąjį leidimą (PE.— P. 403).

P. 339* — Tekstas, kuriuo autorius papildė išnašą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ— P. 416—417).

P. 342* — Citatą verčiant į lietuvių kalbą, buvo pasinaudota leidiniu: *Petras Dusburgietis.* Prūsijos žemės kronika.— P. 252.

P. 342** — T. Narbuto pataisa antrajam leidimui, vietoje žodžių: „Tai vyko gegužės mėnesį, magistraujant Konradui, kuris netrukus atsisakė savo pareigų" (*Działy się te rzeczy w miesiącu maju, za Mistrzowstwa Konrada, który niebawnie dostojeństwo swoje złożył*) (PE.— P. 414—415).

P. 343* — Šioje paragrafo vietoje autorius, rengdamas antrąjį leidimą, atsisakė sakinio: „Šis juk nustojo ėjęs Prūsijos magistro pareigas birželio pabaigoje ar liepos pradžioje“ (*On zaś złożył Mistrzowstwo w Prussach w końcu czerwca, czy na początku lipca*) (PE.—P. 416).

P. 343** — Sakinys, kuriuo T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 416—417).

P. 344* — Autoriaus intarpas antrajam leidimui (orig.: *Żmójdzkich*) (PE.— P. 417).

P. 346* — Citatą verčiant į lietuvių kalbą, buvo naudotasi leidiniu: *Petras Dusburgietis.* Prūsijos žemės kronika.— P. 254.

P. 347* — *Jakubowicz A.* Słownik Rossyjsko-Polski. Ułożony podług słowników Akad. rossyjskiej 1-go i późniejszego wyd., pomnożony wyrazami technicznemi.— Warszawa, 1825—1828.— T. 1—2.

P. 350* — Turima omenyje I. Onacevičiaus mokinio Antano Boleslovo Hlebovičiaus monografija: *Hlebowicz A. B.* Krótki rys życia Witolda w.x. litewskiego.— Wilno, 1821.

P. 369* — Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė išnašą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 448—449).

P. 370* — Išnaša, kuria T. Narbutas papildė tekstą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ— P. 480—481).

P. 373* — Citatą verčiant į lietuvių kalbą, buvo naudotasi leidiniu: Lietuvos metraštis. Bychovco kronika.— P. 66.

P. 374* — Historia illustrissimae domus Sapiehanae ab origine et antiquitate sua geneologico syllabo per gloriosos heroum ejusdem ac connexarum familiarum progressus in praesens saeculum

deducta / Auth. *R. F. Antonio Aloysio Misztolt,* S. J. et philosophiae doctore, in Alma Acad. et Univ. Vilnensi... professore... — Vilna, 1724.— P. 3.

P. 374** — Išnaša, kuria autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 448—449).

P. 374***— Turimas omenyje leidinys: Родословная книга князей и дворян российских и выезжих, содержащая в себе: 1/ родословную книгу, собранную и сочинённую в Розряде при царе Феодоре Алексеевиче и по временам дополняемую ... 2/ роспись алфавитную тем фамилиям, от которых родословныя росписи в Разряд поданы... или которых известия нет... 3/ роспись, в которой выезжие роды показаны вместе по местам их выезда, и 4/ роспись алфавитную, в которой показаны все фамилии, содержащиеся в обеих частях сея книги... Изданная по самовернейшим спискам *[Н. И. Новиковым].*— Москва, 1787.— 2 Ч.

P. 375* — Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė išnašą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 480—481).

P. 377* — Sakinys, kuriuo T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (ten pat).

P. 387* — Išnaša, kuria autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 480—481). T. Narbutas, rengdamas šį papildymą, naudojosi ir Tado Čackio studija apie totorius, išspausdinta periodinėje spaudoje: *Czacki T.* O Tatarach // Dziennik Wileński.— 1816.— T. III.— S. 565—586.

P. 389* — T. Narbuto pataisa antrajam leidimui, vietoje: „1319“ (PE.— P. 484).

P. 392* — Citatą verčiant į lietuvių kalbą, buvo naudotasi leidiniu: Lietuvos metraštis. Bychovco kronika.— P. 68.

P. 393* — Išnaša, kuria T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 512—513). Autorius mini ir cituoja teisininką, istoriką, Vilniaus universiteto profesorių Ignotą Danilavičių (Daniłowicz), su kuriuo buvo užmezgęs mokslinę korespondenciją.

P. 394* — Tekstas, kuriuo autorius papildė išnašą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 496—497). T. Narbutas rėmėsi veikalu: Краткое историческое описание Киево—Печёрской Лавры.— Киев, 1795.

P. 395* — Žodžiai, kuriais T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (orig.: *Algimunda syna*) (PE.— P. 491).

P. 395** — Išnaša, kuria T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 544—545). Bychovco kronikos citata į lietuvių kalbą buvo versta remiantis leidiniu: Lietuvos metraštis. Bychovco kronika.— P. 70.

P. 396* — Citatą verčiant į lietuvių kalbą, buvo naudotasi leidiniu: Lietuvos metraštis. Bychovco kronika.— P. 70.

P. 396** — Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 448—449). Papildymas parengtas pagal leidinį: *Siestrzencewicz de Bohusz Stanisław.* Histoire de la Tauride... — Braunschweig, 1800.— 2 vol.

P. 397* — Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė išnašą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 496—497).

P. 397** — Autorius turėjo omenyje straipsnį: *S. H. P.* Koń dziki litewski // Przyjaciel Ludu, czyli Ty-

godnik potrzebnych i pożytecznych wiadomości. Rok drugi. T. II (27—52).— Leszno, 1836.— S. 12—14.

P. 398* — Išnaša, kuria T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 576—577). Remtasi tyrimais: *Baliński M.* Historia miasta Wilna.— T. 1. Zawierający dzieje Wilna od założenia miesta aż do roku 1430.— Wilno, 1836; Facies rerum sarmaticarum in facie Regni Poloniae, Magniq[ue] Ducatus Litvaniae gestarum: Duobus libris succincte expressa Per *Adamum Naramowski,* S. I., AA. LL. et philos. in Alma Universitate Vilnensi doctorem.— Vilna, 1724—1726.

P. 398** — Turimas omenyje Andriaus Gotlibo Mašo (1724—1807) veikalas: *Masch A. G.* Die gottesdienstlichen Alterthümer der Obodriten, aus dem Tempel zu Rethra am Tollenzer See.— Berlin, 1771.

P. 398***— *Булгарин Ф.* Россия в историческом, статистическом, географическом и литературном отношениях.— Москва, 1837.— Ч. I—4. Knyga buvo T. Narbuto Šaurų dvaro bibliotekoje ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach.— L. 13.— Nr. 91—94).

P. 399* — Tikriausiai turimas omenyje M. Balinskio „Vilniaus miesto istorijos" antrasis tomas: *Baliński M.* Historia miasta Wilna.— T. 2. Zawierający dzieje miasta Wilna od początku rządów Świdrygajły do śmierci Stefana Batorego, czyli od 1430—1586 roku.— Wilno, druk. A. Marcinowskiego, 1837.

P. 399** — Turimas omenyje Vilniaus universiteto bibliotekininkas, nuo 1829 metų skaitęs bibliografijos kursą, Aleksandras Viktoras Bohatkevičius (Bohatkiewicz, 1789—1831).

P. 403* — Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė išnašą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 512—513).

P. 406* — Išnaša, kuria autorius papildė paragrafą (PEĮ.— P. 512—513), vietoje ankstesnės: „Dusburg. C. 337. Ponas Foigtas cituoja įdomų jo paties rasto rankraščio fragmentą, susijusį su ankstesniuoju ir dabartiniu paragrafais: *Idem gentiles Lytwini anno dom. M. CCC. XXIII in carniprivio intraverunt Revaliam terram regis Dacie (Daniae) in partibus Lyvonie ac etiam Episcopatum Tarbetensem, quas — rapinis et incendiis exsiccialiter (?) destruxerunt occidentes et capientes quatuor Millia hominum sexus promiscui et quingentes duas parochiales ecclesias cum sacramentis ecclesie comburentes... Eodem anno festum b. Gregorii (25 Maja) iidem Lytwini civitatem Memelam armata manu intraverunt hostiliter et eam cum suburbiis suis preter solum castrum muro circumdatum, in quo fratres eiusdem Ordinis morantur, ceperunt, cremaverunt et penitas destruxerunt, multos ibidem occidentes homines, ac eciam captivantes virgines, mulieres et alios, quos rapere voluerunt* (Taip pat giminingi lietuviai 1323 Viešpaties metais lyg tikri budeliai nusigavo į Danijos karalystės Revelio žemę, Livonijos kraštus ir net Tarbeto vyskupystę, kur, pražūtingai plėšdami ir degindami, sunaikino žuvusius ir paėmę keturis tūkstančius įvairios lyties žmonių bei penkiasdešimt dvi parapijų bažnyčias su bažnytinėmis šventenybėmis sudeginę... Tais pačiais metais per Jurgio šventę (gegužės 25) tie patys lietuviai į Memelio miestą su ginklu rankose įžengė priešiškai nusiteikę ir jį su jo priemiesčiais, išskyrus pačią pilį,

mūro sienomis apjuostą, kurioje to paties ordino broliai pasiliko, užėmė, sudegino ir iš pagrindų sugriovė, taip pat daugelį žmonių išžudė ir net belaisves merginas, moteris bei kitus, kuriuos tik norėjo, pagrobė.) Tą dokumentą turi autorius; jis vadinamas: *Urkunde des Bischofs Eberhard von Ermeland von Jahre 1325*) (PE.— P. 506).

P. 407* — Sakinys, kuriuo T. Narbutas papildė išnašą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 512—513).

P. 409* — Žodžiai, kuriais autorius papildė tekstą, rengdamas antrąjį leidimą (PE.— P. 511).

P. 410* — T. Narbuto pataisa antrajam leidimui, vietoje: „Dnepro" (*Dniepra*) (PE.— P. 512).

P. 411* — Autorius, rengdamas antrąjį leidimą, šioje vietoje atsisakė § 1130, taigi turėjo pasikeisti ir kitų paragrafų numeracija. Štai pirmajame LTI leidime spausdinto § 1130 tekstas: „Čia iškyla dalykas, kurį reikia paaiškinti. Iš tikrųjų Rusijos istorijoje neišliko nieko aiškaus apie tuometinių kunigaikščių santykius su popiežiumi epochoje, apie kurią kalbama — galbūt dėl to, kad žuvo kronikos, ir apskritai ta istorija skurdi minimu Gedimino atveju. Kunigaikštis, viešpataujantis Maskvoje su didžiojo kunigaikščio titulu,— Mykolas Jaroslavovičius — buvo užmuštas Ordoje chano Uzbeko įsakymu 1319 metais už Jurgio, Danieliaus sūnaus, atlygį. Pastarasis perėmė po jo Didžiąją Kunigaikštystę, nepaisydamas nekaltai nužudytojo Mykolo sūnų. Tasai Jurgis valdžią išplėtė Vladimire prie Kliazmos, iš kur vėliau buvo išvarytas Dmitrijaus, nužudytojo Mykolo sūnaus. Turėjo slėptis Didžiajame Naugarde ir ten vedė kariuomenę prieš švedus. Dmitrijus, Mykolo sūnus, buvo Gedimino sąjungininkas, kadangi buvo vedęs

jo dukterį. Ir Jurgis, ir Dmitrijus titulavosi didžiaisiais kunigaikščiais ir abu buvo linkę į skandalus. Pradėjęs 1319 metais, tik po šešerių metų, 1325-aisiais, Dmitrijus anąjį savo ranka užmušė chano stovykloje, o paskui pats jo sprendimu buvo nubaustas mirtimi (*Karamzin.*— T. IV.— S. 175—180). Todėl lengvai būtų galima sutikti, kad kuris nors iš šių dviejų rusų kunigaikščių suartėjo su Rygos arkivyskupu, tikriausiai Dmitrijus, taip pat kaip Gediminas, ir tarpininkaujant šiam ganytojui parašė Šventajam tėvui priimąs sąlygas, pasižadėdamas sąjungą su Romos bažnyčia, tikėdamasis gauti paramos iš krikščioniškųjų tėvų ir Gedimino, tarpininkaujant apaštališkajai sostinei, kadangi tuo pačiu metu bijojo kunigaikščio Jurgio bei visos totorių galybės. Dėl pastarųjų reikalai turėjo būti labai pavojingi, ir pati Lietuva galėjo būti Uzbeko įbauginta, o tuomet, jeigu dar ir kryžiaus žygis gręstų, viena kampanija apverstų Gedimino sostą. Todėl šios aplinkybės buvo nemažas paakinimas jo užmačioms, ką tik aptartoms“ (PE.— P. 514—515).

P. 411** — Atsisakius ankstesnio § 1130, toliau pasikeitė visa paragrafų numeracija.

P. 411***— T. Narbuto pataisa antrajam leidimui, vietoje: „Dėl to turime akivaizdžių ir neabejotinų argumentų. Didysis kunigaikštis Gediminas rašė popiežiui Jonui XXII dar 1323 metų pradžioje laišką...“ (*Tych mamy dowody wyraźne i niepodległe wątpliwości. Wielki Xiąże Gedymin, pisał do Papieża, Jana XXII, na początku jeszcze roku 1323 list...*) (PE.— P. 515—516).

P. 412* — Citatą verčiant į lietuvių kalbą, buvo naudotasi leidiniu: Gedimino laiškai. Parengė *V. Pašuta ir I. Stal.*— Vilnius, 1966.— P. 25—27.

P. 412** — T. Narbuto pataisa antrajam leidimui, vietoje: „1132“ (PE.— P. 518).

P. 413* — Citatą verčiant į lietuvių kalbą, buvo naudotasi leidiniu: Gedimino laiškai.— P. 47.

P. 413** — Autorius, rengdamas antrąjį leidimą, atsisakė didžiosios § 1133 (pagal naują numeraciją — § 1132) dalies, pirmąjį jo sakinį (tiksliau — tik jo fragmentą) prijungdamas prie ankstesnio paragrafo (PE.— P. 519). Taigi T. Narbutas ketino atsisakyti šio teksto: „...be to, vokiečius, sąmoningai išsiųstus iš Rygos („1323 metų birželio 18 d. atvyko valdytojas iš Rygos Henrikas iš Kolmaro su savo kolega Jonu iš Rogeno į Liūbeko rotušę, dalyvaujant karališkajam kancleriui Jonui iš Brėmeno, daugybei Liūbeko bažnyčios kanauninkų, dominikonų ir miesto valdytojų, įteikė tiems dominikonams karaliaus Gedimino laišką, prašydamas, kad būtų leista tuojau pat jį perskaityti. Taip pat buvo padaryta ir su kitu laišku, kurį jis įteikė Liūbeko miesto valdytojams, taip pat ir su trečiu, įteiktu tenykščio pranciškonų vienuolyno turtų saugotojui. Dėl pasitarimo apie laiškų esmę buvo pakviesti į rotušę kryžiuočiai, tuo metu buvę Liūbeke, kurie išsigynė įtarimų ir skundų jų atžvilgiu (matyt, buvo perskaityta ir laiško, rašyto popiežiui, kopija). Pagaliau jie nusprendė nepriimti už bloga to, kad ordinas už netikėjimą netikėjimu atlygina lietuviams, visuomet klastingiems. Aiškino, kad reikia tai rimčiau apsvarstyti, nors ir tektų pasiuntinius į vietą išsiųsti. Pabaigoje prašė kopijos laiškų, Liūbeko rotušėje įteiktų, kurią jiems oficialiai anksčiau minėtas kancleris buvo surašęs, ir šioji kopija iki šiol saugojama Slaptajame Karaliaučiaus archyve. *Voigt.*— B. IV.— S. 636). O dėl popiežiaus, tai jam buvo išsiųsta iš Vil-

niaus misija su laišku ir pavedimu prašyti, kad Šventasis Tėvas teiktųsi atsiųsti į Lietuvą pamaldžių ir bešališkų, kurie laiške paaiškintą dalyką paverstų tikrove. Savo ruožtu Rygos gyventojai išsiuntė misiją su pranešimu, kad Gediminas prašė Livonijos kryžiuočių, Rygos miesto ir vyskupų tarpininkauti dėl taikos sudarymo su krikščionių bendruomene. O kadangi dėl to buvo susitarta, atskleidžiamas turinys ir reikšmė laiškų, rašytų dvasinėms bendruomenėms ir Hanzos miestams. Išsiųsta iškilminga misija pas didįjį kunigaikštį, kurią jis pagarbiai priėmė ir puikiai pavaišino." (*...a do tego Niemców, umyślnie wyprawionych z Rygi („Czerwca 18 roku 1323. stawił się Radźca z Rygi, Henryk Kolmar, z kolegą swoim, Janem Rohgen na ratuszu w Lubece, w obecności Cesarskiego Notaryusza, Jana z Bremy, wielu kanoników kościoła Lubeckiego, nie małej liczby Dominikanów i Radźców miejskich, wręczając tymże Dominikanom, list Króla Gedymina, prosząc o przeczytanie go natychmiast. To się spełniło tad nad tym, jako też nad innym listem, który on Radźcom miasta Lubeki podał, oraz nad trzecim, wręczonym Kustoszowi Franciszkańskiemu, tamecznego konwentu". Po naradzeniu się nad osnową listow, zostali wezwani na ratusz Krzyżacy, będący wtedy w Lubece, którzy zaparli się rzuconych na nich podejrzeń i zażaleń (widać, że i listu kopia do Papieża pisanego, czytaną była); zresztą radzili nie mieć za złe, że Zakon niewiarę niewiarą odpłaca Litwinom, zawsze wiarołomnym; przekładali, aby tę rzecz oddać dojrzalszej rozwadze, chocby przyszło posłów na miejsce wyprawić. W końcu prosili o kopije listow, na*

ratuszie złożonych w Lubece, którą im urzędownie, wyżej wspomniony Nataryusz sporządził i ta kopija dochowuje się dotąd w Tajn. Archiw. Królewieckiem. Voigt. — B. IV. — S. 636) (PE.— P.— 519—520).

P. 414* — Naujas § 1132 (vietoje buvusio § 1133) (PE.— P. 519).

P. 414** — Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 528—529).

P. 414***— Šioje sakinio vietoje autorius atsisakė žodžių: „ir didžiojo Rusios kunigaikščio Dmitrijaus Michailovičiaus" (*i Wielkiego Xiążęcia Ruskiego, Dymitra Michajłowicza*) (PE.— P. 521).

P. 414**** — Žodžiai, kuriuos T. Narbutas įterpė, rengdamas antrąjį leidimą (orig.: *31 Pazdziernika*) (PE.— P. 521).

P 414***** — Sakinys, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (ten pat).

P. 415* — T. Narbuto pataisa antrajam leidimui, vietoje: „1134" (PE.— P. 522).

P. 415** — Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą, vietoje žodžių: „Vos tiktai Prūsijoje pasklido žinia..." (*Zaledwie gruchnęła wieść w Prussach...*) (PE.— P. 522; PEĮ.— P. 528—529, 558—559; PEĮ.— P. 544—545).

P. 415***— Žodis, kuriuo T. Narbutas papildė sakinį, rengdamas antrąjį leidimą (orig.: *Pruscy*) (PE.— P. 522).

P. 417* — Sakinys, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (orig.: *U mnie Kopija*) (ten pat.— P. 524).

P. 417** — T. Narbuto pataisa antrajam leidimui: vietoje: „1135" (ten pat).

P. 417*** — Autoriaus pataisa antrajam leidimui, vietoje: „tiesiai popiežiui“ (*bezpośrednio do Papieża*) (ten pat).

P. 417**** — Šioje vietoje T. Narbutas atsisakė žodžių: „Jūsų Šventenybei“ (*Waszej Świątobliwości*) (ten pat).

417***** — T. Narbuto pataisa antrajam leidimui, vietoje žodžių: „aštuonetą tūkstančių“ (*ośm tysięcy*) (ten pat.— P. 525).

P. 418* — Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas anrąjį leidimą (PEĮ.— P. 528—529).

P. 418** — Autoriaus pataisa antrajam leidimui, vietoje: „1322“ (PE.— P. 525).

P. 418*** — Sakinys, kuriuo T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas anrąjį leidimą (orig.: *Kopija u mnie*) (PE.— P. 526).

P. 418**** — Sakinys, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (orig.: *Kopija u mnie*) (ten pat).

P. 418***** — T. Narbuto pataisa antrajam leidimui, vietoje: „1136“ (ten pat).

P. 419* — Žodžiai, kuriais T. Narbutas papildė tekstą, rengdamas antrąjį leidimą (orig.: *...jakeśmy o tem już wyżej namienili...*) (ten pat.— P. 527).

P. 420* — Autoriaus pataisa antrajam leidimui, vietoje: „1137“ (ten pat.— P. 528).

P. 421* — T. Narbuto pataisa antrajam leidimui, vietoje: „1138“ (ten pat.— P. 531).

P. 423* — Autoriaus pataisa antrajam leidimui, vietoje: „1139“ (ten pat.— P. 533).

P. 424* — T. Narbuto pataisa antrajam leidimui, vietoje: „1140“ (ten pat.— P. 535).

P. 425* — Autoriaus pataisa antrajam leidimui, vietoje: „1141“ (ten pat.— P. 536).

P. 425** — T. Narbuto pataisa antrajam leidimui, vietoje: „1142“ (ten pat.— P. 537).

P. 426* — Autoriaus pataisa antrajam leidimui, vietoje: „1143“ (ten pat).

P. 426** — T. Narbuto pataisa antrajam leidimui, vietoje: „1144“ (ten pat.— P. 538).

P. 427* — Autoriaus pataisa antrajam leidimui, vietoje: „1145“ (ten pat.— P. 539).

P. 428* — Paragrafas, kuriuo T. Narbutas papildė tomą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 528—529).

P. 428** — Žodžiai, kuriais T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (orig.: *Tym czasem*) (PE.— P. 539).

P. 430* — Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą, vietoje teksto: „Baltramiejus — Aleto vyskupas, Bernardas — šv. Teofrido benediktinų vienuolyno abatas iš Le Piui, o su jais Ferdinandas — Spirėjos klebonas. Jie turėjo rekomendacinį popiežiaus laišką, adresuotą visai dvasininkijai, vienuolių ir riterių ordinams: joanitams, šv. Mergelės Marijos, Vokiečių ir kalatravistams, kuriuo įsakoma juos paremti ir pagelbėti, kad ir kur būtų pasiuntinybė (šio laiško transumptas saugomas Slaptajame Karaliaučiaus archyve (stalč. VII.— Nr. 4, datuotas: *Avenioni Calen. Junii p. a. octavo* (Avinjone per birželio kalendas aštuntaisiais popiežiaus valdymo metais), t. y. 1324 m. birželio 1 d. Tolesnė jo vieta ypač nusipelno dėmesio: „Jūsų bendruomenę prašome ir primygtinai raginame per jums apaštališkais raštais patikėtuosius tuos pačius pasiuntinius, kai per jūsų sritis keliaus, ir iš pagarbos

minėtam Sostui, ir mums, maloniai priimti ir garbingai elgtis; tomis dienomis kiekvienam tebūnie: vyskupui po aštuonis ir abatui po penkis aukso florinus reikmėms ir saugiam būstui, taip pat dėl patogumo keliaujant; jeigu kelyje savo [pinigų] pritrūktų — maloniai stenkitės parūpinti ir pirmyn keliaujant, ir atgal grįžtant..." Be to, pridėta pastaba: jeigu kuris šiam pavedimui nepaklustų, būtų laikomas maištininku, o pasiuntinybė turi teisę jį atskirti nuo bažnyčios. Tokie komisionieriai veikiau dėl išmaldos rinkimo negu kad dėl didelės valstybės atvertimo buvo paskirti ir pasirodė esą visai neatsparūs įpareigojančių dovanų atžvilgiu" *(Bartłomiej, Biskup Aletu, Bernard, Opat Benedyktynów klasztoru Ś. Teofryda w Puy, a z nimi Ferdynand, proboszcz spireński: mieli oni z sobą zalecające pismo papiezkie, adressowane do całego duchowieństwa, zakonów mniszych i rycerskich: Johannitów, domu P. Maryi, Niemieckiego i Kaletrawistów, w którem polecono ich wsparciu i pomocy, gdzieby się znajdowała legacya (Transumpt tego pisma w tajn. arch. królewiec. szufl. VII, N. 4. Dat. Avenioni Calen. Junii p. a. octavo (1. Czerwca 1324). W niem następne miejsce zasługuje na szczególniejszą uwagę: — „Universitatem vestram rogamus et hortamur attente per apostolica vobis scripta mandantes quatemus eosdem Nuncios, cum per partes vestras transitum fecerint, ob reverenciam dicte Sedis et nostram benigne recipientes et honeste tractantes eisdem diebus singulis Episcopo videlicet in octo et Abati in quinque florenis auri pro eorum necessariis et de securo conductu nec non in evectionibus oportunis, si sue in via forsan defecerint — in eundo morando et redeundo liberaliter providere curetis..." Obok tego dodano przeztrogę: ktoby*

temu zaleceniu posłusznym nie był, ma się uważać za buntownika, a legaci mają prawo kłątwę nań rzucić). Tacy kommissarze, do zbierania jałmużny raczej, niżeli do nawrócenia wielkiego państwa przeznaczeni byli i pokazali się ludzmi wcale nietrudnemi do przyjęcia zabowiązujących podarunkow) (PE.— P. 541—542; PEĮ.— P. 544—545).

P. 431* — T. Narbutas, rengdamas antrąjį leidimą, atsisakė išnašos galo: „Pagaliau čia paminėta popiežiaus bulė aiškiai byloja, kad livoniečiai sutartį sudarė išsyk su dviem karaliais: lietuvių ir rusų, apie kurių atvertimą kalbama. Todėl tas, kas Grunau šiuo atžvilgiu kritikavo — kad šis pasakojo apie du karalius, arba didžiuosius kunigaikščius, pas kuriuos legatai iš Rygos paeiliui važinėjo,— labai klydo; net Lukas Davidas palaiko Grunau nuomonę" (*Zresztą bulla papiezka tu wspomniona, vyraźnie mówi, że pokoj Inflantczycy zawarli z dwóma razem Królami: Litewskim i Ruskim, o których nawrócenie rzecz idzie. Kiedy przeto Grunawowi zadawano nieakuratność w tym względzie, że o dwóch Królach, czyli Wielkich Xiążętach mówi, gdy legaci do nich z Rygi jeździli poosobno, bardzo się mylono, nawet Lukasz Dawid, za zdaniem jest Grunawa*) (PE.— P. 543).

P. 432* — Sakinys, kuriuo autorius papildė išnašą, rengdamas antrąjį leidimą (orig.: *Kopija u mnie*) (PE.— P. 544).

P. 433* — T. Narbuto pataisa antrajam leidimui, vietoje žodžių: „su didžiaisiais kunigaikščiais, labai tarpusavy susijusiais" (*z Wielkimi Xiążętami, mocno z sobą połączonymi*) (PE.— P. 546).

P. 433** — Sakinys ir išnaša, kuriais autorius papildė tekstą, rengdamas antrąjį leidimą, vietoje: „Dėl

tos priežasties klebonas Ferdinandas išvyko pas didįjį Rusios kunigaikštį Dmitrijų į Maskvą, o abatas Bernardas — į Lietuvą. (Šiuolaikiniai kryžiuočių šalininkai šioje vietoje užtušuoja istorinę tiesą, neminėdami pasiuntinybių, atskirai išvykusių į Maskvą ir į Vilnių, nors seniausieji literatai — Dusburgietis (d. 349), Jarošinas ir Senovės Vokietijos kronika (apud. *Hartknoch* animadvers, ad *Dusburg.*— P. 405), Lukas Davidas (t. V.— P. 236—238) — aiškiai apie tai rašo. Be to, tai paaiškina anksčiau cituotoji popiežiaus bulė (ap. *Rinaldi.*— An. 1323.— Nr. 20)" (*Na ten koniec Proboszcz Ferdynand, pojechał do Wielkiego Xiążęcia Ruskiego, Dymitra do Moskwy, Opat Bernard zaś do Litwy. (Stronnicy krzyżaccy nowocześni zacierają w tem miejscu prawdę historyczną, gdy nie mówią o poselstwach, poosóbno odbytych do Moskwy i do Wilna, mimo tego, że dawniejsi pisarze Dusburg C. 349, Jaroszyn i Chron. Antiqu. Germ. MS. apud Hartknoch animadvers. ad Dusburg: P. 405. Łuk Dawid B. V.— S. 236—238 wyraźnie o tem uwiadamiają. Także pojaśnia bulla papiezka wyżej przytoczona: ap. Raynald. an 1323. N. 20)* (PE.— P. 546; PEĮ.— P. 560—561).

P. 434* — T. Narbutas, rengdamas antrąjį leidimą, atsisakė § 1148 pradžios: „Atvykus į Maskvą pasiuntiniams, didysis kunigaikštis turėjo atsakyti klebonui tokiais žodžiais: rusų tauta išpažįsta krikščionybę nuo šeštojo amžiaus ir pageidauja nekeisti savo išpažinimo būdo. Jis iš tiesų ne sykį tarėsi su savaisiais bajorais ir dvasininkais dėl susijungimo su lotyniškųjų apeigų krikščionimis, tačiau kaskart suprasdavo, kad jie jaučia labiau neapykantą nei palankumą šių

apeigų žmonėms. Tad dėl šių priežasčių, kitaip negalima manyti, jam nė nebuvo leista duoti sutikimą dėl ankstesnių savo pasiūlymų šioje srityje ir pažadų, kuriuos laikas ir aplinkybės jau pakeitė. O dėl ryšių su rygiečiais, lyg ir prieš kryžiuočių ordiną sudarytų, tai apie tuos iš viso jis nieko nežinąs. (Šaltiniai anksčiau nurodyti. Taip pat: *Kotzebue.*— B. II.— S. 136)" (*Za przybyciem do Moskwy poselstwa, Wielki Xiąże miał odpowiedzieć proboszczowi w treści następniej: Narod Ruski, od sześciu wiekow chrześciaństwo wyznaje i przy swoim sposobie wyznawania pozostać życzy; on wprawdzie naradzał się nie raz z bojarami swoimi i duchowieństwem, w materyi zjednoczenia się z łacińskiego wyznania chrześcianami, jednakże znajdował w nich zawsze więcej sklonności do nieprzyjażni, niżeli przyjażni ku tego wyznania ludziom; przeto z tych pobudek, nie może nigdy pomyśleć inaczej, ani mu wolno jest przyznać się do swoich poprzednich przełożen w tej mierze i obietnic, które czas i okoliczności już odmieniły. Co się zaś tycze związkow z Ryżanami, jakoby przeciw zakonowi Krzyżackiemu zawieranych, o tych wcale nic nie wie (Źródła wyżej wskazane. Takoż Kotzebue B. II. S. 136)* (PE.— P. 546—547).

P. 434** — Išnaša, kuria T. Narbutas papildė tekstą, rengdamas antrąjį leidimą, vietoje ankstesnės: „Popiežiaus laiškas, cituotas anksčiau (ap. *Rinaldi.*— An. 1324.— Nr. 48—50). Jame yra pakartotas Gedimino laiško popiežiui turinys" (*List papiezki przytoczony wyżej: ap. Raynald. an. 1324. N. 48—50. W nim powtórzona jest treść listu Gedymina do Papieża*) (PE.— P. 546).

P. 434*** — Šioje sakinio vietoje autorius, rengdamas antrąjį leidimą, atsisakė žodžių: „...ir didžiajam Rusios kunigaikščiui Dmitrijui...“ (*i Wielkiego Xiążęcia Ruskiego Dymitra...*) (PE.— P. 548).

P. 434**** — T. Narbuto pataisa antrajam leidimui, vietoje: „juos“ (*ich*) (ten pat).

P. 434***** — Autoriaus pataisa antrajam leidimui, vietoje: „jų kariuomenės“ (*ich wojska*) (ten pat).

P. 434****** — T. Narbuto pataisa antrajam leidimui, vietoje: „tų kariuomenių išlaikymą“ (*utrzymanie tych wojsk*) (ten pat).

P. 435* — Autoriaus pataisa antrajam leidimui, vietoje: „visų“ (*wszystkich*) (ten pat.— P. 549).

P. 435** — Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 560—561).

P. 436* — Autoriaus pataisa antrajam leidimui, vietoje: „Tą pačią“ (*W tym samym*) (PE.— P. 551).

P. 436** — Išnaša, kuria T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą, vietoje: „Cf. Voigt B. IV. S. 391. przypis 1)“ (ten pat).

P. 436*** — Išnaša, kuria autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (ten pat).

P. 437* — Šioje sakinio vietoje T. Narbutas atsisakė žodžio „legato“ (*Legata*) (ten pat.— P. 552).

P. 437** — Sakinys ir išnaša, kuriais autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą, vietoje teksto: „O! Kaip tasai abatas turėjo skubėti būdamas liudytoju lapkričio 22 dienos žygių Vilniuje ir to paties mėnesio 25 dienos, kai atsidūrė Rygoje, sukoręs penkiasdešimt dabartinių mūsų mylių, kurios tiesiausiu keliu skiria abu šiuos miestus, o seniausias traktas į Rygą iš Vilniaus ėjo per Ukmergę ir Daugpilį, todėl

skubiausiai anų laikų kelionei reikėjo nepalyginti daugiau laiko. Taigi Livonijos Rasytės užpuolimas apskritai turėjo vėliau prasidėti, po legato išvykimo iš Vilniaus" (*Jakże bowiem ten Opat musiał pośpieszać, będąc świadkiem wypraw 22 listopada w Wilnie i tegoż miesiąca 25 dnia, gdy stanął w Rydze, przebywszy mil naszych dzisiejszych pięćdziesiąt, które po najprostszej drodze rozdzielają te oba miasta, a dawniejszy trakt to Rygi z Wilna, szedł przez Wilkomierz i Dynaburg, przeto nierównie więcej czasu potrzeba było, do najśpieszniejszej podróży tamtoczasowej. Napad na Rosity Inflantskie, musiał taką rzeczą wcale później nastąpić, od wyjazdu Legata z Wilna*) (PE.— P. 552; PEĮ.— P. 560—561).

P. 437***— Sakinys, kuriuo T. Narbutas papildė išnašą, rengdamas antrąjį leidimą, vietoje teksto: „Žr.: *Rinaldi.* Annal. Eccles.— An. 1324. Tai yra aiškus vėlesnės datos papildymas arba didžiojo kunigaikščio Dmitrijaus Michailovičiaus atsakymo nuotrupa" (*Cf. Raynald annal. Eccles. an. 1324. Jestto wyraźny dodatek pożniejszej daty, albo urywek odpowiedzi W. Xięcia, Dymitra Michajłowicza*) (PE.— P. 553).

P. 439* — Autorius, rengdamas antrąjį leidimą, šioje sakinio dalyje atsisakė žodžių: „...ir jo sąjungininko Dmitrijaus" (*i jego sprzymierzeńca Dymitra*) (PE.— P. 555).

P. 440* — T. Narbutas, rengdamas antrąjį leidimą, šiame paragrafe buvusio Varmijos vyskupo rašto fragmentą nutarė perkelti į § 1133 (žr. p. 413). Taip pat atsisakė žodžių: „Po šio rašto pasirodė antrasis, viešai paskelbtas kapitulos ir Varmijos vyskupo vardu..." (*Po tem piśmie ukazało się drugie publicznie ogłoszone w*

imieniu Kapituły i Biskupa Warmińskiego...) (PE.— P. 558).

P. 445* — Žodžiai, kuriais autorius papildė sakinį, rengdamas antrąjį leidimą (orig.: *z ust Biskupa Krakowskiego*) (PEĮ.— P. 576—577).

P. 445** — Sakinys, kuriuo T. Narbutas papildė išnašą, rengdamas antrąjį leidimą (ten pat).

P. 446* — Tekstas, kuriuo autorius papildė išnašą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 576—577).

P. 447* — Turimas omenyje Hermanas Korneris (Cornerus), dominikonas, gyvenęs Jogailos laikais. Anot istoriko A. Naruševičiaus, rašė „Savo laikų kroniką".

P. 447** — Turimas omenyje Alberto Kranco (?—1517) veikalas: *A. Krantzii... Wandalia:* De Wandalorum vera origine, variis gentibus... Adjecta est... Poloanici regni, et Prussiae... descriptio [M. Kromeri]... Frankfurt a. M., 1575—1576.

P. 449* — Turimas omenyje veikalas: Forteca monarchów y całego Królestwa Polskiego duchowna, z żywotów swiętych / Przez *Piotra Hyacintha Pruszcza,* ...z różnych authorow zebrawszy wystawiona powtornie z additamentami swemi... — Kraków, 1737.

P. 458* — Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 584—585).

P. 466* — Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 576—577).

P. 468* — Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 608—609). Autorius pasinaudojo informacija, išspausdinta rašinyje: *Wojcicki Kaz. Wł.* Wyjątek z

dziennika podróży 1825 roku // *Dziennik Warszawski.*— 1829.— Nr. 44.— S. 45—73.

P. 473* — Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė paragrafą, vietoje sakinio: „Tuo tarpu atžygiavo tokia didelė lietuvių kariuomenė, kad vokiečiai, metę darbus, buvo priversti skubiai lipti į laivus ir grįžti atgal" (*Tymczasem nadciągnęło wojsko Litewskie tak liczne, że przymuszeni byli Niemcy, roboty opuściwszy, sąśdź pośpiesznie na statki i odpłynąć na powrot*) (PE.— P. 607; PEĮ.— P. 608—609).

P. 482* — Tekstas, kuriuo autorius papildė išnašą, rengdamas antrąjį leidimą. (PEĮ.— P. 592—593). T. Narbutas cituoja I. Danilavičiaus tyrimus, išspausdintus leidinyje: *Daniłowicz I.* Latopisiec Litwy i kronika Ruska.— Wilno, 1827.— S. 163—164.

P. 485* — Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė išnašą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 608—609).

P. 486* — Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė išnašą, rengdamas antrąjį leidimą (ten pat.— P. 480—481).

P. 487* — Išnaša, kuria autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (ten pat.— P. 608—609).

P. 488* — Išnaša, kuria T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (ten. pat.— P. 576—577).

P. 488** — Išnaša, kuria autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PE.— P. 627).

P. 507* — Cituojamas Abraomas Bzovskis (Bzowski, 1567—1637), lenkų teologas, Bažnyčios istorikas, Visuotinės bažnyčios istorijos (Historiae ecclesiasticae, 1616) autorius.

P. 507** — Turimas omenyje leidinys: Codex diplomaticus oder Uhrkunden so die Pommersch-Rugianisch — und Caminsche auch andere benachbarte Lande angehen [...] / hrsg. von *Friderich von Dreger.*— Stettin, 1748.— T. 1.

P. 507***— Turimas omenyje veikalas: *Baronio C.* Annales ecclesiastici [...].— Lucca, 1738—1756.— T. 21—34.

P. 510* — Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė tomą, rengdamas antrąjį leidimą, vietoje teksto: „Tas Vitas, šv. Hiacinto mokinys, turėjo būti žmogus, įtakingas rusų-lietuvių misijose, netgi galėjo dalyvauti karūnuojant Naugarduke Mindaugą, o galbūt ir suvažiavime Kernavėje, netgi kaip vyskupas, nes tarp dominikonų buvo vadinamųjų vyskupų, atsargiai sakyčiau, tokių, kurie buvo ordino broliai ir dalyvaudavo celebracijose, kuriose reikėdavo pasirodyti šventenybei naujų pakrikštytų tautų akivaizdoje. Jie šventindavo šventyklas, altorius, kapus krikščionių, kurių pagausėjo mokslo būdu. Galėjo netgi susiklostyti aplinkybės, jog Gnezno arkivyskupui iš tikrųjų reikėjo įšventinti Vitą Lietuvos arkivyskupu ar dėl Kristijoną ištikusios mirties, ar dėl to, kad pats Mindaugas buvo jį atleidęs, ar dėl kitų priežasčių, kurių negalėjo atmesti apaštališkoji sostinė arba kad toks buvo Lenkijos požiūris. Todėl anas ir galėjo būti pavadintas pirmuoju lietuvių vyskupu. Kad ir kaip ten būtų, nors tikra yra tai, kad Kristijonas buvo vyskupas, ne mažiau neabejotina ir tai, kad vyskupas buvo Vitas, vėliau pasirodantis istorijos arenoje ir esantis šalia Mindaugo tikriausiai net iki pat jo mirties; ir jis galėjo būti išvytas apostazės laikotarpiu į Lenkiją, tačiau kad vėliau jis grįžo į Lietuvą, yra nemažai priežasčių patikėti, ką paaiškina mūsų

pasakojimas. Kojalavičius (*Miscellanea.*— P. 1) rašo, kad *Vitus Episcopus plura a fidei Desertoribus passus est: vulneribus confectus. Lithuaniae exactus, Cracoviam rediit; secumque, vulnera pro sacre Religionis defensione a perfidis accepta, retulit. Ibi reliquum vitae sanctae exegit: miraculis clarus, sepultus in Sepulchro Sancti Hyacinthi. Habet hoc R. P. F. Ruszel in Paneg. S. Hyac. f. 18 et 24* (Vyskupas Vitas daug iškentėjęs dėl atsimetusių nuo tikėjimo žmonių. Žaizdų nualintas, iš Lietuvos išvarytas į Krokuvą grįžo (taigi prieš tai gyveno Krokuvoje) ir savas žaizdas, padarytas atsimetusių nuo religijos, kaip šventojo tikėjimo gynėjas atsinešė. Ten Švento gyvenimo pabaigą nugyveno: stebuklais pagarsėjęs, palaidotas Šventojo Hiacinto kape. Taip rašo garbingasis tėvas F. Rušelis („Panegirika Šv. Hiacintui", 1. 18 ir 24). Tą išvarymą ir žaizdas Vitas buvo priverstas iškęsti po Mindaugo mirties. Dar turime ir kitą svarbų tuo atžvilgiu paminklą: *Pruszcz.* Forteca Monarchow Pol. Knyga išleista 1737 metais (p. 118), joje kalbama ir apie vyskupą Vitą. Pasak dominikonų, jis buvo karaliaus Boleslovo Gėdingojo nuodėmklausys, paskui Liubčios (Liubičo?) vyskupas, vėliau pavadintas Lietuvos vyskupu; jis vertė priimti tikėjimą ir krikštijo lietuvius, kurie galop žiauriai jį sumušė ir išvarė iš savo krašto. Jis mirė 1269 metais Krokuvoje, kur atvykęs netrukus išpranašavo savo mirties dieną. Vadinasi, po Mindaugo žūties Vitas buvo išvarytas iš Lietuvos. Tai faktas, patvirtinantis mūsų išvadas ir paremtas jomis.

Taigi, vyskupo Kristijono paskyrimo vyskupu medžiaga yra Slaptajame Karaliaučiaus archyve (transumptas iš 1302 metų su ženklu „X"). Spausdinta: Codex Dipl. Pomer.

(Nr. 243; 249—251); *Rinaldi.* Annal.— Ad an. 1253.— Nr. 26, 47) (PEĮ.— P. 14—15 (priedai).

Savo tyrimus apie vyskupą Vitą T. Narbutas ne kartą buvo skelbęs spaudoje: Obrys żywota błagosławionego Wita Biskupa Lubczańskiego na Litwie przez *Teodora Narbutta* // *Pamiętnik Umysłówy.*— T. III.— R. 1846.— S. 23—24; Obrys Żywota Błagosławionego Wita, biskupa Lubczańskiego, na Rusi Litewskiej // *Narbutt T.* Pomniejsze pisma historyczne szczególnie do historyi Litwy odnoszące się.— Wilno, 1856.— S. 31—35.

P. 514* — Sakiniai, kuriais autorius papildė tekstą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 628—629).

P. 524* — Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė išnašą, rengdamas antrąjį leidimą (ten pat.— P. 608—609). Autorius rėmėsi leidiniu: *Hennig Salomon.* Lifflendische churlendische Chronica... — Leipzig, 1594 // Sammlung der wichtigsten Chroniken und Geschichtsdenkmale Von Liv-, Ehst- und Kurland, in genauen Wiederabdrucke der besten, bereits gedruckten aber selten gewordenen Ausgaben.— Riga—Leipzig, 1848—1853.

P. 528* — T. Narbutas, rengdamas antrąjį LTI leidimą, atsisakė priedo „Ištrauka iš Voluinės metraščio". *LTI* PE (priedai.— P. 26) yra toks T. Narbuto įrašas: „Šio priedo atsisakyti, nes kronika yra spausdinama." Vadinasi, įrašas padarytas apie 1843 metus, kai *LTI* autorius sužinojo apie Voluinės metraščio rengimą spaudai atskiru leidiniu (Полное собрание русских летописей, изданное по высочайшему повилению Археографическою коммиссиею.— Т. II.— Ч. III: Ипатиевская летопись.— Санктпетербург, 1843). Iki tol T. Narbutas naudojosi Voluinės kronikos fragmentais, skelbtais N. Karamzino

„Rusijos valstybės istorijoje“. Visą kronikos tekstą T. Narbutui 1843 metais iš Peterburgo atsiuntė S. Daukantas. Atsisakius minėto priedo, pasikeitė kitų priedų numeracija. Štai pirmajame LTI leidime skelbto VI priedo tekstas:

Ištraukos iš Voluinės metraščio

(Iš Karamzino „Rusų valstybės istorijos“.— IV tomas.— 102 pastaba.— P. 36—43)

Kadangi Voluinės metraščio vietomis, susijusiomis su Lietuvos istorija, mūsų buvo naudotasi daugelyje paragrafų, nes tame metraštyje, be abejo, pasinaudota Lietuvos metraščiu, kurį pono Bychovco rankraštyje turime ne visą, tad ne pro šalį čia bus išrašyti iš jo mūsų tyrimui svarbias vietas.

Tą pačią vasarą [*pasak Hipatijaus rankraščio, 1252 metais*] Mindaugas išvaro savo sūnėną Tautvilą ir Erdvilą, siunčia jį su Vykintu į Rusią kariauti su Smolensku ir sako: kas ką įgis, sau tepasilaiko. Ir nusiuntė ten savo pulkus. Anie, tai sužinoję, bėgę pas kunigaikštį Danielių į Vladimirą, o Mindaugui atsakę: nedaryk jiems malonės [...]. Nes jo sesuo už Danieliaus [išleista]. Danielius per pasiuntinį Vykintą atlygina jiems sidabru [...], o aniems [*jotvingiams ir žemaičiams*], atsakiusiems Danieliui, koks tau reikalas, sudarysim taiką su Vykintu, o jei ne, daug mūsų brolių pražudys [...]. O Danielius su Vosylium priėjo Naugarduką [*Nowohorodek*] [...]. Nusiuntė [*Danielius*] su broliu sūnų, o pats eina į Zdibovą [*Lietuvos Metraštyje — Zditovą*] ir užima daug miestų. Ir nusiuntė Danielius Tautvilą, ir padėjo jam Rusia ir poloviečiai, ir jie daug kariavo [...]. O iš čia Tautvila ėjo, Danieliaus remiamas, į Rygą, ir priėmę jį rygiečiai gar-

bingai, ir buvęs jis pakrikštytas. Sužinojęs Mindaugas, kaip jam nori padėti Viešpaties tarnai, vyskupas bei visa Rygos kariauna, daug aukso ir sidabro bei žirgų daugybę [davė] sakydamas: „Kad užmuši arba sulaikysi Tautvilą, dar daugiau jų gausi.“ [*Andriaus įkalbėtas Mindaugas priima krikštą ir siunčia pasiuntinybę pas popiežių*]. Bet jo krikštas buvo melagingas; nes slapta aukojo savo dievams: pirmajam *Nonadejevi,* paskui *Telavei* ir *Deverikšu,* Kiškių dievui ir Medeinai; kai, išjojus į lauką, išbėgęs iš miško tankmės į lauką kiškis, nesitaikęs į jį ir neleidęs nė rykštės nulaužti; ir mirusių kūnus deginęs. Rygiečių vyskupas ir klebonas Tautvilos pasigailėjo: nes aišku, kad jeigu Tautvila nebūtų išvarytas [*iš Rygos*], Lietuvos žemė būtų jų rankose. Bet už visa tai Andrius pats buvo brolių išvarytas iš savo sosto. O Tautvila atbėga pas savo dėdę Vykintą į Žemaičius, [*1257 m.*] paima jotvingius, žemaičius ir Danieliaus padedamas eina prieš Mindaugą. Na, o Mindaugas sumano nesikauti su jais mūšio lauke, o užsidaro tvirtovėje, vardu Voruta, išsiunčia nakčia savo svainį, ir traiško jį Rusia bei jotvingiai, o rytą atvyksta vokiečiai su arbaletais, ir puola juos Rusia ir poloviečiai su strėlėmis, o jotvingiai — su ietimis; ir gaudosi po mūšio lauką kaip žaisdami. Iš čia grįžo į Žemaičius. Ir atėjo Mindaugas į Vykinto pilį, į Tverus; ir išgrūdo [jį] Tautvila iš pilies, taip pat Rusia ir Danieliaus poloviečiai bei žemaičiai. Ir pašovė Mindaugui šlaunį kažkoks polovietis, ir atsitraukė Mindaugas. Vismantas ties ta pilimi buvo užmuštas [...]. Tautvila [*1258 m.*] išsiuntė Riaubą ir pasakė: „Eik į Naugarduką.“ O Danielius eina su broliu Vasilka ir sūnumi Levu

kartu su poloviečiais, savo svotu [*sūnaus uošviu*] Tehaku. O Pinsko kunigaikščius ir iš kitų vietų paėmė prievarta į karą. Ir siuntė Lietuva žvalgus prie Ziatos ežero, ir vijo juos per pelkes iki Šaros upės [...], ir nenorinčius eiti į kovą karius Danielius gudrumu įkalbinėjo, kokia būsianti gėda prieš Lietuvą ir visas žemes, jeigu atsitrauksią [...]. Rytą pavergė visą Naugarduko žemę ir grįžo. O jotvingiai, ėję padėti Danieliui, negalėjo prasigauti pro neapsakomo dydžio pusnis [...]. O paskui nusiuntė su broliu ir sūnumi Romanu savo žmones ir užėmė Gardiną, o pats grįžo nuo Belsko [...] ir vėliau plėšė visą jų šalį. Mindaugas išsiuntė sūnų Romaną ir kariavo ties Turijsku. Tais pačiais metais [*1258*] Mindaugas atsiuntė pas Danielių [*pasiuntinius*] ir paprašė taikos, norėdamas meilės dėl piršlybų. Tada atbėgo Tautvila pas Danielių ir žemaičiai, ir jotvingiai sako, kad Mindaugas įtikinęs juos gausybe sidabro. O Danielius pyko ant jų [*žemaičių ir jotvingių*]. [*Toliau pasakoja apie Danieliaus karą su jotvingiais, priskirdamas prie tų pačių metų, o tarp kitų įvykių pasakoja, esą Danielius radęs Raigardą sugriautą ir visiškai ištuštėjusį.*]

Tais pačiais metais [*1258*] arba prieš tai, arba po to atvyko totoriai į Bakotą, ir prisidėjo Milėjus prie jų [...]. Danielius buvo išvykęs į Lietuvą ir dalyvavo sumušant Naugarduką, pasiuntė į Bakotą sūnų Levą. [*Ši atkarpėlė iš kitų metų; sunku ją įtraukti į istoriją, atrodo, vis dėlto turėtų priklausyti 1258 metų pabaigai arba 1259 metų pradžiai, kai Danielius pradėjo veltis į santykius su totoriais, kurie jį privertė nutraukti taikos sutartį su Lietuva. Kas vyko toliau, turi atskleisti ši detalė.*]

O vėliau Vaišelga sudarė taiką su Danieliu ir tarpininkavo Mindaugui [išleidžiant] už Švarno savo seserį, ir atėjo į Kulmą pas Danielių, paliko savo kunigaikštystę ir priėmęs vienuolio stoną atidavė Romanui, karaliaus sūnui, Mindaugo Naugarduką ir savo Slonimą, Volkovyską bei visus miestus, o pats prašėsi eiti į Šv. kalną, ir parodė jam karalius kelią pas vengrų karalių [*Pešte jis rado karalių*], bet negalėjo prieiti Šv. kalno ir grįžo į Blehareką [*iš Bulgarijos, tai priskiriama prie 1260 metų*].

[*Toliau, 1259 metais, mūsų skaičiavimu, pasakoja apie Danieliaus karą su jotvingiais, beje, praneša:*] Nugalėjo išdidžius jotvingius ir zlincus, ir krismencus, ir pokencus [*jotvingių gentis*], [...] o rytą prašvitus Taisevičius ir Burelius, ir Raimočius iš Komatų ir Doros, pilis pavergę irgi plėšę Stebinto namus, apsistojo Korkovičių kaime [*imdami grobį, o visa kita sudegindami*]. Rytą atvyko jotvingių Jundilas, pasakė jam šitaip: Danieliau! Turi gerą kariauną, ir galingi tavo poloviečiai [...] ir t. t.

O Mindaugas atsiuntė [*pasiuntinius*] pas Danielių [*1259 m.*]: Atsiųsiu tau Romaną iš Naugarduko, kad eitų į Vozviaglą [*susitarė dėl susitikimo dienos Vozviagloje*]. O Danielius su broliu patraukė prie Vozviaglos, laukė žinios iš Romano ir Lietuvos, visą dieną prastovėjo prie Korecko ir išėjo į Vozviaglą. Prieš tai siuntė Švarno [...]. O su juo buvo 500 karių. Pilėnai, matydami, kad jų mažai, juokėsi stovėdami pilies viršuje [...]. Rytą atėjo Danielius [...], ir pilėnai neištvėrę pasidavė: miestą sudegino, o žmones išnaikino įsiveržę klasta [...]. Ir grįžo namo. Romanas, vėliau atėjęs, ir lietuviai pamatė tiktai rūkstančius rąstigalius; tie [*lietuviai*], pasklidę po piliakalnį ir

šokinėdami, savaip rėkavo: *Janda!,* šaukdami savo dievus — Andają ir Diviriksą[1]. Vėliau Romanas patraukė paskui tėvą. Danielius ir Vasilka buvo besilinksminą [...]. O Lietuva keršydama kariavo prie Lučesko. O kunigaikščio Danieliaus dvariškiai ir Vasilkos žmonės — Jurgis, dvariškis Aleksejus ir kiti — išžygiavo prieš juos. O jiems [*lietuviams*] atskubėjus prie sargybos, paskubomis susikovė, išsyk apsigręžė ir įginė į ežerą [*po 10 žmonių laikėsi vieno arklio, kad perplauktų į kitą pusę*] [...], ir taip nugrimzdo [...], o tai buvo karaliaus Mindaugo žmonės: jų vaivada Chvalas ir didelius nuostolius Černigovo žemei darantis Sirvydas Ruškaitis; Sirvydas pabėgo, o Chvalas užmuštas.

Kariauti vyksta su juo [*Vasilka su Burundajum*], ieškodami jam savo sūnėno Romano, ir nukariauja Lietuvos bei Nalšios žemes; nes savo kunigaikštienę paliko pas brolį ir sūnų Vladimire [...]. O paskui Danielius išvyko ir paėmė Volkovyską bei Glebą kunigaikštį [*Romano uošvį*], išsiuntė jį ir laikė garbingai kaip įkaitą, nes išvyko iš Volkovysko gaudyti savo priešo Vaišelgos ir Tautvilos, neaptikęs jo pilyje, ieškojo stovyklose, o neradęs niršo dėl daugybės melagysčių. Susikibo Vaišelga su sūnumi jo Romanu. Ir [*Danielius*] nusiuntė Mykolą, ir kariavo Zelvoje, ieškodamas jo, ir nerado. Tada sumanė traukti į Gardiną ir nutvėrė jį ten [...]. Nuvyko į Melniko pilį [...] ir gavo iš lenkų žinią karaliui Danieliui, kad totoriai Jotvingiuose. O Levui pasakė, kad alkana tavo kariauna ir jų žirgai. O jis atsakęs: nusiųsiu žvalgus į Vizną. Davė Danielius kariams iki

[1] Gal lietuviai dainavo savo liaudies dainas, kuriose buvo rusams nesuprantamų žodžių, todėl jie buvo laikomi dievų vardais ir dar nesuprantamiau įrašyti į metraštį.

soties paūžti, nes buvo prieš tai išsiuntęs du pasiuntinius pas jotvingius, o kai pasiuntinius sučiupo, jų paklausė, kur Danielius. O jiems atsakė: Melnike. Jie sušukę: tu esi mūsų taikintojas, jo brolis kariavo su mumis, einam tenai. O išsiskyrę su žvalgais, jie žygiavo į Drohičiną. Danielius paklausė Levo ir Švarno, štai ir ėjo į Vladimirą [...].

O vėliau [*1258 m.*] Lietuva Mindaugo įsakymu patraukė prieš lenkus, ir Ostafėjus Konstantinovičius apsėstasis su jais, nes pabėgo iš Riazanės. Lietuva per Šv. Jono gimimo dieną užmušė kunigaikštį Ziemovitą, o jo sūnų Konradą sučiupo.

Mindaugas prisiminė, kad kunigaikštis Vasilka su Bogotyrium [*t. y. Burundajum*] niokojo Lietuvos žemę, ir nusiuntė kuopą prieš Vasilką, ir kariavo prie Kamenės [*1260 m.*], ir Vasilka nežygiavo jų link, kol nesitikėjo kitos kuopos; nusiuntė pas juos Zalislavą, Steponą Medušniką, ir vaikėsi juos iki Jieseldos [...]. O su antrąja lietuvių kuopa tą pačią savaitę kariavo ties Melniku, su jais ir vaivada Kondizatas Taudijaminovičius [...]. O kunigaikštis Vasilka patraukė prieš juos su sūnumi Vladimiru ir su savo bajorais bei tarnais [...] ir nusivijo juos prie Neblio miesto, o Lietuva likosi prie ežero [...] ir išsirikiavo trim gynybos eilėm savo papročiu [...]. Ir susirėmė [...]. O Lietuva leidosi bėgti, ir nebuvo kur ašarai nukristi, taip atsitiko, nes buvo ežeras: ir taip pradėjo juos kapoti, o kitus nuskandino [...], ir nė vieno neliko [...]. Štai išgirdę Pinsko kunigaikščiai Teodoras, Danielius ir Jurgis ir atvykę pas Vasilką su gėrimu [...]. Tiktai vienas buvo iš Vasilkos pulko užmuštas — Preiboras Rodovičius, Stepono sūnus [...]. O Vasilka per Borisą ir Izebolką atsiuntė savo broliui

karaliui saigatą [lanko dėklą — *R. G.*]. O karalius tada buvo išvykęs pas vengrus, ir pavijo jį Borisas ties Podteličiumi.

P. 533* — Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė priedą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 608—609).

P. 533** — T. Narbuto pataisa antrajam leidiniui, vietoje: „VIII priedas" (*Dodatek VIII*) (PE.— P. 33).

P. 535* — Autoriaus pataisa antrajam leidimui, vietoje: „IX priedas" (*Dodatek IX*) (ten pat.— P. 36).

P. 538* — Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą. Faktai iš rašinio: *Słowikowski A.* Epigrafica: o zbieraniu pomnikowych historycznych napisów // *Tygodnik Petersburski.*— 1843.— Nr. 92.— S. 548—550.

P. 538** — T. Narbuto pataisa antrajam leidimui, vietoje: „X priedas" (*Dodatek X*) (PE.— P. 38).

P. 539* — Turimas omenyje garsaus lenkų heraldiko Simono Okolskio (Okolski, 1580—1653) veikalas: Orbis Polonus splendoribus coeli, triumphis mundi pulchritudine animantium condecoratus in quo antiqua Sarmatorum gentiliata pervetusta nobilitalis insignia etc. specificantur et relucent.— Vol. 1—3.— Cracovia, 1641—1643.

P. 540* — Autoriaus pataisa antrajam leidimui, vietoje: „XI priedas" (*Dodatek XI*) (PE.— P. 41).

P. 543* — T. Narbuto pataisa antrajam leidimui, vietoje: „XII priedas" (*Dodatek XII*) (ten pat.— P. 44).

P. 549* — Autoriaus pataisa antrajam leidimui, vietoje: „XIII priedas" (*Dodatek XIII*) (ten pat.— P. 48).

P. 553* — Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė tomą, rengdamas antrąjį leidimą, vietoje ankstesnio:

„Kadangi dabartiniai, 1835, metai, kuriais visa tai rašome, gerokai atšiauresni nei kiti pastarieji metai, šaltis neretai pakildavo iki 22 Reomiūro laipsnių, ne pro šalį bus pateikti žinių santrauką apie nepaprastai šaltas seniausių amžių žiemas.

1048 metais Baltijos jūra ir Vakarų vandenynas buvo visiškai užšalę taip, kad iš Norvegijos į Daniją vaikščiota per ledą pėstute (*Saemuel Fröde.* Apud *Thor. Thorpheum.* Series dynast. regum Danice Hafen, 1705.— P. 41).

1294 metais Kategatas, arba jūra tarp Norvegijos ir Danijos, taip įšalo, kad važinėta per ją net iki Jutlandijos (*Stretow.* Chron. Jutland.— P. 148).

1296 metais Baltijos jūra buvo užšalusi nuo Olandijos net iki Švedijos (Incerti auctoris [nežinomo autoriaus]. Annales de Nor. Westphalii // Monumenta Cimbr.— T. I.— P. 1392).

1306 metais Baltiją keturiolika savaičių dengė storas ledas tarp Danijos salų ir Švedijos (*Ludewig.* Reliquice Miss.— T. IX.— P. 170).

1322 metais buvo rogių ir važiuojamasis kelias ledu per Baltiją šešias savaites (*Dusburg.*— T. III.— C. 236; *Krantzius.* Wandalia.— Lib. VIII.— C. 7).

1349 metais vaikščiota ledu iš Stralzundo į Daniją (Incerti auctor. Ap. *Ludewig.*— T. III.— P. 171).

1408 metais visa jūra tarp Gotlando ir Elando salų, taip pat kaip ir tarp Rostoko ir Geserio, buvo visiškai užšalusi (Ibidem).

1423 metais važinėta arkliais iš Prūsijos į Liūbeką ledu (*Krantzius.* Wandal.— Lib. X.— C. 40).

Tuomet Baltijos jūrą sukaustė storas ledas nuo Meklenburgo iki Danijos (Incerti auct. Ap. *Ludewig.*— T. IX.— P. 125).

1461 metais (*Nicol. Mareschaleusini.* Annal. Herul. Apud *Westphal.*— T. I.— P. 261) sako: *Tanta erat hiems ut concreto gelu Oceano plaustris millia pasuum supra CCC, merces ad ultimam Thulen et orcades vehentur e Germania tota penebruma* (Tokia buvo žiema, kad kietu ledu per vandenyną daugiau negu tūkstantį tris šimtus mylių prekės į tolimą Islandiją ir salas buvo vežiojamos iš Germanijos per visą žiemą).

1426 metais žiema buvo tokia atšiauri, kad iš Gdansko ir Liūbeko į Daniją ir Meklenburgą važinėta ledu (*Schütz.*— Fol. 114, verso).

1459 metais beveik visa Baltija užšalo, t. y. nuo aukščiausio Helos bokšto nebuvo galima matyti, kur baigiasi ledas; iš Revelio ledu važinėta į Švediją apie Šv. Gertrūdą (kovo 17) (Ibidem.— P. 281, verso).

1548 metais Baltija taip įšalo, kad iš Rostoko į Daniją ir tarp Fiūno ir Zelandijos salų buvo rogių kelias (Anonym. Ap. *Ludewig.*— T. IX.— P. 176).

1631 metais žiema buvo baisiai atšiauri, ir jūra daugelyje vietų giliai įšalo toli nuo sausumos (Histoire generale des Voyages.— Vol. LVII.— P. 421)" (PEĮ.— P. 48—49).

Kaip rodo naujajame priede nurodytos datos, tekstas buvo parengtas po 1855 metų. T. Narbutas labai domėjosi mokslu apie žemės atmosferą ir joje vykstančius procesus. Dar 1830 metais istorikas buvo parašęs darbą „Meteorologija", kuris, deja, taip ir nebuvo išspausdintas (Zapiski córki ś. p. Teodora Narbutta // Lietuvos valstybės istorijos archyvas.— F. 11.—

Ap. 11.— B. 18.— L. 64—65). Rankraštis taip pat nepasiekė mūsų dienų.

P. 553** — Autoriaus pataisa antrajam leidimui, vietoje „XIV priedas" (*Dodatek XIV*) (PE.— P. 50). Lietuviškas Gedimino laiškų vertimas parengtas pagal leidinį: Gedimino laiškai / Parengė *V. Pašuta ir I. Štal* (į lietuvių kalbą laiškus vertė M. Ročka).— Vilnius, 1966.— P. 22—27, 36—57.

P. 571* — Žodžiai, kuriais autorius papildė tekstą, rengdamas antrąjį leidimą (orig.: *Kopija u mnie*) (PE.— P. 62).

P. 572* — Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė priedą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 592—593). Autorius cituoja veikalą: Historica Russiae monimenta, ex antiquis exterarum gentium archivis et bibliothecis deprompta at A. J. Turgenevio.— Petropili, 1841.— T. 1.

P. 572** — Autoriaus pataisa antrajam leidimui, vietoje: „XV priedas" (*Dodatek XV*) (PE.— P. 62).

P. 574* — T. Narbuto pataisa antrajam leidimui, vietoje: „XVI priedas (*Dodatek XVI*) (ten pat.— P. 64).

P. 591* — T. Narbuto pataisa antrajam leidimui, vietoje: „XVII priedas" (*Dodatek XVII*) (ten pat.— P. 74).

P. 597* — Autoriaus pataisa antrajam leidimui, vietoje: „XVIII priedas" (*Dodatek XVIII*) (ten pat.— P. 80).

P. 601* — Plačiau apie Simono Laurinavičiaus (*Lawrinowicz*) laišką ir jo turinį žr.: *Narbutas T.* Lietuvių tautos istorija.— Vilnius, 1995.— T. 2.— P. 462—463 („Priedai Teodoro Narbuto „Lietuvių tautos istorijos" pirmajam tomui". 34 paaiškinimas).

P. 605* — Priedas, kuriuo T. Narbutas papildė *LTI* IV tomą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ.— P. 400—401). Autorius cituoja šiuos veikalus: *Rostowski S.* Litvanicarum Societatis Iesu historiarum provincialium.— Vilna, 1768; *Januszowski. J.* Statuta, prawa y constitucie koronne łacińskie y polskie, z statutow Łaskiego y Herborta y z constituciy koronnych zebrane.— Kraków, 1600; Historia rerum Polonicarum concinnata et ad Sigismundum Tertium, Poloniae Sueciaeque regem usque deducta libris decem. A *Salomone Neugebauero a Cadano*...— Hanoviae, 1618. Atskirą rašinį apie žydų istoriją Lietuvoje T. Narbutas paskelbė ir vadinamuosiuose „Mažesniuosiuose istorijos raštuose" (*Narbutt T.* Cokołwiek do historii o Żydach na Litwie // *Narbutt T.* Pomiejsze pisma historyczne szczególnie do historyi Litwy odnoszące się.— Wilno, 1856.— S. 205—207).

P. 606* — Priedas, kuriuo T. Narbutas papildė *LTI* IV tomą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. Be puslapių numeracijos). Papildymas parengtas pagal leidinius: Записки о роде князей Голицыных / Собранные и изд [аваемые] *Евг. Сербевским.*— [Санктпетербург], 1853; *Stadnicki K.* Synowie Gedymina.— T. 1: Monwid. Narymunt. Jawnuta. Koryat.— Lwów, 1849; T. 2: Lubart Xiąże Wołyński.— Lwów, 1853.

* * *

1* — Autoriaus priedas antrajam leidimui (orig.: *ż. N. córka Żmójdzkiego Wikinta*) (PEĮ.— III genealoginė lentelė).

2* — Žodžiai, kuriais T. Narbutas papildė lentelę, rengdamas antrąjį leidimą (orig.: *Książe Twerski*) (ten pat).

3* — Autoriaus pataisa antrajam leidimui (orig.: *Konstantynowicz*) (ten pat).

4* — T. Narbuto pataisa antrajam leidimui (orig.: *N., mąż Wanko Kniaż. przodek Wańkowiczow, Milusa, mąż Żodejko* (ten pat). Papildymas parengtas (tą nurodė pats autorius) remiantis veikalu: Herbarz Polski *Kaspra Niesieckiego,* S. J. powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych i wydany przez *Jana Nep. Bobrowicza.*— Lipsk, 1839—1846.— T. 1—10.

5* — Autoriaus pataisa antrajam leidimui, vietoje: „1257" (PEĮ.— III genealoginė lentelė).

6* — T. Narbuto pataisa antrajam leidimui (orig.: *Surjata, mąż Lizdejko Narymundowicz*) (ten pat).

7* — Autoriaus pataisa antrajam leidimui, vietoje: „1296" (ten pat).

8* — T. Narbuto pataisa antrajam leidimui (orig.: *na rzeze Strawie*) (ten pat).

9* — Pirmajame leidime Kęstutis nebuvo priskirtas prie LDK valdovų (nebuvo nurodytas ženklas ѡ). Be jokios abejonės, prasprūdo korektūros klaida.

10* — Autoriaus pataisa antrajam leidimui (orig.: *czyli Agapja Ks. Rostowska, N. córka Konstantiego Ks. Rjazańskiego*) (PEĮ.— III genealoginė lentelė).

11* — T. Narbuto pataisa antrajam leidimui (orig.: *ż. córka Aleksandra Ks. Rostowskiego*) (ten pat).

12* — Autoriaus papildymas antrajam leidimui (orig.: *ż. N. Księżniczka Połocka)* (ten pat).

13* — Autoriaus papildymas antrajam leidimui (orig.: *ż. N, córka Symona Hordego W. Ks. Moskiewskiego*) (ten pat).

14* — Autorius, rengdamas antrąjį leidimą, ypač pakoregavo kunigaikščio Narimanto šeimos genealogiją. Pirminis variantas buvo toks:

Narimantas Glebas

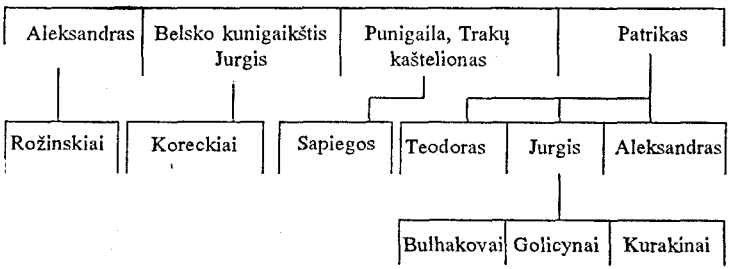

(ten pat).

15* — Pirmajame leidime: „Vaidotas Andrius Kuprys“ (ten pat).

16* — T. Narbuto intarpas antrajam leidimui (orig.: *w Królewcu, córki.)* (ten pat).

17* — Autoriaus intarpas antrajam leidimui (orig.: *ż. Wassja*) (ten pat).

18* — T. Narbuto pataisa antrajam leidimui (orig.: *poległ w bitwie 1435, żona Marja, wnuczka W. Ks. Dymitra Dońskiego*) (ten pat).

19* — Autoriaus pataisa antrajam leidimui (orig.: *Elżbieta*) (ten pat).

20* — T. Narbuto pataisa vietoje: „1452“ ir intarpas (orig.: *ż. Olga Borysowna Ks. Twerska*) antrajam leidimui (ten pat).

21* — Autoriaus intarpas antrajam leidimui (orig.: *Córka N. mąż Wasil Michajłowicz Ks. Twerski*) (ten pat).

22* — T. Narbutas, rengdamas antrąjį leidimą, pakoregavo kunigaikščio Karigailos Konstantino Kazimiero šeimos genealogiją. Pirminis variantas buvo toks:

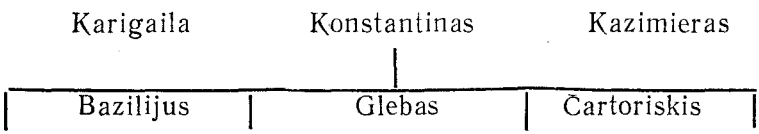

(ten pat).

23* — Intarpas antrajam leidimui (orig.: *ż. Helena Iwanowna W. Ks. Moskiewska*) (ten pat).

24* — T. Narbuto intarpas antrajam leidimui (orig.: *mąż Władysław Ks. Mazowiecki na Płocku* (?) (ten pat).

25* — Autoriaus intarpas antrajam leidimui (orig.: *Arcy-Ks Austrijacki*) (ten pat).

26* — T. Narbuto intarpas antrajam leidimui (orig.: *Austr [ijacki]*) (ten pat).

27* — Autoriaus intarpas antrajam leidimui (orig.; *Austrijaczki*) (ten pat).

28* — T. Narbuto papildymas lentelės apačioje antrajam leidimui (PEĮ.— IV genealoginė lentelė). Iš tekste nurodytų datų matyti, kad papildymas buvo parengtas po 1853 metų.

GENEALOGINĖ LIETUVOS KUNIGAIKŠČIŲ TREČIOSIOS DINASTIJOS LENTELĖ, SUDARYTA PAGAL SENOVĖS PADAVIMUS, TYRIMUS IR NAUJUOSIUS ISTORIJOS ATRADIMUS

Gedimino dukterys:

N; vyras Dorygas, Sardino seniūnas,
N; vyras Dmitrijus Michailovičius, Tverės kunigaikštis[2*], pramintas Rūsčiaakiu,
Aldona Ona; vyras Kazimieras III, Lenkijos karalius,
Marija; vyras Boleslovas, Traidenio sūnus, Mazovijos ir Haličo kunigaikštis,
Domilė Elžbieta; vyras Vaclovas, Mazovijos kunigaikštis,
Augustė Anastazija; vyras Simonas, didžiojo Maskvos kunigaikščio Jono Kalitos sūnus,
N; vyras Jurgis Andrejevičius, Haličo kunigaikštis, Levo provaikaitis.

GELONAS

Istoriškai neįrodyti: Jminas, Gelono palikuonis; Blapiminas; Šutinkas; Dormunimundas

Liutauras, m. 1292 m.; žmona Žemaičių kunigaikščio Vykinto duktė N*

Vytenis, g. apie 1232 m., nutrenktas perkūno 1315 m.

Gediminas, g. 1257(?)[5*], žuvo prie Veliuonos 1339 m.; žmonos: Vida, Olga, Jeva | Gvaželutis, m. 1341 m. | Surjauta; vyras Lizdeika Narimantaitis[6*] | Vainius, Polocko kunigaikštis; g. 1296 (?)[7*], m. 1350 m. krikščionis

- Manvydas, g. 1276 m., m. 1340 m.
- Narimantas Glebas, g. 1277 m., nuskendo Strėvos upėje[8*] 1348 m.
  - Aleksandras
  - Pelužis
  - Lizdeika
    - Patrikas
    - Viršila
      - Teodoras
      - Jurgis
      - Aleksandras
      - Choranskiai
      - Golicynai
      - Kurakinai[14*]
    - Sapiegos
  - Punigaila, Trakų kaštelionas
    - Radvilos
    - Narbutai ir kt.
    - Koreckiai
- Algirdas, g. 1296 m., m. 1377 m.; žmonos: Marija, Julijona
  - Aleksandras, žmona N, Maskvos didžiojo kunigaikščio Simono Ispidžioja duktė[13*]
  - Jurgis
  - Mykolas
  - Aleksandras
    - Kurbinskiai
  - Fiodoras
    - Sanguškos
  - Jonas
    - Koširskiai
- Kęstutis[9*], g. 1297 m. pasmaugtas 1382 m.; žmona Birutė
  - Vaišvila, m. 1387 m.
  - Patirgas, g. 1339 m.
    - Aleksandras
    - Jonas
  - Vaidotas Kuprys[15*], žuvo prie Vorsklos 1399 m.
- Liubartas, g. 1299 m., m. 1386 m.; žmonos: Bušė arba Aggipija, Rostovo kunigaikštytė; N Riazanės kunigaikščio Konstantino duktė[10*]
- Karijotas Mykolas, g. 1301 m.; žmona N Rostovo kunigaikščio Aleksandro duktė[11*]
- Jaunutis, g. 1306 m.; žmona N Polocko kunigaikštytė[12*]
  - Simonas, Svisločės kunigaikštis
  - Mykolas, žuvo prie Vorsklos 1399 m.
- Liubka, nužudytas 1342 m.

Vytautas Aleksandras, g. 1344 m., m. 1430 m.; žmonos: Marija, Ona, Julijona

Jonas ir Jurgis, nunuodyti 1392 m. Karaliaučiuje; dukterys[16*]: Anastazija; vyras Vasylius, d. Rusijos kunigaikštis, Rake, vyras Karmultas

Sigitas Žygimantas g. 1348 m.; nužudytas 1440 m.

- Mykolas, nunuodytas Maskvoje 1452 m.; žmona Vasia[17*]

Tautvila, žuvo prie Vilniaus 1390 m.

- Vladimiras, g. 1316 m.
  - Jelka
  - Jonas, Belsko kunigaikštis
  - Andrius, Mogiliovo kunigaikštis
  - Duktė N; vyras Vasilijus Michailovičius Tverės kunig.[21*]
- Jonas Žadivydas, m. 1358 m.
- Lengvenis Simonas, žuvo mūšyje 1435 m.; žmona Marija, d.k. Dmitrijaus Donsko duktė[18*]
  - Jurgis Daugokas
  - Jaroslavas
  - Simonas, žuvo 1435 m.
- Vingaudas Andrius
- Karigaila Konstantinas Kazimieras, žuvo 1390 m.
  - Aleksandras Ostėjus
  - Bazilijus
    - Čartoriskiai[22*]
  - Glebas
- Butautas Borisas Henrikas
- Jogaila Jokūbas Vladislovas, g. 1350 m., m. 1434 m.; žmonos: Jadvyga, Ona, Elžbieta[19*], Sofija
  - Vladislovas, g. 1423 m., žuvo prie Varnos 1444 m.
  - Kazimieras, g. 1427 m., m. 1492 m.; žmona Elžbieta
- Skirgaila Kazimieras, g. 1354 m., m. 1394 m.
- Švitrigaila Bolesl ovas, g. 1356 m., m. 1453 m.; žmona Olga, Tverės Kunigaikščio Boriso dukte[20*]
- Kaributas Dmitrijus, g. 1358 m., žuvo 1399 m.
  - Židiminas Žygimantas, nunuodytas 1435 m.
  - Fiodoras
- Dmitrijus Trubeckis
  - Mykolas
  - Andrius
- Vygandas Aleksandras, nunuodytas 1392 m.

- Vladislovas, Vengrijos ir Čekijos karalius g. 1456 m., m. 1516 m.
  - Ona; vyras Ferdinandas, Šventosios Romos imperatorius
    - Maksimilijanas II, imperatorius, m. 1576 m.
      - Rudolfas, imperatorius, m. 1612 m.
      - Ernestas, Austrijos erchercogas, m. 1595 m.
      - Matiejus, Austrijos[26*] erchercogas m. 1619 m.
  - Liudvikas II, Vengrijos karalius
- Šv. Kazimieras, g. 1458 m., m. 1484 m.
- Jonas Olbrachtas, g. 1460 m., m. 1501 m.
- Aleksandras g. 1461 m., m. 1506 m.; žmona Elena, Maskvos d.k. Jono duktė[23*]
- Žygimantas, g. 1467 m., m. 1548 m.; žmonos: Barbora, Bona
  - Žygimantas Augustas, g. 1520 m., m. 1572 m. žmonos: Elžbieta, Barbora, Kotryna
  - Jadvyga vyras Joachimas, Brandenburgo markgrafas
  - Izabelė; vyras Jonas Zapolskis, Vengrijos karalius
- Fridrikas, kardinolas, g. 1468 m., m. 1503 m.
- Jadvyga; vyras Jurgis, Bavarijos kunigaikštis
- Sofija; vyras Jonas, Brandenburgo markgrafas
- Ona, vyras Bogislovas, Pamario kunigaikštis
- Barbora; vyras Jurgis, Saksonijos kunigaikštis
- Elžbieta; vyras Friderikas, Legnicos kunigaikštis
- Kotryna; vyras Vladislovas, Mazovijos kunigaikštis Plocke (?)[24*]

Karolis, Austrijos erchercogas 25*, mirė 1590 m.

- Ferdinandas II, imperatorius
- Ona ir Konstancija, abi ištekėjusios už Žygimanto III

Ona, Švedijos karalienė

Vazų giminė

Žygimantas III, Lenkijos karalius, didysis Lietuvos kunigaikštis, g. 1566 m., m. 1632 m.; žmonos: Ona, Konstancija, abi iš Austrijos[27*]

- Vladislovas IV, Lenkijos karalius, didysis Lietuvos kunigaikštis, g. 1599 m., m. 1648 m.; žmonos: Cecilija Renata, Marija Gonzaga
  - Žygimantas, g. 1640 m., m. 1648 m.
- Jonas Kazimieras, Lenkijos karalius, didysis Lietuvos kunigaikštis, g. 1609 m., m. 1672 m.; žmona Marija Gonzaga
- Jonas Albertas, Krokuvos vyskupas
- Karolis Ferdinandas, Vroclavos vyskupas
- Aleksandras
- Karolis

III genealoginė lentelė (ženklu ♛ pažymėti valdžioje buvusių didžiųjų kunigaikščių vardai)

Algirdo dukterys:

Agripina; vyras Borisas Konstantinovičius[3*], Suzdalės kunigaikštis,
Marija; vyrai: 1. Dovydas, Rusios kunigaikštis, 2. Vaidila,
Aleksandra; vyras Ziemovitas, Mazovijos kunigaikštis,
Elena; vyras Vladimiras Andrejevičius Narsusis, Dmitrijaus Donskio pusbrolis,
Teodora; vyras Sviatoslavas, Tito sūnus, Zvenigorodo kunigaikštis.

Kęstučio dukterys:

Danutė Ona; vyras Jonušas, Mazovijos kunigaikštis,
Marija; vyras Jonas Michailovičius, Tverės kunigaikštis,
Ringailė; vyras Henrikas, Mazovijos kunigaikštis,
N; vyras Vanka, kunigaikštis, Vankavičių prosenelis,
Milė; vyras Žadeikis[4*].

ASMENŲ, KILUSIŲ IŠ LIETUVOS DIDŽIOJO KUNIGAIKŠČIO GEDIMINO, GIMINĖS PAVELDIMUMAS

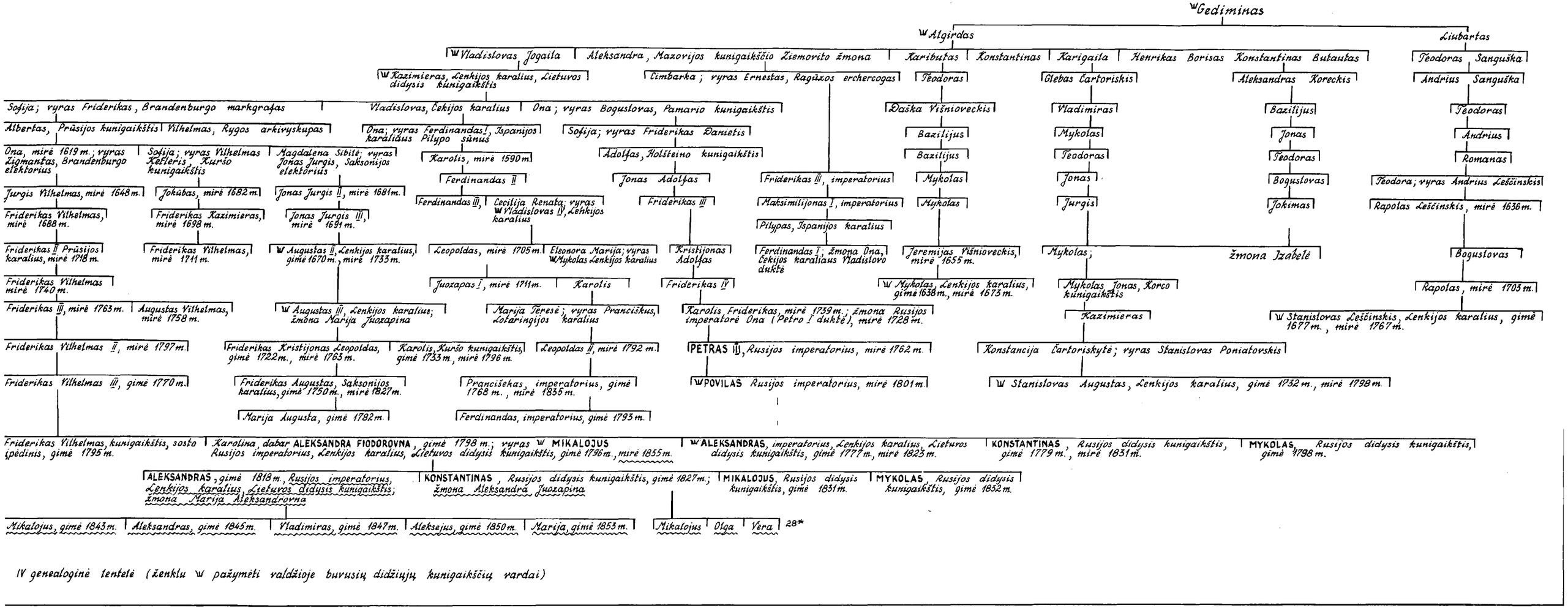

IV genealoginė lentelė (ženklu Ψ pažymėti valdžioje buvusių didžiųjų kunigaikščių vardai)

TURINYS

A. Nikžentaitis. *Kelios* pastabos dėl Teodoro Narbuto XIII a.—XIV a. pirmosios pusės Lietuvos istorijos sampratos 5
R. Griškaitė. Leidėjai ir skaitytojai 17
Pratarmė 45

Septintoji knyga

I. Įvykiai Lietuvos Užnerio kunigaikštystėje 51
II. Istorijos įvykiai XIII amžiaus pirmojoje pusėje 71
III. Nuo totorių pasirodymo Europoje iki kunigaikščio Erdvilo mirties 87
IV. Mindaugo viešpatavimas 122
V. Lietuva tampa karalyste 145
VI. Įvykiai paskutiniais Mindaugo viešpatavimo metais .. 179
VII. Lietuva vėlei didžioji kunigaikštystė 206

Aštuntoji knyga

I. Liutauro ir Vytenio viešpatavimas 269
II. Vytenis — Didysis Lietuvos kunigaikštis 301
III. Gediminas — didysis Lietuvos kunigaikštis 370
IV. Gedimino karai ir išorės padėtis 409
V. Tolesnis Gedimino valdymas 441

Priedai

I. Popiežiaus bulė 491
II. Imperatorius Friderikas kryžiuočiams dovanoja Lietuvą, Kuršą ir Žemgalą 494
III. Apie Mindaugo krikšto ir karūnavimo laiką 502
IV. Apie Lietuvos vyskupą 504
V. Mindaugo dovanojimai kryžiuočiams 511

VI. Apie Mindaugo apostazę 528
VII. Ištraukos iš metraščių ir pastabos apie paskutinius Mindaugo valdymo metus 533
VIII. Įrodymas, kad XIII amžiuje Lietuvoje buvo lietuvių tautybės krikščionių katalikų 535
IX. Apie kunigaikščių gimines 538
X. Apie valdančiuosius kunigaikščius 540
XI. Pietų Rusios kunigaikščių santykiai su kryžiuočiais .. 543
XII. Apie šaltas žiemas 549
XIII. Gedimino ryšių su užsieniu įrodymai 553
XIV. Pranašystės dėl Lenkijos 572
XV. Kryžiuočių atskyrimo nuo bažnyčios dekretas, paskelbtas Rygos arkivyskupo 574
XVI. Sąrašas monarchų, viešpatavusių kraštuose ir dariusių įtaką Lietuvai nuo XIII amžiaus pradžios iki Gedimino valdymo pabaigos 591
XVII. Apie Kaune aptiktas statulėles 597
XVIII. Apie žydus 601
XIX. Gedimino sūnaus Narimanto genealogija 605
Paaiškinimai (parengė *R. Griškaitė*) 607
Priedai: III ir IV genealoginės lentelės (įdėklai)

TEODORAS NARBUTAS

LIETUVIŲ TAUTOS ISTORIJA

IV TOMAS

Meninis redaktorius *Romas Dubonis*
Techninė redaktorė *Danutė Navickienė*
Korektorės: *Irena Čupalienė, Marijona Rėzienė, Aleksandra Gobienė*

SL 255. 1997 03 04. 33,79 leidyb. apsk. l. Tir. 3500 egz.
Užsakymas 897. „Minties" leidykla, Z. Sierakausko 15, 2600 Vilnius.
Spausdino SPAB spaustuvė „Spindulys", Gedimino 10, 3000 Kaunas.
Kaina sutartinė

ISBN 5-417-00722-6

Narbutas, Teodoras

Na-126 Lietuvių tautos istorija / red. kol.: A. Tyla... /et. al/.— Vilnius: Mintis, 1992— .

Kn. taip pat: T. Narbutas ir jo „Lietuvių tautos istorija" / Vytautas Berenis, t. 1, p. 7—17.

T. 4.— 1997.— 669 p.: iliustr.— dalis teksto lot.— kn. taip pat: Kelios pastabos dėl Teodoro Narbuto XIII a.—XIV a. pirmosios pusės Lietuvos istorijos sampratos / Alvydas Nikžentaitis, p. 5—15 . Leidėjai ir skaitytojai / Reda Griškaitė, p. 17—42 . Paaiškinimai / Reda Griškaitė, p. 607—665.— Bibliogr. išnašose.— ISBN 5—417—00722—6.

Ketvirtas T. Narbuto „Lietuvių tautos istorijos" tomas apima XIII a. pirmosios pusės — XIV a. vidurio Lietuvos istorijos įvykius. Ypač plačiai autorius aptaria valstybės užuomazgas. Vaizdžiai, remiantis to meto istorijos šaltiniais, aprašytas Mindaugo, Vytenio ir Gedimino valdymo laikotarpis. Tekstas papildytas priedais ir genealoginėmis Lietuvos didžiųjų kunigaikščių lentelėmis.

UDK 947.45.01+940.1